వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

యోగినీహృదయమ్

అమృతానన్దయోగికృతదీపికాసహితం

భాస్కరరాయోన్నీతసేతుబన్ధాఖ్యవ్యాఖ్యానయుతఞ్చ

శ్రీదేవ్యువాచ

దేవదేవ మహాదేవ పరిపూర్ణప్రథామయ ।
వామకేశ్వరతన్త్రేఽస్మిన్నజ్ఞాతార్థాస్త్వనేకశః ॥ ౧ ॥
తాంస్తానర్థానశేషేణ వక్తుమర్హసి భైరవ ।

దీపికా

జగద్వన్ద్యావేతౌ గణపబటుకౌ విశ్వవినుతౌ
జగద్రక్షాశీలౌ జపనిరతసామీప్యఫలదౌ ।
రథాఙ్గే సన్నద్ధౌ రవిశశికృశానూజ్జ్వలదృశౌ
మయి స్యాతాం రక్షాపరవశధియౌ సద్గుణమయౌ ॥ ౧ ॥
యన్నిత్యం జ్యోతిషాం జ్యోతిర్జయత్యేకమనుత్తమమ్ ।
న తద్ భాసయతే సూర్యో న శశాఙ్కో న పావకః ॥ ౨ ॥
విమర్శరూపిణీ శక్తిరస్య విశ్వగురోః పరా ।

పరిస్ఫురతి సైకాపి నానానామార్థరూపిణీ॥ ౩॥
పశ్యన్త్యాదిక్రమాదేతౌ జాతౌ ప్రశ్నోత్తరాత్మనా।
తన్త్రావతారం తన్వాతే సర్వత్రానుజిఘృక్షయా॥ ౪॥

తద్వామకేశ్వరే తన్త్రే సూచితార్థాన్ పరాపరాన్।
వ్యక్తీకర్తుం ప్రయతతే యోగినీహృదయేఽధునా॥ ౫॥

మానుషీహృదయం మర్త్యో వేత్తి నైకోఽపి తత్త్వతః।
యోగినీహృదయం జ్ఞాతుం కః సమర్థః శివం వినా॥ ౬॥

అనన్యోద్ఘాటితం దివ్యాగమకోషగృహాన్తరమ్।
ఉద్ఘాట్యతే మయేదానీం మహార్ఘో గృహ్యతాం బుధైః॥ ౭॥

తదనేకార్థసన్దర్భనానాసఙ్కేతసఙ్కులమ్।
వివృణోమ్యమృతానన్దః శివయోరేవ శాసనాత్॥ ౮॥

శివాదిగురుపర్యన్తం పారమ్పర్యక్రమాగతమ్।
ఏతద్ జ్ఞానం మయా లబ్ధమక్రమాణామగోచరమ్॥ ౯॥

అన్యథాఽనాదిసంసారే కిం నేదం వ్యాకృతం పురా।
తదా న సన్తి సన్తః కిం కిం వా నాత్ర ప్రయోజనమ్॥౧౦॥

ఇహ ఖలు భగవాన్ ప్రకాశమూర్తిః పరమశివః స్వాత్మానం విమర్శాంశేన విభజ్య పశ్యన్త్యాది క్రమాత్ పృచ్ఛతి— శ్రీదేవ్యువాచేతి। శివ ఏవాహం వైఖరీపర్యన్తం వ్యాపృత్య విమర్శాంశేన పృష్టవానితి యావత్। ఉవాచేతి లిడుత్తమపురుషైకవచనమ్। భూతత్వం వక్తవ్యస్య సదాతనత్వాత్, అనద్యతనత్వమకాలకలితత్వాత్, పరోక్షత్వమనిన్ద్రియగోచరత్వాత్। అనేన

'శ్రీభైరవ ఉవాచ' ఇత్యేతదపి వ్యాఖ్యాతమ్। ప్రకాశాత్మకః పరమశివో ఽహమేవ విశ్వానుగ్రహపరః సన్ పరాపశ్యన్తీమధ్యమావైఖరీక్రమేణ వ్యాపృత్య విమర్శాంశేన ప్రష్టా భూత్వా ప్రకాశశిన ప్రతివచనదాతాపి సన్ తన్త్రం సమవతారయామీత్యర్థః। తదుక్తం శ్రీమహాస్వచ్ఛన్దే—

గురుశిష్యపదే స్థిత్వా స్వయం దేవః సదాశివః।

ప్రశ్నోత్తరపరైర్వాక్యైస్తన్త్రం సమవతారయత్॥ ఇతి।

విశ్వస్య భరణాద్రమణాద్వమనాత్సృష్టిస్థితిసంహారకారీ భైరవః పరమ- దీం శివః। దేవదేవేతి। దేవా ద్యోతనాత్మానో రవ్యాదయస్తేషాం దేవః ప్రకాశకః, మహాదేవో మహాప్రకాశాత్మా। అయమర్థః—తవ మహాప్రకాశకత్వాత్ త్వమేవ విశ్వం భాసయసి న త్వాం కోఽపి భాసయితుమలమితి। తత్ర శ్రుతిః—" న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః। తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి॥" ఇతి। పరిపూర్ణప్రథామయ। ప్రథా జ్ఞానమ్, పరిపూర్ణప్రథా విశ్వవిషయిణీ జ్ఞప్తిస్తన్మయ తద్రూప। అవిశేషేణ తవ సర్వజ్ఞత్వాత్త్వమేవ సర్వానశేషేణ బోధయితుమర్హసి న త్వాం కోఽపి బోధయితుమలమితి। అతో వామకేశ్వరతన్త్రే చతుఃశతీశాస్త్రే, అజ్ఞాతార్థా అవిదితార్థాః, అనేకశో బహవః సన్తి॥ ౧॥

తాంస్తానర్థానశేషేణ సాకల్యేన వక్తుం వ్యక్తీకర్తుమ్ అర్హసి మమ విమర్శపదవీం ప్రాపయితుమర్హసీత్యర్థః॥

సేతుబన్ధః

ఏవం సార్ధత్రింశదధికచతుఃశతైః శ్లోకైర్బాహ్యమేవ యాగం ప్రపఞ్చ్యాన్తర్యాగం ప్రపఞ్చేనోపదేష్టుకామః పరశివస్తద్విషయకం దేవీప్రశ్నమవతారయతి—శ్రీదేవ్యువాచేత్యాది। ద్యోతత ఇతి దేవః, ప్రకాశైకస్వభావ ఇతి యావత్। తత్త్వం చ జీవమాత్రేష్వవిశిష్టమత స్తేష్వపి దేవేత్యుక్తమ్। తేష్వనుస్యూతతయా క్రీడమాన ఇత్యర్థః, "ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః" ఇత్యాదిశ్రుతేః। అత ఏవ మహాదేవో మహాప్రకాశరూపః, "ఏక ఏవ మహానాత్మా దేవతా" ఇతి నిరుక్తాత్। " ఆన్మహత" ఇత్యాత్వమ్। మహాప్రకాశత్వాదేవ 'పరిపూర్ణ ప్రథామయ పరితః సర్వవిషయావచ్ఛేదేన పూర్ణా వ్యాప్తా ప్రథా విస్వారో జ్ఞప్తిస్తన్మయ తద్రూప, "బ్రహ్మమయం జగత్" ఇత్యాదావభేదేఽపి మయటః ప్రయోగాత్। జ్ఞానైకశరీరత్వే సతి సర్వేవిషయకత్వస్య

రహస్యజాతవిషయకత్వవ్యాప్యత్వాత్ ప్రకటార్థానామివ రహస్యార్థానామప్యుపదేశే తవైవాధికార ఇతి త్రిభిర్విశేషణైర్ధ్వన్యోఽర్థ ఇతి పరికరాలఙ్కారః। వామాః సున్దరా అర్థాస్త ఏవాజ్ఞాతా వామకాస్తేషు ఈశ్వరం తద్విషయజ్ఞాపనే సమర్థం యత్తన్త్రం పూర్వోత్తరచతుఃశతీద్వితయాత్మకం తత్ర। అజ్ఞాతే కప్రత్యయః। అస్మిన్నితిపదేనోత్తరచతుఃశత్యా అపి వామకేశ్వరాన్తర్గతత్వద్వారా పూర్వోత్తరభాగయోరైకశాస్త్ర్యమితి ధ్వనితమ్। తేన ప్రకటరహస్యార్థరూపావాన్తరవిషయభేదేఽపి త్రిపురసున్దర్యుపాస్తిరూపేణ విషయైక్యాన్న శాస్త్రభేద ఇతి భావః। అత ఏవ కర్మకాణ్డబ్రహ్మ కాణ్డార్థప్రతిపాదకయోరపి పూర్వోత్తరమీమాంసయోర్వేదార్థవిషయకత్వావిశేషాదైకశాస్త్ర్య మితి ధ్వనితమ్ " ఏక ఆత్మనః శరీరే భావాత్" ఇత్యధికరణే శఙ్కరభగవత్పాదైః। సున్దరా అర్థా బహిర్యాంగాన్తర్యాగభేదేన ద్వివిధా అప్యజ్ఞాతా ఏవ స్థితాః। తేష్వేకవిధా యద్యపి జ్ఞాపితాస్తథాఽప్యనేకశోఽద్యాప్యజ్ఞాతార్థాః సన్తీతి తుశబ్దేన ధ్వనితమ్। అనేకశ ఇతి శస్ప్రత్యయేన రహస్యార్థస్య బాహుల్యముచితమిత్యప్యుక్తం భవతి, "బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాత్" ఇతి సూత్రే వార్త్తికకృతౌచిత్యార్థ ఏవ శసో నియమితత్వాత్। యే తు పూర్వపటలాన్తే కతిపయే రహస్యార్థా ఉక్తాస్తే త్వల్పా ఇత్యప్యనేకశ ఇత్యనేనైవ వ్యఞ్జితమ్। ఏవమధునాఽపి యే యే తావదజ్ఞాతార్థాస్తాంస్తానర్థాన్నిఃశేషాన్ వక్తుం యోగ్యోఽసి। అజ్ఞాతార్థాస్త్రివిధాః, చక్రసఙ్కేతమన్త్రసఙ్కేతపూజాసఙ్కేతభేదాత్। తేష్వేకైకోఽపి పునరవాన్తరవిషయభేదాద్వైకల్పికపక్షబాహుల్యాచ్చ బహువిధః। తత్ర తాంస్తానితి వీప్సయా త్రివిధా అర్థా అపి వక్తవ్యా ఇతి కథితమ్। అశేషేణేతి పదేనావాన్తరవిషయసాకల్యముక్తమ్। తేన సర్వేఽపి సాఙ్కేతికార్థాః ప్రత్యేకం సర్వాంశేన వక్తవ్యా ఇత్యర్థః। భైరవః సర్వశక్తిభరితః। తథా చ శివసూత్రే—"ఉద్యమో భైరబః " ఇతి। వార్త్తికమపి—

ఉద్యమోఽన్తః పరిస్పన్దః పూర్ణాహంభావనాత్మకః।

స ఏవ సర్వశక్తీనాం సామరస్యాదశేషతః॥

విశ్వతో భరితత్వేన వికల్పానాం విభేదినామ్।

అలం కవలనేనాపీత్యన్వర్థాదేవ భైరవః॥ ఇతి।

యద్వా భైరవో భయఙ్కరః సర్వనియన్తోచ్యతే, "భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే" ఇతి శ్రుతేః, "మహద్భయం వజ్రముద్యతమ్" ఇత్యాదిశ్రుతావుపాత్తస్య భయఙ్కరత్వస్య పరబ్రహ్మలిఙ్గతాయాః కమ్పనాధికరణే వర్ణనాత్। భైరవత్వాదేవ విధ్యాద్యర్థకం వదేతి లోటం విహాయ వక్తుమర్హసీత్యేవోక్తమ్। "బ్రూయాచ్ఛిష్యాయ భక్తాయ రహస్యమపి దేశికః" ఇతి వచనేన యోగ్య గురూణాం యోగ్యశిష్యాయోపదేశస్యావశ్యకత్వాద్వదేతి ధ్వన్యః॥ ౧॥

శ్రీభైరవ ఉవాచ

శృణు దేవి మహాగుహ్యం యోగినీహృదయం పరమ్ ॥ ౨ ॥

త్వత్ప్రీత్యా కథయామ్యద్య గోపనీయం విశేషతః।

కర్ణాత్కర్ణోపదేశేన సమ్ప్రాప్తమవనీతలమ్ ॥ 3 ॥

(దీం) ప్రకాశాంశేన ప్రతివదతి—శ్రీభైరవ ఉవాచేతి।

హే దేవి విశ్వసజనాదిక్రీడాపరే విమర్శవిగ్రహే మహాగుహ్యం లోకే గోపనీయం యద్వస్తు యావత్తత్ర న మనః ప్రవర్తతే తత్తావత్కాలమతీన్ద్రియగోచరం భవతి, అస్య తు సర్వదా మనోవాగిన్ద్రియాతీతత్వాన్మహాగుహ్యత్వమ్। యోగినీహృదయం యోగిన్యాః స్వసంవిదో హృదయమివావిర్భావభూమిత్వాద్ హృదయమ్, అత్ర తు యోగో నామ సమస్తవస్తుసమవాయః సంబన్ధస్తేన భాసత ఇతి యోగినీ। తదుక్తమభియుక్తః—

దేశకాలపదార్థాత్మా యద్యద్వస్తు యథా తథా।

తత్తద్రూపేణ యా భాతి తాం శ్రయే సాంవిదీం కలామ్ ॥ ఇతి।

పరమ్ ఉత్కృష్టం సర్వజ్ఞానోత్తరత్వాత్। అత ఏవ వక్ష్యతి—

ఏతజ్జ్ఞాత్వా వరారోహే సద్యః ఖేచరతాం వ్రజేత్। ఇతి।

ఏతత్ శృణు విమర్శపదవీం ప్రాపయ ॥ ౨ ॥

త్వత్ప్రీత్యా త్వదేకసామరస్యహేతోః కథయామి అద్య। న పురా కస్యచిదాఖ్యాతమతిరహస్యత్వాత్, అతో హేతోర్విశేషతో గోపనీయమ్। ఆత్మాహంభావభావనయా భావయితవ్యమిత్యర్థః। అత్యన్తగోపనీయతామేవ ద్రఢయితుమాహ—కర్ణాదితి। కర్ణాత్ కర్మణి ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ, కర్ణం ప్రాప్య పునః కర్ణే

ఏవోపదేశక్రమేణైవ పారమ్పర్యక్రమేణ సంప్రాప్తమ్, ఆదికర్మణి క్తః। అవనీతలశబ్దేన తత్రస్థా మనుష్యా లక్ష్యన్తే, యథా మఞ్చాః క్రోశన్తీతి। తేనాయమర్థః సమ్పద్యతే—దివ్యసిద్ధమానవక్రమేణాతిరహస్యత్వాత్ కర్ణపరమ్పరామానంగన్యమేవేదమితి। అత్ర మానవగ్రహణం దివ్యసిద్ధయోరుపలక్షణార్థమ్॥ 3॥

(సేం) గుహాయాం భవం గుహ్యం జీవాత్మపరమాత్మనోరైక్యమ్, "ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరాయేం। యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్॥" ఇత్యాదిశ్రుతేః। తత్ఫలకత్వాదుపాసనమపి గుహ్యమ్। తచ్చ బాహ్యాభ్యన్తరభేదేన ద్వివిధమపి రహస్యమేవ। తయోర్మధ్యేఽతీవ రహస్యత్వాన్మహాగుహ్యమ్। అత ఏవ పరం చతుఃశతీతః పరత్ర కథనీయమ్, బహిర్యాగానుష్ఠానపరమ్పరయా శుద్ధచిత్తస్యైవాత్రాధికారాత్। అత ఏవ వేదేఽప్యుపనిషద ఉపాసనాకాణ్డస్య వేదాన్తసంజ్ఞా, తదర్థప్రతిపాదకశాస్త్రస్యోత్తరమీమాంసేతి చ। యోగినీహృదయనామకం యోగిన్యాస్త్రిపురసున్దర్యా హృచ్చిత్తం ప్రత్యయతే గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి, దేవీమనోగతమితి యావత్। దేవ్యుపదేశమన్తరేణ జ్ఞాతుమశక్యమితి తు ధ్వనిః। అతిరహస్యత్వాదేవాద్యావధి న కస్యాపి కథితమ్। అద్యైవ తు త్వత్ప్రీత్యా త్వయి స్నేహవశేన మదిచ్ఛాశక్తిరూపాయాస్తవాజ్ఞాయా అనతిక్రమణీయతయా వా, "ఏవం త్వయాఽహమాజ్ఞప్తో మదిచ్ఛారూపయా ప్రభో" ఇతి తన్త్రాన్తే వక్ష్యమాణత్వాత్। అహం కథయామి త్వం శృణు విషయాన్తరవ్యాపృతం మనో మా కృథాః। తాదృశానాం దురవగాహత్వాదితి ధ్వనిః। అకథనీయస్యాప్యస్య కథనే హేత్వన్తరమాహ—గోపితవ్యమితి। విశేషేభ్యో గోపనీయమ్। అబిశేషేణ సర్వేభ్యో న వక్తుమర్హం కతిపయేభ్య ఏవ తు వక్తుం యోగ్యమిత్యర్థః, తవ సచ్ఛిష్యత్వేన త్వయ్యగోపనీయత్వాత్, "బ్రూయాచ్ఛిష్యాయ భక్తాయ రహస్యమపి దేశికః" ఇతి వచనాదితి భావః। ప్రాఞ్చస్తు యతో రహస్యం కథయామ్యతస్త్వయాపి విశేషతో గోపనీయమితి హేతుహేతుమద్భావవైపరీత్యేన వ్యాచక్షతే॥

ఇదానీమేతత్తన్త్రం యోగ్యేభ్యః ప్రచారయితుమాజ్ఞాపయతి—(కర్ణాదిత్యాది)। కర్ణాకర్ణికయైవేదం తన్త్రమవనీతలం ప్రతి సమ్యక్ ప్రాప్తం కుర్వితి శేషః। సంప్రాప్తం యథా స్యాత్తథా గోపితవ్యం త్వయేతి పూర్వేణాన్వయో వా। అవనీ చ తలం చ తయోః సమాహారోఽవనీతలమ్। అవనీ మధ్యభువనమ్। తలం తదధోభువనమ్। ఊర్ధ్వభువనే స్థిత్యైవ త్వియముక్తిః। అత ఏవ స్వచ్ఛన్దతన్త్రే—"ప్రశ్నోత్తరపరైర్వాక్యైస్తన్త్రం సమవతారయత్" ఇతి ప్రయోగః, ఊర్ధ్వదేశాపాదానకాధో- దేశప్రాప్తేరేవావతారపదార్థత్వాత్। తేన భువనత్రయేఽప్యేతస్య ప్రచారం కుర్విత్యర్థః। కర్ణాదితి ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ। త్వత్కర్ణం ప్రాప్య త్వన్ముఖాన్నిఃసృతం త్వచ్ఛిష్యకర్ణం ప్రాప్నోతు। ఏవముత్తరత్ర। తేన

పుస్తకాద్యుపాయాన్తరేణ గ్రహణనిషేధో ధ్వనితః। కుర్విత్యస్యాధ్యాహారాదిమన్త్రేణైవ పూర్వమేవ సంప్రాప్తమస్తీతి వ్యాఖ్యానం త్వద్యేతిపదస్వారసికార్థవిరుద్ధమ్॥ ౩॥

న దేయం పరశిష్యేభ్యో నాస్తికేభ్యో న చేశ్వరి।

న శుశ్రూషాలసానాఞ్చ నైవానర్థప్రదాయినామ్॥ ౪॥

(దీం) అనర్హేభ్యో న దేయమిత్యాహ—న దేయమితి। (పరశిష్యేభ్య ఇతి। పరశిష్యా ఏవ కే యేభ్యో న దేయమ్ ?)

యే విద్యాన్తరేషు పారమ్పర్యక్రమేణాధిగతాశేషరహస్యపరమార్థాః ప్రాప్త- దీం సమ్పూర్ణాభిషేకాశ్చ తే పరశిష్యాః, తేభ్యో న దేయమ్।

లబ్ధ్వా కులగురుం సమ్యజ్ న గుర్వన్తరమాశ్రయేత్।

ఇత్యాదివచనాత్తైరపి న గ్రాహ్యమ్। యే విద్యాన్తరేషు పారమ్పర్యక్రమేణానధిగతాశేషపరమార్థా అప్రాప్తపూర్ణాభిషేకాచ తేభ్యో దేయమ్, తైరపి గ్రాహ్యమ్।

మధులుబ్ధో యథా భృఙ్గః పుష్పాత్ పుష్పాన్తరం వ్రజేత్।

జ్ఞానలుబ్ధస్తథా శిష్యో గురోర్గుర్వన్తరం వ్రజేత్॥

ఇతి వచనాన్న తే పరశిష్యాః।

పూర్ణాభిషేకకర్తా యో గురుస్తస్యైవ పాదుకా।

ఇతి వచనాత్। నాస్తికేభ్యో నాస్తి పరలోక ఇతి మర్త్యా యే మన్యన్తే తే నాస్తికాః శ్రద్ధావిహీనాః, ఆరాధనధనధాన్యాద్యపేక్షయా తేషాం రుచిముత్పాద్య న దేయమిత్యర్థః। తదుక్తం భగవద్గీతాసు—

న బుద్ధిభేదం జనయేదజ్ఞానాం కర్మసఙ్గినామ్।

జోషయేత్సర్వకర్మాణి విద్వాన్యుక్తః సమాచరన్॥ ఇతి।

న శుశ్రూషాలసానాం చ యే శుశ్రూషాలసాస్తేభ్యో న దేయమ్, యేఽనర్థప్రదాయినస్తేభ్యోఽపి। శుశ్రూషాలసా అపి యే ధనం వితరన్తి తేభ్యో దేయమ్, యే చ శుశ్రూషాలసాశ్చ ధనమపి న వితరన్తి తేభ్యో న దేయమిత్యర్థః। తదుక్తమభియుక్తః—

గురుశుశ్రూషయా విద్యా పుష్కలేన ధనేన వా।

అథవా విద్యయా విద్యా చతుర్థో నైవ విద్యతే॥ ఇతి॥ ౪॥

(సేం) తే కే కే విశేషజనా యేభ్యో న దేయమ్ యేభ్యశ్చ దేయం తానసాధారణైర్ధర్మైర్విశినష్టి—(న' దేయమిత్యాది)। అత్ర దేయమిత్యస్యోత్తరత్ర త్రిష్వపి చరణేషు ప్రత్యేకమన్వయః, నఞశ్చతుర్వారం ప్రయోగదర్శనాత్। తేనైతే చత్వారో నిషేధాః। తతశ్చ పరశిష్యత్వనాస్తికత్వాశుశ్రూషుత్వానర్థప్రదాతృత్వాఖ్యాశ్చత్వారో ధర్మాః ప్రత్యేకమనుపదేశ్యతావచ్ఛేదకా ఇతి సిధ్యతి। అన్యథా ధర్మచతుష్క ఏకద్వయాదిన్యూనతాయామపి తస్యోపదేశగ్రహణేఽధికారః స్యాత్। ఏతేన—"విద్యా హ వై బ్రాహ్మణమాజగామ గోపాయ మా శేవధిష్టేఽహమస్మి। అసూయకాయానృజవేఽయతాయ న మా బ్రూయా వీర్యవతీ తథా స్యామ్॥" ఇతి యాస్కలిఖితశ్రుతౌ నకారస్య ప్రత్యేకమన్వయః కార్య ఇత్యుపబృహితం మవతి। విద్యా శ్రీవిద్యా, బ్రాహ్మణం బ్రహ్మాధీతే బ్రహ్మ వేద వా బ్రాహ్మణస్తమ్, ప్రత్యాజగామ, ఆగత్యోవాచ। బ్రహ్మశబ్దాత్తదధీతే తద్వేదేత్యణ్।

న శిల్పాదిజ్ఞానయుక్తే విద్వచ్ఛబ్దః ప్రయుజ్యతే।

మోక్షైకహేతువిద్యా చ శ్రీవిద్యా నాన్న సంశయః॥

ఇతి బ్రహ్మాణ్డపురాణాద్విద్యాపదేన ప్రకృతవిద్యైవ ముఖ్యతయోచ్యతే। ఏతత్ప్రతిపాదకత్వాద్వదాదివిద్యా గౌణ్య ఉచ్యన్తే। సా విద్యా కిమువాచేత్యత ఆహ—గోపేతి। మాం గోపాయ త్వం తవ నిధిరస్మ్యహమ్। మద్గోపనమాత్రేణ తుభ్యం సకలపురుపార్థాన్ దాస్యామీత్యర్థః। గోపనం నామ కీదృశం తదాహ—అసూయేతి। శాస్త్రగుప్తశ్చ యోఽభ్యసూయతి। "అస్తి నాస్తి దిష్టం మతిః" ఇతి ఠక్ (?)। అనృజు శుశ్రూపాయాం వక్రః। అయతః అసంయతారిపడవర్గః, క్రోధలోభాద్యధీన ఇతి యావత్। ఈదృశేభ్యో మాం న బ్రూయాః। తాన్ ప్రత్యనుక్తౌ కిం స్యాదత ఆహ-వీర్యేతి। తథా చేద్వీర్యవతీ యథోక్తఫలదానసమర్థా స్యామ్, తదభావే న స్యామిత్యర్థః। ఉపబృంహితం చేదమాత్మపురాణే—

బ్రహ్మవిద్యాఽతిసంభిన్నా బ్రహ్మిష్ఠం బ్రాహ్మణం యయౌ।

వారాఙ్గనాసమాం మా హి మా కృథాః సర్వసేవితామ్॥

గోపాయ మాం సహైవ త్వం కులజామివ యోషితమ్।

శేవధిస్త్వక్షయస్తేఽహమిహ లోకే పరత్ర చ॥

ఇత్యారభ్య

నిన్దా గుణవతాం తద్వత్సర్వదార్జవశూన్యతా।

ఇన్ద్రియాధీనతా నిత్యం స్త్రీసఙ్గశ్చావినీతతా॥

కర్మణా మనసా వాచా గురౌ భక్తివివర్జనమ్।

ఏవమాద్యా యేషు దోషా స్తేమ్యో వర్జయ మాం సదా॥

ఏవం హి కుర్వతో నిత్యం కామధేనురివాస్మి తే।

వన్ధ్యాఽన్యథా భవిష్యామి లతేవ ఫలవర్జితా॥ ఇత్యన్తేన।

ఏవం చ నాస్తికాదిసమ్బన్ధమాత్రేణ గురోరపి విద్యానైష్ఫల్యే నాస్తికాదీనాం సు విద్యాప్రాప్తావపి సుతరాం ఫలాభావ ఉక్తః। తతశ్చ నాస్తికాదేరుపదేశే ఫలాభావ ఏవ దూషకతాబీజమితిం యావత్। అత ఏవ తేషామనధికావ్యవహారః సఙ్గచ్ఛతే, ఫలభోక్తృత్వస్యైవాధికారపదవాచ్యత్వాత్। కాదిమతేఽపి సచ్ఛిష్యలక్షణాన్తే—"ఏవంవిధో

భవేచ్ఛిష్య ఇతరో దుఃఖకృద్ గురోః" ఇత్యుక్త్వా గురుదుఃఖప్రదత్వం దూషకతా- సేం బీజముక్తమ్। కులార్ణవేఽపి— "దుష్టాన్వవాయజం దుష్టమ్" ఇత్యాదినా త్యాజ్యశిష్యానుక్త్వోపసంహృతమ్—

తస్మాదేవంవిధం శిష్యం న గృహ్ణీయాత్ కథఞ్చన।

యది గృహ్ణాతి మోహేన తత్పాపైర్వ్యాప్యతే గురుః॥ ఇతి।

తేన శిష్యపాపప్రాప్తిర్దూషకతాబీజముక్తం భవతి। ఇత్థం చ సతి యః పరశిష్యోఽపి సన్నన్యస్మిన్ సద్గురావపి భక్తియుక్తః శుశ్రూషయా వత్సరాధికముషిత ఆస్తికత్వాదిగుణవిశిష్టశ్చ తస్య పరిత్యాగే కిం దూషకతాబీజం కథం వా తస్యానధికారః। న చోక్తశ్రుతిస్మృతిబలాదేవేతి వాచ్యమ్, అనసూయత్వాచ్ఛుశ్రూషుత్వాదపాపత్వాచ్చ। కిఞ్చ—

మధులుబ్ధో యథా భృఙ్గః పుష్పాత్పుష్పాన్తరం వ్రజేత్।

జ్ఞానలుబ్ధస్తథా శిష్యో గురోర్గుర్వన్తరం శ్రయేత్॥

ఇతి వచనవిరోధః, పరశిష్యత్వస్యైవానధికారితావచ్ఛేదకత్వే గుర్వన్తరాశ్రయణవిధ్యసమ్భవాత్। న చ భవన్మతేఽపి—

లబ్ధ్వా కులగురుం సమ్యఙ్న గుర్వన్తరమాశ్రయేత్।

ఇతి వచనవిరోధ ఇతి వాచ్యమ్, తస్య కౌలధర్మలాభే వైష్ణవాదిధర్మోపదేష్టారం నాశ్రయేదిత్యేవంపరత్వేనాప్యుపపత్తేః। అథవా కౌలధర్మాణామతిగహనత్వేన తేషాం సర్వేషామే కస్మాదేవ గురోర్లాభసమ్భవేఽపి తతః కిఞ్చిదన్యస్మాత్కిఞ్చిదేవం బహుగురూపాస్తిర్న కార్యేత్యర్థః। ఏకస్మాద్ గురోస్తేషా సర్వాశేనాలాభే తు గుర్వన్తరాదపి జ్ఞానం సంపాద్యమేవ, 'మధులుబ్ధ' ఇతి వచనాత్। అత ఏవ శక్తిరహస్యే—"కౌలికేగురవోఽనన్తాః" ఇతి। "ఏకగురూపాస్తిః" ఇతి కల్పసూత్రమపి జ్ఞానపూర్ణగురులాభపరమేవ। న చ వైష్ణవాదిమతాన్తరప్రవీణగురోః శిష్యః పరశిష్యపదేనోచ్యత ఇతి వాచ్యమ్, దేవతాన్తరభక్తేః ప్రత్యుత సున్దరీభక్త్యా ధాయకత్వేన సున్దరీభక్త్యుదయే తస్యాపి గ్రహీతుం యుక్తత్వాత్।

వస్తుతస్తు సున్దరీదీక్షావతో బహిర్యాగప్రవీణస్యాన్తర్యాగాధికారవిచారే కథం దేవతాన్తరభక్తః పరశిష్యపదేన గ్రహీతుం యుక్తః। న చ కులార్ణవే "పరశిష్యం చ పాఖణ్డం ధూర్త పణ్డితమానినమ్" ఇత్యాదినా పరిత్యాగం విధాయ “తస్మిన్గురౌ సశిష్యే తు దేవతాశాప ఆపతేత్” ఇతి విపక్షే దణ్డవిధానాదేవ తత్త్యాగ ఇతి వాచ్యమ్, దూషకతాబీజాభావే శాపస్యాపి వక్తుమయుక్తత్వాత్, 'మధులుబ్ధ' ఇతి వచనస్యానవకాశాపత్తేరుక్తత్వాచ్చేతి చేత్; మైవమ్, ఇహ పరశిష్యపదేన పరస్మిన్నేవ గురౌ యస్య దృఢతరా భక్తిర్న స్వస్మింస్తస్య గ్రహణాత్। న చ తస్య గురుభక్త్యభావాదేవానధికారః, పూర్వగురౌ భక్తిసత్త్వేన గురుభక్తిసామాన్యాభావాభావాత్। అథవా పరస్య గురోరభిమానదార్ఢ్యాద్ గుర్వన్తరాశ్రయణే యది పూర్వగురాశ్చిత్తక్షోభః స్యాత్తాదృశశిష్యస్యేహ పరశిష్యపదేన గ్రహణమ్,

హరౌ రుష్టే గురుస్త్రాతా గురౌ రుష్టే న కశ్చన।

ఇతి వచనేన గురుకోపాత్మకప్రతిబన్ధే సతి ప్రకృతజ్ఞానేనాపి ఫలానుదయస్య సువచత్వాత్। తతశ్చ పూర్వగురోర్యద్యనుమతిస్తదా తాదృశపరశిష్యాయాపి సగుణాయ వక్తవ్యమేవ। అత ఏవ కులార్ణవే—

మన్త్రాగమాద్యమన్యత్ర శ్రుతం నాథే నివేదయేత్।

గుర్వాజ్ఞయా తద్గృహ్ణీయాత్తదనిష్టం వివర్జయేత్॥

ఇతి వచనం సఙ్గచ్ఛతే। న చ యదా పూర్వగురురల్పజ్ఞః పరగురుసేవాం చ శిష్యస్య సర్వథా నానుమన్యతే తాదృశశిష్యస్య కా గతిరితి వాచ్యమ్, తదా గురుద్వయజ్ఞానతారతమ్యనిశ్చయే సతి పూర్వగురోరుత్పథప్రతిపన్నత్వే తత్పరిత్యాగస్యైవారిమన్త్రత్యాగస్యేవ కర్తు యుక్తత్వాత్,

గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః।

ఉత్పథప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే॥ ఇతి వచనాత్।

తారతమ్యనిశ్వయే స్వయమసమర్థశ్చేదిహ జన్మని మమ జ్ఞానాదృష్టం నాస్తోతి నిశ్చిత్య పూర్వ గురుమేవోపాసీనస్తిష్ఠేత్। తదయం మథితోఽర్థః—యది పరశిష్యః సకలగుణసంపన్నః స్వముపాస్తే తదా తద్ గురావజీవతి నిఃశఙ్కం తం పరిగృహ్ణీయాత్, జీవతి తు

తస్మిన్నుత్పథప్రతిపన్నే సతి తదనుమతిం వినాపి పరిగృహ్ణీయాత్, ఉత్పథమప్రతిపన్నే తు తదనుమత్యైవ గృహ్ణీయాదితి। ఇయం చ వ్యవస్థా మూల ఏవ 'పరశిష్యేభ్యః' ఇతి సంప్రదానచతుర్థ్యాఽన్యత్ర షష్ఠ్యా చ సూచితా। పరస్వత్వోత్పాదన ఏవ చతుర్థీ, తదభావే షష్ఠీతి బ్రాహ్మణాయ వాసో దదాతి రజకస్య వాసో దదాతీతి ప్రయోగయోః సిద్ధత్వాత్ స్వత్వస్య స్వామిత్వనిరూపితత్వేన స్వామిత్వస్య తజ్జన్యఫలభోక్తృత్వరూపత్వేన చ సంప్రదానత్వతదభావయోరధికారానధికారస్వరూప ఏవ పర్యవసానాత్। తతశ్చ పరశిష్యాణాం స్వదీయమానజ్ఞానజన్యఫలభోక్తృత్వమస్తి, అన్యేషాం నాస్తీతి విభక్తిద్వయేన సూచితే సతి న దేయమితి నిషేధోఽత్ర గుర్వనుమతిరహితపరశిష్యవిశేషపరోఽన్యత్ర సర్వపర ఇతి సిధ్యతి।

ప్రాఞ్చస్తు—యే విద్యాన్తరేషు పారమ్పర్యేణాధిగతా శేష రహస్యపరమార్థాః ప్రాప్తపూర్ణాసే భిషేకాశ్చ తే పరశిష్యా ఇహ వివక్షితా ఇత్యాహుః। తత్ర విద్యాన్తరపదేన కామరాజలోపాముద్రాదివిద్యావిభేదా వివక్షితా ఉత బగలాశ్యామలాదివిద్యాః ? నాద్యః, తాసామభేదస్య విద్యోద్ధారావసర ఏవోపపాదితత్వేన తదీయపారమార్థికరహస్యస్యాప్యభేదేన తదధిగమే హేత్వర్థాభావేన గుర్వన్తరాపేక్షాయా ఏవాభావాత్। నాన్త్యః, బగలాదిశక్త్యుపాస్తేః సున్దర్యుపాస్తిపూర్వ భూమికా రూపత్వేన తదుపాస్త్యా సున్దరీభక్త్యుదయే సతి తస్యాపి గ్రాహ్యత్వాత్। అస్యామేవ విద్యాయాం పూర్ణాభిషేకసదసద్భావాభ్యాం వ్యవస్థా తు మానాభావపరాహతా। యత్తు పూర్ణాభిషేకకర్తా యో గురుస్తస్యైవ పాదుకేతి వచనం తత్పాదుకామన్త్రాన్తే గురునామయోజనవిధౌ బహుగురుకస్య వికల్పప్రాప్తౌ నియామకం సన్న భవదభిమతవ్యవస్థాపనాయాలమ్।

యదపి నాస్తికానాం న దేయమిత్యర్థే గీతావచనం లిఖ్యతే— " న బుద్ధిభేదం జనయేదజ్ఞానాం కర్మసఙ్గినామ్" ఇతి, తదపి చిన్త్యమ్, నాస్తికకర్మఠయోరత్యన్తం భేదాత్। గురుశుశ్రూషా శ్రోతుమిచ్ఛా నిరూఢలక్షణయా గురుసేవోచ్యతే, తస్యాః ప్రాయేణ గుర్వాజ్ఞావాక్యశుశ్రూషాపూర్వకత్వాత్। తద్విషయేఽలసానాం విముఖానామ్। అనర్థోఽనిష్టం తత్ప్రదాయినాం రిపూణామ్। అత ఏవేన్ద్రేణ ప్రతర్దనాయ బ్రహ్మవిద్యోపదేశే సన్దేహః కృతః। “యద్యప్యస్మిన్ గుణాః సన్తి తథాప్యేష రిపుర్హి నః" ఇత్యుక్తమాత్మపురాణే। యద్వా —అర్థో ధనమ్। తత్ప్రదాయిభిన్నా అనర్థప్రదాయినస్తేషామ్, “గురుశుశ్రూషయా విద్యా పుష్కలేన ధనేన వా " ఇతి వచనాత్॥ ౪॥

పరీక్షితాయ దాతవ్యం వత్సరార్ధోషితాయ చ।

పతజ్జ్ఞాత్వ వరారోహే సద్యః ఖేచరతాం వ్రజేత్॥ ౫॥

(దీం) పరీక్షితశిష్యాయ దేయమిత్యాహ—పరీక్షితాయేతి। పరశిష్యత్వాదిపరీక్షణం వత్సరార్ధేన సహవాసేన కర్తుం శక్యతే గురోర్వివేకిత్వాత్। ఉక్తార్థమేవ ద్రఢయన్ శిష్యప్రవృత్తయే ఫలమాహ—ఏతజ్జ్ఞాత్వేతి। అస్య తు మహార్ఘత్వాత్ పరీక్షితాయైవ దేయమ్। ఏతస్య పరిజ్ఞానేనైవ శిష్యః ఖేచరతాం ఖే పరవ్యోమ్ని చరతీతి ఖేచరః పరశివః। తదుక్తం చిద్గగనచన్ద్రికాయామ్—

యత్క్రియాత్మశశిభానుమధ్యగే ఖే చరత్యనలదృష్టిధాని యః।

యత్తదూర్ధ్వశిఖరం పరం నభస్తత్ర దర్శయ శివత్వమమ్బికే॥ ఇతి।

సద్యస్తత్త్వం వ్రజేజ్జీవన్ముక్తో భవేదిత్యర్థః। తదుక్తం వేదరహస్యే—“తస్యైవాత్మా పరవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేన " ఇతి॥ ౫॥

వత్సరోర్ద్వేతి పరీక్షాయోగ్యకాలోపలక్షణమ్, “శీలం సంవసతా జ్ఞేయం తచ్చ కాలేన భూయసా" ఇతి వచనాన్తరానుగుణ్యాత్। తేన తన్త్రాన్తరే వత్సరత్రయపరీక్షోక్తిర్వ్యాఖ్యాతా। ఏతద్ వక్ష్యమాణం సఙ్కేతత్రయమ్। ఖే పరమే వ్యోమ్ని చరతీతి ఖేచరీ దేవీ తస్య భావః ఖేచరతా, “త్వతలోర్గుణవచనస్య" ఇతి పుంవద్భావః। తథా చ శివసూత్రమ్—“విద్యాసముత్థానే స్వాభావికే ఖేచరీముద్రా శివావస్థా" ఇతి। ఇదం చ వ్యాఖ్యాతం వార్త్తికకారైః—

విద్యాయాః ప్రాక్సమాఖ్యాతరూపాయాః శఙ్కరేచ్ఛయా।

స్వాభావికే సముత్థానే సముల్లాసే స్వభావజే॥

అవస్థా యా శివస్యాన్తరవస్థాతురభేదినీ।

స్ఫురత్తామేవ సమ్పూర్ణస్వానన్దోచ్ఛలనాత్మికామ్॥

ముదం రాతీత్యతో ముద్రా ఖేచరీ చిన్నభశ్వరీ।

వ్యజ్యతే సాధకస్యాస్య విశ్వోత్తీర్ణస్వరూపిణః॥ ఇతి।

"యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్" ఇతి శ్రుతిశ్చ। తతశ్చ య ఏవ తన్మహాగుహ్యం వేద స మహాగుహ్యమేవ భవతీత్యర్థః, "బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి" ఇతి శ్రుతేః॥ ౫ ॥

చక్రసఙ్కేతకో మన్త్రపూజాసఙ్కేతకౌ తథా।
త్రివిధస్త్రిపురాదేవ్యాః సఙ్కేతః పరమేశ్వరి॥ ౬॥
యావదేతన్న జానాతి సఙ్కేతత్రయముత్తమమ్।
న తావత్త్రిపురాచక్రే పరమాజ్ఞాధరో భవేత్॥ ౭॥

శాస్త్రసఙ్కేతమారభతే—చక్రసఙ్కేతక ఇతి। సఙ్కేతవత్సఙ్కేతకః సమయః। యథా కృతసమయౌ కామినీకాముకౌ యత్ర క్వాపి వసతః, ఏవమస్మిన్ శివావితి। చక్రసఙ్కేతకః, మన్త్రసఙ్కేతకః, పూజాసఙ్కేతకా ఏవం త్రివిధః సఙ్కేతః। త్రిపురాదేవ్యా ధామతత్త్వ పీఠలిఙ్గమాతృకాదిభ్యస్త్రిభ్యోఽపి పురా యా విద్యతే సా త్రిపురాదేవీ। యథా ప్రకాశవిమర్శసామరస్యరూపిణీ పరా అస్యాస్త్రివిధః సఙ్కేతః। పరమేశ్వరి పరముత్కృష్టమిన్ద్రాదిభిరపి పాల్యమానమైశ్వర్యమాజ్ఞా యస్యాః। తదుక్తం వేదరహస్యే— " భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషో దీం- దేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః॥" ఇతి॥ ౬॥

ఏతజ్జ్ఞానవిహీనస్య ఫలవైపరీత్యమాహ—యావదితి। యావద్ ఏతద్ వక్ష్యమాణం సఙ్కేతత్రయం యో న జానాతి స తావత్ త్రిపురాయాః స్వసంవిదచక్రే మాతృమానమేయలక్షణే తత్త్వసమూహే పరమాజ్ఞాధరో న భవేత్। ఆజ్ఞా నామ నిగ్రహానుగ్రహసామర్థ్యం తద్రాజ్ఞామపి లోకేఽస్తి। తదుచ్యతే పరమేతి। పరమా సర్వలోకేష్వప్రతిహతా ఆజ్ఞా పరమేశ్వరస్యైవ యః పరమాజ్ఞాధరః స ఏవ పరమేశ్వరః। తత్త్వమస్య న భవేత్। య ఏతద్విజానాతి స సద్యః ఖేచరతాం వ్రజేత్, యో నైతద్విజానాతి స న ఖేచరతాం వ్రజేదిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సిద్ధమిత్యర్థః। అత్రైతత్ప్రయోజనకీర్తనమధికారివిషయసమ్బన్ధానామప్యుపలక్షణమ్। ముముక్షురధికారీ, స్వసంవిదేవతా విషయః, మోక్షః ప్రయోజనమ్, ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావః సమ్బన్ధః॥ ౭॥

శాస్త్రోత్తరార్ధమారభతే—(చక్రేతి) । చక్రం శక్తిసమూహస్తస్య సఙ్కేతో రహస్యం రూపమ్ । మన్త్రపూజయోః సఙ్కేతకౌ మన్త్రసఙ్కేతకః పూజాసఙ్కేతకశ్చేత్యర్థః । ద్వన్ద్వాన్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే । త్రిషు కప్రత్యయస్త్వజ్ఞాతార్థకః । సఙ్కేతత్రజ్ఞా బ్రహ్మ భవతీత్యన్వయముక్త్వా వ్యతిరేకమాహ—యావదితి । త్రిపురాచక్రే త్రైపురశక్తిసమూహమధ్యే । పరమా చ సా ఆజ్ఞా చ పరమాజ్ఞా వేదాన్తర్గతవిధినిషేధాత్మకలిఙాదివాచ్యా, యాం శబ్దభావనేతి మీమాంసకా మన్యన్తే । సా హి త్రిపురసున్దర్యాజ్ఞారూపైవేతి సమర్థితం మీమాంసావాదకౌతూహలేఽస్మాభిః । ఉక్తఞ్చ కూర్మపురాణే హిమవన్తం ప్రతి భగవత్యా—

మమైవాజ్ఞా పరా శక్తిర్వేదసంజ్ఞా పురాతనీ ।

ఋగ్యజుః సామరూపేణ సర్గాదౌ సంప్రవర్తతే ॥ ఇతి ।

తస్యా ధర ఆశ్రయో దేవ్యేవ । ఏతదజ్ఞానే దేవీస్వరూపో న భవేదిత్యర్థః । "నిజసంవిద్ధ వతాచక్రేశ్వరత్వప్రాప్తిః" ఇతి శక్తిసూత్రే । “శుద్ధవిద్యోదయాచ్చక్రశత్వసిద్ధిః" ఇతి శివసూత్రేఽప్యయమేవార్థః ప్రతిపాదితః ॥ ६—౭ ॥

తచ్ఛక్తిపఞ్చకం సృష్ట్యా లయేనాగ్నిచతుష్టయమ్ ।

పఞ్చశక్తిచతుర్వహ్నిసంయోగాచ్చక్రసమ్భవః ॥ ౮ ॥

ఏతచక్రావతారన్తు కథయామి తవానఘే ।

తత్రాదౌ చక్రసఙ్కేతకం వక్తుముపక్రమతే—తచ్ఛక్తిపఞ్చకమితి । తచక్రం సృష్ట్యా సృష్టిరూపేణ శక్తిపఞ్చకం స్వాభిముఖాయత్రికోణం శక్తిరుచ్యతే, తాదృశం శక్తిపఞ్చకమ్ । లయేనాభిచతుష్టయం లయేన సంహారరూపేణ అభిః పరాఙ్ముఖాగ్ర త్రికోణమగ్నిరుచ్యతే, తదనిచతుష్టయమ్ । ఏవం పశ్వశక్తీనాం 'చతుర్వహీనాశ్చ సంయోగాత్ సమ్యగ్యోగః సంయోగః, “ శక్తయా శక్తి బినిర్భిద్య" ఇత్యాదిచతుఃశతీశాస్త్రోక్తరీత్యా గ్రన్థిభేదక్రమేణ సమత్రికోణశక్త్యగ్రం సమరేఖం యథా భవతి తథా లేఖనం సంయోగః, తస్మాచ్చక్రస్య సమ్భవో భవతి ॥ ౮ ॥

సామాన్యతశ్చక్రసముదాయముత్పాద్యేదానీమవయవశశ్చక్రసమ్భవం ప్రతిజానీతే— ఏతదితి । ఏతస్య శ్రీమహాత్రిపురసున్దర్యాశ్చక్రస్య పూజాచక్రస్యావతారమ్, అవతారో నామ లోకే సౌధాద్యున్నతప్రదేశాన్నిన్నప్రదేశప్రాప్తిః । అత్ర తు విశ్వోత్తరత్వాత్ ప్రకాశాత్మనః

పరమశివాత్తత్త్వక్రమేణ ప్రసరః, తాదృశం చక్రావతారమ్। అనఘే పరశిష్యత్వాదిదోషరహితే। తవ ప్రకాశాత్మనో మమాంశభూతాయా విమర్శశక్తేః కథయామి హృదయఙ్గమతాం నయామీత్యర్థః॥

తత్రాదౌ చక్రవాసనాం వక్తుం పూర్వవర్ణితం చక్రమనూద్య శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే— (తచ్ఛక్తిపఞ్చకమిత్యాది)। శక్తిత్రికోణైః పఞ్చభిర్వహ్నిత్రికోణైశ్చతుర్భిశ్చ మిలితైర్మధ్యచక్రమాత్రముత్పన్నం తాసాం నవయోనీనాం సంవేష్టనరూపాత్ సంయోగాదర్థాత్ పద్మద్వయభూగృహైః। తేన పూర్ణచక్రస్య నవావయవకస్య యస్య సమ్భవస్తదేతచ్చక్రావతారం రేఖారూపచక్రస్య మూలభూతం తాత్త్వికం రూపం తవ కథయామీత్యర్థః। శక్తిసృష్టిలయవహ్నిశబ్దానామర్థాః పూర్వమేవోక్తాః। ప్రాఞ్చస్తు శక్తివహ్నీనామేవ పరస్పరసంశ్లేషపరత్వేన సంయోగపదం వ్యాచక్షతే। తన్మతే మధ్యచక్రమాత్రస్య సమ్భవ ఇత్యేవ పర్యవసానాదుత్తరత్ర బాహ్యచక్రస్యాపి వాసనానాం వర్ణనీయతయా సన్దర్భవిరోధాపత్తిః। న చ తథాపి బిన్దువాసనానామపి వర్ణయిష్యమాణత్వాత్తత్సమ్భవస్యేహాముక్తౌ సన్దర్భవిరోధతాదవస్థ్యమితి వాచ్యమ్, బిన్దోః కామేశ్వరాభిన్నస్య నిర్గుణపరశివరూపతాయాః పూర్వముక్తత్వేన తస్యోత్పత్త్యభావాత్। చక్రోద్ధారదశాయామేవ కర్కాటకేన వృన్తలేఖనదశాయామర్థత్త బిన్దుసిద్ధయభిప్రాయేణ తదనుక్తేర్వా॥ ౮॥

యదా సా పరమా శక్తిః స్వేచ్ఛయా విశ్వరూపిణీ॥ ౯॥

స్ఫురత్తామాత్మనః పశ్యేత్తదా చక్రస్య సమ్భవః।

నను కథమక్రియాత్ పరమశివాత్తత్త్వమయం చక్రం సమ్భవతీత్యత ఆహ—యదేతి। యదా యస్మిన్ కాలే ప్రాణినామదృష్టవశాత్ స్వాన్తఃసంహృతవిశ్వసిసృక్షయా సైవ పరా శక్తిర్విమర్శరూపిణీ స్వేచ్ఛయా విశ్వరూపిణీ విశ్వం సృజతి, శివస్తటస్థ ఉదాసీన ఇత్యర్థః। అత్ర శ్రుతిః—

న తస్య కార్యం కరణఞ్చ విద్యతే

న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే।

పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే

స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ॥ ఇతి।

ఆజ్ఞావతారేఽప్యుక్తమ్—

స్వేచ్ఛయైవ జగత్సర్వం నిగిరత్యుద్గిరత్యపి। ఇతి।

విశ్వసర్జనమేవ పరాశక్తేః స్ఫురత్తా, తస్యాః సృష్టిరూపత్వాత్। తదా షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకవిశ్వసృష్టికాలే చక్రస్య విశ్వమయస్య పరదేవతాచక్రస్య సమ్భవః॥

ఇదానీం బిన్ద్వాదిభూగృహాన్తచక్రసమష్టిసమ్భవం సామాన్యేనాహ—(యదేత్యాది)। పూర్వతన్త్రే హి సృష్టిక్రమః కథితః। తత్ర "త్రిపురా పరమా శక్తిరాద్యా జ్ఞానాదితః ప్రియే" ఇత్యనేన జ్ఞానేచ్ఛాక్రియాతః పూర్వం సృష్టిప్రాగభావస్య వినశ్యదవస్థారూపా దశాపి కాచిత్త్రిపురానామ్నీ పరా శక్తిః కథితైవ, తాం స్మారయితుం "యదా సా పరమా శక్తిః" ఇతి సిద్ధవత్కృత్యేహ నిర్దేశః కృతః। సా దేవీ స్వేచ్ఛయా స్వనిష్ఠాం స్ఫురత్తాం యదా పశ్యతి తదా చక్రస్య విశ్వాభిన్నస్య త్రికోణాదిచక్రస్య సమ్భవ ఉత్పత్తిర్భవతీత్యర్థః। అయం భావః— మన్త్రార్థవాదేతిహాసపురాణాదిప్రామాణ్యాజ్జగతః సృష్టిప్రలయౌ వర్తేతే ఏవేత్యవివాదః। తయోశ్చ వ్యక్తిభేదేన పరస్పరానన్తర్యం ఘటీయన్త్రస్థఘటానామివ పునః పునరావృత్తిరనాదిసిద్ధేత్యప్యవివాదమేవ। తతశ్చ సృష్టిం వర్ణయతా యం కఞ్చిత్ ప్రలయమారభ్యైవ వర్ణనీయా। తత్ర ప్రలయో నామానన్తశక్తికస్య బ్రహ్మణః స్వరూపమాత్రేణ కఞ్చిత్కాలమవస్థానం సుషుప్తికాలే జీవస్యేవ, పూర్వసృష్టిదశాయాం యే తావజ్జ్ఞానానుదయాన్న ముక్తిమాపన్నా జీవరాశయస్తే తత్తదదృష్టాని చ పఞ్చమహాభూతాని స్థూలసూక్ష్మాణి చ కార్పాసబీజే పటా ఇవ సూక్ష్మరూపేణ ప్రలయకాలీనబ్రహ్మణి తిష్ఠన్తి, "యథాణ్డాన్తర్జలే బహీం (మహీ)" ఇత్యాది పూర్వలిఖితవచనాత్। అత ఏవ "చిద్వహ్నేరవరోహపదే ఛన్నోఽపి చిన్మాత్రయా మేయేన్ధనం ప్రుష్యతి" ఇతి శక్తిసూత్రే భాష్యమ్। మాత్రాపదస్యేదమాకూతం యత్కవలయన్నపి న సార్వాత్మ్యేన గ్రసతేఽపి త్వంశేన సంస్కారాత్మనా తత్సాధయతీతి। తతశ్చ సుప్తస్య జీవస్య స్వత ఏవోత్థానే తదీయం కర్మైక యథా కారణం

సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమోఽభిభూతః సుఖరూపమేతి।

పునశ్చ జన్మాన్తరకర్మయోగాత్ స ఏవ జీవః స్వపితి ప్రబుద్ధః॥

ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధమ్, తథా పూర్వసృష్టికాలప్రాణ్యదృష్టవశాదేవ తాదృశశక్తికే బ్రహ్మణి ప్రాథమికవత్త్యుద్గమ ఇతి న తత్ర కారణాన్తరం మృగ్యమ్। న చాదృష్టస్యైవ ప్రథమవృత్తిం ప్రతి కారణత్వే ప్రలయారమ్భమధ్యకాలయోరపి తదాపత్తిరితి వాచ్యమ్, అస్య పర్యనుయోగస్య సుషుప్తావపి తుల్యత్వాత్, అభిఘాతాదేః కాలాన్తరే వేదనాజనకత్వస్యాపి దర్శనేన కారణవైచిత్ర్యాదేవోపపత్తేశ్చ। సా చ వృత్తిరిచ్ఛారూపా స్వనిష్ఠస్ఫురత్తా దర్శనవిషయిణీ, స్వేచ్ఛయాత్మనః స్ఫురత్తాం పశ్యేదితి మూలస్వరసాత్। యది పునరాత్మనః స్ఫురత్తామహం పశ్యేయమిత్యాకారకేచ్ఛాం ప్రతి స్ఫురత్తాజ్ఞానస్య కారణత్వాదిచ్ఛాతః పూర్వం జ్ఞానస్యావశ్యకత్వాన్నేచ్ఛావృత్తేః ప్రాథమ్యమిత్యుచ్యతే, తదా పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య బలవత్త్వాదాత్మనః స్ఫురత్తాం దృష్ట్వేచ్ఛేదితి వైపరీత్యేన వ్యాఖ్యేయమ్, ఉక్తశ్రుతౌ 'స్వపితి ప్రబుద్ధః' ఇత్యస్య సుప్తః ప్రబుధ్యతీతి వ్యాఖ్యానవత్। వస్తుతస్తు "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి శ్రుతావీక్షణస్య బహు స్యామిత్యాకారకతాప్రదర్శనాత్ ప్రాథమికీ వృత్తిరిచ్ఛాజ్ఞానోభయరూపా, "సోఽకామయత బహు స్యామ్" ఇతి వాక్యాన్తరైకవాక్యత్వాచ్చ। కిం బహునా, "తత్తమోఽకురుత" ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరపర్యాలోచనయా సైవ చ కృతిరూపాఽపి, ఇచ్ఛాత్వజ్ఞానత్వకృతిత్వానాం సాఙ్కర్యస్యాపి శ్రుతిబాలాదఙ్గీకారే బాధకాభావాత్, సాఙ్కర్యభియా తేషామజాతిత్వాద్వా సాఙ్కర్యస్య జాత్యబాధకత్వాద్వేత్యన్యదేతత్। ఏతేన "స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ " ఇతి శ్రుతిరప్యుపపద్యతే, తత్ర బలశబ్దస్యేచ్ఛాపరత్వేన ప్రాచీనైర్వ్యాఖ్యానాత్। ఇచ్ఛాజ్ఞానకృతీనాం ధర్మిణా సహాభేదే తత్రోత్పద్యమానాయా వృత్తేరపి త్రిరూపత్వస్య న్యాయసిద్ధత్వాత్, ఏకవచనేన కర్మధారయధ్వననాదన్యోన్యాభేదసిద్ధేశ్చ। స్వేచ్ఛయేత్యభేదే తృతీయా, ఇచ్ఛాభిన్నేక్షణవతీత్యర్థః। తస్యాం వృత్తౌ విషయం ప్రదర్శయతి— స్ఫురత్తామాత్మన ఇతి। ఆత్మనిష్ఠాం స్ఫురత్తామిత్యర్థః। సా చ సృష్టిరేవ। తథా హి ప్రకాశస్య హ్యేష స్వభావో విషయవ్యాప్త్యైవ స్వస్ఫూర్తిరితి, దీపప్రభాతపచన్ద్రికాణాం గృహాఙ్గణాదిసమ్బన్ధ సేం ఇవాన్తరిక్షేఽపి తృణపర్ణపక్షాదివ్యాప్తిమన్తరేణైవ స్ఫూర్త్యభావాత్। న చ దీపస్య విషయసమ్బన్ధమన్తరేణాపి స్ఫూర్తిదర్శనేన తత్రోక్తనియమవ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్, దీపస్య ప్రభాపటలాశ్రయరత్నస్యేవ ప్రకాశాద్భిన్నత్వాత్। న చ తస్య తద్భిన్నత్వే తేజస్యన్తర్భావానాపత్తిః, రత్నవదేవ తస్యాపీష్టత్వాత్। న చ రత్నే గురుత్వఘనత్వయోర్దర్శనేన తస్య పార్థివత్వేఽపి దీపే తయోరభావేన పార్థివత్వానుపపత్తిరితి వాచ్యమ్, ధూమపటలే తయోరదర్శనేన తయోః పార్థివత్వవ్యాప్యత్వాభావాత్ పఞ్చీకరణప్రక్రియాయాః సర్వత్రావిశేషేఽపి పార్థివాంశాధిక్యేనైవ పార్థివత్వవ్యవహారస్య నిర్వోఢతయా దీపే ఘనతావిశేషదర్శనేన ప్రభాపేక్షయా పార్థివాంశాధిక్యస్య స్వీకర్తుం యుక్తత్వాచ్చ, తైజసత్వవ్యవహారస్య కాంస్యాదావివ ప్రకాశాశ్రయత్వేనోపపత్తేశ్చ।

ఏతేన చన్ద్రసూర్యావపి వ్యాఖ్యాతౌ। తతశ్చ ప్రకాశమాత్రస్య విషయాధీనస్ఫూర్తికత్వాద్విషయస్యాపి ప్రకాశసమ్బన్ధేనైవ స్ఫుర[ణాత్ స్ఫుర]ణజ్ఞానస్యాపి ప్రకాశస్వరూపత్వాత్తస్య విషయైః సహ యః సమ్బన్ధో విషయవిషయిభావాఖ్యస్తత్త్వమేవ స్ఫురణలక్షణమ్। తద్వత్త్వం చ ప్రతియోగిత్వానుయోగిత్వతాదాత్మ్యాన్యతమసమ్బన్ధేన। తేన జ్ఞానం స్ఫురతి, ఘటః స్ఫురతి, తయోః సమ్బన్ధః స్ఫురతీతి త్రివిధవ్యవహారస్యాప్యుపపత్తిః। ఏవం బ్రహ్మణోఽపి ప్రకాశైకరూపత్వేన తన్నిష్ఠస్ఫురత్తాయా విషయతాసమ్బన్ధేన సృష్టిరూపవిషయత్త్వైకస్వరూపత్వాత్ స్ఫురత్తాపదస్య సృష్టిరిత్యర్థో యుజ్యత ఏవ। విషయతతత్సంసర్గనిష్ఠయోః స్ఫురత్తయోర్నిరాసాయాత్మన ఇతి పదమ్। సేయం స్ఫురత్తారూపా సృష్టిరేవ క్రియా, కృతిః క్రియా యత్నః సృష్టిరిత్యేతేషాం పదానామనర్థాన్తరత్వాత్, యత్నతద్విషయయోరభేదోపచారాద్వా। అత ఏవ వ్యాసేన కృతేఽపి పురాణాదౌ వ్యాసస్య కృతిరితి వ్యవహారః। తేనేచ్ఛయా స్ఫురత్తాం పశ్యేదితి పదత్రయేణేచ్ఛాకృతిజ్ఞానానామైక్యధ్వననాదిచ్ఛాదిత్రయసమష్టిరూపశాన్తాదే- వీస్వరూపమీక్షణమిత్యుక్తం భవతి। తదయం నిష్కర్షః—సృష్టిమహం వితనుయామిత్యాకారికీ ప్రాథమికీ వృత్తిరిచ్ఛాజ్ఞానక్రియాత్మికా శాన్తానామ్నీ యదా జాతా, తదా తత్కాల ఏవ చక్రస్య సమ్భవః, “ఇచ్ఛామాత్రం ప్రభోః సృష్టిః" ఇతి వచనేన బిలమ్బాభావాత్, వృత్తేరపి సృష్ట్యన్తర్గతత్వేన తదాతనత్వస్యావిరోధాచ్చేతి॥ ౯॥

శూన్యాకారాద్విసర్గాన్తాద్ బిన్దోః ప్రస్పన్దసంవిదః॥ ౧౦॥

ప్రకాశపరమార్థత్వాత్ స్ఫురత్తాలహరీయుతాత్।

ప్రసృతం విశ్వలహరీస్థానం మాతృత్రయాత్మకమ్॥ ౧౧॥

ఏతదేవాహ—శూన్యాకారేతి। శూన్యాకారాత్ శూన్యశ్చాసావాకారశ్చేతి శూన్యాకారః। శూన్యత్వం పునరత్ర నిరస్తనిఖిలప్రపఞ్చత్వాత్। అత ఏవ పరమశివః। తదుక్తం సఙ్కేతపద్ధత్యామ్—

అకారః సర్వవర్ణాగ్ర్యః ప్రకాశః పరమః శివః। ఇతి।

అత్ర శ్రుతిః—" అ ఇతి బ్రహ్మ" ఇతి। విసర్గాన్తాద్ విసర్గోఽన్తే యస్య స విసర్గాన్తా [న్తస్తస్మా]త్। బిన్దోః ప్రస్పన్దసంవిదః బిన్దురగ్నిషోమాత్మకః కామాఖ్యో రవిః శివశక్తిసామరస్యవాచ్యాత్మా జాతః। తదుక్తం చిద్గగనచన్ద్రికాయామ్ -

భోక్తృభోగ్యమయగోవిమర్శనాద్

దేవి మాం చిదుదధౌ దృఢాం దశామ్।

అర్పయన్ననలసోమమిశ్రిణం

తద్విమర్శ ఇహ భానుజృమ్భణమ్॥ ఇతి।

శివశక్తిసామరస్యరూపకామాఖ్యస్య బిన్దోః సంసారః ప్రస్పన్దో దహనేన్దురూపసితశోణబిన్దుద్వయాత్మకః అకారహకారసామ-రస్యబిన్దోః ప్రస్పన్దాత్ సంసారాత్ సితశోణబిన్దుయుగలాత్ సంవిచ్చిన్మయీ దహనేన్దురూపచిత్కలా జాయత ఇత్యర్థః॥ ౧౦॥

ప్రకాశపరమార్థత్వాత్ స్ఫురత్తాలహరీయుతాత్। ప్రకాశవిమర్శవహ్నిసమ్పర్కాద్ ఘృతస్యేవ ధారా విమర్శశక్తేః స్రావో జాయతే, అత ఏవ ప్రకాశస్య పరమార్థత్వమ్। స్ఫురత్తాలహరీయుతాత్ స్ఫురత్తాయా విమర్శశక్తేర్లహరీ బిన్దుద్వయాన్తరాలనిఃసృతా హార్ధకలారూపా తయా యుక్తాద్ ఏవంభూతాన్ కామకలాక్షరాత్। ప్రసృతం విశ్వలహరీస్థానం మాతృత్రయాత్మకం బైన్దవం చక్రమ్। విశ్వలహరీస్థానం విశ్వలహర్యో వీచయః షట్త్రింశత్తత్త్వరూపాస్తాసాం స్థానముత్పత్తిహేతుత్వాత్। మాతృత్రయాత్మకం పశ్యన్తీమధ్యమావైఖరీరూపమ్। ఏవం తత్సమష్టిరూపపరమాత్మాత్మకసదాశివాఖ్యతురీయబిన్దోరుత్పన్నత్వాద్ బైన్దవం చక్రం మధ్యత్రికోణప్రసరమ్। ఏతదత్రైవ వక్ష్యతి— "ఆత్మనః స్ఫురణం పశ్యేత్" (సం౦ ౧ శ్లో౦ ౩౬) ఇత్యాది, "వైఖరీ విశ్వవిగ్రహా" (సం౦ ౧ శ్లో౦ ౪౦) ఇత్యన్తేన। దో౦ "చక్రం కామకలారూపం ప్రసారపరమార్థతః" (సం౦ ౧శ్లో౦ ౨౪) ఇతి [చ]।

ఏతత్ కామకలావిలాసేఽప్యస్మద్గురుభిః ప్రపఞ్చితమ్—

స్ఫుటశివశక్తిసమాగమబీజాఙ్కురరూపిణీ పరా శక్తిః।

అణుతరరూపానుత్తరవిమర్శలిపిలక్ష్యవిగ్రహా భాతి॥ ౧॥

పరశివరవికరనికరే ప్రతిఫలతి విమర్శదర్పణే విశదే।
ప్రతిరుచిరుచిరే కుడ్యే చిత్తమయే నివిశతే మహాబిన్దుః॥ ౨॥

చిత్తమయోఽహఙ్కారః సువ్యక్తాహార్థసమరసాకారః।
శివశక్తిమిథునపిణ్డః కవలీకృతభువనమణ్డలో జయతి॥3॥

సితశోణబిన్దుయుగలం వివిక్తశివశక్తిసఙ్కుచత్ప్రసరమ్।
వాగర్థసృష్టిహేతుః పరస్పరానుప్రవిష్టవిస్పష్టమ్॥ ౪॥

బిన్దురహఙ్కారాత్మా రవిరేతన్మిథునసమరసాకారః।
కామః కమనీయతయా కలా చ దహనేన్దువిగ్రహౌ బిన్దూ॥ ౫॥

ఇతి కామకలా విద్యా దేవీ చక్రక్రమాత్మికా సేయమ్।
విదితా యేన స ముక్తో భవతి మహాత్రిపురసున్దరీరూపా॥ ౬॥

ఇత్యాది॥ ౧౧॥

అథేదృశీ శాన్తాత్మికా ప్రథమా వృత్తిరేవ బిన్దుచక్రస్య వాసనేతి ప్రతిపాదయతి— (శూన్యాకారాదిత్యాది)। శూన్యాకారత్వాదిభిః పఞ్చభిర్విశేషణైరాక్షిప్తం పరబ్రహ్మ విశేష్యమ్। తాదృశవిశేషణపఞ్చకవిశిష్టబ్రహ్మణః సకాశాత్ ప్రసృతం చక్రం బైన్దవం భవతీత్యుత్తరశ్లోకస్థపదద్వయాకర్షణేనాన్వయః। ప్రాఞ్చస్తు—బిన్దోర్జాతం బైన్దవమ్, “తత్ర జాతః” ఇత్యణ్। బిన్దుసమ్భూతం త్రికోణచక్రమిత్యర్థ ఇత్యాహుః। ఏతత్పక్షే త్రికోణచక్రమితివక్తవ్యే బైన్దవమిత్యుక్తిస్తు క్వచిద్వాసనాయాం బిన్దుత్రికోణయోరభేదధ్వననార్థేతి వక్తవ్యమ్ “త్రికోణే బైన్దవం శ్లిష్టమ్" ఇతి బ్రహ్మాణ్డపురాణాత్। తత్ప్రయోజనం చ మన్త్రాంసే వ్యక్తీభవిష్యతి। చక్రస్య స్వరూపమాహ— మాతృత్రయాత్మకమితి। మాతరో విశ్వజనన్య ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియానామికా దేవ్యస్తత్త్రితయసమష్టిరేవాత్మా స్వరూపం యస్య తత్, ఉక్తాయాః

ప్రాథమికవృత్తేరిచ్ఛాదిత్రయసమష్టిరూపత్వాత్। మాతృపదేనైవేచ్ఛాదిపరామర్శస్తు వామాదిత్రయసమష్టిరూపతాయాః శ్లేషేణ పశ్యన్త్యాదిమాతృకాత్రయసమష్టిరూపతాయాశ్చ ధ్వననార్థమ్। మాతృరూపత్వాదేవ విశ్వలహరీస్థానం చ విశ్వం షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకమేవ లహర్య స్తరఙ్గాస్తేషాం స్థానమాధారః। విశ్వస్య లహరీత్వోక్త్యా తాదృశవృత్తేః సముద్రతుల్యతా ధ్వనితా। తాదృశవృత్త్యుద్గమోత్తరమేవ క్రమేణ సర్వసృష్టీనాం జాయమానత్వాద్విశ్వజనకమిత్యర్థః। బైన్దవపదస్య త్రికోణపరత్వపక్షే త్రికోణస్య బైన్దవత్వవిధానం త్వేతత్కారణం పరబ్రహ్మైవ బిన్దోర్వాసనేతి ధ్వనయితుమ్। తేన పరబ్రహ్మైవ బిన్దుస్తస్యేక్షణాత్మా వృత్తిరేవ త్రికోణమితి ప్రాచాం మతస్థితిః। వస్తుతస్తు ప్రథమోపస్థితత్వాద్ బైన్దవపదస్వారస్యాచ్ఛ్రుత్యానుగుణ్యాచ్చాయం గ్రన్థో బిన్దుచక్రవాసనాప్రతిపాదనపర ఏవ యుక్తః। న చైవం సత్యుత్తరగ్రన్థే త్రికోణవాసనాయా అకథనేన సన్దర్భవిరోధః, త్రికోణవసుకోణయోర్మేలనేన నవయోనిచక్రస్యైకవాసనావర్ణనేన తదభావాత్। త్రికోణమాత్రవాసనాయా అతివిస్తృతత్వేన బ్రహ్మాణ్డపిణ్డాణ్డయోరైక్యభావనాసిద్ధ్యుత్తరకాలైకవిభావనీయతయోత్తమాధికారికత్వేనత్మనః స్ఫురణం పశ్యేదిత్యాదినా పార్థక్యేనాగ్రే వక్ష్యమాణత్వాచ్చ। తస్మాదిచ్ఛాజ్ఞానక్రియేతి వ్యాత్మకమీక్షణమేవ బిన్దుచక్రస్య వాసనా। తస్మిన్ పూజనీయం యత్తదేవ పరం బ్రహ్మ। తథా చాథర్వణాః శౌనకశాఖీయా ఆమనన్తి—

అష్టాచక్రా నవద్వారా దేవానాం పూరయోధ్యా।

తస్యాం హిరణ్యయః కోశః స్వర్గో లోకో జ్యోతిషావృతః॥

తస్మిన్ హిరణ్యయే కోశే వ్యరే త్రిప్రతిష్ఠితే।

తస్మిన్ యద్యక్షమాత్మన్వత్తద్వై బ్రహ్మ॥

తైత్తిరీయశాఖాయాం తు ప్రథమాన్తమితి విశేషః। త్రైలోక్యమోహనాదిసర్వసిద్ధిప్రదాన్తచక్రాష్టకయుక్తం నవయోనిఘటితమన్యేషామసాధ్యం దేవతావాసభూతం శ్రీచక్రనగరం యత్రత్రాప్యుత్తమః కోశో జ్యోతిర్మయః స్వర్గతుల్యస్త్రికోణనామకోఽస్తి, తస్మిన్ కోణే త్రిధా ప్రతిష్ఠితం త్రిసమష్టిస్వరూపం బిన్దుచక్రమస్తి। తస్మిన్ బిన్దుచక్రే స్వాత్మనీవ యద్యక్షం మహాభూతం పూజనీయం తద్ బ్రహ్మైవేతి వాసనామజ్ఞా జానన్తి। భ్రాజనాదివిశేషణవిశిష్టామపరాజితాఖ్యాం నగరీం ప్రతి బ్రహ్మైవ యస్మాదావివేశేతి సముదాయార్థః। బ్రహ్మోపాసకానాం గన్తవ్యా పునరావృత్తివర్జితాఽపరాజితాఖ్యా నగరీ కాచిదస్తి। యస్యామరనామకో ణ్యనామకశ్చేతి ద్వౌ హ్రదౌ సుధామయౌ వర్తేతే ఇత్యాదికం తు శ్రీశఙ్కరభగవత్పాదైః సూత్రభాష్యాన్తే వర్ణితమ్। తన్నగరాభిన్నమిదం శ్రీచక్రమ్। అత్ర త్రిప్రతిష్ఠిత ఇతి శబ్దో న త్ర్యరస్య విశేషణమ్, తథాత్వే

తస్మిన్నితి పదద్వయస్య వైయర్థ్యాపత్తేః, అతో బిన్దుపర ఏవ। తేన బిన్దుచక్రస్య త్ర్యాత్మకత్వవాసనా సిద్ధా భవతీతి ద్రష్టవ్యమ్। బిన్దుచక్రస్య మూలభూతమీక్షిత్రు పరం బ్రహ్మ విశినష్టి—శూన్యా సేం కారాదిత్యాదినా। శూన్యా అవిద్యమానా ఆకారా ఆకృతయోఽవయవసంస్థానవిశేషా యస్మింస్తచ్ఛూన్యాకారన్, తస్మాన్నిరాకారాదితి యావత్। వివిధః సర్గో విసర్గో నానావిధా సృష్టిస్తస్యాస్తో లయో యస్మింస్తద్విసర్గాన్తమ్, తస్మాత్ప్రలయకాలీనాదితి యావత్। " స్పది కిఞ్చిచ్చలనే" ఇతి ధాతోరల్పచలనార్థకః స్పన్దశబ్దః। స చ ప్రకృష్టః ప్రస్పన్దః, అత్యల్పతరచలనమ్। బిన్దూనాం ప్రస్పన్దా బిన్దుప్రస్పన్దాస్తాదృశాః సంవిదో జ్ఞానస్వరూపా జీవరాశయో యస్మింస్తస్మాద్బిన్దుప్రస్పన్దసంవిదః। యస్య చిదమ్బోధేర్బిన్దుతుల్యా అంశా ఈషద్భిన్నా జీవా ఇత్యర్థః, “మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః” ఇతి వచనాత్। భేదస్యాత్యల్పత్వోక్త్యా తస్య భానమాత్రమ్, న తు తత్త్వతః సోఽస్తీతి ధ్వనితమ్। " స్యన్దూ ప్రశ్రవణే " ఇతి ధాతుతో నిష్పన్నప్రస్యన్దపదపాఠేఽపి బిన్దుప్రస్రావా జీవా ఇత్యర్థోఽపి న విరుధ్యతే। పరమార్థస్య సత్యస్య భావః పరమార్థత్వమ్, పారమార్థికం రూపమితి యావత్, ప్రకాశ ఏవ పరమార్థత్వం యస్య తస్మాత్ప్రకాశపరమార్థత్వాత్, ప్రకాశైకస్వరూపాదిత్యర్థః। స్ఫురత్తాః సృష్టయ ఏవ లహర్య ఊర్మయస్తాభిర్యుతాత్ స్ఫురత్తాలహరీయుతాత్। సృష్టేస్తరఙ్గస్థానీయత్వోక్త్యా చిదమ్బోధేస్తస్యాశ్చాత్యన్తాభేదః, భాసమానో భేదస్తు కల్పిత ఇతి సూచితమ్। అత ఏవ నానారూపం బ్రహ్మ మా ప్రసాఙ్క్షీదతః ప్రకాశైకరూపత్వముక్తమ్। తేనేతరేషాం రూపాణాం విశ్వసమ్బన్ధితోక్తా,

అస్తి భాతి ప్రియం రూపం నామ చేత్యంశపఞ్చకే।

ఆద్యం త్రయం బ్రహ్మరూపం జగద్రూపం తతో ద్వయమ్॥

ఇత్యభియుక్తోక్తేరితి।

అథ రహస్యార్థో యథా—అర్థసృష్టిశబ్దసృష్ట్యోర్యుగపదేవాఙ్కురతచ్ఛాయయోరివ పరస్పరసంపృక్తయోరుత్పత్తిః, పదార్థమాత్రస్య శబ్దానువిధత్వాత్, "వాగర్థావివ సంపృక్తౌ" ఇత్యభియుక్తోక్తేః। తతశ్చ సృష్టికారణే బ్రహ్మణి శివశక్తిరూపేఽర్థత్వవచ్ఛబ్దత్వమప్యస్తీతి వక్తవ్యమ్। తత్ర చాకారః శివస్య రూపం హకారః శక్తిరూపమ్। తదుక్తం సంఙ్కేతపద్ధత్యామ్—

అకారః సర్వవర్ణాగ్ర్యః ప్రకాశః పరమః శివః।

హకారోఽన్త్యః కలారూపో విమర్శాఖ్యః ప్రకీర్తితః॥ ఇతి।

తౌ చాకారహకారౌ న వైఖరీరూపావివాతిస్పష్టస్వరూపౌ, కిన్తు సూక్ష్మతమస్వరూపౌ వైఖరీతోఽపి సూక్ష్మసూక్ష్మతరసూక్ష్మతమానాం మధ్యమాపశ్యన్తీపరారూపాణాం త్రివిధవర్ణానాం సత్త్వాత్, “గుహా త్రీణి నిహితా నేఙ్గయన్తి తురీయం వాచో మనుష్యా వదన్తి” ఇతి శ్రుతేః। అన్యోఽప్యస్య రహస్యతరః ప్రపఞ్చో వరివస్యారహస్యవ్యాఖ్యానే స్ఫుటీకృతోఽస్మాభిః। తదిదం ద్యోతయితుమాహ—శూన్యాకారాదితి। శూన్యశ్చాసావకారశ్చేతి కర్మధారయః। విసర్గం హకార ఏవాన్తశ్చరమావయవో వా బన్ధకో వా యస్య స విసర్గాన్తః। “అతి అది బన్ధనే" ఇతి ధాతుపాఠాదన్తపదస్య బన్ధకార్థకతా। హకారానుబద్ధోఽకారః శక్తిరూపధర్మానుబద్ధ: శివరూపో ధర్మీత్యర్థః। విసర్గాన్తపదేనైవ వా షోడశః స్వర ఉచ్యతే। స చాకారహకారోభయరూప ఏవ। తస్య శూన్యాకారాదితి విశేషణమ్। నిరాకారాదిత్యేవ పూర్వవదర్థః। ప్రథమపక్షే తు శూన్యపదస్యాకార ఏవాన్వితత్వేన హకారే శూన్యత్వం న భాయాత్, అన్యస్మిన్ పక్షే తు ద్వయోరపి శూన్యరూపతా లభ్యత ఇతి విశేషః। కిఞ్చ, విసర్గాన్తో హ్యేకమఖణ్డమకారహకారోభయరూపస్యాప్యఖణ్డతాప్రతీత్యా తాదృశస్య నిర్గుణబ్రహ్మరూపతా ప్రతీయతే। ప్రథమపక్షే తు స్వభిన్నవర్ణాన్తరవైశిష్ట్యేన శవలబ్రహ్మతాప్రతీతిః స్యాదితి చ విశేషః, తేన ప్రథమపక్షాదరః ప్రాచాం నాదర్తవ్యః। నిరాకారాదిత్యనుక్త్వా శూన్యాకారాదిత్యుక్త్యాఽకారస్యైకబిన్ద్వాకారతా విసర్గరూపహకారస్య బిన్దుద్వయాకారతా చ ధ్వనితా। విసర్గపదేనైవ షోడశస్య స్వరస్య లాభేఽప్యన్తపదం విమర్శానువద్ధః ప్రకాశ ఇత్యర్థలాభాయ। తేనాయమర్థో ధ్వనితః— యథా లోకే స్త్రీపుంసయోః సామరస్యదశాయాం యదా బ్రహ్మరన్ధ్రస్థితః శుక్లబిన్దుః కామమన్దిరం ప్రవిష్టః శోణబిన్దునైకీభవతి, తదైవ బాహ్యాభ్యన్తరభానవిహీనమానన్దమాత్రావశేషం బ్రహ్మైవ భాసత ఇత్యనుభవసిద్ధమ్। శ్రుతిరపి— "యథా ప్రియయా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమ్" ఇతి। సుషుప్తిదశాయామజ్ఞానవృత్తిరస్తి, సామరస్యే తు న సాఽపి తిష్ఠతి। ఏవం సతి తాదృశసామరస్యనిష్ఠస్యానన్దాత్మకత్వే సతి గర్భోత్పాదకత్వరూపసాధారణధర్మస్య సృష్టిప్రాక్కాలీనశివశక్తిసామరస్యేఽపి దర్శనాల్లౌకికప్రక్రియయైవాలౌకికప్రక్రియాఽప్యూహ్యా। తత్ర యో బ్రహ్మరన్ధ్రస్థితో బిన్దుః స నిఃశేషేణ న కామాలయం ప్రవిశతి కిన్త్వంశేన, అన్యథా పునః సామరస్యానాపత్తేః। తతశ్చ విధిబిలస్థితో బిన్దుస్తురీయబిన్దురనామా। తదంశో మన్దిరస్థితస్తు కామాఖ్యో బిన్దుర్యః కామేశ్వర ఇత్యుపాసకైశ్చిన్త్యతే। అత ఏవ కామమన్దిరనామధేయాదీని సంభవన్తి। న తతః పూర్వమ్, " శక్త్యా వినా శివే సూక్ష్మే నామధామ న విద్యతే" ఇతి పూర్వముక్తత్వాత్।

కామబిన్దోః శోణబిన్దునా సేహ పరస్పరానుప్రవిష్టత్వే సతి విస్పష్టత్వే బిన్దుద్వయం విసర్గో హకారో విమర్శ ఇత్యాదిసంజ్ఞా, కేవలశివస్యేవ కేవలశక్తేరపి సృష్ట్యాదిజనకత్వాయోగాత్,

అన్యథా పరశివాఙ్గీకారస్యైవ వైయర్థ్యాపత్తేః। పూర్వం కృతః సేం పరశివనిరాసస్తు శక్తినిరాసవాదినో జల్పకథయా ముఖముద్రణమాత్రార్థో న తు వాదకథయేత్యుక్తమ్। ఇత్థం హకారరూపా శక్తిరేవ చ కలేత్యుచ్యతే, “హకారోఽన్త్యః కలారూపః" ఇతి సఙ్కేతపద్ధత్యాదివచనాత్। సేయం కామకలా భవతి। కామవిశిష్టా కలేతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః, కామశ్చాసౌ కలా చేతి కర్మధారయో వా। నిర్ధర్మకేఽపి బ్రహ్మణి తదభిన్నశక్తేరఙ్గీకారాచ్చక్త్యన్తర్భూతస్వరూపమాత్రం నిష్కృష్య కేవలే తురీయబిన్దుతా। తస్యైవ శక్తిసమ్బన్ధమాత్రం శక్యతావచ్ఛేదకీకృత్య వివక్షాయాం కామబిన్దుపదవాచ్యతా। తస్యైవ సమ్బన్ధస్యాభేదాత్మకసామరస్యత్వేన వివక్షాయాం విసర్గాదిపదవాచ్యతా। తస్యైవ సామరస్యస్యానన్దాన్తర్భావేన వివక్షాయాం కలాపదవాచ్యతా। ఈదృశసమష్టిరూపకామకలాయామీకారస్య శక్తిః। ఈకారస్య కామకలేత్యప్యత ఏవ నామ। యస్తు వృద్ధానామీకారలేఖనే కామవిసర్గకలానామవయవభావేన ప్రదర్శనోపదేశః, స మన్దప్రజ్ఞానాం బుధ్యారోహాయ కల్పితో న వాస్తవికః,

ఉపాయాః శిక్షమాణానాం బాలానాముపలాలనాః।

అసత్యే వర్త్మని స్థిత్వా తతః సత్యం సమీహతే॥

ఇతి భర్తృహరిణోక్తేః। అత ఏవ కామకలాలేఖనస్య కాలచక్రాదౌ యత్ర విధిస్తత్రాదౌ బిన్దుస్తదధస్తిర్యగ్బిన్దుద్వయం తదధో హంసపదమితి లిఖన్తి సామ్ప్రదాయికాః। ఆనన్దస్య లేఖనాసంభవాత్తత్కలాభివ్యక్తిస్థానత్వాత్ కామాలయస్య ద్యోతకో హంసపదాకారలేఖః। ఇదమేవ చ భగవత్పాదైః—

ముఖం బిన్దుం కృత్వా కుచయుగమధస్తస్య తదధో

హరార్ధం ధ్యాయేద్యో హరమహిషి తే మన్మథకలామ్।

ఇత్యత్రోక్తమ్। తత్ర ముఖబిన్దుః కామబిన్దుః కుచయుగం విమర్శబిన్దుద్వయమ్। హరస్యార్ధనారీశ్వరరూపస్యార్ధముత్తరార్ధమ్, యోనిరితి తదర్థః। హకారార్ధమిత్యాదావపి హకారస్య విమర్శస్యార్ధమ్, శక్తిసమ్బన్ధ్యర్ధమితి తదర్థః। సపరార్ధమిత్యస్యాపి స ఏవ, సకారాత్పరో హకార ఇతి తదర్థాత్। తేన హకారలేఖనతత్ప్రదర్శనమపి గురూణాం మన్త్రప్రశానుగ్రహార్థమేవ। తదిదం సర్వం ద్యోతయితుం విమర్శానుబద్ధప్రకాశాదిత్యుక్తమ్, బన్ధనస్యోక్తసామరస్యరూపత్వాత్। ఈదృశమన్త్రపదేన ధ్వనితమేవార్థం స్పష్ట మాహ—

బిన్దుప్రస్యన్దసంవిద ఇతి। బిన్ద్వోః సితశోణయోః ప్రస్యన్దః స్వస్థానాచ్చలనం ప్రస్రావో వా, సంవిద్రహస్యరూపభూతం సారం యస్య తస్మాదిత్యర్థః। తత్రత్యప్రక్రియాతుల్యప్రక్రియాపాకాదితి యావత్। మానుషాదిశరీరేషు పాషాణాదిభ్యో విశేషభూతం రహస్యం సారం సంవిదేవ। అతః సంవిత్పదం రహస్యసారే గౌణమ్। ఇత్థం చ యస్మాద్ బిన్ద్వో స్త్రికోణముత్పన్నం స కామకలారూప ఇతి ధ్వన్యోఽర్థః। అత ఏవోపసంహారే వక్ష్యతి—

"చక్రం కామకలారూపం ప్రసారపరమార్థతః " ఇతి।

బిన్దుప్రస్పన్దాత్మకమప్యేతన్న బాహ్యదృష్టాన్తమనుసృత్య జడం మన్తవ్యమిత్యాహ— ప్రకాశేతి। ప్రకాశైకస్వభావత్వే వివిధస్వభావా సృష్టిః కస్మాదుత్పన్నేత్యత ఆహ— స్ఫురత్తేతి। సముద్రలహరీణాం జలైకత్వరూపత్వవద్విశ్వమపి ప్రకాశైకరూపమేవ,

చిద్విలాసః ప్రపఞ్చోఽయం సఖే తే దుఃఖద: కథమ్।

కిమిన్ద్రవారుణీ రామ సితయా కటుకీ కృతా॥

ఇతి వాశిష్ఠాత్।

సితయా కృతేన్ద్రవారుణీ కటుకీ కిమిత్యన్వయః। తతశ్చ ప్రకాశైకస్వభావాతిరిక్తం భాసమానం సర్వం భ్రమ ఏవేతి భావః। సోఽయమతిరహస్యరూపోఽర్థః శిష్యానుజిఘృక్షయా భగవతీప్రేరణయా చేహ లిఖితః। యస్తు కామకలావిలాసచిద్వల్లీకారాదిభిః కామకలాస్వరూపనిష్కర్షప్రకారో లిఖ్యతే, సోఽపి ఫలతోఽత్రైవ పర్యవస్యతి। ఉపపాదనే పరం విసంవాదః। సోఽపి—"ఉపేయప్రతిపత్త్యర్థా ఉపాయా అవ్యవస్థితాః" ఇతి భాణాన్నాతీవ దుష్యతీతి మన్తవ్యమ్।

ప్రాఞ్చస్తు—విసర్గసహితాచ్ఛూన్యాదకారాత్ కామబిన్దురుత్పన్నస్తస్మాత్ ప్రస్పన్దోబిన్దుద్వయముత్పన్నమ్। తస్మాత్ సంవిద్ హార్దకలోత్పన్నా। ప్రకాశపరమార్థత్వాత్ ప్రకాశసమ్పర్కేణ విమర్శే స్రావస్య జాతత్వాత్। స్ఫురత్తాలహరీయుతాత్ స్ఫురత్తా విమర్శశక్తిస్తస్యా లహరీ బిన్దుద్వయాన్తరాలాన్నిఃసృతా హార్దకలా తద్యుక్తాత్కామకలాక్షరాద్

మాతృత్రయాత్మకం పశ్యన్తీమధ్యమావైఖరీరూపం బైన్దవం సదాశివాఖ్యతురీయబిన్దోరుత్పన్నం మధ్యత్రికోణచక్రం ప్రసృతమితి వ్యాచక్షతే। తదిదం నిరర్థకమేవ, లక్షణాధ్యాహారవ్యవాయవిపరిణామధ్యవధారణాదినిఖిలదోషదుష్టం సృష్టిక్రమాననుగుణం సిద్ధాన్తవిరుద్ధం చేత్యుపేక్ష్యమ్॥౧౦- ౧౧॥

బైన్దవం చక్రమేతస్య త్రిరూపత్వం పునర్భవేత్।

ధర్మాధర్మౌ తథాత్మానో మాతృమేయౌ తథా ప్రమా॥ ౧౨॥

నవయోన్యాత్మకం చక్రం చిదానన్దఘనం మహత్।

చక్రం నవాత్మకమిదం నవధా భిన్నమన్త్రకమ్॥ ౧౩॥

బైన్దవాసనసంరూఢసంవర్తానలచిత్కలమ్।

అమ్బికారూపమేవేదమష్టారస్థం స్వరావృతమ్॥ ౧౪॥

ఏతస్యేతి। ఏతస్య త్రికోణాత్మనశ్చక్రస్య పునస్త్రిరూపత్వం భవేత్। పునఃశబ్దేన పూర్వోక్తస్యైవ గుణాన్తరకథనం గమ్యతే। ఇదమేవ త్రికోణాత్మకం భూయోఽపి శక్తిత్వం సృష్ట్యా వహ్నిత్వఞ్చ సంహారాత్మనా ప్రతిపద్య తత్త్రిధాఽభూదిత్యర్థః।

ఏవం కృతే సతి సవాసనం నవయోనిచక్రం నిష్పద్యత ఇత్యాహ—ధర్మాధర్మావితి। ధర్మాధర్మౌ పుణ్యపాపే, ఆత్మానః ఆత్మా అన్తరాత్మా పరమాత్మా జ్ఞానాత్మా చేతి చత్వార ఆత్మానః, మాతృమేయౌ మాతా జీవః మేయో గ్రాహ్యవర్గః, ప్రమా జ్ఞప్తిః॥ ౧౨।

ఏవమేతన్నవమయం నవయోన్యాత్మకం చక్రం చిదానన్దఘనం చిత్ చైతన్యకలా ఆనన్దో విశ్వాహన్తాపరిణామస్తాభ్యాం ఘనం బహిరన్తర్నిరన్తరం నిబిడం యథా లవణం ఘనమ్, మహత్ దేశకాలాకారైరనాకలితం చిన్మయత్వాత్। ప్రథమత్రికోణస్య పశ్యన్త్యాదిత్రితయహేతుత్వాత్తన్మయతాం ప్రతిపాద్యేదానీం బాహ్యచక్రస్య వైఖరీమయతామేతదుత్థితాం తత్త్వస్వరూపతాఞ్చ కథయతి— చక్రమిత్యాది వామారూపత్రిభమిత్రయమిత్యన్తేన। ఇదఞ్చకం త్రికోణత్రయరూపేణ నవాత్మకం

త్రైలోక్యమోహనాదినవచక్రాత్మనా పరిణతం నవధా భిన్నమన్త్రకం వక్ష్యమాణకరశుద్ధయాదినవచక్రేశ్వరీమన్త్రనవకభేదవత్॥ ౧౩॥

బైన్దవాసనం మహాబిన్ద్వాత్మకసదాశివాసనమ్। అత్రైవ వక్ష్యతి—

"సదాశివాసనం దేవి మహాబిన్దుమయం పరమ్" ఇతి।

శివశక్త్యోః సదాశివతత్త్వోపరి స్థితత్వాద్ బైన్దవాసనసంరూఢత్వమ్। సంవర్తానలో లయానలః, యత్ర క్షిత్యాదిశివపర్యన్తం లీయతే తదనలరూపం సకలవర్ణాద్యభూతమనుత్తరం ప్రకాశాత్మకం సంవర్తానలః, చిదేవ కలా చిత్కలా విమర్శాత్మికా సర్వవర్ణానామన్తిమా హార్ధకలారూపా। తదుక్తం సఙ్కేతపద్ధత్యామ్—

అకారః సర్వవర్ణాగ్ర్యః ప్రకాశః పరమః శివః।

హకారోఽన్త్యకలారూపో విమర్శాఖ్యః ప్రకీర్తితః॥ ఇతి।

బైన్దవాసనసంరూఢే సంవర్తానలచిత్కలే యస్మింస్తత్తథైవం త్రికోణమ్। శివశక్తిసామరస్యరూపమహాబిన్దుమయ-మవ్యచక్రోత్పన్నత్వాదమ్బికారూపమ్, అష్టారస్థం త్రికోణస్పన్దత్రయేణ సముత్పన్నత్వాదష్టకోణస్య తత ఇదం త్రికోణమష్టారస్థమ్, స్వరావృతమ్ అకారాదిబిన్ద్వన్తపఞ్చదశస్వరైస్త్రిధావిభక్తైరాకలితరేఖాత్రయమయమ్ 'అః' స్వరాక్రాన్తమధ్యమ్। తదుక్తమభియుక్తైః—

విభావ్యతే మహాత్ర్యస్త్రం సమరేఖం స్వరోదరమ్ ఇతి।

అయమర్థః—ఇదమేవ త్రికోణచక్రం నవచక్రాత్మనా పరిణతం త్రిపురాదినవచక్రేశ్వరీకరశుద్ధయాదితత్తన్మన్త్ర-నవకకలితమష్టకోణమధ్యగతం షోడశస్వరావృతమ్ అమ్బికాశాన్తాసామరస్యరూపమహాబిన్దుమయసదాశివాసనారూఢప్రకాశ-విమర్శాత్మకకామేశ్వరకామేశ్వర్యధిష్ఠితమితి॥ ౧౪॥

ఇదానీం క్రమప్రాప్తామపి త్రికోణచక్రవాసనాముత్తమాధికారికత్వద్యోతనాయోత్తరత్రైవ వక్ష్యమాణత్వాత్ పరిత్యజ్య ప్రకృతవిభావ-నాధికారిమాత్రోపయోగితయా వసుకోణచక్రసంమేలనేనైవ త్రికోణచక్రభావనావశ్యకత్వధ్వననాయ ద్వే అపి చక్రే సంమేల్య నవయోనిచక్రస్య వాసనామాహ—(బైన్దవమిత్యాది)। ఏతస్య త్రిరూపస్య బిన్దుచక్రస్యైవ • పునః పునస్త్రిరూపత్వమ్ ఏకైకరూపస్య త్రిత్రిరూపత్వం భవేదిత్యర్థః। నవరూపత్వమితి యావత్। కేచిత్తు—ఏకమేవ త్రికోణం పునరపి సృష్టిలయభేదేన శక్తివహ్నిత్రికోణతాం ప్రాప్య త్రిధాఽభవదిత్యర్థ ఇత్యాహుః। త్రిరూపత్వమిత్యనేన బిన్దోస్త్రికోణోత్పత్తిరుక్తేతి భ్రమో మా ప్రసాఙ్క్షీదిత్యత ఆహ—ధర్మేతి। ధర్మాధర్మౌ పుణ్యపాపే। ఆత్మానశ్చత్వారః, ఆత్మాఽన్తరాత్మా పరమాత్మా జ్ఞానాత్మేతి భేదాత్। ఏతే చ పీఠన్యాసే పరస్పరభిన్నదేవతాత్వేన ప్రసిద్ధాః। తేషు త్రయాణాం లక్షణాని తావదాత్మోపనిషద్యాథర్వణైరామ్నాతాని। దేహే బ్రహ్మాత్మా, భోక్తాన్తరాత్మా, సూక్ష్మో జీవః పరమాత్మేతి తన్నిష్కర్షః। జ్ఞానాత్మా తు 'సేం బ్రహ్మేవ జీవాభిన్నమితి బోధ్యమ్। యద్యపి జీవాత్మాన ఇత్యేవం వ్యాఖ్యాతుం యుక్తమ్, నవయోనిచక్రస్య వాసనాయా అపి నవాత్మకమేవావశ్యకమితి నియమాభావాత్, వక్ష్యమాణషోడశదలష్టదలభూగృహవాసనాసు వ్యభిచారాత్; తథాపి సమ్భవతః సంఖ్యైక్యస్య స్థూలదృశాం చమత్కారాధాయకతయా భక్త్యతిశయోత్పాదకత్వేన "త్యాగాయోగః" ఇతి న్యాయేన ప్రాచీనైరిత్యేవ వ్యాఖ్యాతమ్। నవాత్మకమితి విశేషణమప్యస్యార్థస్యాత్మతే [స్య మతత్వే] జ్ఞాపకమ్। మాతృమేయప్రమాస్త్రిపుటీ అజ్ఞాయి, జ్ఞాతణాం జీవానామానన్త్యేఽపి మాతృత్వేనైక్యమ్। ఏవం మేయప్రమయోరపి। ఉక్తప్రాథమికవృత్తో ధర్మాధర్మౌ క్రియాంశేనాత్మానో మాతరశ్చేచ్ఛాంశేన మేయప్రమే జ్ఞానాంశేనేతి వివేకః। ఏవం వసుకోణేషు వరిన్యాదిక్రమేణ ధర్మాదయో మధ్యత్రికోణే ప్రమేతి వివేకః। ఏకైకస్మిన్ కోణే తిస్రస్తిఖో దేవతా ఇతి వా తథేతి పదద్వయేన [ద్రే] షడ్ ఏకే త్యేవం కోణత్రయదేవతా ఇతి వా భ్రమస్తథాపి స్యాదేవేత్యతః కణ్ఠరవేణ నామ్నా నిర్దిశతి—నవయోన్యాత్మకమితి। ఇదం నవయోన్యాత్సకం చక్రం నవాత్మకం వాసనయాపి నవరూపమ। నవధా భిన్నమన్త్రకం వరిన్యాదిమన్త్రాష్టకం మూలవిద్యా చేతి మన్త్రనవకయుక్తమ్। త్రి క్రోణస్థదేవతాత్రయేఽప్యేకస్య మూలస్యైవ త్రేధా విభజ్య వినియొగాన్న నవత్వహానిః। త్రైస్త్రైర్మన్త్రైః సహ తత్తదుత్పత్తిధ్వననాయైవముక్తిః। బిన్దురేవ బైన్దవం స్వార్థికోఽణ్। తదేవాసనమీక్షణాత్మకవృత్తిరూపం తస్మిన్నారూఢే సంవర్తానలః ప్రలయకాలీనాగ్ని సర్వజగద్భక్షకః కాలాగ్నిరుద్రశ్చిత్కలా త్రిపురసున్దరీ చ యస్మిన్నవయోనిచక్రే తిష్ఠతస్తత్తథా।

ప్రాఞ్చస్తు బైన్దవం సదాశివాత్మకతురీయబిన్దురూపమ్। అత్రైవ వక్ష్యతి-"సదాశివాసనం దేవి మహాబిన్దుమయం పరమ్" ఇతి। క్షిత్యాదిసదాశివాన్తతత్త్వోపర్యేవ శివశక్త్యోః స్థితత్వాదిత్యాహు:। అస్మిన్ పక్ష ఇదఞ్చ విశేషణం నవయోనిచక్రగ్రహణే బిన్దుసహితస్య గ్రహణం యథా స్యాదిత్యేవమర్థమితి వక్తవ్యమ్। వామాజ్యేష్ఠారౌద్రీసమష్టిరమ్బికాశక్తిః।

ఇదముపలక్షణమిచ్ఛాజ్ఞానక్రియాసమష్టేః శాన్తాయాః పశ్యన్తీమధ్యమావైఖరీసమష్టేః పరాయా అపి। సా చేక్షణాత్మకవృత్తిరూపా।
తజ్జన్యత్వాన్నవయోన్యాత్మకచక్రమప్యమ్బికాశాన్తాపరారూపమ్। నవ యోనయః కాః కా ఇత్యత ఆహ—అష్టేతి। అష్టారస్థం వసుకోణేషు స్థితం సత్స్వరావృతం మధ్యత్రికోణమ్।
తద్ధథకారాదిబిన్దన్తైః పఞ్చదశభిః స్వరైస్త్రిధా విభక్తైరాకలితత్రిరేఖం విసర్గస్వరాక్రాన్తమధ్యభాగఞ్చ। ఏవమేతాని నవ యోనయ ఇత్యర్థః। త్రికోణమితి విహాయ స్వరావృతమిత్యుక్తిస్త్రికోణచక్రేణ సహైవ స్వరాణాముత్పత్తిరితి స్ఫోరణాయ। వస్తుతస్తు త్రికోణసహితమిదమష్టారమమ్బికారూపమేవ, బిన్దూత్పన్నమేవ న తు బిన్దుతస్త్రికోణం తస్మాదష్టారమితి క్రమేణేతి త్రికోణపార్థక్యస్థ నిరాసార్థోఽయం గ్రన్థః। ప్రాఞ్చస్తు చక్రం నవాత్మకమిత్యర్థ త్రైఛోక్యమోహనాదిసవనన్దమయాన్తచక్రనవకపరత్వేన కరశుద్ధయాదిచక్రేశ్వరీమన్త్రనవకపరత్వేన చ వ్యాఖ్యాయ బైన్దవాసనేతి శ్లోకం త్రికోణమాత్రపరత్వేన వ్యాచక్షతే, తన్నవయోనిచక్రప్రకన్ఠాసఙ్కతత్వాద నాదేయమ్। అస్తు వా ప్రకరణసాఙ్గత్యాయ నవయోన్యాత్మకచక్రస్యైవ భూగ్రహాదినవచక్రాత్మకత్వేన స్తుతిః। ఉపపద్యతే చ—

త్రికోణే బైన్దవం శ్లిష్టమష్టారేఽష్టదకామ్బుజమ్।

దశారయోః షోడశారం భుగృహం భువనాస్త్రకే॥

ఇతి బ్రహ్మాణ్డపురాణాచ్చక్త్యనలాత్మకనవయోనిచక్రే ఏవ నవచక్రీ। సా చ నవయోనిత్వావిశేషాత్మకతయా నవయోనిచక్రేఽప్యస్తీత్యర్థః। అత ఏవ చక్రో ప్రతినిధిత్వేన బాహ్యమధ్యగతం తదసమ్భవే మధ్యగతమేవ వా చక్రం పూజయేదిత్యుక్తప్రాక్॥ ౧౭-౧౮॥

నవ త్రికోణస్ఫురితప్రభారూపదశారకమ్।

శక్త్యాదినవపర్యన్తదశార్ణస్ఫూర్తికారకమ్॥ ౧౯॥

ఉపరితనయక్రం సవాసనముత్పాదయతి—నవత్రికోణేతి। నవ చ త్రికోణఞ్చ నవత్రికోణాని। త్రికోణశబ్దేన త్రికోణమధ్యగతం బైన్దవం లక్ష్యతే। నవత్రికోణానాం బైన్దవస్య చ పరితః స్ఫురితాః ప్రతీయమానాః ప్రభా దశ తద్రూపం దశారం యత్ర, యద్ యథా పరిణమతే తత్తథావిధమ్। శక్తిః రేఫః। తదుక్తముద్ధారోర్ధ్వతన్త్రే రమాశక్తిబీజోద్ధారే—

“చన్ద్ర; శక్తిర్మహాశక్తిర్ప హ్యాణీ కామికాదికమ్” ఇతి।

శక్తే రేఫస్యాదియకారమారభ్య శక్త్యాదియకారమారభ్య నవానాం వర్ణానాం పర్యన్తః క్షకారస్తేషాం దశానాం స్ఫూర్తికారకమ్, స్ఫూర్తిః విమర్శ, యకారాదిక్షకారాన్తదశవర్ణవిమర్శకమిత్యర్థః॥ ౧౫॥

అథాన్తర్దశారస్య వాసనామాహ—(నవేత్యాది)। నవసంఖ్యాని త్రికోణాని యస్మింస్తన్నవత్రికోణమితి బహుబ్రీహిః, ద్విగుపక్షే జీబాపత్తేః। తేన బిన్దుత్రికోణవసుకోణాత్మకం సంహారచక్రమర్థః, నవయోన్యాత్మకచక్రగ్రహణే బిన్దు-సాహిత్యస్యానుపదమేవ జ్ఞాపితత్వాత్। అన్యే తు నవపదేనైవ నవ యోనయస్త్రికోణపదేన లక్షణయా బిన్దుస్తయోశ్చ పదయోర్ద్వన్ద్వ ఇతి మన్యన్తే। తదిదమిహత్యత్రికోణపదస్య బిన్దుపరత్వేన పూర్వతనబైన్దపదస్య చ త్రికోణపరత్వేన వ్యాఖ్యానమపూర్వమ్। వస్తుతస్తు నవావయవ- సేం కాని త్రికోణానీతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః। న చైవం నవానాం దశప్రభాకథనమసఙ్గతమితి వాచ్యమ్, వాసనావిషయే సంఖ్యాసామ్యస్యాప్రయోజకత్వోక్తేః, ప్రయోజకత్వే వా షట్త్రింశదక్షరాణాం హాదివిద్యాయాం సమష్టిపార్థక్యకల్పనయా ప్రాచాం మతే సప్తత్రింశత్తాయాః కామకలావిలాసకారసమ్మతాయా ఇవ ప్రకృతే నవానాం సమష్టయా సహ దశసంఖ్యాకత్వమిత్యస్య సువచత్వాద్వా। యుక్తఞ్చైతత్, బిన్దోః సూర్యత్వేన తచ్ఛాయాయా అసమ్భవాత్। ఏవఞ్చ నవత్రిక్రోణాన్యేకా సమష్టిరిత్యేవం దశానాం స్ఫురితా యాః ప్రభాస్తద్రూపం దశారకం ప్రథమదశారచక్రం శక్త్యాదివర్ణదశకస్ఫూర్తికారకం భవతీత్యథః। ప్రకాశాంశేన తత్ప్రభారూపం విమర్శంశేన మకారాద్యక్షరస్వరూపఞ్చ విభావయేదితి యావత్। ప్రపూర్వశ్లోకస్థం చక్రపదమేవ విశేష్యత్వేన సుదూరమనువర్తతే। శక్తిర్మకారః, పఞ్చామ్బా నవ నాథాశ్చేతి చరణాదిన్యాసక్రమే పఠితానాం నవానాం హసక్షమలవరయఊమితి నవాక్షరస్వరూపాణామున్మన్యాకాదానన్దనాథాదీనా మధ్యే చతుర్థస్థానే పఠితస్య శక్త్యాకాశానన్దనాథస్య మకారస్వరూపత్వాత్। స ఆదిర్యేషాం తే నవ మకారాదిహకారాన్తాః, పర్యన్తో మాతృకాన్త్యః క్షకార ఏకః, ఏవం దశార్ణానాం స్ఫోరకమిత్యర్థలకారస్య లకారేణ సహాభేదాభిప్రాయేణాన్తర్మాతృకాన్యగ్రహమ్న్యాసాదిషు బహుపు నిరాసదర్శనాత్, మధ్యత్రికోణే స్వరస్ఫూర్తేరక్తత్వేన ద్వితీయదశారే కకారాదిదరాకస్య మన్వస్త్రే టకారాదిచతుర్దశానాఞ్చ స్ఫూర్తేర్వక్ష్యమాణత్వేన తదుత్తరోపస్థితమకారాదేరస్మింశ్చక్రే స్ఫురణస్య వక్తుం యుక్తత్వాచ్చ, సుభగార్చాపారిజాతాదిషు సర్వజ్ఞాదిదేవతాసు మకారాదియోగస్య లేఖనాచ్చ। ఏతేన క్వచిత్తన్త్రే రమాశక్తిబీజోద్వారే—“చన్ద్రః శక్తిర్మహాశక్తిర్బ్రహ్మణీ కామికాదికమ్" ఇతి శ్లోకే రేఫే శక్తిపదప్రయో గదర్శనాదిహ శక్తిపదేన రేఫో గృహ్యతే, తస్యాదిర్యకారస్తదాద్యా నవ తేషాం పర్యన్తః క్షకార ఏక ఇతి ప్రాచాం వ్యాఖ్యానం పరాస్తమ్, శక్యాదిశబ్దేనైవ యకారగ్రహణే ప్రభృతివాచకాదిపదాన్తరస్యామావాచ్చ। కిఞ్చ, యకారాదినవకస్య దశమస్య చ పార్థక్యేన

నిర్దేశస్వారస్యం విరుధ్యేత, యకారాదిదశకస్యైవ నిర్దేష్టుం యుక్తత్వాత్। అస్మత్పక్షే తు లకారపరిత్యాగాయ తథోక్తేరేవ యుక్తత్వాదిత్యవధేయమ్॥ ౧౫॥

భూతతన్మాత్రదశకప్రకాశాలమ్బనత్వతః।

ద్విదశారస్ఫురద్రూపం క్రోధీశాదిదశారకమ్॥ ౧౬॥

భూతతన్మాత్రదశకప్రకాశాలమ్బనత్వత ఇతి। భూతాని పృథివ్యప్తేజోబాయ్వాకాశాః, తన్మాత్రాః పఞ్చ గన్ధరసరూపస్పర్శశబ్దాః, తేషాం దశానాం ప్రకాశా దశ తేషామాలమ్బనత్వాత్ శివాత్మకత్వాత్। పృథివ్యాద్యర్థానాం శక్త్యాత్మకత్వాద్ యకారాదివర్ణానాం తదుభయప్రకాశవిమర్శమయదశకోణవృత్తమిదం చక్రమిత్యర్థః। పృథివ్యాదిక్షకారాన్తవర్ణదశమయకథనేన ప్రథమదశారాదిచక్రత్రయస్య స్థితిరూపతా ద్యోత్యతే।

ద్వితీయదశారమాహ—ద్విదశారమితి। ద్వితీయదశారం ద్విదశారమ్। రూప్యన్త ఇతి రూపా ఇన్ద్రియార్థా దశ శబ్దాదయో వచనాదయశ్చ ద్వితీయదశారతయా స్ఫురన్తో రూపా యస్య తత్తథావిధమ్। క్రోధీశః కకారః కకారాదిదశవర్ణవత్। కోఽర్థః? వైన్దబత్రికోణాష్టకోణచక్రేషు మధ్యస్థితప్రకాశవిమర్శమయదీపద్వయదీపితేషు తద్దశాకప్రభాచ్ఛాయాదశకద్వయమయయకారాది- పృథివ్యాదికకారాదిశబ్దాదిదశకద్వయాత్మకం దశార (చక్రద్వయం జాతమిత్యర్థః। తదుక్తం కామకలాబిలాసే—

నవకోణమవ్యమఞ్చాస్మిఞ్చిద్దీపదీపితే దశకే।

తచ్ఛాయాద్వితయమిదం దశార)చక్రద్వయాత్మనా దృష్టమ్॥ ఇతి।

నను “భూత(తన్మాత్రదశకకాశాలమ్బనత్వతః" ఇత్యత్రైవ శబ్దాదీనాముక్తత్వాత్పున; “ద్విదశారస్ఫురద్రుపమ్" ఇత్యత్రాపి రూపశబ్దేనాపి కథం గృహ్యతే ? మైవమ్,) తన్మాత్రపదేన భూతసూక్ష్మాణామనిన్ద్రియగోచరాణాం గ్రహణమ్, రూపశబ్దేన తు భూతగుణాః శబ్దాదయః శ్రోత్రాదిగ్రాహ్య గృహ్యన్తే, అతో న విరోధః॥౧౬॥

అథ బహిర్దశారస్య వాసనామాహ—(భూతేత్యాది)। వ్యోమాదిభూతపఞ్చకం శబ్దాదితన్మాత్రపఞ్చకఞ్చైవం యదృశకం తత్ర్పకాశస్తదభి-వ్యక్తిస్తదాలమ్బనత్వరూపధర్మేణ తత్సాధనత్వేనోపలక్షితమ్। క్రోధీశః కకారః, శ్రీకణ్ఠాదిన్యాసే క్రోధీశకకారయోరేకస్థానకత్వాత్। తత్ర్పభృతిదశవర్ణయుక్తం చక్రం ద్వితీయదశారం స్ఫురద్రూపం ప్రకటితరూపమాసీదిత్యర్థః। కేచిత్తు యథా సూర్యస్థాతపోఽఙ్గణే, ఆతపస్థ ప్రకాశో గృహాన్తః స్ఫురతీతి తత్సూర్యస్యైవ చ్ఛాయాద్వయమ్, తథా సంహారచక్రచ్ఛాయాద్వయం దశారద్వయమితి మూలస్థద్విదశారపదస్వారస్యమనుసరన్తో మన్యన్తే। తదుక్తం కామకలావిఖాసే—

నవకోణం మధ్యం చేత్యస్మింశ్చిద్ధీపదీపితే దశకే।

తచ్ఛాయాద్వితయమిదం దశారచక్రద్వయాత్మనా దృష్టమ్॥ ఇతి।

తదనుయాయినస్తు భూతతన్మాత్రేత్యర్థం ప్రథమదశారపరత్వేన యోజయన్తో ద్వితీయదశారే స్ఫురద్రుపపదేనేన్ద్రియదశకవిషయాన్ వచనాదిశబ్దాదిరూపాన్ గృహ్ణన్తః ప్రథమదశారస్థశబ్దాదిభిః పౌనరుక్త్యమాశఙ్కయ శబ్దాదిపఞ్చకస్య సూక్ష్మస్థూలభేదేన ద్వైవిధ్యమాశ్రిత్యాన్తర్దశారే తన్మాత్రశబ్దేన సూక్ష్మశబ్దాదీనాం బహిర్దశారే స్థూలశబ్దాదీనాం గ్రహణేన సమాదధిరే। తదిదం ప్రథమపక్షవ్యాఖ్యానవ్యాజేన ప్రత్యాఖ్యానమేవ ధ్వనయతి, మూలలాపనక్లేశస్య తైరేవ ప్రదర్శనాత్॥౧౬॥

చతుశ్చక్రప్రభారూపసంయుక్తపరిణామతః।

చతుర్దశారరూపేణ సంవిత్తికరణాత్మనా॥౧౭॥

ఖేచర్యాదిజయాన్తార్ణ పరమార్థగ్రథామయమ్।

ఏవం శక్త్యనలాకారస్ఫురద్రౌద్రీప్రభామయమ్॥౧౮॥

(దీం) చతుర్దశారమాహ—చతుశ్చక్రేతి। చత్వారి చక్రాణి బైన్దవత్రికోకోణప్రథమదశారరూపాణి తేషాం ప్రభాశ్చతస్రః, విప్రకృష్టత్వాత్ ప్రభామాత్రమేవ గమ్యతే, యథా బహవో వృక్షా వనమితి నావయవభేదః। తథా చక్రప్రభాచతుష్టయసంయుక్తస్య ద్వితీయదశారస్య

సన్నికృష్టత్వాదవయవప్రతీతిస్త్రప్రభాచతుష్టయ సమవేతద్వితీయ దశారావయవదశకపరిణామత్వాన్। చతుర్దశారరూపేణ సంవిత్తికరణాత్మనా। సంవిత్తిః జ్ఞానమ్। సంవిత్తిశబ్దేన క్రియాపి లక్ష్యతే। కరణాని ఇన్ద్రియదశకం శ్రోత్రాదికం వాగాదికం చ, మనోబుద్ధయహఙ్కారచిత్తాని చతుర్దశ, తదాత్మనా॥౧౭॥

ఖేచరీ టకారః, జయా భకారః, టకారాదిభకారాన్తాశ్చతుర్దశవర్ణాస్తేషాం పరమార్థప్రథా కారణభూతా ప్రథా విమర్శస్తన్మయమ్। కోఽర్థః ? నవమచక్రమేవ త్రికోణాష్టకోణద్విదశకోణక్రమేణ (శ్రోత్రాదిజ్ఞానేన్ద్రియవాగాదికర్మేన్ద్రియమనోబుద్ధయహఙ్కార-చిత్తాత్మకకరణచతుర్దశకటకారాదిభకారాన్తవర్ణ) చతుర్దశకప్రకాశవిమర్శమయ చతుర్దశారరూపేణ పరిణతమిత్యర్థః। త్రికోణచక్రస్య—

“అమ్బికారూపమేవేదమష్టారస్థం స్వరావృతమ్” (సం౦ ౧ శ్లో ౦ ౧౪)

ఇత్యత్ర అమ్బికారూపతాముక్త్వా ఇదానీమష్టారాదిచతుర్దశారపర్యన్తస్య శ్రీచక్రస్య రౌద్రరూపతామాహ—ఏవమితి। ఏవముక్తప్రకారేణ శక్త్యనలాకారేణ పఞ్చశక్తిచతుర్వహ్నిరూపేణ స్ఫురచ్చక్రం ద్విచత్వారింశద్యోన్యాత్మకం రౌద్రీప్రభామయం రౌద్రీశక్తివిస్ఫార-విజృమ్భితమిత్యర్థః॥౧౮॥

అథ చతుర్దశారచక్రవాసనామాహ—(చతుశ్చక్రేత్యాది)। చతురవయవకాని చక్రాణి చతుశ్చక్రాణి। "త్రిగుణ- సచివస్త్ర్యక్షరమయః" ఇత్యాదావివ మధ్యమపదలోపీ సమాసః, అతో న ద్విగోరితి జీప్। తాని చావ్యవహితాని త్రికోణాదివహిర్దశారాన్తాన్యేవ। బిన్దుస్తు సూర్యస్థానీయ ఏవేతి న తస్య గ్రహణమ్। నహి వృక్షాధః శాఖాఫలపత్రాణామివ సూర్యస్యాపి చ్ఛాయా పతతి। ఏతేషు చక్రేషు సంహత్య యద్యప్యేకోనత్రింశత్త్రికోణాని, తథాపి త్రికోణస్య విన్ద్వభేదవివక్షాయా జ్ఞాపితత్వాదష్టావింశతిరేవ భవన్తి। వస్తుతస్తు త్రికోణచక్రస్య పార్థక్యేనేహ వాసనాయా అకథనాత్తత్పార్థక్యాభావస్య "అమ్బికారూపమేవేదమ్" ఇత్యత్ర కణ్ఠరవేణోక్తత్వాచ్చ, తదుత్కరష్టావింశతియోన్యాత్మకతాపాదనస్యై[వ] ప్రయోజనత్వాచ్చ, ప్రథమదశారోత్పత్తౌ నవత్రికోణేతిపదేన కణ్ఠరవేణ మధ్యత్రికోణస్యోట్టఙ్కనేన తత్ర గ్రహణేఽపి ప్రకృతే తదగ్రహణాచ్చ। చతుశ్చక్రేత్యుక్తిరపి బిన్దురష్టారం దశారద్వయమిత్యేతత్పరైవ త్రికోణస్య పూర్వమకథనాత్। ఈదృశచతుశ్చక్రపదస్వారస్యవిరోధాదపి బైన్దవపదస్య త్రికోణపర్త్వేన వ్యాఖ్యానం ప్రాగుత్క్కం నాదర్తవ్యమ్। తతశ్చాష్టావింశతియోనీనాం యాః ప్రభారఛాయాస్తాసాం

రూపం యత్సంయుక్తం పరస్పరసంయుత్త్కం స్వరూపమిత్యర్థః। “విశేషణం విశేష్యేణ బహులమ్" ఇతి బాహులకో విశేష్యస్య పూర్వనిపాతః। ద్వయోర్ద్వయోస్త్రికోణచ్ఛాయయోరేకైకః సంయోగ ఇతి యావత్। సంయోగస్య ద్వినిష్ఠత్వేన ద్వయోరేవ మేలనస్య సంయుత్త్కపదస్వరసలబ్ధత్వాత్, వృక్షాధశ్ఛాయానాం మేలనస్య బహుశో దర్శనాత్। తాదృశస్వరూపాత్మకో యః పరిణామః కార్యం తేనేతి తృతీయార్థే తసిః, ప్రభారూపాణాం సంయుత్తౌ యః పరిణామస్తేనేతి వా। సంవిత్తిర్జ్ఞానం కరణఫలమితి యావత్। తేన కర్మేన్ద్రియఫలానామపి సంగ్రహః। తేషాం ఫలానాం యాని కరణానీన్ద్రియాణి, తాని చ జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకం కర్మేన్ద్రియపఞ్చకమన్తఃకరణచతుష్కఞ్చేతి చతుర్దశ। తదాత్మనా తదభిన్నేన చతుర్దశారస్వరూపేణోపలక్షితం చక్రం ఖేచర్యాదిచతుర్దశవర్ణానాం పారమార్థికీ యా ప్రథా విస్తారస్తన్మయం తద్వికారరూపమాసీదిత్యర్థః, “టష్టఙ్కారః కపాలీ చ సోమవాః ఖేచరీ ధ్వనిః" ఇతి కోశాత్। టకారాదివర్ణవికార ఏవేదం చక్రమితి యావత్। యద్యపి శ్రీకణ్ఠాదిశక్తిషు టకారస్థానే ఖేచర్యా మకారస్థానే జయాయాశ్చ న్యాసేన పఞ్చదశాక్షరాణ్యుక్తానీతి ప్రతీయతే, తథాపి మకారోత్పత్తేః పూర్వముత్త్కత్వాచ్చతుర్దశారసంఖ్యాధిక్యాపాతాజ్జయాన్తే యేషామిత్యతద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిరుపేయః। అథవా జయాఽన్తే యస్య జయాన్తో భకారః। ఖేచర్యాదయస్త్రయోదశ జయాన్త ఏకశ్చేతి ద్వన్ద్వః। జయాశబ్దేనైవ భకార ఇతి ప్రాచాం వ్యాఖ్యానే తు మూలం మృగ్యమ్, “కాలభద్రో జయా వేధాః" ఇతి నన్దనాదిబహుకోషవిరోధాత్। కేచిత్తు బిన్ద్వాద్యన్తర్దశారాన్తాని చక్రాణి చత్వారి,బహిర్దశారస్థత్రికోణాని దశేత్యేవం చతుర్దశానామేషా ఛాయా। చతుశ్చక్రప్రభారూపైశ్చతుర్భిః సంయుక్తాని బహిర్దశారస్థత్రికోణాని తేషాం పరిణామత ఇతి మూలార్థ:। తేషాం దూరస్థత్వాదేకైకచక్రస్యైకైకా ఛాయా బహిర్దశారస్య సన్నిహితత్వాదవయవశశ్ఛాయా పతితేత్యుపపత్తిరిత్యాహుః॥౧౭॥

అథ బిన్ద్వాదిచక్రాణాం వ్యష్టివేషేణోక్తాం వాసనాముపసంహరంస్తత్సముచ్చితం సమష్టివాసనాన్తరమాహ – (ఏవమిత్యాది)। పఞ్చశక్తిచ తుర్వ్యూహ్న యాకారతయా స్ఫురచ్చక్రమేవంరూపం పూర్వోక్తనానారూపం సదపి రౌద్రీప్రభామయం సమష్టివేషేణ రౌద్రయాః శక్తే రూపాన్తరం భవతి। ఏవమితిపదేన పూర్వవాసనావైశిష్ట్యేనోద్దిశ్య వాసనాన్తరవిధానాదుద్దశ్యతావచ్ఛేదకస్య విధేయవ్యాప్యత్వనియమాద్వ యష్టిసమష్టివాసనయోరనుష్ఠానే సముచ్చయః సూచితః॥౧౮॥

జ్యేష్ఠారూపచతుష్కోణం వామారూపభ్రమిత్రయమ్।

చిదంశాన్తస్త్రికోణం చ శాన్త్యతీతాష్టకోణకమ్॥౧౯॥

శాన్త్యంశద్విదశారఞ్చ తథైవ భువనారకమ్।
విద్యాకలాప్రమారూపదలాష్టకసమావృతమ్॥౨౦॥

ప్రతిష్ఠావపుషా సృష్టస్ఫురద్వ్యష్టదలామ్బుజమ్।
నివృత్త్యాకారవిలసచ్చతుష్కోణవిరాజితమ్॥౨౧॥

(దీం) శిష్టం చక్రమాహ—జ్యేష్ఠేతి। జ్యేష్ఠాశక్తిరూపాణి చతుష్కోణాని చతురస్రాణి త్రీణి యస్య తజ్జ్యేష్ఠారూపచతుష్కోణమ్, వామాశక్తిరూపం భ్రమిత్రయం వృత్తత్రయం యస్య తత్। భ్రమిత్రయశబ్దేన తదన్తరాల స్థితపద్మద్వయమపి లక్ష్యతే। అత్రైవ వక్ష్యతి—

"పద్మద్వయేన చాన్యత్ స్యాద్ భూగృహత్రితయేన చ" (స౦౦౧ శ్లో౦౭౪) ఇతి।

అత్ర వామారూపభ్రమిత్రయం జ్యేష్ఠారూపచతుష్కోణమితి పాఠే యుక్తేఽపి అమ్బికాదిశక్తిపాఠ క్రమాత్ "జ్యేష్ఠారూపచతుష్కోణం వామారూపభ్రమిత్రయమ్" ఇత్యుక్తం దేవేన।

పునరస్యైవ చక్రస్య బాసనాన్తరమాహ—చిదంశేతి। చిదంశః చిత్కలా, తన్మయమన్త్రస్త్రికోణం శాన్త్యతీతాశాన్తి-విద్యాప్రతిష్ఠానివృత్తయో గగనాదిపఞ్చభూత కలాస్తన్మయమేతఞ్చక్రమిత్యర్థః। అవయవార్థస్తు స్పష్ట ఏవ॥౧౯-౨౯॥

అథావశిష్టచక్రత్రయస్య వాసనామాహ—(జ్యేష్ఠేత్యాది)। అత్ర భ్రమిత్రయమిత్యనేన వృత్తత్రయగర్భీకృతమష్టదలషోడశదలపద్మద్వయం లక్ష్యతే। తచ్చ వామాశక్తిరూపమ్, భూగృహం తు జ్యేష్ఠారూపమ్। రౌద్రీశక్త్యనన్తరం జ్యేష్ఠాయా ఉపస్థితత్వాదాదౌ భూగృహస్యైవ వాసనోక్తా మూలే। నైతావతా విభావనదశాయాం స ఏవ క్రమ ఆదర్తవ్య ఇతి మన్తవ్యమ్।

ఇదానీమీదృశ్యాం విస్తృతభావనాయామశక్తం ప్రతి సంక్షిప్తం వాసనాన్తరమాహ— (చిదిత్యాది) ।ఆకాశాద్వాయురిత్యాదిక్రమేణ వాయ్వాద్యోషధ్యన్తజనకతావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకశక్తివిశేషా గగనాదిభూతపఞ్చకస్థాః శాన్త్యతీతా శాన్తిర్విద్యా ప్రతిష్ఠా నివృత్తిశ్చేత్యేతన్నామికాః కలాః సన్తీతి తు గురుముఖాగమః। అన్తఃశబ్దేన బిన్దురిత్యుచ్యతే। స చ త్రికోణం చేత్యేతద్ద్వయం చిద్రూపమ్, బిన్దు త్రికోణయోరభేదస్య పూర్వం జ్ఞాపితత్వాత్। అన్తఃస్థితం యత్త్రికోణమితి వ్యాఖ్యానే తు బిన్దువాసనాయా అలాభాదనువృత్తిరాదరణీయా స్యాత్। త్రయోదశశ్లోకస్థస్య చక్రమిత్యస్యైతావత్పర్యన్తమధికారః। స్పష్టమన్యత్॥ ౧౮-౨౧॥

త్రైలోక్యమోహనాద్యే తు నవచక్రే సురేశ్వరి।
నాదో బిన్దుః కలా జ్యేష్ఠా రౌద్రీ వామా తథా పునః॥౨౨॥

విషఘ్నీ దూతరీ చైవ సర్వానన్దా క్రమాత్ స్థితాః।
నిరంశౌ నాదబిన్దూ చ కలా చేచ్ఛాస్వరూపకమ్॥౨౩॥

జ్యేష్ఠా జ్ఞానం క్రియా శేషమిత్యేవం త్రితయాత్మకమ్।
చక్రం కామకలారూపం ప్రసారపరమార్థతః॥ ౨౪॥

అస్యైవ చక్రస్య సంహారక్రమేణ వాసనాన్తరమాహ—త్రైలోక్యమోహనాయే త్విత్యాది క్రియా శేషమిత్యన్తేన। అత్ర తుశబ్దః పూర్వోక్తకామకలారూపత్వప్రతిపాదనప్రసఙ్గపరిసమాప్తౌ। "త్రైలోక్యమోహనాయే తు" ఇత్యత్ర ఆద్య శబ్దేన సర్వాశాపరిపూరకాది-చక్రాణ్యుచ్యన్తే। తేషాం నామాన్యుత్తరత్ర వక్ష్యవతి। త్రైలోక్యమోహనాద్యే నవచక్రే జాతావేకవచనం త్రైలోక్యమోహనాద్యేషు నవచక్రేష్విత్యర్థః।

నాదాదిసర్వానన్దాన్తా నవ శక్తయః। త్రైలోక్యమోహనాదిబైన్దవాన్తనవచక్రేషు క్రమేణాధివసన్తీత్యర్థః। పదార్థః స్పష్ట ఏవ। పూర్వమమ్బికారూపమేవేత్యాదినా(ప్రకాశాంశానామమ్బికాదీనాం చతుర్ణాం త్రికోణాదిచతురస్రాన్తవాసనామయతాముక్త్వా ఇదానీం విమర్శాశానాం శాన్తాదీనాం) చతుర్ణాం చతురస్రాదివైన్దవాన్తచక్రనవకమయతాం వాసనామాహ—నిరంశావితి। నిరంశా శాన్తాశక్తిః,

శాన్తాయా నిరంశత్వం చిద్రూ పత్వాత్। తేన నిరంశౌ నాదబిన్దు ద్వావపి శాన్తాశక్తిమయౌ। నాదబిన్దురూప చతురస్రషోడశదలాత్మకం చక్రద్వయం శాన్తాశక్తిమయమిత్యర్థః। కలా చేచ్ఛాస్వరూపకమ్ ఇచ్ఛాయాః స్వరూపం కలారూపమష్టదలపద్మమిచ్ఛాశక్తిమయమిత్యర్థః। జ్యేష్ఠా జ్ఞానం జ్ఞానశక్తిరేవ జ్యేష్ఠారూపం చతుర్దశారం జ్ఞానశక్తిమయమిత్యర్థః। క్రియా శేషం రౌద్రీ—వామా—విషఘ్నీ—దూతరీ—సర్వానన్దాఖ్యశక్తిపఞ్చకరూద్వపం ద్విదశారాష్టకోణత్రికోణబైన్దవాఖ్యచక్రపఞ్చకం క్రియాశక్తిమయమిత్యర్థః। పూర్వం చక్రస్య శూన్యాకారాదిత్యారభ్య కామకలారూపతాం ప్రతిపాద్యేదానీముపసంహరతి—ఇత్యేవమితి। ఏవమ్ ఉక్తప్రకారేణ త్రితయాత్మకం వామాదిమాతృశక్తిత్రయమయం చక్రం విన్దుత్రితయమయం కామకలాక్షరరూపం ప్రసారపరమార్థ[తోం] యద్ యస్మాత్ ప్రసృతం తత్తస్య పరమార్థస్తద్రూపఞ్చ తత్। యథా మృద్ ఘటస్య మృద్రపశ్చ ఘటః, తన్తవః పటస్య తన్తురూపశ్చ పటః। ఏవం కామకలాక్షరాత్ ప్రసృతస్య శ్రీచక్రస్య కామకలాక్షరరూపం పరమార్థస్తద్రూపం బైన్దవం చక్రమిత్యర్థః॥ ౨౨-౨౪॥

అస్యా అపి వాసనాయాః క్వచిదేకైకం క్వచిద్ ద్వయం క్వచిత్ త్రయమిత్యాకారకవిషమసంఖ్యాకచక్రవిషయకత్వేన గహనత్వాదిహాశక్యాతిసులభం వాసనాన్తరమాహ—(త్రైలోక్యేత్యాది)। భూగృహమారభ్యైవ పూజనస్య పూర్వముక్తత్వాత్తదనురోధేనైవ ఝటిత్యుపస్థితయే వాసనా ఉక్తా:। నవేతి భిన్నం పదమ్। నాదాదయో నవ దేవతావిశేపాశ్చకే క్రమాత్ స్థితా ఇత్యన్వయః। నవచక్ర ఇత్యేకం పదం స్వీకృత్య జాతావేకవచనమితి ప్రాఞ్చః, తన్నః సుయుపాత్తైకత్వసంఖ్యాన్వయాయ ప్రాతిపదికస్యైకజాతిపరత్వే విశేషణోపాత్తనవత్వసంఖ్యాయా జాతావన్వయాయోగాత్॥౨౨॥

ఇదానీం లాఘవాదేతద్వాసనాదేవతానామభిరేవ చక్రాణ్యనూద్యతోఽపి సులభం వాసనాన్తరమాహ–(నిరంశావిత్యాది)। నిరంశోఽవయవ-వివక్షాశూన్యః సమష్టిరూపః। స చాత్ర పూర్వోక్తేక్షణాత్మకః। తద్రూపౌ నాదబిన్దూ భూగృహషోడశారపద్మౌ భావనీయౌ। కలాష్టదలపద్మమిచ్ఛారూపమ్,జ్యేష్ఠా చతుర్దశారం జ్ఞానశక్తిరూపమ్। శేషం రౌద్రాదిసర్వానన్దాన్తం బహిర్దశారాదివిన్దుచక్రాన్తం క్రియాశక్తిరూపం భావయేత్। ఏతాసు చతస్రషు వాసనాసు శిష్యాయ యథాధికారమేకైకాం వాసనాముపదిశేత్। స చ తథైవ భావయేత్, న తు వాసనాన్తరసాఙ్కర్యం కుర్యాత్। అతో వ్యవస్థితో వికల్పః,అన్యథ:కస్యా అపి వాసనాయా హఢాభ్యాసాభావేన చిత్తజయరూపఫలానుదయాపత్తేః, యోగవాసిష్ఠాదావేకతత్త్వదృఢాభ్యాసస్యైవ తదుపాయత్వకథనాత్, ఉపాస్తీనాం చిత్తజయద్వారైవ పురుషార్థత్వాత్, అఙ్గావబద్ధానాముద్గీథాద్యుపాసనానామపి కల్పసూత్రకారైః ఋతుప్రయోగమధ్యేఽఙ్గాన్తర-వదనిబన్ధనేనానారభ్యాధీతపర్ణతాదేరివ న

క్రత్వర్థత్వమిత్యస్యోపనిషద్రైః సిద్ధాన్తితత్వాత్। అత ఏవ తాసాముపాస్తీనాం క్రతుప్రకరణాద్ బహిరథర్వవేదే వేదశిరోభాగే చ పాఠః। క్రత్వర్థత్వే హి వ్రీహియవవచ్చికో వికల్పః స్యాత్। తస్మాదధికారానుసారేణ యాం కాఞ్చిదేకామేవోపాసనామవలమ్బ్యాజన్మాభ్యసేదిత్యుపాసనాకాణ్డవిదాం సిద్ధాన్తః। స చ న్యాయః సర్వోఽప్యత్ర సచారణీయః, కల్పసూత్రకారైరనిబన్ధనస్య పూర్వచతుఃశత్యాం పూజాప్రకరణే విధానాభావస్య తచ్ఛిరోభాగే పాఠస్య చ తుల్యత్వాత్। ఇయాంస్తు విశేషః— ప్రాతరనువాకాదికాలేఽధ్వర్వ్యాదిభిః క్రియమాణా ఉపాస్తయః క్రతుమధ్య ఏవ న సార్వకాలిక్యః। "మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత" ఇత్యాదయస్తు క్రతువహిర్భూతాః సార్వకాలిక్యః। అత్రత్యా ఉపాస్తయస్తు పూజామధ్యే తద్బహిశ్చ భవన్తి, పూజాయాః కాణ్డభేదేన ద్విఃకథనాలిఙ్గాత్। తద్ధి ప్రకరణబహిర్భావాన్తర్భావోభయసిద్ధయర్థమ్। అత ఏవాత్ర పూజాసఙ్కేతస్య సర్వాన్తే నిబన్ధనమ్। సర్వాదౌ నివన్వనే హీతరయోః సఙ్కేతయోస్తత్ప్రకరణే పాఠాపత్త్యోపాస్తీనాం క్రతుమధ్య ఏవ ప్రయోగః సిధ్యేత్। న చాత్ర వక్ష్యమాణా పూజా మాసాగ్నిహోత్రన్యాయేన పూర్వచతుఃశతీవిహితపూజాతః కర్మాన్తరమితి వక్తుం శక్యమ్, అనుపాదేయగుణ సాచివ్యాభావేన ప్రకరణాన్తరలక్షణాభావాత్। కిఞ్చ కర్మభేదే హి ప్రకృతివికృతిభావో నామాతిదేశాదిభిఃకల్పనీయః। స న చాత్ర సమ్భవతి, అర్ఘ్యస్థాపనాకైకపదార్థరూపాణామప్యఙ్గానామవయవశో విభజ్యోభయత్ర కథనాల్లిఙ్గాత్। ఏకత్ర సర్వాఙ్గోపదేశో యత్ర తత్రైవ ప్రకృతిత్వేన ప్రకృతే తదభావాత్। అత ఏవ చ గ్రహసేమేధీయసోమవదన్యతరస్యాపూర్వత్వమ్। ఏతేన చక్రసఙ్కేతమన్త్రసఙ్కేతవిహితోపాస్తీనామేత్ర ప్రకరణిత్వకల్పనయోత్తరత్ర విహితపూజాయా ఏతదఙ్గత్వమస్త్విత్యపాస్తమ్, పూర్వే విహితాయాః పూజాయాః ప్రధానభూతాయా ఏవేహ విభజ్యాఙ్గకథనప్రత్యభిజ్ఞాదిభిరైక్యసిద్ధేర్భావ్యాన్తరాకాఙ్క్షాభావేఽన్యాఙ్గత్వ-కల్పనానుదయాత్, అత్రత్యోపాస్తీనాం ఫలశ్రవణాభావేన ప్రకరణిత్వాయోగాచ్చ, “సద్యః ఖేచరతాం వ్రజేత్” ఇతి ఫలశ్రుతేస్తు సఙ్కేతత్రయోద్దేశేన కథితతయాత్రత్యోపాస్తిమాత్రస్య ప్రధానత్వనిర్ణాయకత్వాభావాత్। తస్మాత్పూర్వోత్తరకాణ్డభేదేన విభజ్య కథితం చక్రార్చనమేకమేవ కర్మ। తస్య చ ద్వౌ ప్రయోగౌ—ఉపాస్తిరహిత ఏకస్తత్సహితోఽన్యః। వేదేఽపి త్రయ్యాం విహితానామేవ కర్మణామథర్వణవేదే గోపథబ్రాహ్మణే —" అథాతో దేవయజనాన్యాత్మా దేవయజనం శ్రద్ధా,దేవయజనమ్" ఇత్యాదినాధానాదివిశ్వసృజామయనాన్తకర్మణాం ప్రత్యఙ్గం ప్రాయేణ వాసనానాం భూయసీనాం కథనేఽపి తేషాం కల్పసూత్రకారైరనుపసంహారేణ తద్రాహిత్యసాహిత్యాభ్యామేకైకస్య కర్మణో ద్వౌ ద్వౌ ప్రయోగావిష్టావేవ। తౌ చాధికారిభేదేన వ్యవస్థితౌ। అధికారస్తు చిత్తశుద్ధితారతమ్యప్రయుక్తో భిన్నో భిన్న ఇతి తు గ్రన్థారమ్భ ఏవోక్తమ్। తయోరాద్యస్య తు ద్వితీయోఽశక్య ఏవ। ద్వితీయస్య త్వాద్యః ప్రయోగః సుశకత్వాద్వైచ్ఛికో న తూత్తరాశ్రమిణాం పూర్వాశ్రమధర్మ ఇవ నిషిద్ధ:। తతశ్చ యది ద్వితీయధికారవాన్ ప్రథమం ద్వితీయం వా ప్రయోగం చికీర్షతి తదాత్ర కథితైరల్పైరేవాఙ్గః

కర్మపూర్తిః। అత ఏవాస్య తన్త్రస్య తాదృశాధికారిత్వాత్తం ప్రతి పఞ్చపఞ్చికాదిపూజావిస్తారస్యానపేక్షితత్వాదిహాకథనమ్। ప్రథమాధికారికతన్త్రేష్వేవ తదావశ్యకత్వధ్వననాయ తత్కథనమ్। అస్య తన్త్రస్య స్వతన్త్రత్వమపి తాదృశాధికారిధౌరేయ ప్రత్యేవ నోపాసక సామాన్యం ప్రతి। తన్త్రరాజం త్వాద్యాధికారిణం ప్రత్యేవ స్వతన్త్రమ్,ద్వితీయాధికారిణం ప్రతి త్వేతత్తన్త్రాపేక్షమేవ। ద్వితీయాధికారిణామపి శక్తితారతమ్యేనానేకవిధత్వాద్వాసనావికల్పాః కథ్యమానా నానుపపన్నాః। తస్మాద్యో యోయాదృశోపాస్తావధికారీ స తాదృశీమేవ గురుముఖాద్విజ్ఞాయాసుప్తేరామృతేదృ'ఢతరమభ్యస్యేదితి సిద్ధమ్। అధికం పూర్వోత్తరమీమాంసాన్యాయవిద్భిరూహనీయమితి దిక్॥ ౨౩॥

ఇదానీముక్తాసు చతసృష్వపి వాసనాస్వావశ్యకమంశం పూరయితుమాహ—(చక్రమిత్యాది)। ఉక్తరీత్యా కామకలాయాః సకాశాత్ సమ్భూర్ణస్య చక్రస్యోత్పన్నత్వాత్సర్వం చక్రం కామకలారూపమేవ, యో యత్ప్రసరః స తదీయపారమార్థికస్వరూపః। యథా ఘటో మృత్ప్రసరస్తస్య పారమార్థికం స్వరూపం మృదేవ। "వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్" ఇతి శ్రుతేః। అయమేవ చార్థస్తృతీయకూటేఽపి కథిత ఇతి ప్రదర్శితం వరివస్యారహస్యే। తస్మాత్సర్వం కామకలాత్వేన విభావయేదిత్యర్థః||౨౪||

అకులే విషుసంజ్ఞే చ శాక్తే వహ్నౌ తథా పునః।

నాభావనాహతే శుద్ధే లమ్బికాగ్రే భ్రువోఽన్తరే॥౨౫॥

బిన్దౌ తదర్ధేం రోధిన్యాం నాదే నాదాన్త ఏవ చ।

శక్తౌ పునర్వ్యాపికాయాం సమనోన్మనిమ్మన గోచరే॥౨౬॥

మహావిన్దౌ పునశ్చైవం త్రిధా చక్రం తు భావయేత్।

పునరస్యైవ చక్రస్య ప్రకారాన్తరేణ వాసనాన్తరమాహ—అకులే విషుసంజ్ఞే చేత్యాదినా పరానన్దవిఘూర్ణితమిత్యన్తేన। అకులే కులాదన్యదకులం సుషుమ్నామూలసంస్థితారుణసహస్రదల కమలమ్ అకులం నామ తదుపర్యష్టదల పద్మోర్ధ్వస్థితపద్ధలం కులపద్మమ్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

అధశ్చోర్ధ్వ సుషుమ్నాయాః సహస్రదలసంయుతమ్।
రక్తం శ్వేతశ్చ సాహస్రదలస్థం శక్తిభిర్యుతమ్॥

ఊర్ధ్వాధోముఖమీశాని కర్ణికాకేసరాన్వితమ్।
శక్తిరూపం మహాదేవి కులాకులమయం శుభమ్॥

పఙ్కజద్వయమీశాని స్థితం శాశ్వతమవ్యయమ్।
తయోర్మధ్యే సుషుమ్నాన్త్రిస్త్రింశదాధారపఙ్కజమ్॥

శక్తిరూపం శివాకారం శర్వాణ్యాసీన్నిజాలయమ్।
తేషాం రూపం క్రియాశ్చైవ క్రమాద్వక్ష్యేఽధునా శృణు॥

గుదమేదాన్తరం దేవి పఞ్చాఙ్గులసముచ్ఛ్రితమ్।
కన్దమేకాఙ్గులం మధ్యే ద్వయాఙ్గులవిసారణమ్॥

తస్య మధ్యే మహాయోనిస్త్రికోణాకారరూపిణీ।
సుషుమ్నా యోనిమధ్యస్థా తస్యా మూలే మహేశ్వరి॥

అధః పద్మం సహస్రారం కర్ణికాకేసరాన్వితమ్।
తైజసం రత్నసన్దీప్తం తద్దలస్థిత శక్తిభిః॥

ప్రతికిఞ్జల్కసంస్థాభిః శత్కిభిః సంవృతం ప్రియే।
కర్ణికామధ్యతో దేవి కులదేవీ చ సంస్థితా॥

తత్పద్మోర్ధ్వ సుషుమ్నాయా మధ్యే త్వేకాఙ్గులోపరి।

పద్మమష్టదలైర్యుత్కమష్టగ్రన్థిసమన్వితమ్॥

రత్కం సుకర్ణికోపేతం రత్కకిఞ్జల్కశోభితమ్।
గ్రన్థ్యగ్రస్థత్రిశృఙ్గఞ్చ బ్రహ్మణ్యాద్యష్టభైరవైః॥

అష్టపత్రస్థితం గ్రన్థస్థిత వామాదిశక్తిభిః।
తదన్యశక్తిభిశ్చైవ శృఙ్గస్థాభిః సమావృతమ్॥

తన్మధ్యే కౌలశక్త్యా చ సేవితఞ్చ స్మరేత్తతః।
ఏకాఙ్గులప్రమాణోర్ధ్వే షడ్దలం కులపఙ్కజమ్॥ఇతి।

నను కులాదన్యదకులమితి పదార్థశ్చత్తర్హి తదన్తరాలస్థితాష్టదలపద్మస్యాప్యకులత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—విషుసంజ్ఞే చేతి। విష్ల వ్యాప్తౌ। యత్ సుషుమ్నా తదన్తర్గతత్రింశత్పఙ్కజాని చ వ్యాప్నోతి తత్సహస్రదలకమలం విషుం తస్య సర్వాధారత్వాత్। తతో నాష్టదులకమలమకులమిత్యర్థః। శాక్తే వహ్నావితి। అత్ర వహ్నౌ శాక్తే ఇతి వ్యత్యయేన పఠితవ్యమ్। వహ్నిర్మూలాధారః, వహ్నిబిమ్బాధారత్వాత్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే-

ఆధారపఙ్కజం పీతం చతుష్పత్రం సుకేసరమ్।
అధోముఖం చ తన్మధ్యే కుణ్డలీ పరమేశ్వరి॥

స్వయమ్భుమధ్యగా చిన్త్యా వరదాదిభిరావృతా।
పార్థివం పఙ్కజం హ్యేతత్తస్యోర్ధ్వం పఞ్చ పఙ్కజమ్।

తైజసం పరమేశాని తన్మధ్యస్థితశక్తయః।
నిష్కలాః పరమేశాని విద్యుత్పుఞ్జనిభాః స్మరేత్॥

తదూర్ధ్వే కర్ణికామధ్యే వహ్నిబిమ్బం తదూర్ధ్వగమ్।
పూర్ణపీఠం చ తన్మధ్యే శాకినీ సంస్థితా శివే॥ఇతి।

శాక్తే శక్తిః హృల్లేఖా తదూర్ధ్వస్థితత్వాచ్చాత్కం స్వాధిష్ఠానం షడస్రకమలమ్। తదుత్కం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

"ఆధారపఙ్కజస్యోర్ధ్వే సార్ధద్వ్యయఙ్గులికోపరి।
త్రైజసం సాష్టపత్రఞ్చ పీతకర్ణికయా యుతమ్॥

హృల్లేఖకర్ణికామధ్యే స్థితానఙ్గాది దేవతా ।
ఏతస్మాద్ ద్వ్యయఙ్గులాదూర్ధ్వే స్వాధిష్ఠానం షడస్రకమ్॥
ఆప్యఞ్చ బన్ధినీ శక్తిః పూర్వాభిః శక్తిభిర్వృతామ్।

కాకినీమభిసచిన్త్య" ఇతి।

నాభౌ దశారపద్మే పూరకే। తదుక్తం తత్రైవ—

నాభిస్త్ర్యర్ధాఙ్గులోపరి।

తత్పద్మం మణిపూరఞ్చ దశపత్రం సుశోభనమ్॥
లాకినీమధ్యగం తచ్చ డామర్యాదిభిరావృతమ్॥ఇతి।

అనాహతే హృదయస్థానే ద్వాదశదలకమలే। తదుక్తం తత్రైవ—

చతుర్దశాఙ్గలాదూర్ధ్వే మణిపూరాఖ్యపఙ్కజాత్।
పఙ్కజం రాకినీమధ్యం ద్వాదశారమనాహృతమ్॥
తత్రస్థకాలరాత్ర్యాదిశక్తిభిశ్చ సమావృతమ్।
తత్రస్థసూర్యబిమ్బం తు నాదోడ్యానాఖ్యపీఠకమ్॥ఇతి।

విశుద్ధౌ [శుద్ధే] కణ్ఠస్థితషోడశదలకమలే। తదుక్తం తత్రైవ—

తస్మాదేకాఙ్గలాదూర్ధ్వే విశుద్ధం షోడశారకమ్।
మధ్యగా డాకినీ బాహ్యపత్రేషు పరమేశ్వరీ॥
అమృతాద్యక్షరా న్తాశ్చ చన్ద్రవిమ్బం తదూర్ధ్వగమ్॥ఇతి।

లమ్బికాగ్రే అష్టదలకమలే। తదుక్తం తత్రైవ—

కణ్ఠోర్ధ్వే పరమేశాని లమ్బికాచతురఙ్గులే।
తస్యామష్టదలం పద్మం రసికాదిభిరావృతమ్॥ ఇతి।

భ్రువోఽన్తరే ఆజ్ఞాయాం ద్విదలకమలే। తదుక్తం తత్రైవ—

ఆజ్ఞాధారం ద్విపత్రాబ్జం హక్షద్విదలసంయుతమ్।
హంసవతీక్షమాపార్శ్వం తయోర్మధ్యే తు హాకినీ॥

భ్రువ ఇత్యేకవచనం భ్రుద్వయోపలక్షణమ్। భ్రువోరన్తరే ఇత్యర్థః। బిన్దౌ బిన్దుతదర్ధరోధినీనాదనాదాన్తశక్తి-యాపికాసమనోన్మనీనాముపర్యుపరి రూపాణి। ఉచ్చారణకాలం వక్ష్యతి। మహాబిన్దౌ పరసాదాఖ్యే దేశకాల దీం రూపవర్జితే। బిన్ద్వాద్యున్మన్యన్తా భాగాః సూక్ష్మసూక్ష్మతరా దేహచక్రవిద్యానాం సాధారణాః। కోఽర్థః? అత్ర త్రైలోక్యమోహనాది బిన్ద్వన్తాన్ స్థూలసూక్ష్మ సూక్ష్మతరాన్ చక్రభాగానకులాద్యున్మన్యన్తేషు

స్థూలసూక్ష్మసూక్ష్మతరభాగేషు మహాబిన్దౌ చ తాన్ విభావయేదిత్యర్థః। పునరపి త్రైవిధ్యమాహ పునశ్చైవమితి। ఏవముక్తప్రకారేణ విభావితం చక్రం పునస్త్రిధా భావయేత్॥౨౫-౨౭॥

ఏవం బహిశ్చక్రపూజాధికారికా వాసనాః కథయిత్వా తతోఽప్యుత్తమాధికా రిణో బ్రహ్మాణ్డపిణ్డాణ్డయోరైక్యభావనాదార్ఢ్యశీలాన్ ప్రతి తద్దేహ ఏవ త్రివిధామాన్తరచక్రభావనామాహ—(అకుల ఇత్యాది)। అత్రాకులాదీని మహాబిన్ద్వన్తాన్యేకోనవింశతిః స్థానాన్యుక్తాని సమనోన్మనగోచర ఇత్యస్య సమనగోచర ఉన్మనగోచరే చేత్యర్థాత్,ఉత్తరత్ర మూల ఏవ తయోః స్వరూపభేదస్య వక్ష్యమాణత్వాత్। లిఙ్గశరీరే హి సుషుమ్నా నాడీమాశ్రిత్య ద్వాత్రింశత్పద్మాని। తేష్వాద్యన్తయోః సహస్రారే పద్మ ద్వే ఊర్ధ్వాధోముఖేవర్తేతే।సర్వాధః స్థితసహస్రదలకమలోపర్యష్టదలం తదుపరి షడదలం తదుపరి మూలా ధారాదీని చక్రాణీతి స్థితిః।తత్ర మూలాధారాధః స్థితం షడ్దలమేవ కులపద్మమ్,తదధఃస్థితే అష్టదలసహస్రదలే అకులే, కులపద్మాద్భిన్నత్వాత్।ఏవం చాకులపదేన ద్వయోరపి గ్రహణే ప్రసక్తేఽష్టదలవ్యావర్తనాయ విషసంజ్ఞ ఇత్యకులస్య విశేషణమ్। “విష్లృ వ్యాప్తౌ” ఇతి ధాతోర్వ్యాపక ఇత్యర్థః।వ్యాపకత్వం సర్వాధః స్థితత్వమితి యావత్।తేనాకులవిషపదాభ్యామేకమేవాధఃస్థితసహస్రారపద్మాఖ్యంస్థానముచ్యత ఇతి ప్రాఞ్చః।` తచ్చిన్త్యమ్, భవల్లిఖితస్వచ్ఛన్దసంగ్రహవచన ఏవాధః సహస్రారస్య కులపద్మత్వోక్తః,

అధశ్చోర్ధ్వం సుషుమ్నాయాః సహస్రదలసంయుతమ్।

ఇతి ప్రకృత్య —

శక్తిరూపం మహాదేవి కులాకులమయం శుభమ్।

పఙ్కజద్వయమీశాని స్థితం శాశ్వతమవ్యయమ్॥

తయోర్మధ్యేసుషుమ్నాతస్త్రిదశాధారపద్మకాః।

ఇతి వచనాత్।అధస్థం పఙ్కజం కులమయముపరిస్థమకులమయమితి యథాక్రమ మన్వయస్య స్పష్టత్వాత్। కిఞ్చ తత్రైవ " అధః పద్మం సహస్రారం కర్ణికా కేసరాన్వితమ్" ఇతి ప్రకృత్య “కర్ణికామధ్యతో దేవి కులదేవీ చ సంస్థితా" ఇత్యుక్తిరపి తస్య కులపద్మత్వమేవ గమయతి। యదప్యష్టదలపద్మమకులమిత్యుక్తమ్, తదపి న; తత్రైవ "తత్పద్మోర్ధ్వ

సుషుమ్నాయా మధ్యే త్వేకాఙ్గులోపరి। పద్మమష్టదలైర్యుక్తమ్" ఇతి ప్రకృత్య " తన్మధ్యే కౌలశక్త్యా తు సఞ్చితఞ్చ స్మరేత్తతః" ఇత్యాద్యుక్తః। "ఏకాఙ్గులప్రమాణోర్ధ్వం షడ్డలం కులపఙ్కజమ్" ఇతి వచనాత్ షడ్డలస్యాపి కుల రూపత్వమ్। అత ఏవ —

కులయోషిత్కులం త్యక్త్వా పరం పురుషమేతి సా।

నిర్లక్షణం నిర్గుణఞ్చ కులరూపవివర్జితమ్॥

ఇతి పూర్వచతుఃశత్యామధస్థితపద్మాని సర్వాణి త్యక్త్వా బ్రహ్మరన్ధ్రస్థితసహస్రాపద్మమేతీత్యేవ పూర్వాచార్యాణాం వ్యాఖ్యోపపద్యతే। తస్మాదేవం వ్యాఖ్యేయం కులభిన్నమకులమితి న తత్పురుషః, అపి తు న విద్యతే కులం యస్మాదితి బహువ్రీహిః। యదపేక్షయా స్థూలమధో వా కులపద్మాన్తరం నాస్తి సర్వాధః స్థితం సర్వాధికఞ్చ కులపద్మమిత్యర్థః। తాదృశఞ్చ కులపద్మమధః స్థితం సహస్రారమేవ, అన్యేషాం తదుపర్యేవ స్థితత్వాదల్పదలత్వాచ్చ। ఏవం చాకులపదేనైవేతరవ్యావృత్తౌ విపుసంజ్ఞ ఇతి న తస్య విశేషణమ్, విషుపదస్య సర్వాధారార్థకత్వాభావాచ్చ సంజ్ఞాపదస్యాళనకత్వాచ్చ। తేనాష్టదలపడూదలయోరన్యతరస్య విపురితి సంజ్ఞైవ తన్త్రాన్తరే స్యాదిత్యనుమీయతే తదుపరిస్థమూలాధారాదీనాం పార్థక్యేన నిర్దేశాత్, సహస్రారమూలాధారమధ్యస్థితవాచకత్వావసాయాత్, ప్రసిద్ధపదసమభివ్యాహారస్యాపి శక్తిగ్రాహకత్వాత్। అన్యతరయో రేకతరనిశ్చయస్తు విశేషదర్శిభిః కార్యః। ఏతేనాకులే విషుసంజ్ఞే చేతి చకారోఽప్యుపపద్యతే। న చైవం సత్యాజ్ఞాచక్ర ఇన్దౌ చేతి ద్విర్విన్దువిభావనాపత్తిః, అకులాదిమహాబిన్ద్వన్తస్థానకైకవిభావనపక్షే తదాపత్తావపి భావనాభేదవాదినామస్మాకం తదనాపత్తేర్వచ్యమాణత్వాత్।కిఞ్చ చరమపటలే జపప్రకరణ ఏకైకకూటస్య త్రిత్రిచక్రాభేదేన విభావనముక్త్వా కూటాన్త్యకాసకలావయవసపరార్ధకలాత్రయస్యాధారహృదాజ్ఞాస్థితకుణ్డలినీత్రయస్య చాభేదేన విభావనం విధీయత ఇతి భవద్భిరేవ వ్యాఖ్యాస్యతే।తదిదమస్మత్పక్షే కూటాన్త్యస్వరత్రయస్య కుణ్డలినీత్రయస్య చైకస్థాన నిపాతితత్వాదుపపద్యతే।కులవిష్వోరేకత్వే తు స్వాధిష్ఠానవిశుద్ధిలలాటమధ్యస్థానేష్వేవ కూటత్రయాన్త్యస్వరపాతావశ్యమ్భావాత్తత్తద్ధశ్చక్ర-స్థితవహ్న్యాదికుణ్డలినీత్రయస్య వైయధికరణ్యాదభేదవిభావనమసమఞ్జసం స్యాత్।కిఞ్చ, మూలాధారాదుత్థితస్య నాదస్య మన్త్రవిషువాదిభావనఘటకతా వక్ష్యతే। సా చాద్యకూటస్యాధారే సమాప్తావేవ తదీయనాదస్య తత ఉత్థానముపపద్యతే।స్వాధిష్ఠానాన్తమపకర్షే తు న తత్సమఞ్జసమితి। శాక్తే మూలాధారస్థచతుర్దలే, శక్తిరూపాయాః కుణ్డలిన్యాః స్థానత్వాత్। వహ్నౌ సేం స్వాధిష్ఠానస్థషడ్దలే తత్ర వహ్నేర్విద్యమానత్వాత్। తదుక్తమాచార్య భగవత్పాదైః—

మహీం మూలాధారే కమపి మణిపూరే హుతవహం

స్థితం స్వాధిష్ఠానే హృది మరుతమాకాశముపరి॥ ఇతి।

యత్తు ప్రాఞ్చః—స్వచ్ఛన్దతన్త్రే మూలాధారే కర్ణికాయాం వహ్నిబిమ్బస్య కథనాత్ స్వాధిష్ఠానకర్ణికాయాం హృల్లేఖారూప-శక్తేరేవస్థానకథనాచ్చైతే ఏవ క్రమేణ వహ్నిశాక్తపదవాచ్యే। తేన మూలే వహ్నౌ శాక్తే ఇతి వ్యత్యయేన పఠితవ్యమిత్యాహుః। తదతీవసాహసమ్ ,వ్యత్యయమన్తరేణాప్యుపపాదనాత్। నాభౌ మణిపూరాఖ్యే దశదలే। అనాహతే హృద్వయస్థే ద్వాదశదలే। శుద్ధౌ కణ్ఠస్థషోడశదలే విశుద్ధినామకే। లమ్బికాగ్రే “అన్తరేణ తాలుకే య ఏప స్తన ఇవాలమ్బతే” ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధేన్ద్రయోనిపదవాచ్యే సూక్ష్మజిహ్వాస్థానీయాష్టదలపద్మే। భ్రు వోరన్తరే భ్రు వోర్మధ్యస్థే ద్విదల ఆజ్ఞానామకే। అత్ర సర్వత్ర ప్రమాణభూతాని వచనాని ప్రాచాం టీకాసు ద్రష్టవ్యాని।ఇన్దౌ బిన్దౌ, తదర్ధేఽర్ధచన్ద్రే। విన్ద్వాదీనాం స్థానాదీని మూల ఏవానుపదం వక్ష్యతి।ఏతే చ విన్ద్వాద్యున్మన్యన్తా భాగా దేహే మన్త్రే చ సాధారణాః।చక్రేఽపి సాధారణా ఏవేతి ప్రాఞ్చః। మాత్రార్ధమాత్రాకాలవిధానాదాజ్ఞాచక్రోర్ధ్వం స్థలవిధానాచ్చ మన్త్రదేహావయవత్వేఽపి చక్రావయవత్వే కిం మానమ్। కిఞ్చ, బిన్ద్వాద్యున్మన్యన్తస్థలే భావనీయాని కిం త్రైలోక్యమోహనాదిచకాణ్యేవ కిం వా తతో భిన్నాని? ఆయే తాన్యేవ పునర్గణితానీతి కీదృశం చక్రసాధారణ్యమ్। అన్త్యే నవాత్మకత్వనవమన్త్రకత్వవిరోధః। విన్ద్వాద్యున్మన్యన్తావయవకమేకమేవ చక్రమితి కల్పనాపి ప్రమాణదాఢర్య ఏవ విశ్రమ్మణీయా। బిన్దుమపేక్ష్య కాలతః స్థానతశ్చ భిన్నానామర్ధచన్ద్రాదీనాం బిన్ద్వావన్తర్భావస్యాయుక్తత్వాచ్చ।అర్ధచన్ద్రాద్యష్టకస్య తు నాదనామైకాక్షరా వయవత్వమ్, “హృల్లేఖాత్రయసమ్భూతైస్తిథిసంఖ్యైస్తథాక్షరైః” ఇత్యాదిజ్ఞాపకాత్। అక్షరాష్ట కత్వమపి సమ్భవతీతి తు వరివస్యారహస్యవ్యాఖ్యాయాం విస్తరః। మహాబిన్దుస్తు దేహ ఏవ న మన్త్రే। ఏవమేతేష్వేకోనవింశతౌ స్థానేషు శ్రీచక్రం త్రిప్రకారం పునశ్చ భావయేత్ పూర్వస్థానానవ కే భావితాన్యేవ చక్రాణ్యుత్తరస్థాననవ కే తేనైవ క్రమేణ పునశ్చిన్తయేత్।పునరపి తాన్యేవైకోనవింశే స్థానే మహావిన్దౌ చిన్తయేదిత్యర్థః॥ ౨౪-౨౬॥

ఆజ్ఞాన్తం సకలం ప్రోక్తం తతః సకలనిష్కలమ్॥ ౨౭॥

ఉన్మన్యన్తం పరే స్థానే నిష్కలఞ్చ త్రిధా స్థితమ్।

దీపాకారోఽర్ధమాత్రశ్చ లలాటే వృత్త ఇష్యతే॥ ౨౮॥

అర్ధచన్ద్రస్తథాకారః పాదమాత్రస్తదుర్ధ్వకే ।

జ్యా తదష్టాంశా రోధినీ త్ర్యస్రవిగ్రహా ॥ ౨౯ ॥

త్రైవిధ్యమాహ—ఆజ్ఞాన్తమితి । ఆజ్ఞాన్తమకులాద్యాజ్ఞాపర్యన్తం చతురస్రాదిత్రికోణాన్తం చక్రాష్టకం స్థూలం భావయేత్ । తద్భావనం సకలమ్ । తతో బిన్దుమారభ్యోన్మన్యన్తం సూక్ష్మసూక్ష్మతర చక్రభాగాన్ భావయేత్ । తద్భావనం సకలనిష్కలమ్ । పరే స్థానే మహాబిన్దౌ శుద్ధశూన్యసంవిదం భావయేత్ । తద్భావనం నిష్కలమ్ । త్రిధా స్థితమితి అకులాద్యాజ్ఞాన్తాస్తన్త్రాన్తరేషు విస్తరేణోక్తాః,అతో నాత్రోక్తాః ॥ ౨౮ ॥

బైన్దవాద్యున్మన్యన్తానాం స్వరూపముచ్చార ణకాలం స్థానఞ్చాహ దీపాకార ఇత్యాదినా మనోన్మనీత్యన్తేన । దీపాకారో దీపకస్య యాదృశం భాసనం తాదృశమస్యేత్యర్థః । అర్ధమాత్రః హ్రస్వస్య ఉచ్చారణకాలో మాత్రే త్యుచ్యతే ।మాత్రాయా ర్ధముచ్చారణకాలో యస్య సోఽర్ధమాత్రః । లలాటే వృత్త ఇష్యతే వర్తులసంనివేశః, లలాటే భ్రువోరుపరిభాగే । దీపాకారోఽర్ధమాత్రో చారణకాలో వృత్తసన్నివేశో బిన్దురిత్యర్థః । బిన్ద్వాదీనాం తు విస్తారః స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే ప్రపఞ్చితః । తత్ర బిన్దోర్యథా—

బిన్ద్వావరణమూర్ధ్వతః ।

సూర్యకోటిప్రతీకాశమతిదీప్తం మహద్గుణమ్ ॥

తన్మధ్యే శతకోటీనాం సఙ్ఖ్యాయోజనపఙ్కజమ్ ।

తత్కర్ణికాయామాసీనః శాన్త్యతీతేశ్వరః ప్రభుః ॥

పఞ్చవక్త్రో దశభుజో విద్యుత్పుఞ్జనిభాకృంతిః ।

నివృత్తిశ్చ ప్రతిష్ఠా చ విద్యా శాన్తి రనుక్రమాత్ ॥

పరివార్య స్థితాశ్చైతాః శాన్త్యతీతస్య సున్దరి ! ।

వామభాగే సమాసీనా శాన్త్యతీతా మనోన్మనీ ॥

పఞ్చవక్త్రధరాః సర్వా దశబాహ్విన్దుశేఖరాః।

బిన్దుతత్త్వం సమాఖ్యాతం కోట్యబు దశతైర్వృతమ్॥ ఇతి।

అర్ధచన్ద్రో బిన్దోర్ధభాగః, తథాకారో దీపాకార ఏవ, పాదమాత్రో మాత్రాకాలస్య చతుర్థభాగోచ్చారణకాలఇత్యర్థఃతదూర్ధ్వకే బిన్దోరుర్ధ్వభాగే। బిన్దూపరిదేశే పాదమాత్రోచ్చారణ కాలో దీపాకారోఽర్ధచన్ద్ర ఇత్యర్థః। జ్యోత్స్నాకారాచన్ద్రికాసమకాన్తిః, తదష్టాంశా మాత్రాష్టాంశోచ్చారణకాలా, త్ర్యస్రవిగ్రహా త్రికోణాకారా రోధినీ। ద్వయోరపి స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే ప్రపఞ్చో యథా—

“అర్ధచన్ద్రస్తదూర్ధ్వే తు రోధినీ తస్య చోపరి।

జ్యోత్స్నా జ్యోత్స్నావతీ కాన్తిః సుప్రభా విమలాపి చ॥

అర్ధచన్ద్రస్థితా హ్యేతాః కలాః పఞ్చ ప్రకీర్తితాః॥ ఇతి।

రున్ధినీ రోధినీ రోద్ధా జ్ఞానరోధా తమోపహా॥

నిరోధికా కలాః పఞ్చ కథితాస్తవ సున్దరి।

బ్రహ్మాదిపరమేశానాం పరమాప్తినిరోధనాత్॥

నిరోధికేతి సా ప్రోక్తా తస్యా భేదా వరాననే॥

పరసాదాఖ్యసంప్రాప్తిః” ఇతి॥ ౨౮॥

(సేం) అథ తిసృణాం చక్రవిభావనానామధికారిభేదేన స్థానభేదం వ్యవస్థాప యతి (ఆజ్ఞేత్యాది)। అకులాద్యాజ్ఞాన్తస్థాననవ కే త్రైలోక్యమోహనాదివిన్ద్వన్తచక్ర నవకం క్రమేణ భావయేత్। అత ఏవ గ్రహన్యాసే భ్రూ మధ్యస్య విన్దుస్థానే సుధాసూతిమితి నిర్దేశః కరిష్యమాణః సఙ్గచ్ఛతే। తదిదం విభావనం సకలపదవాచ్యమ్। అత ఏవాత్ర సకలనామకా అశుద్ధా ఉపాసకా అధికారిణః। తత ఆజ్ఞాచక్రానన్తరమ్।

ఇన్దుమారభ్యేత్యర్థః। ఇన్ద్వాద్యున్మన్యన్తనవకే త్రైలోక్యమోహనాదిబిన్ద్వన్తచక్రనవకస్య క్రమేణ విభావనం సకలనిష్కలమిత్యుచ్యతే। తత్ర న కేవలం శుద్ధా నాపి కేవలమశుద్ధా ఏతాదృశమిశ్రాః ప్రలయాకలనామకా ఉపాసకా అధికారిణః। పరే స్థానేమహాబిన్దౌ। తత్రోక్తచక్రనవకస్య పరస్పరభేదమన్తరేణ నిర్విషయకసంవిన్మాత్రాత్మక కామకలైకావశేషేణ విభావనం నిష్కలముచ్యతే। తత్ర శుద్ధా విజ్ఞానకేవలనామకా ఉపాసకా అధికారిణః। త్రివిధోపాసకానాం లక్షణాదీని తు సౌభాగ్యభాస్కరేపశుపాశవిమోచనీతి నామవ్యాఖ్యానావసరే ప్రపఞ్చితాన్యస్మాభిః। ఇయఞ్చ వ్యవస్థాసకలాదిసంజ్ఞాకరణేనైవ మూలకృతా సూచితా, అన్యథా తాసాం వైయర్థ్యాపత్తేః, ఉత్తరత్ర వ్యవహార ఉపయోగదర్శనాత్, కలయాంశేనాంశాశిభావఘటకభేదభానేన స్థూలమాలిన్యేన సహితం సకలమిత్యాదివ్యుత్పత్తిభిరశుద్ధమిశ్రశుద్ధాధికారికత్వస్య యౌగికవృత్త్యాస్ఫోరణాచ్చ। సకలాదిపదాన్యేవ వా సకలాధికారికమిత్యాద్యర్థపరాణి న సంజ్ఞాపరాణీతి మన్తవ్యమ్। త్రిధా స్థితం పూర్వం యత్త్రైవిధ్యముక్తం తదనయా రీత్యా వ్యవస్థితమిత్యర్థః। అయఞ్చ శ్రీముఖాగమబ్దోఽర్థో మూలారూఢీకరణేన విశదీకృతః। యేషాం తు మతే విపుసంజ్ఞత్వమకుల విశేషణమ్, తదనుయాయినస్తావదిన్దీ సర్వానన్దమయచక్రస్య సకలభావనం త్రైలోక్యమోహనచక్రస్య మిశ్రభావనం చేత్యుభయోరేకమేవ స్థానమాహుః, అన్యథా తేషాం నిష్కలభావనాయా అనవకాశాపత్తేః। పరం తు "ఆజ్ఞాన్తం సకలమ్" ఇతి మూలవిరోధః కథం పరిహార్యః। ఇదం తు తైః సువచమ్—ఆజ్ఞాయా అన్త ఆజ్ఞాన్త ఇన్దుః। ఆజ్ఞాన్తపదాత్పూర్వమాఙః ప్రశ్లేషః। స చాభివిధ్యర్థకః। ఇన్దుమభివ్యాప్యేతి పర్యవసితోఽర్థః। తత ఇతి పదమపి నానన్తర్యార్థికమపి తు ఇన్దుమారభ్యేత్యర్థకమ్। ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ తత్పదమాజ్ఞాన్తపరామర్శీతి స్వీకారసమ్భవాదితి। ప్రాఞ్చస్తు త్రైలోక్యమోహనాద్యున్మన్యన్తాన్ స్థూలసూక్ష్మసూక్ష్మతరాంశ్చక్రభాగానకులాద్యున్మన్యన్తేషు స్థూలసూక్ష్మసూక్ష్మతరేషు భాగేషు మహావిన్దౌ చ భావయేత్। తత్రాకులవిషుమారభ్యాజ్ఞాన్తం చతురస్రాదిత్రికోణాన్తస్థూలచక్రాష్టకభావనం సకలమ్। బిన్ద్వాద్యున్మన్యన్తస్థానేషు బిన్దుచక్రస్య సూక్ష్మసూక్ష్మతరభాగానాం విభావనం సకలనిష్కలమ్। మహాబిన్దౌ శూన్యసంవిదో భావనం నిష్కలమితి వదన్తి। ఏతేషాం మతేఽష్టాంశస్థానకమేకం విభావనమ్, తదవయవానామేవ తు సకలాదిసంజ్ఞాత్రయమిత్యభిసన్ధిః। స చ మహాబిన్దౌ పునశ్చైవమితి పునఃపదస్య సకలాదిసంజ్ఞాకరణస్య చ స్వరసవిరుద్ధః। ఏతద్భ్రమమూలికైవ త్వకులే విషసంజ్ఞకత్వస్య విశేషణతయా యోజనాయ ప్రవృత్తిరితి తదాకృతరహస్యమ్॥౨౭॥

ఇదానీం బిన్ద్వాద్యున్మన్యన్తానాం ప్రాతిస్వికం స్థానాకృతిరూపకాలానాహ (దీపేత్యాది)। దీపస్యేవాకారః కాన్తిర్యస్య స దీపాకారః। అర్ధా మాత్రాయస్య సోఽర్ధమాత్రః। మాత్రా నామ హ్రస్వస్యోచ్చారణకాలః। స చ షట్పఞ్చాశదుత్తర-శతద్వయలవైర్భవతి। లవో నామ కాలపరమాణుః।

నలినీపత్రసంహత్యాః సూక్ష్మసూచ్యభివేధనే।

దలే దలే తు యః కాలః స కాలో లవసంజ్ఞితః॥

అతః సూక్ష్మతమః కాలో నోపలభ్యో భృగూద్వహ।

ఇతి వచనాత్। అత ఏవోక్తం వృత్తచన్ద్రోదయే—“లవానాం కాలపీలూనాం షట్పఞ్చాశచ్ఛతద్వయమ్। మాత్రైకా" ఇతి। తేనాష్టావింశత్యుత్తరాః శతం లవా బిన్దోరనుస్వారస్య కాలః, “వ్యఞ్జనం త్వర్ధమాత్రికమ్" ఇతి వచనాత్। లలాటే లలాటమధ్యే వృత్తో వర్తులాకృతిః। ఇన్దురితి శేషః॥౨౮॥

(అర్ధేత్యాది)। తథా స్వనామసమానావేవాకారౌ కాన్త్యాకృతీ యస్య సః। కాన్త్యాకృత్యా నామ్నాప్యర్ధచన్ద్ర ఇత్యర్థః। తథా దీపవదాకారో యస్యేతి తు కేచిత్। పాదమాత్రశ్చతుఃషష్టిలవకాలోచ్చార్యః। తదూర్ధ్వతో బిన్దోరుపరి। ఇదఞ్చ పదమున్మనాన్తే।శబ్దో (శబ్దాః౧) వికారన్యాయేనానువర్తన్తే। జ్యోత్స్నాకారా చన్ద్రికాకాన్తిః। అష్టాంశా ద్వాత్రింశల్లవకాలా। సమ్ప్రదాయాచ్ఛక్తిరూపోఽస్రస్తికోణో విగ్రహో దేహో యస్యాః। అశ్రిశబ్దవదత్రశబ్దోఽపి రుధిరాశ్రుణోరివ కోణేఽపి నిరూఢః। తేన సుప్రాతసుశ్వేత్యాదిసూత్రే చతురస్రపదస్యేవాస్రపదస్య నిపాతనాభావేఽప్యదోషః। రోధినీనామనిర్వచనం తన్త్రాన్తరే—"బ్రహ్మాదిపరమేశానాం పరప్రాప్తినిరోధనాత్। నిరోధినీతి సా ప్రోక్తా" ఇతి॥ ౨౯॥

బిన్దుద్వయాన్తరే దణ్డః శేవరూపో మణిప్రభః।

కలాంశో ద్విగుణాంశశ్చ నాదాన్తో విద్యుదుజ్జ్వలః॥ ౩౦॥

హలాకారస్తు సవ్యస్థబిన్దుయుక్తో విరాజతే।

శక్తిర్వామస్థబిన్దూద్యత్సిన్ధురాకారా తథా పునః॥౩౧॥

బిన్దుద్వయమధ్యగత ఋజురేఖాకారః శేవరూపః, ముష్కద్వయాన్తర మధ్యతః శిరా శేవ ఇత్యుచ్యతే, తత్తుల్యరూపః। మణిప్రభః పద్మరాగసవర్ణవర్ణః।

కలాంశః కలాః షోడశమాత్రాః, షోడశాంశోచ్చారణకాల ఇత్యర్థః। స పునః కలాంశో నాదస్తన్త్రేణోచ్యతే।

"కలో నాదస్తు గమ్భీరే ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే" ఇత్యమరః।

మధురాస్ఫుటో ధ్వనిర్నాదః। నాదప్రపఞ్చః స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే యథా—

"రోధిన్యాఖ్యం యదుక్తం తే నాదస్తస్యోర్ధ్వసంస్థితః।

పద్మకిఞ్జల్కసంకాశః కోటిసూర్యసమప్రభః॥

పురైః పరివృతోఽసంఖ్యైర్మధ్యే పఞ్చకలావృతః।

ఇన్ధికా దీపికా చైవ రేచికా మోచికా తథా॥

ఊర్ధ్వగా మధ్యగా తాసాం పఞ్చమీ పరమా కలా।

చన్ద్రకోటిసమప్రఖ్యం తన్మధ్యేఽర్బుదయోజనమ్॥

పద్మమధ్యే సమాసీనమీశ్వరం చోర్ధ్వగామినమ్।

చన్ద్రాయుతప్రతీకాశం పఞ్చవక్త్రం త్రిలోచనమ్॥

ఇన్ధికాద్యైర్వృతం దేవం శూలపాణి జటాధరమ్।

తస్యోత్సఙ్గగతామూర్ధ్వగామినీం పరమాం శివామ్॥

ధ్యాయేత్" ఇతి।

హలాకారో లాఙ్గలసదృశరూపః సవ్యస్థబిన్దుయుక్తో బిన్దుద్వయమధ్యే దక్షిణభాగస్థిత బిన్దుయుక్తః। విద్యుదుజ్జ్వలః తడిత్సదృశకాన్తిః। ద్విగుణాంశశ్చ పూర్వోక్తషోడశాంశానాం ద్విగుణాంశో ద్వాత్రింశత్తమో భాగః। కోఽర్థః? మాత్రా ద్వాత్రింశత్తమాంశోచ్చారణకాలో హలాకారాదివిశేషవిశేషితో నాదాన్త ఇత్యర్థః।

నాదస్యాన్తో లయో యత్ర భవతి బ్రహ్మరన్ధ్రకే।

తస్య ప్రపఞ్చః స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే యథా—

నాద్యాధారస్తు నాదాన్తో భిత్త్వా సర్వమిదం జగత్।
అధః శతధా వినిర్భిద్య ఊర్ధ్వశక్త్యవసానకః॥

నాద్యాం బ్రహ్మబిలే లీనస్త్వవ్యక్తధ్వనిలక్షణః।
అతో బ్రహ్మబిలం జ్ఞేయం రుద్రకోట్యర్బుదైర్వృతమ్॥

తత్ర బ్రహ్మశివో జ్ఞేయః శశాఙ్కశతసన్నిభః।
దశబాహుస్త్రినేత్రశ్చ పఞ్చవక్త్రేన్దుశేఖరః॥

బ్రహ్మాణీ త్వం పరా శక్తిర్బ్రహ్మణోత్సఙ్గగామినీ।
ద్వారం సా మోక్షమార్గస్య రోధయిత్వా వ్యవస్థితా॥ ఇతి।

పునః శబ్దేన పూర్వేభ్యో విశేషో ద్యోత్యతే। పూర్వేషాం బిన్ద్వాద్యంశానాం స్వరూపవర్ణమాత్రాకలాంశా అభికల్పితాః।శక్తిమారభ్య సమనాన్తానామంశానాం

స్వరూపవర్ణమాత్రాకలాః పశ్చాద్వక్ష్యన్త ఇత్యర్థః। శక్తిర్బిన్దుద్వయమధ్యే వామ భాగస్థబిన్దూద్యత్సిన్దూరారూపా। శక్తిప్రపఞ్చః స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే యథా—

శక్తితత్త్వం సమాఖ్యాతం భువనై రావృతం మహత్।

ఆధారం భువనానాం చ ప్రవక్ష్యామి సమాసతః॥

సూక్ష్మా చైవ సుసూక్ష్మా చ తథా చైవామృతా మృతా।

చతుర్దిక్షు స్థితాస్తాసాం మవ్యస్థా వ్యాపినీ స్థితా॥

పఞ్చవక్త్రా త్రినేత్రా చ సుతేజస్కా చ పఞ్చమీ।

శక్తితత్త్వం సమాఖ్యాతం ధ్యానాన్ముక్తిఫలప్రదమ్॥ఇతి॥౩౦-౩౧॥

(సేం) (బిన్ద్విత్యాది)। దణ్డవదూర్ధ్వాధోవితతా రేఖా, తద్దక్షిణోత్తరపార్శ్వయోః సంలగ్నౌ ద్వౌ బిన్దూ। స చ దణ్డః శేవరూపః। శేవో నామ గోధూమపిష్టవికారః కేశాకారః పాయసాదిసాధనతయా ప్రసిద్ధః। తద్వత్సూక్ష్మో మృదుశ్చేత్యర్థః। వృషణద్వయమధ్యవర్తినీ శిరా శేవ ఇత్యన్యే। మణిప్రభః సమ్ప్రదాయాత్ పద్మరాగమణికాన్తిః। “పద్మకిఞ్జల్కసంకాశః సూర్యకోటిసమప్రభః" ఇతి తు తన్త్రాన్తరే। కలాంశో మాత్రాయాః షోడశాంశః। అంశశబ్ద ఏవ వేహత్యో లవపరః, తేన షోడశలవకాల ఇత్యర్థః। నాద ఇతి విశేష్యస్యాధ్యాహారః। కలాంశపదస్యైవావృత్త్యా కలశ్చాసావంశశ్చేతి విగ్రహేణ విశేష్యలాభః। “ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే కలః" ఇత్యమర ఇతి కేచిత్। నాదాన్తస్తు ద్విగుణాంశః కలాద్విగుణమాత్రాంశాంశో ద్వాత్రింశోఽష్టలవాత్మకకాలోచ్చార్య ఇతి యావత్॥౩౦॥

(హలేత్యాది)। (?) బిన్దునా యుక్తశ్చ। సవ్యం దక్షిణవామయోః। ఉత్తరార్ధం వామపదేన వ్యవహారదర్శనేనేహత్యసవ్యశబ్దో దక్షిణపరః।ఊర్ధ్వాధః ప్రసృత ఈషా-

దణ్డః స్వభాలవామభాగేఽధోముఖాగ్రలాఙ్గలశుణ్డః స్వభాలదక్షిణభాగ ఈషాదణ్డ మధ్యప్రదేశే యిన్దురీదృశాకారో నాదాన్త ఇతి తు నాథముఖావగతోఽర్థః। బిన్దుద్వయమధ్యే దక్షిణభాగస్థబిన్దుసహిత ఇతి ప్రాచాం వాక్యస్యాశయశ్చిన్త్యః। నాదస్యాన్తో లయో యత్ర స

నాదాన్తః, నాడ్యాం బ్రహ్మబిలే లీనస్త్వవ్యక్తధ్వనిలక్షణః" ఇత్యాదితన్త్రాన్తరాత్। ఏతదుత్తరమ్—"బిన్దుర్వృత్తాత్మకో దేవి సర్గో బిన్దుద్వయాత్మకః" 'ఇత్యర్ధం క్వచిత్పుస్తకేషూపలభ్యతే। తస్యాయమర్థః—బిన్ద్వాదినవశరీరఘటకా యావన్తో బిన్దవ ఏకైక ఉచ్యన్తే తే సర్వే కామాఖ్యముఖహృద (?ద) బిన్దురూపా యావన్తి బిన్దుద్వయా(ని)ఉచ్యన్తే తాని సర్వాణి సితశోణవిసర్గరూపాణీతి వాసనా జ్ఞేయేతి। దక్షిణోత్తరయోర్బిన్దుద్వయమ్। తత్ర వామబిన్ద్వోః శిరస్యూర్ధ్వరేఖా। ఈదృశః శక్త్యాకారః। వామస్థబిన్ద్వీత్యనేన దక్షిణబిన్ద్వన్తరస్యాక్షేపః। వామస్థబిన్ద్వోః సకాశాదుద్యన్త్యా ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్త్యాః శిరాయా ఇవాకారో యస్యా ఇతి విగ్రహః। ఇత ఆరభ్య రూపకాలా నుత్తరత్ర వక్ష్యతి॥3౧॥

వ్యాపికా బిన్దువిలసత్త్రికోణాకారతాం గతా।

బిన్దుద్వయాన్తరాలస్థా ఋజురేఖామయీ పునః॥ 3౨॥

సమనా బిన్దువిలసదృజురేఖా తథోన్మనా।

శక్త్యాదీనాం వపుః స్ఫూర్జద్వాదశాదిత్యసన్నిభమ్॥ 33॥

చతుఃషష్టిస్తదూర్ధ్వం తు ద్విగుణం ద్విగుణం తతః।

శక్త్యాదీనాం తు మాత్రాంశో మనోన్మన్యాస్తథోన్మనీ॥ 3౪॥

(దీం) వ్యాపికా బిన్దువిలసద్వామాదిత్రిశక్తిమయత్రికోణరూపతాం గతేత్యర్థః। ఇయం తు శక్తితత్త్వకథనేనైవ కథితా। స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే యథా "సూక్ష్మా చైవ" ఇత్యాది "స్థితా" ఇత్యన్తం పూర్వోక్తమ్। బిన్దుద్వయేతి। స్పష్టమ్। సమనాయాః ప్రపఞ్చః స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే —

చిదానన్దస్వరూపా తు పరా శక్తిస్తదూర్ధ్వతః।

సమనా నామ సా శక్తిః సర్వకారణకారణా॥

సర్వాణ్డాని బిభర్తీయం శివేన సమధిష్ఠితా।

ప్రత్యారూఢః స భగవాన్ శివః పరమకారణః॥

(సృష్టిం స్థితిం చ సంహారం తిరోభావమనుగ్రహమ్।

శివః కరోతి సతతం సర్వకారణకారణః।)

శివః సర్వస్య కర్తేయం శక్తిః కారణమిష్యతే॥ ఇతి।

ఏతస్మాద్బిన్దోర్విలిసహజురేఖారూపోన్మనా। ఉన్మనాప్రపఞ్చః స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే యథా—

యా శక్తిః కారణత్వేన తదూర్ధ్వే ఉన్మనా స్మృతా।

మనః సంక్రమతే యత్ర తేన సా ఉన్మనా స్మృతా।

నాత్ర కాలకలా భావో న తత్త్వం న చ దేవతా।

సునిర్వాణం పరం శుద్ధం రుద్రవక్త్రం తదుచ్యతే।

శివశక్తిరితి ఖ్యాతా నిర్వికల్పా నిరఞ్జనా॥ ఇతి।

శక్త్యాదీనాం సమనాన్తానాం వర్ణమాత్రాంశం కాలం చాహ—శతయాదీనామితి। మనోన్మన్యా మనోన్మనోపర్యన్తమ్, మనోన్మనీనామ సమనా, మనఃసహితత్వాత్తద్రహితత్వాదున్మనీత్యుచ్యతే। శక్త్యాదీనాం మనోన్మనీపర్యంన్తానామంశానాం వపుః స్వరూపం స్ఫూర్జద్ద్వాదశాదిత్యసన్నిభమ్ ఏకత్ర హేలయోదితద్వాదశాదిత్య సవర్ణం మాత్రాణామంశశ్చతుఃషష్టితమోంఽశ ఇత్యర్థః। తదూర్ధ్వం తు వ్యాపికాయా మాత్రాశోఞ్చారణం ద్విగుణం వ్యాపికోచ్చారణమాత్రావయవకాలోఽష్టావింశత్యుత్తరశతతమో భాగ ఇత్యర్థః। తతః సమనోచ్చారణమాత్రావయవకాలః షడధికపఞ్చాశదుత్తరద్విశతతమో భాగ ఇత్యర్థః।

ఉన్మనీ యథేదానీం కథితవిశేషణా తథా। నిరాకారా నిరుచ్చారా, "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ" ఇత్యుపనిషదుక్తరీత్యా వాఙ్మనోఽతీతగోచరత్వాదున్మనీత్యుచ్యతే। మహాబిన్దౌ చేతి చకారాద్ రూపవర్ణోచ్చారణకాలా న విద్యన్తే, అతో నాత్రోవ్యన్తే, తస్య విశ్వోత్తీర్ణత్వాత్।

తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

తస్యాఽతీతం వరారోహే వాఙ్మనోఽతీతగోచరమ్॥

అనిష్కలం చాసకలం నీరూపం నిర్వికల్పకమ్।

నిర్ద్వన్ద్వం పరమం తత్త్వం శివాఖ్యం పరమం పదమ్॥ ఇతి।

హకారాదిబిన్ద్వన్తానాం స్థూలవర్ణానాముచ్చారణకాలో మాత్రా, బిన్ద్వాది సమనాన్తానామర్ధమాత్రా, తదర్ధాదిక్రమేణ లవపర్యన్తముజ్చారణకాలో లవో నామ,

నలినీపత్రసంహత్యాం సూక్ష్మసూచ్యభివేధనే।

దలే దలే తు యః కాలః స కాలో లవవాచకః॥

ఇతి వచనాత్। తదూర్ధ్వం లవోర్ధ్వం శూన్య ఏవ తదధికసూక్ష్మతరకాలా భావాత్। ఏవంవిధభావనయా శివ ఏవ భూయాదిత్యర్థః। తదుక్తం విజ్ఞానభట్టారకైః —

బిన్దురూపస్య మన్త్రస్య స్థూలవర్ణక్రమేణ తు।

అర్ధేన్దుబిన్దునాదాన్తశూన్యోచ్చారాద్భవేచ్ఛివః॥ఇతి।

అత్ర 'బిన్ద్వర్ధేన్దు' ఇతి వక్తవ్యే వృత్తానురోధేన వ్యత్యాసః। బిన్దుర్ధేన్దునాదాన్తశూన్యోచ్చారాద్భవేచ్ఛివ ఇతి ప్రత్యాహారరీత్యా గ్రహణమ్। అర్ధేన్దోరుపరి రోధినీనాదయోర్నాదాన్తస్య చోపరి చిచ్ఛక్తివ్యాపికాసమనానాం చ 'విద్యమానత్వాత్। శూన్యశబ్దేనోన్మనోచ్యతే। అతోఽర్ధేన్దుబిన్దునాదాన్తశూన్యోచారాద్భవేచ్ఛివ ఇతి పిణ్డరూపస్య మన్త్రస్య సంగ్రహేణోక్తిః॥3౨-3౪॥

(వ్యాపికేత్యాది)। శక్తిత్రికోణస్య స్వాభిముఖకోణే బిన్దులేఖనేన వ్యాపికాయా ఆకారో భవతీతి సమ్ప్రదాయః। ఊర్ధ్వాదధఃప్రసృతా రేఖా తచ్ఛిరోమూలభాగయోః సంలగ్నౌ బిన్దూ, ఈదృశీ సమనేత్యుత్తరశ్లోకస్థేనాన్వయః।అన్తరా స్థఋజురేఖేత్యత్ర "ఋత్యకః" ఇతి ప్రకృతివద్భావః॥3౨॥

(సమనేత్యాది)। బిన్దోః శిరస్యూర్ధ్వరేఖా లేఖ్యా। సోఽయమున్మనాయా ఆకారః। సమనాయాః శిరః స్థితబిన్దోరపనయనే సమనా భవతీతి యావత్। అత ఏవ సమనాతోఽతిసూక్ష్మత్వాదుత్క్రాన్తమనస్కా। యోగినామపి మనసా సంకటేన గమ్యేతిభావః। సమనాదయః శబ్దాః పృషోదరాదిత్వాదేవ సాధవః। శక్త్యాదీనామున్మనాన్తానాం చతసృణాం ద్వాదశసూర్యసముచ్చితకాన్తిమన్తి వపూంషి॥౩౩॥

(చతురిత్యాది)। నాదాన్తపర్యన్తం కాలః పూర్వముక్తః। తదుర్ధ్వం నాదాన్తోర్ధ్వం శక్త్యాదీనాం మధ్యే ప్రథమస్యేత్యర్థః। చతుఃషష్టిశ్చతుఃషష్టితమో మాత్రాంశః, చతుర్లవాత్మకః శక్తేః కాల ఇత్యర్థః। తత (:) శర (? క్త్య) నన్తరాణాం తు ద్విగుణం ద్విగుణమితి వీప్సయా పూర్వపూర్వద్విగుణాంశో మాత్రాకాల ఇత్యర్థః। తతశ్చ వ్యాపికాయా ద్వౌ లవౌ, సమనాయా ఏకో లవః ఉన్మనాయాస్తు లవార్ధాత్మకః కాలః ప్రసక్తస్తమపవదతి—మనోన్మన్యా ఇతి। మనోన్మనీతి సమనాయా ఏవ సంజ్ఞాన్తరమ్। యథా సమనావాః కాలస్తథైవోన్మనీకాల ఇత్యర్థః। ఏకలవాత్మక ఏవ కాల ఇతి యావత్। సమనాతోఽస్యా రూపకాలకలామానమితి తత్తు సమనాత ఆకృత్యా సూక్ష్మత్వాద్విద్యమానోఽపి కాలో దుర్లక్ష్య ఇత్యేవంపరమ్। అత ఏవ మూలే— "దేశకాలానవచ్ఛిన్నం తదూర్ధ్వం పరమం మహత్" ఇత్యనేనైతదూర్ధ్వమేవ కాలానవచ్ఛేద ఉక్తః సఙ్గచ్ఛతే। ప్రాఞ్చస్తు ద్విగుణం ద్విగుణమితి న వీప్సా, కిన్తు శక్తేరూర్ధ్వం వ్యాపికాయాం ద్విగుణం తతో వ్యాపికానన్తరం సమనాయాం ద్విగుణమితి ప్రత్యేకమన్వితం పదద్వయమ్, మనోన్మన్యా ఇత్యస్య సమనాపర్యన్తానామిత్యర్థః। తచ్చ శక్త్యాదీనామిత్యస్య విశేషణమ్ తతశ్చోన్మనాయా ఇహ కాలవిధిర్నా స్త్యేవ। తథోన్మనీ। యథేదానీమియమకథితవిశేషణా తథైవ నిరాకారా నిరుచ్చారా చేతి యావదిత్యాహుః। తదిదం మనోన్మన్యాస్తథోన్మనీతి చరణస్య వైయర్థ్యేన క్లిష్టలాపనేన చ కలుషితముపరితనశ్లోకస్వారస్యవిరుద్ధం చేత్యుపేక్షితమ్। కిఞ్చ, ఉత్తరపటలే విద్యాయాం పఞ్చదశస్వరాన్ ప్రతిపాద్య స్వరవ్యఞ్జనభేదేన సప్తత్రింశత్ప్రభేదినీత్యుక్త్వా నాదత్రయేణ సహ సప్తత్రింశత్తా వివేచయిష్యతే, తేన జ్ఞాపకేన నాదస్య పఞ్చదశస్వరవహిర్భూతస్య వ్యఞ్జనత్వే సిద్ధే వ్యఞ్జనం త్వర్ధమాత్రికమితి వచనాదష్టావింశత్యధికశతలవాత్మకతాపి జ్ఞాపితైవ। నాదావయవస్యోన్మనాయాః కాలాభావే త్వేకలవన్యూనతాపత్త్యా తద్విరోధ ఇతి సమనోన్మనయోః సమానః కాల ఇత్యేవ వ్యాఖ్యా యుక్తేతి మన్తవ్యమ్। కిఞ్చ, ఉన్మన్యాం నాదలయః కాలవిషువమితి వక్ష్యతే, తస్యాః కాలాభావే తత్సంజ్ఞాస్వారస్యవిరోధః, తస్య పదస్య కాలవ్యాప్తిమదర్థకత్వాత్॥౩౪॥

దేశకాలానవచ్ఛిన్నం తదూర్ధ్వే పరమం మహత్।

నిసర్గసున్దరం తత్తు పరానన్దవిఘూర్ణితమ్॥౩౫॥

దేశకాలేతి। తదూర్ధ్వే హకారాదిమహాబిన్ద్వన్తానాం సకలసకలనిష్కల-కేవలనిష్కలానాం త్రయాణామప్యూర్ధ్వే పరత్ర పరమం మహత్ (మహత్త్వం ఘటాదీనామప్యస్తి న్యూనపరిమాణాపేక్షయా, అత ఉక్తం పరమమితి। యతః పరం మహత్త్వం నాస్తి తత్ పరమం మహత్।) అత ఏవ దేశకాలానవచ్ఛిన్నం దేశకాలాకారైరన వచ్ఛిన్నమేవ పరమం మహదిత్యుచ్యతే। తేన నిసర్గసున్దరం లోకేఽప్యసున్దరమపి వస్తు వస్త్రాద్యలఙ్కారైరారోపితైః సున్దరమివ ప్రతీయతే। ఇదం తు నిసర్గసున్దరం స్వభావసున్దరం సర్వైః స్వాత్మతయా స్పృహణీయత్వాత్।పరానన్దవిఘూర్ణితమ్ ఆనన్దః శబ్దాదివిషయానుభవేఽప్యస్తి క్షణికస్తతః ఉచ్యతే పరానన్దవిఘూర్ణితమితి।కోఽర్థః? త్రిరూపసమయస్థితవస్తుభ్యః పురాతనీ దేశకాలానవచ్ఛిన్నా పరమమహద్రూపా స్వభావసున్దరీ పరప్రకాశాత్మకపరశివసామ రస్యపరిపూర్ణపరానన్దశాలినీ విమర్శశక్తిః శ్రీమహాత్రిపురసున్దరీత్యర్థః॥౩౫॥

(దేశేత్యాది)। తదూర్ధ్వమున్మనాయా ఊర్ధ్వదేశోపలక్షితం మహాబిన్దుస్థానమితి యావత్। తద్దేశకాలాభ్యామనవచ్ఛిన్నం తత్కృతావచ్ఛిత్తిరహితమ్। అత ఏవ తదూర్ధ్వమితి దేశకథనం దేశస్యోపలక్షణపరతయా వ్యాఖ్యేయమ్। నిసర్గసున్దరం స్వభావత ఏవ చారు। పరానన్దేన శివశక్తిసామరస్యాత్మకేన విఘూర్ణితం వ్యాప్తమ్। ప్రాఞ్చస్తు—మహాబిన్దోః స్థానస్వరూపాదికమిహ తన్త్రే నోక్తమేవ, తస్య విశ్వోత్తీర్ణత్వేన వాఙ్మనసాగోచరత్వాత్। తేన తదూర్ధ్వం పదం
హాదివిద్యాస్థహకారాదిమహాబిన్ద్వన్తాక్షరస్థానసమూహోర్ధ్వమిత్యర్థకమ్।త్రివిధభావనాస్థలేభ్యోఽప్యస్థానస్యైవముక్తిరితి వ్యాచక్షతే।తత్సన్దర్భవిరుద్ధం విశ్వోత్తీర్ణాదపి యత్పరతస్తత్ర వాఙ్మనసయోః కథం ప్రవృత్తిరితి విచార్యఞ్చ। అత్రేన్ద్వాదిమహాబిన్ద్వన్తస్థాననిష్ఠదేవతానాం తత్తల్లోకానాం తత్తత్కలానాఞ్చ విస్తారః ప్రాచాం టీకాతోఽవసేయః॥౩౫॥

ఆత్మనః స్ఫురణం పశ్యేద్యదా సా పరమా కలా।

అమ్బికారూపమాపన్నా పరా వాక్ సముదీరితా॥౩౬॥

ప్రసృతం విశ్వలహరీస్థానం మాతృత్రయాత్మకమిత్యత్ర సూచితాం మాతృకామయవాసనామిదానీం వివృణోతి–ఆత్మనః స్ఫురణమిత్యాదినా। సా పరమా సర్వవర్ణాంశభూతవిమర్శరూపా, కలా విమర్శశక్తిః, ఆత్మనః పరశివస్య, స్ఫురణం పశ్యన్త్యాదిక్రమేణ వైఖరీపర్యన్తం విమర్శనమ్, పశ్యేద్ ద్రష్టుమిచ్ఛేత్, తదా పరమా శాన్తాత్మికా

భూత్వా అమ్బికారూపమాపన్నా ప్రకాశాంశమాత్రాయా అమ్బికాయాః సామరస్యమాపన్నా, పరా వాక్ సముదీరితేతి। పరా మాతృకోచ్యతే। తదుక్తం సఙ్కేతపద్ధత్యామ్—

“అనయోః సామరస్యం యత్పరస్మిన్మహసి స్ఫుటమ్ ” ఇతి॥౩౬॥

అథేదానీం ప్రాథమికవిస్తృతవాసనావసరేఽనుక్తత్వేనావశేషితాం బ్రహ్మాణ్డ పిణ్డాణ్డయోరైక్యభావనాదార్ఢ్యసిద్ధిమదుత్త-మాధికారికత్వధ్వననాయ సకలాదిభావనాత్ర్యోత్తరమేవ వర్ణయితుం సఙ్గతాం మధ్యత్రికోణవాసనాం విస్తరేణోపదిశతి—ఆత్మనః స్ఫురణమిత్యాదిభిర్వింశత్యా శ్లోకైః। పూర్వం “యదా సా పరమా శక్తిః” ఇతి శ్లోకే యా వృత్తిరీక్షణాత్మికా శాన్తానామ్నీ విశ్వకారణత్వేన వర్ణితా, తయా హి శబ్దార్థసృష్టిద్వయముత్పాద్యతే।తత్రార్థసృష్టేర్బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాః కారణాని। త ఏవ శక్తిం వినా కార్యాక్షమత్వాచ్ఛక్తివిశిష్టతయా విభావ్యమానా వామాజ్యేష్ఠారౌద్రయ ఇత్యుచ్యన్తే। తచ్ఛక్తయస్తు భారతీపృథివీరుద్రాణీత్వేన ప్రసిద్ధా ఇచ్ఛా జ్ఞానా క్రియా ఇత్యుచ్యన్తే।శబ్దసృష్టేః కారణాని పశ్యన్తీమధ్యమావైఖర్యః। కారణానామపి కారణమీక్షణమ్। తతశ్చేక్షణ ఇచ్ఛాదిత్రయసమష్టిత్వవద్వామాదిత్రయసమష్టిత్వం పశ్యన్త్యాదిత్రయసమష్టిత్వం చ వక్తవ్యమేవ, కారణత్వసమష్టిత్వయోరనతిభేదాత్, పత్రపుష్పఫలశాఖాదిసూక్ష్మరూపసమష్టేరేవ వటబీజత్వాత్।తతశ్చైకస్యామేవేక్షణవృత్తావిచ్ఛాదిత్రయజనకత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య యథా శాన్తాపదప్రవృత్తిస్తథా సైవ వృత్తిర్వామాదిత్రయజనకత్వాదమ్బికాపదవాచ్యత్వమప్యాపన్నా, పశ్యన్త్యాదిత్రయజనకత్వం శక్యతావచ్ఛేదకీకృత్య పరాపదేనాప్యుదీరితా। తాదృశవృత్త్యాశ్రయభూతా దేవ్యపి వృత్తిం ప్రతి పరిణామ్యుపాదానత్వాత్ పరిణామపరిణామినోరభేదాచ్ఛాన్తాదిపదైర్వ్యవహ్రియత ఇత్యర్థః। అత్ర పరమేతిపదం శాన్తాపరమితి కేచిత్॥౩౬॥

బీజభావస్థితం విశ్వం స్ఫుటీకర్తుం యదోన్ముఖీ।

వామా విశ్వస్య వమనాదఙ్కుశాకారతాం గతా॥౩౭॥

ఇచ్ఛాశక్తిస్తదా సేయం పశ్యన్తీ వపుషా స్థితా।

జ్ఞానశక్తిస్తథా జ్యేష్ఠా మధ్యమా వాగుదీరితా॥౩౮॥

ఋజురేఖామయీ విశ్వస్థితౌ ప్రథితవిగ్రహా।

తత్సంహృతిదశాయాం తు బైన్దవం రూపమాస్థితా॥౩౯॥

ప్రత్యావృత్తిక్రమేణైవం శృఙ్గాటవపురుజ్జ్వలా।

క్రియాశక్తిస్తు రౌద్రీయం వైఖరీ విశ్వవిగ్రహా॥౪౦॥

బీజభావస్థితం విశ్వమ్। యథా బీజే వృక్షస్తథా షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకం విశ్వం పరాయాం కారణతాతన్మాత్రతామాస్థితమ్। స్ఫుటీకర్తుం యదోన్ముఖీ స్ఫుటీకర్తుముత్పాదయితుమున్ముఖీ। అత్రోత్పాదనం నామ కారణే సత ఏవ కార్యస్య స్ఫుటీకరణమ్। అత ఏవ కార్యస్య స్ఫుటీకరణాద్ వామా, విశ్వస్య వమనాత్ కారణే సత ఉత్పాదనాత్। వమనం నామోదరస్థస్య ఆహారాదేర్బహిర్నిర్యాసనమ్, ఉత్పాదనమప్యేవమేవ। అత ఏవ గర్భభావేనాత్మోదరగతస్య విశ్వస్య బహిర్వమనాద్వామా। అఙ్కుశాకారతాం గతా వక్రత్వాచ్చ వామ శృఙ్గాటకస్య వామరేఖా సృష్టిరూపాభూదిత్యర్థః॥౩౭॥

తథా ఇచ్ఛాశక్తిర్వామాశక్తిసామరస్యమాపన్నా పశ్యన్తీరూపేణ స్థితేత్యర్థః। జ్ఞానశక్తిరితి।తథా జ్యేష్ఠాశక్తిర్జ్ఞానశక్తిర్యథా వామాశక్తిరిచ్ఛాశక్తి(సామరస్యమాపన్నా సృష్ట్యాత్మకశృఙ్గాటవామరేఖాసీత్ తథా జ్యేష్ఠాశక్తిరపి జ్ఞానశక్తి) సామరస్యమాపన్నా విశ్వస్థితౌ ప్రథితవిగ్రహా, విశ్వస్థితి హేతుభూతత్వాత్।ఋజురేఖామయీ అత్ర శృఙ్గాటాగ్రేరేఖాకారా మధ్యమా వాగుదీరితా మధ్యమామాతృకాత్వమాపన్నా। తత్సంహృతీతి। సృష్టస్య స్థితస్య విశ్వస్య సంహారకాలే బైన్దవం దీం రూపమాస్థితా అమ్బికా శాన్తా సామరస్యరూపా స్థితా మధ్యబిన్దోరావిర్భయ సృష్టిం స్థితిం చ సంపాద్య తత్సంహారోన్ముఖీ పునర్బిన్దుమేవ ప్రవిష్టేత్యర్థః॥౩౮-౩౯॥

ఏవం ప్రత్యావృత్తిక్రమేణేయం రౌద్రీ క్రియాశక్తిసామరస్యాత్ సైవ శృఙ్గాటవపుః శృఙ్గాటస్య దక్షిణరేఖా భూత్వా ఉజ్జ్వలా శృఙ్గాటరూపేణ భాసమానా। శృఙ్గాటం నామ త్రికోణమ్। వైఖరీ విశ్వవిగ్రహా వాగ్రూపప్రపఞ్చమయవైఖరీరూపా జాతేత్యర్థః॥౪౦॥

(బీజేత్యాది)। వీజభావో బీజత్వం తద్ధర్మావచ్ఛిన్నతయా స్థితం స్వగర్భాన్తర్భూతం బీజావధానమితి శివసూత్రే స్ఫురత్తాత్మా పరాశక్తిర్బీజం విశ్వస్య కారణమితి టీకాకారోక్తం రూపం విశ్వం స్ఫుటీకర్తుం కార్యత్వావచ్ఛిన్నతయా స్థాపయితుం బహిర్నిఃసారయితుం యదోన్ముఖ్యుద్యుక్తా విశ్వం నిఃసారితవతీతి యావత్। తదా సైవ శక్తిర్విశ్వవమనకర్తృత్వాద్వాఙ్కుశవద్వకరూపత్వాద్వా వామేత్యుచ్యతే వమనక్రియాదశాయాం హి తత్కర్తృ కర్మకారకయోర్యోగాదఙ్కుశాకారతా భవతి। తతశ్చ వామాపదస్యేష్టసృష్టిజనకత్వం తాదృశసృష్టివ్యాప్యవక్రత్వవిశేషో వా శక్యతావచ్ఛేదక ఇత్యర్థః। వస్తుతస్త్వఙ్కుశాకారత్వకథనం త్రికోణస్య వామరేఖోపలక్షకమ్, తతశ్చ వామాదిదేవీరూపతయా వామరేఖ్యా(ఖాం) భావయేదితి భావః। ఏవం సృష్టిజనకత్వం వా జనకతాసమ్బన్ధేన సృష్టిరేవ వేతి వినిగమనావిరహాదుభయస్యాపి శక్యతావచ్ఛేదకత్వే సిద్ధే సృష్టి ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య వామాపదస్య బ్రహ్మపరపర్యాయస్య ప్రవృత్తిః। జనకత్వరూపసామర్థ్యాత్మిక శక్తిం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య తు పితామహశక్తిభారతీపర్యాయేచ్ఛాపదస్య ప్రవృత్తిః। శబ్దసృష్టిజనకత్వాత్తు పశ్యన్తీపదస్యాపీత్యర్థః॥౩౭॥

(జ్ఞానేత్యాది)। స్థితావితి నిమిత్తసప్తమీ, "చర్మణి ద్వీపినం హన్తి " ఇతివత్। ఉత్పన్నస్య విశ్వస్య స్థితిం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య విష్ణుపర్యాయజ్యేష్ఠాపదస్య తచ్ఛక్తిపృథివీపర్యాయజ్ఞానశక్తిపదస్య శబ్దస్థితిం నిమిత్తీకృత్య మధ్యమాపదస్య చ పూర్వవత్ప్రవృత్తిః।కార్యస్య కారణాద్బహిఃప్రసరణక్రియే ఇవ హి చక్రే ప్రసృతస్తాపసరణావధి కఞ్చిత్కాలమవస్థానం త్వృజు। అతో జ్యేష్ఠాజ్ఞానామధ్యమాస్త్రికోణస్య ఋజురేఖామయ్యో భావనీయాః। స్థితౌ నిమిత్తే ప్రథితా జ్ఞానాదిశబ్దవాచ్యతామాపన్నా విగ్రహ విభిన్నతత్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నశరీరాణి యస్యాః సేత్యర్థః॥౩౮॥

(తదిత్యాది)। సైవ శక్తిర్బిన్ద్వాత్మకరూపాత్ సృష్టయాత్మనా నిర్గత్య స్థిత్యాత్మనా కఞ్చిత్కాలం స్థిత్వా పునర్బైన్దవం రూపమాస్థాతుముద్యుక్తా యదా పరావర్తతే తదా విశ్వసంహారదశాం నిమిత్తీకృత్య పూర్వవద్రౌద్రీ క్రియా వైఖరీతి పదాని తస్యాం ప్రవర్తన్తే। తాదృశపదవాచ్యదేవీత్వేన సృష్టిరేస్యోత్పత్తిస్థానాభిముఖ్యేన పరావృత్తదక్షిణరేఖాం భావయేత్। తేనైకైవ దేవీ నానాధర్మవైశిష్ట్యేన భిన్నా సతీ రేఖాత్రయాత్మకశృఙ్గాటవపుషా త్రికోణదేహేన శ్రీచక్రే శోభత ఇత్యర్థః। యథా హి లిపిసఙ్కేతితరేఖాభిః కకారాదివర్ణానాం తైశ్చ తదర్థానాం స్మరణం తథా త్రికోణరేఖాభిః సృష్ట్యాదికృత్యానాం తత్కర్తృ దేవీనాఞ్చ స్మరణం యథా భవతి తథా దృఢమభ్యస్య పూజయేదితి తు పర్యవసితోఽర్థః॥౩౯-౪౦॥

భాసనాద్విశ్వరూపస్య స్వరూపే బాహ్యతోఽపి చ।
ఏతాశ్చతస్రః శక్త్యస్తు కా పూ జా ఓ ఇతి క్రమాత్॥౪౧॥

పీఠాః కన్దే పదే రూపే రుపాతీతే క్రమాత్ స్థితాః।
చతురస్రం తథా విన్దుషట్కయుక్తం చ వృత్తకమ్॥౪౨॥

అర్ధచన్ద్రం త్రికోణం చ రూపాణ్యేషాం క్రమేణ తు।
పీతో ధూమ్రస్తథా శ్వేతో రక్తో రూపం చ కీర్తితమ్॥౪౩॥

ప్రకాశవిమర్శాంశరూపాణామమ్బికాదీనాం శాన్తాదీనాం చతసృణాం శక్తీనాం శృఙ్గాటరూపతాముక్త్వా పునరిదానీం త్రికోణాన్తర్గత పీఠలిఙ్గవర్ణావస్థా చతుష్టయమయతాం వాసనామాహ—" భాసనాద్విశ్వరూపస్య " (యోంహృంసం శ్లోం ౪౧) ఇత్యాదినా "తుర్యరూపాణ్యమూని చ" (యోం హుం సం శ్లోం ౪౬) ఇత్యన్తేన।

ఉత్తరార్ధవక్ష్యమాణచతుష్టయే హేతుమాహ—భాసనాదితి। విశ్వం శివాదిభూమ్యన్తం నామరూపాత్మకం తద్రూపస్య స్వరూపే బీజభావేన బాహ్యతః సృష్ట్యాత్మనా భాసనాద్ ఏతాశ్చతస్రః శక్త్యస్తు 'శక్లృ వ్యాప్తౌ' ఇత్యస్మాద్ధాతోః శక్తిశబ్దవ్యుత్పత్తిః। చతస్రః (అమ్బికాద్యాః శాన్త్యాద్యాశ్చతస్రః) క్రమేణ పరస్పరం సామరస్యమాపన్నాః కా పూ జా ఓ ఇతి క్రమాద్ ఆసన్। కాకామరూపపీఠమ్, పూ పూర్ణగిరిపీఠమ్, జా జాలన్ధరపీఠమ్, ఓ ఓడ్యాణ దీం పీఠమ్। ప్రకాశవిమర్శాత్మతయా సమరసీభూతాః పూర్వోక్తాశ్చతస్రః శక్తయః కామరూపపూర్ణగిరిజాలన్ధరౌడ్యాణపీఠరూపేణ పరిణతా ఇత్యర్థః॥౪౧॥

పీఠచతుష్టయస్య పిణ్డాదిమయతాం వాసనామాహ—పీఠా ఇతి। కన్దం నామ సుషుమ్నామూలమ్। కన్దశబ్దేన తత్రస్థా పిణ్డాఖ్యా కుణ్డలీ లక్ష్యతే। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

నయిత్వా తం సుషుమ్నాధః కన్దమూలే చ మారుతమ్।
ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియారూపాం కుణ్డలీం పరమేశ్వరీమ్॥

ప్రసుప్తభుజగాకారాం మాతృకారూపిణీం శివామ్॥ఇతి।

పదం నామ హంసః, రూపం నామ బిన్దుః, రూపాతీతం నామ నిరఞ్జనం తత్త్వమ్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

పిణ్డం కుణ్డలినీ శక్తిః పదం హంసః ప్రకీర్తితః।

రూపం బిన్దురితి ఖ్యాతం రూపాతీసం తు చిన్మయమ్॥ఇతి।

పీఠాశ్చత్వారః పిణ్డపదరూపరూపాతీతశబ్దేన తత్తత్స్థానాన్యాధారహృదయభ్రూమధ్యబ్రహ్మరన్ధ్రాణి లక్ష్యన్తే। తేన క్రమాత్తేషు స్థానేషు స్థితాస్తతన్మయా ఇత్యర్థః। తేషాం పృథివీవాయుసలిలతేజోరూపతాం చ సూచయన్ తత్స్వరూపభేదమాహ—చతురస్రమితి।

చతురస్రం చతురస్వరూపః కామరూపపీఠః।భూతత్త్వమిత్యర్థః, భూమణ్డలస్య చతురస్రరూపత్వాత్। బిన్దుషట్కం చ వృత్తకమ్।పూర్ణగిరిపీఠః షడ్బిన్దుయుక్తవృత్తరూపః, వాయుతత్త్వమిత్యర్థః, వాయుమణ్డలస్య షడావర్తవద్వృత్తరూపత్వాత్। అర్ధచన్ద్రం జాలన్ధరపీఠః, అర్ధచన్ద్రరూపః అప్తత్త్వమయః, అమ్మణ్డలస్యార్ధచన్ద్రరూపత్వాత్। త్రికోణమ్ ఓడ్యాణపీఠః, త్రికోణరూపస్తేజస్తత్త్వమయః, అగ్నిమణ్డలస్య త్రికోణరూపత్వాత్। క్రమేణ కామరూపాదీనాం పీఠానామేతాని రూపాణీత్యర్థః।అత్ర గగనతత్త్వస్య అరూపత్వాన్నిరవయవత్వాచ్చనుక్తిః। పీఠానామేవ క్రమేణ వర్ణానాహ—పీత ఇత్యాదినా।

పృథివీవాయుసలిలతేజసాం క్రమేణ పీతధూమ్రశ్వేతరక్తవర్ణత్వాత్పీఠానామపి త ఏవ వర్ణా ఇత్యర్థః। అవయవార్థః స్పష్టః। అత్ర భూతానామక్రమః పీఠానుసారేణ, పీఠానాం త్వామ్నాయభేదేన క్రమస్య నియమాత్॥౪౩॥

ఏవం త్రికోణస్య వామపూర్వదక్షరేఖాస్తిస్రో విన్దురేక ఇత్యేవం చతుర్ణాం క్రమేణేచ్ఛాజ్ఞానాక్రియాశాన్తా వామాజ్యేష్ఠారౌద్రయమ్బికాః పశ్యన్తీమధ్యమావైఖరీపరాశ్చతస్రశ్చతస్రో దేవతా ఇత్యేవం వాసనాత్రయం తన్త్రేణ సఙ్కలితముక్తమ్।ఇదానీమనేనైవ క్రమేణ వాసనాన్తరాణి పార్థక్యేనాహ—(వాసనేత్యాది)।

యాదృశీ సృష్టిర్బ్రహ్మాణ్డాత్మికా తాదృశ్యేవ చ స్వదేహరూపాపి, బ్రహ్మాణ్డస్యాపి విరాటసంజ్ఞకజీవవిశేషశరీరత్వాత్। అతోఽస్మదాదిశరీరస్య తచ్ఛరీరస్య చైకైవ ప్రక్రియా। అల్పత్వమహత్త్వమాత్రకృత ఏవ తు భేదః

అత ఏవాస్మచ్ఛరీరస్యాపి చతుర్దశలోకాత్మకత్వం మహాషోఢాన్తర్గతే భువనన్యాసే ప్రసిద్ధమ్। తతశ్చైతాభిశ్చతసృభిరేవ శక్తిభివిశ్వస్య సమ్పూర్ణస్య సృష్ట్యాదికృత్యత్రయవిషయత్వేన ప్రకటనాదేతా ఏవ బాహ్యసృష్టౌ స్వరూపసృష్టౌ చ వర్తన్తే। తత్ర బాహ్యసృష్టౌ కామరూపం పూర్ణగిరిర్జాలన్ధ్రమోడ్యానమితి పీఠా ఏతద్దదేవీరూపా లౌహిత్యనదాదితటేషు విద్యమానాః కాలికాపురాణాదిషు వర్ణితాః ప్రసిద్ధా ఏవ। శరీరే త్వాహ—కన్ద ఇతి। కన్దః సుషుమ్నామూలం తేన మూలాధారం లక్ష్యతే। పదం హంసస్తేన హృదయమ్। రూపం విన్దుస్తేన భ్రు మధ్యమ్। రూపాతీతం నిష్కలం తేన బ్రహ్మరన్ధ్రమ్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

కన్దః కుణ్డలినీశక్తిః పదం హంసః ప్రకీర్తితః।

రూపం విన్దురితి ఖ్యాతం రూపాతీతం తు నిష్కలమ్॥ ఇతి।

తత్తత్స్థానేషు కామరూపాదయశ్చత్వారః పీఠా ఇత్యర్థః। కా పూ జా ఓ ఇత్యేకైకమక్షరమేకైకపీఠనామ్నైకదేశః। తస్య స్ఫుటత్వేన జ్ఞానాయ సన్న్యభావః। శక్తయ ఇత్యత్ర మధ్యాకారలోపో వృత్తానురపి (? రోధో) యచ్ఛన్దోవ్యాకరణయోర్విరోధేఛన్దో బలీయ ఇతి పరిభాషాయాః "సోఽచి లోపే చేత్ " ఇతి సూత్రే పాణినినా, "ఇయాదిపూరణే" ఇతి సూత్రే పిఙ్గలేన చ జ్ఞాపితత్వాదితి తు ఛన్దఃకౌస్తుభే వర్ణితమస్మాభిః। కర్తరి క్తిచి కృదికారాదితి జీష్వా విధేయః॥౪౧॥

చక్రసఙ్కతానరూపణమ్

ఏత ఏవ పీఠాః క్రమేణ క్షితిపవనజలాగ్నిమణ్డలరూపా ఇతి ధ్వనయన్నాహ—సే. (చతురస్రమిత్యాది)। భూతత్త్వం చతురస్రం పీతవర్ణం కామరూపం పీఠాత్మకమ్, వాయుతత్త్వం త్వభితః షడ్బిన్దులాఞ్ఛితం వర్తులం ధూమ్రవర్ణం పూర్ణగిరిపీఠాభిన్నమ్, జలతత్త్వమర్ధచన్ద్రాకారం శ్వేతం జాలన్ధ్రపీఠాత్మకమ్। అగ్నితత్త్వం త్రికోణం రక్తమాండ్యానపీఠ- రూపమిత్యర్థః॥ ౪౨-౪౩॥

స్వయమ్భుర్బాణలిఙ్గం చ ఇతరం చ పరం పునః।
పీఠేష్వేతాని లిఙ్గాని సంస్థితాని వరాననే॥ ౪౪॥

హేమబన్ధూకకుసుమశరచ్చన్ద్రనిభాని తు।
స్వరావృతం త్రికూటం చ మహాలిఙ్గం స్వయమ్భువమ్॥ ౪౫॥

కాదితాన్తాక్షరోపేతం బాణలిఙ్గం త్రికోణకమ్।
కదమ్బగోలకాకారం థాదిసాన్తాక్షరావృతమ్॥ ౪౬॥

సూక్ష్మరూపం సమస్తార్ణవృతం పరమలిఙ్గకమ్।
బిన్దురూపం పరానన్దకన్దం నిత్యపదోదితమ్॥ ౪౭॥

పీఠేషు లిఙ్గాన్యాహ—స్వయమ్భురితి। లీనం బాహ్యేన్ద్రియాగోచరం చిద్రూపమర్థం గమయన్తీతి లిఙ్గాని। మనోబుద్ధ్యహఙ్కారచిత్తాత్మకాని కామరూపాదీని చిత్స్ఫురత్తాధారత్వాత్ పీఠాని। ఏతేష్వన్తఃకరణచతుష్టయరూపేషు తత్తద్వృత్తిచతుష్టయమయాని లిఙ్గాని స్వయంభ్వాదీని వసన్తీత్యర్థః। ఏతత్సర్వం మయా సౌభాగ్య సుభగోదయే ప్రపఞ్చితమ్। యథా—

పునరేవ కామపీఠే తదగ్రకోణే స్థితే మనోరూపే।
ప్రతిఫలితం తజ్జ్యోతిః శ్వయమ్భులిఙ్గం సమీహితం సద్భిః॥

దక్షిణకోణేఽహఙ్కృతిరూపే జాలన్ధరే తు సంక్రాన్తమ్।
పరధామబాణలిఙ్గం జాతం సంక్రాన్త్యుపాధిభేదవశాత్॥

మధ్యత్రికోణకోణే వామే శ్రీపూర్ణపీఠమేతస్మిన్।
బుద్ధిమయే పరతేజః ప్రతిఫలితం త్వితరలిఙ్గతాం యాతమ్॥

చిత్తమయే శ్రీపీఠే జ్యోతిర్బిన్దౌ యదస్య సంక్రాన్తమ్।

ప్రతిఫలితం పరధామ్నః పరలిఙ్గం తత్ప్రకీర్త్యతే ప్రాజ్ఞైః॥ఇతి॥౪౪॥

లిఙ్గానాం స్వరూపం పీతాదివర్ణాన్ వైఖరీవర్ణాశ్చ విభజ్యాహ—హేమబన్ధూకేతి। హేమనిభం పీతవర్ణం త్రికూటం బిన్దుత్రయకూటరూపమ్, స్వరావృతమ్ అకారాదిషోడశస్వరావృతం స్వయమ్భులిఙ్గమ్। బన్ధూకకుసుమనిభం రక్తవర్ణం త్రికోణరూపం కాదితాన్తాక్షరవృతం బాణలిఙ్గమ్। శరచ్చన్ద్రనిభం శ్వేతవర్ణకదమ్బనోలకాకారం కదమ్బకుసుమగోలకరూపం థాదిసాన్తాక్షరావృతమ్ ఇతరలిఙ్గమ్। పరలిఙ్గస్య పరతేజోరూపత్వాదవర్ణత్వం సూక్ష్మరూపమ్ అతీన్ద్రియగోచరమ్, అత ఏవ బిన్దురూపం సమస్తార్ణవృతమ్। ఆదిక్షాన్త పఞ్చాశదక్షరవృతం పరలిఙ్గం పరానన్దకన్దం పరాయా అక్షరాదిరూపాయాః పశ్యన్త్యాదిశాఖావత్యా లతాయా ఆనన్దమయం కన్దమ్, నిత్యపదోదితం నిత్యత్వఞ్చ మాతృకాయా ఉత్పత్తివినాశరహితత్వాత్। పదాద్ విశ్వముముక్షుమనః ప్రాప్యాద్ ఉదితం ప్రథమస్పన్దరూపతయా॥ ౪౫-౪౭॥

(మేం)అథ తత్తత్పీఠస్థితాని లిఙ్గాని సవిశేషణాన్యాహ - (స్వయంభ్విత్యాది)। అత్ర లిఙ్గానీతిపదేన లీనమర్థం గమయతీతి వ్యుత్పత్త్యా మనోబుధ్యహఙ్కారచిత్తా-నిచిత్స్ఫురణాధారత్వాదుచ్యన్తే। త్రికోణస్యాగ్రదక్షవామకోణేషు మధ్యే చైతాని చత్వారి లిఙ్గాని భావనీయానీతి వృద్ధాః। హేమవర్ణం పీతం బన్ధుజీవపుష్పవర్ణం రక్తమ్। స్వరవృతం షోడశస్వరయుక్తమ్। త్రికూటం శిఖరత్రయవత్। బిన్దుత్రయాత్మకకూటవదిత్యన్యే। స్పష్టమన్యత్। ఏవం లిఙ్గత్రయస్వరూపముక్త్వా పరలిఙ్గస్వరూపమాహ—సూక్ష్మేతి।సూక్ష్మరూపముక్తలిఙ్గత్రయసమష్టిరూపమ్, బిన్దురూపం వైన్దవచక్రవాసనాత్మకమ్। పరానన్దకన్దం పరాయా మాతృకాయాః సారభూతమ్, పదోదితం పదాన్తముముక్షుచిత్తాదుదితమితి ప్రాఞ్చః। వస్తుతస్తు రుపాతీతస్థానీయస్యాపి పరలిఙ్గస్య స్వయంభ్వాదిసమష్టి-రూపతాద్యోతనాయ తత్తల్లిఙ్గసాధారణాధారేషు కన్దపదబిన్దుష్వప్యసాధ్యోదయోఽస్తీతి కథయితుం బిన్దురూపాదివిశేషణత్రయమితి వ్యాఖ్యేయమ్॥౪౪-౪౭॥

బీజత్రితయయుక్తస్య సకలస్య మనోః పునః।

ఏతాని వాచ్యరూపాణి కులకౌలమయాని తు॥ ౪౮॥

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాఖ్యతుర్యరూపాణ్యమూని తు।
అతీతం తు పరం తేజః స్వసంవిదుదయాత్మకమ్॥ ౪౯॥

స్వేచ్ఛావిశ్వమయోల్లేఖఖచితం విశ్వరూపకమ్।
చైతన్యమాత్మనో రూపం నిసర్గానన్దసున్దరమ్॥ ౫౦॥

ఏతాని సర్వాణ్యపి బీజత్రయయుక్తాయాస్తురీయవిద్యాయా వాచ్యరూపాణీత్యాహ— బీజత్రితయేతి। ఏతాని శక్తిచతుష్టయం మాతృకాచతుష్టయం మధ్యకోణచతుష్టయం పీఠచతుష్టయం లిఙ్గచతుష్టయఞ్చేతి। ఏతాని సర్వాణి బీజత్రయయుక్తస్య సకలస్య మనోః వాగ్భవకామరాజశక్తివీజసమేతాయాః సమష్టిరూపాయాస్తురీయవిద్యాయా వాచ్యరూపాణి। విద్యా వాచికా, ఏతాని సర్వాణి వాచ్యాని। అత ఏవ చతుర్మయీ తచ్చతుష్టయరూపిణీయం విద్యేత్యర్థః, వాచ్యవాచకయోరభేదాత్। కులం మేయమాతృలక్షణమ్, కౌలం తత్సమష్టిస్తన్మయాన్యపీత్యర్థః॥ ౪౮॥

అమూని పూర్వోక్తాని సర్వాణి చతురాత్మకాని జాగ్రదాదిమయానీత్యాహజాగ్రదితి। జాగ్రద్ జాగరితదేహేన్ద్రియవ్యవహారః, అన్తఃకరణమాత్రవ్యవహారః స్వప్నః, సర్వేన్ద్రియోపరతిః సుఖవన్మాత్రపరామర్శః సుషుప్తిః। తురీయం చైతన్యమాత్రవృత్తిః। అత్రైవ వక్ష్యతి—“వహ్నౌ దేవి మహాజాగ్రదవస్థా త్విన్ద్రియద్వయైః” (యోం హృం సం౦ ౩ శ్లోం ౧౮౫) ఇత్యాదినా। పూర్వం చక్రస్య చతురాత్మతాముక్త్వా తన్మధ్యే బైన్దవనివాసిన్యాః స్వసంవిదస్తదతీతరూపతామాహ—అతీతమితి। అతీతం జాగరితాదిదశాచతుష్టయాతీతమ్, అత ఏవ పరం విశ్వోత్తీర్ణం విశ్వోత్తరత్వాత్। కిఞ్చ, పరమనుత్తరం ప్రకాశరూపమ్। అత్ర శ్రుతిః— “తదేవ జ్యోతిషాం జ్యోతిః” ఇతి। స్వసంవిదుయాత్మకం సర్వప్రాణిష్వాత్మతయా స్థితమ్। తదుక్తం నవశతీశాస్త్రే—

అనన్తం పరమం జ్యోతిః సర్వప్రాణిహృది స్థితమ్॥ ఇతి॥ ౪౯॥

చక్రస్య పునర్వ్యాసనాన్తరకథనాయ విశ్వాతీతం వస్తు కథయిత్వా వక్తవ్యాం వాసనామాహ— స్వేచ్ఛేతి। విశ్వమయోల్లేఖః, విశ్వం షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకం తన్మయ ఉల్లేఖః, ఉల్లిఖ్యేత ఇతి ఉల్లేఖః చిత్రమ్, తేన స్వేచ్ఛయా విశ్వమయోల్లేఖః, తేన ఖచితం వ్యాప్తం

స్వేచ్ఛాతూలికయాత్మభిత్తౌ (మాయాచిత్రముల్లిఖతీత్యర్థః।
తదుక్తమీశ్వరప్రత్యభిజ్ఞాయామ్—"స్వేచ్ఛయా స్వభిత్తౌ) విశ్వమున్మీలయతి" ఇతి। అత్ర ప్రామాణికవచనఞ్చ—

జగచ్చిత్రం సమాలిఖ్య స్వేచ్ఛాతూ లికయాత్మని।

స్వయమేవ సమాలోక్య ప్రీణాతి భగవాన్ శివః॥ ఇతి।

విశ్వరూపకమ్। అత ఏవ శివాదిక్షిత్యన్తరూపేణ పరిణమత ఇత్యర్థః, యథా క్షీరం దధ్యాకారేణ పరిణమతే తథా చిచ్ఛక్తిరేవ సర్వాకారేణ పరిణమతే। తదుక్తం ప్రత్యభిజ్ఞాయామ్—"చితిః స్వతన్త్రా విశ్వసిద్ధిహేతుః" ఇతి।

తేన కిమాయాతం పరమశివస్యేత్యత ఆహ—చైతన్యమితి। చైతన్యం చిద్విమర్శశక్తిః, ఆత్మనః ప్రకాశాత్మనః, పరశివస్య రూపం నిసర్గానన్దసున్దరం తత్సామరస్యేన సహజానన్దోల్లాసాదఖిలస్య స్పృహణీయా విమర్శశక్తిః। ప్రకాశాత్మపరశివేన సామరస్యాద్విశ్వం సృజతి న తు కేవలా, యథా న కేవలేన తుషేణాఙ్కురో జాయతే, నాపి తణ్డులేన, కిన్తుభాభ్యామయుతసిద్ధసమ్బన్ధశాలిభ్యామ్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

శివాఽభిన్నా పరా శక్తిః సర్వకర్మశరీరిణీ। ఇతి॥ ౫౦॥

(బీజేత్యాది)। ఏతాని చత్వారి లిఙ్గాని బీజత్రితయేన కూటత్రయేణ యుక్తస్య సకలస్య త్రయోదశాక్షరస్య తుర్యస్య మనోర్వాచ్యరూపాణి వాచ్యవాచకయోరభేదాత్తదభిన్నానీతి ప్రాఞ్చః। వస్తుతః సకలశబ్దేన పఞ్చదశాక్షర్యేవ వక్తుం యుక్తా। పూర్వతన్త్రే ప్రత్యేకబీజసాధనాన్యుక్త్వా సమ్పూర్ణమన్త్రసాధనకథనపరే గ్రన్థేఽస్యా ఏవ గ్రహణాచ్చ, తుర్యవిద్యాయా అనుద్ధారేణాప్రకృతత్వాచ్చ, బీజత్రితయయుక్తస్యేతి విశేషణస్వారస్యాచ్చ। తేన ప్రత్యేకసాధనానాం ప్రాతిస్వికం తిస్రో వాసనాః, పఞ్చదశీసాధకస్య తు త్రితయసమష్టిత్వేన చతుర్థీ వాసనేతి ధ్యేయమ్। కులం సజాతీయసమూహః। "సజాతీయైః కులం యూథమ్" ఇత్యమరః। సాజాత్యం చైకజ్ఞానవిషయత్వేన। తేన మాతృమానమేయానీత్యర్థః। కౌలం తత్సమష్టిః। తన్మయాని తదభిన్నాని। ఏవం జాగ్రదాద్యవస్థారూపాణి। అవస్థాలక్షణాని తు శివసూత్రాదిషు ద్రష్టవ్యాని॥౪౮॥

ఏవం సమ్పూర్ణచక్రవాసనాముక్త్వా తదధిష్ఠితాయా దేవ్యా వాసనామాహ—(అతీత-మిత్యాది)। అతీతం తం బిన్దుమతిక్రమ్య స్థితమ్। పరం తేజస్తేజసాం ప్రకాశకానామపి సూర్యాదీనాం మనోన్తానాం ప్రకాశకమ్, "జ్యోతిషాం జ్యోతిః" ఇతి శ్రుతేః। స్వసంవిత్స్వేతరావిషయకం జ్ఞానమ్। ఉదయాత్మకముదయైకస్వరూపం షడ్భావవికారరహితమ్। సేం స్వేచ్ఛయైవేక్షణవృత్తిమాత్రేణైవ సామగ్ర్యన్తరమనపేక్ష్యైవేతి యావత్। విశ్వమయోల్లేఖో జగదాత్మకం చిత్రం తేన ఖచితమ్। తదుక్తమభియుక్తైః—

నిరుపాదానసమ్భారమభిత్తావేవ తన్వతే।

జగచ్చిత్రం నమస్తస్మై కలాశ్లాఘ్యాయ శూలినే॥ ఇతి।

విశ్వరూపకం సర్వాత్మకం చైతన్యమాత్మనో రూపం "చైతన్యమాత్మా" ఇతి శివసూత్రే ప్రసిద్ధం రూపం నిసర్గానన్దః స్వాభావికానన్దో న తు విషయసమ్పర్కోదితః, తేన సున్దరం రమణీయమ్॥౪౯-౫౦॥

మేయమాతృప్రమామానప్రసరైః సంకుచత్ప్రభమ్।

శృఙ్గాటరూపమాపన్నమిచ్ఛాజ్ఞానక్రియాత్మకమ్॥ ౫౧॥

తదేవాహ—మేయైతి। మేయం ప్రమేయమ్। ప్రమావిషయః సమ్యగనుభవః ప్రమా। తద్వాన్ ప్రమాతా। మానే ప్రమాణం ప్రమాకరణం ప్రమాణమ్। తదుక్తం తన్త్రాన్తరే—

మితిః సమ్యక్పరిచ్ఛిత్తిస్తద్వత్తా చ ప్రమాతృతా।

తదయోగవ్యవచ్ఛేదః ప్రామాణ్యం గౌతమే మతే॥ ఇతి।

నిర్వికల్పకరూపాయాః స్వసంవిదో మాతృమేయప్రమాప్రమాణరూపేణ వికల్పాత్మనా ప్రసర ఏవం సఙ్కోచః। శివస్య ప్రకాశాత్మనో దీపస్య శక్తిర్విమర్శాఖ్యైవ ప్రభా, సా నిర్వికల్పాత్మనా విశ్వాకారా మేయ- మాతృ-ప్రమా-ప్రమాణభేదైః సఙ్కుచద్రపా తదా శివోఽపి సఙ్కుచద్రపః।

ఏతదుభయమిచ్ఛాజ్ఞానక్రియాత్మకమ్। ఇచ్ఛాదివామాదిశక్త్యంశభేదేన
శృఙ్గాటరూపమాపన్నం త్రికోణరూపేణ పరిణతమ్॥ ౫౧॥

(మేయేత్యాది) మేయాదిచతుష్టయాత్మనా పరిణతత్వేన వ్యయితత్వాదీషత్సంకుచిత-
తేజస్కమ్। తథా చ శ్రుతిః—"పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి।
శృఙ్గాటం త్రికోణరేఖాత్రయం తద్ధదేవతాసమూహశ్చ। ఏతేనైవ
లబ్ధత్వాదిచ్ఛాజ్ఞానక్రియేత్యనేన తత్సమష్టిరూపో బిన్దురుచ్యతే। తేన యాని
వామాదిచతుష్టయాని పూర్వముక్తాని తాని సర్వాణ్యస్యా ఏవ రూపాణీత్యుక్తం భవతి॥ ౫౧॥

విశ్వాకారప్రథాధారనిజరూప శివాశ్రయమ్।

కామేశ్వరాఙ్కపర్యఙ్క నివిధమతిసున్దరమ్॥ ౫౨॥

పూర్వ "బీజత్రితయయుక్తస్య సకలస్య మనోః పునః" (యోం హృం సం శ్లోం ౪౮) ఇత్యత్ర
కామకలాదికాయా విద్యాయాః శ్రీచక్రహేతుభూత త్రికోణనయపీఠాదిచతుర్మయతాముక్త్వా
ఇదానీం దేవతాయా అపి తన్మయతాభావనా-ముక్తవానితి భావః। తదేవ వివృణోతి—
"విశ్వాకారప్రథాధార" (యోం ౬ం సం ౧ శ్లోం ౫౨) ఇత్యాది,
"తదీయశక్తినికరస్ఫురదూర్మిసమావృతమ్" (యోం హృం సం శ్లోం ౫౫) ఇత్యన్తేన।

విశ్వాకారప్రథా షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మనా పరిణతా విమర్శశక్తిః, తస్యా ఆధారః, నిజరూపం
తాత్త్వికం రూపం శివః ప్రకాశాత్మకః స ఏవాశ్రయః ఆధారో యస్య
తద్విశ్వాకారప్రథాధారనిజరూపశివాశ్రయం పరం తేజః కామేశ్వరాఙ్కపర్యఙ్కనివిష్టం
కామేశ్వరః ప్రకాశాత్మకః శివస్తస్యాస్యా కృపయఙ్కనివిష్టం విమర్శశక్తిరూపమ్। సున్దరమ్
అత్యన్తసుభగం సర్వైః స్వస్వాత్మతయా స్పృహణీయత్వాత్॥౫౨॥

(విశ్వేత్యాది)। విశ్వాత్మనా ప్రథా పరిణామస్తస్యాధారః పరిణామ్యుపాదానం నిజం స్వీయమేవ
పరిణామితావచ్ఛేదకం రూపం తదాత్మకో యః శివః స ఏవాశ్రయో యస్య తత్। శివవిశిష్టశక్తేరేవ
జగత్కారణత్వాచ్ఛివస్య కారణతావచ్ఛేదకత్వమితి భావః। స శివ ఏవ కామకలాన్తర్గతః
కామాఖ్యో బిన్దురితి ద్యోతనద్వారా శక్తే- స్తదాశ్రితత్వస్వరూప నిష్కర్షభానాయ తదేవ పునః
పదాన్తరేణాహ—కామేతి। అఙ్కస్య పర్యఙ్కత్వోక్తిరప్యానన్దశయనాధారత్వధ్వననద్వారా
కామాఙ్కయన్త్రణవిశేషం ధ్వనయతి। అత ఏవాతిసున్దరమిత్యుక్తమితి రహస్యమ్॥౫౨॥

ఇచ్చాశక్తిమయం పాశమఙ్కుశం జ్ఞానరూపిణమ్।

క్రియాశక్తిమయే బాణధనుషీ దధదుజ్జ్వలమ్॥ ౫౩॥

ఇచ్చాశక్తిరేవ పాశః, బన్ధహేతుత్వాత్। జ్ఞానశక్తిరేవ అఙ్కుశమ్, మనోమయగజస్య నియామకత్వాత్। క్రియాశక్తిమయే బాణధనుషీ।

శబ్దస్పర్శాదయో బాణా మనస్తస్యాభవద్ధనుః।

ఇతి వచనాత్। శబ్దాదిబాణానాం మనసా ధనుషా సహ సంయోజనం క్రియాశక్తేరేవ వ్యాపారః। అత్ర ఇచ్చాశక్తిమయం పాశమ్, జ్ఞానశక్తిమయమఙ్కశమ్, క్రియాశక్తిమయే బాణధనుషీ। ఏవమాయుధచతుష్టయం స్వేచ్చాగృహీతకామకలామయావయవవిగ్రహబాహుచతుష్టయేన దధదుజ్జ్వలం చిదాత్మకత్వాత్॥౫౩॥

(ఇచ్ఛేత్యాది)। ఇచ్చాయా ఏవాశాతృష్ణారాగాదిపర్యాయత్వేన బన్ధసాధనత్వాత్ పాశరూపతా। తదుక్తమభియుక్తైః—

ఆశా నామ నృణాం కాచిదాశ్చర్యమయశృఙ్ఖలా।

యయా బద్ధాః ప్రధావన్తి ముక్తాస్తిష్ఠన్తి పఙ్గువత్॥ ఇతి॥

జ్ఞానం విషయాచ్చిత్తస్య నివారకత్వాదఙ్కశస్తన్నివారణఞ్చ విషయవైరాగ్యం వినా న సంభవతి। తచ్చ ద్వేష ఏవ। "విరక్తిర్విషయద్వేష" ఇతి వచనాత్। తేన యత్పూర్వపటలాన్తే—

పాశాఙ్కుశౌ తదీయౌ తు రాగద్వేషాత్మకౌ స్మృతౌ।

శబ్దస్పర్శాదయో బాణా మనస్తస్యాభవద్ధనుః॥

ఇత్యుక్తం తదవిరుద్ధమ్, బాణధనుషోః సంయోజనక్రియాయాః శబ్దాదివిషయ మనోయోగరూపక్రియాయాశ్చైకరూపత్వాన్న పూర్వోత్తరోక్తవాసనయోర్విరోధః॥౫౩॥

ఆశ్రయాశ్రయిభేదేన అష్టధా భిన్న హేతిమత్।

అష్టారచక్రసంరూఢం నవచక్రాసనస్థితమ్॥ ౫౪॥

ఆశ్రయః కామేశ్వరః, ఆశ్రయి కామేశ్వర్యాఖ్యం పరం తేజః। ఏవమాశ్రయాశ్రయిభేదేన అష్టధా భిన్న హేతిమద్ హేతిరాయుధమ్ ఆశ్రయస్య చత్వార్యాయుధాని ఆశ్రయిణశ్చత్వారి చేతి అష్టధా భిన్న హేతిమత్। కోఽర్థః ? పరమశివ ఏవ ప్రకాశవిమర్శాత్మనా నిజాంశౌ విభజ్య కామేశ్వరః కామేశ్వరీ భూత్వా పాశాఙ్కుశధనుఃశరాన్ పుంస్త్రీభేదేనాష్టౌ ధృత్వా ఆశ్రయాశ్రయిభావేన స్వరమయమధ్యత్రికోణమధ్యగతసదాశివాఖ్యబైన్దవచక్రే తురీయబిన్దుమధ్యే పరలిఙ్గే నివసతీత్యర్థః।

ఇదమేవ మిథునం నవధా విభజ్యాత్మానం నవచక్రేషు స్థితమిత్యాహ—అష్టారేతి। పూర్వోక్తక్రమేణ తదేవ వామాదీచ్ఛాశక్తిమయం త్రికోణమేవత్రిధా విభిన్నం ద్విశక్త్యైకవహ్ని భేదేనాష్టారచక్రమభూత్। పునస్త దేవ త్రిపదం వహ్నిశక్తిరూపం చ భూత్వా నవచక్రమభూత్। ఏవంరూపం శ్రీచక్రం స్వయమేవాష్టారచక్రమ్।

చితిశ్చైత్యం చ చైతన్యం చేతనాద్వయకర్మ చ।

జీవః కలా చ దేవేశి సూక్ష్మం పుర్యష్టకం మతమ్॥

ఇతి స్వచ్ఛన్దసంగ్రహోక్తరీత్యా నిజసూక్ష్మం పుర్యష్టకం విభజ్యాష్టారచక్రం వశిన్యాదిరూపేణ సంరూఢమిత్యర్థః। నవచక్రాసనస్థితమ్। ఏవం రూపబిన్దోః సకాశాద్ మిథునమేవ నిజాధారనవకం నవచక్రత్వేన విభజ్య నిజనాదశక్తినవకం నవచక్రేశ్వరీరూపేణ సంపాద్య స్థితమ్।

ఇచ్ఛాదిశక్తిత్రితయం పశోః సత్త్వాదిసంజ్ఞకమ్।

మహత్త్ర్యస్రం చిన్తయామి గురువక్త్రాదనుత్తరాత్॥

అష్టారవ్యపదేశోఽయం చిన్నిర్వాణైషణాదికమ్।
సూక్ష్మం పుర్యష్టకం దేవ్యా మతిరేషా హి గౌరవీ॥

అన్తర్దశారవసుధాజ్ఞానకర్మేన్ద్రియాణి చ।
మహాత్రిపురసున్దర్యా ఇతి సంచిన్తయామ్యహమ్॥

బాహ్యో దశారభాగోఽయం బుద్ధికర్మాక్షగోచరః॥

చతుర్దశారవ సుధాకరణాని చతుర్దశ।
వసుచ్ఛదనపద్మాఙ్కదేశో యశ్చక్రగో విభుః॥

అవ్యక్తాద్యాః ప్రకృతయో భూతాన్తా నిశ్చినోమ్యహమ్।
షోడశచ్ఛదపద్మాఙ్కదేశో భూతాక్షమానసమ్।
వికారాత్మకమాపన్నం దేవ్యాః సమ్భావయామ్యహమ్॥

ఇతి సుభగోదయవాసనోక్తరీత్యా బైన్దవాదిచతురస్రాన్తేషు నవచక్రేషు ఆసనభూతేష్విన్ద్రియాదిరూపేణ స్థితమిత్యర్థః॥౫౪॥

(సేం) (ఆశ్రయేత్యాది)। ఆశ్రయః కామేశ్వరస్తస్య న పార్థక్యేన పూజా తదాయుధానాం తు దేవ్యాయుధైః సహ సమ్మేలనేన పూజేతి ధ్వనితమ్, కామేశ్వరాయుధవైశిష్ట్యేనాపి త్రిపురసున్దర్యా ఏవ నిర్దేశాత్। తస్యా ఏవ శృఙ్గారరూపతోక్తేస్తద్రీత్యాష్టారచక్రే సంరూఢత్వం బిన్దుచక్రాతీతత్వేన తు రూపేణ నవచక్రీరూప ఆసనే స్థితత్వమ్॥౫౪॥

ఏవం రూపం పరం తేజః శ్రీచక్రవపుషా స్థితమ్।
తదీయశక్తినికరస్ఫురదూర్మిసమావృతమ్॥ ౫౫॥

ఏవంరూపమితి। ఉక్తప్రకారేణ విభక్తనిజేచ్ఛాదిషోడశవికా-రాన్తావయవమయత్రికోణాదిచతురస్రాన్తశ్రీచక్రవపుషా స్థితమిత్యర్థః। ఇదం తస్మిన్మిథునేశ్రీచక్రవపుషా పరిణతే సతి తదీయావయవశక్త్య ఏవ ఆవరణదేవతారూపేణ స్థితా ఇత్యాహ—తదీయేతి। తయోః కామేశ్వరకామేశ్వర్యోరేవ అవయవాః, తేషాం శక్తయః, తాసాం నికరాః సమూహాః, తే స్ఫురన్త ఏవోర్మయస్తరఙ్గాస్తైః సమావృతమ్। కోఽర్థః? ప్రకాశవిమర్శమయకామేశ్వరకామేశ్వరీస్వేచ్ఛాగృహీతవిగ్రహావయవేషు (చక్రావయవతాముపగతేషు తద) వయవశక్తయోఽపి కామేశ్వరీ-వజ్రేశ్వరీ-భగమాలిన్యాద్యావరణ దేవతారూపేణ పరివార్య తిష్ఠన్తీత్యర్థః। ఊర్మిశబ్దేనేదం ద్యోత్యతే ప్రకాశాత్మకః పరమేశ్వరః సముద్రః, విమర్శరూపిణీ కామేశ్వరీ సలిలమ్, తదీయావయవాః శక్తి నికరా ఊర్మయః। యథా కల్లోలా: సముద్రే జాయన్తే తత్రైవ లీయన్తే, ఏవం షట్త్రింశత్తత్త్వమయం సశక్తికం చక్రం తత్రైవాదేత్యస్తమేతి చేతి తాత్పర్యమ్। తత్రాభి యుక్తవచనమ్ —

మూలోద్భవం శక్తిచక్రం యతస్తన్మయతాం గతమ్।

తస్మిన్నేవావ్యయే తత్త్వే విలీనం పరిభావయేత్॥

మూలే స్వాత్మని చిద్రూపే యద్యదుత్తత్తదేవ హి॥ ఇతి।

ఏవం ప్రకారేణ సమ్పూర్ణస్య చక్రస్య దేవ్యాశ్వోక్తాం వాసనాముపసంహరన్నావరణదేవతానాం వాసనాముపదిశతి—(ఏవమిత్యాది)। ఏవముక్తప్రకారేణ పరం తేజ ఏవ చక్రశరీరకమభూత్। తదీయానాం చక్రసమ్బన్ధినీనాం శక్తీనామణిమాదీనాం నికరాత్మనా స్ఫురన్తీభిరూర్మిభిరత ఏవ కామేశ్వరీసరస్వత్యభిన్నాభిః సమావృతమ్, భావయేదితి శేషః। అత్ర బాసనాసుభగోదయాదిగ్రన్థేషు తన్త్రరాజాదితన్త్రాన్తరేపూపనిషత్సు చ బహువిధా వాసనా ఉపలభ్యన్తే, తాః సర్వా యద్యపి సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణన్యాయేన బ్రహ్మవిద్యాయా భేదాభావాదుపసంహర్తుం ప్రాచాం టీకాకారాణాం [వ్యాఖ్యానం తథాపి] గ్రన్థవిస్తరైకఫలకమిత్యుపేక్షితమస్మాభిః॥౫౫॥

చిదాత్మభిత్తౌ విశ్వస్య ప్రకాశామర్శనే యదా।

కరోతి స్వేచ్ఛయా పూర్ణవిచికీర్షాసమన్వితా॥ ౫౬॥

సర్వచక్రవాసనాముక్త్వా తేషు సవాసనం ముద్రాభేదమాహచిదాత్మభిత్తావిత్యాదినా, ఏవం చక్రమయమిత్యన్తేన। చిద్విమర్శశక్తిః ఆత్మభిత్తౌ ఆత్మైవ భిత్తిః ఆత్మభిత్తిః, తస్యాం స్వస్వరూపమేవ భిత్తిరిత్యర్థః। విశ్వస్య శివాదేర్భూమ్యన్తస్య ప్రకాశామర్శనే అస్ఫుటస్య స్ఫుటీకారః ప్రకాశః, ఇదన్తయా హృదయఙ్గమీభావో విమర్శ ఏవామర్శనమ్। ఏవం విధే ప్రకాశామర్శనే యదా సృష్టికాలే పూర్ణవిచికీర్షాసమన్వితా విశేషేణ కర్తుమిచ్ఛా విచికీర్షా వికారః క్షీరాదీనామప్యస్తి ఆతఞ్చనాదీనామ్। అత ఏవాహపూర్ణవిచికీర్షాసమన్వితేతి। తత్ర తు క్షీరాదేర్దధ్యాదిమాత్రమేవ వికారః, అత్ర తు శివాదిక్షిత్యన్తం తత్త్వాకారేణ వికారః। అత ఏవ పూర్ణవిచికీపాసమన్వితా ॥ ౫౬॥

అథేదానీం ప్రత్యావరణం భేదేన పూజనీయానాం దశముద్రాణాం వాసనా ఉపదిదిక్షుముద్రాపదం నిర్వక్తి—(చిదిత్యాది)। యదా తావచ్చిచ్ఛక్తిః స్వాత్మాభిన్నాయాం భిత్తావధికరణే స్వేచ్ఛయా పూర్వోక్తేక్షణానన్తరం వికారాన్పూర్ణానిచ్ఛన్తీ విశ్వమయోల్లేఖస్య ప్రకాశామర్శనే కరోతి। తథా చ శక్తిసూత్రమ్—“స్వేచ్ఛయా స్వభిత్తౌ విశ్వమున్మీలయతి” ఇతి। అత్ర స్వేచ్ఛయేతిపదముపాదానాదినైరపేక్ష్యపరత్వేన తద్భాష్యే వ్యాఖ్యాతమ్। తచ్చేక్షణమాత్రేణేత్యత్రైవ పర్యవసితమ్। తదా సైవ క్రియాశక్తిర్భూత్వా విశ్వస్య మోదనద్రావణరూపధర్మద్వయవిశిష్టా సతి ముద్రాఖ్యా భవతీత్యుత్తరార్ధ-స్థితపదద్వయాపకర్షేణాన్వయః। అయం భావః—విశ్వస్య హి షడ్భావవికారా యాస్కాదిభిః పరిగణితాః—అస్తి జాయతే వర్ధతే విపరిణమతేఽపక్షీయతే నశ్యతీతి। తేషు ప్రథమః సత్తారూపో భావవికారో విశ్వస్య సార్వకాలికః, ప్రలయకాలేఽపి బీజభావేన విశ్వస్య సత్త్వాత్। తతశ్చాన్యే పఞ్చైవ వికారాశ్చికీర్షితాః। తేషు ద్వితీయో వికారా(సా)త్మకా మి(వి)కార: ప్రకాశ ఇత్యుచ్యతే, అస్ఫుటస్ఫుటీకార ఇతి తల్లక్షణాత్। తృతీయో వికార ఏవామర్శనమ్, ఇదంతయా హృదయఙ్గమీభావ ఇతి వృద్ధోక్తతల్లక్షణస్యావయవశః సాకల్యేనేదమిత్థమిత్యాకారకజ్ఞానవిషయతావచ్ఛేదకధర్మే పర్యవసితాయాం కులాభివృద్ధా-వేవ సామఞ్జస్యాత్। తథా చ త్రిపురసున్దర్యాః స్వాన్తఃస్థితసృష్టిసత్తాపర్యాలోచనోత్తరం విశ్వస్య ద్వితీయాదివికారవిషయిణీచ్ఛోత్పద్యతే। సేయం విచికీర్షా। న చ వికారేచ్ఛయోర్భిన్నకర్తృకత్వేన సన్ప్రత్యయానాపత్తిః, సన్ప్రకృతేర్వ్యుపసృష్టకరోతేరన్తర్భావితణ్యర్థత్వాత్। విశ్వాత్మనా స్వస్యా ఏవ పరిణామ ఇతి సిద్ధాన్తానుసారేణ సమానకర్తృకత్వస్యాప్యుపపత్తేర్వా। తతో విశ్వస్యోత్పత్త్యభివృద్ధీ క్రమేణ కరోతి। తే ఏతే ఏవ ప్రకాశామర్శనే అనుమోదతే తతో విశ్వం ద్రావయతి చ। అనుమోదనం నామ స్వేతరక్రియమాణక్రియానుకూల్యమ్ ద్రావణం నామ ఘనస్య సంకుచితస్య ప్రశిథిలావయవతాప్రసారః। సోఽయమేకరసీభూతస్య విశ్వస్య షట్త్రింశద్ధాకరణాత్మకః। “తద్దైకరస్యం ద్రావణమ్” ఇతి వృద్ధోక్తలక్షణస్యాప్యత్రైవ పర్యవసాయయితుం యుక్తత్వాత్।

ఇత్థం చేదృశమోదనద్రావణాత్మకధర్మద్వయవిశిష్టోక్త రూపక్రియాశక్త్యభిన్నా త్రిపురసున్దర్యేవ ముద్రాపదవాచ్యేతి ॥ ౫౬ ॥

క్రియాశక్తిస్తు విశ్వస్య మోదనాద్ ద్రావణాత్తథా।

ముద్రాఖ్యా సా యదా సంవిదమ్బికా త్రికలామయీ ॥ ౫౭ ॥

త్రిఖణ్డారూపమాపన్నా సదా సన్నిధికారిణీ।

సర్వస్య చక్రరాజస్య వ్యాపికా పరికీర్తితా ॥ ౫౮ ॥

(దీం) క్రియాశక్తిస్తు క్రియాశక్తిరేవ భూత్వా। తురవధారణే। ఏవం విధస్య విశ్వస్య మోదనాద్ ద్రావణాచ్చ। అత్ర త్వనుకూలక్రియైవ మోదనమ్, ద్రావణం నామ తదేకరసీభావః। సంవిద్ ముద్రాఖ్యాం లభతే। అయమర్థః యదా విమర్శశక్తిః విశ్వరూపేణ విహర్తుమిచ్ఛతి తదా క్రియాశక్తిర్భూత్వా స్వవికారభూతస్య విశ్వస్య పరచిదానన్దలక్షణేన మోదనేన తద్రైకరస్య లక్షణేన ద్రావణేన చ ముద్రాఖ్యామాపన్నేత్యర్థః।

తత్రాదౌ వ్యాపికాం త్రిఖణ్డముద్రామాహ–సా యదేతి। సా విమర్శరూపిణీ సంవిత్ త్రికలామయీ వామాజ్యేష్ఠారౌద్రీరూప కలాత్రయసమష్టిరమ్బికా, అమ్బికాగ్రహణం శాన్తాయా అప్యుపలక్షణమ్। ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియాశక్తిరూపకలామయసమష్టిభూతా శాన్తాత్మికా భూత్వేత్యర్థః। త్రిఖణ్డారూపమాపన్నా దక్షిణాఙ్గలయో వామాద్యాః ప్రకాశాంశాః, వామాఙ్గలయ ఇచ్ఛాద్యా విమర్శాంశాః, తదుభయయోగరూపబన్ధనాత్మకఖణ్డత్రయవతీ త్రిఖణ్డా ముద్రా జాతేత్యర్థః। సదా సన్నిధికారిణీ। అత ఏవేయం సంవిద్దేవతాయాస్త్రిపురాయాః సన్నిధికారిణీ సాన్నిధ్యకారిణీ। సర్వస్య చక్రరాజస్య, సర్వేషాం చక్రాణాం పూజాయన్త్రాణాం శ్రేష్ఠత్వాచ్చక్రరాజస్య వ్యాపికా। నవచక్రస్థితనవముద్రాణాంసమష్టిభూతత్వాత్ ॥౫౭-౫౮ ॥

అథ ముద్రాసు సర్వసంక్షోభిణ్యా ఏవ ప్రథమావరణదర్శనీయత్వేన ప్రాథమ్యేఽపి సర్వవ్యాపకత్వాద్యభిప్రాయేణ త్రిఖణ్డాముద్రాయా ఏవ తృతీయపటలే పూర్వం వర్ణితత్వేన పూర్వక్లృప్తక్రమానుసారేణైవ వాసనా ఉపది దిక్షుస్త్రిఖణ్డాయా వాసనాం ప్రథమమ: హ—(ముద్రేత్యాది)। తాదృశక్రియాశక్త్యభిన్నా సంవిదమ్బికా చిచ్ఛక్తిరూపా మాతా పదా త్రికలామయీ కలాత్రయప్రచురా జాతా, ఈక్షణవిశిష్టా జాతేతి యావత్। తదా త్రిఖణ్డారూపమాపన్నా। ముద్రాత్వసామాన్యధర్మ ఏవ సామానాధికరణ్యేనే క్షణస్యాపి

మేలనేన తాదృశధర్మవిశిష్టా దేవీ త్రిఖణ్డేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః। సన్నిధిర్దేవతా తేజః— సాన్నిధ్యమ్, సర్వావరణశక్తిమరీచికాయా మహాదేవ్యా ఆహ్వానే వినియుక్తత్వాదేవ సర్వచక్రవ్యాపికా భవతి। అత్రేక్షణస్య వామాదిత్రయసమష్టిరూపత్వాత్తాః ప్రకాశాంశా దక్షిణాఙ్గులయః। ఇచ్ఛాదిత్రయసమష్టిరూపత్వాత్తా విమర్శాంశా వామాఙ్గులయః। తాసామేకత్ర సంయోజనాదీక్షణస్య తాదృశత్రితయయుగలైక్యరూపతా చేతి వాసనా ధ్వనితేత్యాహుః। వస్తుతస్తు తన్త్రభేదేనాఙ్గులివిన్యాసవైలక్షణ్యస్య బహులముపలమ్భాత్ సర్వానుగమకదృష్టోపపత్తేరసంభవాత్ క్వచిత్సంభవన్త్యా అపి తస్యా మూలకృతోఽనుల్లిఖితత్వేనాప్రయోజకత్వాదఙ్గులివిన్యాసమారాదుపకారకం కుర్వన్మూలోక్తాం వాసనాం సంస్మరేదిత్యేవ తు తత్త్వమ్। ఇతరన్మన్దజనవిశ్వాసాయైవేతి ధ్యేయమ్॥౫౭-౫౮॥

యోనిప్రాచుర్యతః సైషా సర్వసంక్షోభికా పునః।

వామాశక్తిప్రధానేయం ద్వారచక్రే స్థితా భవేత్॥ ౫౯॥

సర్వసంక్షోభిణీముద్రామాహ—యోనీతి। సైపా త్రిఖణ్డా ఖణ్డత్రయమున్ముచ్య యోనిప్రాచుర్యతో మధ్యమాద్వయసంయోగాదేకా, అనామికాద్వయసంయోగాదన్యా, కనిష్ఠికాద్వయసంయోగాదపరా, ఏవం యోని ప్రాచుర్యాత్ సా సర్వ సంక్షోభిణీ పరానన్దప్రవణత్వకారిణీ, వామాశక్తిప్రధానేయం సర్వసంక్షోభిణీ ముద్రా వామాశక్తిప్రధానత్వాత్ సృష్టిః। సృష్టిరేవ క్షోభః। ద్వారచక్రే చతురస్రత్రయరూపే చతుర్ద్వారవతి త్రైలోక్యమోహనే చక్రే స్థితా॥౫౯॥

సర్వసంక్షోభిణీముద్రావాసనామాహ—(యోనీత్యాది)। సా క్రియాశక్త్యభిన్నైపామ్బికాశక్తిరేవ యదా యోనిప్రాచుర్యతః ప్రచురపదార్థనిష్ఠతత్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితకారణతావచ్ఛేదకధర్మబాహుల్యేనావలోక్యతే తదా సర్వసంక్షోభికా భవతి। సర్వజనికేతి యావత్। అత ఏవ వామాశక్తిప్రధానా వావలోక్యతే తదా సర్వసంక్షోభికా భవతి, వామాయాః సర్జనాభిమానిత్వాత్। ఏకైకస్మిన్నఙ్గుష్ఠే కనిష్ఠికా మధ్యమానామాగ్రయోజనేనైకైకస్మిన్ హస్తే యానిత్రయమితి ప్రభియోనిభిః కారణతాప్రాచుర్యం స్మర్తవ్యమితి భావః। మధ్యమయోరనామయోః కనిష్ఠయోశ్చ యోగాద్యోనిత్రయమేవేతి ప్రాచాముక్తిస్తు పూర్వచతుఃశక్త్యుక్తముద్రోద్ధారవిరోధాదనాదరణీయా॥౫౯॥

క్షుబ్ధవిశ్వస్థితికరీ జ్యేష్ఠాప్రాచుర్యమాశ్రితా।
స్థూలనాదకలారూపా సర్వానుగ్రహకారిణీ॥ ౬౦॥

సర్వాశాపూరణాఖ్యే తు సైషా స్ఫురితవిగ్రహా।
జ్యేష్ఠావామాసమత్వేన సృష్టేః ప్రాధాన్యమాశ్రితా॥ ౬౧॥

ఆకర్షిణీ తు ముద్రేయం సర్వసంక్షోభిణీ స్మృతా।
వ్యోమద్వయాన్తరాలస్థవిన్దురూపా మహేశ్వరి॥ ౬౨॥

శివశక్త్యాత్మసంశ్లేషాదివ్యావేశకరీ స్మృతా।
చతుర్దశారచక్రస్థా సంవిదానన్దవిగ్రహా॥ ౬౩॥

ద్రావిణీ ముద్రామాహ—క్షుబ్ధేతి। క్షుబ్ధస్య విశ్వస్య స్థితికరీ స్వసంవిన్మాత్రస్థితి కరీ, అతో జ్యేష్ఠాప్రాచుర్యమాశ్రితా జ్యేష్ఠాశక్తేః స్థితి హేతుత్వాత్। స్థూలనాదకలారూపా స్థూలనాదః శ్రుతిగోచరత్వాత్, నాదాజ్జాతాః కలా నాదకలాః షోడశస్వరాః। అత్రాభియుక్తవచనమ్—'కలాః కలానాదభవా వదన్త్యతః" ఇత్యాది, తద్రుపాః కామాకర్షిణ్యాద్యాస్తద్రూపాః సర్వాశాపూరకచక్ర పూరకత్వాత్ సర్వాశాపరిపూరకాఖ్యే కామాకర్షిణీ కలాధారత్వాత్। అత ఏవ సర్వానుగ్రహకారిణీ। కామాకర్షణమేవ సర్వానుగ్రహః। సైషేతి తచ్ఛబ్దేన చతుఃశతీశాస్త్రోక్తా సర్వవిద్రావిణీ ముద్రా పరామృశ్యతే। స్ఫురితవిగ్రహా సంవిద్రూపత్వాత్। కోఽర్థః ? జ్యేష్ఠాప్రాచుర్యాధారత్వాత్ స్థితిరూపిణీ। అత ఏవ ఋజురూపమవ్యమాతర్జన్యోః కనిష్ఠికానామికయోశ్చ సంయోగరూపిణీ కామాకర్షిణ్యాదిరూపత్వాత్ సర్వానుగ్రహకారిణీ తదాధారత్వాత్ సర్వాశాపరిపూరణాఖ్యే చక్రే సంవిద్రూపత్వాత్ స్ఫురితవిగ్రహా చతుఃశతీశాస్త్రే ప్రతిపాదితా సైషా సర్వవిద్రావిణీ ముద్రా స్థితేత్యర్థః।

సర్వాకర్షణీముద్రామాహ–జ్యేష్ఠేతి। జ్యేష్ఠావామాసమత్వేన జ్యేష్ఠావామాశక్తిద్వయసామరస్యరూపత్వాత్ సృష్టేః ప్రాధాన్యమాశ్రితా సృష్టిరూపా వామా, స్థితిరూపా (జ్యేష్ఠా, ఉభయసామ్యాత్సృష్టిస్థితిసాధారణీయం వామాంశేన వక్రతర్జనీమధ్యమాద్వయరూపా) జ్యేష్ఠాంశేన ఋజుయుక్తానామికాకనిష్ఠాద్వయరూపేత్యర్థః। అత ఏవ వక్రాఙ్గలిద్వయరూపత్వాద్ ఆకర్షిణీయం ముద్రా సర్వసంక్షోభణచక్రే సర్వసంక్షోభిణీ

సర్వస్య సంక్షోభిణీ సంస్మృతా। స్మృతిః పూర్వానుభవసంస్కారజన్యం జ్ఞానమ్। పూర్వం చతుఃశతీశాస్త్రేఽనుభూతా ముద్రా ఇదానీం స్మృతా, సవాసనా కథితేత్యర్థః।

సర్వవశంకరీముద్రామాహ—వ్యోమద్వయేతి। ఆధారాద్యాజ్ఞాన్తషట్చక్రాన్తరాలాని పఞ్చ వ్యోమాని తేషాం ద్వయోర్ద్వయోర్మధ్యే ఏకైకో బిన్దురితి పఞ్చ బిన్దవః పఞ్చభూతమయాః। తదుక్తమభియుక్తైః–

పఞ్చబిన్దుమయం భేదం పఞ్చప్రణవపఞ్జరమ్। ఇతి।

తద్రూపావ్యోమద్వయాన్తరాలస్థబిన్దురూపా, శివశక్త్యాత్మసంశ్లేషాత్ శివాత్మనో దక్షకరాఙ్గులయః, శక్త్యాత్మనో వామకరాఙ్గులయః, శివశక్త్యాత్మనా పరివృత్త్యేతరేతరాఙ్గుల్యన్తరాలప్రవేశితానాం సర్వేషామన్యోన్యగాఢపరిపీడనా దేవంభూతా దివ్యావేశకరీ ముద్రా దివ్యస్య ప్రకాశాత్మకశివస్యావేశ: సామరస్యం తత్కరీ చతుర్దశారచక్రస్థా చతుర్దశారచక్రే సర్వసౌభాగ్యదాయకనామధేయే స్థితా సంవిచ్ఛక్తిరానన్దవిగ్రహా పరమశివసామరస్యరూపిణీ। (కోఽర్థః? ఉభయకరాఙ్గుల్యన్తరాలగతైకైకాఙ్గులిరూపపఞ్చబిన్దుమయశివశక్తిద్వయసామరస్యనిరూపణలక్షణబన్ధనాత్మికేయం ముద్రా) సంవిదైకరస్యానన్దమయీ చతుర్దశారచక్రే స్థితేత్యర్థః॥౬౦-౬౩॥

సర్వవిద్రావిణీముద్రావాసనామాహ—(క్షుబ్ధేత్యాది)। క్షుబ్ధస్యోత్పన్నస్య విశ్వస్య స్థితికర్త్రీ। అత ఏవ స్థిత్యభిమానిజ్యేష్ఠాప్రాచుర్యమాస్థితవతీ। అఙ్గులీచతుష్టయస్య ఋజుత్వాత్, త్రికోణఋజుభూతాయాః పూర్వరేఖాయాః స్థితిరూపత్వాత్। శబ్దస్య సూక్ష్మం రూపం నాదః, స్థూలం రూపమక్షరమ్ తేన స్థూలనాదౌ, అకారాద్యాః స్వరాస్తే కలాసంఖ్యాః షోడశ। అకారాదిషోడశాక్షరరూపేతి యావత్। సైవేతి పదేన ముద్రాశరీరఘటకసామాన్యధర్మవత్త్వముచ్యతే। ఈదృశవిశేషసామాన్యధర్మయోయోగేన సర్వానుగ్రహకారిణీత్యుచ్యతే। అనుగ్రహో నామ విద్రావణమ్॥ ౬౦॥

సర్వాకర్షిణీముద్రావాసనామాహ—(జ్యేష్ఠేత్యాది)। సంక్షోభద్రావణముద్రాపదశక్యతావచ్ఛేదకకోటిప్రవిష్టయోర్ధర్మయోం రుభయోరపి సర్వాకర్షణముద్రాపదశక్యతావచ్ఛేదకకోటౌ ప్రవేశః, పరన్తు న తయోః సమప్రాధాన్యమ్। నాపి

విశేషణవిశేష్యభావ వినిగమనావిరహః, అపి తు జ్యేష్ఠా విశిష్టవామావత్త్వమేవ నివేశ్యమ్। తేన సృష్టేర్విశేష్యత్వేన నివేశ్యత్వాద్వామాచిహ్నాస్యాఙ్గులిచతుష్టయవక్రత్వస్య సర్వోపరి ప్రదర్శనముపపద్యతే। సేయమాకర్షిణీతి ప్రసిద్ధా ముద్రా సర్వసంక్షోభిణి సర్వసంక్షోభణాస్యచక్రే స్మృతా స్థితా॥౬౧॥

సర్వావేశకరీముద్రావాసనామాహ—(వ్యాంమేత్యాది)। "యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః" ఇతి శ్రుతౌ ప్రసిద్ధా విన్దురూపేణ విద్యమానా పరస్పరగాఢాశ్లిష్టశివశక్త్యుభయాత్మికా ముద్రాత ఏవానన్దవిగ్రహా సంవిద్ధివ్యవేశకరీత్యుచ్యతే। ప్రాఞ్చస్తుపరచక్రాన్తరాలస్థవ్యోమపఞ్చకే ద్వయోర్ద్వయోర్మధ్య ఏకైకో బిన్దురస్తి తద్రూపేత్యర్థ ఇత్యాహుః॥౬౨-౬౩॥

బిన్ద్వన్తరాలవిలసత్సూక్ష్మ రేఖాశిఖామయీ।

జ్యేష్ఠాశక్తిప్రధానా తు సర్వోన్మాదనకారిణీ॥౬౪॥

ఉన్మాదినీముద్రామాహ—బిన్ద్వన్తరాలేతి। బిన్ద్వన్తరాలవిలసద్ ఆధారాదిబ్రహ్మరన్ధ్రాన్తర్గత యోనిమ వ్యగతయోర్మహాబిన్ద్వోః స్వయమ్భూపరాఖ్యయోర్లిఙ్గయోరన్తరాలాద్ విలసత్సూక్ష్మరేఖాశిఖామయీ విలసన్తీ సూక్ష్మరూపవిసతన్తు నిభాకృతిః, రేఖేవ రేఖావత్ శిఖా అమ్బికాశాన్తయోః తన్మయీ తద్రైకరస్యరూపా జ్యేష్ఠాశక్తిప్రధానా జ్యేష్ఠాశక్తిప్రచురా సర్వాన్మాదనకారిణీ ఉన్మాదశ్చిత్తవిభ్రమః। సర్వాన్ ఉన్మత్తవత్సర్వవ్యాపారపరాఙ్ముఖాన్ శివశక్తిసామరస్యానుసన్ధానపరాన్ కరోతీత్యర్థః॥౬౪॥

సర్వోన్మాదనముద్రావాసనామాహ—(విన్ద్విత్యాది)। ఉక్తవిన్ద్వోర్మధ్యే విలసన్తీ సూక్ష్మరూపా శిఖా తస్య మధ్యే వహ్నిశిఖా "నీవారశూకవత్తన్వీ" ఇతి శ్రుతౌ ప్రసిద్ధా। తన్మయీ జ్యేష్ఠాశక్తిప్రధానా। అత ఏవానామాతర్జనీయుగాభ్యామృజుభ్యాముపలక్షితా దేవ్యేవ సర్వోన్మాదనముద్రా బహిర్దశారే స్థితా॥౬౪॥

దశారచక్రమాస్థాయ సంస్థితా వీరవన్దితే।

వామాశక్తి ప్రధానా తు మహాఙ్కుశమయీ పునః॥ ౬౫॥

తద్వద్విశ్వం వమన్తీ సా ద్వితీయే తు దశారకే।

సంస్థితా మోదనపరా ముద్రారూపత్వమాస్థితా॥ ౬౬॥

దశారచక్రమాస్థాయ దశారచక్రం బహిర్దశారచక్రం వీరవన్దితే ఇన్ద్వారిపోరహమి సమరాఙ్గణే ప్రలయప్రతిపాదనపరా వీరాః, తైర్వన్దితే ఆత్మాహమ్భావనయా భావితే। తదుక్తం పరాపఞ్చాశికాయామ అహమ ప్రలయం కుర్వన్నిదమః ప్రతియోగినః। పరాక్రమపరో భుఙ్క్తే స్వభావమశివాపహమ్॥ ఇతి।

కోఽర్థః? అతః
కులాకులవిన్దుద్వయాన్తరాలవిలసదమ్బికాశాన్త్యాఖ్యావహ్న్యమృతకుణ్డలినీరూప
(శిఖాద్వయసదృశ)
శక్తిశివాఖ్యకరద్వయమవ్యమాఙ్గష్ఠద్వయసంయోగవిన్దుద్వయాకారవర్తుల
ద్వయాన్తర్గతకనిష్ఠికాద్వయమయీ జ్యేష్ఠాశక్తిప్రధానత్వాత్।
ఋజ్వాకృత్యనామాతర్జనీద్వద్యాగ్రసంయోగరూపా శివశక్తిసామరస్యానుసన్ధానలక్షణ
బన్ధనరూపా సర్వోన్మాదిన్యాఖ్యా ముద్రా బహిర్దశారచక్రమాస్థాయ సంస్థితేత్యర్థః।

మహాఙ్కుశముద్రామాహ–వామేతి। బిన్ద్వన్తరాలవిలసత్సూక్ష్మరేఖా శిఖామయీ ఋజ్వాకృతిర్తర్జన్యనామికాసంయోగరూపా జ్యేష్ఠాశక్తిప్రధానా పూర్వం భవతి। ఇదానీం వామ శక్తిప్రధానా।

"వామా విశ్వస్య వమనాదఙ్కుశాకారతాం గతా"

ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా వామాశక్తిప్రధానత్వాద్ వక్రాకారతర్జనీలక్షణబన్ధనరూపా విశ్వం వమన్తీ సా సృష్టిరూపత్వాత్ తద్వత్ పరమశివవద్ద్వితీయే తు అన్తర్దశారకే మోదనపరా పరశివసామరస్యలక్షణపరానుసన్ధానమయీ, అత ఏవ ముద్రారూపత్వమాస్థితా।
అయమర్థః— పూర్వోక్తముద్రాలక్షణవిమర్శ మయచిచ్ఛక్తిరేవ
వామాశక్తిభూతతర్జనీద్వయమయపర శివసామరస్యపరానన్దప్రవణరూపా
మహాఙ్కశముద్రాఖ్యాన్తర్దశారే స్థితా॥ ౬౫-౬౬॥

ఇయమేవ వామాశక్తిప్రధానా చేదనామాతర్జనీభిర్వక్రాభిరుపలక్షితా మహాశేత్యుచ్యత ఇత్యేవానయోర్భేద ఇత్యభిప్రేత్యాహ—(వామేత్యాది)। అత్ర మోదనపరేత్యవయుత్యానువాదో ముద్రాపదప్రవృత్తినిమిత్తస్య సామాన్యధర్మస్య విశేషధర్మైః సహ సామానాధికరణ్యేన వాచ్యతావచ్ఛేదకకోటౌ ప్రవేశ ఇత్యస్య స్మారణార్థః। సుగమమన్యత్। అత్ర బిన్ద్వన్తరాలేత్యర్థం క్వచిత్పుస్తకే న దృశ్యతే। ప్రాఞ్చస్తు మూలాధారబ్రహ్మరన్ధ్రస్థపద్మకర్ణికయోర్మధ్యగతౌ స్వయంభూలిఙ్గపరలిఙ్గరూపౌ ద్వౌ బిన్దూ। తదన్తర్విలసన్త్యావమ్బికాశాన్తారూపే అమృతకుణ్డలిన్యావేవ శిఖే తన్మయిత్యర్థ ఇత్యాహుః॥౬౫-౬౬॥

ధర్మాధర్మస్య సంఘట్టాదుత్థితా విత్తిరూపిణీ।

వికల్పోత్థక్రియాలోప రూపదోషవిఘాతినీ॥౬౭॥

వికల్పరూపరోగాణాం హారిణీ ఖేచరీ పరా।

సర్వరోగహరాఖ్యే తు చక్రే సంవిన్మయీ స్థితా॥౬౮॥

ఖేచరీ ముద్రామాహ–ధర్మాధర్మేతి। ధర్మాధర్మస్య సఙ్ఘట్టాత్, ధర్మః శక్తిః సృష్ట్యాదిసకలధర్మపరత్వాత్, అధర్మః శివః, తత్తత్సకలధర్మరహితత్వాత్, తయోః సఙ్ఘట్టః సామరస్యం తస్మాదుత్థితా, విత్తిరూపిణీ విత్తిః సంవిత్తిః, వికల్పోత్థక్రియాలోపరోగదోషవిఘాతినీ వికల్పః కోటిద్వయాలమ్బనమ్ ఏవం వా ఏవం వేతి సంశయ జ్ఞానమ్, వికల్పోత్థాః క్రియా నిత్యనైమిత్తికకామ్యరూపాతల్లోపేన ప్రత్యవాయ: ప్రాయో జాయతే, తస్య విధాతినీ, వికల్పరూపరోగాణాం హారిణీ పరిపూర్ణభావస్య శివస్య మయ్యైవమేతత్కర్తవ్యం న వేతి వికల్పరూపరోగా ఆధయ ఏవ వ్యాధయః। తదుక్తమభియుక్తైః—

"అపూర్ణమ్మన్యతా వ్యాధిః కార్పణ్యైకనిదానభూః।

క్లేశావహా జుగుప్సా" ఇతి।

తేషాం హారిణీ। ఖేచరీ—

ఖే నిరస్తసకల క్రియాక్రమే యా చితిశ్చరతి శాశ్వతోదయా।

సా శివత్వసమాప్తికారిణీ ఖేచరీ సకలఖేదహారిణీ॥

ఇతి మదుక్తరీత్యా నిర్వికల్పబోధభూమిసంచారిణీ చితిః చిచ్ఛక్తి తస్యాః పరమశివసామరస్యరూపతదధిష్ఠితత్వాత్ సర్వరోగహరాఖ్యే చక్రే సంవిన్మయీ స్థితా। కోఽర్థః?శివశక్తిమయదక్షవామబాహుద్వయపరివర్తనరూపతర్జనీద్వయావలమ్బితవ్యత్యస్తకరద్వయకనిష్ఠానామికాద్వన్ద్వతదుపరిస్థితమధ్యమాద్వయాగ్రసంయుక్తాఙ్గుష్ఠద్వయాగ్రసంయోజనలక్షణబన్ధనరూపా శివశక్తిద్వయసఙ్ఘట్టాదుత్థితత్వాత్ పరా నిర్వికల్పబోధభూమిసచారిణీ, అత ఏవ వికల్పజనితనిత్యనైమిత్తికకామ్యకర్మలోపరూపదోషవిఘాతినీ, అత ఏవ చ వికల్పరూపరోగాణామ్ అపూర్ణమ్మన్యతాలక్షణానాం హారిణీ సర్వరోగహరాఖ్యే చక్రేఖేచరీముద్రా స్థితేత్యర్థః॥౬౭-౬౮॥

ఖేచరీముద్రావాసనామాహ—(ధర్మేత్యాది)।ధర్మాధర్మౌ పుణ్యపాపాదృష్టజనకక్రియే తయోః సమాహారో ధర్మాధర్మం తస్య సఙ్ఘట్ట ఏకజ్ఞానీయైకధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితప్రకారతా। తాదృశప్రకారితాకాదయం ధర్మో వాధర్మో వేతి సంశయాదితి యావత్। ఉత్థితా తాదృశసంశయోత్తరం జాతా, విత్తిరూపిణీ విశేషదర్శనాత్మకప్రమారూపా ధర్మత్వవ్యాప్యవిహితత్వానయభిత్యాకారికా, అయం ధర్మ ఏవేత్యాకారకనిశ్చయరూపా వా। సా చ గురుదయాలక్ష్యతన్త్రాధ్యయనజన్యా। వికల్పోఽసద్విషయకం జ్ఞానమ్, “శబ్దమాత్రానుపాతీ వస్తుశూన్యో వికల్పః” ఇతి యోగసూత్రాత్। పూర్వోక్తసంశయేఽధర్మకోటిరిత్యర్థః। అధర్మత్వవిశిష్టోపాస్తేః ఖపుష్పత్వాత్। తదుత్థస్తజ్జన్యో యః క్రియాలోపో వికల్పప్రయుక్తాశ్రద్ధయానాదరేణాన్యథాకరణమ్। తేన రూప్యన్తే జన్యన్తే యే దోషాః పాపాదృష్టాన్యాముష్మికదుఃఖప్రదాని తేషాం విఘాతినీ వికల్ప-జన్యరోగాణామైహికదుఃఖప్రదానామాధివ్యాధీనాం చ హారిణీ తాదృశసంశయేఽధర్మకోట్యంశేన జన్యాని యాని పాపాని యే చ రోగాస్తేషాం సర్వేషాం నాశం కుర్వతీ యా విశేషదర్శనాత్మికా ప్రమా తదభిన్నా సంవిన్మయీ నిర్విషయజ్ఞానపరాక్రియాశక్త్యభిన్నా త్రిపురసున్దర్యేవ ఖేచరీముద్రా భూత్వా సర్వరోగహరే చక్రే స్థితేత్యర్థః। ప్రాఞ్చస్తు ధర్మః శివనిష్ఠత్వాచ్ఛక్తిః। అధర్మో నిర్ధర్మకత్వాచ్ఛివః। తత్సంఘట్టః సామరస్యమ్, వికల్పః సంశయస్తదుత్థాః క్రియా నిత్యనైమిత్తికకామ్యరూపాస్తాసాం లోపే యత్పాపం తద్విఘాతినీత్యర్థమాహుః। తేన బాహుద్వయపరివర్తనరూపసంఘట్టః శివశక్తిసామరస్యస్యోక్తసంశయస్య వా స్మారక: సంస్తదీయాఙ్గలిసంయోగసచివ ఉక్తమర్థం సాకల్యేన యథా స్మారయతి తథాఽభ్యస్య ముద్రాం ప్రదర్శయేదితి భావః॥౬౭-౬౮॥

శివశక్తి సమాశ్లేష స్ఫురద్వ్యోమాన్తరే పునః।
ప్రకాశయతి విశ్వం సా సూక్ష్మరూపస్థితం సదా॥౬౯॥

బీజరూపా మహాముద్రా సర్వసిద్ధిమయే స్థితా।
సమ్పూర్ణస్య ప్రకాశస్య లాభభూమిరియం పునః॥౭౦॥

యోనిముద్రా కలారూపా సర్వానన్దమయే స్థితా।
క్రియా చైతన్యరూపత్వాదేవం చక్రమయం స్థితమ్॥౭౧॥

బీజముద్రామాహ–శివశక్తీతి। శివశక్త్యోః సమాశ్లేషః సామరస్యం తన్మధ్యే స్ఫురద్వ్యోమాన్తరే ప్రకాశవిమర్శరూపసూక్ష్మ-తరగగనాన్తరాలే సూక్ష్మరూపస్థితం కారణతావన్మాత్రతయా స్థితం విశ్వం సదా సర్వదా ప్రకాశయతి। అత ఏవ బీజరూపా మహాముద్రా, తస్యా భావిచరాచరరూపవిశ్వోత్పత్తిహేతుత్వాత్ సర్వసిద్ధిమయే విశ్వోత్పత్తిహేతుభూత బీజముద్రాధారత్వాత్ సర్వస్య శివాదేర్భూమ్యన్తస్య సిద్ధిః ఉత్పత్తిః। తదుక్తమీశ్వరప్రత్యభిజ్ఞాయామ్—"చితిః స్వతన్త్రా విశ్వసిద్ధిహేతుః" ఇతి। తన్మయే చక్రే స్థితా। కోఽర్థః? శివశక్తిసంజ్ఞితోభయకరవ్యత్యస్తకనిష్ఠికాద్వయా-గ్రావలమ్బనవక్రోభయానామికోభయపార్శ్వప్రసృతసంయుక్తాగ్రమధ్యమాద్వయోపరిస్థిత వక్రాకారతర్జన్యఙ్గుష్ఠయుగలా సమాశ్లేషాన్తరాలప్రతీయమానగగనాన్తరాలే కారణతావన్మాత్రతయా స్థితం విశ్వం ప్రకాశయన్తీ బీజముద్రా సర్వసిద్ధిమయాభిధే చక్రే స్థితేత్యర్థః।

యోనిముద్రామాహ—సమ్పూర్ణస్యేతి। సమ్పూర్ణస్య ప్రకాశస్య ప్రకాశాత్మనః పరమశివస్య లాభభూమిః ప్రాప్తిస్థానమ్। అత ఏవేయం యోనిముద్రా యోనిరూపాముద్రా యోనిముద్రా యోనిస్త్రికోణం వామాదీచ్ఛాదిశక్తిత్రితయసామరస్యరూపాన్తస్త్రికోణాన్తరాలరూపిణీ కలారూపా హార్ద కలాత్మికా విమర్శశక్తిరూపా। అత ఏవ సర్వానన్దమయే శివశక్తిసామరస్య సముదితపరానన్దలక్షణపరమబిన్దురూపసర్వానన్దమయనామ్ని చక్రే స్థితా। కోఽర్థః? వామేచ్ఛారూపవక్రతర్జనీద్వయాప్రగృహీతవ్యస్తా-నామికాద్వయామపరిగతజ్యేష్ఠాజ్ఞానమయబుజుసంయుక్తామధ్యమాద్వయమధ్యగతరౌద్రీక్రియాత్మకనిష్ఠికాద్వయాగ్రాయోజిత సమ్పూర్ణప్రకాశరూపాఙ్గుష్ఠద్వయాగ్రరూపా

విమర్శకలారూపమయీ యోనిముద్రా ప్రకాశవిమర్శసామరస్యలక్షణపర బిన్దుమయ సర్వానన్దమయే చక్రే స్థితేత్యర్థః।ఉక్తముపసంహరతి క్రియేతి। క్రియా—

“క్రియాశక్తిస్తు విశ్వస్య మోదనాద్ ద్రావణాత్తథా”

ఇత్యుపక్రాన్తా క్రియాశక్తిరేవ భేదేన విరచనామయీ వామాదిశక్తిప్రాధాన్యభేదాత్ సంక్షోభణాదియోన్యన్తముద్రారూపేణ చైతన్యస్వరూపత్వాచ్చక్రమయం త్రైలోక్యమోహనాదిసర్వా- నన్దమయాన్తనవచక్రమయం స్థితమిత్యర్థః॥ ౬౬-౭౧॥

బీజముద్రావాసనామాహ—(శివేత్యాది)। వటబీజస్యాన్తరేఽపి కిఞ్చిద్ వ్యోమాస్త్యేవ తస్య విభుత్వాత్। తస్మిన్ సూక్ష్మతమేఽవకాశే వృక్షః సర్వోఽపి సూక్ష్మస్యస్తిష్ఠతీతి స్థితిః। తద్దృష్టాన్తానుగుణ్యాభిప్రాయేణ జగద్బీజస్య పరస్పరాభిన్నాశ్లేషశాలినః శివశక్తియుగలస్యాన్తః స్ఫురద్వ్యోమాన్తర ఇత్యుక్తమ్। వస్తుతో సే వ్యోమ్నోఽపి సృష్ట్యన్తర్గతత్వేన బీజదశాయాం తదుత్పత్తేరభావేన శివశక్త్యోర్గర్భ ఇత్యేవ వివక్షితమ్। విశ్వస్య ప్రాథమికో యః సత్తాత్మకో భావవికారస్తదభిమానవైశిష్ట్యేన దేవ్యేవ బీజముద్రేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః॥౬౯-౭౦॥

యోనిముద్రావాసనామాహ—(సమిత్యాది)। కామకలాస్వరూపవర్ణనావసరే కలాపదవాచ్యత్వేన యా ప్రదర్శితా తద్రూపేయం యోనిముద్రా। అత ఏవ సంపూర్ణస్య ప్రకాశస్య పరశివస్య లాభభూమిః ప్రాప్తికారణమ్। అత ఏవ చ సర్వానన్దమయచక్రే స్థితా॥౩౧॥

ఇచ్చారూపం పరం తేజః సర్వదాభావయేద్ బుధః।

త్రిధా చ నవధా చైవ చక్రసఙ్కేతకః పునః॥ ౭౨॥

ననుు—

“యదా సా పరమా శక్తిః స్వేచ్ఛయా విశ్వరూపిణీ”

ఇత్యుపక్రాన్తమ్। కథం పునః-

"క్రియాచైతన్యరూపత్వాదేవం చక్రమయం స్థితమ్"

ఇత్యుపసంహియతే? ఇత్యాశఙ్క్య తర్హి మహాన్ ప్రకృతోపసంహారస్త్వయమిత్యాహ—ఇచ్ఛారూపమితి। పరం తేజః శివశక్తిసామరస్యరూపపరామయం జ్యోతిర్ ఇచ్ఛారూపం స్వేచ్ఛాగృహీతనానానామరూపప్రపఞ్చమయం సర్వదా కాలత్రయేఽపి భావయేద్ బుధః సాక్షాత్పరశివ సహక్షరూపనిజగురుకటాక్షరూపపాతేన।

ఘృణా శఙ్కా భయం లజ్జా జుగుప్సా చేతి పఞ్చమీ।

కులం శీలఞ్చ జాతిశ్చేత్యష్టౌ పాశాః ప్రకీర్తితాః॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా పాటితపాశాష్టకతయా పరిస్ఫూరత్పరమశివాహమ్భావః స్వేచ్ఛాకల్పిత నానానామరూపప్రపఞ్చమయం శ్రీచక్రరూపేణ పరిణతం పరామయం తేజః సర్వదా భావయేదిత్యర్థః। పునరస్యైవ చక్రస్య ప్రకారాన్తరేణ వాసనాన్తరమాహ—త్రిధా చేత్యాదినా। స్పష్టమ్॥౭౨॥

అస్యా ఏవ యోనిదేవతాయా ముద్రారూపత్వే హేతుమాహ—(క్రియేత్యాది) పూర్వోక్తా యా క్రియాశక్తిర్మోదనద్రావణవిశిష్టా తద్రూపం యచ్చైతన్యం తత్త్వే సతి కలారూపత్వస్యైవ యోనిముద్రాపదవాచ్యత్వాదిత్యర్థః। ముద్రాత్వసామాన్యస్య సర్వముద్రాశరీరే నివిష్టత్వాదితి భావః। అత్రేదం బోధ్యమ్—వాసనా నామ సూక్ష్మం రూపాన్తరం యథాఙ్కుశస్య ద్వేషో జ్ఞానం వా। తచ్చాస్యైతాదృశమేవ రూపాన్తరమిత్యర్థే లౌకికప్రమాణానామప్రసరాదలౌకికార్షవచన ప్రమాణకమేవాస్థేయమ్। తాదృశప్రమాణద్వయోపలమ్భేతు ద్వయోరపి ప్రామాణ్యావిశేషాదేవ ద్వే అపి వాసనే ఏవ। యత్తు వృద్ధైస్తత్ర స్థూలరూపవాసనయోః సాధారణో ధర్మో హేతుత్వేన లిఖ్యతే, యథాఙ్కుశస్య జ్ఞానాత్మకత్వే మనోమయగజనివారకత్వాదిః సోఽపి హేతుత్ప్రేక్షామాత్రం హేత్వధికరణన్యాయేన స్వార్థతాత్పర్యహీన ఏవ న తు వాస్తవికః। ఏవం సతి—

త్రిరాచామతి తద్ధృష్టోత్యస్తి భాతి ప్రియత్రయమ్।

యత్ పునః పరిమార్ష్టి ద్విర్నామరూపే జహాతి తత్॥

ఇత్యాదిరీత్యా స్మృత్యుక్తనిఖిలాహ్నికకర్మసు లీలావిశ్వమ్భరవోధసారాదిగ్రన్థేషు కవిభిః స్వకపోలకల్పనయా లిఖ్యమానా వాసనాః స్వరూపోత్ప్రేక్షామాత్రత్వేనా- లఙ్కారాన్తరవచ్చమత్కారాధాయికా అపి యథా నానుష్ఠానోపయోగిన్యస్తథా ప్రకృతేఽపి మూలే తన్త్రాన్తరే చాదృష్టాః ప్రాచీనైర్లిఖ్యమానా అపి వాసనా భూయస్యోఽస్మాభిరుపేక్షితా ఇతి న తత్ర శ్రద్ధాజాడ్యేన భ్రమితవ్యమ్। ఇదానీం యదా సా పరమా శక్తిరిత్యుపక్రాన్తాం చక్రవాసనాముపసంహరతిఏవమితి। పరజ్యోతిషో దేవ్యా ఇచ్ఛైవ సర్వస్యాస్య చక్రస్యోత్పన్నత్వాదిచ్ఛావిశిష్టా దేవ్యేవ సర్వచక్రరూపేతి సర్వదాఽఽముప్తేరామృతేశ్చ బుధో భావయేదిత్యర్థః॥ ౭౨॥

వహ్నినైకేన శక్తిభ్యాం ద్వాభ్యాం చైకోఽపరః పునః।

త్రైశ్చ వహ్నిత్రయేణాపి శక్తీనాం త్రితయేన చ॥ ౭౩॥

పద్మద్వయేన చాన్యః స్యాద్ భూగృహత్రితయేన చ।

పఞ్చశక్తిచతుర్వహ్ని పద్మద్వయమహీత్రయమ్॥ ౭౪ ॥

పరిపూర్ణం మహాచక్రం తత్ర్రకారః ప్రదర్శ్యతే।

తత్రాద్యం నవయోని స్యాత్ తేన ద్విదశసంయుతమ్॥ ౭౫ ॥

మనుయోని పరం విద్యాత్ తృతీయం తదనన్తరమ్।

అష్టద్వయష్టదలోపేతం చతురస్రత్రయాన్వితమ్॥ ౭౬॥

చక్రస్య త్రిప్రకారత్వం కథితం పరమేశ్వరి।

సృష్టిః స్యాన్నవయోన్యాదిపృథ్వ్యన్తం సంహృతిః పునః॥ ౭౭॥

పృథ్వ్యాదినవయోన్యన్తమితి శాస్త్రస్య నిర్ణయః।

ఏతత్సమష్టిరూపం తు త్రిపురాచక్రముచ్యతే॥ ౨౮॥

తత్రాదౌ త్రిధాత్వవాసనామాహ—వహ్నినైకేనేతి। ఏకేన వహ్నినా ద్వాభ్యాం శక్తిభ్యామేకః ప్రకారః। త్రైశ్చైకవహ్నిశక్తి-రూపైస్త్రికోణత్రయైః పునర్వహ్నిత్రయేణ శక్తీనాం త్రినయేన చాపరః ప్రకారః। అయమర్థః—త్రికోణానామేవోపరి విస్తారక్రమేణ పునర్వహ్నిత్రయేణ శక్తిత్రయేణ చ జాయతేఽయమేకః ప్రకారః॥ ౨౩॥

పద్మద్వితయేన భూగృహత్రితయేన చాన్యః ప్రకారః। పద్మద్రయవృత్తత్రయాన్తరాలయోరష్టదలం షోడశదలం చేతి। భూగృహత్రితయం చతురస్రత్రయమ్। ఏవం కృతే సతి పఞ్చ శక్తయశ్చత్వారో వహ్నయః పద్మద్వయం మహీత్రయం చేతి పరిపూర్ణం మహాచక్రం సమష్టిరూపమ్।

తత్రప్రకారత్రయమేవ వివిచ్య వివృణోతితత్రప్రకార ఇతి। జాతావేకవచనమ్। తత్రప్రకారాః ప్రదర్శ్యన్త ఇత్యర్థః। తత్ర తేషు ప్రకారేషు, ఆద్యం నవయోని వహ్నినైకేన శక్తిభ్యాం ద్వాభ్యామిత్యస్య వివరణమ్। ఏకస్య వహ్నేర్ద్వయోః శక్త్యోశ్చ సంయోగే సతి బైన్దవత్రికోణాష్టకోణైర్నవయోనిచక్రం భవతీత్యర్థః। తేన ద్విదశసంయుతం మనుయోనిపరం విద్యాత్। తేన నవయోనిచక్రేణ ద్విదశసంయుతం దశారద్వయసంయుతం మనుయోని చతుర్దశకోణం పరం ద్వితీయం జానీయాత్। తేన వహ్ని త్రయే శక్తిత్రయే చ కృతే సతి దశారచక్రద్వయం చతుర్దశారచక్రం చ చక్రత్రితయం ద్వితీయం చక్రం భవతీత్యర్థః। తదనన్తరమష్టద్వయష్టదలోపేతం చతురస్రత్రయాన్వితమ్। తేన చక్రద్వయేనానన్తరమవ్యవధానేన స్థితమత్యన్తసన్నిహితమ్ అష్టదలకమలేన షోడశదలకమలేన చోపేతం చతురస్రత్రయాత్మకం తృతీయం చక్రమిత్యర్థః।

నను త్రయాణాం చక్రాణామేకైకప్రకారత్వం కథమితి? ఉచ్యతే—

ప్రత్యేకమంశభేదేన సర్గస్థితిలయక్రమాత్।

ఇతి సఙ్కేతపద్ధత్యుక్తరీత్యా ఏకైకచక్రావయవత్రితయస్య సృష్టిస్థితిసంహారభేదాత్ క్రోడీకారః। తద్యథా- చతురస్రత్రయం సృష్టిసృష్టిః, షోడశదలపద్మసృష్టిస్థితిః, అష్టదలపద్మ సృష్టిసంహారః। ఏవం చక్రత్రయమయం సృష్టిమయత్వాదేకమ। ఏవం చతుర్దశారం

స్థితిసృష్టిః, బాహ్యదశారం స్థితిస్థితిః, అన్తర్దశారం స్థితిసంహారః। ఏవం చక్రత్రయం స్థితిమయత్వాదేకమ్। ఏవమష్టకోణం సంహారసృష్టిః, త్రికోణం సంహారస్థితిః, బైన్దవం సంహారసంహారః, ఏవం చక్రత్రయం సంహారమయత్వాదేకమ్। బైన్దవం చక్రమారభ్య చతురస్రాన్తోద్ధారః సృష్టిరిత్యర్థః। ౭౬।

ఇత్యేతత్సర్వం మనసి నిధాయాహ—చక్రస్య త్రిప్రకారత్వం కథితం పరమేశ్వరీతి। స్పష్టమ్। నను చక్రస్య త్రైవిధ్యముక్తం యది తర్హీదం చక్రం మధ్యచక్రమారభ్య కిముత్పాదయితుం న శక్యతే ఇత్యత ఆహసృష్టిరితి। అత్ర నవయోనిశబ్దేన నవయోన్యన్తర్గతం బైన్దవం చక్రం లక్ష్యతే। తద్బైన్దవం చక్రమారభ్య చతురస్రాన్తో_ద్ధారః సృష్టిః, సంహృతిః పునః పృథ్వ్యాదినవయోన్యన్తమితి। తథా చ చతురస్రత్రయమారభ్య బైన్దవాన్తముద్ధారః సంహార ఇత్యర్థ ఇతి చతుఃశతీశాస్త్రస్య నిర్ణయః। అతో న మధ్యమారభ్య చతుఃశతీశాస్త్రస్య చక్రోద్ధార ఇతి తాత్పర్యమ్।

యథా దేవదత్తవిష్ణుమిత్రయజ్ఞదత్తేషు ప్రస్తుతేషు 'దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోః ఫలాని దేయాని' ఇత్యుక్తే విష్ణుమిత్రస్య న దేయానీతి గమ్యతే। తద్వత్పూర్వం శ్రీచక్రమవయవశో విభజ్య వాసనాముక్త్వా ఇదానీం సమష్టిచక్రస్య వాసనామాహ ఏతదితి। ఏతత్సమష్టిరూపం సృష్ట్యాదిత్రితయం సమష్టిర్నామ। అవయవీ తు తథా న భవతి, సృష్టిపదేన స్థితిపదేన సంహారపదేనాపి చ నాభిధీయతే, కిన్తు త్రిపురాచక్రముచ్యతే। త్రిపురాయాః సృష్ట్యాదిభ్యస్త్రిభ్యః పురావిద్యమానత్వాత్తత్పదాభిధేయాయా అనాద్యన్తరూపాయాః స్వసంవిదశ్చక్రమావిర్భావభూమిరిత్యుచ్యతే। తదుక్తం సఙ్కేతపద్ధత్యామ్—"వశిన్యోఽష్టౌ సాన్తరాలమ్" దీం ఇత్యాదినా "అనాఖ్యా సర్వగా తతః" ఇత్యన్తేన॥౭౮

పూర్వచతుఃశత్యాం సకలం బాహ్యగతం మధ్యగతం చేతి త్రివిధం చక్రం పూర్వపూర్వాశక్తస్యోత్తరోత్తరం పూజనీయత్వేన కథితమ్। తదిదం సవాసనం పూజయితురపి తుల్యమితి ధ్వననాయ తత్త్రైవిధ్యం తత్ప్రసఙ్గాన్నవధాత్వం చోపదిశతి—

త్రిధా చ నవధా చైవ చక్రసంకేతకః పునః।

"త్రికోణో వైన్దవం శ్లిష్టమ్" ఇతి బ్రహ్మాణ్డపురాణోక్తవచనరీత్యా సకలచక్రం మన్వస్రాదిచక్రే బాహ్యమధ్యగతపదవాచ్యేఽన్తర్భూతమ్। బాహ్యమధ్యగతస్యాపి శక్త్యనలాత్మకయోనినవకత్వావిశేషాన్నవయోన్యాత్మకచక్ర ఏవాన్తర్భావః। ఈదృశార్థం మనసి

నిధాయాసన్దేహాయ సంక్షేపవిస్తరాభ్యాం త్రైవిధ్యం ద్విధారం వర్ణయతి—(వహ్నీత్యాది)।
వహ్నిరేకో ద్వే శక్తీ చేత్యేకః। పరస్త్వేత్రైస్త్రిభిరన్యైః షడ్భిశ్చేతి మిలిత్వా నవభిర్భవతి।
అన్యస్త్వేత్రైర్నవభిః పద్మద్వయభూత్రయాభ్యాం చ మిలితః। అస్యైవ వివరణం పఞ్చశక్తీతి।
తేన నవయోనినా ద్విదశారాభ్యాం చ సంయుతం మనుయోనిద్వితీయమ్। సుగమమన్యత్।
బిన్దుయోగస్త్వనుక్తత్వావిశేషాచ్చక్రత్రయేఽప్యన్వేతి॥౭౩-౭౭॥

యస్య విజ్ఞానమాత్రేణ త్రిపురాజ్ఞానవాన్ భవేత్।

చక్రస్య నవధాత్వం చ కథయామి తవ ప్రియే॥ ౭౯ ॥

ఆదిమం భూత్రయేణ స్యాద ద్వితీయం షోడశారకమ్।

అన్యదష్టదలం ప్రోక్తం మనుకోణమనన్తరమ్॥ ౮౦॥

పఞ్చమం దశకోణం స్యాత్ షష్ఠం చాపి దశారకమ్।

సప్తమం వసుకోణం స్యాన్మధ్యత్ర్య స్రమథాష్టమమ్॥ ౮౧॥

నవమం త్ర్యస్తమధ్యం స్యాత్ తేషాం నామాన్యతః శృణు।

త్రైలోక్యమోహనం చక్రం సర్వాశాపరిపూరకమ్॥౮౨॥

సర్వసంక్షోభణం గౌరి సర్వసౌభాగ్యదాయకమ్।

సర్వార్థసాధకం చక్రం సర్వరక్షాకరం పరమ్॥ ౮౩॥

సర్వరోగహరం దేవి సర్వసిద్ధిమయం తథా।

సర్వానన్దమయం చాపి నవమం శృణు సున్దరి॥ ౮౪॥

అత్ర పూజ్యా మహాదేవీ మహాత్రిపురసున్దరీ।

పరిపూర్ణం మహాచక్రమజరామరకారకమ్॥ ౮౫॥

నను స్వసంవిద్రూపా త్రిపురైవ సా జ్ఞాయతాం కిమేతేన చక్రవాసనాలక్షణేన బకబన్ధనవిధిప్రయాసేనేత్యత ఆహ-యస్యేతి। యస్య విజ్ఞానమాత్రేణ యస్మిన్ విజ్ఞాన ఏవ త్రిపురాచక్రజ్ఞానమాత్రేణ త్రిపురాజ్ఞానవాన్ జ్ఞాతా భవేత్। కోఽర్థః? శుద్ధాయా నిరాకారమూర్తేస్త్రిపురాయా జ్ఞానమశక్యమ్। అత ఏవోక్తరీత్యైవ ఏతచ్చక్రవాసనయా తన్మధ్యే బైన్దవచక్రే క్రోడీకృతా సా జ్ఞాతుం శక్యేత్యర్థః। తదుక్తమభియుక్తైః—

ఘృతకాఠిన్యవచ్చక్రం మహాయోనౌ చిదమ్బరమ్।

ద్రుత హేమఘనీభావమితి మూర్తిం కరోమ్యహమ్॥ ఇతి।

చక్రస్య పూర్వముద్దిష్టం నవధాత్వమిదానీం వక్తుం ప్రతిజానీతే—చక్రస్యేతి। యతః ప్రియతమాఽసి త్వమతో రహస్యమపి కథయామీత్యర్థః॥ ౭౮॥

ఇదానీం నవధాత్వమేవాహ—ఆదిమమితి। భూత్రయేణ చతురస్రత్రయేణ, మనుకోణం చతుర్దశారమ్, వసుకోణమ్ అష్టకోణమ్। స్పష్టమన్యత్।

ఉక్తానాం నవచక్రాణాం నామాన్యాహ—తేషాం నామానీతి। త్రైలోక్యమోహనం లోక్యత ఇతి లోకః, లోక్యతేఽనేనేతి లోకః, లోకయతీతి లోక ఇతి కర్మకరణకర్తృవ్యుత్పత్త్యా భేయమానమాతృలక్షణం త్రైలోక్యమ్, తస్య మోహనం తిరోధాయకమద్వైతప్రతీత్యుత్పాదనేన। సర్వాశాపరిపూరకమ్ ఆశా నామ అతృప్తస్య పదార్థాన్తరేషు స్పృహా తస్యాః సర్వస్యాః స్పృహాయాః పరిపూరకం నిత్యపరిపూర్ణతృప్తిలక్షణపరమశివసామరస్యప్రతిపాదనేన॥౮౨॥

సర్వ సంక్షోభణం సర్వస్య క్షిత్యాదేః శివాన్తస్యోపర్యుపరి తత్త్వ క్రమేణ సంక్షోభస్తస్య సంహారలక్షణస్య కారకం భేద ప్రపఞ్చలయరూపత్వాత్। సర్వసౌభాగ్యదాయకం సర్వసౌభాగ్యం సర్వస్పృహణీయతా తస్యా దాయకమ్, సర్వదీం స్పృహణీయపరప్రేమాస్పదపరమశివైక్యప్రతిపాదనేన। సర్వార్థసాధకం సర్వేషాం వైదికానాం తాన్త్రికాణాం క్రియాణామర్థః ప్రయోజనం పరమశివప్రాప్తిః। తదుక్తం మహాకవిభిః—

బహుధా హ్యాగమైర్భిన్నాః పన్థానః సన్తి భూతలే।

త్వయ్యేవ నిపతన్త్యోఘా జాహ్నవీయా ఇవార్ణవే॥ ఇతి।

తత్సాధయతి—[సర్వరక్షేతి]। సర్వరక్షాకరం రక్షా నామ ప్రతికూలపదార్థాదుపరతిః పరిహారః షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకం సర్వమేవ ప్రతికూలపదార్థః, తస్మాత సర్వస్మాద్ రక్షాం శివాహమ్భావభావనాలక్షణాం కరోతి। తదుక్తం పరాపఞ్చాశికాయామ్—

అహమి ప్రలయం కుర్వన్నిదమః ప్రతియోగినః।
పరాక్రమపరో భుఙ్క్తే స్వభావమశివాపహమ్॥ ఇతి॥ ౮౩॥

సర్వరోగహరం భేదలక్షణం షటత్రింశత్తత్త్వాత్మకం సర్వమేవ రోగస్తస్య హరమ్, అభేదప్రతీతి హేతుత్వాత్। అత్రైవోక్తమ్—"వికల్పరూపరోగాణాం హారిణీ ఖేచరీ పరా" (యాం హృం సం౦ శ్లో౦౪౧) ఇతి। సర్వసిద్ధిమయం సర్వస్య సిద్ధిరుత్పత్తిః స్థితిః సంహారశ్చ, తన్మయమ్, త్రికోణస్య సృష్టిస్థితిసంహారహేతుత్వాత్। తదుక్తమీశ్వర ప్రత్యభిజ్ఞాయామ్—"చితిః స్వతన్త్రా విశ్వసిద్ధిహేతుః" ఇతి। సర్వానన్దమయం శివశక్తిలక్షణప్రకాశవిమర్శసామరస్యరూపత్వాత్। అత్ర సర్వత్ర ప్రవృత్తి నిమిత్తభేదాభావాదద్వైతవిశ్రాన్తిరేవ పరమార్థః॥౮॥

పూర్వోక్తవాసనాచకస్య ప్రయోజనమాహ–అత్రేతి। మహాదేవీ మహతీ దేశకాలైరనాకలితత్వాత్, దేవీ ద్యోతనార్థా దేవీపదాభిధేయా విమర్శరూపా। అత్ర త్రిధా నవధా చ పూర్వోక్తవాసనాచక్రే మహాత్రిపురసున్దరీ మహతీ అనావరణా చిద్రూపిణీ త్రిపురా తుర్యరూపత్వాత్ సున్దరీ స్వాత్మతయా సర్వస్య స్పృహణీయత్వాత్। ఏవం విధా స్వసంవిద్దేవతా పూజ్యా వక్ష్యమాణపరాదిత్రివిధరూపయా పూజయా భావనీయా।

త్రైలోక్యమోహనాదినవచక్రాణాం స్వస్వనామానురూపార్థవాసనాలక్షణఫలాన్యుక్త్వా సమష్టిచక్రస్య ఫలమాహ–పరిపూర్ణమితి। పరిపూర్ణ నవచక్రసమష్టిరూపం మహాయోని మధ్యమహాబిన్దు చక్రస్ఫురత్ప్రకాశవిమర్శసామరస్య-రూపపరాప్రభాపటలమయ సర్వానన్దమయం సర్వావరణసమగ్రం చ మహాచక్రం విశ్వమయం విశ్వోత్తీర్ణపరామయత్వాత్, అజరామరకారకమ్ అజరః కాలత్రయాతీతత్వాత్, అత ఏవామర ఉత్పత్తివినాశరహితత్వాత్, అజరామరః పరమశివః, కారకం స్వపూజకస్య

కాలత్రయాతీతోత్పత్తివినాశరహిత నిత్యపరమశివత్వప్రాప్తిలక్షణం మోక్షం కరోతీత్యర్థః॥ ౮౫॥

అస్మింశ్చక్రే ప్రథమం విన్దౌ ప్రధానదేవతాం పూజయిత్వావరణదేవతాసు పూజనీయాసు ద్వౌ క్రమౌ। తత్ర నవయోన్యాదిభూగృహాన్తపూజనే సృష్టిక్రమః, సృష్టేరనేనైవ క్రమేణ వర్ణితత్వాత్। తద్విపరీతస్తు సంహారక్రమః। ఉభయవిధాపి పూజా యుక్తైవేతి ద్యోతనాయ క్రమద్వైవిధ్యముపపాదయతి—(సృష్టీత్యాది)। ఇదానీం క్రమప్రాప్తం నవవిధత్వం తన్నామాని చోపదిశతి—(చక్రేత్యాది)। అత్ర త్రైలోక్యమోహనాదయః సంజ్ఞా యోగరూఢాస్తాదృశార్థవిశిష్టత్వేన భావనీయానీత్యేతద్ధ్వననార్థం వక్ష్యమాణన్యాసోపయోగార్థం చోక్తాః। నిగదవ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౭౮-౮౫॥

ఏవమేవ మహాచక్రసఙ్కేతః పరమేశ్వరి।

కథితస్త్రిపురాదేవ్యా జీవన్ముక్తిప్రవర్తకః॥ ౮౬॥

చక్రసఙ్కేతముపసంహరతి–ఏవమితి। ఏవమ్ ఉక్తప్రకారేణ, త్రిపురాదేవ్యాః పూర్వోక్తలక్షణాయా మహాచక్రసఙ్కేతః షట్త్రింశత్తత్త్వచక్రరూపత్వాద్ మహాచక్రం జీవతో ముక్తిః జీవన్ముక్తిః, ముక్తిర్హి బన్ధనాదుద్బన్ధనం ఘృణాదిపాశాష్టకేన। కోఽర్థః ? పరమశివాదిస్వగురుపరదేవతాధిగతపరమార్థశ్చక్రసఙ్కేతకః స్వపరామర్శకస్య హఠాదేవ సకలపాశవినాశనేన శివాహమ్భావభావన ప్రవర్తయతీత్యర్థః॥౮౬॥

ఇతి శ్రీమత్పరమయోగీన్ద్రపరమహంసపుణ్యానన్దనాథ-

శిష్యపరమహంసామృతానన్దనాథయోగిప్రవర-

విరచితాయాం వామకేశ్వరతన్త్రయోగినీ-

హృదయదీపికాయాం చక్రసఙ్కేతకః

ప్రథమః పటలః॥ ౧॥

చక్రసంకేతముపసంహరతి—(ఏవమిత్యాది)। స్వస్య త్రిపురాదేవ్యభేదాభిప్రాయేణ స్వకథితోఽప్యర్థ స్తయైవ కథిత ఇత్యుక్తమ్। త్రిపురాదేవ్యా ఇతి షష్ఠీ వా। ఏతత్సంకేతజ్ఞానఫలం జీవన్ముక్తిరితి సర్వం శివమ్॥౭౬॥

ఇతి శ్రీభాస్కరోన్నీతే నిత్యాషోడశికామ్బుధేః।

వ్యాఖ్యానే సేతుబన్ధాఖ్యే విశ్రామః షష్ఠ ఈరితః॥

అథ ద్వితీయః పటలః

మన్త్రసఙ్కేతకం దివ్యమధునా కథయామి తే।

యద్వేత్తా త్రిపురాకారో వీరచక్రేశ్వరో భవేత్॥౧॥

అథ ద్వితీయం మన్త్రసఙ్కేతకం శ్రోతృజనప్రవృత్తయే ఫలప్రతిపాదనపూర్వకం వక్తుం ప్రతిజానీతే—మన్త్రసఙ్కేతకమితి। దివ్యం ప్రకాశవిమర్శాత్మకపరమశివపరాశక్తి ప్రతిపాదనపరత్వాత్। మన్త్రసఙ్కేతకం మననాత్త్రాయన్తే సాధకమితి మన్త్రాశ్చిన్మరీచయః, తద్వాచకత్వాద్ వైఖరీవర్ణవిలాసభూతానాం సౌభాగ్యవిద్యాదీనాం మననాత్ త్రాణతా। తదుక్తం సఙ్కేతపద్ధత్యామ్—

మననాత్త్రాణధర్మాఽసౌ మన్త్రోఽయం పరికీర్తితః॥ ఇతి।

సఙ్కతకం పూర్వోక్తలక్షణమ్। అధునా కథయామీతి। ప్రకాశాత్మకోఽహం తే విమర్శరూపిణ్యాః కథయామి హృదయఙ్గమతాం నయామీత్యర్థః। యద్వేత్తా యస్య మన్త్రసఙ్కేతకస్య వేత్తా జ్ఞాతా త్రిపురాకారో వేదనసంపరిస్ఫురత్పరమశివభట్టారకో వీరచక్రేశ్వరో భవేత్, వీరాః పూర్వోక్తలక్షణాస్తేషాం చక్రం సమూహః తస్యేశ్వరః పరమశివః। కోఽర్థః? ఏతన్మన్త్రసఙ్కేతప్రతిపాదితశ్రీవిద్యాదిమన్త్రరహస్యభూతపరభావనాప్రణాశితమాయాజాలః, అత ఏవ పరమశివ ఏవ భవేదిత్యర్థః॥ ౧॥

ఏవం సార్ధషడశీత్యా శ్లోకైశ్చక్రసఙ్కేతముపదిశ్య క్రమప్రాప్తం మన్త్రసఙ్కేతముపదిదిక్షుః శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే—(శ్రీభైరవేత్యాది)। సఙ్కేతకమిత్యజ్ఞాతార్థే కప్రత్యయః। అద్యావధి కేనాప్యజ్ఞాతం తే త్వదీయం మన్త్రసఙ్కేతం తే కథయామి। వీరా ఉపాసకాః। తే చ సకలాదిభేదేన త్రివిధాః। తేషు శుద్ధా ఉత్తమాః। అత ఏవ తే వీరసమూహస్యేశ్వరాః। తాదృశో మన్త్రసఙ్కేతజ్ఞానేన భవతి। అత ఏవ చ స త్రిపురాకారస్త్రిపురాసారూప్యముక్తిమాన్। ఉపలక్షణమేతత్ సాయుజ్యాదేరపి॥ ౧॥

కరశుద్ధికరీ త్వాద్యా ద్వితీయా చాత్మరక్షికా।

ఆత్మాసనగతా దేవీ తృతీయా తదనన్తరమ్॥ ౨॥

చక్రాసనగతా పశ్చాత్ సర్వమన్త్రాసనస్థితా।

సాధ్యసిద్ధాసనా షష్ఠీ మాయాలక్ష్మీమయీ పరా॥ ౩॥

మూర్తివిద్యా చ సా దేవీ సప్తమీ పరికీర్తితా।

అష్టమ్యావాహినీ విద్యా నవమీ భైరవీ పరా॥ ౪॥

మూలవిద్యా తథా ఖ్యాతా త్రైలోక్యవశకారిణీ।

పూర్వోక్తత్రైలోక్యమోహనాదినవచక్రేశ్వరీమన్త్రానేవోపక్రమ్య మన్త్రసఙ్కేతకమారభతే—కరశుద్ధికరీతి।

ఆత్మతత్త్వగతయోరశుద్ధయోరత్ర కమకరణాత్మనోర్ద్వయోః।

శుద్ధతత్త్వలయభావనామయీ శుద్ధిరాత్మకరయోః పరా మతా॥

ఇత్యస్మద్గురుక్తరీత్యా కర్మేన్ద్రియాన్తఃపాతినోః కరయోరశుద్ధతత్త్వాన్తరగతయోరశుద్ధయోః శుద్ధతత్త్వలయభావనా శుద్ధిస్తత్కరీయం విద్యా, పరాహన్తప్రతిపాదనపరత్వాత్। అత్రైవ వక్ష్యతి—

కర్మేన్ద్రియాణాం వైమల్యాత్ కరశుద్ధికరీ స్మృతా। (౩।౧౩౪)

ఆద్యా త్రైలోక్యమోహనచక్రేశ్వగీ విద్యత్యర్థః। నన్వత్ర కరశుద్ధయాది మన్త్రాణాం సఙ్ఖ్యామేవ కరోతి కిమితి నోద్ధరతి। ఉచ్యతే, వామకేశ్వరశాస్త్ర ఏవాసాముద్ధారః, అత్ర త్వజ్ఞానార్థప్రతిపాదనపరత్వాదమ్య శాస్త్రస్యేతి న మన్త్రోద్ధారః క్రియత ఇతి। ద్వితీయా చాత్మరక్షికేతి।

భేదలక్షణవిపక్షసఙ్కటోత్తారణపరమిహాత్మరక్షణమ్।

ఇత్యస్మద్గురుక్తరీత్యా భేదప్రపఞ్చలచక్షణప్రతిపతక్షపరాభవరూపసఙ్కటాద్రక్షామ అభేదప్రతీతిరూపాం పరాహన్తాప్రతిపాదనేన వాత్మనః కరోతి ఇత్యాత్మరక్షికా ద్వితీయా సర్వాశాపరిపూరకాఖ్యద్వితీయచక్రేశ్వరీ విద్యేత్యర్థః। ఆత్మాసనగతా దేవీ తృతీయా।

ఆత్మచక్రమనుదేవతాత్మనామాసనం శివమయత్వభాసనమ్।

ఇత్యస్మద్గురుక్తరీత్యా సాధకచక్రమన్త్రదేవతానాం స్వసంవిద్రూపతయా అనుసన్ధానలక్షణాసనచతుష్టయవిద్యానామాదిభూతా ఆత్మాసనగతా విద్యా తృతీయా సర్వసంక్షోభకరలక్షరణతృతీయచక్రేశ్వరీ విద్యేత్యర్థః। తదనన్తరం చక్రాసనగతా తదనన్తరోక్తచక్రాసనగతా చతుర్థీ విద్యా సర్వసౌభాగ్యదాయకలక్షణచతుర్థచక్రేశ్వరీ విద్యేత్యర్థః। పశ్చాత్ సర్వమన్త్రాసనస్థితా। అనన్తరోక్తవాసనాపూర్వోక్తలక్షణమననత్రాణాలక్షణచిన్మరీచిప్రసరణాఖిలావరణదేవతామన్త్రాసనస్థితా పఞ్చమీ విద్యా। సర్వార్థసాధకాభిధానలక్షణపఞ్చమచక్రేశ్వరీ విద్యేత్యర్థః। సాధ్యసిద్ధాసనా షష్ఠీ।

సర్వపీఠనివాసిన్యః సర్వగాశ్చిన్మరీచయః।

భైరవ్యో భరితాకారా రక్షన్తు కులమాతరః॥

ఇతి ప్రామాణికవచనోక్తరీత్యా చిన్మరీచిమయపరిణతావరణదేవతాః సాధ్యాః సాధకదశాయాం సప్తషష్టిసఙ్ఖ్యాత్రికోణాదిషోడశదలాన్తపదగతాశ్చతురస్రత్రితయగతాశ్చ

దేవతాః సృష్టిక్రమరూపత్వాత్సాధ్యాః। తదుక్తమత్రైవ—"సృష్టిః స్యాన్నవయోన్యాదిపృథ్వ్యన్తమ్ (యోంహ్రుంసం౦ గ్లోం౭౮) ఇతి। సాధ్యాస్తా ఏవ సంహృతికాలే సిద్ధాశ్చతురస్రాదిబైన్దవాన్తక్రమేణోపసంహృతాః। తదుక్తమత్రైవ—"సంహృతిః పునః పృథ్వ్యాదినవయోన్యన్తమ్" (యోం హ్రుం సం౦ గ్లోం ౭౨) ఇతి। అత్ర సిద్ధిః సంహారః। తదుక్తమీశ్వరప్రత్యభిజ్ఞాయామ్- "చితిః స్వతన్త్రా విశ్వసిద్ధిహేతుః" ఇతి। (అతః సాధ్యాః సిద్ధాశ్చ సాధ్యసిద్ధాః)। ఏవం సృష్టిసంహారక్రమేణానుసన్ధీయమానానాం సాధ్యసిద్ధానామావరణదేవతానామ్ ఆసనే స్థితా విద్యా సావ్యసిద్ధాసనా షష్ఠీ సా సర్వరక్షాకరనామధేయషష్ఠచక్రేశ్వర విద్యేత్యర్థః। మాయాలక్ష్మీమయీ పరా। మూర్తివిద్యా చ సా దేవీ సప్తమీ పరికీర్తితేతి। అస్యా విద్యాయాశ్చతుః–

శతీశాస్త్రేఽనుద్ధృతత్వాదత్రోద్వారః క్రియతే—మాయా భువనేశ్వరీబీజమ, దీం. లక్ష్మీః శ్రీబీజమ్, తన్మయీ తత్రప్రచురా। తయోరూర్ధ్వగతా పరా।

చతుర్దశయుతం భద్రే త్రిశీర్షాన్తసమన్వితమ్।

తృతీయం బ్రహ్మ సుశ్రోణి హృదయం భైరవాత్మనః॥

ఇతి శ్రీపరాత్రింశికోక్తరీత్యా పరా పరావాచకత్వాత్తద్బీజత్రయాత్మికా బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాత్మకత్వాచ్చ సా విద్యా శ్రీమహాత్రిపురసున్దరీమూర్తికల్పనాయాం వినియుక్తా సప్తమీ సర్వరోగహరాభిధేయసప్తమచక్రేశ్వరీ విద్యేత్యర్థః। అష్టమ్యావాహినీ విద్యా।

ఆన్తరస్య నిజసంవిదాత్మనో

మాతురత్ర కరణాత్మనా బహిః।

మేయసంవిది సమర్పణం తదా-

వాహనం సమరసత్వలక్షణమ్॥

ఇత్యస్మద్గురూక్తరీత్యా స్వహృదయకమలకర్ణికామధ్యే స్ఫురన్త్యాః సంవిత్కలాయాః "ఆత్మా మనసా యుజ్యతే, మన ఇన్ద్రియేణ, ఇన్ద్రియమర్థేన" ఇతి తన్త్రాన్తరోక్తపరిపాట్యా బహిరర్థప్రసరణలక్షణావాహినీ విద్యా సర్వసిద్ధిప్రదాఽష్టమచక్రేశ్వరీ విద్యేత్యర్థః। నవమీ

భైరవీ పరా భైరవో విశ్వస్య భరణాత్ స్థితి హేతుతయా రక్షణాత్
పరచిన్మాత్రపర్యవసానలక్షణసంహారకారణతయా వమనాత్ సృష్టిహేతుతయా చ ॥ ౨-౪ ॥

ఏక ఏవ మన్త్రో నవచక్రేశ్వరీరూపోపాధిభేదాన్నవధా జాతః। తే చ మన్త్రాః ప్రథమపటల ఏవోద్ధృతాస్తాన్నామమాత్రేణోద్దిశతి—(కరశుద్ధికరీత్యాది)। ఆము సప్తమీ మూర్తివిద్యానామ్నీ తత్ర నోద్ధృతా। ఏకస్యా ఏవానుద్ధారే బీజం తు తత్రైవావాహనప్రకరణే వర్ణితమస్మాభిః। తామిహోద్ధరతి—మాయేతి। మాయా హృల్లేఖా లక్ష్మీః శ్రీబీజమ్। పరా వాలా తృతీయబీజమ్। ఏవమక్షరత్రయాత్మికా మూర్తివిద్యా భైరవీ భైరవస్య పరశివస్య పత్నీ త్రిపురసున్దరీరూపేత్యర్థః॥ ౨-౪ ॥

ఏవం నవప్రకారాస్తు పూజాకాలే ప్రయత్నతః॥ ౫ ॥

ఏతాః క్రమేణ న్యస్తవ్యాః సాధకేన కులేశ్వరి !।

పాదాగ్రజఙ్ఘాజానూరుగుదలిఙ్గాగ్రకేషు చ ॥ ౬ ॥

ఆధారే విన్యసేత్మూర్తి తస్యామావాహినీం న్యసేత్

మూలేన వ్యాపకన్యాసః కర్తవ్యః పరమేశ్వరి !॥ ౭ ॥

నను భైరవీ చతుఃశతీశాస్త్రోక్తా కిమత్ర నోద్ధృతా యతః సప్తమచక్రేశ్వరీ విద్యా చోద్ధృతేత్యత ఆహ—మూలవిద్యేతి। మూలం విశ్వస్య శివాదేర్భూమ్యన్తస్య షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మనః ప్రకాశవిమర్శసామరస్యరూపం పరం తేజో వేదయతీతి మూలవిద్యా తథా ప్రోక్తా భైరవీ కథితా నాన్యా। అస్యాస్తత్రైవోద్ధృతత్వాన్నాత్రోద్ధారః। అన్యథా సప్తమచక్రేశ్వరీవదనోద్ధరేత్। వక్ష్యతి—

మూలేన వ్యాపకన్యాసః కర్తవ్యః పరమేశ్వరీ। ఇతి।

త్రైలోక్యముక్తలక్షణం వశీకరోతి సర్జనే సంహారే చ స్వాయత్తం కరోతీతి వక్ష్యమాణపూజాసఙ్కేతకే వక్తుం యోగ్యమపి న్యాసం నవచక్రేశ్వరీవిద్యానాం ప్రసఙ్గాన్మణ్డూకప్లుతిన్యాయేనాహ—ఏవమితి। ఏవముక్తప్రకారేణ నవప్రకారా ఏతాశ్చక్రేశ్వరీవిద్యాః సాధకేన ఏతద్విద్యోపాసకేన మోక్షమాత్మనః సాధయితుమిచ్ఛతా। కులేశ్వరీ కులం మేయమానమాతృరూపమ్। తదుక్తం చిద్గగనచన్ద్రికాయామ్—

మేయమాతృమితిలక్షణం కులం

ప్రాన్తతో వ్రజతి విశ్వమమ్బికే। ఇతి।

తస్య సర్జనే సంహారే చ ఈశ్వరీ। అత్ర శ్రుతిః—"యథోర్ణనాభిః సృజతే గృహ్ణతే చ" ఇతి। ఆజ్ఞావతారేఽప్యుక్తమ్—

స్వేచ్ఛయైవ జగత్సర్వం నిగిరత్యుద్గిరత్యపి।

పూజాకాలే వక్ష్యమాణసఙ్కేతోక్తసపర్యాసమయే। ప్రయత్నతః—

ప్రయత్నస్తదవాప్తౌ తు వ్యాపారోఽతిత్వరాన్వితః।

ఇతి తన్త్రాన్తరోక్తరీత్యా శ్రద్ధావేశతయా క్రమేణ న్యస్తవ్యాః। తత్స్థానాన్యాహ-పాదాగ్రేతి। స్పష్టమ్॥౬॥

ఆధారే విన్యసేన్మూర్తి పాదాగ్రాదీనాం బాధ్యత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్ పృథక్కరణమ్ ఆధారమూర్త్యనన్తరద్యోతనార్థమ్। ఆధారే పూర్వోక్తే చతుర్దల కమలేమూర్తి మూర్తివిద్యాం సప్తమీం న్యసేత్। తస్యాం మూర్తావేవావాహినీం న్యసేత్। మూలేన వ్యాపకన్యాసః కర్తవ్యః పరమేశ్వరి। మూలేన నవమచక్రేశ్వరీవిద్యయా సౌభాగ్యవిద్యయేతి యావత్। స్పష్టమన్యత్॥ ౭॥

ఏతాసాం విద్యానాం న్యాసయోర్వినియోగమాహ—(ఏవమిత్యాది)। అత్ర పూజాకాల ఇత్యనేన పూజామధ్యస్థే జపకాల ఉచ్యతే। ఉత్తరపటలే హి కాలభేదేన చతుర్విధో న్యాసో వక్ష్యతే। తత్ర

జపకాలే చతుర్దశచ్చతుర్దశావయవకః కరశుద్ధయాదికో న్యాసో విధాస్యతే। పరాన్యాసాత్తరం చక్రేశ్వరీన్యాసౌ కార్యౌ, "అన్తే తు బాదరాయణః" ఇతి న్యాయాత్ క్లృప్తక్రమేష్వక్లృప్తక్రమోఽభినవ ఆపతన్నన్తే నివేశ్య ఇతి తదర్థాత్। అత ఏవ చతుర్ణామపి న్యాసానాం పూజాకాల ఏవ విధిరితి పక్షాన్తరేఽపి కరశుద్ధయాదిన్యాసాన్త ఏవ నివేశ:। పూజాకాలశబ్దో యథాశ్రుత ఏవాస్తు న జపకాలోపలక్షక ఇత్యాగ్రహే త్వణిమాదిన్యాసోత్తరమేవైతయోర్నివేశ ఇతి మన్తవ్యమ్। ఏవం పాదాగ్రయోర్జఙ్ఘయోర్జానునోరూర్వోర్గుదే లిఙ్గాగ్రే చేతి క్రమేణ షడ్విద్యా న్యస్య మూలాధారే సప్తమీం విద్యాం విన్యస్య సప్తమ్యా ఉపర్యష్టమీం విద్యాం విన్యస్య నవమ్యా మూలవిద్యయా సర్వాఙ్గే వ్యాపకన్యాసః కర్తవ్య ఇత్యర్థః॥ ౫-౭॥

అకులాదిషు పూర్వోక్తస్థానేషు పరిచిన్తయేత్।

చక్రేశ్వరీసమాయుక్తం నవచక్రం పురోదితమ్॥ ౮॥

నవచక్రేశ్వరీవిద్యానాం న్యాసముక్త్వా తదాధారభూతనవచక్రాణామపి చిన్తాలక్షణమాన్తరన్యాసమాహ–అకులాదిష్వితి। అకులాదిషు "అకులే విషుసంజ్ఞే చ " (యోం హృం సం ౧ శ్లోం౨౫) ఇత్యత్ర పూర్వోక్తస్థానేషు। ఆదిశబ్దేనాష్టౌ వహ్ని–శాక్త–నాభి–అనాహత–విశుద్ధ–లమ్బికాగ్ర–భ్రువోరన్తర–ఇన్దవో గృహ్యన్తే। పురోదితం చక్రసజ్కేతోదితం నవచక్రం చక్రేశ్వరీసమాయుక్తం నవచక్రేశ్వర్యధిష్ఠితం పరిచిన్తయేత్। కోఽర్థః ? అకులే సుషుమ్నామూలారుణసహస్రదలకమలే త్రిపురాధిష్ఠితం త్రైలోక్యమోహనచక్రమ్, వహ్న్యాధారే చతుర్దలకమలే త్రిపురంశ్యధిష్ఠితం సర్వాశాపరిపూరణం చక్రమ్, శాక్తే స్వాధిష్ఠానస్థితషడ్దలకమలే త్రిపురసున్దర్యధిష్టితం సర్వసంక్షోభణం చక్రమ్, నాభౌ దశదలకమలే త్రిపురవాసిన్యధిష్ఠితం సర్వసౌభాగ్యదాయకచక్రమ్, అనాహతే ద్వాదశదలకమలే త్రిపురాశ్రీసమధిష్ఠితం సర్వార్థసాధకం చక్రమ్, విశుద్ధౌ [ద్ధే] షోడశదలకమలే త్రిపురమాలిన్యధిష్ఠితం సర్వరక్షాకరం చక్రమ్, లమ్బికాగ్రే తాలుమూలే అష్టదలకమలే త్రిపురాసిద్ధ్యధిష్ఠితం సర్వరోగహరం చక్రమ, భ్రువోరన్తరే ద్విదలకమలేత్రిపురామ్బికాధిష్ఠితం సర్వసిద్ధిప్రదం చక్రమ్ ఇన్దౌ లలాటే బిన్దో మహాత్రిపురసున్దర్యధిష్ఠితం సర్వానన్దమయం చక్రం భావయేదిత్యర్థః॥ ౮॥

న్యాసాన్తరమాహ—(అకులేత్యాది)। అకులం విపురాధారం స్వాధిష్ఠానం మణిపూరమనాహతం విశుద్ధిరిన్ద్వయోనిరాజ్ఞా చేతి నవస్థానేష్వపి క్రమేణ తత్తద్విద్యాన్తే తత్తచ్చక్రేశ్వరోతత్తచ్చక్రనామనీ ఉల్లిఖ్య న్యసేత్। అం ఆం సౌః త్రిపురాసహితాయ

త్రైలోక్యమోహనచక్రాయ నమ ఇత్యాదయో మన్త్రా ఊహ్యాః। బాహ్యాఙ్గేషు తత్తన్మన్త్రాన్తేఽనామికాఙ్గుష్ఠాభ్యాం స్పర్శరూపో న్యాసః। ఆన్తరాఙ్గేషు తు స్పర్శాసంభవాచ్చిన్తనరూప ఏవేత్యాశయేన పరిచిన్తయేదిత్యుక్తమ్। ఉక్తం చ దక్షిణామూర్తిసంహితాయామ్—"పుష్పైర్వాఽనామయా వాఽపి మనసా వా న్యసేదమ్" ఇతి। అత్ర చ దేవతాశరీరేం న్యాసదశాయాం పుష్పైః, స్వస్య బహిఃశరీరే న్యాసదశాయామనామయా, స్వస్యైవాన్తఃశరీరే న్యాసదశాయాం మనసేతి వ్యవస్థితవికల్పార్థో వాశబ్ద ఇతి సమ్ప్రదాయః। అనామాయామఙ్గుష్ఠయోగో వచనాన్తరోపసంహారసిద్ధః। నవావయవకం చక్రమితి మధ్యమపదలోపీ సమాసః। శ్రీచక్రమిత్యర్థః, తేనైకవచనోపపత్తిః। ఏకవచననిర్దేశప్రయోజనం తు బిన్ద్వర్ధచన్ద్రాదిషు ద్వితీయవారం నవచక్రేశ్వరీమన్త్రాణాం న్యాసో మా ప్రసాఙ్క్షీదితి। అన్యథా తేషామపిత్రైలోక్యమోహనాదిచక్రవిభావనస్థలత్వావిశేషాదకులాదిష్విత్యాదిపదగ్రాహ్యత్వావిశేషాచ్చ పునన్యసాన్తరప్రసఙ్గః। ప్రాఞ్చస్త్వాహుః—నవచక్రమిత్యేకవచనమార్షమితి॥ ౮॥

తాసాం నామాని వక్ష్యామి యథానుక్రమయోగతః।

తత్రాద్యా త్రిపురా దేవీ ద్వితీయా త్రిపురేశ్వరీ॥ ౯॥

తృతీయా చ తథా ప్రోక్తా దేవీ త్రిపురసున్దరీ।

చతుర్థీ చ మహాదేవీ దేవీ త్రిపురవాసినీ॥ ౧౦॥

పఞ్చమీ త్రిపురా శ్రీః స్యాత్ షష్ఠీ త్రిపురమాలినీ।

సప్తమీ త్రిపురా సిద్ధిరష్టమీ త్రిపురామ్బికా॥ ౧౧॥

నవమీ తు మహాదేవీ మహాత్రిపురసున్దరీ।

పూజయేచ్చ క్రమాదేతా నవచక్రే పురోదితే॥ ౧౨॥

పూర్వోక్తవిద్యానాం నవచక్రేశ్వరీణాం నామాన్యాహ—తాసామితి। స్పష్టమ్। నను ఏతా విద్యా నవచక్రేశ్వర్యః పాదాగ్రాదిష్వకులాదిషు స్వస్వస్థానేషు చ స్వరూపేణ భావనారూపేణ క్రమేణ న్యస్తవ్యా ఏవ కిమ్ ? నేత్యాహ–పూజయేదితి। ఏతాః పురోదితాస్త్రిపురాద్యా విద్యా నవచక్రేశ్వర్యః పురోదితే " త్రైలోక్యమోహనం చక్రమ్" (యోంహృ ౦ సం౦ ౧ శ్లోం ౮౩) ఇత్యాదిపూర్వోక్తే।

నవచక్రే ఇత్యేకవచనమన్యోన్యావిశ్లేషకథనార్థమ్।
అకులాదినవస్థానేష్వన్యోన్యసంయుక్తతయైవ విభావితేషు నవచక్రేష్విత్యర్థః। క్రమాత్ పూజయేచ్చ త్రైలోక్యమోహనం చక్రమారభ్య ప్రతిచక్రమేకైకం క్రమేణ పూజయేదిత్యర్థః॥ ౬-౧౨॥

తాసాం చక్రేశ్వరీణాం క్రమేణ నామాన్యాహ—(ఆసామిత్యాది)। తృతీయయా సహైక్యభ్రమో మా ప్రసఙ్క్షీతి నవమ్యాం మహత్పదం విశేషణమ్॥ ౬-౧౧॥

ఏతాసాం చక్రేశ్వరీణాం శ్రీచక్రే క్రమేణ పూజాముపదిశతి—(పూజయేదిత్యాది)। నవేతి భిన్నం పదమ్। పురోదితే పూర్వతన్త్రే పూజనీయతయా కథితే శ్రీచక్రే త్రైలోక్యమోహనాదిచక్రక్రమాదేతా నవ చక్రేశ్వరీః పూజయేదిత్యర్థః। పురోదితపదేనా కులాదినవకం పరామృశ్యత ఇతి ప్రాఞ్చః। తన్న, అతిదేశేనైవ ప్రాప్స్యతోఽర్థస్య పునరుపదేశవైయర్థ్యాత్, ప్రత్యుతాపూర్వతాద్యనిష్టాపత్తేశ్చ॥ ౧౨॥

ఏవం నవప్రకారాద్యా పూజాకాలే తు పార్వతి।

ఏకాకారో హ్యాద్యశక్తిరజరామరకారిణీ॥ ౧౩॥

నను కిమాసాం నవధాత్వం స్వాభావికమ్? నేత్యాహ—ఏవమితి। ఆద్యా శివాదిక్షిత్యన్తస్య జగతో నిదానత్వాత్। ఆద్యా శక్తిరాద్యశక్తిః। ఆద్యస్య సకలవర్ణాదిభూతస్య ప్రకాశాత్మనః పరశివస్య శక్తిర్విమర్శరూపిణీ ఏకాకారా పరా పూజాకాలే తేన నిరన్తరం సామరస్యమాపన్నా అపరా పూజాకాలే తు తథా న భవతి। ఏవముక్తప్రకారేణ నవప్రకారా నవవిధా భిన్నా ఏవంవిధపూజకస్యాజరామరకారిణీ, అజరామర ఉక్తలక్షణః శివః,తత్త్వమస్య కరోతి। అత్రైవ వక్ష్యతి—

తవ నిత్యోదినా పూజా త్రిభిర్భేదైర్వ్యవస్థితా। ఇతి॥ ౧౩॥

(ఏవమిత్యాది)। ఆద్యస్య శివస్య శక్తిరప్యాద్యా పూజాకాలే నవప్రకారాపి వస్తుత ఏకాకారైవ। ఏవం జ్ఞాత్వా సత్యజరామరత్వం దత్తే। అజరామరేతి భావప్రధానౌ

నిర్దేశౌ॥ ౧౩॥

మన్త్రసఙ్కేతకస్తస్యా నానాకారో వ్యవస్థితః।

నానామన్త్రక్రమేణైవ పారమ్పర్యేణ లభ్యతే॥ ౧౪॥

ప్రాసఙ్గికముపసంహృత్య ప్రకృతమేవ ప్రధానం మన్త్రసఙ్కేతముద్ధిశతిమన్త్రసఙ్కేతక ఇతి। తస్యాః పరమశివసామరస్యరూపాయాః పరాయా యో మన్త్రసఙ్కేతకో మన్త్రః సౌభాగ్యవిద్యారూపస్తస్య సఙ్కేతో గూఢార్థప్రదర్శనం నానాకారః అనన్తరవక్ష్యమాణషడూవిధరూపః। నానామన్త్రక్రమేణేతి। అనన్తరం పూర్వోక్తకరశుద్ధయాదినానాప్రపఞ్చపరిపాట్యైవ పారమ్పర్యేణ లభ్యతే। సోపానావరోహరీత్యా శివాదిస్వగురుపర్యన్తపరమ్పరోపదేశక్రమేణ లభ్యతే, నాన్యథా। పారమ్పర్యవిహీనానామసంప్రదాయవతాం చుమ్బకవృత్త్యా చై ర్యావిగతాక్షరపాఠమాత్రపర్యవస్థితానామనర్థాయైవ కేవలమిత్యర్థః। అత్రైవ వక్ష్యతి—

పారమ్పర్యవిహీనా యే జ్ఞానమాత్రేణ గర్వితాః।

తేషాం సమయలోపేన వికుర్వన్తి మరీచయః॥ ౧౪॥

(మన్త్రేత్యాది)। తస్యా ఆదిశక్తేర్మన్త్రసఙ్కేతకో నానాకారః। తదీయవిద్యాయాః సాఙ్కేతికార్థః షట్ప్రకారః। పరన్తు తస్థా మన్త్రోఽపి కః, యేనైకస్యైవ మన్త్రస్య షడర్థాః స్యుః। కిన్తు నానావిధో మన్త్రో లోపాముద్రాకామరాజాదిభేదాత్। తతశ్చ కేచిదర్థాః కాదివిద్యాయా ఏవ। కేచిత్తు హాదివిద్యాయా ఏవ। కేచిత్తూభయసాధారణాః। సంహత్య షడ్విధః సఙ్కేతః। తత్ర కస్యా విద్యాయాః కోఽర్థ ఇతి తు పారమ్పర్యక్రమేణైవ వ్యవస్థా లభ్యత ఇత్యర్థః। ప్రాఞ్చస్తు హాదివిద్యాయా ఏవ షడథా ఇత్యభిమన్యమానా ఇహత్యం నానామన్త్రపదం చక్రేశ్వరీమన్త్రపరత్వేన వ్యాచక్షతే। తదయుక్తమ్, చక్రేశ్వరీమన్త్రాణాముత్తరత్రార్థవర్ణనాభావాత్, సంప్రదాయార్థాదేహాదివిద్యయామలగ్నకతాయాః ప్రదర్శయిష్యమాణత్వాచ్చ, పూర్వతన్త్రే కాదివిద్యాయా ఏవీద్ధృతత్వేన హాదివిద్యాయా ఏవషడర్థీత్యభిమానస్యోపక్రమవిరోధేన త్యాజ్యతయా వైపరీత్యాభిమానస్యైవాపత్తేశ్వ, పూర్వతన్త్రగ్రన్థస్యాపి హాదిపరత్వేన లాపనే క్లృప్తతాయాస్తత్రైవ ప్రదర్శితత్వాచ్చ। తస్మాదస్మదుక్తవ్యవస్థైయ నిష్పక్షపాతేతి మన్తవ్యమ్॥ ౧౪॥

షడవిధస్తం తు దేవేశి కథయామి తవానఘే!।
భావార్థ: సమ్ప్రదాయార్థో నిగమార్థశ్చ కౌలికః॥ ౧౫॥

తథా సర్వరహస్యార్థో మహాతత్త్వార్థ ఏవ చ।
అక్షరార్థో హి భావార్థ: కేవలః పరమేశ్వరి !॥ ౧౬॥

ఉద్దిష్టస్య మన్త్రసఙ్కృతస్య విభాగం ప్రతిజానాతే—షడ్విధ ఇతి। షడ్విధః అనన్తరవక్ష్యమాణభావాథోదిప్రకారేణ షడ్విధః, అనఘేపరశిష్యత్వాదిదోషరహితే, తబ మదంశరూపాయా విమర్శశక్తేః ప్రకాశాత్మకోఽహం తం తు షడ్విధం కథయామి।

తద్విభాగమాహ-భావార్థ ఇతి। వక్ష్యమాణలక్షణత్వాత్ స్పష్టోఽర్థః। షోఢా ప్రకారేణ లక్షణాని కథయిష్యన్నాదౌ భావార్థమాహ- అక్షరార్థ ఇతి। న క్షరతీత్యక్షరాణి నిత్య పరశివవాచకత్వాత్। కిఞ్చ తాల్వాష్ఠయాపారోఽభివ్యఞ్జకస్తేషామ్। అత ఏవాక్షరాణ్యేవాక్షరాణి తేషామయోఽభివేయః। శ్రీసౌభాగ్యవిద్యాఽవయవపఞ్చదశాక్షరాణామర్థౌ భావార్థః॥ ౧౬॥

వక్ష్యమాణార్థనికరస్య దుర్గమత్వాత్సావధానీకరణాయ పునః ప్రతిజానీతే—(షడ్విధమిత్యాది)। తం మన్త్రార్థమ్। అర్థం విభజతే—(భావార్థ ఇత్యాది)। తత్ర ప్రథమోద్దిష్టం భావార్థం విశదయితుకామో భావార్థపదం నిర్వక్తి—(అక్షరార్థ ఇత్యాది)। అక్షరాణాం హి తావదర్థప్రతిపాదకత్వం స్వభావః। తతశ్చ యః కేవలస్తాత్పర్యాదినానవగతోఽక్షరాణాం వృత్త్యైవ లభ్యోఽక్షరార్థోఽక్షరస్వభావలభ్యత్వాత్ స భావార్థ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః॥ ౧౫-౧౬॥

యోగినీభిస్తథా వీరైర్వీరేన్ద్రైః సర్వదా ప్రియే।
శివశక్తిసమాయోగాజ్జనితో మన్త్రరాజకః॥ ౧౭॥

అక్షరార్థమేవాహ—యోగినీభిరితి। యోగిన్యోయోగః శివసమ్బన్ధో నిత్యం విద్యతే అసామితి యోగిన్యో విమర్శశక్త్యంశభూతేచ్ఛాజ్ఞానక్రియాత్మకభారతీపృథ్వీరుద్రాణ్యః, బీరా ఉక్తార్థాః, తద్యోగినీనిత్యసమ్బన్ధభూతాః ప్రకాశాంశభూతా వామాజ్యేష్ఠారౌద్రయాత్మకబ్రహ్మవిష్ణురుద్రాః సృష్టిస్థితిసంహారకర్తారః, వీరేన్ద్రాః సృష్టిస్థితిసంహారపదా అతీతానాఖ్యాధికారిణస్తే

శాన్తామ్బికాత్మానః శివశక్తిమిథునత్రయసమష్టిరూపాః స్త్రిబీజశిఖరవర్తి-కామకలాత్రయాభిధేయా ఏతైర్విద్యాక్షరాభిధేయ-మయైర్మిథునచతుష్టయైః శివశక్తిసమాయోగాచ్ఛివశక్త్యోః సమాయోగః సమ్పర్కస్తన్మన్త్రరాజకః సౌభాగ్యవిద్యారూపః సకలమన్త్రోత్తమత్వాజ్జనితో జాతః, ఆదికర్మణి క్తః, జాతో భావిత ఇతి యావత్, తస్యార్థస్య నిత్యత్వాత్। అయమేవార్థో మయా సౌభాగ్యసుభగోదయే ప్రపఞ్చితః। యథా—

సైవ మహావిద్యాత్మా మాతా చతురన్వయైకవిశ్రాన్తిః।
చతురాననాదిజననీ జాతా చతురాత్మవర్గఫలదాత్రీ॥

అస్వరవిమర్శరూపౌ స్వాంశౌ హిత్వా చతుష్కలౌ సైవ।
వామాదీచ్ఛాదిమయాన్యకరోద్ ద్వన్ద్వాన్యమూని చత్వారి॥

వామాంశో బ్రహ్మా స్యాదిచ్ఛైవ తస్య భారతీ శక్తిః।
అనయోరేతన్మిథునం సృష్టిః ప్రాగ్వాగ్భవాత్మకం బీజమ్॥

జ్యేష్ఠాంశో విష్ణుః స్యాజ్జ్ఞానం విశ్వమ్భరా తయోర్మిథునమ్।
ఇదమేవ దక్షిణాన్వయరూపం శ్రీకామరాజమధ్యాస్తే॥

రౌద్ర్యాత్మకస్తు రుద్రః క్రియామయీ శక్తిరస్య రుద్రాణీ।
యుగలమిదం తార్తీయం బీజం పాలయతి పశ్చిమామ్నాయమ్॥

స్యాదమ్బికాస్వరూపః శమ్భుః శాన్తాత్మికాఽస్య శక్తిః స్యాత్।
మిథునమిదం శివశక్త్యోరుత్తరసమయాత్మతుర్యమధితిష్ఠేత్॥

ఏవమనుత్తరశత్తయోశ్చతురంశద్వన్ద్వరూపిణీ జాతా।
చతురన్వయాత్మికేయం పశ్యన్తీ మాతృకామయీ విద్యా॥

సృష్టిః పూర్వామ్నాయో వాగ్భవబీజం తదాత్మకం త్రివిధమ్।
సృష్టిస్థితిసంహారైర్భిన్నా సృష్టిస్త్రిమూర్తిమూర్తిః స్యాత్॥

బ్రహ్మా సృష్టిసృష్టాధిపతిరేతస్య భారతీ శక్తిః।
సోఽయం హస్యార్థః స్యాత్స ఏవ శివశక్తి వాచకశ్చాపి॥

హస్యార్థః స్యాదత్ర స్వశక్తిమయరూపసార్ణసంయోగాత్।
సృష్టిస్థితౌ తు విష్ణుః కర్తా విశ్వంభరాఽస్య శక్తిః స్థాత్॥

విష్ణుః కలిపేరర్థో లలిపేరేతస్య శక్తిరర్థః స్యాత్।
రుద్రోఽధిపతిః శక్తీ రౌద్రీ స్యాత్త్రత్ర సృష్టిసంహారే॥

హరవర్ణయుగలమనయోర్వాచక మర్థోఽత్ర రస్య రుద్రః స్యాత్।
రుద్రాక్షరసమ్పర్కాద్రౌద్రీ తచ్ఛక్తిరత్ర హస్యార్థః॥

అత్ర తు శక్త్యర్ణస్య ప్రాథమ్యం శక్తిబీజభూతత్వాత్।
అధివసతః శివశక్తీ సంజ్ఞానాఖ్యా తయోస్తు త్రిత్వమయీ॥

కామకలాకలయిత్రీ తుర్యమయీ రక్తశుక్ల మిశ్రతనుః।
రక్తో బిన్దుః శక్తిః శుక్లః శమ్భుః పరస్తదైకాత్మ్యమ్॥

ఏవం ద్వితీయబీజం స్థితిరూపం దక్షిణాన్వయాత్మ స్యాత్।
స్థితిసృష్టచాదివిభేదాద్వసన్తి తా ఏవ దేవతాస్త్రత్ర॥

అత్ర కలవర్ణమవ్యస్థితో హకారః స్థితిస్వరూపత్వమ్।
అస్య ద్యోతయతి పరం స్థితిరూపం సంవిదమ్బికాకారః॥

సంహారాత్మకపశ్చిమసమయే తద్వదేవ తార్తీయమ్।
సంహృతిసృష్ట్యాదివశాత్ సన్తి తా ఏవ దేవతాస్తత్ర॥

సృష్టౌ శక్తేర్న్నియతప్రాధాన్యాదస్య శక్తిబీజత్వాత్।
స్వాత్మని సంహృతిసృష్టౌ శివమన్తర్భావ్య విభాసతే శక్తిః॥

త్రిమయే తురీయబీజేఽనాఖ్యారూపోత్తరాన్వయాత్మని తౌ।
శక్తిశివావధివసతో నిరన్తరం సామరస్యమాపన్నౌ॥

సృష్ట్యాదిభేదభిన్నశ్రీవిద్యావర్ణయుగలనవకాత్మా।
నవనాదవర్గరూపా మాతా సా మధ్యమాఽభిధా వితతా॥

శబ్దస్పర్శౌ రూపం రసగన్ధౌ చేతి భూతసూక్ష్మాణి।
వ్యాప్యవ్యాపకభావాత్పఞ్చదశ స్యుః క్రమేణ తత్సఙ్ఖ్యాః॥

తిథయశ్చ కలా నిత్యాస్తదాత్మికాః స్యుస్తథైవ తత్సఙ్ఖ్యాః।
వర్ణైః సమష్టిరేషా విద్యా వ్యాప్నోతి తాని సర్వాణి॥

సర్గాదిసమష్టిరూపః స్వాంశైరేభిస్తదాత్మనా వితతః।
సర్గేణ కాదివర్ణైరపి షట్త్రింశద్భిరాత్మనోఽవయవైః॥

పునరజ్వ్యఞ్జనబిన్దుభేదభిన్నాంస్తదక్షరావయవాన్।

షట్త్రింశత్సఙ్ఖ్యాకాంస్తత్త్వమయానశ్నుతే హి సా మాతా॥

వ్యష్టిసమష్టివిభేదైశ్చతురాత్మా తత్త్వబీజపీఠమయీ।

చతురన్వయాత్మనాఽపి చ మాతాష్టకమాతృకామయీ విద్యా॥

అథ తమేవార్థం ప్రతిపాదయతి నవభిః శ్లోకైః-(యోగినీభిరిత్యాది)। యోగిన్యో వమర్శాంశభూతేచ్ఛాజ్ఞానక్రియాత్మికాః సరస్వతీపృథివీరుద్రాణ్యస్తిస్రః బహువచనస్య కపిఞ్జలన్యాయేన త్రిసంఖ్యాపరత్వాత్। వీరా ఉపాసకా అశుద్ధమిశ్రశుద్ధభేదేన త్రయః। వీరేన్ద్రాః ప్రకాశాంశభూతవామాజ్యేష్ఠారౌద్రయభిన్నా బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాస్త్రయః। "త్రితయభోక్తా వీరేశః" ఇతి శివసూత్రే, "జాగరాదిధామత్రయేఽప్యప్రచ్యుతస్వాత్మానుసన్ధానో వీరేశః" ఇతి లక్షణకథనాత్। "ఉపచారాశ్చలత్వేఽపి తన్మయత్వాప్రమత్తతా" ఇతి తన్త్రరాజేఽప్యమేవార్థ ఉక్తః। తేన తాదృశవాసనాదార్వ్యశీలా వీరేన్ద్రాః। తాదృశవాసనాశైథిల్యాత్తారతమ్యేన త్రివిధా వీరా ఉచ్యన్త ఇత్యుక్తం భవతి। శివశక్త్యోః సమాయోగః సామరస్యం చైకమ్, ఏవం దశ। ఏతైరయం మన్త్రరాజో జనితః। ఏతద్వాచకాక్షరదశకఘటిత ఇత్యర్థః। అయం భావః అస్యాం హి విద్యాయాం పఞ్చదశాక్షరాణి। తేషు హృల్లేఖాక్షరత్రయం దేవ్యా వాచకత్వేన ప్రసిద్ధార్థకమేవ, "హ్రీంకారవాచ్యా హ్రీంకారవేద్యా" ఇతి నామవిశత్యాం కథనాత్। తత్పరత్వోపపాదనం చ తన్త్రరాజే—

వ్యోమ్నా ప్రకాశమానత్వం గ్రసమానత్వమగ్నినా।

తయోర్విమర్శ ఈకారో బిన్దునా తన్నిఫాలనమ్॥ ఇతి।

ద్వితీయతృతీయకూటయోరేకైకమక్షరం హకారసకారరూతం త్వగ్రే మూల ఏవ వ్యాఖ్యాస్యతే। అతోఽవశిష్టాన్యక్షరాణి దశైవేత్యాశయేన దశభిరేవ మన్త్రఘటనముక్తమ్। ఏవం చైకైకస్మిన్కూటే యావన్త్యక్షరాణి తేషాం యోగిన్యాదయో యథాయథముక్తా యేఽర్థాస్తేషాం హృల్లేఖోపస్థితదేవ్యా సహ సామానాధికరణ్యవశాదభేద ఏకైకకూటార్థః। సామానాధికరణ్యం చేహ విరుద్ధవిభక్తిమత్త్వాభావరూపం దధిమధ్విత్యాదావివ। తత్ర కకారత్రయం బ్రహ్మాదిపరమ్, లకారత్రయం పృథివ్యాదిపరమ్, హకారసకారావీకారశ్చ వీరపరాః, ఏకాక్షరకోశాదినా లక్షణయా వా తత్తత్పరతాయా విద్వద్భిః సుపపాదత్వాత్। ఏకారః సామరస్యపరః, శివశక్తివాచకయోరకారేకారయోర్యోగేన జనితత్వాత్। అథవాఽస్యాం విద్యాయాం సప్తత్రింశదక్షరాణీత్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే। తేషు చ పునరుక్తపరిహారేణ గణనాయాం

దశైవ శిష్యన్తే—అకారో లకారః సకారో హకార ఈకార ఏకారీ రేఫః కకారో నాదో విన్దుశ్చేతి। కిం బహునా, సర్వవిధాసు శ్రీవిద్యాస్వప్యేతావన్త ఏవ వర్ణాః। తదుక్తం జ్ఞానార్ణవే—

భూమిశ్చన్ద్రః శివో మాయా శక్తిః కృష్ణాధ్వమాదనౌ।

అర్ధచన్ద్రశ్చ విన్దుశ్చ నవార్ణో మేరురుచ్యతే।

మహాత్రిపురసున్దర్యా మన్త్రా మేరుసముద్భవాః॥ ఇతి।

ఏష్వకార ఏకో వ్యఞ్జనైః సహ పార్థక్యాభావాభిప్రాయేణ న పృథగ్గణితః। లకారాదయస్తు భూమ్యాదిపదైః క్రమేణ గణితా ఏవ, అతో న దశసంఖ్యావిరోధః। తతశ్చైతే దశవర్ణా యథాయథం యోగిన్యాదివాచకత్వేన వ్యాఖ్యేయాః। వర్ణపునరుక్తిశ్చ వ్యక్తిబహుత్వాభిప్రాయేణోపపాద్యా। తేష్వేకారస్య చరమనిర్దేశాద్విశేష్యబోధకత్వం స్వీకృత్య యోగిన్యాద్యభిన్నం శివశక్తిసామరస్యాత్మకం బ్రహ్మేతి వాక్యార్థః। అనయోశ్చ పక్షయోరుత్తరోఽష్టశ్లోక్యాత్మకో గ్రన్థసన్దర్భః సర్వోఽపి ప్రాచాం పక్ష ఇవ విద్యాయాః స్తుత్యర్థ ఏవ। వస్తుతస్తు—"అక్షరార్థో హి భావార్థః" ఇత్యాదావుపక్రమ్యాన్తే "భావార్థ ఇతి మన్యతే" ఇత్యుపసంహారాన్మధ్యే ద్వితీయతృతీయకూటయోః పరామర్శాచ్చ లిఙ్గాదయం గ్రన్థసన్దర్భః సర్వోఽపి ప్రతికూటమక్షరశోఽర్థప్రతిపాదనపర ఏవ, నాత్ర స్తుతిమాత్రపరత్వావకాశ ఇతి స్పష్టం ప్రతీయతే। తథా చాయం శ్లోకః ప్రథమకూటమాత్రస్యార్థప్రతిపాదనపరః। తతశ్చైకైకః కకారాదివర్ణో వీరేన్ద్రాదిపరః। కకారాదిత్రయం ప్రత్యేకం బహువచనాన్తమితి ద్యోతనాయ యోగినీభిరిత్యాదీని బహువచనాన్తాని త్రీణి పదాని। ఏకార స్త్వేకవచనాన్త ఏవేతి ద్యోతనాయ సమాయోగాదిత్యేకవచనమ్। హృల్లేఖయా విశేష్యలాభః। తేన యోగినీస్వరూపా వీరస్వరూపా వీరేన్ద్రస్వరూపా శివశక్తిసామరస్యస్వరూపా త్రిపురసున్దరీతి ప్రథమకటార్థ ఇత్యుక్తం భవతి। కాశ్చ ఏశ్చ యశ్చ లాశ్చేతి ద్వన్ద్వోత్తరం హ్రీంకారేణ కర్మధారయః। "హల్ఙ్యాదినా" సులోపః, సమాసేఽపి సన్ధ్యభావ ఆర్షః। కకారాదీనాం భిన్నపదత్వస్వీకారేఽప్యేకారలకారయోః సులోప ఆర్షః॥ ౧౭॥

తన్మయీం పరమానన్దనన్దితాం స్పన్దరూపిణీమ్।

నిసర్గసున్దరీం దేవీం జ్ఞాత్వా స్వైరముపాసతే॥ ౧౮॥

తుర్యమన్త్రస్యార్థమాహ—తన్మయీమితి। తన్మయీం భారత్యాదిబ్రహ్మాదిమిథునత్రయవాచకబీజత్రయసమష్టిరూపాం తురీయమన్త్రవాచ్యాం

పరమానన్దనన్దితాం పరమశివసామరస్యపరిస్ఫురత్పరమానన్దనిర్భరాం స్పన్దరూపిణీం శివాదిక్షిత్యన్తపట్త్రింశత్తత్త్వస్పన్దరూపేణ వ్యక్తనిజవిభవాం నిసర్గసున్దరీం సర్వప్రాణిస్వాత్మతయా పర ప్రేమాస్పదీభూతాం దేవీం మహాత్రిపురసున్దరీం ప్రకాశవిమర్శసామరస్యరూపిణీం పరాం జ్ఞాత్వా స్వాత్మతయా స్వైరముపాసతే స్వాతన్త్ర్యేణ విహరన్తి, స్వైరాచారపరా భవన్తీత్యర్థః। అత్రైవ వక్ష్యతి—

స్వైరాచారేణ సమ్పూజ్యా త్వహన్తేదన్తయోః సమా। ఇతి॥ ౧౮॥

(యోం హృం సం౦ ౧ శ్లో ం ౨౫)

ఏతదేవోపపాదయస్తృతీయకుటం వ్యాచష్టే—(తన్మయీమిత్యాది)। తన్మయీం యోగిన్యాదిచతుష్టయాభిన్నామ్। అధమమధ్యమవీరాభేదాద్ దుఃఖసంపర్కం మా ప్రసాఙ్క్షీదత ఆహ—పరమేతి। పరమత్వం దుఃఖాసంపృక్తత్వం తాదృశానన్దేన నన్దితాం హృష్టాం యుక్తామభిన్నామితి యావత్। స్పన్దః పట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకం విశ్వమ్, తద్రూపిణీం తదభిన్నామ్। అసున్దరేణాపి పదార్థేనాభేదాదసున్దరత్వం స్యాదత ఆహ—నిసర్గసున్దరీం స్వభావమధురామ్। అయం తృతీయకూటలభ్యోఽర్థః ఉత్తరత్ర తృతీయే పిణ్డకే పునరిత్యుపక్రమ్య కథితా విశ్వరూపిణీత్యన్తేనాస్యార్థస్య వివరణాల్లిఙ్గాత్। హృల్లేఖయా దేవీమనూద్య సకలపదేన సర్వస్యాభేదో విధీయతే। సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యర్థః। సకలపదే విభక్తిలోప ఆర్షః। సమాసాఙ్గీకారే త్వేకప్రసరతాభఙ్గః। ఉద్దేశ్యవిధేయభావానఙ్గీకారేఽప్యదోషో వా। హృల్లేఖాలభ్యమర్థమాహ—దేవీమితి। ఈదృశీం దేవీం మన్త్రతో జ్ఞాత్వా జానన్తః శాబ్దబోధవిషయీకుర్వన్తః సాధకాః స్వైరాచార యథాతథోపాసతే భావయన్తి। ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతివత్ సమానకాలే క్త్వా॥ ౧౮॥

శివశక్త్యాత్మసంఘట్టరూపే బ్రహ్మణి శాశ్వతే।

తత్రత్రిధాప్రసరాశ్లేషభువి త్ర్యస్రోపలక్షితే॥ ౧౯॥

జ్ఞాతృజ్ఞానమయాకారమననాన్మన్త్రరూపిణీ।

తేషాం సమష్టిరూపేణ పరాశక్తిస్తు మాతృకా॥ ౨౦॥

మన్త్రశబ్దార్థమాహ—శివశక్త్యాత్మేతి। శివశక్త్యాత్మసంఘట్టరూపే శివశక్త్యాత్మనోః ప్రకాశవిమర్శమయయోః సఙ్ఘట్టః సామరస్యం తద్రూపే, బ్రహ్మణి 'బృహూ వృద్ధౌ' ఇత్యస్మాద్ధాతోర్బృహత్త్వాదాత్మైవ బ్రహ్మేతి వైయాకరణోక్తరీత్యా సర్వప్రాణిష్వాత్మని శాశ్వతే భూతభవిష్యత్కాలశాలిని, తత్రప్రథాప్రసరాలేషభువి తచ్ఛబ్దేన ప్రకాశాత్మా పరామృశ్యతే। తదుక్తం శ్రీభగవద్గీతాయామ—

ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధః స్మృతః। ఇతి।

తస్య శివస్య ప్రకాశమయస్య ప్రథా విమర్శశక్తిః। యథా దీపస్య ప్రభా తద్వత్తస్యాః ప్రసరః షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మనా పరిణామః, తస్యాశ్లేషః శివస్తావన్మాత్రస్య పర్యవసానం తస్య భువి విశ్రాన్తిస్థానే। అత్ర శ్రుతిః—" సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇతి । " తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత" ఇతి। ఐన్ద్రోపలక్షితం ఇది పరమైశ్వర్యే', పరమైశ్వర్యవానిన్ద్రః। అత్ర శ్రుతిః—" ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే" ఇతి। తత్సమ్బన్ధి ఐన్ద్రం కర్మ తేనోపలక్షితే। కాకవద్ధ వదత్తగృహమినివద్విశ్వసర్జనాదివ్యవహారోఽస్యోపలక్షణం న తు స్వరూపధర్మ ఇతి యావత్। ప్రకాశవిమర్శసామరస్యరూపే నిత్యే విశ్వసృష్టిస్థితిసంహారకారిణి సాక్షిణి తత్రప్రకృత్యాత్మకమహదైశ్వర్యపరామృష్టే పరమాత్మని విషయే జ్ఞాతృజ్ఞానమయాకారమననాద్ జ్ఞాతురాదరనైరన్తర్యపాటవాభ్యాససద్భావతత్రప్రకర్షలక్షణమననాత్తన్మయాకారభావనా-లక్షణత్రాణాన్మన్త్రరూపిణీ। కోఽర్థః? ఉక్తవిశేషరణవిశిష్టపరప్రకాశవిషయమననాత్ స్వసాధకం తన్మయరూపతాప్రతిపాదనేన త్రాయత ఇతి నిరుక్త్యా తురీయలక్షణమహామన్త్రరూపిణీయమిత్యర్థః। ననూక్తవిశేషణవిశేషితా తుర్యమన్త్రరూపిణీయం కిం విశిష్టలక్షణేత్యత ఆహ—తేషామితి। తన్మయీమితి పూర్వోక్తమేవ తేషాం బ్రహ్మాదీనాం భారత్యాదీనాం చ సృష్టచాదిసమష్టిరూపలక్షణేన లక్షితా పరా శక్తిః। తురవధారణే। పరాశక్తిరేవ।

న తస్య కార్య కరణం చ విద్యతే

న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే।

పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే

స్వాభావికీ జ్ఞానవలక్రియా చ॥

ఇతి శ్రుతిప్రతిపాదితా పరైవ మాతృకా అఖిలమనాహృతమూర్త్యమయ్యతీర్ణస్వరూపిణీ భవతి।

కాయతి నానానామప్రపఞ్చరూపేణ మాతృకా దేవీ।

ఇత్యస్మద్గురుక్తరీత్యా పరా మాతృకా పశ్యన్తో–మధ్యమా–వైఖరం–రూపేణ వ్యాప్రతా। అత్ర శ్రుతిః—

చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని

తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః।

గుహా త్రీణి నిహితా నేఙ్గయన్తి

తురీయం వాచో మనుష్యా వదన్తి॥

అయమర్థః—బ్రహ్మాదిభారత్యాదిసమష్టిరూపతాలక్షణా పశ్యన్తా–మధ్యమా–వైఖరీ–రూపవిస్తారప్రకాశవిమర్శసామరస్యరూపా తురీయమన్త్రవాచ్యేతి॥ ౧౬-౨౦॥

మధ్యమకూటస్యార్థమాహ—(శివేత్యాది)। శివశక్త్యాత్మకో యః సంఘట్టః సామరస్యం తద్రూపే బ్రహ్మణి విషయే జ్ఞాతుర్జ్ఞానమయాకారశ్చిన్మయత్వం తత్కరణాద్ధేతోర్మన్త్రరూపిణీం మన్తారం త్రాయత ఇత్యేతదర్థకమన్త్రరూపామ్, దేవీమితి పూర్వేణాన్వయః। ఏతేన “చిత్తం మన్త్రః" ఇతి శివసూత్రమ్, “చితిరేవ చేతన పదావరూఢా చైత్యసఙ్కోచినీ చిత్తమ్” ఇతి శక్తిసూత్రం చోపపద్యతే। బ్రహ్మవిషయకజ్ఞానం తు న సవికల్పకమితి ధ్వననాయ తత్రప్రథేత్యాది। తస్య బ్రహ్మణః ప్రథా ప్రసరో విస్తృతత్వం విశ్వమితి యావత్, తదా లేపభువి తత్సమ్బన్ధాధారేఽప్యైన్ద్రేణేదృశైశ్వర్యేణోపలక్షితం న తు విశిష్ట ఇతి తదర్థః। విశ్వజనకత్వాదిధర్మవిశిష్టవిషయకత్వస్యోపలక్షితపదేన నిరాసాద్ధర్మిమాత్రవిషయకత్వరూపాఖణ్డత్వం జ్ఞానస్య సిధ్యతి। అఖణ్డత్వఞ్చ సవికల్పకప్రజ్ఞావిలక్షణవిషయితాశాలిత్వమ్। ఏవముక్త్యా చ మధ్యకటస్య చ్ఛాయావ్యాఖ్యాతా। హకారః శివః। సకారః శక్తిః।

కత్రయం హృద్వయం చైవ శైవాం మార్గః ప్రకీర్తితః।

శక్త్యక్షరాణి శేషాణి హ్రీంకార ఉభయాత్మకః॥

ఇతి బ్రహ్మాణ్డపురాణాత్। ఆత్మపదేన సామరస్యస్యో భయాభేదాత్మకత్వసూచనాదనయోరక్షరయోః కర్మధారయో ధ్వనితః। హం చ తత్సం చ హంసః పరస్పరసమరసాపన్న శివశక్తిరూపమ్। బ్రహ్మణీతి తు కకారస్యార్థః, "కం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుతేః। తుపదేన హంసస్య కకారేణ సహ కర్మధారయ ఉక్తః। హసం చ తత్కం చ హసకం సమరసశివశక్త్యాత్మకం బ్రహ్మ। తత్రప్రథేత్యాదినా హసకపదస్య లక్షణయా ధర్మిమాత్రపరత్వం న తు శక్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టపరత్వముక్తమ్। హసకం హన్తీతి ఇసకహా తాదృశబ్రహ్మవిప్రయకజ్ఞానవాన్, హన్తేర్గత్యర్థతయా యే గత్యర్థాస్తే జ్ఞానార్థా ఇత్యనుశాసనేన చ తథోపపత్తేః। సోఽయం సమాసో బ్రహ్మణీతి విషయసప్తమ్యోక్తః। హన్తేర్జ్ఞానార్థకత్వం జ్ఞాతురితి పదేన జ్ఞాపితమ్। హసకహనం లాతి ఆదత్తే స్వాభిన్నం కరోతీతి హసకహలా। తదిదం జ్ఞానమయాకారకరణాదిత్యనేన ధ్వనితమ్। తస్య హృల్లేఖయా సమాసే పుంవద్భావే రూపసిద్ధిః। సోఽయమవయవశ ఉక్త ఏవార్థః సంక్షిప్య మన్త్రరూపిణీమిత్యనేనోక్తః। ఇత్థఇచ—

శివశక్త్యభిదారూపా బ్రహ్మవిష్ణుహరాత్మికా।

వాణ్యపర్ణామారూపా త్రివిధోపాసకాత్మికా॥

మిథఃసమరసాపన్న శివశక్త్యుభయాత్మనః।

బ్రహ్మణో నిర్వికల్పజ్ఞమాదదానా నిజాత్మనా॥

సర్వతత్త్వాత్మికా దేవీ మహాత్రిపురసున్దరీ। ఇతి భావార్థ:।

తదిదమాహ—(తేషామిత్యాది)। తేషామేకైకకుటార్థత్వేన వర్ణితానాం విశేషణానాం సమష్టిరూపేణైకీకృత్య యోజనేన పరాశక్తిర్మాతా మన్త్రార్థో భవతీత్యర్థః॥ ౧౯-౨౦॥

మధ్యబిన్దువిసర్గాన్తః సమాస్థానమయే పరే।

కుటిలారూపకే తస్యాః ప్రతిరూపే వియత్కలే॥ ౨౧॥

మధ్యప్రాణప్రథారూపసస్పన్దవ్యోమ్ని స్థితా పునః।

మధ్యమే మన్త్రపిణ్డే తు తృతీయే పిణ్డకే పునః॥ ౨౨॥

రాహుకూటాద్వయస్పూర్జచ్చలత్తాసంస్థితస్య తు।
ధర్మాధర్మస్య వాచ్యస్య విషామృతమయస్య చ॥ ౨౩॥

వాచకాక్షరసంయోగాత్ కథితా విశ్వరూపిణీ।
తేషాం సమష్టిరూపేణ పరాశక్తిం తు మాతృకామ్॥ ౨౪॥

కూటత్రయాత్మికాం దేవీం సమష్టివ్యష్టిరూపిణీమ్।
ఆద్యాం శక్తిం భావయన్తో భావార్థమితి మన్వతే॥ ౨౫॥

నన్వియమకారహకారసామరస్యరూపా పరైవ తురీయమన్త్ర విశేషణవిశేషితా తురీయపదవాచ్యేత్యుక్తమ్। తద్వర్ణద్వయం మన్త్రేషు కుత్ర కుత్ర నివసతీతి చేత్, ఏతన్మన్త్రస్య తద్వర్ణద్వయవాచ్యాయాః పరాయాశ్చ కః సమ్బన్ధ ఇత్యత ఆహ—మధ్యేతి। తస్యాః పరాయా మవ్యబిన్దువిసర్గాన్తసమాస్థానమయే। మధ్యబిన్దురూర్ధ్వబిన్దురకా రహకారసామరస్యరూపః కామాఖ్యః। తదుక్తం కామకలావిలాసే—

బిన్దు రహఙ్కారాత్మా రవిరేతన్మిథునసమరసాకారః।
కామః కమనీయతయా.................................॥ ఇతి।

విసర్గస్తన్నిరాసరూపో బిన్దుద్వయాత్మకః। అకారః షోడశస్వరః। తదుక్తం తత్రైవ—" కలా చ దహనేన్దువిగ్రహౌ బిన్దూ" ఇతి। తయోరన్తః కామస్య కలాయాశ్చ ద్వయోరపి మధ్యే సమాస్థానమయే నిరాసరూపే పరే అహాక్షరే। వర్ణానామాద్యన్తత్వాదన్త్యాపేక్షయా ఆదేరకారమ్య పరత్వమాద్యాపేక్షయాఽన్త్యస్య హకారస్య పరత్వమ్। తేన పరే అక్షరం వర్ణానామాద్యన్తే దీం అకారహకారరూపే అక్షరే కథ్యేతే। కుటిలారూప కే కుటిలే అకులకులకుణ్డలిన్యో కుటిలరూపత్వాద్ ఏతే ఏవ రూపే యయోస్తయోః ప్రతివిమ్బరూపే వియత్కలే, వియచ్ఛబ్దేన శూన్యం లక్ష్యతే। తేన వియద్ విన్దు:, కలా బిన్దుద్వయమాత్రావతీ హకారలిపిః। కోఽర్థః ? అకారః శివశక్తిసామరస్యరూపాకారస్తద్వాసరూపకలాక్షరావయవరూపబిన్దుద్వయాన్తర్గతమాత్రారూపే

నివసతి। అహౌ ఏవ ద్వే అధ్యక్ష రే అకులకుల కుణ్డలినీరూపే రాయా రూపే తదవయవత్వాత్తయోః పరారూపయోః ప్రతిబిమ్బరూపే అహకారాక్షరే అకారహకారయోః స్ఫురణత్వాదిత్యర్థః॥ ౨౧॥

మన్త్రనిదానభూతకామకలాయామ్ అకారహకారయోః స్థితిమిహ ఉత్పాద్య ఇదానీం మన్త్రే తద్వర్ణద్వయస్య స్థితిక్రమేణ వాసనామాహ—మధ్యప్రాణేతి। మధ్యమే మన్త్రపిణ్డం వాగ్భవశక్తిబీజయోర్మధ్యగతే కామరాజబీజాఖ్యే పడక్షరపిణ్డే మధ్యప్రాణప్రథారూపరూపన్యాంని స్థితా పునర్మధ్యః ప్రాణః కామకలాశోణబిన్దుమధ్యగతప్రాణో హకారః, తస్య ప్రథా పృథుత్వేన ప్రతీతిః, శ్రుతిగోచరత్వాత్ తదుపస్పన్దవ్యోమ హకారః తస్మిన వ్యోమ్ని పునః స్థితా హకారస్య విమర్శశక్తః స్ఫూర్తిమయత్వాత్। తదుక్తం సఙ్కేత పద్ధత్యామ్—

హకారోఽన్త్యకలారూపో విమర్శాఖ్యః ప్రకీర్తితః। ఇతి।

తృతీయే పిణ్డే శక్తిబీజాఖ్యే చతురక్షరపిణ్డే పునస్త్వర్ధ। ద్వితీయబీజవత్ స్ఫుటీభావే న స్ఫురతి। కిన్తు రాహుకూటద్వయస్ఫూర్జత్। రాహుకూటః శషసహానాం వర్ణానాం వర్గకూటో వర్ణసమూహః। యథా పఞ్చకూటః షట్కూటఇతి। రాహుకూటే అద్వయో వర్ణో 'ద్వతీయాదన్యః తృతీయః సకారః, తద్వర్గతృతీయవర్ణత్వాత్, షోఢాన్యాసే శషసహ రాహువర్గః। అత్రైవ వక్ష్యతి—

వక్రేశాదిచతుర్వర్ణైః సహితం రాహుమేవ చ। ఇతి।

పునా రాహుకూటద్వయస్ఫూర్జదితి। రాహుకూటే తృతీయసకారోపరి అవిభాగేన స్ఫూర్జత్ ప్రకాశమానం సకలవర్ణాద్యమ్ అనుత్తరమ్ అక్షరమ్। తదుక్తం సఙ్కేతపద్ధత్యామ్—

అకారః సర్వవర్ణాగ్ర్యః ప్రకాశః పరమః శివః। ఇతి।

కోఽర్థః? పరావయవభూతావకారహకారాదేవ కామకలోర్ధ్వం బిన్దౌ మాత్రాయాం చ స్థిత్వా పునః స్థూలభావమాసాద్య పృథగ్భూతౌ కామరాజబీజాన్తర్గతకకారలకారమధ్యగతహకారే

శక్తివీజాదిభూతసకారాదూర్ధ్వగతాకారే చాధివసత ఇత్యర్థః। నను ప్రథమపిణ్డే విద్యమానేఽపి మధ్యపిణ్డే తృతీయ పిణ్డే చ పరావయవభూతయోరకారహకారయోః కథమవస్థానముక్తమ్? ప్రథమబీజే కిమితి నోక్తమ్? ఉచ్యతే। దక్షిణశ్రోతఃపక్షపాతిన్యాః సౌభాగ్యదేవతాయాః పరాయాః పరాపరశక్తిప్రధానత్వాత్ స్థితేశ్చ పరాపరశక్త్యధిష్ఠితత్వాన్మధ్యబీజస్య స్థితిరూపత్వాదత్ర విమర్శశక్తేరేవ స్థానముక్తమ్। శివస్య సంహారరూపత్వాచ్ఛక్తిబీజస్య చ సంహారాత్మకత్వాత్ప్రకాశస్య తత్రావస్థానముక్తం విశేషేణ। సామాన్యతస్తు వాగ్భవే। అత ఏవ తదక్షరద్వయసమ్బన్ధాద్విశ్వరూపత్వఞ్చేతి న పరాయాః కథినమిత్యాహ—చలత్తేతి। చలతో భావశ్చలత్తా తస్యాం సంస్థితస్య, చలత్వం నామాత్ర నశ్వరమ్। అత్ర విశిష్టక్రియావిద్యాచక్రతత్త్వాదిసకలప్రపఞ్చస్థితస్య ధర్మాధర్మస్య పూర్వోక్తనిర్వచనధర్మాధర్మపదవాచ్యస్య శివశక్తిద్వయస్య విషామృతమయస్య చ విషం సంసారః, మోహహేతుత్వాత్। అమృతం మృతం మరణం తద్రహితత్వాన్ముక్తిః। అత్ర శ్రుతిః—"తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి" ఇతి, తన్మయస్య తదుభయహేతుత్వాత్। తయోర్వాచ్యస్యాభిధేయస్య వాచకాక్షరసంయోగాదేతదుభయాత్మక-శివశక్తిమయవాచ్యవాచకాకారహకారసంయాగాద్విశ్వరూపిణీ విద్యాచక్రతత్త్వాదిమయరూపిణీ। అత ఏవ చ తేషాం సర్వేషాం సమష్టిరూపేణ త్రిత్రిమయేన సర్వేణ పరాశక్తిం విశ్వోత్తీర్ణస్య పరమశివస్య మాతృకాముకనిర్వచనాం కూటత్రయాత్మికాం వాగ్భవకామరాజ శక్తిత్రయాత్మికాం దేవీం ప్రకాశవిమర్శసామరస్యరూపమ్। అత ఏవ సమవ్యష్టిరూపిణీం (సామరస్యాకారేణ సమష్టిరూపిణీం కూటత్రయాత్మనా వ్యష్టిరూపిణీమితి)।

ఆద్యాం శక్తిం సకలజగదాదిభూతతయేతి పూర్వోక్తక్రమేణ భావయన్తో యోగినో భావార్థం మన్వతే॥౨౨-౨3॥

ఇదానీం దేవ్యాం మన్త్రాభిన్నత్వవిశ్వాభిన్నత్వయోరుక్త్యా మన్త్రవిశ్వయోః ప్రసక్తం మృదభిన్నఘటశరావయోరివాభేదమేకోపాదానోపాదేయత్వేనోపపాదయన్ దర్శయితుమాహ—(మధ్యేత్యాది)। కామకలాయాం హ్యాదౌ తురీయబిన్దుస్తదధః కామాఖ్యో బిన్దుస్తదధో విసర్గాఖ్య బిన్దుద్వయం తదధో హార్ధకలేతి స్థితిః। ++ తుర్యవిసర్గయోర్మధ్యే యాం బిన్దుః కామాఖ్యః స చ విసర్గశ్చ తయోరన్తశ్చైతన్యాత్మనా సమ్యగాస్థానం యయోస్తన్మయే యే ద్వే అక్షరే కామాన్తర్గతోఽకారీ విసర్గాన్తర్గతో హకారశ్చ। పరన్తు తే ద్వే అపి న వైఖరీరూపే, అపి తు పరే పరామాతృకారూపే, శూన్యాకారే ఇతి యావత్। మాతృకాద్యన్త ఇత్యర్థ ఇతి కేచిత్। తే ఏతే కుటిలారూపకే వక్రారూపే వామారూపే సృష్టిజనకే ఇతి యావత్।

అకులకులకుణ్డలినీరూపే ఇతి కేచిత్। తస్యా దేవ్యాః ప్రతిరూపం రూపాన్తరే అర్థశబ్దాత్మకే పరబ్రహ్మణో ద్వే రూపే। తత్రైతే అక్షరే శివశక్త్యోః శబ్దాత్మకరూపే కులకుణ్డలిన్యా రూపాన్తరే ఇతి కేచిత్। తత్కుటిలారూపకే ఇత్యనేన పునరుక్తమ్। ఈదృశబహువిశేషణైర్నిర్దిష్టే అక్షరే నామ్నాఽపి నిర్దిశతి—వియత్కలే ఇతి। వియద్ హకారః। కలాప్రకాశోఽకారః, అకారాధికారే "ప్రకాశః పరమః శివః" ఇతి కోశాత్।వియచ్ఛబ్దేనాకారః కలా హార్ధకలా హకార ఇతి కేచిత్। తచ్చిన్త్యమ్ ఈదృశం పరారూపమక్షరద్వయం మన్త్రేఽప్యస్తీతి ప్రదర్శయతి— మధ్యప్రాణేతి। మధ్యమే మన్త్రపిణ్డే ద్వితీయకూటే యో మధ్యో హకారత్రయే మధ్యాం ద్వితీయహకారః స ఏవ చ ప్రాణప్రథారూపః ప్రాణో విసర్గాన్తర్గతః పరారూపో హకారస్తస్య ప్రథా ప్రథన స్థూలతా వైఖర్యాత్మకతా తద్రూపో యః స్పన్దవ్యోమా హకారః, స్పన్దత ఉత్పద్యత ఇతి స్పన్దమ్, స్పన్దం వ్యోమ యస్మాత్ స స్పన్దవ్యోమా, "హకారాద్వ్యోమ సంభూతమ్" ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్। ప్రథారూపో యః స్పన్దస్తదాత్మకం యద్వ్యోమేతి వా। తత్ర పునః స్థితా హకారాత్మికా పరా మాతృకా। కేచిత్తు—మధ్యమ ఇతి పదం వారద్వయం యోజయన్తో మధ్యమకూటే యో మధ్యమహకారస్తత్రేతి వ్యాచక్షాణా మధ్యప్రాణపద విసర్గమధ్యచైతన్యపరత్వేన వ్యాఖ్యన్। ఇదఞ్చ సమ్ప్రదాయమనురుధ్య వ్యాఖ్యాతమ్, అన్యథా ప్రథమోపస్థితన్యాయేన ప్రథమహకార ఏవం స్థితేతి వ్యాఖ్యాతుం యుక్తత్వాత్। నను ద్వితీయకూటమధ్యమకారస్థోఽకారస్తృతీయకూటహృల్లేఖాస్థహకారశ్చేతి ద్వయపరత్వేనైవాయం సన్దర్భః స్వరసః ఉపక్రమ ఆదావకారస్య పశ్చాద్ధకారస్య నిర్దేశాత్తాదృశక్రమానురోధాయోపసంహారగ్రన్థస్యాపి వర్ణయితుం యుక్తత్వాత్, వ్యోమ్నీతి సప్తమ్యాః పర ఇత్యర్థస్యేష్టత్వాత్ తథైవ రాహుకూటాద్వయేతి సప్తమ్యాః సుకల్పత్వాత్, అతః కథం సమ్ప్రదాయలబ్ధత్వమర్థస్యేతి చేత్సత్యమ్, ఉపక్రమ ఉపస్థితస్యాకారహకారయోః క్రమస్య ప్రతిరూపమిత్యేకవచనాన్తవిశేషణేన విచ్ఛేదాత్, 'వియత్కలే' ఇత్యనేన హకారోత్తరమకారనిర్దేశేన విపరీతక్రమస్య వ్యవహ్రియమాణత్వేన తేనైవ క్రమేణోత్తరత్ర వ్యక్తినిర్దేశస్య నిరాబాధాత్। అత ఏవ "సం తే ప్రాణో వాయునా గచ్ఛతామ్" ఇత్యేకవచనాన్తక్రియాపదస్య "సం యజత్రైరఙ్గాని " ఇతి బహువచనాన్తాన్వయాయోగ్యతయైవ విచ్ఛేదే "సం యజ్ఞపతిరాశిషా" ఇత్యనేనాన్వేతుం యోగ్యస్యాపి నానుషఙ్గోఽపి తు పదాన్తరమధ్యాహర్తవ్యమితి సిద్ధాన్తితం భేదలక్షణే। వియత్కలే ఇతి పదమప్యుపక్రాన్తక్రమానుసారేణ వ్యాచక్షాణానాం ప్రాచాం తు మతే సమ్ప్రదాయరక్షణాయ సమ్ప్రదాయాన్తరం వ్యాఖ్యాతాంశేఽపి శరణీకరణీయమితి దిక్। సమ్ప్రదాయసిద్ధోఽర్థస్తు మధ్యమతృతీయకూటయోః ప్రతినియతనిర్దేశాజ్జ్ఞాపితః। శ్రూయమాణే షోఢాన్యాసీయే గ్రహన్యాసే శషసహ్ రాహుకూటమితి వక్ష్యతే—"వక్రేశాదిచతుర్వర్ణైః సహితం రాహుమేవ చ" ఇతి। తత్రాద్వయౌ ప్రాథమికద్వయాద్భిన్నౌ సకారహకారౌ తయోర్మధ్యేఽపి యోగ్యతయా సకార ఏవ, తృతీయకూటే హకారస్యాకారయోగాభావాత్। ఉభయత్రాపి పునః శబ్దః శ్రూయమాణో ద్వితీయ వారమిత్యర్థకో వైఖరీభిన్నపరామాతృకారూపతాం ద్రఢయతి। అక్షరమాత్రే ధ్వన్యంశవర్ణాంశౌ వర్తేతే ఏవ, తార్కికమతే సువర్ణే

పరస్పరసంసృష్టపార్థివతైజసాంశవత్। అత ఏవ తారత్వమిత్యాదిధ్వనిధర్మాణాం వర్ణేష్వనుభవః। స వర్ణే ధ్వనిః సర్వవర్ణజనకో నాద ఏవ, నాద ఏవ హి ప్రథమం పరారూపో మూలాధారాదుత్థితో మణిపూరానాహతయోరాగత్య ప్రాణమనోభ్యాం సంయోగాత్ పశ్యన్తీ మధ్యమాత్మనా పరిణతః కణ్ఠే వైఖరీరూపవర్ణాత్మకతామాపద్యత ఇతి సిద్ధాన్తాత్। తస్మింశ్చ నాదే సర్వవర్ణకారిణీభూతే సర్వే వర్ణాః సూక్ష్మరూపేణ వర్తన్త ఏవ, బీజే ఫలపుష్పాదివత్। యథా బీజరూపే సమ్పుట ఏకస్మిన్నపి పూర్వార్ధపరార్ధాత్మనా ద్విధా భిన్నే వివిధావయవకః సర్వోఽపి వృక్షోఽన్తరస్తి, తథాకారహకారరూపేణ ద్విధా భిన్నే నాదబ్రహ్మణి సర్వోఽపి వర్ణాత్మకో లౌకిక వైదికప్రపఞ్చోఽస్తి। అత ఏవాకారహకారయోర్మధ్యే ఏవ సర్వవర్ణపాఠః, లకారస్య లకారేణాభేదాత్, క్షకారస్య కకారషకారయోగరూపత్వేనాపార్థక్యాత్। బ్రహ్మణోఽకారహకారసమాహారరూపత్వాదేవ శ్రతిష్వహంరూపతైవ

తస్య ప్రదశ్యతే—బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్తదాత్మానమేవావేదమహమితి బృహదారణ్యకే, తత్రాహమహమిత్యైతరేయే, కస్త్వమిత్యహమితి హోవాచేత్యాద్యపి। విరూపాక్షపఞ్చాశికాయామపి —

స్వపరావభాసనక్షమ ఆత్మా విశ్వస్య యః ప్రకాశోఽసౌ।

అహమితి స ఏవ ఉక్తోఽహంతాస్థితిరీదృశీ తస్య॥ ఇతి।

బ్రహ్మణోఽహంరూపత్వాదేవ హి తదుపాసనాఽప్యహంగ్రహాదిరూపైవోపదిశ్యతే—"అహమిత్యేవ విభావయేద్భవానీమ్" ఇత్యపి। కారణస్యాహంరూపత్వాదేవ హి సర్వస్మిన్నపి ప్రపఞ్చే తదనుగతిర్మృద ఇవ ఘటశరావాదిషు। అత ఏవాస్మచ్ఛబ్దస్య సర్వనామతా। తపనీయశ్రుతిరపి—"ఏకమేవేదం సర్వం తస్మాదహమితి సర్వాభిధానమ్" ఇతి। అత ఏవ చేదృశార్థస్యాతిరహస్యత్వాభిప్రాయేణ తన్త్రరాజే—"ఆదిమాన్త్యన్తు వేదయేత్" ఇతి సఙ్కేతేనోక్తమ్। ఆదిమోఽకారః, అన్త్యో హకారః, తయోః సమాహారోఽహమితి తదర్థాత్। మాలినీశాస్త్రసిద్ధాన్తతన్త్రయాంరపి—

ఆదిమాన్త్యవిహీనాస్తు మన్త్రాః స్యుః శరదభ్రవత్।

గురోర్లక్షణమేతావదాదిమాన్త్యం నివేదయేత్॥ ఇతి।

"మాతృకాచక్రసమ్బోధః" ఇతి శివసూత్రే వరదరాజేనాప్యుక్తమ్—

అతోఽకారహకారాభ్యామహమిత్యపృథక్తయా।

ప్రపఞ్చం శివశక్తిభ్యాం క్రోడీకృత్య ప్రకాశతే॥ ఇతి।

అన్యోఽప్యస్మిన్నర్థే రహస్యనిష్కర్షే వరివస్యారహస్యవ్యాఖ్యానేఽస్మాభిః ప్రకటీకృతః। అనయా చ రీత్యా సర్వస్యాప్యకారహకారసామరస్యాత్మకత్వేన మన్త్రస్యాపి తథాత్వాన్మన్త్రే తాదృశవర్ణద్వయమస్తీత్యవివాదమ్। యథా హి వటవృక్షే జనకబీజసమానాకారం బీజాన్తరేఽపి స్ఫుటితజనకబీజాంశద్వయమపి క్వచిదస్త్యేవ, పరన్తు తద్దుర్జ్ఞానమ్, తథా ప్రకృతేఽపి బ్రహ్మస్వరూపయోర్నిఖిలశబ్దప్రపఞ్చాభిన్నమాతృకాసరస్వత్యభిన్నశ్రీవిద్యాజనకయోర్నాదాత్మకపరా రూపయోరకారహకారయోః క్వాప్యవస్థితేరావశ్యకతయా తయోరన్యైర్దుర్జ్ఞానత్వేన భక్తానుజిఘృక్షయా సర్వజ్ఞేన కరుణాధనేన జగద్గురుణైవ బహుసఙ్కేతేన తౌ ప్రదర్శితౌ॥౨౧—౨౨॥

తత్రత్వదర్శనస్య ప్రకృతభావార్థవర్ణనప్రకరణే సాఙ్గత్యమప్యాహ—(చలత్త్వేత్యాది)। చలతో భావశ్చలత్తా నశ్వరతాఽనిత్యతేతి యావత్। ధర్మిప్రధానోఽయం నిర్దేశః అసంస్థితోఽసమాప్తో నిత్యః। నిత్యానిత్యస్యేతి పర్యవసితోఽర్థః। ప్రపఞ్చరూపేణానిత్యస్య బ్రహ్మరూపేణ నిత్యస్యేతి యావత్। అత ఏవ—"తత్రప్రవృత్తావప్యనిరాసః స్వసంవేత్తృభావాత్" ఇతి శివసూత్రే కృష్ణదాసేనోక్తమ్—

అవస్థాయుగలం చాత్ర కార్యకర్తృత్వశబ్దితమ్।

కార్యతా క్షయిణీ తత్ర కర్తృత్వం పునరక్షయమ్॥

కార్యోన్ముఖః ప్రయత్నో యః కేవలం సోఽత్ర లుప్యతే। ఇత్యాది।

ధర్మో బ్రహ్మధర్మవాచ్యశ్శక్తిః। అధర్మో నిర్ధర్మకః పరశివః। విషం సంసారః। అమృతం మోక్షః। అనిత్యసంసారాత్మనా పరిణతశక్తేర్వాచ్యాయా వాచకమక్షరం హకారః। నిత్యమోక్షాత్మకపరశివస్య వాచ్యస్య వాచకమక్షరమకారః। ఏతదుభయసంయోగాన్మన్త్రః శివశక్తిరూపః। విశ్వమపి శివశక్తిజన్యత్వాత్తద్రూపమేవ। ఏకోపాదానోపాదేయత్వాన్మన్త్రవిశ్వయోరభేద ఇతి తృతీయకూటోదితార్థస్యోపపత్తిరుక్తా॥ ౨౩॥

ఏవం కూటత్రయస్యావాన్తరవాక్యత్రయరూపస్య త్రివిధమర్థం సోపపత్తికం నిర్వర్ణ్య త్రయాణామేకవాక్యతయా మహావాక్యరూపస్య మన్త్రస్యార్థం పూర్వముక్తముపసంహరన్నాహ—(తేషామిత్యాది)। తేషామవాన్తరవాక్యత్రయార్థానాం సమష్టిరూపేణ పరస్పరాకాఙ్క్షయా పునరపి వాక్యైకవాక్యతా కల్పనేన పరాశక్తి మాతృకాం మాతృకాసరస్వత్యభిన్నామాద్యాం శక్తిం భావయన్తో మన్త్రజన్యబోధవిషయీకుర్వన్త ఉపాసకధౌరేయాః స్వభావనీయమర్థం మన్త్రస్య భావార్థ ఇతి మన్వతే। కూటయాత్మికామితి తు మన్త్రదేవ్యోరభేదాభిప్రాయేణ। తత్రాప్యేకైకకూటమాత్రోపాసకానామవాన్తరవాక్యార్థ ఏకైక ఏవ భావనీయస్త్రికూటాంపాసకానాం తు మహావాక్యార్థో భావనీయ ఇతి ద్యోతయితుం సమష్టివ్యష్టిరూపిణీమిత్యుక్తమ్। తేనావాన్తరవాక్యార్థేషు విశేష్యలాభాయ హృల్లేఖాత్రయావశ్యకతేత్యపి ధ్వనితమ్। ఏవం త్రిప్రకారో భావార్థో వర్ణితః। సోఽయం కాదిపక్ష ఏవ స్వరసః, శివశక్తిసమాయోగపదస్యైకార ఏవ స్వారస్యాత్। హాదిపక్షేఽపి యోగినీశివశక్తిసమాయోగపదాన్యతరేణ హకారసకారాన్యతరదక్షరముచ్యత ఇతి యథాకథఞ్చిద్యోజనీయమ్। ప్రాఞ్చస్తు సర్వోఽప్యయం గ్రన్థో హాదివిద్యాపర ఏవేతి మన్యమానాః ప్రకారాన్తరేణ వ్యాచక్షతే। తథా హి–హృల్లేఖాస్థైర్వకారరేఫేకారైః సహ ప్రథమకూటే సప్తాక్షరాణి। యోగిన్యో భారత్యాద్యా వీరా బ్రహ్మాద్యా ఇతి త్రీణి మిథునాని। హకారీ బ్రహ్మా సకారో [భారతీ కకారో] విష్ణుర్లకారః పృథివీ హకారో రుద్రో రేఫో రుద్రాణీత్యేవం మిథునత్రయపరాణి షడక్షరాణి, సమష్టిరూపం శాన్తామ్బికాత్మకం మిథునమీంకారేణైకేనైవ వాచ్యమ్। మూలస్థం వీరేన్ద్రైరితి పదం బహువచనన్తం కేవలం పుంలిఙ్గమపి సమష్టిమిథునస్యైవ వాచకమ్। ద్వితీయకూటే మధ్యమహకారస్తృతీయకూటారమ్భే పఠనీయోఽపి తృతీయస్య శక్తికూటత్వేన శక్త్యక్షరారబ్ధత్వలిప్సయా ద్వితీయస్య స్థితికూటత్వధ్వననలిప్సయా చ ద్వితీయకూట ఏవ పఠితః। సోఽయమత్ర పఠితోఽపి తత్రత్య ఏవేతి త్రీణ్యపి కూటాని సప్తసప్తాక్షరాణి సమానరూపాణ్యేవ సమ్పద్యన్తే। తేన ప్రథమకూటవదేవేతరకూటయోరప్యర్థః। ఇయాంస్తు విశేషః—ద్వితీయకూటస్య స్థితిరూపతాధ్వననేనైవ ప్రథమచరమకూటయోః సృష్టిసంహృతిరూపతాధ్వానాదేకైకస్మిన్ కూటే పునరపి సృష్ట్యాద్యవాన్తరభేదేన త్రైవిధ్యాదాయకటస్థస్య మిథునత్రయస్య క్రమేణ సృష్టిసృష్టిః సృష్టిస్థితిః సృష్టిసంహృతిరిత్యేతత్త్రయాభిమానితా। ద్వితీయకూటస్థస్య

స్థితిసృష్టిః స్థితిస్థితిః స్థితిసంహృతిరిత్యేతత్త్రయాభిమానిత్వమ్। తృతీయకూటస్థస్య తు సంహారసృష్టిః సంహారస్థితిః సంహారసంహార ఇత్యేతత్త్రయాభిమానిత్వమ్। అతో న పునరుక్తిః। వాగ్భవకామరాజశక్తికూటానాం క్రమేణ పూర్వామ్నాయ దక్షిణామ్నాయపశ్చిమామ్నాయరూపత్వాదీదృశమిథుననవకస్య నాదనవకరూపత్వాచ్చ న పౌనరుక్త్యమ్। తతశ్చైతైర్విద్యాక్షరాభిధేయ మిథునచతుష్టయైః శివశక్తిసమ్పర్కం మిథునీకృత్యాయం మన్త్రరాజకో హాదివిద్యారూపీ జనితో భావిత ఇతి మూలే ప్రథమశ్లోకార్థః। అథోత్తరామ్నాయాత్మకతురీయకృటస్యార్థమాహ—తన్మయీమితి। భారత్యాదిబ్రహ్మాదిచతుర్మిథునవాచకబీజత్రయసమష్టిరూపవాచ్యామిత్యర్థః। మన్త్రశబ్దం నిర్వక్తి—శివశక్త్యాత్మేతి। మననత్రాణకర్తృత్వాత్తురోయకూటే మన్త్రత్వముపపద్యత ఇతి భావః। నను స తురీయమన్త్రః కింలక్షణ ఇత్యత ఆహ—తేషామితి। త్రీణి కుటాని పశ్యన్తీమధ్యమావైఖరీరూపాణి। ఇయన్తు పరామాతృకారూపేత్యర్థః। నను తురీయకూటవాచ్యా శక్తిరకారహకారీభయరూపా తౌ చ మన్త్రే క్వ వసత ఇత్యత ఆహ—మధ్యబిన్ద్వితి। మన్త్రేఽనయోర్విద్యమానత్వాదేవ తురీయవిద్యాయా విశ్వమయత్వమిత్యాహ—చలత్తేతి। తురీయాయా విశ్వాత్మకత్వాదేవ తాం పరామాతృకాత్వేన వ్యష్టికూటత్రయం పశ్యన్త్యాదిరూపత్వేన భావయన్తో యోగినో భావార్థం మన్వత ఇతి। తదిదం వ్యాఖ్యానం స్వరూపాఖ్యానమేవాస్య ప్రత్యాఖ్యానం ప్రకీర్తితమితి న్యాయోదాహరణాఖ్యానమ్। ఏతదనుసారిణావన్యావపి ద్వౌ పక్షౌ వరివస్యారహస్యేఽస్మాభిః ప్రపఞ్చితౌ। ఏవం షట్సు పక్షేషు య ఏవం విదుషాముపాసకానాం హృదయఙ్గమః స ఏవ పరశివాశయో భావార్థ ఇతి దిక్॥౨౪-౨౫॥

సమ్ప్రదాయో మహాబోధరూపో గురుముఖే స్థితః।

విశ్వాకారప్రథాయాస్తు మహత్త్వఞ్చ యదాశ్రయమ్॥౨౬॥

శివశక్త్యాద్యయా మూలవిద్యయా పరమేశ్వరి।

జగత్కృత్స్నం తయా వ్యాప్తం శృణుష్వావహితా ప్రియే॥౨౭॥

పఞ్చభూతమయం విశ్వం తన్మయో సా సదానఘే।

తన్మయీ మూలవిద్యా చ తదద్య కథయామి తే॥ ౨౮ ॥

భావార్థముక్తవేదానీం సమ్ప్రదాయార్థమాహ—సమ్ప్రదాయ ఇతి। సమ్యగ్ యాథార్థ్యేన కర్ణే శిష్యస్య ప్రదీయత ఇతి సమ్ప్రదాయః। మహాబోధరూపో మహతో దేశకాలాకారైరనవచ్ఛిన్నస్య ప్రకాశస్య బోధః పరిజ్ఞానం రూపం యస్య తాదృశో గురుముఖే స్థితః—

గృణీత తత్త్వమాత్మీయమాత్మీకృతజగత్త్రయమ్।

ఉశయోపేయరూపాయ శివాయ గురవే నమః॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా స్వాత్మపరమార్థప్రకటనపరో గురుః, తస్యైవ ముఖే స్థితో నాన్యస్య అనాకలితాగమశాస్త్రస్య అనధిగతాఖిలవేదవేదాన్తస్య అనవధారితపరమార్థస్య పరప్రతారణపరస్య ముఖే స్థితః। అత్ర ప్రమాణవచనమ్—

సర్వజ్ఞో హి శివో వేత్తి సదసచ్చేష్టితం నృణామ।

తేనాసౌ నానుగృహ్ణాతి కిఞ్చిజ్జ్ఞస్య గురోర్గిరా॥ ఇతి।

అత్ర గురోరితి గురుమానినః కిఞ్చిజ్జ్ఞస్య గురుత్వాభావాత్। విశ్వాకారప్రథాయా విశ్వం శివాదిక్షిత్యన్తం షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకం తదాకారప్రథా చిచ్ఛక్తిః। అత్ర శ్రుతిః– "స ఐక్షత లోకాన్ సృజతే"। తస్యా మహత్త్వం తదాకారకారిత్వం యదాశ్రయమ్। కోఽర్థః? పరశివసామరస్యరూపాయా బీజత్రయరూపేణ పరిణతాయా విశ్వమయతావాసనా గురుముఖేనైవ లభ్యత ఇత్యర్థః॥౨౬॥

“విశ్వాకారప్రథాయాస్తు మహత్త్వం చ యదాశ్రయమ్" ఇత్యస్యైవాథ వివృణ్వన్ వక్తవ్యార్థస్య మహత్త్వాదత్యన్తసావధానతయా శ్రోతవ్యమిత్యాహ—శివశక్త్యేతి। శివః అకారః, శక్తిర్హకారః, తావాద్యౌ హేతుభూతౌ యస్యాః సా తథావిధయా పూర్వోక్తరీత్యా ప్రథాభూతయా మూలవిద్యయా కృత్స్నం జగదుక్తరూపం వ్యాప్తం శృణుష్వావహితా అత్యన్త సావధానా శృణుష్వ॥౨౭॥

విద్యాయా విశ్వవ్యాప్తిమేవ ప్రతిజానీతే—పఞ్చభూతేతి। పఞ్చభూతమయం విశ్వం భూతాని పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశాః తన్మయం విశ్వమ్ ఉక్తలక్షణా సా పరా సౌభాగ్యదేవతా తన్మయీ పఞ్చభూతాత్మికా। మూలవిద్యాఽపి తన్మయీ తద్వాచికా దేవతా। వాచికా పఞ్చభూతవాచికా చ। అత ఏవ తదుభయమయీ। తత్ప్రకారం కథయామీత్యర్థః। "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సమ్భూతః। ఆకాశాద్వాయుః। వాయోరగ్నిః। అగ్నేరాపః। అద్భ్యః పృథివీ" ఇత్యుపనిషదుక్తరీత్యా ప్రకాశాత్మకాత్పరమశివాత్పఞ్చభూతానాముత్పత్తిః। విశ్వాత్మికాయా విమర్శశక్తేస్తద్వాచకానాం విద్యావర్ణానామ్ ఉత్పత్తిరితి హి స్థితిః॥౨౮॥

అథ క్రమప్రాప్తం సమ్ప్రదాయార్థం నిరూపయతి సార్ధద్వావింశత్యాశ్లోకైః—(సమ్ప్రదాయ ఇత్యాది)। పూర్వం హి దేవ్యాం మన్త్రమయత్వవిశ్వమయత్వే ఏవ ప్రాధాన్యేనోక్తే, మన్త్రత్వవిశ్వత్వయోః పరస్పరాభావవ్యాప్యత్వే దేవ్యాం తదుగయసామానాధికరణ్యం న సంగచ్ఛేతేత్యతస్తదుపపాదనార్థత్వేన శివశక్తివాచకాక్షరజన్యత్వేన మన్త్రవిశ్వయోరభేదః సాధితో న ప్రాధాన్యేన। ఇదానీం త్వేకోదుమ్బరబీజోపాదేయానామపి ఫలపత్రకృమికాష్ఠాదీనాత్యన్తభేదదర్శనాదుక్తోపపత్తిమదృఢాం మన్వానేన భగవతా మన్త్రస్య విశ్వాత్మనా పరిణతత్వాదుపాదానోపాదేయభావేనైవ మన్త్రవిశ్వయోరభేదః ప్రాధాన్యేన వివక్షితః। అథవా పూర్వం దేవ్యా మన్త్రేణాభేదాం మననత్రాణద్వారా దేవీమన్త్రయోరభేద ఏవేహ ప్రాధాన్యేన వివక్షితః। విశ్వఞ్చ షట్త్రింశత్తత్త్వమయమ్। తతశ్చ పఞ్చభూతమయమిత్యత్ర భూతపదం తత్త్వాన్తరాణాముపలక్షణం షట్త్రింశతోఽపి పఞ్చధా వి+++ వక్ష్యమాణత్వాత్తదభిప్రాయకం వా। విశ్వం సా సనాతనీ దేవీ మూలవిద్యా చేతి త్రయమపి షట్త్రింశత్తత్త్వమయమితి స్థితిః। తత్ర విశ్వస్మిన్ ప్రసిద్ధం దేవ్యామపి విశ్వపరిణామిత్వాత్తన్మయత్వమసన్దిగ్ధమేవ। మూలవిద్యాయాస్తు జగత ఇవ శివశక్తివాచకాకారహకారజన్యత్వావిరోధేఽపి కృమికాష్ఠయోరివాత్యన్తం భేదస్యైవావశ్యమ్భావాత్తయా కృత్స్నజగదాకారతయా కథం పరిణతమ్, యేన తదభేదః స్యాత్। ఈదృశ్యా దుర్ధరత్వేన సన్దిగ్ధాయా మన్త్రస్య విశ్వాకారప్రథాయా మహత్త్వం సర్వోత్తమత్వమసన్దిగ్ధత్వం యదాశ్రయం యేన మహతా నిశ్చయాత్మకేన బాంధేన భావ్యం తస్య హాస్య విషయః సమ్ప్రదాయార్థ పదేనోచ్యమానః సమీచీనో నిర్దిష్టః ప్రకృష్టః సర్వాతిశాయీ దాయో గురుపరమగుర్వాదివంశపరమ్పరాయాతోఽథాధనమివ స్థితోఽతో గురుముఖ ఏవ స్థితో గురుదయయైవ లభ్యో యథా యాదృశరతథా తే కథయామి పరమేశ్వరి ప్రియే త్వమవహితా శృణుష్వేతి యోజనా। మహతో దేశకాలానవచ్ఛిన్నస్య ప్రకాశస్య బోధ ఇతి ప్రాచాం మహాబోధపదవ్యాఖ్యానన్తు "ఆన్మహతః" ఇతి సూత్రవిరోధాదనాదేయమ్। శివశక్త్యాద్యయేతి హేతుగర్భం విశేషణమ్॥౨౯-౨౮॥

హకారాద్ వ్యోమ సమ్భూతం కకారాత్తు ప్రభఞ్జనః।
రేఫాదగ్నిః సకారాచ్చ జలతత్త్వస్య సమ్భవః॥౨౯॥

లకారాత్ పృథివీ జాతా తస్మాద్ విశ్వమయీ చ సా।
గుణాః పఞ్చదశ ప్రోక్తా భూతానాం తన్మయీ శివా॥౩౦॥

ఏవం స్థితేఽస్యాః కిం వాచ్యం కిం వాచకమితి శఙ్కాం పరిహరన వర్ణభూతసృష్టిప్రతిపాదనపురఃసరం విశ్వమయతామేవాహ—హకారాదితి। హకారాద్వ్యోమ సమ్భూతం ప్రథమం విమర్శశక్తేరాకాశవాచకో హకారో జాతః। హకారానన్తరం తద్వాచ్యం వ్యోమ ప్రకాశాత్మనః పరమశివాత్ సమ్భూతమ్। పశ్చాద్వాయువాచకకకారో జాతః। కకారానన్తరం కకారవాచ్యః ప్రభఞ్జనో జాతః। తత్పశ్చాదగ్నివాచకో రేఫః సఞ్జాతః। తదనన్తరం రేఫవాచ్యోఽగ్నిః సఞ్జాతః। తతో జలతత్త్వవాచకః సకారః సఞ్జాతః। తదనన్తరం తద్వాచ్యజలతత్త్వస్య సమ్భవః। తదనన్తరం పృథివీవాచకో లకారో జాతః। తదనన్తరం తద్వాచ్యా పృథివీ జాతేత్యర్థః తస్మాచ్ఛివశక్తిసామరస్యరూపపరావయవప్రకాశవిమర్శాభ్యాం పఞ్చమహాభూతాని తద్వాచకాన్యక్షరాణి చ యస్మాజ్జాతాని తస్మాత్తదుభయసామరస్యరూపా సా పరా। స్వావయవభూతవర్ణమయీ విశ్వమయీత్యర్థః। తదుక్తం కామకలావిలాసే—

స్ఫుటితాదరుణాద్ బిన్దో ర్నాదబ్రహ్మాఙ్కురో రవేర్వ్యక్తః।
తస్మాద్ గగనసమీరణదహనోదకభూమివర్ణసమ్భూతిః॥

అథ విశదాదపి బిన్దోర్గగనానిలవహ్నివారిభూమిసమ్భూతిః।
ఏతత్పఞ్చకవికృతిర్జగదిదమ (?)ఏవాద్యజాణ్డపర్యన్తమ్॥

మాతా మానం మేయం బిన్దుత్రయభిన్నబీజరూపాణి।

ధామత్రయపీఠత్రయశక్తిత్రయభేదభావితాన్యపి చ॥

తేషు క్రమేణ లిఙ్గత్రితయం తద్వచ్చ మాతృకాత్రితయమ్।
ఇత్థం త్రితయమయీ తురీయపీఠాదిభేదినీ విద్యా॥

నను ఏవంవిధక్రమేణ విద్యాయాం వర్ణాః కిమితి న స్థితాః? ఉచ్యతే, సత్యమ్ ఏవంవిధక్రమో న భవతి, తథాపి పూర్వోక్తసృష్టిస్థితిసంహారానాఖ్యావభాసనార్థం విద్యాయాః క్రమేణ వర్ణాః పఠ్యన్తే। తేన భూతవర్ణక్రమో వర్ణవాసనాక్రమం బాధితుం నోత్సహతే, వాసనార్థత్వాద్వర్ణానామ్। నను తర్హి భూతసంఖ్యాకాన్యక్షరాణి కిమితి న భవన్తి, అన్యాన్యపి బహూని శ్రూయన్త ఏవేత్యత ఆహ—గుణా ఇతి। భూతానాం పఞ్చానాం వ్యాప్యవ్యాపకభావేన పఞ్చదశ గుణాః స్యుః। అతస్తన్మయీ తదాత్మికా తత్సంఖ్యావర్ణవతీయం విద్యా శివా శోకమోహమయసంసారరూపా మఙ్గలపరిపన్థిపరమాద్వైతప్రథాపరమార్థరూపా, పరమమఙ్గలాత్మకత్వాత్॥ ౩౦॥

హాదివిద్యాయాం ప్రథమోపస్థితవర్ణమారభ్యైవ ప్రతిజ్ఞాతమర్థమాహ—(హకారాదిత్యాది)। హకారాద్యాత్మనా పరిణతాయా విమర్శశక్తేః సకాశాదాకాశాది ఉత్పన్నమ్। న చ శబ్దాదర్థోత్పత్తివర్ణనమిదమపూర్వమితి విస్మయితవ్యమ్। "శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్" ఇతి వైయాసికసూత్రేఽపి శబ్దాదర్థప్రభవః శ్రుతిస్మృతిభ్యాం సాధిత ఇత్యుక్తేః। తదుపపాదనఞ్చ తద్భాష్యే ద్రష్టవ్యమ్। కకారాత్త్వితి। కామకలాక్షరాదీకారాదిత్యర్థః। కామకలేతిపదసమ్భన్ధిప్రథమాక్షరవాచకస్య కకారపదస్య కామకలాపదవాచ్య ఈకారే నిరూఢలక్షణా, తస్యాభివ్యఞ్జకా పఞ్చ మకారా ఇతి సూత్ర ఈదృశలక్షణయైవ మకారపదేన ముద్రాకారణశుద్ధయాదేర్గ్రహణదర్శనాత్, “కామపూర్ణజకారాఖ్యా” ఇతి తన్త్రారమ్భస్తవే జకారేణ జాలన్ధరపీఠస్థ గ్రహణాచ్చ, కామకలాక్షరస్య రహస్యతరత్వే కణ్ఠరవేణ తదుచ్చారణస్యానుచితత్వేన పారోక్ష్యేణ సాఙ్కేతికనిర్దేశస్యైవ తత్ర యుక్తత్వాచ్చ। ప్రాఞ్చస్తు మన్త్రగతైస్త్రిభిః కకారైర్వాయురుత్పన్న ఇతి యథాశ్రుతమేవ వ్యాచక్షతే। తదసత్, మహామాయాత్రయేణాపీత్యుత్తరగ్రన్థవిరోధాత్। తత్ర హీకారాణాం చతుర్ణామేవ స్పర్శచతుష్టయబోధకతోక్తేః, తత్తద్భూతజనకవర్ణానామేవ తత్తద్గుణలక్షకత్వస్య "భవేద్ గుణవతో బీజం గుణానామపి వాచకమ్" ఇత్యనేన స్పష్టం వక్ష్యమాణత్వాచ్చ, కకారచతుష్టయమ్య విద్యాయామభావేన

స్పర్శచతుష్టయరక్షకత్వాసమ్భవాచ్చ, క్రోధీశత్రితయేనాస్యేత్యనేన కకారత్రయస్య త్రివిధోపాసకబోధకతాయా ఏవం వక్ష్యమాణత్వాచ్చ, కకారస్య వాయుబీజత్వాభావాచ్చ। న చ యకారస్యైవ వాయుబీజత్వేన కామకలాపరత్వేన భవద్వ్యాఖ్యానేఽపి తదభావస్తుల్య ఇతి వాచ్యమ్, వ్రీహిసదృశనీవారవదీకారే యకారసాదృశ్యాత్। అత ఏవైకస్థానోత్పన్నత్వం పరస్పరాదేశస్థానికత్వఞ్చ సాదృశ్యేన శ్రవణానుభవశ్చ సఙ్గచ్ఛతే। కింబహునా, యవనానాం లిపిసఙ్కేతైక్యమపి ప్రసిద్ధమ్। తత్పరస్పరసదృశత్వమూలకమేవ, లౌకికానుభవనిర్ణయే తస్యాపి ప్రమాణత్వాత్। కథమన్యథా పికనేమాధికరణే మ్లేఞ్ఛ్యసిద్ధిమూలక ఏవ సిద్ధాన్తః సఙ్గచ్ఛతామ్। యద్యపి సర్వేఽప్యేతే హేతవ ఉకారే జలవీజవకరసాదృశ్యే తుల్యాస్తథాపి విద్యాయాం వకారస్యోకారస్యాప్యభావాత్ సుసదృశాలాభే మన్దసదృశానాం పూతకానామివ దన్త్యత్వేన వకారసదృశస్య సకారస్య జలతత్త్వజనకత్వంక్తిర్న్యాయ్యైవ। అత ఏవాస్మిన్ పక్షే ప్రసక్తే భవేద్ గుణవతాం బీజమితి నియమవిరోధే మూలకృతైవాశఙ్కా పరిహరిష్యతే। ఈదృశం హకారాదిభ్యాం వైలక్షణ్యం ద్యోతయితుమేవ కకారాత్త్వితి తుశబ్దస్తదర్థక ఏవ, సకారాచ్చేతి చకారోఽపి। తస్మాత్ పఞ్చభూతజనకత్వాత్ సా విద్యా విశ్వమయీ విశ్వాభిన్నా భవతి ॥౨౯॥

నన్వేవం సతి విద్యాయాం హకారాదికం వ్యఞ్జకమేకైకమేవాలం కిం తేషాం బాహుల్యేనేత్యత ఆహ—(గుణా ఇత్యాది)।అపఞ్చీకృతేషు పఞ్చసు భూతేష్వేకైకం భూతమర్ధద్వయాత్మకం కృత్వా తయోరేవమర్ధం పునశ్చతుర్ధా విభజ్య తాన్ భాగాన్ స్వస్వేతరభూతచతుష్టయే సమ్మేల్యైకైక ఏవాసాధారణోఽపి శబ్దస్పర్శాదిరితరేష్వప్యుపలభ్యతే। తత్రాప్యాత్మన ఆకాశః సమ్భూత ఆకాశాద్వాయువయోరభిరగ్నిరాపోఽద్భ్యః పృథివీతి క్రమేణైవ భూతానాముత్పత్తేర్జనకనిష్ఠగుణానామేవ జన్యపరమ్పరాయామనువృత్తిర్న జన్యనిష్ఠగుణానాం జనకపరమ్పరాయామ్, "కారణగుణాః కార్యగుణానారభన్తే" ఇత్యేవ న్యాయాత్। ఇత్థం చాకాశగుణస్య శబ్దస్యాకాశా దిక్షిత్యన్తమనువృత్తేః పాఞ్చవిధ్యమ్, వాయుగుణస్య స్పర్శస్య చతుర్ష్వేవానువృత్తేశ్చాతుర్విధ్యమ్। ఏవం రూపస్య త్రైవిధ్యం రసస్య ద్వైవిధ్యం గన్ధస్యైకవిధ్యం చేతి సంహత్య భూతానాం గుణాః పఞ్చదశ భవన్తి। తేషు గుహాదిషు యః శబ్దానుకారీ ప్రతిశబ్దః శ్రూయతే స ఆకాశశబ్దః। వాయ్వాదిశబ్దాః స్పర్శాదయశ్చ ప్రసిద్ధా ఏవ। ఏవంప్రకారేణ భూతానాం గుణాః పఞ్చదశసంఖ్యాకా యస్మాత్ప్రసిద్ధాస్తస్మాచ్ఛివాః, విద్యాపి తన్మయీ పఞ్చదశసంఖ్యాకహకారాద్యక్షరమయీత్యర్థః। ఉక్తక్రమేణైవ హకారాః పఞ్చ ఈకారాశ్చత్వారో రేఫాస్త్రయః సకారౌ ద్వౌ లకార ఏకశ్చ విద్యాయాం వర్తన్త ఇతి భావః। నన్వేవం సతి లకారద్వయమధికం కిమితి పఠ్యత ఇతి చేత్, "భువనత్రయసంబన్ధాత్ త్రిధాత్వం తు మహేశ్వరి" ఇతి తద్గ్రన్థే మూలకారైరేవాస్యాః శఙ్కాయాః సమాధాస్యమానత్వాత్। యద్యపి ప్రథమద్వితీయకూటయోదురస్పృష్టసంజ్ఞా లకార ఏవ, మోహార్ణపదేన క్వచిత్తన్త్రే తయోరుద్ధారదర్శనాత్। అత ఏవ బ్రహ్మసూత్రోయే దేవీపరే భాష్య ఈడ స్తుతావితి ధాతుతో

నిష్పన్నమీలపదామత్యుక్తమ్। తతశ్చ తృతీయకూట ఏక ఏవ లకార ఇతి నోక్తశఙ్కోదయస్తథాపి ల(డ) కారలకారయోరైక్యాభిప్రాయేణ ప్రకృతతన్త్రే కుటత్రయేఽపోన్ద్వబీజపదేనైవ హృల్లేఖాపూర్వాక్షరోద్ధారదర్శనాదాశఙ్కాప్రసక్తీ ప్రకారాన్తరేణ సమాధాస్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥౩౦॥

యస్య యస్య పదార్థస్య యా యా శక్తిరుదీరితా।

సా సా సర్వేశ్వరీ దేవీ స స సర్వో మహేశ్వరః॥ ౩౧॥

నను విద్యాక్షరసంఖ్యాయా యావన్తః పరిగణితాః పదార్థాః కిం తన్మయతా వాసనా వక్తుం శక్యతే ఇత్యత ఆహ–యస్యేతి। లోకే యస్య యస్య పదార్థస్య యత్కిఞ్చిత్ కరణసామర్థ్యలక్షణా యాయా శక్తివిద్యతే సా సా శక్తిః సర్వేశ్వరీ దేవీ సర్వస్య శివాదిక్షిత్యన్తస్యేశ్వరీ నియామికా దేవీ పరా, స స సర్వః పదార్థో మహేశ్వరో విశ్వజగన్నియామకః పరమశివః। లోకే యద్యద్వస్తు యత్కిఞ్చిత్కరణసామర్థ్యశాలి తత్సామర్థ్యరూపేణ పరైవ పరిణతా తత్సామర్థ్యవద్వస్తురూపేణ పరమశివః పరిణత ఇతి వక్తుం శక్యతే। క్రమాద్వ్యక్తవ్యమేతద్ ఉభయమయవిద్యావర్ణసమానసంఖ్యావత్పదార్థరూపేణ తావేవ పరిణతావిత్యర్థః। తదుక్తమభియుక్తైః—

త్వం చన్ద్రికా శశిని తిగ్మరుచౌ రుచిస్త్వం

త్వం చేతనాఽసి పురుషే పవనే బలం త్వమ్।

త్వం స్వాదుతాఽసి సలిలే శిఖిని త్వమూష్మా।

నిః సారమమ్బ! నిఖిలం త్వదృతే యది స్యాత్॥ ఇతి॥ ౧॥

నను తథాప్యుక్తరీత్యా సప్తదశవర్ణానామావశ్యకత్వేఽప్యధికాక్షరాణామకారకకారాదీనాం వైయర్థ్యామత్యత ఆహ—యస్యేత్యాది। నహి బీజప్రయోజనాభ్యా వినా కిమపి వస్తు సమస్తి, "ప్రయోజనమనుద్దిశ్య న మన్దోఽపి ప్రవర్తతే" ఇతి న్యాయాత్। కిముత సర్వజ్ఞ ఈశ్వర (ఇతి తదర్థః)। తతశ్చ వస్తుమాత్రే స్వస్వప్రయోజనజనకత్వసామర్థ్యరూపా శక్తిరస్త్యేవ। సా విమర్శస్తదాధారః ప్రకాశ ఇత్యర్థః। ఉక్తఞ్చ లైఙ్గే—"స్త్రీలిఙ్గమఖిలం గౌరీ పుంలిఙ్గం

నీలలోహితః" ఇతి। అయం భావః—నహి పఞ్చదశగుణాత్మకమేవ విశ్వమ్। తస్య షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకత్వేనాతోఽధికానామపి పదార్థానాం సత్త్వాత్। తే చ సర్వేఽపి శివశక్త్యాత్మకత్రిపురసున్దర్యా వ్యాప్తా ఏవ। విద్యాయాశ్చ తద్వ్యాపకత్వే విద్యాదేవ్యోరభేదః కథం సిధ్యేత్, శివశక్త్యోరివ సర్వవిశ్వవ్యాప్త్యభావాత్। అతోఽఖిలవిశ్వాత్మనా ప్రథనబోధనార్థమకారకకారాద్యక్షరాణ్యావశ్యకానీతి। ప్రాఞ్చన్తు—నను పఞ్చదశాక్షర్యాం హకారసలేతి పఞ్చైవాక్షరాణ్యలమ్ అన్యాని దశ కిమర్థానీత్యత ఆహ—గుణా ఇతి। తన్మయీ పఞ్చదశసంఖ్యాకవ్యఞ్జనస్వరమయీ। పఞ్చదశాక్షరాణి పఞ్చదశగుణత్వేన భావనీయానీత్యర్థః। నను విద్యాయాః పఞ్చదశాత్మకత్వవాసనా వక్తుమశక్యాసమ్భవాదిత్యత ఆహ—యస్య యస్యేతి। సమస్తస్య విశ్వస్యైవ శివశక్తిభ్యాం వ్యాప్యత్వేన శివశక్త్యాత్మకవిశ్వస్య విశ్వైకదేశవ్యాప్తౌ కథమసమ్భవితతా కైముతికన్యాయేనైవ తత్సిద్ధేరితి భావ ఇతి వ్యాచక్షతే। తదసత్, ఉత్తరత్ర హకారాదివ్యఞ్జనానామేవ భూతగుణాత్మకత్వవాసనాయా విధ్రియమాణత్వేన తద్విరోధాత్, స్వరసహితవ్యఞ్జనానాం వ్యోమాదిజనకత్వస్య పూర్వమనుక్తత్వాచ్చ। హకారాదిత్యత్ర శ్రూయయాణోఽకారస్తు న కారప్రత్యయప్రకృతిః, "అకారోవ్యవేతోవ్యఞ్జనానామ్" ఇతి తైత్తిరీయప్రాతిశాఖ్యసూత్రేణ ప్రకృతిప్రత్యయయోర్మధ్య ఉచ్చారణీయమాత్రత్వేన విధానాత్, హయవరడాదిసూత్రేష్వకారపాఠస్య వర్ణాత్కార ఇత్యత్రాకారవిశిష్టస్యైవ గ్రహణమిత్యేతజ్జ్ఞాపనార్థత్వాత్। అత ఏవ రాదిఫ ఇత్యేవోక్తం న త్వేఫ ఇతి। యద్యపి—

రకారాదీని నామాని రామాత్తస్తస్య రావణ।

రత్నాని చైవ రామాచ్చ సన్త్రాసం జనయన్తి మే॥

ఇత్యత్ర యథాకారవిశిష్టరేఫాత్మకవర్ణసముదాయ ఏవ కారప్రత్యయప్రకృతిః, సముదాయాత్తత్రాప్తిస్తు వషట్కార ఇతి జ్ఞాపకాత్, ఏకస్య రేఫస్యైవ ప్రకృతత్వే రాదిఫ ఇత్యపవాదవిరోధేన కారప్రత్యయానాపత్తేః। తద్వదిహ హకారాదిత్యాదావకారవిశిష్టహకార ఏవ ప్రకృతిరిత్యుచ్యతే, తథాపి విద్యాయామకారవిశిష్టరేఫాభావాద్రేఫాదగ్నిరితి మూలేఽకారవైశిష్ట్యేనానువాదానాపత్తిః। అథవా తావన్మాత్రేఽకారస్య న ప్రకృతికోటౌ నివేశః। తర్హి తత్రాప్యయపాఠాత్తద్వద్ధకారాదావపి తథైవాస్త్వితి దిక్॥ ౩౧॥

వ్యాప్తా పఞ్చదశార్ణైః సా విద్యా భూతగుణాత్మికా।

పఞ్చభిశ్చ తథా షడ్భిశ్చతుర్భిరపి చాక్షరైః॥ ౩౨॥

స్వరవ్యఞ్జనభేదేన సప్తత్రింశత్ప్రభేదినీ।
సప్తత్రింశత్ప్రభేదేన షట్త్రింశత్తత్త్వరూపిణీ॥ ౩౩॥

తత్త్వాతీతస్వభావా చ విద్యైషా భావ్యతే సదా।
పృథివ్యాదిషు భూతేషు వ్యాపకం చోత్తరోత్తరమ్॥ ౩౪॥

భూతం త్వధస్తనం వ్యాప్యం తద్గుణా వ్యాపకాశ్రయాః।
వ్యాప్యేష్వవస్థితా దేవి! స్థూలసూక్ష్మవిభేదతః॥ ౩౫॥

నను భూతగుణమయీ శివేత్యుక్తం శివాయాంతత్సంఖ్యా కుత ఇత్యత ఆహ—వ్యాప్యేతి। సా శివా పరైవవిద్యావాచ్యవాచకయోరభేదాత్ పఞ్చభిరక్షరైర్వాగ్భజస్యావయవైః షడ్భిరక్షరైః కామరాజబీజస్యావయవైశ్చతుర్భిరక్షరైః శక్తిబోజస్యావయవైః, న క్షరన్తీత్యక్షరాణి తేషాం నిత్యత్వాత్ స్వాంశైర్నాశరహితైః పఞ్చదశార్ణైర్వ్యాప్తా, అత ఏవ భూతగుణాత్మికా॥౩౨॥

బీజత్రయమక్షరశో విభజ్య భూతగుణాత్మకతావాసనాముక్త్వేదానీమక్షరాణ్యవయవశో విభజ్య షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకతావాసనామాహ—స్వఖ్యఞ్జనేతి। స్వరవ్యఞ్జనభేదేన ప్రథమబీజే అకారచతుష్టయమ్ ఈకారశ్చేతి పఞ్చ స్వరాః, శిష్టాని షడ్వ్యఞ్జనాని, ఏవమేకాదశ। ద్వితీయబీజే అకారపఞ్చకమీకారశ్చేతి షట్ స్వరాః, శిష్టాని వ్యఞ్జనాని (సప్త, ఏవం త్రయోదశ। తృతీయబీజే అకారత్రయమీకారశ్చేతి చత్వారః స్వరాః, శిష్టాని వ్యఞ్జనాని) పఞ్చ, ఏవం నవ ఇత్యేవంవిభాగేన అక్షరావయవాః త్రయస్త్రింశత్, బీజత్రయాన్తే బిన్దవస్త్రయ ఇతి షట్త్రింశత్ తత్సమష్టిరేకా। ఏవం సప్తత్రింశత్ప్రభేదినీ విద్యా సమష్టిరూపా। ఏవం సప్తత్రింశత్ప్రభేదేన షట్త్రింశత్తత్త్వరూపిణీ॥౩౩॥

తత్త్వాతీతస్వభావా చ విద్యైషా వ్యష్టిసమష్టిభేదేన షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మికా తదతీతేయం షట్త్రింశత్తత్త్వాని అవయవభూతాని తేషాం రూపవతీ సప్తత్రింశత్ప్రభేదేన తత్త్వాతీతస్వభావా చ స్వస్య భావః స్వభావః శివస్య యాదృశో భావస్తాదృశోఽస్యా ఇతి భావయితవ్యమిత్యర్థః। తత్త్వానాం లక్షణాని మయైవ సౌభాగ్యసుభగోదయే నిరూపితాని। యథా—

యదయమనుత్తరమూర్తిర్నిజేచ్ఛయా నిఖిలమపి జగత్స్రష్టుమ్।
ప్రస్పన్దే స స్పన్దః ప్రథమశివతత్త్వముచ్యతే తజ్జ్ఞైః॥

ఇచ్ఛా సైవ స్వేచ్ఛా సన్తతసమవాయినీ సతీ శక్తిః।
సచరాచరస్య జగతో బీజం నిఖిలస్య నిజవిలీనస్య॥

స్వేచ్ఛాశక్త్యుద్గీర్ణం జగదాత్మాహన్తయా సమాచ్ఛాద్య।
నివసన స ఏవ నిఖిలాఽనుగ్రహనిరతః సదాశివోఽభిహితః॥

విశ్వం స ఏవ పశ్యన్నిదంతయా నిఖిలమీశ్వరో జాతః।
సా భాతి శుద్ధవిద్యా యే దన్తాహన్తయోరభేదమతిః॥

మాయా విభేదబుద్ధిర్నిజాంశభూతేషు నిఖిలభూతేషు।
నిత్యం తస్య నిరఙ్కుశవిభవం వేలేవ వారిధిం రున్ధే॥

స తయా పరిమితమూర్తిః సఙ్కచితసమస్తశక్తిరేషపుమాన్।
రవిరివ సన్ధ్యారక్తః సంహృతరశ్మిః స్వభాసనేఽథ పటుః॥

సమ్పూర్ణకర్తృతాద్యా యా బహ్వ్యః సన్తి శక్తయస్తస్య।
సఙ్కోచాత్ సఙ్కచితాః కలాదిరూపేణ రూఢయన్త్యేనమ్॥

తత్సర్వకర్తృతా సా సఙ్కచితా కతిపయార్థమాత్రపరా।
కిఞ్చిత్కర్తారమముం కలయన్తీ కీర్త్యతే కలానామ్నా॥

సర్వజ్ఞతాऽస్య శక్తిః పరిమితతనురల్పవేద్యమాత్రపరా।
జ్ఞానముపపాదయన్తీ విద్యేతి నిగద్యతే బుధైరాద్యైః॥

నిత్యపరిపూర్ణతృప్తిః శక్తిస్తస్యైవ పరిమితా తు సతీ।
భోగేషురఞ్జయన్తీ సతతమముం రాగతత్త్వతాం యాతా॥

సా నిత్యతాऽస్య శక్తిర్నికృష్య నిధనోదయప్రదానేన।
నియతపరిచ్ఛేదకరీ క్లృప్తా స్యాత్ కాలతత్త్వరూపేణ॥

యాऽస్య స్వతన్త్రతాఖ్యా శక్తిః సఙ్కోచశాలినీ సైవ।
కృత్యాకృత్యేష్వవశం నియతమముం నియమయన్త్యభూన్నియతిః॥

ఇచ్ఛాదిత్రి సమష్టిశక్తిః శాన్తాऽస్య రుఙ్కచద్రూపా।
సఙ్కచితేచ్ఛాద్యాత్మకసత్త్వాదికసామ్యరూపిణీ తు సతీ॥

బుద్ధ్యాదిసామరస్య రూపాచిత్తాత్మికా మతా ప్రకృతిః।
ఇచ్ఛాऽస్య రజోరూపాహఙ్కృతిరాసీదహమ్ప్రతీతికరీ॥

జ్ఞానమపి సత్త్వరూపా నిర్ణయబోధస్య కారణం బుద్ధిః।
తస్య క్రియా తమోమయమూర్తిర్మన ఇత్యుచ్యతే వికల్పకరీ॥

వాగాదిపఞ్చ భేదైః స ఏవ సఙ్కచితవిగ్రహో దేవః।
జ్ఞానక్రియోపరాగప్రాధాన్యాద్ద్వివిధ విషయరూపోऽభూత్॥

శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనజిహ్వాఘ్రాణాని బోధకరణాని।

వాక్పాణిపాదపాయూప స్థాఖ్యాకాని కర్మకరణాని॥

శబ్దస్పర్శౌ రూపం రసగన్ధౌ చేతి భూతసూక్ష్మాణి।
అయమేవాతినికృష్టో జాతో భూతాత్మనాఽపి భూతేశః॥

గగనర్మానలశ్చ తేజః సలిలం భూమిశ్చ పఞ్చ భూతాని।
శ్రోత్రాదికరణవేద్యాః శబ్దాద్యాస్తాని వేదకాన్యేషామ్॥

వచనకరీ వాగాసీత్ పాణిః స్యాత్కరణభూతమాదానే।
గమనవిసర్గానన్దత్రితయే పాదాదిత్రికం కరణమ్॥

గన్ధవతీ భూమిః స్యాదాపః సాంసిద్ధికద్రవా స్తేజః।
ఉష్ణస్పర్శమరూపస్పర్శో వాయురమ్బరం శబ్దః॥ ఇతి।

పునరపి సింహావలోకనన్యాయేన భూతగుణానాం పఞ్చదశతాం విద్యాయాశ్చ తన్మయరూపతాం వివృణోతి—పృథివ్యాదిష్వితి। పృథివ్యాదిషు। ఆదిశబ్దేనాప్తేజోవాయ్వాకాశా గృహ్యన్తే। తేషూత్తరోత్తరం వ్యాపకమధికవృత్తి। అధస్తనంభూతం వ్యాప్యం న్యూనవృత్తి। కోఽర్థః? ఆకాశమధస్తనానాం భూతానాం వ్యాపకమ్, అధికవృత్తిత్వాత్। అన్యాన్యపి చత్వారిభూతాని వ్యాప్యాని, న్యూనవృత్తిత్వాత్। ఏవం వాయురగ్న్యాదీనాం త్రయాణాం వ్యాపకః, తాని త్రీణి వ్యాప్యాని। ఏవం తేజః అధస్తనభూతయోర్వ్యాపకం తే ద్వే వ్యాప్యే। ఏవమాపః పృథివ్యా వ్యాపికా పృథివీ వ్యాప్యేత్యర్థః। తేన వ్యాపకగుణా వ్యాప్యే స్థితా ఇత్యాహ–తద్గుణా ఇతి। వ్యాపకాశ్రయాస్తద్గుణా వ్యాపకగుణా వ్యాప్యేష్వవస్థితాః స్థూలసూక్ష్మవిభేదతః। స్థూలమ్ అధికవృత్తి వ్యాపకమ్, సూక్ష్మమల్పవృత్తి వ్యాప్యమ్। వ్యాపకవ్యాప్యయోః స్థూలసూక్ష్మవిభేదాద్ వ్యాపకగుణా వ్యాప్యేషు తిష్ఠన్తీత్యర్థః॥౩౪–౩౫॥

నను తథాపి విద్యాయాం పఞ్చదశాక్షరాణీతి తన్త్రేషు పురాణేషు చ శ్రూయమాణో ఘణ్టాఘోషో విరుధ్యతే, అతో నాధికాక్షరసద్భావో యుక్తః, యేన నిఖిలవిశ్వవ్యాప్తిస్తద్ద్వారోపపాద్యేత, తత్సద్భావే వా పఞ్చదశాక్షరీసమాఖ్యావిరోధః।

సేయముభయతః పాశారజ్జురిత్యాశఙ్క్య వ్యవస్థాభేదాదుభయమపి యుజ్యత ఇతి సమాధత్తే—(వ్యాప్తేత్యాది)। ఉత్తరత్ర స్వరవ్యఞ్జనభేదేనేత్యుక్త్యేహ స్వరవ్యఞ్జనైక్యేనేత్యేతదాక్షిప్తమ్। ఐక్యం చాఙ్గవిశిష్టస్యాఙ్గిన ఏకత్వాభిప్రాయేణ। తతశ్చ ద్వితీయతృతీయౌ కేవలస్వరౌ నిరఙ్గకావేవ। లకారీయాకారా ఈకారాశ్చోభయ ఏకైకాఙ్గవిశిష్టాః షట్, సంయోగాదిమాక్షరస్యానుస్వారస్య చ యాజుషప్రాతిశాఖ్యే పూర్వాఙ్గత్వవిధానాత్। ఇతరే సప్త స్వరాః స్వపూర్వాఙ్గవిశిష్టాః। హృల్లేఖాద్యాక్షరస్య బహ్వృచాదిప్రాతిశాఖ్యరీత్యోత్తరాఙ్గత్వమపి సమ్భవతీత్యన్యదేతత్। నాదత్రయస్య తు ప్రాతిశాఖ్యాదౌ పార్థక్యేనాఙ్గత్వావర్ణనేఽపి బిన్దుసన్నియోగశిష్టత్వాద్ బిన్దువదఙ్గత్వమేవ। ఏవం ద్వావింశతేర్వ్యఞ్జనానాం స్వరాఙ్గత్వేన తేషాఞ్చ పఞ్చదశత్వాదుక్తసమాఖ్యోపపత్తిః, "ఏష వై సప్తదశః ప్రజాపతిః" ఇత్యేవదుపపాదనపరాయామాశ్రావయేతి చతురక్షరమిత్యాదిశ్రుతౌ "చతురశ్చయతావాద్యాక్షరలోపశ్చ" ఇతి స్మృతావన్యత్రాప్యనయైవ రీత్యాఽక్షర గణనస్య ప్రసిద్ధత్వాత్। విద్యా చ భూతాని చ గుణాశ్చేతి ద్వన్ద్వః। విద్యేతి తత్త్వాన్తరాణాముపలక్షణమ్। తేన షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మికా సా మూలవిద్యేత్యర్థః। చిచ్ఛాయాభూతా విద్యాత్మతామాపన్నా యే గుణాః సత్త్వాదయస్త్రయస్తదాత్మికేతి వా। ఆత్మవిద్యాశివతత్త్వరూపేతి తు ఫలితమ్। భూతగుణవాచకవ్యఞ్జనఘటితా విద్యేత్యేవ వా తదర్థః। తేన నాత్ర పఞ్చదశస్వరాణాం పఞ్చదశగుణాత్మకత్వం కీర్తితమితి ప్రాచీనైరివ మన్తవ్యమ, హకారాదివ్యఞ్జనానామేవ గుణాత్మకతాయా ఉత్తరత్ర కథనాత్। అత ఏవ సప్తత్రింశదక్షరాణా క్రమేణ షట్త్రింశత్తత్త్వాని తత్త్వాతీతమేకమిత్యేవంరూపతోత్తరశ్లోకే కథ్యత ఇతి ప్రాచాం వ్యాఖ్యాపి న సాధీయసీ, తస్య గ్రన్థస్య తదుత్తరత్ర వివిచ్యమానానాం సప్తత్రింశదక్షరార్థానాం సంక్షేపేణోద్దేశ్యమాత్రార్థత్వాత్। నహి సమ్ప్రదాయో మహాబోధరూప ఇత్యుపక్రమేణ సమ్ప్రదాయార్థ ఈరిత ఇత్యుపసంహారేణ చ సమ్ప్రదాయాభిధైకార్థమాత్రబోధకత్వేన మధ్యగ్రన్థస్య సర్వస్యైకవాక్యతాసిద్ధౌ సమ్ప్రదాయార్థాతిరిక్తభవదుక్తవాసనయోర్మధ్యేఽవసరోఽస్తి, వాక్యభేదాపత్తేః। అత ఏవ వైశ్వానరేష్టివాక్యే పుత్రే జాత ఇత్యుపక్రమాద్యస్మిఞ్జాత ఇత్యుపసంహారాచ్చైకవాక్యతాసిద్ధావష్టాకపాలాదివాక్యానాం మధ్యే పఠితానామపి ద్వాదశకపాలఫలోపపాదకత్వేన తచ్ఛేషత్వమేవ, న పార్థక్యేన హవిరన్తరవిధాయకత్వమితి స్వీకృతం ప్రమాణలక్షణే। ఏవమనయోర్వాసనయోర్వక్ష్యమాణార్థస్య సంక్షిప్యోపక్రమమాత్రార్థత్వేన తచ్ఛేషతోపపత్తౌ న స్వాతన్త్ర్యకల్పనముపపత్తిమదితి మన్తవ్యమ్। పఞ్చదశాక్షరాణి న్యూనాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదాయ కూటభేదేన విభజతే—పఞ్చభిశ్చేతి। స్వరేతి। స్వయం రాజన్తే స్వరాస్తైర్వ్యజ్యాని వ్యఞ్జనాని। "తేషు స్వరాః స్వతన్త్రత్వాత్తైర్వ్యఙ్గ్య వ్యఞ్జనం భవేత్" ఇతి తన్త్రరాజోక్తః। ఏవం నిర్వచనబలేనైవ వ్యఞ్జనానామాపతదక్షరసఖ్యాపరిపూరణసామర్థ్యమవదతి— భేదేనేతి। సర్వేషాం భిన్నపదత్వకల్పనయేత్యర్థః। న చైవం సతి కకారత్రయే జశ్త్వాపత్తిః, ఏకాక్షరపదే వ్యపదేశివద్భావేనాపతతః పదాన్తత్వస్య సుప్తితౌ టకితావిత్యాదిజ్ఞాపకైరనిత్యత్వేన

తదభావాత్। సప్తత్రింశత్సంఖ్యాః ప్రభేదా అవయవా అస్యాం సన్తీతి తథా। సప్తత్రింశత్ప్రభేదశబ్దాదౌ మత్వర్థీయ ఇనిర్ద్వితీయేఽర్శఆద్యచ్। తేన ప్రభేదేనేత్యత్ర న బహువచనాపత్తిః। ఇయం విద్యా సప్తత్రింశదవయవవతా సమూహేన షట్త్రింశత్తత్త్వాని నిరూపయతి బోధయతి। తథా తత్త్వాతీతః స్వీయోఽభిప్రాయో వేద్యోఽర్థో యస్యాస్తాదృశీ చేతి యోగిభిః కాలత్రయేఽపి భావ్యతే చిన్త్యత ఇత్యర్థః। సదేత్యత్ర మయేత్యపి క్వచిత్పాఠః। ఏకాదశస్వర ఏకశ్చన్ద్రబీజే ద్వే రేఫభూవీజక్రోధీశబిన్దునాదాస్త్రయస్త్రయః కామకలాశ్చత్రస్రో వ్యోమబీజాని పఞ్చ శ్రీకణ్ఠా దశేత్యేవం సప్తత్రింశతాక్షరైస్తత్త్వాని తదతీతఞ్చ ప్రతిపాద్యతే। సోఽయం సమ్ప్రదాయార్థసంక్షేప ఇత్యర్థః। హాదివిద్యాయాం త్వత్రత్యైకా కామకలా, ఏకాదశస్వర ఏక ఇతి ద్వయమూనమ్ చన్ద్రబీజమేకం వ్యోమబీజమేకం ద్వౌ శ్రీకణ్ఠౌ చేతి చత్వార్యధికాని, తేనైకోనచత్వారింశత్ సమ్పద్యన్తే। తేషు ద్వితీయకూటమధ్యమహకారస్య తృతీయకూటప్రథమకారస్య చ భావార్థప్రకరణే కారణత్వవర్ణనాత్తదుభయపరిత్యాగేన సప్తత్రింశత్తా వర్ణనీయా। యత్తూక్తం కామకలావిలాసే—

అజ్వ్యఞ్జనబిన్దుత్రయసమష్టిభేదైర్విభావితాకారా।

షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మా తత్త్వాతీతా చ కేవలా విద్యా॥

ఇతి, తత్కృతమతన్త్రస్థగణనమితి న జానీమః। యే చ ప్రాఞ్చస్తదనుసారేణ ప్రకృతతన్త్రమేవ యోజయన్తి తే ప్రష్టవ్యాః–నాదత్రయత్యాగే సమష్టిగ్రహణేఽత్ర కింమూలమితి? నను—“త్రిషష్టిశ్చతుఃషష్టిర్వా వర్ణాః శమ్భుమతే మతాః” ఇత్యాదినా పాణినిశిక్షాయాం వర్ణగణనావసరే నాదస్య గణనాభావాత్తస్య ధ్వనిమాత్రరూపత్వేన వర్ణత్వాభావాత్ స్వరత్వవ్యఞ్జనత్వయోశ్చ వర్ణత్వవ్యాప్యతయా తదభావే తయోరభావావశ్యమ్భావాన్మూలే చ స్వరవ్యఞ్జనభేదేనైవ సప్తత్రింశత్త్వోక్తేర్న నాదానాం తేషు గణనా యుజ్యతే, తతశ్చ సప్తత్రింత్ప్రభేదితాయా ఏవ సిద్ధేః। సప్తత్రింశత్తాన్యథానుపపత్త్యా తత్త్వాతీతపతిపాదకత్వోక్త్యా చ సమష్టిలాభః, తస్య తురీయతత్త్వాత్మకత్వాత్,

మాయాన్తమాత్మతత్త్వం విద్యాతత్త్వం సదాశివాన్తం స్యాత్।

శక్తిశివౌ శివతత్త్వం తురీయతత్త్వం సమష్టిరేతేషామ్॥

ఇత్యభియుక్తవచనాత్। న చ సమష్టితత్త్వస్య శోధ్యత్వేన నిత్యపరిశుద్ధస్య తత్త్వాతీతస్య కథం తదాత్మకతేతి వాచ్యమ్, మహాకారణదేహరూపస్య తురీయస్య

స్థూలసూక్ష్మకారణదేహరూపాణి షట్త్రింశత్తత్త్వాన్యతీతస్యాప్యానన్దమయకోశరూపత్వేన తస్యాన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయానన్దమయా మే శుధ్యన్తాం జ్యోతిరహం విరజా విపాప్మా భూయాసమితి మన్త్రే శోధ్యేష్వేవ పరిగణనాత్। అత ఏవ న తస్య బ్రహ్మరూపతేత్యాశయేన తథాత్వం మన్యమానానాముపవర్షాదీనాం మతం నిరస్యాన్యథైవానన్దమయాధికరణం వర్ణితమాచార్యభగవత్పాదైరితి చేత్, మైవమ్। "అనుస్వారో వ్యఞ్జనం వా స్వరో వా" ఇతి శౌనకసూత్రభాష్యే బిన్దోరుభయానాత్మకతోక్త్యా బిన్దుత్రయస్యాపి స్వరవ్యఞ్జనవహిర్భూతత్వేన ప్రకృతే తదగణనాపత్తేః। న చ యాజుషప్రాతిశాఖ్యే "శేషో వ్యఞ్జనాని" ఇతి సూత్రేణ స్వరభిన్నవర్ణత్వస్యైవ వ్యఞ్జనలక్షణతోక్త్యా బిన్దోరపి వ్యఞ్జనస్యావశ్యకత్వం శౌనకసూత్రస్థవాశబ్దస్య నఞర్థకత్వేన వ్యాఖ్యానమేవానుచితమితి వాచ్యమ్, స్వరభిన్నత్వస్య నాదే వికల్పితత్వేన వ్యఞ్జనత్వసిద్ధేః। న చ నాదస్య ధ్వన్యాత్మకత్వేన వర్ణత్వాభావ ఇతి వాచ్యమ్, ఘటే మృత్త్వస్యేవ వర్ణేష్వపి ధ్వనిత్వస్యేష్టత్వేన తస్య వర్ణత్వాభావావ్యాప్యత్వాత్। న చ తస్య వర్ణత్వే శిక్షాదౌ కథం న వర్ణేషు పరిగణనమితి వాచ్యమ్, తదపరిగణితస్యాపి దీర్ఘలౄకారస్యాస్మన్మతే వర్ణతాయా ఇష్టత్వేన తైరపరిగణనస్యాప్రయోజకత్వాత్। నను దీర్ఘలౄకారస్య పార్థక్యేనైకపఞ్చాశన్మాతృకాసు పాఠాద్వర్ణత్వమ్। తథా సతి కేవలబిన్దోరుపధ్మానీయాదేశ్చ వర్ణత్వానాపత్తేః। న చ నాదస్య వర్ణత్వే వ్యఞ్జనేష్వేవ గణనాపత్త్యా "వ్యఞ్జనం స్వరాఙ్గమ్" ఇతి సూత్రేణ స్వరయోగాపత్తిః, అనుస్వారే స్వరత్వస్యాపి సత్త్వేనేష్టాపత్తేః, నవార్ణమేరుమన్త్రే కకారీయాకారోత్తరమపి పాఠదర్శనాచ్చ, నాదస్య ప్రాచాం పక్ష ఏకలవన్యూనార్ధమాత్రాకాలత్వేన వ్యఞ్జనత్వాభావాచ్చ। తస్మాత్తత్తచ్ఛాస్త్రప్రవర్తకాచార్యైః స్వశాస్త్రమాత్రోపయుక్తకతిపయవర్ణగణనేఽపి నాన్యత్ర ప్రసిద్ధేషు వర్ణేషు వర్ణత్వపరిసంఖ్యేత్యేవ తు తత్త్వమ్। అథ "బీజబిన్దుధ్వనీనాఞ్చ త్రికూటేషు గ్రహాత్మికా" ఇతి ప్రకృతతన్త్ర ఏవ తస్య ధ్వనిత్వేన వ్యవహారో దృశ్యత ఇతి చేత్, "హృల్లేఖాత్రయసమ్భూతైస్తిథిసంఖ్యైస్తథాక్ష[రైః" ఇత్యాదావక్షరత్వవ్యవహా]రోఽప్యస్తీతి కిన్తేన ధ్వనిత్వస్య సర్వానుస్యూతత్వాచ్చ। కిఞ్చ, నాదస్య కేవలధ్వనిరూపత్వే తన్త్రేష్వర్థవర్ణనం తదవయవానామష్టానాం విభజ్య కాలవర్ణనఞ్చ న స్యాత్। న చ రథఘోషవత్ పదార్థస్మారకత్వోపపత్తిః। మాహేన్ద్రస్తోత్రోపాకరణేన సహ తస్యైకకాలత్వవిధానేన తత్రైవ తస్య స్మారకత్వేఽపి రథఘోషాన్తరే తదభావాత్, ప్రకృతే చ నాదస్యార్థవిశేషే శక్తివిధానేన సర్వత్ర తథాత్వేన వైషమ్యాత్। కిఞ్చ, శౌనకాదిసూత్రోక్తస్య బిన్దోర్వ్యఞ్జనత్వాభావస్య కామకలావిలాసకృతాపి వ్యఞ్జనేభ్యో బిన్దుత్రయం పృథగ్గణయతానుమతత్వేన మూలస్థవ్యఞ్జనపదేన బిన్దూనామనుపస్థితావప్యుత్తరత్ర వివరణదశాయాం "బిన్దుభిస్త్రిభిరుచ్యన్తే రుద్రేశ్వరసదాశివాః" ఇత్యర్థవర్ణనదర్శనాదేవ లిఙ్గాదత్రత్యవ్యఞ్జనపదేన బిన్దవోఽపి వివక్షితా ఇత్యకామేనాపి భవతా వ్యాఖ్యేయమ్। తదిదం నాదత్రయేఽపి తుల్యమ్, "శాన్తిః శక్తిశ్చ శమ్భుశ్చ నాదత్రితయబోధనాః" ఇత్యుత్తరత్రార్థవర్ణనస్య వ్యఞ్జనాన్తరవదర్ధమాత్రాకాలస్య చావిశేషాత్। తస్మాన్న కథఞ్చన

నాదత్రయత్యాగే బీజమాకలయామః। తతశ్చ తేనైవ కాదివిద్యాయాః సప్తత్రింశదవయవత్వే సిద్ధే తదన్యథానుపపత్తేరభావాత్ సమష్టిగ్రహణమప్యసమఞ్జసమేవ, తత్త్వాతీతవాచకస్యాప్యక్షరస్య లాభాత్। వస్తుతస్తత్త్వాతీతపదస్యానన్దమయకోపపరత్వే మానాభావాత్తస్య దేహత్రయాతీతత్వేఽపి తురీయతత్త్వరూపతయా తత్త్వాతీతత్వాసమ్భవాచ్చ। పరబ్రహ్మపరతాయా ఏవ వక్తవ్యతయా న సమష్టిసంగ్రహావశ్యకతా, ప్రత్యుత హాదివిద్యాయాం చత్వారింశత్త్వభేదాపాదకఞ్చ। సమష్టేః స్వరవ్యఞ్జనోభయాభిన్నత్వేన స్వరవ్యఞ్జనభేదేన సప్తత్రింశత్త్వభేదినీతి మూలవిరోధశ్చ। తస్మాద్ధాదివిద్యాయాం ప్రకృతతన్త్రానురోధేన నాదత్రయసమష్టిహానోపాదానాభ్యాం సప్తత్రింశత్త్వభేదితావర్ణనం గీర్వాణగురూణామపి దుఃశకమితి మన్తవ్యమ్। ఏతేన కాదివిద్యాయాం హాదివిద్యావత్సప్తత్రింశత్తా కథం స్యాదితి చిన్తయా సన్తపన్తీ కాదివిద్యాయా ఏవ ప్రత్యుత శూన్యతేతి భ్రామ్యన్తీ తత్పరిజిహీర్షయా సప్తత్రింశత్త్వముపపాదయన్తీ ద్వితీయస్య సన్ధ్యక్షరత్వేన తృతీయస్య దీర్ఘత్వేన ద్విద్వివర్ణాత్మకత్వేన గణనం సమ్ప్రదాయసిద్ధమితి శిష్యేభ్య ఉపదిశన్తీ తత్తద్గురుపరమ్పరాచిద్వల్ల్యాదిగ్రన్థపరమ్పరా చామృతానన్దనాథీయభ్రమవ్యాపారమూలకత్వాదన్ధేనైవ నీయమానా యథాన్ధా ఇతి న్యాయానుకారిత్వాదేవ నిరస్తా వేదితవ్యా, అవశిష్టకామకలాత్రయస్యాపి దీర్ఘత్వావిశేషేణాక్షరాధిక్యాపాదకత్వాచ్చ। తస్మాత్కార్యాక్షరాణి సప్తత్రింశాదిత్యేవ తత్సమర్థనం యుక్తమ్। వాక్యార్థవర్ణనన్తు కారణవర్ణయోర్మేలనేనైవ పదద్వయం పరిత్యజ్య వాక్యార్థవర్ణనస్యానుచితత్వాదిత్యలం పల్లవితేన॥౩౨–౩౩॥

ఏతావతా ప్రబన్ధేన విద్యాయా భూతగుణాదితత్త్వాతీతాన్తపదార్థజాతస్వరూపత్వం సమ్ముగ్ధాకారేణోక్తం తదేవేదానీం తత్తల్లక్షణకథనపూర్వకం విశదీకృత్యోపదిశతి— (పృథివ్యాదిష్విత్యాది)। పృథివ్యాదీత్యాదిపదేనాప్తేజోవాయ్వాకాశపరిగ్రహః। ఏతేషూత్తరోత్తరం వ్యాపకం జనకం ప్రయోజకఞ్చ। మృత్తికాయాః స్వజన్యే ఘటే వ్యాప్తిదర్శనాద్వ్యాపకపదేనోపాదానకారణముచ్యతే। తద్వన్నిష్ఠాత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వరూపం వ్యాపకత్వమప్యక్షతమేవ। పరన్తు తద్వత్త్వమభేదసమ్బన్ధేన। అభావస్తు పరిణామిత్వసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాక ఇతి విశేషః। అధస్తనం పూర్వపూర్వవ్యాప్యం జన్యప్రయోజ్యమ్, ప్రయోజ్యఞ్చ పరిణామ్యభావవదవృత్తిత్వరూపఞ్చ। అభావవృత్తిత్వే పూర్వోక్తసమ్బన్ధాభ్యామవచ్ఛిన్నమేవ। తత్తస్మాత్కారణాద్వ్యాపకాశ్రయా జనకప్రయోజకసమవేతా గుణా వ్యాప్యేషు జన్యప్రయోజ్యేష్వప్యవస్థితా భవన్తి। తే చ కారణే స్థితా గుణాః స్థూలా ఇత్యుచ్యన్తే। త ఏవ కార్యేషు స్థితాః సూక్ష్మా ఇత్యుచ్యన్త ఇత్యర్థః॥౩౪–౩౫॥

తస్మాద్వ్యోమగుణః శబ్దో వాయ్వాదీన్వ్యాప్య సంస్థితః।

వ్యోమబీజైస్తు విద్యాస్థైర్లక్షయేచ్ఛబ్దపఞ్చకమ్ ॥ ౩౬ ॥

తేషాం కారణరూపేణ స్థితం ధ్వనిమయం పరమ్ ।
భవేద్ గుణవతాం బీజం గుణానామపి వాచకమ్ ॥ ౩౭ ॥

కార్యకారణభావేన తయోరైక్యం వివక్షయా ।
మహామాయాత్రయేణాపి కారణేన చ బిన్దునా ॥ ౩౮ ॥

వాయ్వగ్నిజల భూమీనాం స్పర్శానాం చ చతుష్టయమ్ ।
ఉత్పన్నం భావయేద్ దేవి! స్థూలసూక్ష్మవిభేదనః ॥ ౩౯ ॥

నను కస్య కస్య భూతస్య గుణాః కేషు కేషు భూతేషు స్థితాః విద్యాయాః కాని కాన్యక్షరాణి కస్య కస్య భూతస్య గుణాన్ లక్షయన్తీత్యత ఆహ—తస్మాదితి । తస్మాద్ వ్యోమ్నః స్వేతరభూతేభ్యః స్థూలత్వాద్ వ్యాపకత్వమ్, తేన వ్యోమగుణః శబ్దో వాయ్వాదీన్ వాయుతేజఃసలిలపృథివ్యాత్మకాన్ వ్యాప్యస్థితః విద్యాస్థైర్వ్యోమబీజైః పఞ్చభిః పఞ్చభూతేషు ధితానాం శబ్దానాం పఞ్చకం లక్షయేత్ । వ్యోమవాచకత్వాద్ధకారపఞ్చకం తద్గుణం శబ్దపఞ్చకం లక్షయతీత్యర్థః ॥ ౩౬ ॥

నను విద్యాయాం పఢ్డకారాః సన్తి, అన్యస్య హకారమ్య కిమ్ప్రయోజనమిత్యత ఆహ—తేషామితి । తేషాం శబ్దానాం కారణరూపేణ స్థితః కారణాత్మనా స్థితో ధ్వనిర్నాదః శబ్దానాం కారణమ్ । తదుక్తమభియుక్తైః—

పిణ్డో వాచకవిస్తరస్య మహతః సంస్కారశేషస్థితినదోఽసౌ
తవ దేవి ! మూర్ధ్ని సమనాసీమానముల్లఙ్ఘయన్ ।
(ఘణ్టాక్వాణ ఇవ క్రమేణ విరమన్న్యామణీయస్తరీమాజిఘ్రన్ పరచిద్ధశామనుభవన్ మూర్తి పురాణీం మమ ॥ ఇతి ।)

తన్మయం తల్లక్షకత్వాత్। పరం కామరాజబీజస్థితకకారలకారమధ్యగతహకారాక్షరమ్। కోఽర్థః? కామరాజమధ్యస్థితః షష్ఠో హకార ఆకాశాది-పఞ్చభూతగతశబ్దపఞ్చకకారణనాదరూపః కామరాజబీజస్థితస్య స్థితిరూపతాం లక్షయతీత్యర్థః। నను హకారాదివర్ణా ఆకాశాదిభూతవాచకా ఇత్యుక్తం కథం శబ్దాది పఞ్చభూతగుణానామపి వాచకా ఇత్యుచ్యన్త ఇత్యత ఆహ—భవేదితి। గుణవతాం గుణాః శబ్దాదయః పఞ్చ తద్వతామాకాశాదీనాం పఞ్చభూతానాం బీజమ్। జాతావేకవచనమ్। అత్ర విద్యాయాం హకారాదీని పఞ్చభూతాక్షరాణి వ్యఞ్జనాని। అత్రైవోక్తమ్— "హకారాద్వ్యోమ సంభూతమ్" (యోం హృంసం౦౨ శ్లోం ౨౬) ఇత్యాదినా। అతో బీజాన్యుచ్యన్తే। కకారాదిక్షకారాన్తానాం వ్యఞ్జనానాం బీజత్వముక్తం చిద్గగనచన్ద్రికాయామ్—

షణ్ణవర్గమహిమద్యుతేః కలాః
బిన్దుసర్గరహితాశ్చ యే శుచేః।
సర్వ ఏవ శశినః కలాః శివే
యోనయో విధృతబీజతః స్వరాః॥

పరాపఞ్చాశికాయామప్యుక్తమ్—

ద్విధేయం మాతృకా దేవీ బీజయోన్యాత్మనా స్థితా। ఇతి।

తాని తద్గుణానాం శబ్దాదీనాం వాచకం లక్షకాణి హకారాద్యక్షరాణి ఆకాశాద్యర్థేషు సఙ్కేతితత్వాత్తద్గుణేషు శబ్దాదిషు లక్షకాణ్యేవ। తదుక్తమభియుక్తైః-

సాక్షాత్సఙ్కేతితం యోఽర్థమభిధత్తే స వాచకమ్। ఇతి।

కోఽర్థః? శబ్దాదిగుణవతామాకాశాదిభూతానాం యాని బీజాని వాచకాని హకారాదీని తాని తద్గుణానాం శబ్దాదీనాం లక్షకాణీత్యుక్తమ్॥౩౭॥

లక్షణాయాం నిమిత్తమాహ—కార్యకారణేతి। తయోర్గుణ గుణినోః కార్యకారణభావేన గుణీ కారణమ్, గుణః కార్యమ్। అతః కార్యకారణభావేన ఏకత్వవివక్షయా వివక్షితమేవైకత్వం న తు తాత్త్వికమ్, గుణగుణినోః కార్యకారణభావాదేకత్వమారోప్య తత్సమ్బన్ధం నిమిత్తీకృత్య లక్షణయా గుణిశబ్దా గుణేషు యోజ్యన్తే। తదుక్తం మహాస్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

శబ్దః శాన్తత్వఘోరత్వవిశేషాపన్నరూపకః।
శబ్దస్తు శబ్దతన్మాత్రం మృదూష్ణకఠినశ్చలః॥

విశిష్టస్పర్శరూపశ్చ స్పర్శతన్మాత్రసంజ్ఞితః।
నీలపీతత్వశుక్లత్వవిశిష్టం రూపమేవ చ॥

రూపతన్మాత్రమిత్యుక్తం మధురత్వాదిసంయుతమ్।
రసతన్మాత్రసంజ్ఞం తు సౌరభ్యాది విశేషితః॥

గన్ధః స్యాద్గన్ధతన్మాత్రం తేభ్యో వై భూతపఞ్చకమ్।
ఆకాశః శబ్దతన్మాత్రం నిత్యం శబ్దగుణం మహత్॥

వ్యాపకం నిర్మలం తత్త్వమవకాశప్రదానకమ్।
స్పర్శతన్మాత్రతో వాయుశ్చలద్రూపోఽనిలోఽభవత్॥

జగత్ప్రాణోఽనిలో వ్యూహప్రేరణం చ లఘుర్భవేత్।
శబ్దస్పర్శగుణః ప్రోక్తో గమాగమనకర్మకృత్॥

శబ్దస్పర్శరూపగుణం తేజస్తత్త్వన్తు భాస్వరమ్।
రూపతన్మాత్రకార్యం చ పాకకర్మకరం శివే!॥

రసతన్మాత్రతో జాతం వారితత్త్వం ద్రవాత్మకమ్।
శబ్దస్పర్శరూపరసగుణసంగ్రహకర్మకృత॥

శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధపఞ్చ గుణాన్వితమ్।
పృథివీతత్త్వమాఖ్యాతం కఠినం సర్వధారణమ్॥

పృథ్వ్యాదివ్యోమతత్త్వాన్తపఞ్చకం పూర్వ పూర్వకమ్।
కార్యం సృష్ట్వా సమావృత్య వర్తతే పఞ్చకం క్రమాత్॥ ఇతి।

(ఏవమన్యత్రాపి—

సమష్టిబిన్దునా వాయుః స్థూలసూక్ష్మవిభేదతః।)

పూర్వం విద్యాస్థహకారపఞ్చకస్య పఞ్చభూతస్థితశబ్ద పఞ్చకం పూర్వం కథయిత్వేదానీం వాయ్వాదిభూతచతుష్టయగతం స్పర్శచతుష్టయం వాయువాచకబీజైర్లక్షయతిమహామాయేతి। మహామాయాః ఈకారాః, తేషాం క్రమేణ బీజత్రయశిఖరవర్తినామీకారాణాం బిన్దుద్వయాహార్ధమాత్రామయానాం త్రయాణాం కారణేన చ బిన్దునా తదక్షరత్రయకారణేన అకారహకారసామరస్యరూపేణ కామాఖ్యేనోర్ధ్వబిన్దునా వాయ్వగ్నిజలభూమిష్ఠానాం స్పర్శానాం చతుష్టయముత్పన్నం లక్ష్యం భావయేత్। స్థూలసూక్ష్మవిభేదతః సూక్ష్మాణి పృథివ్యప్తేజాంసి, స్థూలః వాయుర్వాచీనేభ్యః। అత ఏవ ఏవంవిధేన ఈకారత్రయేణాపి లక్షితా బిన్దవః షట్సఙ్ఖ్యాకాః। కారణం బిన్దుః సమష్టివృత్తం హి షడ్బిన్దులాఞ్ఛితవృత్తాత్మకత్వాద్ వాయుమణ్డలస్య। దుక్తమభియుక్తైః— “కణ్ఠాదితాలుపర్యన్తం వృత్తం షడ్బిన్దులాఞ్ఛితమ్। ధూమ్రమమ” ఇతి। తద్వాయుమణ్డలవాచకేన ఈకారత్రయేణ సమష్టిబిన్దునా చ స్థూలసూక్ష్మవిభేదతో వాయ్వాదిభృతచతుష్టయస్థితం స్పర్శచతుష్టయం లక్షయేదిత్యర్థః॥౩౮–౩౬॥

తావతా ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యాశఙ్క్య షట్త్రింశత్తత్త్వవాచకాన్యక్షరాణి ప్రదర్శయతి— (తస్మాదిత్యాది)। యస్మాద్వ్యాపకగుణా వ్యాప్యేషు తిష్ఠన్తి తస్మాద్వ్యోమ్నో వ్యాపకస్య గుణః శబ్దో

వాయ్వాదీన్ వాయుతేజోజలపృథివీర్వ్యాప్య తిష్ఠతీతి పఞ్చవిధః శబ్దో భవతి। అతో విద్యాస్థైః పఞ్చభిర్వ్యోమబీజైర్హకారైః శబ్దపఞ్చకం లక్షయేత్। ఉపాసక ఇతి శేషః। శక్యాదశక్యోపస్థితిర్లక్షణేతి ప్రాచాం పక్ష ఉపస్థిత్యాశ్రయః సాధక ఏవ కర్తా, శక్యసమ్బన్ధరూపలక్షణాయా వృత్తిరూపత్వాత్। పదనిష్ఠత్వపక్షేఽపి వివక్షాతః కారకవిభక్తయో భవన్తీతి సిద్ధాన్తాత్ పదస్య కరణత్వవివక్షాయాముపాసకస్య ప్రయోజకకర్తృత్వమ్। నను మధ్యమకారస్య విమర్శవాచకత్వమ్భావార్థప్రకరణే కథితమ్। తస్యాపి శబ్దలక్షకత్వే యుగపద్వృత్తిద్వయవిరోధ ఇత్యత ఆహ—తేషామితి। తేషాం పఞ్చానాం హకారాణాం మధ్యే కారణరూపేణ శ్రీచక్రాత్మకజగత్కారణకామకలాశరీరఘటకత్వేన వా స్థితం విసర్గరూపం హకారాక్షరం తత్తు ధ్వనిమయం నాదైకమయమ్। అత ఏవ పరం సూక్ష్మాదపి సూక్ష్మం వాసనామయశరీరమితి యావత్। స్థూలతమస్య వైఖరీరూపహకారస్యైవ శబ్దలక్షకత్వం పరారూపస్య హకారస్య విమర్శశక్తివాచకత్వమితి పదవ్యక్తిభేదేనార్థద్వయబోధకత్వోక్తేర్న వృత్తిద్వయవిరోధ ఇతి భావః। హాదివిద్యాపక్షే త్వేతదర్థం పష్ఠహకారప్రయోజనవర్ణనపరత్వేన యోజయన్తి పరం పష్ఠ హకారాక్షరం పఞ్చానాం హకారాణాం కారణభూతో యో నాదస్తద్బోధకమితి। షట్త్రింశతస్తత్త్వానామపి యత్కారణం తత్త్వాతీతం నాదబ్రహ్మ తత్పరః కామరాజమధ్యమహకార ఇత్యపి తదర్థః సువచః భావార్థప్రకరణే కథితేనార్థేన సహ సంవాదసమ్భవాత్। తస్యార్థస్య తద్వాక్యార్థేఽనన్వితత్వేనేహైవ తదుపయోగస్యావశ్యకత్వాచ్చ। నన్వాకాశవాచకస్య ఇకారస్య వాయ్వాదిశబ్దే లక్షణా కథం శక్యసమ్బన్ధాభావాదిత్యత ఆహ—భవేదితి। యద్గుణవద్వాచకం యదక్షరం తత్తత్సమవేతగుణలక్షకమితి సామాన్యనియమానుసారేణ వ్యోమవాచకహకారస్య శబ్దే లక్షణాసిద్ధౌ తస్యైవ శబ్దస్య తత్త్వాన్తరసమ్బన్ధేఽపి పూర్వక్లృప్తా లక్షణా న విహన్యతే। నహి యష్టిశబ్దేన లక్షితానాం యష్టిధరాణాం దేశాన్తరగగనే లక్షణాయాః కాచన హానిః। న చ తేషాం దేశాన్తరగమనేఽపి యష్టిమమ్బన్ధానపాయల్లక్షణా యుక్తేత వాచ్యమ్, శబ్దస్య వాయ్వాదినిష్ఠత్వేఽపి కార్యే కారణానువృత్తేరావశ్యకతయా వాయ్వాదిచతుష్టయేఽప్యాకాశానువృత్తేః సత్త్వేన వ్యోమసమ్బన్ధానపాయస్య ప్రకృతేఽపి తుల్యత్వాదితి భావః। అత ఏవ "ప్రధానం తేజసో రూపం తద్బీజేన హి జన్యతే" ఇతి [తేజోక్షరార్థని] రూపణే వక్ష్యతి। స్వబోధ్యాభిన్నత్వస్య వాచక ఇవ లక్ష్యకేఽపి సద్భావప్రదర్శనాయ గౌణ్యా లక్షకం నిర్దిశతి—వాచకమితి। వాచ్యవాచకయోరివ లక్ష్యలక్షకయోరప్యభేద ఇతి భావః। యద్వా గుణవతాం వాచకం బీజం గుణానామపి వాచకం భవతీత్యన్వయః। తేన హకారస్య శబ్దవత్యేవ శక్తత్వాచ్ఛక్యతావచ్ఛేదకే శబ్దేఽపి శక్తేరనపాయాచ్ఛబ్దస్యాపి హకారో వాచక ఇత్యర్థః। తేన లక్షయేదిత్యుపక్రమస్థమపి పదముపాసకకర్తృకత్వాజ్జానీయాదిత్యర్థకమ్। కార్యేతి। వాయ్వాకాశయోః కార్యకారణభావేనాకాశస్య వాయ్వాదావనువృత్తివివక్షయా తదీయశబ్దే లక్షణా యుజ్యతే। యద్వా ఆకాశం శబ్దతన్మాత్రాజ్జాతం శబ్దగుణం విధిరితి స్వచ్ఛన్దసం హెూక్తరీత్యాకాశాచ్ఛబ్ద ఇతి నైయాయికరీత్యా వా శబ్దాకాశయోః కార్యకారణభావేన తయోరభేదవివక్షయా హకారస్యాకాశ

ఇవ శబ్దేఽపి శక్తిర్లక్షణా వా యుజ్యత ఇత్యర్థః। వస్తుతస్తు గుణవతాం వాచకం సదేవ బీజం గుణానాం వాచకమపి భవతీత్యర్థః। విశిష్టవాచకమితి యావత్, మన్త్రే భూతవాచకేనాక్షరాన్తరాణామనిర్దేశాత్। శబ్దాదీనాం తన్మాత్రపదపరిత్యాగేన గుణపదేనైవ నిర్దేశాత్ సత్త్వరజఃతమస్స్వపి వక్ష్యమాణేష్వయమేవ న్యాయ ఇతి ధ్వనితం తేషా గుణత్వావిశేషాత్। నను వ్యోమాదిబోధకహకారాదిజన్యే బోధే శబ్దాదిః కిం విశేష్యః ప్రకారో వా? నాద్యః, సకృదుచ్చరితన్యాయావిరోధాయ హకారాదేరావృత్త్యాపత్తేః, అనేకార్థపదాదనేకవిశేష్య(ప్ర)కారోపస్థి-త్యోరావృత్తిమన్తరేణాయోగాత్। నాన్త్యః, వాచ్యతావచ్ఛేదకత్వేన పర్యవసితైర్గుణైః సహ వాచకస్యాభేదాయోగేన వివక్షితార్థాసిద్ధేః। నహి శబ్దవర్ణాక్షరాదిపదానాం వాచ్యాభేదేఽపి శబ్దాదిజాత్యాభేదః సమస్తీత్యత ఆహ—కార్యేతి। వాచ్యవాచ్యతావచ్ఛేదకయోః కార్యకారణభావాభావే వివక్షితాసిద్ధావపి ప్రకృతే వాచ్యతావచ్ఛేదకస్య వాచ్యజన్యత్వేన ప్రకారతయా తస్య బోధస్వీకారేఽపి వాచకాభేదోఽనావృత్తిశ్చాక్షరాణాం యుజ్యత ఇతి భావః॥౩౬–౩౭॥

ఏవం వ్యోమాక్షరాణి నిర్దిశ్య క్రమప్రాప్తత్వాద్వాయ్వక్షరాణి వ్యాచష్టే—(మహామాయేత్యాది)। మహామాయా త్రయం హృల్లేఖాఘటకమీకారత్రయం కారణబిన్దుః కామకలా। “ఈస్త్రిమూర్తిర్మహామాయా” ఇత్యధికృత్య “శివోత్తమః శివా తుష్టిశ్చతుర్థీ బిన్దుమాలినీ” ఇతి కోశాత్। శ్రీచక్రస్థబిన్దువ్యావర్తనాయ కారణేనేతి। కామకలాత్మకబిన్దోశ్చక్రబిన్దుం ప్రతి కారణాతాయాః పూర్వముక్తత్వాత్। తేన చక్రబిన్దుభిన్నస్య కౌలికార్థే వక్ష్యమాణస్యాక్షరస్య వ్యుదాసః। నిర్బిన్దుక ఈకారశ్చతుర్థ ఇతి యావత్। స్థూలో వాయుగత ఏకః సూక్ష్మా అగ్న్యాదిగతాస్త్రయ ఇత్యేవం స్పర్శచతుష్టయమీకారచతుష్టయేన జాతం విభావయేదిత్యర్థః। హాదిపక్షే తు తృతీయకూటస్థప్రథమాక్షరస్థోఽకారః కారణబిన్దుపదేనోపాదేయః। తస్య సర్వకారణస్య స్పర్శకారణతాయాః కైముతికన్యాయసిద్ధత్వధ్వననాయ కారణేతి విశేషణమ్। బిన్దుః శూన్యమకారః। అత ఏవాకారాధికారే “కామేశీవాసినీ వియత్” ఇతి వియత్పదం కోశే బిన్దుపదేనాకారనిర్దేశోఽకారాన్తవ్యావర్తనాయ। సర్వకారణరూపాకారస్యైవ శూన్యాకారత్వాత్। ప్రాఞ్చస్తు కామకలాశరీరఘటకేన కామాఖ్యేన బిన్దునేతి వ్యాచక్షతే। తన్న, మహామాయాత్రయాతిరిక్తరూపస్య తస్య హాదివిద్యాయామదర్శనాత్। త్రయఘటకస్య తు సకృద్గణితస్య పునర్గణనాయోగాత్। అనాపత్త్యా పునర్గణనే వినిగమనావిరహాత్ త్రయాణామపి గణనాపత్తిః। ఇష్టాపత్తౌ సప్తత్రింశదాధిక్యమ్। ద్వయోస్త్యాగేన తత్సమాధానే త్వస్మదుక్తరీత్యాం కః ప్రద్వేషః। [యద్యపి] ప్రద్వేషాం ద్వయోస్త్యాగస్య తుల్యత్వాత్తథాపి భవన్మతే సమష్టిగ్రహణేన నాదత్రయస్య దుస్త్యజత్వేన చ సంఖ్యావిరోధతాదవస్థ్యాచ్చ, ఏకాక్షరావయవానాం పార్థక్యేన వాక్యార్థాన్వయితాయాః సకలదర్శనకారాణామసమ్మతత్వాచ్చేతి న కిఞ్చిదేతత్॥౩౮–౩౯॥

రూపాణాం త్రితయం తద్వత్ త్రిభీ రేఫైర్విభావితమ్।
ప్రధానం తేజసో రూపం తద్బీజేన హి జన్యతే॥౪౦॥

వాయ్వాదిచక్రవలయేన వాయుగుణం స్పర్శచతుష్టయం లక్షయిత్వా ఇదానీం తేజోవాచకైరక్షరైస్తద్గుణం రూపత్రయం చ లక్షయతి—రూపాణామితి। రూపాణాం త్రితయం వహ్నివారిభూమిష్ఠానాం రూపాణాం త్రితయం త్రిభీ రేఫైర్విభావితం లక్షితమ్। నను రూపం పృథివ్యప్తేజసాం సాధారణం కథం తేజోబీజేన రేఫేణ లక్షితమిత్యత ఆహ—ప్రధానమితి। నను సత్యం త్రిష్వపి భూతేషు విద్యతే రూపమ్, తథాపి వాయ్వాకాశయోరభావాత్ప్రథమం తేజస ఏవ రూపం ప్రధానమ్। పశ్చాదితరయోర్భూతయోస్తద్బీజేన రేఫేణ జన్యతే ప్రకాశ్యతే। జననం ప్రాదుర్భావః॥౪౦॥

అథ తేజోక్షరాణి వ్యాచష్టే—(రూపాణామిత్యాది)। త్రితయం తేజోజలక్షితిగతమ్। నను జలక్షితిగతయో రూపయో స్తేజోబీజేన కథం లక్షగేత్యత ఆహ—ప్రధానమితి। వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౪౦॥

విద్యాస్థైశ్చన్ద్రబీజైస్తు స్థూలసూక్ష్మో రసః స్మృతః।
సమ్బన్ధో విదితో లోకే రసస్యాప్యమృతస్య చ॥ ౪౧॥

పూర్వం తేజోవాచకైరక్షరై స్తేజోగుణం రూపత్రయం లక్షయిత్వేదానీమబ్వాచకైరక్షరైస్తద్గుణం రసద్వయం లక్షయతి—విద్యాస్థైరితి। విద్యాబీజస్థైశ్చన్ద్రబీజైః సకారైః। అభిధానమాత్రమేతత్। తదుక్తమభియుక్తైః—

వ్యోమేన్దువహ్న్యధరబిన్దుభిరేకమన్యత్
(శక్రాచ్చివేన్దుశిఖిభిః సరమార్యచన్ద్రైః।
అన్యద్భుశీతకరపావకమన్త్యమన్త్యై-
ర్బీజైరమీభిరుదితా త్రిపురేతి విద్యా॥)

స్థూలసూక్ష్మః, స్థూలో రసః, అప్తత్త్వగతో వ్యాపకత్వాత్, సూక్ష్మరసో భూతత్త్వగతో వ్యాప్యత్వాత్ స్మృతో భావితః। స్మృతిర్హి భావనా।

నను విద్యాయాం సకారత్రయమస్తి అప్పృథివ్యోస్తు రసద్వయమేవేతరేణ సకారేణ కిముచ్యత ఇత్యత ఆహ–సమ్బన్ధ ఇతి। అమృతస్య సుధాయా రసస్యాపి సమ్బన్ధో లోకే విదితః—సురాసురైరపాన్నిధౌ మథ్యమానే తత్సారభూతమమృతం సముదితమితి పురాణప్రసిద్ధ్యా లోకే విదితః పరిజ్ఞాతః। అత్రాప్తత్త్వసారభూతత్వాత్తద్గుణో రసస్తృతీయసకారేణ లక్ష్యతే। కోఽర్థః? అప్తత్త్వం స్థూలమ్, అమృతం తత్సారభూతం సూక్ష్మమ్, తద్వ్యాప్యా పృథివీ చ సూక్ష్మా, తేన సలిలామృత పృథివ్యన్తరే త్రిధా స్థితో రసో విద్యాస్థైస్త్రిభిః సకారై లక్ష్యత ఇత్యర్థః॥ ౪౧॥

అథ జలాక్షరాణి వ్యాచష్టే—(విద్యేత్యాది)। [చన్ద్రబీజైః సకారైః। “సో హంసః] సహజా విష్ణుర్భృగ్వీశశ్చన్ద్రసంజ్ఞకః” ఇతి కోశాత్ [స్థూలో వ్యాపకో జలగతః। సూక్ష్మో వ్యాప్యో భృగతః। విద్యాస్థైశ్చన్ద్రబీజైరితి బహువచనాభ్యామపి ద్విత్వసంఖ్యైవ కథ్యతే।] వాచ్యస్య రసస్య స్థూలః సూక్ష్మ ఇతి ప్రత్యేకైకత్వేన ద్విత్వస్యైవ కథనాత్, తృతీయరసస్యాభావాచ్చ, ‘అక్షీణి మే దర్శనీయాని’ పాదా మే సుకుమారాఇత్యాదిప్రయోగవశేన ద్విత్వేఽపి బహువచనస్య సాధుతాయా మహాభాష్యే వర్ణనాత్ “కుక్షీశవాయుకోణేషు” ఇతి చక్రన్యాసప్రకరణస్థస్య కోణద్వయపరతాం వీరేన్ద్రైరితి భావార్థప్రకరణస్థపదస్య చ శాన్తామ్బికోభయమాత్రపరతాం వర్ణయతాం ప్రాచామప్యస్యార్థస్య సమ్మతత్వాచ్చ, ప్రకృతేఽపి తన్మత ఉత్తరార్ధస్యైవ తృతీయసకారవ్యాఖ్యారూపతపాత్రత్యబహువచనస్య ద్విత్వసంఖ్యాబోధకత్వావశ్యంభావాచ్చ। ఏతేనాత్ర బహువచనవశాత్ సమ్ప్రదాయార్థగ్రన్థః సర్వోఽపి హాదివియాపర ఏవేతి మన్యమానానాం తత్పక్షపాతినాం తోష ఆపాతరమణీయత్వాన్నిరస్తః। పదమప్యధికాభావస్మారకాన్నాతిరిచ్యత ఇత్యాశయేనాహ—స్మృత ఇతి। ద్వాభ్యాం సాభ్యాం ద్వౌ రసౌ స్మరేదిత్యర్థః। నను చన్ద్రసూర్యాగ్నీనాం తేజస్త్వావిశేషేణాగ్నిబీజస్య రేఫస్యేవ చన్ద్రబీజస్య సకారస్యాపి రూపలక్షకత్వమేవ యుక్తన్న రసలక్షకత్వం శక్యసమ్బన్ధాభావాదిత్యత ఆహ—సమ్బన్ధ ఇతి। రసామృతయోః సమ్బన్ధః ప్రసిద్ధ ఏవేత్యర్థః। అమృతపదం సుధాపరం జలపరఞ్చ అయం భావః—న తావచ్చన్ద్రమణ్డలన్తేజోరూపమ్ అపి తు జలరూపమ్। జలమణ్డలే సౌరకిరణానాం సన్నికర్షవిప్రకర్షతారతమ్యేనాంశతః సమ్బన్ధే సతి తత్ర ప్రతిఫలనేన తతః పరావృత్తాస్త ఏవ సౌరకిరణా ఉపాధివశాదనుష్ణతామాపన్నా దర్పణాన్తఃప్రతిఫలితసౌరకిరణా ఇవ భువి ప్రసరన్తశ్చన్ద్రికాపదవాచ్యా భవన్తి। తదిదం జ్యోతిః శాస్త్రవేదినాం స్పష్టమ్। తన్మణ్డలజలన్తు అమృతరూపం కేవలం వేత్యన్యదేతత్। తతశ్చ వకారో యథా జలసామాన్యస్య వాచకం బీజం

తథా సకారబీజం జలవిశేషస్య వాచకమిత్యేవ విశేషః। న త్వేతావతా వకారసకారయోస్తత్సమవేతరసలక్షణాయాం కశ్చిత్కన్దోహో నద్యాం ఘోషో గఙ్గాయాం ఘోష ఇతి వాక్యస్థపదయోరివ తీరలక్షణాయామితి। యద్యపి యకారాలాభే తత్సదృశమాయాయా ఇవ వకారాలాభే తత్సదృశస్యాప్యలాభే మన్దసదృశసకారస్య గ్రహణమితి పాష్ఠన్యాయేనాప్యేతత్సమర్థం తథాపి మన్దసదృశగ్రహణస్యాగతికగతిత్వేన తతోఽపి ముఖ్యమేవ సమాధానం ములకారైరుక్తమితి ద్రష్టవ్యమ్। హాదివిద్యాపక్షే తు ద్వయోరన్యతరో రసః సకారద్వయేన లక్షణీయః లక్షకే బహుత్వస్య లక్ష్యయోర్ద్విత్వస్య చోక్తిబలేన తథైవ సిద్ధేః। ఏకస్య జీవస్య బోధనాయ దశానామకారాణాం వక్ష్యమాణానాం దృష్టత్వాచ్చ। ప్రాఞ్చస్తు—తృతీయమకారః కిమర్థమిత్యత ఆహ—సమ్బన్ధ ఇతి। అమృతస్య సముద్రాదుత్పత్తేః ప్రసిద్ధత్వేన తస్యాపి జలరూపత్వాత్తద్గతరసలక్షకస్తృతీయః సకార ఇత్యర్థ ఇతి వ్యాచxతే। తత్ర రసపదస్య సముద్రే లక్షణేత్యాదిః క్లేశః సోఢవ్యః॥౪౧॥

వసుధాయా గుణో గన్ధస్తల్లిపిర్గన్ధవాచికా।

భువనత్రయసమ్బన్ధాత్ త్రిధాత్వం తు మహేశ్వరి॥ ౪౨॥

పూర్వమబ్వాచకైరక్షరైరబ్గుణం రసత్రయం లక్షయిత్వా ఇదానీం పృథివీవాచకైర్వర్ణైః పృథివీగణం గన్ధ లక్షయతి—వసుధాయా ఇతి। వసుధాయాః పృథివ్యాః గుణో గన్ధః, తల్లిపిః పృథివీ వాచకవర్ణోఽపి లకారః, గన్ధవాచికా గన్ధస్య పరిభాషణకరీ।

నను విద్యాయాం లకారత్రయమస్తి, తత్రైకలకారేణ పృథివీ సంస్థితో గుణో గన్ధో లక్షితః। శిష్టాభ్యాం లకారాభ్యాం కి క్రియేత ఇత్యత ఆహ—భువనత్రయేతి। భువనత్రయం లోకత్రయమ, తత్సమ్బన్ధాల్లోకత్రయాధారత్వాదాధారా-

ధేయ భావః సమ్బన్ధః, తస్మాత్ సమ్బన్ధాద్ధేతోః పృథివ్యాస్త్రిధాత్వమ్, తేన పృథివీ భాగత్రయాల్లోకత్రయగతగన్ధత్రయలక్షకం లకారత్రయమిత్యర్థః॥ ౪౨॥

అథ భూమ్యక్షరాణి వ్యాచష్టే—(వసున్ధరేత్యాది)। తస్యా వసున్ధరాయా గన్ధవత్యా లిపివాచకం బీజం లక రః। “లః శక్రః పూతనా పృథ్వీ” ఇతి కోశాత్। సా గన్ధవాచికా, శక్యతావచ్ఛేదకేఽపి శక్తేః సత్త్వాత్। గన్ధస్య శక్యతావచ్ఛేదకత్వధ్వననాయైవ గన్ధే న

గుణత్వానువాదః। తస్య చ గన్ధస్య స్థూలసూక్ష్మభేదాభావేనైకలకారేణైవ చారితార్థ్యేఽపి భువనత్రయస్య గన్తృత్రయాభిప్రాయేణ లకారత్రయమిత్యర్థః। భువనత్రయం తూర్ధ్వమధ్యాధోభేదాత్। వస్తుతస్తు "ప్రథివ్యా ఓషధయః, ఓషధీభ్యోఽన్నమ్, అన్నాత్పురుష" ఇతి శ్రుత్యానుగుణ్యాయ పృథివ్యోపవ్యన్నరూపం భువనత్రయం వివక్షితమ్। అత ఏవోత్తరత్ర పురుషవర్ణనే సన్దర్భశుద్ధిర్భవతి। అథవా పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం శ్వేతకేతుప్రవాహణసంవాదే "పఞ్చమ్యామాహుతాపః పురుషవచసో భవన్తి" ఇతి శ్రుతౌ గార్హపత్యాదౌ హూయమానస్య దుగ్ధాదిహవిషో ద్యుపర్జన్యపృథ్వీపురుష్యోషిత్కుణ్డేషు పరిణామవిశేషవిధానాత్తేషు ప్రథమత్వేన పృథివ్యా ఏవేహ వసున్ధరాపదేన నిర్దేశాదవశిష్టయోర్ద్వయోర్ద్వయోరుత్తరయోర్నిర్దేశాయ పునరపి ద్వౌ లకారౌ। శ్రుతౌ హవిష ఆప ఇత్యనేన నిర్దేశేఽప్యన్నరూపమేవ తద్భవతీతి ధ్వననాయ భువనత్రయేత్యుక్తమ్, జలత్రయేతి తదర్థః। ఏకైవ క్షితిరోషధ్యన్నరేతోరూపా భూత్వా పురుషో భవతి। తదిదం కథనాత్ పఞ్చభూతజన్యానాం జ్ఞానేన్ద్రియాణాం కర్మేన్ద్రియాణామపి హకారాదయ ఏవ వాచకా ఇతి ధ్వనితమ్॥ ४२॥

అశుద్ధశుద్ధమిశ్రాణాం ప్రమాతౄణాం పరం వపుః।

క్రోధీశత్రితయేనాథ విద్యాస్థేన ప్రకాశ్యతే॥ ४३॥

దీం హకారాద్వ్యోమసంభూ। కకారాచ్చ ప్రభఞ్జనః।

(యోం హృం సం० २, శ్లో० २८)

ఇత్యత్ర వాయువాచకతయోక్తస్య కకారస్య ప్రమాతృవాచకత్వేనాపి వక్తవ్యాంశకత్వాదన్యై రక్షరైరేవ స్పర్శచతుష్టయం లక్షయిత్వా ఇదానీం కకారత్రయేణ ప్రమాతృత్రయం లక్షయతి–అశుద్ధేతి। అశుద్ధాః ప్రమాతరో భేదధీమాత్రసారాః శివాహమ్భావభావనావిహీనాః సకలాః పశవః। తదుక్తం స్వచ్ఛన్ద మంగ్రహే—

పశవస్త్రిప్రకారాః స్యుస్తేష్వేకే సకలా మతాః।

ప్రలయాకలనామానస్తేషాం కేచిన్మహేశ్వరి!॥

విజ్ఞానకేవలాస్త్వన్యే తేషాం రూపం క్రమాచ్ఛృణు।

అనాదిమలసమ్పన్నో మాయాకర్మావృతో విభుః॥

శరీరీ శివతత్త్వాజ్ఞో భేదైకరసికో లఘుః।

సర్వదా కర్మకర్తా చ స్వకర్మఫలభోజకః॥

నిత్యం విషయ సంసక్తో బోధ్యః శోధ్యః పుమానయమ్।

శుద్ధాః ప్రమాతరః పక్వమలవిజ్ఞానాః శివతన్మాత్రసారా విజ్ఞానకేవలాః పశవః। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

మలమాత్రేణ సమ్బద్ధః పశుర్విజ్ఞానకేవలః।

సుపక్వమలవిజ్ఞానకేవలశ్చ స్వయం ప్రియే!॥

సుతీవ్రశక్తిపాతేన కురుతే తాన్ స కేవలాన్।

మిశ్రాః ప్రమాతరః పుర్యష్టకసూక్ష్మశరీరమాత్ర సమ్బన్ధాః ప్రారబ్ధకర్మానుభవార్థమనేకయోనిషు సంభూయ తత్తత్కర్మ ఫలానుభవేన కర్మద్వయసామ్యే సతి సుపక్వమలకర్మాణో గురు వినాఽపి శివానుగ్రహశాలినః క్రియా జ్ఞానసాధారణాః ప్రలయాకలాః పశవః। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

మిశ్రాః ప్రమాతృరూపాః స్యుః ప్రలయాకలసంజ్ఞకాః।

పుర్యష్టకశరీరాశ్చ స్వస్వకర్మవశాత్ప్రియే!॥

సర్వయోనిషు సమ్భూయ భోగార్థం స్వస్వకర్మణామ్।

భుక్త్వా భోగాని తేషాం తు కర్మసామ్యే శివః స్వయమ్॥

సుపక్వమలకర్మాణస్తాన్ కేచిదనుగృహ్య చ।

జలతత్త్వాదితత్త్వానాం మధ్యే లోకేశ్వరాస్త్రిధా॥ ఇతి।

తేషాం త్రివిధానాం ప్రమాతౄణాం పరం వపుః స్వరూపం పరమన్యత్। క్రోధీశత్రితయేనేతి। అనేన శ్రీకణ్ఠన్యాసపరిపాట్యా క్రోధీశాః కకారాస్తేషాం త్రితయేన విద్యాస్థేన బీజత్రితయస్థేన ప్రకాశ్యతే వ్యజ్యతే। కోఽర్థః? బీజత్రితయగతకకారత్రయేణ సకలవిజ్ఞానకేవల- ప్రలయాకలాఖ్యత్రివిధపశురూపాఽశుద్ధశుద్ధమిశ్రప్రమాతృత్రితయస్వరూపం వ్యజ్యత ఇత్యర్థః॥ ४३॥

అథ కకారాన్ వ్యాచష్టే (అశుద్ధేత్యాది)। శైవదీక్షాదీక్షితా అపి మాలిన్యతారతమ్యేన త్రివిధాః ప్రమాతారోఽప్యుపాసకాః సన్తి। తేషాఞ్చ దీక్షారూపం జన్మాన్తరం ప్రాప్తానాం యత్పరం వపురుత్కృష్టశరీరం తత్కకారత్రయేణోచ్యతే। క్రోధీశః కకారః। కః క్రోధీశః, “మహాకాలీ కామదేవః ప్రకాశకః” ఇతి కోశాత్। అత్రేదం బోధ్యమ్—అణుః కర్మ మాయా చేతి త్రయః పాశాః। తత్రాణుర్నామాజ్ఞానం తచ్చ ద్వివిధం చైతన్యస్వరూప ఆత్మని ఆత్మత్వేన జ్ఞానాభావః, దేహాదావనాత్మన్యాత్మజ్ఞానం చేతి భేదాత్। ఇదం ద్వివిధమపి సమ్భూయాణావం మలముచ్యతే। అపరిచ్ఛిన్నస్యాత్మనః పరిచ్ఛేదకత్వాత్। ఆత్మనోఽణుత్వహేతుత్వాద్ “అణుర్మాలిన్యతో మలమ్” ఇతి సౌరసంహితోక్తేః। విహితనిషిద్ధక్రియా జన్యశరీరదానక్షమమదృష్టం కర్మ, తదపి పుణ్యపాపభేదేన ద్వివిధమపి సమ్భూయ కార్మణం మలముచ్యతే। ఏకస్యైవాత్మనో నానాత్వం మాయా। సా చానేకవిధాపి సమ్భూయ మాయీయం మలముచ్యతే। ఏతేషు త్రిషూత్తరోత్తరం పూర్వపూర్వవ్యాప్యమ్। తదిదం జ్ఞానం బన్ధః, “యోనివర్గః కలాశరీరమ్”, ఇతి శైవసూత్రయోర్భాష్యే ప్రత్యభిజ్ఞాయామపి స్పష్టమ్। ఏతేషు త్రిభిరపి పాశైర్బద్ధః పశురశుద్ధః। అణుకర్మభ్యామేవ బద్ధో మిశ్రః। అణుమాత్రేణ బద్ధః శుద్ధః। ఏతేషామేవ చ క్రమేణ “సకలః ప్రలయాకలో విజ్ఞానకేవలః” ఇతి తన్త్రాన్తరే సంజ్ఞాః। ఏతాః సంజ్ఞాః పరిత్యజ్యాశుద్ధాదిపదైర్వ్యవహారస్తు తత్తల్లక్షణధ్వననార్థః। తత్ర శుద్ధత్వం యద్యపి మలసామాన్యాభావస్తథాపి తస్య బ్రహ్మాతిరిక్తేష్వసమ్భవాత్ కిఞ్చిన్మలవత్త్వే సతీతరమలాభావ ఏవ జీవేషు శుద్ధవం వాచ్యమ్, తచ్చ కిఞ్చిదేకం మలం త్వాణవమ్। కార్మణమాయీయయోః ఇపూర్వపూర్వవ్యాప్యత్వేనైకైకస్యావస్థానాయోగాత్। ఏవమశుద్ధత్వం వినిగమనావిరహాత్ సర్వమలవత్త్వమ్, మిశ్రత్వం శుద్ధాశుద్ధలక్షణయోః సాఙ్కర్యం శుద్ధలక్షణస్యాణవస్యాశుద్ధలక్షణస్య కార్మణస్య చ యోగ ఇతి యావత్। మాయీయస్య పూర్వద్వయవ్యాప్యత్వేన తద్యోగేనాశుద్ధత్వస్యైవాపత్తేః। అత ఏవాశుద్ధమిశ్రశుద్ధానామితి యుక్తోఽపి క్రమో నాదృతః, శుద్ధతాజ్ఞానోత్తరమేవ తద్యోగేన మిశ్రజ్ఞానాత్।

ఏతేనానభ్యర్హితస్యానల్పాచ్తరస్యాశుద్ధపదస్య కథం పూర్వనిపాత ఇతి శఙ్కా నిరస్తా, అజాద్యదన్తమిత్యస్య పరేణాల్పాచ్తరేణ బాధాత్। ఏతేష్వాద్యౌ మలపాకాపాకాభ్యాం ప్రత్యేకం ద్వివిధౌ। అన్త్యస్తు కలుషసమాప్త్యసమాప్తిభ్యాం ద్వివిధః। తేష్వశుద్ధాః పక్వమలత్రయాః క్రోధభట్టారకాదయోఽష్టాదశోత్తరశతముపాసకాః సన్తి। అన్యానప్యాచార్యరూపేణ శివ ఏవానుగృహ్ణాతి। అపక్వమలత్రయాంస్తు భోగేన మలపాకాయ నానాయోనిషు వినియుఙ్క్తే। సోఽపి చానుగ్రహ ఏవ।

మలాదీనామపా కే తు సామాన్యానుగ్రహో భవేత్।

నానాయోనిషు పాకాయ నియుఙ్క్తేఽజిఘృక్షయా॥

ఇతి వచనాత్। మిశ్రాః పక్వమలద్వయాస్తు లోకపాలాదయ ఆధికారికాః పురుషాః। అపక్వమలద్వయా మిశ్రాస్తు కర్మవశాదుత్తమయోనిష్వేవ జాయమానాః పురుషాః। శుద్ధాః సమాప్తకలుషాస్తు విద్యేశ్వరా నవనాథాదయః। అసమాప్తకలుషాః శుద్ధాస్తు సప్తకోటిమహామన్త్రాః। న చ తేషాం జడత్వమితి శఙ్క్యమ్, శబ్దశరీరస్య జడత్వేఽపి శరీరిణామస్మాకమివ చేతనత్వోపపత్తేః। అత ఏవాపక్వాణవమలవజ్జీవత్వాభిప్రాయేణ మన్త్రాణామణుసంజ్ఞా। ఉక్తఞ్చ మృగేన్ద్రసంహితాయాం విద్యేశ్వరజన్మనిరూపణావసరే—

అథానాదిమలాపేతః సర్వకృత్సర్వదృక్శివః।

పూర్వం వ్యత్యాసితస్యాణోః పాశజాలమపోహతి॥ ఇతి।

ఆధికారికజన్మ నిరస్య మన్త్రజన్మప్రాపిత స్యేతి వ్యత్యాసితపదస్యార్థః। ఇతోఽప్యన్యో విస్తరః శైవశాస్త్రే ద్రష్టవ్యః। ఈదృశా ద్విద్విరూపాస్త్రయః ప్రమాతారః కకారత్రయబోధ్యా ఇత్యర్థః॥ ౪౩॥

శ్రీకణ్ఠదశకం తద్వదవ్యక్తస్యాపి వాచకః।

ప్రాణరూపస్థితో దేవి తద్వదేకాదశః పరః॥ ౪౪॥

ఏకః సన్నేవ పురుషో బహుధా జాయతే హి సః।

పూర్వం విద్యాస్థక్రోధీశత్రితయేన ప్రమాతృత్రయం లక్షయిత్వా ఇదానీం విద్యాస్థశ్రీకణ్ఠద్వాదశమధ్యే ఆద్యదశకేన అవ్యక్తమనన్తరేణ ప్రాణం చరమేణేశం చ లక్షయతి—శ్రీకణ్ఠేతి। శ్రీకణ్ఠదశకం హృల్లేఖాత్రయవర్జితహకారాదిద్వాదశాక్షరోపరిగతానామకారాణాం మధ్యే శ్రీకణ్ఠదశకమ్ అకారదశకమ్, అవ్యక్తో జీవః కరణేన్ద్రియసఙ్ఛన్నతయా స్వశివత్వం జడవర్గాన్తఃపాతితయా చ కేవలచిన్మాత్ర తయా న మన్యతే, అనాదిమలసఙ్ఛన్నతయా స్వశివత్వాపరిజ్ఞానాత్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

అనాదిమలసఙ్ఛన్నో మాయాకర్మావృతో విభుః।

శరీరీ శివతత్త్వాజ్ఞో భేదైకరసికో లఘుః॥

తస్య వాచకః।

అకారః సర్వవర్ణాగ్ర్యః ప్రకాశః పరమః శివః॥

ఇతి సఙ్కేతపద్ధత్యుక్తరీత్యా అకారవాచ్యః పరమశివః పరమశివాంశత్వాత్ తద్వత్పరశివవత్। యథా పరమశివోఽకారవాచ్యః తథా తదంశభూతో జీవోఽపిఅకారదశకేనోచ్యత ఇత్యర్థః। తద్వద్ జీవవత్ యథా, శివాంశో జీవః పరమశివవాచకశ్రీకణ్ఠేన లక్ష్యతే తద్వద్ జీవవదేకాదశశ్చ శ్రీకణ్ఠో జీవాధారభూతప్రాణరూపః స్థితః। ప్రాణో హి జీవస్యాధారః, ప్రాణేన వినా జీవస్యానవస్థానాత్। పరః పరో ద్వాదశశ్రీకణ్ఠః పురుషః పురుషస్య వాచకో విశ్వస్య పూరణాత్ పరమశివః పురుషః। తదుక్తం చిద్గగనచన్ద్రికాయామ్—

విశ్వసద్మని చిదాత్మనీశ్వరే పూరణాత్ పురుషతాముపేయుషి।

యే మనః ప్రణిదధుమహర్షయ (స్తాన్ పతఞ్జలిముఖానుపాస్మహే॥) ఇతి।

శ్రుతిరపి–“పురుష ఏవేదం సర్వమ్” ఇతి॥ ౪౪॥

అథ యే తావదపక్వమలత్రయా అశుద్ధా జీవాస్తేఽపి ద్వివిధాః—వీరకర్మఠాస్తద్భిన్నాశ్చ। తేషు ప్రథమే కకారేణాక్తాః తేషు దీక్షితానామేవ గ్రహణాత్, పృథివీనిరూపణోత్తరం శ్రౌతక్రమేణ సర్వజీవోపస్థితావపి తేష్వభ్యర్థితానామేవ ప్రథమం నిరూపణీయత్వాచ్చ। అనభ్యర్థితాశ్చరమే త్వనన్తాః। అత ఏవ తాన్ బహుభిరకారైర్నిర్దిశతి—(శ్రీకణ్ఠేత్యాది)। శ్రీకణ్ఠోఽకారః, "అః శ్రీకణ్ఠః సురేశశ్చ లలాటశ్చేకమాతృకః" ఇతి కాశాత్। తే చ దశైవ విద్యాయాం వర్తన్తేఽత ఆహ—దశకమితి। యద్యపి తృతీయకూటస్థప్రథమాకారః ప్రకాశవాచకత్వేన భావార్థప్రకరణే నిర్ణీత ఇతి తత్పరిత్యాగే నవకమిత్యేవ వక్తవ్యమ్, తథాపి తత్రోక్తోఽర్థః పరారూపస్యైవాకారస్య న తు వైఖరీరూపస్యేతి తదన్తర్భావేన దశకమిత్యుక్తమ్। ఇమే చ శఙ్కాసమాధానే హకారార్థనిరూపణావసరే యుగపద్వృత్తిద్వయవిరోధపరిహారాయ తత్రైవ మూలకారైః ప్రదర్శితే ఇతి నాత్ర పునరుట్టఙ్కితే। తద్వత్తథా, కిఞ్చేత్యర్థః। పరమశివవదిత్యర్థ ఇతి కేచిత్। అకారో యథా శివస్య వాచకస్తథా జీవస్యాపోతి। ఏతే దశాప్యవ్యక్తస్య వీరకర్మఠేతరసకలజీవానాం వాచకాః, "పరిహృత్య విశేషవిషయం సామాన్యవిషయః ప్రసజ్జతి" ఇతి న్యాయేన జీవసామాన్యవాచకస్యావ్యక్తపదస్య విశేషే పర్యవసానాత్। ఇదఞ్చ ప్రాచాం మతమనుసృత్యోక్తమ్। వస్తుతస్తు క్షిత్యాదిశివాన్తషట్త్రింశత్తత్త్వాని తల్లక్షణాని తదక్షరాణి చ వర్ణయితుం ప్రవృత్తేన భగవతా పఞ్చభూతమాత్రాంశే శ్రుత్యుక్తసృష్టిక్రమమనుసృత్య తాని నిర్వర్ణ్య తదమేదాదేవ తజ్జన్యగుణాస్తజ్జన్యాన్యేవ జ్ఞానకర్మేన్ద్రియాణి చ కార్యకారణైక్యోక్త్యా సంముగ్ధాకారేణ వర్ణితాన్యేవ, తేషాం సర్వేషాం పాఞ్చభౌతికవికారమాత్రరూపత్వేన తతోఽధికస్య వర్ణనీయాంశస్యాభావాత్। హకారాదిజన్యత్వబోధ్యత్వే ఉక్తే ఏవ। ఏవం క్షిత్యాదిపఞ్చకం గన్ధాదిపఞ్చకముపస్థాదిపఞ్చకం ప్రాణాదిపఞ్చకం చేతి వింశతౌ తత్త్వేషు నిరూపితేషు క్రమప్రాప్తమపి మనోబుద్ధ్యహఙ్కారప్రకృతిచతుష్టయముల్లఙ్ఘ్య పఞ్చవింశస్యాపి పురుషస్య పృథివ్యనన్తరం శ్రుతౌ కథనమనుసృత్య తస్యైకవింశస్థానే నిరూపణేఽపి పురుషనిరూపణాత్తరం తచ్చతుష్టయత్యాగే మానాభావాత్తన్నిరూపణపరమేవ శ్రీకణ్ఠపదమ్। అత ఏవ పూర్వత్రాశుద్ధపదేన మలత్రయబద్ధత్వావిశేషాత్ సకలా అపి సకలా ఉక్తా ఏవ, న వీరకర్మఠా ఏవ; మానాభావాచ్చ। తతశ్చ జీవనిరూపణే సమాప్తే పునరిహ తన్నిరూపణోక్తిరయుక్తైవ। కిఞ్చ, అవ్యక్తపదం ప్రకృతావేవ, న జీవ ఇతి। తథా చోక్తం పఞ్చశిఖాచార్యైః—

"అనాదిమధ్యం మహతః పరం ధ్రువం ప్రధానమవ్యక్తముశన్తి సూరయః" ఇతి।

సాంఖ్యసప్తత్యామపి—

సూక్ష్మమలిఙ్గమచేతనమనాదినిధనం తథా ప్రసవధర్మి।

నిరవయవమేకమేవ హి సాధారణమేతదవ్యక్తమ్॥ ఇతి।

అత ఏకైకవచనమపి। జీవపక్షే హ్యవ్యక్తానాం హి వాచకమిత్యేవ బ్రూయాత్। సా చ ప్రకృతిర్గుణత్రయసమష్టిస్తన్తురూపా, “సత్త్వాదీనామతద్ధర్మత్వం తద్రూపత్వాత్” ఇతి సాంఖ్యప్రవచనసూత్రే తథా నిర్ణయాత్, తదిదం లక్షణం బోధయితుం తద్వదిత్యుక్తమ్, గుణత్రయవదిత్యర్థః, భవత్పక్షే తస్యానతిప్రయోజనకత్వాపత్తేః। గుణవచ్చ తదవ్యక్తఞ్చేతి సమాసః। ఏవముక్తిశ్చ ‘భవేద్ గుణవతాం బీజమ్’ ఇత్యుక్తన్యాయస్మారణార్థా। తతశ్చ గుణవత్ప్రధానస్య వాచకా అకారా గుణానాం వాచకా అపి భవన్తీత్యర్థః। అహఙ్కారబుద్ధిమనోరూపతత్త్వయస్యాపి వాచకా ఇతి యావత్, తేషాం క్రమేణ రజఃసత్త్వతమోరూపైకైకగుణాత్మకతాయాః సిద్ధాన్తసిద్ధత్వాత్। సర్వనామ్నాం పూర్వోపస్థితవాచకత్వేన పూర్వానుపాత్తగుణవాచకత్వం తచ్ఛబ్దస్య కథమితి చేత్; పరశివో వా పూర్వం క్వోపాత్తః। ‘స సర్వో మహేశ్వరః’ ఇత్యత్రేతి చేత్; తతోఽపి సన్నికృష్టే ‘భవేద్ గుణవతాం బీజమ్’ ఇత్యత్ర గుణా అప్యుపాత్తా ఏవ। శ్రీకణ్ఠపదేనైవ శివస్యాప్యుపాదానమితి చేత్, అస్మాకమపి తుల్యమ్। శ్రీర్విషమ్, కం జలం గఙ్గాయాః, ఠశ్చన్ద్రమణ్డలమ। “బృహద్ధ్వనౌ చ ఠః ప్రోక్తస్తథా చన్ద్రస్య మణ్డలే” ఇత్యనేకార్థధ్వనిమఞ్జరీ। ఏతత్త్రయ వ్యుత్క్రమేణ సత్త్వరజస్తమసాముపలక్షణమ్। తథా చ శివస్తుతావుక్తమస్మాభిః—

ఇన్దుజ్వలనక్ష్వేడం శితశోణశ్యామలం క్రమాద్దధతా।

సత్త్వరజస్తమసాం కిము తరతమభావస్త్వయా చ దిష్టో నః॥ ఇతి।

ప్రకృతేఽపి గఙ్గాయాః పార్వత్యా సహ మాత్సర్యాదిదర్శనాద్రాజసత్వమ్। నన్వేతత్త్రయమకారవాచకశ్రీకణ్ఠపదాత్పదార్థమర్యాదయా నోపస్థితమితి చేత్; తుల్యం భవతోఽపి।

నాలీకాసనమీశ్వరః శిఖరిణాం తత్కర్ణనోత్థాయినో

గన్ధర్వాః పురతస్తదధ్వచరితౌ చన్ద్రే తదుద్ధారకః।

పుత్రీ తత్ప్రభువైరిణాం పరివృఢో జీవా చ యస్యాభవత్

తస్యాన్తేవసతాం రిపుక్షయవిధౌ దేవాయ తస్మై నమః॥

ఇత్యత్ర పూర్వం పదాద్వాక్యార్థాన్వియిత్వేనానుపస్థితస్యాపి యథాకథఞ్చిదుపస్థితిమాత్రేణోత్తరోత్తరవాక్యగతసర్వనామభిః పరామర్శదర్శనాచ్చ। నాలీకాసనం శరాసనం కమలాసనఞ్చ। గన్ధర్వా అశ్వా దేవవిశేషాశ్చ। చక్రే రథచక్రే సుదర్శనఞ్చ। పత్త్రీ బాణః పక్షీ చ। జీవా మౌర్వీ బృహస్పతిశ్చ। ఏతేషు ప్రథమేఽర్థాః పూర్వవాక్యార్థాన్వయినః చరమే తూత్తరవాక్యస్థసర్వనామభిః పరామృశ్యన్త ఇతి స్థితిః। తస్మాద్దశభిరకారైర్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారవిశిష్టా ప్రకృతిర్బోధ్యత ఇత్యర్థః।

'తదవ్యక్త్ మాహ హి' ఇత్యధికరణే పరబ్రహ్మణోఽప్యవ్యపదేన నిర్దేశస్య సాధితత్వాదిహ ప్రకృత్యర్థముపాత్తేనావ్యక్తపదేన తత్త్వాతీతస్య పరమశివస్యోపస్థితేరిహైవ తద్బోధకం పదమేకారం వ్యాచష్టే—(ప్రాణేత్యాది)। ఏకాదశ ఏకారః ఏకారాధికారే– "సన్ధిరేకాదశీ భద్రా పద్మనాభః కులాచలః" ఇతి కోశాత్, మాతృకాక్రమే తస్యైకాదశత్వాచ్చ, "యదేకాదశమాధారం బీజం కోణత్రయాత్మకమ్" ఇతి ప్రయోగాచ్చ। స ప్రకృతేస్తత్త్వానాం తత్త్వాతీతస్య వా ప్రాణభూతః, ప్రాణో యథా శరీరాన్తఃస్థితః సన్ శరీరం చేష్టయతి తాదృశః సన్నయం స్థిత ఇత్యర్థః। శక్తేరేవసర్వజనకత్వేఽపి శివస్య నిష్క్రియస్యాపి సన్నిధిమాత్రేణ కారణత్వమితి సిద్ధాన్తాత్ పరం బ్రహౌంవహ తత్త్వాతీతం ప్రాణపదేనోచ్యతే। అత ఏవ ప్రాణాధికరణే ప్రాణపదస్య పరబ్రహ్మపరతా నిర్ణీతా। అత ఏవ చేతరాక్షరాణామివైకారేణ ప్రాణో జన్యత ఇతి వా ఏకారస్తద్వాచక ఇతి వా నోక్తమ, నిత్యస్య నిర్వర్మకస్య తదుమవాయోగాత్। శబ్దార్థవారమే దాభిప్రాయేణ వర్ణ ఏవ ప్రాణభూత ఇత్యేతావదేవోక్తమ్। అథవా పఞ్చవింశతేస్తత్త్వానాం పూర్వం నిరూపణాదవశిష్టేష్వేకాదశః శివ ఏవ। తస్యాపి తత్త్వాన్తర్గతత్వేన తదతీతతత్వద్యోతనాయ పర ఇతి విశేషణమ్। అనయా రీత్యైకాదశపదమేవావృత్తం సచ్ఛబ్దమర్థఞ్చ బోధయతి। తద్వదితి పదం తు।పూర్వవత్ కిఞ్చేత్యర్థకమ్। అనన్తశక్తిమదిత్యర్థకం నపుంసకం తద్బ్రహ్మపరం వా। ఏతస్యైవ లక్షణమాహ—ఏక ఇతి। సన్పురుషః। "ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ పురుషం కృష్ణపిఙ్గలమ్", "పురుషో వై రుద్రః" ఇత్యాదిశ్రుతిషు ప్రసిద్ధేః। పరశివ ఏక ఏవ సన్ననన్తశక్తిమత్త్వాద్ బహుప్రకారో యస్మాద్భవతి తస్మాత్తస్య ప్రాణరూపతాశక్తేరిత్యర్థః। హాదివిద్యాయాం తు యద్యపి ద్వాదశ శ్రీకణ్ఠాస్తథాపి తేష్వేకో వాయుగతస్పర్శపర ఇతి పూర్వముక్తః। అత ఏకాదశైవావశిష్టాః, తేషు దశావ్యక్తాదిపరా ఏకాదశోఽకారస్తత్త్వాతీతపర ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్। ప్రాఞ్చస్తు—ద్వాదశానాం మధ్యే దశ జీవవాచకాః। ఏకాదశీ జీవాధారస్య ప్రాణవాయోర్వాచికః। పరో ద్వాదశస్తు పురుషః పరమశివవాచకః। నను త్రిభిరకారైరేవ వివక్షితసిద్ధౌ నవానాం కిం ప్రయోజనమిత్యత ఆహ—ఏక ఇతి। "ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే", "ఏక ఏవ హి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః" ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధమర్థం ద్యోతయితుం తద్బాహుల్యమితి భావ ఇత్యాహుః। ఇదఞ్చ తత్త్వాన్తః పఞ్చవింశత్వేన గణితః "పురుషో వై రుద్రః" ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధో జావ ఇతి పక్షమాశ్రిత్యోక్తమ్। యదా తు విరాట్పురుష ఏవ స గణితః, జీవస్త్వహఙ్కారాదిరూప ఏవ;

ఇన్ద్రియాణ్యాన్తరాణ్యత్ర విషయేభ్యో హి దేహినామ్।

ఆన్తరం మన ఏతేభ్యో బుద్ధిస్తస్మాదిహాన్తరా॥

బుద్ధేరప్యాన్తరో జీవో గతోఽహంతామితి స్థితిః।

అస్మాత్పరం సదా జ్ఞేయమం యత్॥

ఇత్యాత్మపురాణవచనాదిత్యాలోచ్యతే, తదా తు ప్రమాతృత్వస్య వస్తుతోఽన్తః–కరణనిష్ఠత్వాత్తస్య చ మనోబుద్ధ్యహఙ్కారభేదేన త్రిధా తత్త్వేషు గణితత్త్వాత్త ఏవాశుద్ధాదయః ప్రమాతారః। అత ఏవాశుద్ధశుద్ధమిశ్రాణామితి క్రమోఽప్యుపపద్యతే, తేషాం తమఃసత్త్వరజోరూపత్వాత్। యద్యపి ప్రమాతృపదేన జీవా ఏవోచ్యన్తే, తథాపి తేషాం బ్రహ్మభేదాత్ ప్రమాతృత్వం పరం నిష్కృష్టం వపుః శరీరం మన ఆదిరూపమేవేతి త ఏవాకారత్రయవాచ్యాః। తతః క్రమప్రాప్తమవ్యక్తం నిరూప్య తదుత్తరమేకాదశేనాక్షరేణ విరాట్పురుష ఏవోచ్యతే। స చ జీవసమష్టిరూపత్వాత్ ప్రాణభూత ఏవ। ఏకః సన్నే వేత్యపి తత్రైవ సామఞ్జస్యేనోపపద్యతే। ఏవం సతి తత్త్వానాం ప్రసిద్ధః క్రమో న లోపితో భవతి। తత్త్వాతీతం తు సర్వాన్తే శాన్తిపదేన వక్ష్యతే॥ ౪౪॥

రుద్రేశ్వరసదేశాఖ్యా దేవతా మితవిగ్రహాః॥ ౪౫॥

బిన్దుత్రయేణ కథితా అమితామితవిగ్రహాః।

శాన్తిః శక్తిశ్చ శమ్భుశ్చ నాదత్రితయబోధనాః॥ ౪౬॥

నను శ్రీకణ్ఠద్వాదశకం విద్యాయాం విద్యతే। ఏకేన శివః కథ్యతే, ఏకేన జీవః, ఏకేన ప్రాణ ఇతి త్రిభిరేవాలం కిమన్యైరిత్యత ఆహ—ఏక ఇతి। సత్యమేకేన శివ ఉచ్యతే, ద్వాభ్యాం జీవప్రాణౌ; తథాపి స ఏకః సన్నేవ “ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ”, “సచ్చ త్యచ్చాభవత్” ఇత్యుపనిషదుక్తరీత్యా సద్రూపః ఏకో హి పురుషో బహుధా జాయతే। హిశబ్దః ప్రసిద్ధౌ। అపి చ అస్మిన్నర్థే ప్రమాణమ్—“ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే” ఇతి।

ఏక ఏవ హి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః।

ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవత్॥

ఇతి రీత్యా సత్యమేక ఏవ శివో భవతి, తథాపి జీవప్రాణాత్మనా బహుధా భిన్నమితీమమర్థం ద్యోతయితుం విద్యాయాం బహవః శ్రీకణ్ఠాః స్థితా ఇత్యర్థః॥౪౫॥

అక్షరాణాం వాసనాముక్త్వా బిన్దూనాం నాదాదీనాం చ వాసనామాహ—రుద్రేశ్వర ఇతి। రుద్రస్తేజస్తత్త్వాధిపతిః, తేజస్తత్త్వాన్తర్భూతపురుషరాగవిద్యా కలానియతికాలమాయాన్తమ్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

పురుషాదికమాయాన్తం తేజస్తత్త్వం మహేశ్వరి। ఇతి।

శుద్ధవిద్యేశ్వరసదాశివా వాయుతత్త్వాత్మకాః। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహేవిద్యా చేశ్వరశాదాఖ్యౌ వాయుతత్త్వం సమీరితమ్। ఇతి।

అతో రుద్రేశ్వరసదేశాఖ్యా దేవతా మితవిగ్రహాః పరిచ్ఛిన్నరూపాః। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

యత్సదాశివపర్యన్తం వినాశోత్పత్తిసంయుతమ్। ఇతి।

బిన్దుత్రయేణ కథితాః। బిన్దుత్రయం త్రిబీజశిఖరవర్తికామకలోర్ధ్వగతానాం బిన్దూనాం త్రితయమ్। అమితామితవిగ్రహాః। శాన్తిః శక్తిశ్చ శమ్భుశ్చ నాదత్రితయబోధనాః। శాన్తిరవ్యక్తధ్వనిలక్షణో నాదోఽఖిలం జగదధరీకృత్య యత్ర లయమేతి సా బ్రహ్మరన్ధ్రావసానభూమిః, ఊర్ధ్వశక్తీనాం ప్రశాన్తస్థానహేతుత్వాత్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

నాడ్యాధారస్తు నాదో వై భిత్త్వా సర్వమిదం జగత్।

అధః శక్త్యా వినిర్గత్య ఊర్ధ్వశక్త్యవసానకః॥

నాడ్యాం బ్రహ్మబిలే లీనస్త్వవ్యతధ్వనిలక్షణః। ఇతి।

శక్తేరూర్ధ్వశక్తేరుపరిగతం శక్తితత్త్వమ్। తదుక్తమత్రైవ—

బ్రహ్మణీ త్వం పరా శక్తిః బ్రహ్మణోత్సఙ్గగామినీ।
ద్వారం సా మోక్షమార్గస్య రోధయిత్వా వ్యవస్థితా॥
తాం భిత్త్వా తు వరారోహే ఊర్ధ్వశక్తిం పరాం శివామ్।

శక్తితత్త్వాత్మికాం దేవీం ప్రసుప్తభుజగాకృతిమ్॥
శక్తితత్త్వం సమాఖ్యాతం భువనైరాశ్రితం మహత్॥ ఇతి।

శమ్భుః శివతత్త్వం శక్తితత్త్వోపరి స్థితమ్। తదుక్తమత్రైవ—
శక్తితత్త్వం సమాఖ్యాతం శివతత్త్వంతదుర్ధ్వతః। ఇతి।

అమితామితవిగ్రహాః। ఏతే అనన్తా అపరిచ్ఛిన్నరూపాః, వ్యోమతత్త్వాన్తర్గతత్వాత్। తదుక్తమత్రైవ—

"శక్తితత్త్వం శివో వ్యోమ" ఇతి। నాదత్రితయబోధనాః। వాగ్భవకామరాజశక్తిబీజోపరిగత-బిన్దుత్రయోపరిగతరోధినీత్రితయోర్ధ్వగతానాం నాదానాం త్రితయమ్। ఏవంక్రమేణ బోధకం లక్షకమ్, తేన నాదత్రితయబోధనాః। వాగ్భవబీజోపరిగతబిన్దుపరివర్తినా నాదేన శాన్తిః, కామరాజబీజశిఖరవర్తినా నాదేన శక్తిః, తార్తీయబీజశిఖరవర్తినా నాదేన చ శివోవ్యజ్యతే॥ ౪౬॥

ఇదానీమవశిష్టానామేకాదశతత్త్వానాం వాచకాని బిన్ద్వక్షరాణి నాదాక్షరాణి చ వ్యాచష్టే– (రుద్రేత్యాది)। నియతిః కాలో రాగో విద్యా కలా మాయా శుద్ధవిద్యేశ్వరః సదాశివః శక్తిః శివశ్చేత్యేకాదశ। [తత్ర జగదహంతయా పశ్యన్] సదాశివః। తదేవ జగదిదంతయా పశ్యన్నీశ్వరః। అహంతేదంతయోరభేదబుద్ధిః శుద్ధవిద్యా। తయోరేవ భేదబుద్ధిర్మాయా। తతశ్చ యాః పరబ్రహ్మణి విద్యమానాః

సర్వకర్తృత్వసర్వజ్ఞత్వనిత్యతృప్తత్వనిత్యత్వస్వతన్త్రత్వాఖ్యాః పఞ్చ శక్తయో నిరవగ్రహదేవతాః స్థితాస్తా ఏవ సావగ్రహాః సత్యః సఙ్కుచితాః క్రమేణ కలాదిసంజ్ఞాపఞ్చకం భజన్తే। తాదృశసఙ్కుచచ్ఛక్త్యాధారః పురుష ఏవైకారేణోక్తః। తదిదం సౌభాగ్యముధోదయే ప్రతిపాదితమమృతానన్దైః। అత్ర యథా సర్వతత్త్వాతీతం బ్రహ్మ దేశకాలాదిభిరనవచ్ఛిన్నం తథైవ శివశక్తీ అప్యనవచ్ఛిన్నే ఏవ। అహంతేదంతాబుద్ధ్యోశ్చ గతమరీత్యా భేదకలితత్వాదనవచ్ఛిన్నతాతః కిఞ్చిదూనత్వం పరిచ్ఛిన్నతాతః కిఞ్చిదాధిక్యంచేతి సదా–

శివేశ్వరశుద్ధవిద్యా అనుష్ణశీతవన్మధ్యవిధాః। యాదయస్తు దేవతాభేదైక ఘటితత్వాత్ పరిచ్ఛిన్నా ఏవేతి స్థితిః। కిఞ్చైతేషు షట్త్రింశత్తత్త్వేషు క్షిత్యాది శ్రోత్రాన్తం తతః ప్రకృత్యన్తం తతో మాయాన్తం తతః సదాశివాన్తం తతః శివాన్తమేవం క్రమేణ పృథివ్యాదితత్త్వపఞ్చకతా। తదిదం పఞ్చభూతమయం విశ్వమిత్యనేనైవోక్తమ్। తథా క్షిత్యాదిమాయాన్తం సద్రూపం ప్రకటం చిదానన్దాంశావావృతౌ। తాదృశత్వాదేవైషామాత్మతత్త్వరూపతా। శుద్ధవిద్యాదిత్రయే సచ్చిదంశావనావృతౌ, ఆనన్దాంశస్త్వావృతః। తాదృశత్వాదేవ తేషాం విద్యాతత్త్వరూపతా। శక్తిశివయోస్తు న కోఽప్యంశ ఆవృతోఽతః శివతత్త్వరూపతా। అత్ర సర్వత్ర మూలభూతాని వచనాని ప్రాచాం టీకాసు ద్రష్టవ్యాని। ఏవం స్థితే ప్రకృతే రుద్రశబ్దస్తేజోవచనః, “రుద్రీ వా ఏప యదగ్నిః" ఇతి శ్రుతః। తేన తేజస్తత్త్వ పదవాచ్యానాం పురుషాదిమాయాన్తానాం సప్తానాముపస్థితిః। తేషు పురుషస్య వర్జితత్వేన రుద్రశబ్దేన షడేవ దేవతా గృహ్యన్తే। ఈశ్వరః ప్రసిద్ధః। సదేశః సదాశివః।

ఏతాసాం లక్షణమాహ–మితేతి। పరిచ్ఛిన్నస్వరూపా ఇత్యర్థః। ఏతే త్రయో బిన్దుత్రయేణ ప్రతిపాద్యన్తే। శుద్ధవిద్యా త్వీశ్వరసదాశివౌ ప్రత్యేవ గుణభూతత్వాత్ "భవేద్ గుణవతాబీజమ్" ఇత్యుక్తన్యాయేన సాపి బిన్దునైవ ప్రతిపాద్యతే। యత్తు ప్రాఞ్చోఽపి రుద్రపదం తేజస్తత్త్వసప్తకపరత్వేనైవ వ్యాచక్షతే, తదయుక్తమ్; ప్రసిద్ధార్థపరిత్యాగాపత్తేః। భవన్మతే హి పఞ్చదశగుణపరత్వవాసనాసప్తత్రింశత్తత్త్వవాసనాద్రథాద్భిన్నైవైషా వాసనా; అస్యాం సర్వతత్త్వానాం నిరవశేషగణనస్యానావశ్యకత్వాత్ క్షిత్యాదిపఞ్చకస్యేన్ద్రియదశకస్య చ వాచ్యత్వేన భవద్భిరవర్జితత్వాత్, తత్త్వాన్తర్గతానాం కతిపయానాం త్యాగస్యేవ తత్త్వానన్తర్గతానామపి సంగ్రహే బాధకాభావాత్, శాన్తస్తత్త్వానన్తర్గతాయా భవద్భిరిహ వర్ణనాచ్చ। న చ తత్త్వాతీతపరం తత్, తస్యాప్యనావశ్యకత్వాత్। ద్వాదశస్య శ్రీకణ్ఠస్య తదర్థత్వేన సప్తత్రింశదార్థబోధకత్వవిధేరుపక్రమస్థస్య తాత్పర్యగ్రాహకత్వానురోధేనేదృశః క్లిష్టోఽప్యర్థోం న దోషావహ ఇతి జ్ఞేయమ్।

నాదాన్ వ్యాచష్టే-అమితామితేతి। వీప్సయోత్పత్తికానవచ్ఛిన్నత్వముచ్యతే। తేనేషదవచ్ఛిన్న యోగేశ్వరసదాశివయోర్నిరాసః తత్ర శక్తిశివౌ శక్తిశమ్భుపదాభ్యాముక్తౌ। శాన్తిపదేన తత్త్వాతీతం బ్రహ్మైవ, "బ్రహ్మ శాన్తిః" ఇతి శ్రుతేః, "తయాహ శాన్త్యా మహ్యం ద్వి [పదే] చతుష్పదే చ శాన్తిం కరోమి "ఇతి మన్త్రైః శాన్తేః సర్వశాన్తిరూపత్వవిశేషణేన తత్త్వాతీతస్వరూపతాయాః స్పష్టీకరణాచ్చ। న చ బ్రహ శాన్తిరిత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దో వేదపర ఇతి మన్తవ్యమ్; బ్రాహ్మణః శాన్తిరిత్యేతతత్సమభివ్యాహారేణ తస్య [బ్రహ్మ] పరత్వనిశ్చయాత్। “బ్రహ్మయుష్మత్తద్బ్రాహ్మణైరాయుష్మత్ ” ఇతి శ్రుతౌ, “మూలం కృష్ణో

బ్రహ్మ చ బ్రాహ్మణాశ్చ" ఇతి స్మృతౌ చ బ్రాహ్మణపదసమభివ్యాహారస్య తాదృశనిర్ణాయకతాయాదీక్షితాదిభిరుక్తత్వాత్। పృథివీ శాన్తిరిత్యాదయస్తు బ్రహ్మణః సర్వాత్మత్వపరాః సత్యో న విరుధ్యన్తే। బ్రహ్మవిద్యాద్యన్తయోః "శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః" ఇతి మన్త్రపాఠోఽపి శాన్తిపదస్య బ్రహ్మపరత్వ ఏవ లిఙ్గమ్, జగదాద్యన్తయోర్బ్రాహ్మణ ఏవ విశేషాత్।యద్యప్యేవం సతి శక్తిః శమ్భుశ్చ శాన్తిశ్చేత్యేవ వక్తుముచితమ్, ఉపక్రాన్తక్రమానుగుయాత్; తథాపి తత్త్వాతీతజ్ఞానస్య తన్నిష్ఠత్వేనేక్షణాత్మకశక్తిజ్ఞానే కారణత్వాతాదృశశక్త్యుపలక్షితత్వేన శివజ్ఞానే శక్తిజ్ఞానస్యాపి కారణత్వాదీదృశలక్షణధ్వననాయశక్తిశివయోః పూర్వం శాన్తిర్నివేశితా భగవతేతి। ప్రాఞ్చస్తునాదోఽఖిలం జగత్,

అధఃశక్త్యా వినిర్భిద్య ఊర్ధ్వశక్త్యవసానకమ్।

నాడ్యా బ్రహ్మబిలే లీనస్త్వవ్యక్తధ్వనిలక్షణః॥

ఇతి వచనాదిత్యాహు:। పరన్తు తాదృశస్య లీననాదస్య శాన్తిరితి సంజ్ఞాయాం కిం ప్రమాణం తైరుపన్యస్తమితి విచార్యమ్॥౪౫-౪౬॥

వాగురామూలవలయే సూత్రాద్యాః కవలీకృతాః।

తథా మన్త్రాః సమస్తాశ్చ విద్యాయామత్ర సంస్థితాః॥౪౭॥

గురుక్రమేణ సంప్రాప్తః సంప్రదాయార్థ ఈరితః।

పూర్వం విద్యాయా బిన్దునాదమయవాసనాముక్త్వా ఇదానీం సర్వమన్త్రమయతామపి 'వాసనాం సోదాహరణమాహ—వాగురేతి। వాగురా మృగబన్ధినీ, అత్ర తు వాగురాశబ్దేన మత్స్యగ్రహణహేతుర్జాలం లక్ష్యతే, ప్రాణిగ్రహణసామాన్యాత్। అన్యథా మూలవలయే సూత్రాద్యా ఇత్యనుపపన్నం స్యాత్, మృగబన్ధిన్యా మూలవలయస్యాభావాత్ రజ్జునిర్మితత్వాత్ సూత్రాదీనామపి అభావాత్ సూత్రాద్యాః సూత్రాణి 'తన్తవః, ఆద్యశబ్దాజ్జాలప్రాన్తే ఆయసగులికాః ప్రోతా గృహ్యన్తే, యథా లోహమయే వలయే జాలావయవభూతానాం తన్తూనాం మూలమాకలితం తథా సమస్తమన్త్రాణాం మూల భూతా వైఖర్యపి విద్యాయామస్యాం విశ్రాన్తా। 'అతోఽవిద్యాయాం సమస్త 'మన్త్రాశ్చ సంస్థితా ఇత్యర్థః॥౪౭॥

గురూపదేశక్రమేణాయమర్థః సంప్రాప్యత ఇత్యాహ–గురుక్రమేణేతి। గురుక్రమః పారమ్పర్యక్రమః, తదుపదేశక్రమేణైవ। 'తదుక్తమత్రైవ—

శివాదివిగ్రహాత్ పూర్ణాత్ సర్వకారణకారణాత్।
ధ్వనిరూపం పరం సూక్ష్మం శుద్ధం సకలతేజసామ్॥

వాగ్రూపం ప్రసృతం తత్త్వమున్మనాశక్తికేవలమ్।
అవ్యక్తం వ్యక్తరూపేణ నిష్కలక్రమకారణమ్॥

పరానన్దస్వరూపం తత్ స్వచ్ఛన్దాదిప్రభేదతః।
అనుష్టుప్ఛన్దసా బధ్వా ప్రాహ స్వచ్ఛన్దభైరవః॥

తద్విమృశ్య ప్రపఞ్చేన ప్రోవాచానాశ్రితేశ్వరః।
తత్సర్వం శాన్త్యతీతాంశే కథితం బహువిస్తరమ్॥

తదేతత్ పరరూపేణ సదాఖ్యేన బివేన తు।
మన్త్రాసింహాసస్థేన పఞ్చమన్త్రశరీరిణా॥

కౌకిలాదిషు సిద్ధాన్తపూర్వాద్యమఖిలాగమమ్।
సాధనం పురుషార్థస్య కౌలికం చాప్య కౌలికమ్॥

అసంఖ్యమప్రమేయం చ శివేన కథితం పురా।
తజ్జ్ఞానమీశ్వరే దత్తమీశ్వరేణ శివేచ్ఛయా॥

విద్యాయామాదితో దత్తం విద్యేశాయ చ తత్త్వతః।
విద్యేశ్వరేణ తద్దత్తం జ్ఞానం నిర్యామకం క్రమాత్॥

దత్తం రుద్రేభ్య ఏతచ్చ గుణతత్త్వేశ్వరాయ చ।
శ్రీకణ్ఠాయేశ్వరేణైవ దత్తం తేన తతః పరమ్॥

శ్రీకణ్ఠేనప్రధానాదిదశ రుద్రాన్తికం క్రమాత్।
దీక్షయిత్వా విధానేన దత్తం వై జ్ఞానమమ్బికే॥

దీక్షయిత్వాఽభిషిచ్యాథ శ్రీకణ్ఠేన మయాఽపి చ।
దత్తం శ్రీదక్షిణం సవం సర్వకామార్థసాధనమ్॥

ఇతి స్వచ్ఛన్దభైరవోక్తరీత్యా మయోదితస్వగురుపారమ్పర్యోపదేశక్రమేణైవ విషమపదైరసమ్ప్రదాయవిద్భిరజ్ఞాతార్థ కోశైఃపూర్వోక్తరీత్యా కథితః సమ్ప్రదాయార్థో వినా గురూపదేశం వ్యుత్పత్తిత్రలేన పురాణాదిశ్లోకవద్ గ్రహీతుమశక్య ఇత్యర్థః॥౭॥

అథాస్య మన్త్రస్య సర్వమన్త్రోత్తమత్వముక్తం సమ్ప్రదాయార్థలబ్ధం వర్ణయన్నుపసంహతీ (వాగురేత్యాది)। వాగురా మత్స్యబన్ధనజాలమ్ తస్య మూలస్థాన ఏకో వలయస్తత్ర ప్రోతాని సూత్రాణి తేషామన్తప్వయోఘుటికాః। తేషాం సర్వేషాం వలయ ఏవ యథాధారస్తథా సర్వేషాం మన్త్రాణామియం శ్రీవిద్యైవాధారః, తేషామన్తఃకలుషశుద్ధప్రమాతృరూపత్వేన బుద్ధితత్త్వేఽన్తర్భావస్య పూర్వం వర్ణితత్వాత్। ప్రాఞ్చస్తు సర్వమన్త్రమయత్వవాసనైషా

చతుర్థీ స్వతన్త్రైవోపదిశ్యత ఇత్యాహుః। అనయా రీత్యా యః సమ్ప్రదాయార్థః స మయా గురుక్రమేణైవ ప్రాప్తస్త్వయాపి గురుపారమ్పర్యక్రమేణైవ యోగ్యేభ్య ఉపదేష్టవ్య ఇత్యర్థః। ఆదౌ నిర్గుణాద్ బ్రహ్మణో ధ్వనిరూపాన్మనాత్మనా సూక్ష్మరూపా వాగుత్పన్నా। సా (? తామ్) స్వచ్ఛన్దభైరవో నిర్గుణబ్రహ్మశిష్యో బుద్ధ్వా సంక్షేపరూపేణ తన్త్రాణి ప్రణీయానాశ్రితేశ్వరాయోక్తవాన్। స తాని విస్తృత్య శాన్త్యతీతాదేవ్యై కథయామాస। సా సదాశివాయాకథయత్। స పఞ్చామ్నాయాదిభేదేనాసంఖ్యమప్రమేయం బహువిస్తరమపారమచీకరత్। తద్ ఈశ్వరో విద్యేశ్వరః శ్రీకణ్ఠాదయో రుద్రా ఇత్యాదిక్రమేణాతీవ ప్రథితమభూదిత్యేషా గురుపరమ్పరా వృద్ధైరుక్తా। అత్ర సర్వత్ర మూలభూతాని వచనాని ప్రాచాం టీకాసు ద్రష్టవ్యాని। అత్ర తత్త్వాతీతవిశేష్యకః సకలతత్త్వప్రకారకోఽభేదసంసర్గకో బోధః సప్తత్రింశతః పదానాం సామానాధికరణ్యలబ్ధః, పరన్తు తత్తద్వర్ణజన్యత్వస్యాప్యస్మిన్ ప్రకరణే కథనాత్తస్యాపి శాబ్దబోధే విషయత్వమావశ్యకమ్, తదభావే విద్యావిశ్వయోరభేదభానాసమ్భవాత్।

గ్రాహ్యత్వం గ్రాహకత్వఞ్చ ద్వే శక్తీ తేజసో యథా।

తథైవ సర్వశబ్దానామేతే [పృథగవస్థితే॥

ఇత్యుక్త్యా వ్యో] మ తద్గుణః శబ్దస్తదీయమిన్ద్రియం చేత్యేతావానర్థో హకారస్య।యత్ర చాక్షరజన్యతాయా బాధస్తత్ర తదక్షరాభేదమాత్రం తదర్థవిశేషణమ్। తతశ్చ యథాయోగ్యం తత్తదక్షరజన్యత్వేన తత్తదక్షరభిన్నత్వేన చ తత్తద్వాచ్యలక్ష్యార్థానుద్దిశ్య తేషు నాదాభిన్నతత్త్వాతీతాభేదవిధిరూపోఽర్థః శాబ్దః। ఏవం విశ్వజనకత్వాద్దేవీవిద్యయోరభేదబోధో మానసః పాశ్చాత్య ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥౪౭॥

నిగర్భార్థో మహాదేవి శివగుర్వాత్మగోచరః॥౪౮॥

తత్ప్రకారం చ దేవేశి దిఙ్మాత్రేణ వదామి తే।

శివగుర్వాత్మనామైక్యానుసంధానాత్తదాత్మకమ్॥౪౯॥

అథ క్రమప్రాప్తం నిగర్భార్థమాహ—నిగర్భార్థ ఇతి।నిగర్భార్థః శివో వాఙ్మనసగోచరః సకలనిష్కలభేదవిశేష్యః।ఆత్మాదిసకలగుణాభిధస్తాదృశమేవ స్వాత్మతయా వీక్షమాణో విదితాఖిలాగమార్థో గురుస్తా దృశగురుకరుణాకటాక్షపాత-విగలితసకలపాశవిశదచిద్రపానుభవః శిష్య ఆత్మా। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

తత్త్వాతీతం వరారోహే వాఙ్మనోఽతీతగోచరమ్।
అనిష్కలంచాసకలం నీరూపం నిర్వికల్పకమ్॥
నిర్ద్వన్ద్వం పరమం తత్త్వం శివాఖ్యం పరమం పదమ్॥ఇతి।

సర్వవిద్యావిదాచార్యో మోక్షధర్మపరాయణః।
గరువక్త్రప్రయోగేణ పశుం తత్రైవ యోజయేత్॥ఇతి।

గురుః—

గృణతే తత్త్వమాత్మీయమాత్మీకృతజగత్త్రయమ్।
ఉపాయోపేయరూపాయ శివాయ గురవే నమః॥ఇతి।

ఏవంవిధశివ గుర్వాత్మైక్యగోచరానుసంధానాత్మకో నిగర్భార్థ ఇత్యర్థః॥।౪౮॥

నను కేన ప్రకారేణ శివగుర్వాత్మనామైక్యమనుసన్ధీయత ఇత్యత ఆహ-తత్ప్రకారం చేతి। తత్ప్రకార దిఙ్మాత్రేణ వదామి న విశేషప్రతిపాదనప్రపఞ్చేనేత్యర్థః॥౪౯॥

ఏవం సమ్ప్రదాయార్థం నిరూప్య క్రమప్రాప్తం నిగర్భార్థముపదిశతి—(నిగర్భేత్యాది)। నితరాం గర్భ ఇవ నిగర్భో రహస్యతమ ఇత్యర్థః। శివగుర్వాత్మానో యస్మిన్నభేదేన గోచరా విషయాస్తాదృశబోధవిషయోఽయోం నిగర్భార్థ ఇతి యావత్॥ ౪౮॥

ఏవం తత్స్వరూపముక్త్వా తదుపదేశం ప్రతిజానీతే—(తదిత్యాది)। శివో గురుః స్వయఞ్చేతి త్రయాణామైక్యస్య పరస్పరప్రతియోగి కాభేదస్యానుసన్ధానాత్తదాత్మకాహార్యాద్ధృఢాభ్యంస్తాద్

మన్త్రజ్ఞానజన్యశాబ్దబోధాత్తదాత్మకమైక్యాత్మకం తత్ప్రకారం శివాదివిశేష్యకబోధవిశేషణం సంక్షేపేణ తే వదామీత్యర్థః॥౪౯॥

నిష్కలత్వం శివే బుధ్వా తద్రూపత్వం గురోరపి।

తన్నిరీక్షణసామర్థ్యాదాత్మనశ్చ శివాత్మతామ్॥౫౦॥

భావయేదభక్తినమ్రః సఙ్కోచోన్మేషాకలఙ్కితః।

తత్ప్రకారమాహ—నిష్కలత్వమితి। కలా అవయవాః, నిష్కలత్వం నిరవయవత్వమ్। శివే పూర్వోక్తలక్షణే బుధ్వా

గృణతే తత్త్వమాత్మీయమాత్మీకృతజగత్త్రయమ్।

ఉపాయోపేయరూపాయ శివాయ గురవే నమః॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా నిష్కలం నిష్కలాత్మకం శివం స్వాత్మతయావీక్షమాణస్యైవ గురుత్వాద్ గురోరపి తద్రూపత్వం శివాత్మత్వం బుధ్వా తన్నిరీక్షణసామర్థ్యాత్

గురోరాజ్ఞాప్రభావేణ కేవలం నిష్ప్రపఞ్చకమ్।

నిరీక్ష్యైతాదృశాద్వైతచిదమ్బుసుధార్ద్రతయా॥

యయా విశుద్ధః శిష్యోఽపిలీయేతానన్దచిద్ఘనః।

ఇత్యాదివాక్యోక్తరీత్యా తస్య గురోర్నిరీక్షణాన్నిఖిలపాశభేదసామర్థ్యమ్, తత్సామర్థ్యవశాద్ విశుద్ధః శిష్యో భక్తినమ్రః ప్రత్యుత్పన్న పరమశివాహంభావ భావనాప్రవణః। ప్రత్యహమాదరాన్నైరన్తర్యాభ్యాసవశాత్ సఙ్కోచోన్మేషాకలఙ్కితః। సఙ్కోచః సంసారరిత్యాభిమానః, తస్యోన్మేషః పుత్రభార్యాదిబాహ్యార్థాభిరతిః, తేనాకలఙ్కితా విగతాహంమమతాభిమాన ఆత్మనశ్చ శివాత్మతాం భావయేత్। జపాకుసుమసామీప్యవిరహాత్ స్ఫటికస్య

నైర్మల్యమివాత్మాద్వైతభావనాభావితగురుకటాక్షపాతపాటితపాశపటలః పరిపూర్ణస్వభావం పశ్యేదిత్యర్థః॥౫౦॥

తదేవాహ—(నిష్కలస్వమిత్యాది)। శివే పరమశివే నిష్కలత్వం నిర్గుణతాం బుద్ధ్వా ప్రథమోపస్థితవాగ్భవకూట-జన్యబోధవిషయీకృత్య స్వగురోరపి తద్రూపత్వం నిష్కలత్వం క్రమప్రాప్తద్వితీయకూటప్రతిపాదితం నిష్ఫలాభేదానుసన్ధానదార్ఢ్యలబ్ధం బుద్ధ్వా తత్కృపాకరమ్బితకటాక్షనిరీక్షణసామర్థ్యైకలబ్ధమాత్మనోఽపి నిష్కలశివాత్మకత్వం తృతీయకూటప్రతిపాదితం భావయేత్। హాదివిద్యాయాం హి హస-శబ్దో హ్రస్వపరః। రేఫవకారయోర్లోపశ్చాన్దసః। హ్రస్వా స్థూలరూపోజ్ఝితా సంస్కారాత్మనైవ స్థితాః కలా గుణాదయో యస్మిన్ స హసకలః। స చాసౌ హృల్లేఖావాచ్యః పరశివశ్చేతి కర్మధారయః। భావార్థప్రకరణోక్తరీత్యా ద్వితీయకూటస్థప్రాథమికక్షరత్రయం నిష్కలబ్రహ్మపరమేవ।తద్ధలత్యాకర్షయతి అభేదేనానుసన్ధత్తే సాయం హసకలహ్రా గురుః। సోఽపి హృల్లేఖావాచ్య ఏవ, "మనుష్యచర్మణా నద్ధః శివ ఏవం గురుర్మతః" ఇత్యుక్తేః। తృతీయకూటే సకలపదముపాసకవిశేషపరం సత్ స్వాత్మపరమ్ సోఽపి హృల్లేఖార్థో నిష్కల ఇతి యోజనా। నను సకలస్యైవ కథం నిష్కలత్వమిత్యాశఙ్కాయామాహ—భక్తినమ్ర ఇతీ। కలానామౌపాధికత్వేన తదభావస్య నైసర్గికత్వేన స్ఫటికలౌహిత్యతదభావయోరివావిరోధ ఇతి రీత్యా శఙ్కాకలఙ్కాపగమో గురుదేవతాభక్తిమతో భవతీతి భావః।

యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ।

తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః॥ ఇతి శ్రుతేః॥౫౦॥

కౌలికం కథయిష్యామి చక్రదేవతయోరపి॥౫౧॥

విద్యాగుర్వాత్మనామైక్యం తత్రప్రకారః ప్రదర్శ్యతే।

అథ క్రమప్రాప్తం కౌలికార్థమాహ—కౌలికమితి। కౌలికం కౌలికార్థం కథయిష్యామి చక్రదేవతాగురువిద్యా-సాధకానామైక్యానుసన్ధానం కౌలికార్థ ఇత్యర్థః। అక్షరార్థః స్ఫుటః।

తత్రప్రకారమాహ—తత్రప్రకార ఇతి। "తత్రప్రకారః ప్రదర్శితః" ఇత్యాది “ఇత్యేవం కౌలికార్థస్తు కథితో వీరవన్దినే" ఇత్యన్తేన॥౫౧॥

కౌలికార్థముపదిశతి సార్ధైః సప్తదశభిః—(కౌలికమిత్యాది)। శ్రీచక్రం శ్రీమాతా శ్రీవిద్యా శ్రీగురురాత్మా చేతి పఞ్చానామైక్యం కౌలికార్థ ఇత్యుచ్యతే। కులం సజాతీయసమూహః। “సజాతీయైః కులం యూథమ్" ఇత్యమరః। సాజాత్యం చైకధర్మావచ్ఛిన్నత్వం గణేశాదిప్రదాత్మకత్వఞ్చ। శాస్త్రారమ్భే మఙ్గలాచరణశ్లోకే యద్దేవీనిష్ఠత్వేన కథితం స ఏవ పఞ్చస్వనుగత ఏకో ధర్మః। తద్వన్తి కులాని తత్సమ్బన్ధినం కౌలికమర్థం మన్త్రప్రతిపాద్యం పఞ్చానామభేదం కథయిష్యామి। తేషాం పఞ్చానాం యః ప్రకార ఏకధర్మావచ్ఛిన్నత్వరూపం విశేషణం స ప్రకర్షేణ దర్శ్యత ఉపపాద్యత ఇత్యర్థః॥౫౧॥

లకారైశ్చతురస్రాణి వృత్తత్రియసంయుతమ్॥౫౨॥
సరోరుహద్వయం శాక్తైరగ్నిసోమాత్మకం ప్రియే।
హల్లేఖాత్రయసంభూతైరక్షరైర్నవసఙ్ఖ్యకైః॥౫౩॥

బిన్దుత్రయయుతైర్జాతం నవయోన్యాత్మకం ప్రియే।
మణ్డలత్రయయుక్తం తు చక్రం శక్త్యనలాత్మకమ్॥౫౪॥

వ్యోమవీజత్రయేణైవ ప్రమాతృత్రితయాన్వితమ్।
ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియారూపమాదనత్రయసంయుతమ్॥౫౫॥

సదాశివాసనం దేవి మహాబిన్దుమయం పరమ్।
ఇత్థం మన్త్రాత్మకం చక్రం దేవతాయాః పరం వపుః॥౫౬॥

ఆదౌ విద్యాచక్రయోరైక్యమాహ—లకారైరితి। లకారైః విద్యాబీజత్రయగతైశ్చతురస్రాణి భూగుహారిణి,

పృథివీమణ్డలం పీతం చతురస్రం సుశోభనమ్।

ఇతి స్వచ్ఛన్దసంగ్రహోక్తరీత్యా భూమణ్డలస్య చతురస్రరూపత్వాద్ భూతత్త్వవాచకైర్లకారైశ్చతురస్రత్రయం జాతమిత్యర్థః।

శాక్తైః(సకారైః। తదుక్తం చతుఃశతీశాస్త్రే—"మాదనం తదధఃశక్తిః"। హంసపరమేశ్వరేఽప్యుక్తమ—

శివో హకార ఇత్యుక్తః సకారః శక్తిరవ్యయా॥

విద్యాబీజత్రయగతైః)

సకారైర్వృత్తత్రితయసంయుతం సరోరుహద్వయం చతురస్రాన్తరేణ ఏకం వృత్తమ్, తద్వృత్తాన్తః షోడశదలం సోమాత్మకం పద్మమ్, తదన్తశ్చ ద్వితీయం వృత్తమ్, తదన్తశ్చాష్టదలం పద్మమగ్న్యాత్మకమ్, తదన్తశ్చ తృతీయం వృత్తమ్। ఏవం వృత్తత్రితయసంయుతమ్ అగ్నిషోమాత్మకం సరోరుహద్వయమ్,

జలబిమ్బం సువృత్తం చ శ్వేతం వై పద్మలాఞ్ఛితమ్।

ఇతి స్వచ్ఛన్దసంగ్రహోక్తరీత్యా జలబిమ్బస్య పద్మలాఞ్ఛితవృత్తరూపత్వాజ్జలతత్త్వవాచకైః సకారైవృత్తత్రయసంయుతం సరోరుహృద్వయం జాతమిత్యర్థః।

బీజత్రయశిఖరగతహృల్లేఖాచయావయవభూతైరక్షరైకారరేఫకారాఖ్యైబిన్దుత్రయసంయుతై ర్నవసంఖ్యాత్మకైర్నవయోన్యాత్మకం చక్రం జాతమిత్యర్థః।

నను పద్మద్వయానన్తరం చతుర్దశారదశారద్వయాత్మకచక్రత్రితయస్య కథనే యుక్తే తదుల్లఙ్ఘ్య నవయోనిచక్రం కథం కథ్యత ఇతి చేత్? ఉచ్యతే, నవయోనిచక్రస్యోపరిష్టాత్ ప్రస్తారే కృతే సతి తిసృభిః శక్తిభిర్వహ్నిభిశ్చ ద్విదశచతుర్దశ' కోణాత్మకం చక్రత్రయం

జాతమతో నవయోనిచక్రానన్తరమేతచ్చక్రత్రయం జాయత ఇత్యేతన్మనసి నిధాయాహ–మణ్డలేతి। మణ్డలత్రయయుక్తం తు (వృత్తత్రయాన్తర్గతశక్త్యనలాత్మకంచక్రం) నవయోనిచకస్యోపరిష్టాత్ ప్రస్తారే కృతే సతి తిసృభిః శక్తిభిరనలైశ్చ త్రిభిర్నిష్పన్నత్వాద్ద్విదశారచతుర్దశారాదిచక్రత్రయం వ్యోమబీజత్రయేణైవ హకారత్రయేణైవ హకారస్య వ్యోమవాచకత్వాత్। హృల్లేఖాత్రయే హకారత్రయం గతం శిష్టేన హకారత్రయేణ చతుర్దశారాది చక్రత్రయం) జాతమిత్యర్థః। ప్రమాతరస్త్రివిధా ఉక్తరూపా అశుద్ధశుద్ధమిశ్రాత్మానస్తేషాం త్రయేణాన్వితమ్। పశ్చాచ్ఛివానుగృహీతమలకర్మవిపాకాత్ పృథివ్యప్తేజో। వాయ్వధిపతీనాం తేషాం త్రయేణ వ్యష్ట్యా సమష్ట్యా చేదమన్వితం ప్రాప్తమ్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

మలాదీనామపాకే తు సామాన్యానుగ్రహో భవేత్।

ఆధికారికమైశ్వయం శివానుగ్రహమాత్రతః॥

పశవస్త్రిప్రకారాస్తు ప్రాప్నుయుః పరమేశ్వరి !।

యే పక్కమలకమాణస్తాన్ కిశ్చిదనుగృహ్య చ॥

జలతత్త్వాదితత్త్వానాం మధ్యే లోకేశ్వరాస్త్రిధా।

ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియాశక్తిప్రధానమాతృత్రయాణాం రూపాణాం త్రయాణాం మాదనానాం కకారాణాం త్రయేణ సంయుతం సమ్మిశ్రితం సదాశివాసనం పృథివ్యాదివాయుతత్త్వాన్తచతుస్తత్త్వాధిపతిభిర్బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేశ్వరైశ్చతుర్భిః పాదరూపేణ ధృతమ్ పఞ్చమహాభూతాకాశాధిపతి సదాశివరూపపఞ్చమయాసనమ్। మహాబిన్దుమయం పరమ్।

పరశివరవికరనికరే ప్రతిఫలతి విమర్శదర్పణే విశదే।

ప్రతిరుచిరుచిరే కుడ్యే చిత్తమయే నివిశతే మహాబిన్దుః॥

ఇతి కామకలావిలాసోక్తరీత్యా పరశివప్రతిబిమ్బమహాబిన్ద్వాత్మకం పరముత్కటమ్, శివశక్త్యోరధివాసయోగ్యత్వాత్। తదుక్తం జ్ఞానదీపవిమర్శిన్యామ్—"ఓడ్యాణపీఠ మధ్యే కదమ్బవనాన్తరశ్రీమఞ్చచతుష్పాదకేలం పృథివ్యధిపతయే బ్రహ్మణే నమః। వం

అపామధిపతయే విష్ణవే నమః। రం తేజోధిపతయే రుద్రాయ నమః। యం వాయ్వధిపతయే ఈశ్వరాయ నమః। ఏతానభ్యర్చ్య హం ఆకాశాధిపతయే పఞ్చవక్త్ర సదాశివ మహాప్రేతాసనాయ నమః।"(ఇతి శ్రీమఞ్చాకారం సదాశివమభ్యర్చ్య) ఇత్థముక్తప్రకారేణ మన్త్రాత్మకం చక్రం సౌభాగ్యవిద్యమిత్యర్థః।

ఇదానీం చక్రేణ దేవతాయా ఐక్యమాహ—దేవతాయా ఇతి। చక్రం దేవతాయాః పరమ్ అన్యద్ వపుః।"తతః పద్మనిభాం దేవీమ్" ఇత్యత్ర దేవతాయాః కరచరణాదిమద్వపురుక్తమ్,తదేవ త్రికోణాదిభూగృహాన్తశ్రీచక్రపదనివాసావరణదేవతారూపేణావయవశో విభజ్య బైన్దవ నివాసినీ స్వసంవిద్ధదేవతా శ్రీచక్రా' పరవపుషా స్థితేత్యర్థః। తదుక్తమత్రైవ—

స్వేచ్ఛావిశ్వమయోల్లఖఖచితం విశ్వరూపకమ్।
చైతన్యమాత్మనో రూపం నిసర్గానన్దసున్దరమ్॥

ఇచ్ఛాశక్తిమయపాశమఙ్కరాజ్ఞానరూపిణమ్।
క్రియాశక్తిమయే బాణధనుషీ దధదుజ్జ్వలమ్॥

ఆశ్రయాశ్రయిభేదేన అష్టధా భిన్న హేతిమత్।
అష్టారచక్రసంరూఢం నవచక్రాసమస్థితమ్॥)

ఏవంరూపం పరం తేజః శ్రీచక్రవపుషా స్థితమ్।
తదీయశక్తినికరస్ఫురదూర్మిసమావృతమ్॥౫౬॥

(లకారైరిత్యాది)। త్రిభిర్లకారైస్త్రీణి చతురస్రాణి జాతాని వాచ్యాని వా। ఉభయథాపి తేషాం పరస్పరమభేదః, కార్యకారణయోర్వాచ్యవాచకయోశ్చైక్యాత్,చతురస్రం భూమణ్డలం ప్రతి జనకతా (యాః) వాచకతా (యాః) వా భూబీజే లకారేయుక్తత్వాత్। అత ఏవ పద్మద్వయలాఞ్ఛితం వృత్తం జలమణ్డలం ప్రతి జనకతా వాచకతా వా జలవిశేషాత్మకచన్ద్రమణ్డలబీజానాం త్రయాణాం సకారాణాం యుక్తేత్యాశయేనాహ—వృత్తేతి। షోడశదలం పద్మం సోమాత్మకమ్। అష్టదలం త్వగ్న్యాత్మకమ్। వృత్తత్రయమేకమేవేతి త్రీణి

త్రిభిః శాక్తైః సకారైర్జాతాని వాచ్యాని వా। జలమణ్డలస్య తన్త్రాన్తరేఽర్ధ–చన్ద్రాకారతోక్తావపి స్వచ్ఛన్దతన్త్రే పూర్ణచన్ద్రాకారతోక్తే, “జలబిమ్బం సువృత్తం చ జ్ఞేయం వై పద్మలాఞ్ఛితమ్” ఇతి। సకారాధికారే—“జగద్బీజం శక్తినామా హంసో వేగవతీ భృగుః" ఇతి నన్దనః॥౪౨॥

(హృదిత్యాది)। హృల్లేఖాసు యాని త్రయాణి వ్యోమాగ్నికామకలాక్షరాణి త్రీణి తదుత్తరాణి సంభూతాని సముదాయాత్మకాని యాని త్రైర్నవసంఖ్యకైర్బిన్ద్వాద్యున్మన్యన్తైరక్షరైః। త్రయోత్తరాణి సమ్భూతానీతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః। కామకలాయా అవయవశో విభజ్య గణనమిత్యాహ—బిన్దుత్రయేతి। తతశ్చ ప్రతిహృల్లేఖహకారో రేఫః కామాఖ్యబిన్దుర్విసర్గాఖ్యబిన్దుద్వయమనుస్వారోఽర్ధచన్ద్రో రోధినీ నాదో నాదాన్తః శక్తిర్వ్యాపికా సమనోన్మనేతి చతుర్దశభిః సంభూయ ద్విచత్వారింశతాక్షరైః శక్త్యనలాత్మకం పఞ్చ శక్తయశ్చత్వారో వహ్నయ ఇత్యేవం యోన్యాత్మకం చక్రం ద్విచత్వారింశత్త్రికోణాత్మకం జాతమ్। తదిదం మణ్డలత్రయయుక్తం సూర్యసోమానలాత్మకమ్, పూర్వచతుఃశత్యాం "తృతీయం తు హుతాశనః" ఇతి చరణేనాస్యార్థస్య జ్ఞాపితత్వాత్, నవయోన్యాత్మకచక్రస్యైవ సర్వచక్రస్వరూపతాయా అపి తత్రైవోపపాదితత్వేనైతావన్మాత్ర ఏవ మణ్డలత్రయయోగోక్తేరుపపత్తేశ్చ। అథవా బిన్దుత్రయేతి నాదత్రయస్యాప్యుపలక్షణమ్। తద్యుత్రైరితి తు బిన్దునాదవిశిష్టస్తుర్యస్వర ఏక ఏవ గణనీయ ఇతి ద్యోతయితుమ్। తతశ్చ హకారత్రయరేఫత్రయేఙ్కాగ్ర్యైర్నవభిర్నవయోనిచక్రం జాతమిత్యర్థః। నను ప్రథమవ్యాఖ్యాపక్షే త్రికోణానా త్రిచత్వారింశత్సంఖ్యాకత్వేనాత్ర కథమేకస్య త్యాగః? న చ తస్య పార్థక్యేన బిన్దునా సహ వాసనాగ్రే కథయిష్యత ఇతి వాచ్యమ్; తథా సత్యష్టయోన్యాత్మకత్వోక్తిర్విరుధ్యేతేతి చేన్న,చక్రోద్ధారావసరే ప్రథమశక్తేర్ద్వితీయశక్త్యభేదేన విధానేన ప్రథమశక్తీశానాగ్నేయకోణయోర్వసుకోణఘటకత్వేన తదీయప్రతీచఃకోణమాత్రస్య పృథక్కరణేఽప్యవశిష్టస్య నవయోన్యాత్మకత్వానపాయాత్॥౪౩–౪౪॥

ఏవం భూగృహం పద్మద్వయం నవయోనిచక్రం చోక్త్వా క్రమప్రాప్తయోర్మధ్యత్రికోణబిన్ద్వోర్వాసనామాహ—(వ్యోమేత్యాది)। ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియాపదేన మధ్యత్రికోణముచ్యతే, తస్య తద్వాసనాకత్వస్య పూర్వముక్తత్వాత్। తద్రూపం యన్మాదనత్రయం కకారత్రయం తేన సంయుతమ్।అత ఏవ ప్రమాతృత్రితయేన సమ్ప్రదాయార్థప్రకరణోక్తసకలాదిసాధకత్రయేణాన్వితమ్।సదాశివ ఏవాసనం యస్యైతాదృశం మహాబిన్దుమయం చక్రం వ్యోమబీజానాం హకారాణాం త్రయేణ జాతం వాచ్యం వేత్యర్థః। కకారత్రయేణ కోణత్రయం హకారత్రయేణ బిన్దురితిభావత్। దేవతాశరీరాన్తరభూతమిదం చక్రం విశ్వమనేన ప్రకారేణ మన్త్రమయం మన్త్రాభిన్నక్ష్మేతి। ప్రాఞ్చస్తు—హృల్లేఖాస్థాక్షరనవకేన త్రికోణవసుకోణోభయరూపం

నవయోనిచక్రముత్పన్నమ్। తదుపరితనం యచ్చక్రం శక్తిత్రయానలత్రయాత్మకం దశారద్వయచతుర్దశారరూపం తదిదం హకారత్రయేణోత్పన్నమ్। బిన్దుస్తు కకారత్రయేణోత్పన్నః। మణ్డలత్రయపదం శక్త్యనలత్రయపరమేవ। ఏవంరీత్యా పరం వపురిత్యన్తేన గ్రన్థేన చక్రమన్త్రదేవీనామభేద ఉక్తఇతి వ్యాచక్షతే।తచ్చిన్త్యమ్; మణ్డలపదస్యైకైకశక్త్యనలమిథునవాచకత్వే మానాభావాత్, పద్మద్వయకథనోత్తరముత్పుల్లత్య వసుకోణానుధావనే బీజాభావాచ్చ। న చ దశారాదిభ్యః పూర్వం నవయోనికస్యోత్పత్తేః పూర్వం తత్కథనమితి సమాధాతుం శక్యమ్,బిన్ద్వాదిభూగృహాన్తరూపస్య లేఖనే క్లృప్తస్య సృష్టిక్రమస్యేహాననుసృతత్వాత్ పూజాయాం క్లృప్తస్య సంహారకమస్యైవేహాదృతత్వేన తద్విరోధాచ్చ। ఇదం త్విహావధేయమ్—చక్రం దేవతావిద్యా గురుః సాధకశ్చేతి పఞ్చానాం మధ్య ఏకైకస్య స్వస్వేతరచతుశ్చతుఃప్రతియోగికాభేదాశ్చత్వార ఇతి సమ్భూయ వింశతిరభేదాః। తేషు య ఏవ చక్రప్రతియోగికో దేవతానుయోగికోఽభేదః, స ఏవ దేవతాప్రతియోగికశ్చక్రానుయోగికశ్చ భవతీత్యనయా రీత్యా పునరుక్తానాం దశానామపనయే దశైవాభేదా అవశిష్యన్తే। అథ చక్రస్య దేవతాదిభిశ్చతుర్భిః సహాభేదాశ్చత్వారో దేవతాయా విద్యాదిభిస్త్రిభిః సహ త్రయో విద్యాయా గురుశిష్యాభ్యాం సహ ద్వౌ గురోః శిష్యేణ సహైక ఇతి। ఏతే దశాప్యభేదా గణేశాదిషడాత్మకత్వస్య చక్రాదిపఞ్చక ఉపపాదనే వర్ణితా భవన్తి। తాదృశైకధర్మావచ్ఛిన్నత్వేనైవ సాజాత్యాదస్య కౌలికార్థత్వమపి। ఈదృశైకార్థప్రతిపాదకత్వాదేవాస్య గ్రన్థస్యైకవాక్యతాపి। సా చ “కౌలికం కథయిష్యామి"ఇత్యుపక్రమాత్"ఇత్యేవం కౌలికార్థస్తు కథితో వీరవన్దితే" ఇత్యుపసంహారాచ్చావశ్యకీ, ద్వాదశకపాలవాక్యతుల్యన్యాయాత్।

తతశ్చ విద్యాచక్రయోరభిన్నోపాదానోపాదేయత్వాదభేదః, దేవీచక్రయోస్త్వేకాత్మాధిష్ఠితత్వాద్యోగినిర్మితకాయవ్యూహస్యేవాభేదః, దేవీవిద్యాగురుసాధకానాం తు గణేశాదిషడత్మకత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాదభేద ఇతి వర్ణనే తు ప్రమేయవైలక్షణ్యాద్వాక్యభేదః,చక్రగుర్వోశ్చక్రసాధకయోశ్చేత్యభేదద్వయస్యాకథనాన్న్యూనతా చాపద్యతే। న చ తదుభయం యుక్తమ్। తస్మాచ్చక్రే గణేశాదిషడాత్మకత్వకథనపర ఏవ పూర్వో గ్రన్థసన్దర్భః। ఉత్తరస్తు దేవ్యాదీనాం చతుర్ణాం తత్కథనపరః స్పష్ట ఏవ। ఏవం సతి పఞ్చానామప్యేకధర్మావచ్ఛిన్నత్వాదేకైకస్య చతుర్భిశ్చతుర్భిః సహాభేద ఉక్తో భవతీతి న న్యూనత్వమ్, న చవాక్యభేదః। మన్త్రాక్షరైశ్చక్రావయవానాముత్పత్తికథనం తు జన్యజనకయోరభేదద్వారా వాచ్యవాచకభావే పర్యవసానాత్పఞ్చానామభేదస్య మన్త్రప్రతిపాద్యత్వస్ఫోరణాయ, తద్వినాకౌలికస్య మన్త్రార్థత్వానుపపత్తేః। తత్ప్రకారశ్చేత్థమ్—లకారత్రయం సకారత్రయం చేత్యేతైఃషడ్భిః పదైర్డాకిన్యాదియోగిన్య ఐకైకశ్యేన ప్రతిపాద్యన్తే। డాకిన్యేకా రాకిణ్యేకేత్యాదిరీత్యా పార్థక్యేన తు ప్రాతిపదికాభ్యామపేక్షాబుద్ధ్యాత్మకేషు పట్సు బోధేపుజాతేషు ఏకసముదాయఘటకత్వరూపః

పరస్పరసంసర్గో వాక్యార్థమర్యాదయా బుధ్యతే। తతఃషడ్యోగిన్య ఇత్యాకారకో బోధః। తతశ్చ యోగినీషట్కాత్మకత్వస్య చక్రాదిపఞ్చకేఽపిసత్త్వాత్తత్వఞ్చకం పరస్పరాభిన్నమితి బోధః। అయఞ్చ పదషట్కఘటితవాక్యస్య లక్షణయా జాతత్వాచ్చాబ్దో మానస ఏవం వేత్యన్యదేతత్। గణేశాదిషట్కఞ్చ గణేశాగ్రహా నక్షత్రాణి యోగిన్యో రాశయః పీఠశ్చేతి।తేషు గణేశపీఠయోరేకసంఖ్యాకత్వాదన్యతరోక్త్యైవేతరచ్చరితార్థమిత్యాశన పఞ్చాత్మకత్రైవేహ వర్ణ్యతే। తత్ర చ యద్యపి గణేశాదిరూపక ఏవ షోఢాన్యాసే క్రమః క్లృప్త ఇతి తేనైవ క్రమేణ దేవతాదీనామివ చక్రస్యాపి వక్తుం యుక్తమ్, తథాపి క్లృప్తక్రమపరిత్యాగే బీజస్య వక్ష్యమాణతయా క్రమాన్తర ఆశ్రయణీయే చక్రపూజానుగుణ్యాయ తత్ర క్లృప్తేన సంహారక్రమేణైవ పఞ్చాత్మకత్వముపపాదయితుమాదౌ చక్రస్య యోగిన్యాత్మకత్వముపదిశతి—లకారైరితి। యోగిన్యాత్మకత్వం హి డాకిన్యాదిషడాత్మకత్వం వశిన్యాద్యష్టాత్మకత్వం చేతి ద్వివిధం వక్ష్యతే।ప్రకృతే చ వృత్తత్రయస్యైక్యేన గణనయా చతురస్రాణి త్రీణి ద్వే సరోరుహే చేతి షడ్ విభజ్య గణనయాష్టావితి చక్రం తదవచ్ఛేదేన యోగిన్యాత్మకమితి భావః। గ్రహాత్మకత్వమాహ—హృల్లేఖేతి। రాశ్యాత్మకత్వమాహ—బిన్ద్వితి। బిన్దునాదయోరీకారైః సహ గణనయా తు నవయోనిచక్రం నవగ్రహాత్మకమ్। విన్దునాదయోరైక్యేనేకారాద్భేదేన గణనయా నవయోనిచక్రాద్ బహిఃస్థితవృత్తత్రయస్య బిన్దునాదత్రయజన్యత్వాద్ద్వాదశభిరక్షరైర్ద్వాదశావయవానాంచక్రసమ్బన్ధినాం జయత్వాభిప్రాయేణ ద్వాదశరాశిరూపత్వమ్, తదిదమాహ–మణ్డలత్రయేతి।వృత్తత్రయేత్యర్థః। తన్త్రరాజే వృత్తషట్కపక్ష ఉక్త ఇతి తు పూర్వమేవాస్మాభిః ప్రదర్శితమ్। పూర్వోక్తావయవానాం మేలనేన చక్రస్య నక్షత్రాత్మకత్వమాహ—వ్యోమేతి। అత్ర బిన్దునాదయోః పార్థక్యేన గణనా। తతశ్చ లకారసకారహకారకకారబిన్దునాదాస్త్రయస్త్రయ ఇత్యష్టాదశ హృల్లేఖాస్థాక్షరనవకం చేతి సప్తవింశత్యాక్షరైర్ఘన్యాశ్చక్రావయవాశ్చతురస్రత్రయం సరోరుహద్వయం వృత్తషట్కం నవయోనిచకం మధ్యత్రికోణస్య కోణత్రయంరేఖాత్రయం చిన్దురేక ఇతి సప్తవింశతిరితి నక్షత్రరూపతేత్యర్థః। ప్రమాతృత్రితయస్యేచ్ఛాజ్ఞానక్రియారూపస్య చ పృథగుపాదానమహిమ్నా మధ్యత్రికోణస్య రేఖాణాం కోణానాం చపార్థక్యేన గణనమ్। వక్ష్యమాణశ్లేషస్ఫోరణాయ చక్రస్య దేవీస్వరూపతామాహ—దేవతాయా ఇతి॥౫౫-౫౬॥

ఏకాదశాధికశతదేవతాత్మతయా పునః।

గణేశత్వం మహాదేవ్యాః ససోమరవిపావకైః॥౫౭॥

ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియాభిశ్చ గుణత్రయయుతైః పునః।

గ్రహరూపా చ సా దేవీ జ్ఞానకర్మేన్ద్రియైరపి॥౫౮॥

తదర్ధైరేవ దేవేశి కరణైరాన్తరైః పునః।

ప్రకృత్యా చ గుణేనాపి పుంస్త్వబన్ధేన చాత్మనా॥౫౬॥

నక్షత్రవిగ్రహా జాతా యోగినీవసథోచ్యతే।

త్వగాదిధాతునాథాభిర్డాకిన్యాదిభిరప్యసౌ॥ ౬౦॥

వర్గాష్టకనివిష్టాభిర్యోగినీభిశ్చ సంయుతా।

యోగినీరూపమాస్థాయ రాజతే విశ్వవిగ్రహా॥౬౧॥

ఏతదేవోపపాదయతి—ఏకాదశేతి।ఏకాదశోత్తరశతదేవతా।త్రికోణ।ప్రదక్షవామకోణేషు కామేశ్వర్యాదికాస్తి।స్రస్తద్బహిరష్ట-కోణాన్తరాలే త్రికోణ పరితశ్చతుర్దిక్షు అష్టౌ కామేశ్వరకామేశ్వర్యాయుధదేవతా అష్టకోణే అష్టౌ వశిన్యాద్యా అష్టకోణాన్తరాలే షడఙ్గదేవతాః, అన్తర్దశారే సర్వజ్ఞాధాదశ ద్వితీయదశారే సర్వసిద్ధి ప్రదాధా దశ, చతుర్దశారే సర్వసంక్షోభిణ్యాచతుర్దశ, అష్టదలే అష్టౌఙ్గకుసుమాద్యాః, షోడశదలే కామాకర్షిణ్యాద్యాః షోడశ, అన్తశ్చతురస్రే ముద్రాదేవతా దశ, మధ్యే చతురస్రే బ్రహ్మద్యా అష్టౌ, బాహ్యచతురస్రే అణిమాద్యా దశ। ఏవమేకాదశోత్తర శతదేవతాత్మ' తయా తాసామాధారభూతా శ్రీచక్రరూపిణీ దేవతేత్యర్థః। నన్వయం కౌలికార్థో వామకేశ్వరతన్త్రే కుత్ర సూచిత ఇత్యాశఙ్కాం పరిహరన్ దేవతా విద్యాచక్రగురుశిష్యాణామైక్యమేవ గణేశేత్యత్ర సూచితమ్।

కౌలికార్థం వివృణోతి—గణేశత్వమితి।(పునః శబ్దాదేకాదశాధికశతదేవతాత్మతయా అస్యా గణేశత్వమ్। గణేశత్వం మహాదేవ్యా ఇత్యనేనాపి కాకాక్షిన్యాయతః పూర్వోక్తత్రికోణాదిచతురస్రాన్తపదనివాస్యైకాదశాధికశతదేవతాత్మతయా) తత్సఙ్ఖ్యాకదేవతా-సముదాయో గణః। దేవ్యాః సోమరవిపావకా నేత్రరూపేణ స్థితాః

"ఇచ్ఛా శిరఃప్రదేశస్థా జ్ఞానా చ తద్ధోగతా।

క్రియా పాదగతా హ్యస్యా।"

ఇతి సఙ్కేతపద్ధత్యుక్తరీత్యా ఇచ్ఛావికా మూర్ధాద్యవయవాః, గుణాః సత్త్వరజస్తమాంసి,ఏవం స్వావయవభూతైస్తైర్నవభిర్గ్రహరూపా చ సా దేవీ॥౫౭॥

జ్ఞానేన్ద్రియాణి శ్రోత్రత్వక్చతుర్జిహ్వాఘ్రాణామి బోధకరణాని,కర్మేన్ద్రియాణి వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాని, తేషామర్థాః శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధా వచనాదానగమనవిసర్గానన్దాశ్చ, కరణాని మనోబుద్ధ్యహఙ్కారచిత్తాన్యాన్తరాణి చ, ప్రకృతిః గుణసామ్యమవ్యక్తమ్, గుణో గుణతత్త్వం సుఖదుఃఖమోహానాం మూలమ్, పుంస్త్వబన్ధ ఆత్మా పురుషతత్త్వమ్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

ఏభిర్మాయాదిభిః షడ్భిః పరిపూర్ణః పశుః పుమాన్।
భుఙ్క్తే భోగాన్ యథా దేవి తథా పురుషసంజ్ఞకః॥

సైవ మాయాఽథ భోగార్థం పశోరవ్యక్తసంజ్ఞకమ్।
మూలప్రకృతివిశ్వస్య గుణత్రితయరూపకమ్॥

అభూత్తస్యాం ప్రకృత్యాం తు గుణతత్త్వం బభూవ హ
తదుఃఖసుఖమోహానాం మూలం సత్త్వం రజస్తమః॥

బుద్ధివ్యాపారనిచయరూపం వ్యక్తగుణాత్మకమ్।
విషయాత్మా తు బుద్ధిఃస్యాద్ గుణాస్తత్ర ప్రయోజకాః॥

గుణత్రయానుసారేణ త్రిధా కర్మానుసారతః।
తథా బుద్ధ్యా సముద్భూతోఽహఙ్కారస్త్రిప్రకారకః॥

సర్వజీవనసంరమ్భరూపేణ కమలాసనే।
విషయాస్తస్య భేదాశ్చ త్రిధా కర్మానుసారతః॥

సోఽయం తైజసవైకారిభౌతికాఖ్యస్వరూపతః।
వికారాశ్చ స్వభేదాశ్చ వాగాదీన్ద్రియసంహతౌ।॥

వాచికాద్యాః స్యురేతాని తత్ర తత్ర నియన్తృభిః।
ప్రాప్నోతి సాత్త్వికాద్యాభిర వస్థాభిరగాత్మజే॥

సంకల్పకారకం చేచ్చారూపం తైజసతో మనః।
జాతం వైకార్యవస్థాభిర్జ్ఞానకర్మేన్ద్రియాణి చ॥

భూతతన్మాత్రశబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధకాః।
జాతా వాగాదీన్ద్రియాణాం వ్యాపారాః పరమేశ్వరి॥

శ్రోత్రత్వక్చక్షురసనాఘ్రాణాన్యేతాని పఞ్చ చ।
బుద్ధీన్ద్రియాణి వ్యాపారాస్తేషామేకైకశః క్రమాత్॥

శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధానాం గ్రహణం ప్రియే।
కర్మేన్ద్రియాణి వాక్పాణిపాదపాయురుపస్థకాః॥

వచనాదానగమనవిసర్గానన్దకం క్రమాత్।
కర్మేన్ద్రియాణాం వ్యాపారాః పఞ్చానాం పరికీర్తితాః॥

ఏతాని దశ బాహ్యాని క్రమేణాభ్యన్తరత్రయమ్।
మనో బుద్ధిరహఙ్కారో హ్యన్తఃకరణసంజ్ఞకమ్॥ఇతి॥

ఏత్రైః స్వావయవ భూత్రైః సప్తవింశతిభిర్నక్షత్రవిగ్రహా జాతా దేవీ స్వేచ్ఛాగృహీతవిగ్రహా

(త్వగాదిధాతవస్త్వగసృఙ్మాంసమేదోమజ్జాశుక్రాణి ధాతవః తేషాం నాథా అధిష్ఠాత్ర్యో డాకిన్యాద్యాః, డాకినీ రాకినీ లాకినీ కాకినీ సాకినీ హాకినీ యాకినీ చ వర్గా అకచటతపయశాః, తేషామష్టకే నివిష్టా బ్రహ్మాణ్యాద్యా యోగిన్యః। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

సర్వవాఙ్మయమూలా యా వర్గాష్టకసమావృతా।
విశ్వోత్పత్తిక్రమాన్తాష్టశక్తిప్రసృతభైరవైః॥
శక్తిభిశ్చ సమాయుక్తా అక్షాన్తా మాతృకావలిః।

చతుఃశత్యామప్యుక్తమ్—

వర్గానుక్రమయోగేన యస్యాం మాత్రాష్టకం స్థితమ్।

ఏభిః సంయుక్తా షడాధారేషు డాకిన్యాదిభిర్మాతృకాస్థూలరూపిణీ త్వగాదివ్యాపకత్వేతో "యోగిన్యః ప్రకటా జ్ఞేయాః" ఇతి వక్ష్యమాణరీత్యా త్వగాదిధాతుషు బ్రాహ్మ్యాదిభిః సేవితా సర్వసమష్టిరూపత్వాద్యోగినీరూపమాస్థాయ రాజతే విశ్వవిగ్రహా। తత్తద్) యోగినీరూపేణ విహరతి। అత్రైవ వక్ష్యతి —

అష్టాష్టకం తు కర్తవ్యం విత్తశాఠ్యవివర్జితమ్।
త్వమేవ తాసాం రూపేణ క్రీడసే విశ్వమోహినీ॥ఇతి॥౬౧॥

చక్రస్య గణేశాత్మకత్వమాహ—(ఏకాదశేత్యాది)। అణిమాద్యా దశ, బ్రాహ్మ్యాద్యా అష్టౌ దేవతాః, ముద్రా దశేతి భూగృహేఽష్టావింశతిః। షోడశదలాద్యష్టారాన్తేషు షట్సు చక్రేషు ప్రత్యక్షరమేకైకా దేవతా। సమ్భూయ షట్షష్టిః। తత ఆయుధదేవతా అష్టౌ, త్రికోణ తిస్రః, బిన్దౌ పఞ్చయువతయః షడితి సప్తదశ మిలితా ఏకాదశాధికశతం దేవతా భవన్తి। ఏతాసాం

పూజాస్థానరూపావయవానాం విభజ్య గణనయా చక్రరాజస్య గణేశాత్మత్వం పీఠాత్మత్వఞ్చ। గణేశానాం పీఠానాఞ్చ ప్రాతిస్వికమేకపఞ్చాశద్రూపత్వేఽపి సమ్మ్యగ్ధాకారేణ బహుసఖ్యాబోధకగణపదస్వారస్యేన పూర్వనిర్దిష్టాధికసంఖ్యా వ్యాపకసంఖ్యాన్తరమాత్రపరతథాఽపరిమితాధికరణన్యాయేనా-పతతీత్యాశయేన సప్తవింశత్యధిసంఖ్యాపరత్వమాత్రేణః గణేశాత్మకత్కముక్తమ్। మహాదేవీశబ్దచక్రపరః, ఏతద్ధ్వమనాయైవ దేవతాయాః పరం వపురిత్యనుపదముక్తత్వాత్। బత్తు ప్రాఞ్చః "రాశిత్వం చాస్యవాజితైః" ఇత్యుత్తరగ్రన్థే విద్యాయాం రాశిత్వం యోజ్యమ్,చకారాచ్చక్రేఽపి గణేశాదిత్వం యోజ్యమితి వ్యాఖ్యాయ స్వేచ్ఛయైవ తద్యోజాకారముఖాదయన్తి, అకథాదిమయమధ్యవికోణ రేఖాభిర్మణేశత్వమ్నవభిర్యహరూపత్వమ్,వృతత్రయమన్వస్వవహిర్దశారైర్నచత్రత్వమ్, అష్టకోణైవియోగినీలమ, పఞ్చశకికుర్వధ్ధిపద్మద్వయ భూరాశిత్వసితి। తదిదం మూలాత్తారూదత్వాద్వినిగమనావిరహాఇతత్వాదనాదృతమ్। ఏవం చక్రరాజే గణేశాద్యాత్యకత్వముక్త్వతః క్రమప్రాప్తదేవతతయాం తదాత్మకత్వమనేనైవ గ్రన్థేన శ్లేషేణాహ ఏకాదశేతి। ఏషా దేవతా హి త్రిపురసున్దరీమయూఖరూపాః। అతో మహాదేవ్యాః శ్రీమాతుర్గణేశత్వమ్। ఈద్ధశ్లేషేణ గ్రన్థలాఘవలిప్సయైవ హి చక్రరాజే గణేశాదిక్రమః పరిత్యక్తః।—

"అథ దేవ్యాః క్రమప్రాప్తం మహాత్మత్వమాహ—(ససోమేత్యాది)। సఙ్కేతపద్ధతౌ—

ఇచ్ఛా శిరఃప్రదేశశ్వ జ్ఞానా చ తదధోగతా।

క్రియా పదగతా హ్యస్యాః శాన్తా హార్థ్వార్ధమధ్యగా॥

ఇత్యుక్తత్వాదిచ్ఛాదిపదైస్తత్తదవయవా గృహ్యన్తే। గుణత్రయం సత్త్వరజస్తమాంసితత్సహితైః। సోమాదిసహితైర్నేత్రైశ్చ సంభూయ గ్రహరూపేత్యర్థః॥౫౭॥

దేవ్యా నక్షత్రాత్మకత్వమాహ—(జ్ఞానేత్యాది)। శివాదిక్షిత్యన్తేషు షట్త్రింశతవేషు నిఖతేః పరాణి పఞ్చవింశతిః। తేషు పుంస్త్వబన్ధో నామ పురుషతత్త్వమ్, ప్రకృతిర్గుణత్రయసామ్యమ్। తద్ద్వివిధం వ్యక్తమవ్యక్తఞ్చేతి। తత్రావ్యక్తం ప్రకృతిపదేనైవోచ్యతే।వ్యక్తం తు గుణపదేన, స్వచ్ఛన్దతన్త్రే తథా నిర్ణయాత్। తద్వచనాని తు ప్రాచాంటీకాసు ద్రష్టవ్యాని। తేన ప్రకృతితత్త్వం విభజ్య ద్విధా గణనీయమ్। ఆన్తరకరణాని అహఙ్కారబుద్ధిమనాంసి త్రీణి, చిత్తస్య పార్థక్యేన తేష్వగణనాత్। జ్ఞానకర్మేన్ద్రియాణి దశ ప్రసిద్ధాని, తదర్థాస్తద్విపయాః శబ్దాదయో వచనాదయశ్చ। ఏతేషు వచనం తేజః। గమన భూః। ఆదానం వారి। విసర్గో

వాయుః। ఆకాశఆనన్దః। ఏవం షడ్వింశతిః। సప్తవింశ ఆత్మేత్యేవం నక్షత్రశరీరా జాతేత్యర్థః।ప్రాఞ్చస్తు చిత్తేన సహాన్తరకరణాని చతుర్ధా గణయన్త ఆత్మపదం పుంస్త్వబన్ధస్యవిశేషణత్వేన వ్యాచక్షతే॥౫౮-౫౯॥

దేవ్యా యోగినీరూపతామాహ—(యోగినీత్యాది)। అథశబ్దో వికల్పపరః,అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్। అథవేత్యర్థం,

తస్యాం హతాయాం దుష్టాయాం సింహే చ వినిపాతితే।

శీఘ్రమాగమ్యతాం బద్ధ్వా గృహీత్వా తామథామ్బికామ్॥

ఇతి సప్తశతీకాశ్లోకే తథా వ్యాఖ్యానదర్శనాత్, "జోన్లావథామ్బుధేర్విశ్లోకః" ఇతి వృత్తరత్నాకరేఽపి ప్రయోగాచ్చ। త్వగసృఙ్మాంసమేదోస్థిమజ్జనాథాడాకినీరాకిణీలాక్రినీకాకినీసాకినీహాకిన్యః షట్। ఏతదాత్మకత్వాద్వా దేవీ యోగినీమయీ।వర్గాష్టకమకచటతపయశరూపం తన్నివిష్టా వశిన్యాదయోఽష్టౌ తదాత్మకతయా వా యోగినీరూపేతి విభావయేదిత్యర్థః। అత ఏవ"—గణేశగ్రహనక్షత్రయోగినీరాశిరూపిణీమ్" ఇతి శ్లోకే యోగినీపదస్య వశిన్యాదిపరత్వేన కాశ్మీరాణాం మనోరమాకారస్య చ వ్యాఖ్యానముపపద్యతే। యే తు శుక్రాధిపత్యాయాకిన్యా సహ సప్త యోగిన్యః, తా ఏవ వర్గాష్టకనివిష్టాః, మూలాధారాదిసహస్రారాన్తసప్తచక్రేషు తాసామేవ ప్రతిదలమకైకాక్షరసాహిత్యేనావస్థానదర్శనాదితి వ్యాచక్షతే,తేషాముత్తరత్ర విద్యాయాం యోగినీరూపత్వవర్ణనావసరే పూర్వం చక్రే తదుక్త్యవసరేఽపిసప్తాత్మకతాయా అకథనాత్తద్విరోధః, యాకిన్యా డాకిన్యాదిషట్సమష్టిరూపత్వేన పృథగ్వర్ణనాయోగశ్చ, డాకిన్యాదీనాం యథాయథం మాతృకాయోగేఽపి వర్గాత్మకతాభావాద్వర్గాష్టకపదస్వారస్యవిరాధశ్వ,ఉక్తకాశ్మీరాదిప్రాచీనవ్యాఖ్యావిరోధశ్వ, అపిశబ్దచశబ్దాభ్యాం పరస్పరవిలక్షణయోః స్వరసతః సముచ్చయబోధనేన తద్భఙ్గశ్చ। న చైవం భవదుక్తో వికల్పో విరుధ్యేతేతి వాచ్యమ్; దేవ్యా అర్థమయశబ్దమయశరీరద్వయసముచ్చయశీలత్వేనాప్యన్యతరవిభాగమాత్రేణైవోపాస్త్యుపకారస్య కల్పయితుంశక్యత్వాత్॥౬౦-౬౧॥

ప్రాణాపానౌ సమానశ్చోదానవ్యానౌ తథా పునః।

నాగః కూర్మోఽథ క్రుకరో దేవదత్తో ధనఞ్జయః ॥౬౨॥

జీవాత్మా పరమాత్మా చేత్యేత్రై రాశిస్వరూపిణీ।

ప్రాణాదిధనఞ్జయాన్తా దృశ వాయవః, జీవాత్మా ఉక్తలక్షణః పశుః,పరమాత్మా "ఏష త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః" ఇత్యుపనిషదుక్తసర్వభూతాన్తర్యామీ। ఏత్రైర్ద్వాదశభీ రాశిస్వరూపిణీ॥౬౨॥

దేవ్యాం రాశిస్వరూపత్వమాహ—(ప్రాణాపానావిత్యాది)। ప్రాణాదిపఞ్చకం నాగాదిపఞ్చకం చ శరీరాధిష్ఠితా వాయువిశేషా వైద్యకతన్త్రే ప్రసిద్ధాః। జీవాత్మా పశుః సకలాదిరూపత్వేనోక్తః। పరమాత్మా నిఖిలాన్తర్యామిత్వేనాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే ప్రతిపాదితః। ఏవం ద్వాదశాత్మకత్వాద్రాశిమయీ॥౬౨॥

అకథాదిత్రి పఙ్క్త్యాత్మా తార్తీయాదిక్రమేణ సా॥౬3॥

గణేశోఽభూన్మహావిద్యా పరావాగాదివాఙ్మయీ।

గణేశేత్యాదిపదం విద్యాపదేఽపి యోజయతి—అకథాదీతి।అకారహకారసామరస్యరూపా పరా వాగాదిర్యాసాం తాః పశ్యన్తీమధ్యమావైఖర్యోవాచస్తిస్రః పరావాగాదివాచః। తదుక్తం సఙ్కేతపద్ధత్యామ్—

అకారః సర్వవర్ణాగ్రయః ప్రకాశః పరమః శివః।

హకారోఽత్యకలారూపో విమర్శాఖ్యః ప్రకీర్తితః॥

అనయోః సామరస్యం యత్పరస్మిన్ మహసి స్ఫుటమ్।

వామాద్యైఃపఞ్చభిర్యోఽసావీశ్వరః పరికీర్తితః॥

ఆదావస్య శిరో రౌద్రీ వక్త్రం వామా ప్రకీర్తితా।
అమ్బికా బాహురిత్యుక్తా జ్యేష్ఠా చైవ నఖాగ్రజా॥

ఏతా హార్ధకలారూపా రూపపఞ్చతయా స్థితాః।
అవర్ణః సర్వవర్ణానాం న పృథగ్ భాసతే బహిః॥

ఇచ్ఛా శిరఃప్రదేశస్థా జ్ఞానం చ తదధోగతమ్।
క్రియా పాదగతా హ్యస్య శాన్తా హృన్మధ్యగా భవేత్॥

అష్టధానాహతః ప్రోక్తః శూన్యాది ప్రవిభాగతః।
శూన్యః స్పర్శస్తథా నాదో ధ్వనివిన్దు తథైవ చ॥

శక్తిబీజాక్షరం చేతి హ్యష్టధానాహతః స్మృతః॥
చత్వారింశత్సప్తసంఖ్యానాహతః పరికీర్తితః॥

క్షకారః కథితో యోఽసౌ సంయోగాద్ ద్వివిధః స్మృతః।
సప్తసృష్ట్యాఖ్యమేవం హి మాతృకాపీఠముత్తమమ్॥

అనాహతత్రిభిరేభ్దైర్వతోత్తీర్ణైః సమన్తతః।
స్థితో యోఽసౌ మహాపీఠో మాతృకాఖ్యో జయత్యసీ॥

ఏవమేతత్ప రాదిచతుర్విధతయా వాఙ్మయీ అస్వరవిమర్శరూపా స్వాంశౌహిత్వా చతుష్కలా సైవ వా చతుష్కలా సైవ" ఇత్యాదిసౌభాగ్యసుభగోదయప్రతిపాదితరీత్యా పరా–పశ్యన్తీ–మధ్యమా–వైఖరీమయత్వాద్విద్యాయామ్ అకథాదిత్రిపఙ్క్త్యాత్మకత్వం తార్తీయాది క్రమేణ।అకథాదీతి ఆదిశబ్దః అకారకకారథకారైస్త్రిభిః సమ్బధ్యతే। ఆదయో విసర్గాన్తాః స్వరాః షోడశ, కాదయ స్తాన్తాః షోడశ, థాదయః సాన్తాః షోడశ। ఏవమకథాదివర్ణా

పఙ్క్తిత్రయాత్మతాతార్తీయాదికామరాజాది వాగ్భవాదిక్రమేణాకారాదిపఙ్క్తిమయం తార్తీయం కకారాదిపఙక్తిమయం కామరాజం థకారాదిపక్తిమయం వాగ్భవం క్రమేణ। పఙ్క్తిశబ్దో గణపరః, చతుర్విధమాతృకామయత్వాన్, అకథాదివైఖర్యాదివర్గగణత్రయబీజత్రయావయవత్వాచ్చ। సేయం మహావిద్యా గణేశోఽభూదిత్యర్థః॥౬౩॥

అథ క్రమప్రాప్తాయాం విద్యాయాం గణేశాదిరూపతామాహ—(అకథేత్యాది)। అకారాదయః కకారాదయస్థకారాదయశ్చ షోడశ షోడశ వర్ణా హకారలకారక్షకారాణాముపలక్షణమ్। తేన తృతీయకూటమకారాదిస్వరరూపం హకారరూపఞ్చ। ద్వితీయకూటం తు కకారాదిరూపం లకారరూపఞ్చ। ప్రథమకూటం తు థకారాదిరూపం క్షకారాదిరూపం చ। ఏవమేకపఞ్చాశత్సంఖ్యాకత్వాద్విద్యాయా గణేశత్వమ్। పఙ్క్తిశబ్దో దశసంఖ్యాయాం ప్రసిద్ధోఽపి ప్రకృతే షోడశపరః, షకార ఏకస్తకారః షడితి పరిభాషాయా అపి ప్రసిద్ధత్వాత్। తయోరఙ్కయోః క్రమేణైవ లేఖే షోడశ భవన్తి। పఙ్క్తిశబ్దో గణపర ఇతి తు ప్రాఞ్చః। త్రిపఙ్క్త్యాత్మేత్యత్ర మన ఇతి జీబ్నిషేధః। వైకల్పికో డాప్। పరా వాగాదీత్యాదినా పశ్యన్తీమధ్యమావైఖయోం గృహ్యన్తే। ఈదృశవాక్చతుష్టయమయత్వాదపి గణేశత్వమితి త్వపరిమితాధికరణవిరోధాదయుక్తమ్। అతః స్వరూపకథనమాత్రపరమిదమ్। తద్రూపత్వం చ త్రికోణవాసనాయాముక్తమేవ॥౬౩॥

బీజబిన్దుధ్వనీనాం చ త్రికూటేషు గ్రహాత్మికా॥౬౪॥

హృల్లేఖాత్రయసంభృతైస్తిథిసంఖ్యైస్తథాక్షరైః।

అన్యైర్ద్వాదశభిర్వర్ణైరేషా నక్షత్రరూపిణీ॥౬౫॥

బీజేతి। కూటశబ్దోఽత్రాక్షరపిణ్డపరః। యథోక్తమభియుక్తైః—"కూటేషు త్రిషు కార్యవశాదీకారశృఙ్గక్రమాత్" ఇతి। సౌభాగ్యవిద్యాయా అకార పిణ్డేషు, బీజబిన్దుధ్వనీనాం చ బీజమ్ ఈకారాన్తమ్, బిన్దురుక్త లక్షణా, ధ్వనిర్ నాదః, బీజబిన్దుధ్వనీనాం చేతి తృతీయార్థే ఛాన్దసః ప్రయోగః। కూటత్రయబీజాని త్రీణి, బిన్దవస్త్రయః, నాదాస్త్రయ ఇతి నవభిర్గ్రహాత్మికా విద్యేత్యర్థః॥౬౪॥

బీజత్రయత్రయశిఖరవర్తిహృల్లేఖాత్రయసంభూతైస్తథాక్షరైర్వకారరేఫర్వకారబిన్దునాదాత్మకైస్తిథిసంఖ్యకైః పఞ్చదశభిరన్యైహృల్లే-ఖాత్రయవర్జితైః ర్ద్వాదశవర్ణైః కూటత్రయావయవైః పఞ్చదశభిర్ద్వాదశభిశ్చ సప్తవింశతివర్ణైః సర్వైర్నక్షత్రరూపిణీత్యథః॥౬౫॥

విద్యాయా గ్రహరూపత్వమాహ—(బాజేత్యాది)। బీజమీకారాన్తమేకం। బిన్దురేకో ధ్వనిరేక ఇతి త్రయాణాం కూటమేకమ్। ఏవం త్రిషు కూటేషు నవత్వమాపన్నా విద్యా గ్రహాత్మికా భవతి। ధ్వనీనామితి సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీ। తృతీయార్ధే ఛాన్దసీత్యుక్తిరేవ తు చ్ఛాన్దసీ॥౬౪॥ విద్యాయాం నక్షత్రరూపతామాహ—(హృదిత్యాది)। హకారరేఫేకారవిన్దునాదాః ప్రతిహృల్లేఖం పఞ్చేతి తిథిసంఖ్యైః పఞ్చదశసంఖ్యైః। అన్యైః సవ్యఞ్జనరూపైర్వర్ణైర్ద్వాదశభిమిలిత్వా సప్తవింశత్యా నక్షత్రరూపైషా విద్యా॥౬౫॥

విద్యాన్తర్భూతసశక్త్యాద్యైః శాక్తైః షడ్భిస్తథాక్షరైః।

యోగినీత్వం చ విద్యాయా రాశిత్వం చాన్త్యవర్జితైః॥౬౬॥

విద్యాయాః పఞ్చదశాక్షర్యా అన్తర్భూతాః శక్తయో హృల్లేఖాస్తిస్రః, తదాద్యాశ్చ లకారాస్త్రయః, శాక్తైరేతైః షడ్భిరక్షరైర్విద్యాయా యోగినీత్వమ్। యోగిన్యశ్చ డాకిన్యాద్యాః షట్।

అస్యా విద్యాయాః పఞ్చదశార్యా అన్త్యా హల్లేఖాస్తిస్రః, తద్వర్జితైర్ద్వాదశదిశభిర్వర్ణై రాశిత్వం భవేదిత్యర్థః। (రాశయో మేషాద్యా ద్వాదశ॥౬౬॥

యోగినీరూపతాం రాశిరూపతాఞ్చాహ—(విద్యేత్యాది)। విద్యాన్తర్భూతా శక్తిర్హృల్లేఖాన్త్య ఈకారః। తస్మాదాద్యం రేఫాన్తం కూటమేకమ్। శాక్త ఈకార ఏక ఇతి ప్రతికూటం ద్వౌ ద్వావితి షడ్భిరక్షరైర్యోంగినీత్వమ్। అథవా శక్తేర్హృల్లేఖాయా ఆద్యాలకారాస్త్రయః శాక్తాః సకారాస్త్రయ ఇతి షట్। ప్రథమపక్షే సమ్పూర్ణాయా విద్యాయా యోగినీత్వమస్మిన్ పక్షే త్వేకదేశస్యేతి విశేషసత్త్వేఽపి చక్రరాజసమ్బన్ధియోగినీనాం పూర్వోక్తానాం లకారసకారత్రయాభ్యామేవోత్పత్తేః కథనేన కార్యకారణక్యస్య సమ్భవతస్త్యాగాయోగాదేషైవ వ్యాఖ్యా యుక్తా। తేన హృల్లేఖాత్రయం లకారత్రయం చేతి షట్కం ప్రాచోక్తముపేక్ష్యమ్, శాక్తపదస్య సకారపరత్వేన పూర్వం భవద్భిరేవ వ్యాఖ్యాతత్వేనేహ తస్య హృల్లేఖాపరత్వేన వ్యాఖ్యాయాః ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధేనాయోగాచ్చ। అన్త్యాని లజ్జా బీజాని త్రీణి తైర్వర్జితైః పూర్వాక్షరే మేలనేన గణితైరక్షరైర్ద్వాదశభీ రాశిత్వమ్। హృల్లేఖానాం పార్థక్యేనైవ హి పఞ్చదశీత్వమ్। తతశ్చ పార్థక్యవిశిష్టహృల్లేఖానామభావ ఏవేహ వర్జనపదార్థః। స చ విశేషణాభావప్రయుక్త ఏవ।

విశేష్యాభావప్రయుక్తఏవేతి తు ప్రాఞ్చః। తత్పక్షే విద్యైకదేశస్యైవ రాశిత్వం న పూర్ణాయా ఇతి ధ్యేయమ్॥౬౬॥

ఏవం విశ్వప్రకారా చ చక్రరూపా మహేశ్వరీ।

దేవ్యా దేహే యథా ప్రోక్తో గురుదేహే తథైవ హి॥౬౭॥

తత్ప్రసాదాచ్చ శిష్యోఽపి తద్రూపః సంప్రజాయతే।

ఇత్యేవం కౌలికార్థస్తు కథితో వీరవన్దితే॥౬౮॥

ఉక్తమర్థం చక్రే వ్యతిదిశతి—ఏవమితి। ఏవముక్తరీత్యా యోజితగణేశాదివిశ్వప్రకారా మహేశ్వరీ త్రిపురసున్దరీ చక్రరూపా)దేవతా। విద్యాపక్షవచ్చక్రపక్షేఽపి గణేశత్వాదికం యోజ్యమిత్యర్థః। యోజనాప్రకారస్తు అకథాదిమయత్రిరేఖామధ్యత్రికోణరేఖయా గణేశత్వమ్, నవ కోణైర్గ్రహరరూపత్వమ్ వృత్తత్రయచతుర్దశకోణబహిర్దశారకోణైశ్చ నక్షత్రరూపత్వమ్, అష్టకోణైర్బ్రాహ్మ్యాదియోగినీసంఖ్యైర్యోగినీత్వమ్, పఞ్చశక్తిచతుర్వహ్నిపద్మద్వయభూగృహై రాశిత్వమ్। పునశ్చ పూర్వోక్తలక్షణమేవార్థం గురుశిష్యయోరప్యతిదిశతి—దేవ్యా ఇతి। దేవ్యాః త్రిపురసున్దర్యాః, దేహే స్వేచ్ఛా గృహీతలీలావిగ్రహే। యథా ప్రోక్తా—

"ఏకాదశాధికశతదేవతాత్మతయా పునః

గణేశత్వం మహాదేవ్యాః" ఇత్యాదినా।

గృణతే తత్త్వమాత్మీయమాత్మీకృతజగత్త్రయమ్।

ఉపాయోపేయరూపాయ శివాయ గురవే నమః॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా దేవతాదేహస్యైవ గురుత్వాద్ గురుదేహేఽపి యథా దేవ్యా దేహే గణేశత్వాదికం యోజితం తథైవ తద్రూపస్య గురోరపి దేహే తద్యోజ్యమిత్యర్థః॥౬౭॥

తత్ప్రసాదాత్—

స్వప్రకాశవపుషా గురుః శివో యః ప్రసీదతి పదార్థమస్తకే।

తత్ప్రసాదమిహ తత్త్వశోధనం ప్రాప్య మోదముపయాతి భావుకః।

ఇత్యస్మద్గురుక్తరీత్యా ప్రాప్తగురుప్రసాదః శిష్యస్తద్రూపో దేవతారూప ఏవ సంప్రకాశతే ఇత్యర్థః। అతో యథా దేవ్యాగురోశ్చ దేహే గణేశత్వా దికం యోజితం తథైవ శిష్యదేహేఽపి యోజనీయమిత్యర్థః। కౌలికార్థముపసంహరతి—ఇత్యేవమితి। ఇతిశబ్దః ప్రసఙ్గపరిసమాప్తిపరః। ఏవంశబ్దః పూర్వోక్తప్రకారానువాదనపరః। శేషం స్పష్టమ్॥౬౮॥

ఏవం చక్రదేవతావిద్యానామేకధర్మావచ్ఛిన్నత్వేనాభేదముపసంహరన్ గురుశిష్యయోర్ద్వేవ్యక్తప్రకారమతిదిశ్య కౌలికార్థముపసంహరతి—(ఏవమిత్యాది)। విశ్వప్రథాకారా విద్యా చక్రరూపా వ్యక్తిర్మహేశ్వరీ దేవతా చేత్యేతత్త్రయమేవముక్తరీత్యా పఞ్చాత్మకత్వాదభిన్నమ్। ఇదమర్ధం క్వచిత్పుస్తకే న దృశ్యతే। స్పష్టమన్యత్॥౬౭-౬౮॥

తథా సర్వరహస్యార్థం కథయామి తవానఘే।

మూలాధారే తడిద్రూపే వాగ్భవాకారతాం గతే॥౬౯॥

అష్టాత్రింశత్కలాయుక్తపఞ్చాశద్వర్ణవిగ్రహా।

విద్యా కుణ్డలినీరూపా మణ్డలత్రయభేదినీ॥౭౦॥

తడిత్కోటినిభప్రఖ్యా బిసతన్తునిభాకృతిః।

వ్యోమేన్దుమణ్డలాసక్తా సుధాస్రోతఃస్వరూపిణీ॥ ౭౧॥

సదా వ్యాప్తజగత్ కృత్స్నా సదానన్దస్వరూపిణీ।

ఏషా స్వాత్మేతి బుద్ధిస్తు। రహస్యార్థో మహేశ్వరి॥౭౨॥

అత్ర క్రమప్రాప్త సర్వరహస్యార్థ వక్తు ప్రతిజానీతే—తథేతి। తథాశబ్దః పూర్వోక్తార్థప్రకారపరామర్శార్థః। సర్వరహస్యార్థం పూర్వోక్తసర్వార్థేభ్యో రహస్యం పరప్రాప్తిరూపత్వాత్।

సర్వరహస్యార్థమేవాహ—మూలాధార ఇతి। మూలాధారే పూర్వోక్తలక్షణే తడిద్రూపే విద్యుద్వర్ణే, వాగ్భవాకారతాం గతే, వాచః పరాపశ్యన్తీ మధ్యమావైఖయః, తాభిర్భవం వాగ్భవం త్రికోణమ్। తదుక్తమత్రై "ఆత్మనః స్ఫురణమ్" ఇత్యాది, "క్రియాశక్తిస్తు రౌద్రీయం వైఖరీ విశ్వవిగ్రహా" ఇత్యన్తేన। తదాకారతాం గతే తద్రూపేణ పరిణతే॥౬౬॥

అష్టత్రింశత్కలాయుక్తా వహ్నేర్ధూమ్రార్చిరాద్యా దశ, సూర్యస్య తపిన్యాద్యా ద్వాదశ, సోమస్యామృతాద్యాః షోడశ, ఏవమేతా అష్టత్రింశత్ల్కాః, తాభిర్యుక్తాః పఞ్చాశద్వర్ణాః, సోమకలాభిః షోడశభిర్యుక్తా అకారాదయః షోడశ స్వరాః, ఏవమేతే పఞ్చాశద్వర్ణా విగ్రహో యస్యాః సా తథా। విద్యా సౌభాగ్యవిద్యాః।

స్వరవ్యఞ్జనభేదేన (సప్తత్రింశత్ప్రభేదినీ।

సప్తత్రింశత్ప్రభేదేన) షట్త్రింశతత్త్వరూపిణీ॥

ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా షట్త్రింశక్త్వావయబధత్పశ్చాశదక్షరమయవైఖర్యాత్మికాకుణ్డలినీరూపా।

తస్య మధ్యే వహ్నిశిఖా అణీయోర్ధ్వా వ్యవస్థితా।

నీలతోయదమధ్యస్థవిద్యుల్లేఖేవ భాస్వరా॥

నీవారశూకవత్తన్వీ పీతా భాస్వత్యణూపమా।

ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా భుజఙ్గభోగసదృశీ జ్యోతిర్లతామణ్డలత్రయభేదినీ మణ్డల త్రయం మూలహృదయభ్రూమధ్యస్థితానాం వహ్నిసూర్యసోమమణ్డలానాం త్రయం తద్భేదినీ, మణ్డలత్రయం భిత్త్వా తన్మధ్యమార్గేణ అకులం ప్రవేష్టుముద్యతేత్యర్థః। తడిత్కోటినిభప్రఖ్యా తడిత్కోటీనాం నిభా సదృశా ప్రఖ్యా కాన్తిర్యస్యాః సా, బిసతన్తునిభాకృతిః బిసతన్తువత్సూక్ష్మరూపా, వ్యోమేన్దుమణ్డలాసక్తా,

లలాటోర్ధ్వే సమారభ్య కపాలోర్ధ్వావసానకమ్।

త్ర్యఙ్గులోర్ధ్వే శిరోదేశే పరం వ్యోమ ప్రకీర్తితమ్॥

ఇతి స్వచ్ఛన్దసంగ్రహోత్తరీత్యా పరే వ్యోమ్ని యదిన్దుమణ్డలం చిచ్చన్ద్రబిమ్బం తత్రాసక్తా సుధాస్రోతఃస్వరూపిణీ తద్విగలితామృతప్రవాహరూపా సదా వ్యాప్తజగత్కృత్స్నా సదా కాలత్రయేఽపి షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకం జగత్ కృత్స్నం వ్యాప్తం యయేతి శేషః। సదానన్దస్వరూపిణీ సదానన్దః పరమశివః స్వరూపం యస్యాః సా సదానన్దస్వరూపిణీ। ఏషా చిన్మయీ కుణ్డలినీ శక్తిః స్వాత్మేతి బుద్ధిః, తదాత్మతయా సమావేశో రహస్యార్థ ఇత్యర్థః। తదుక్తం చతుఃశతిశాస్త్రే—

రాదోల్లసప్తి శృఙ్గారపీఠే కుణ్డలరూపిణీ।

శివార్కమణ్డలం భిత్త్వా ద్రావయన్తీన్దుమణ్డలమ్॥

తదద్భుతామృతస్యన్దపరమానన్దనన్దితా।

కులయోషిత్ త్కులం త్యక్త్వా పరం పురుషమేతి సా॥

నిర్లక్షణం నిర్గుణఞ్చ కులరూపవివర్జితమ్।

తతః స్వచ్ఛన్దరూపా తు తద్విభ్రామ్య జగత్ప్రభుమ్॥

తేన మార్గేణ సంతుష్టా పునరేకాకినీ సతీ।

రమతే సేయమవ్యక్తా త్రిపురా వ్యక్తిమాగతా॥ ఇతి॥౭౦-౭౨॥

క్రమప్రాప్తం సర్వరహస్యార్థమాహ చతుర్భిః—(తథేత్యాది)। మూలాధారపద్మే విద్యున్నిభే వాగ్భవ ఏకారస్తస్యాకారస్త్రికోణాకృతిర్యస్య సః। తస్య భావస్తత్తా। తాం గతే ప్రాప్తే, త్రికోణ ఇతి యావత్। "ఏకారో వాగ్భవః శక్తిర్భిణ్టీశోష్ఠా త్రికోణకః" ఇతి కోశః। ఏవం ద్రవిడప్రాణాయామన్యాయేన నిర్దేశస్తు తస్య వాగ్భవకూటస్థైకారవాచ్యత్వద్యోతనార్థః। తత్ర

స్థితా కుణ్డలినీరూపా తదభిన్నా విద్యా శ్రీవిద్యైవ। సా చ మన్త్రే చతుర్థస్వరేణ నిర్దిష్టా। ఈకారాధికారే "వైష్ణవీ బైన్దవీ జిహ్మా" ఇతి కోశాజ్జిహ్మపదస్య కుణ్డలినీపరత్వాత్। అథవా ఈకారస్త్రికోణపర ఏకారః కుణ్డలినీపరః। వాగ్భవాకారతాగతా ఈ ఇతి చ్ఛేదః। ఏకారాధికారే— "యోషిదాధారశక్తిశ్చ జ్యోత్స్నా కుణ్డలినీ భగః" ఇతి కోశః। వాగ్భిః పరాపశ్యన్త్యాదిభిర్భవతీతి వాగ్భవం త్రికోణమ్, "ఆత్మనః స్ఫురణం పశ్యేత్" ఇత్యత్ర తథోక్తేరితి తు ప్రాఞ్చః। కుణ్డలినీం విశినష్టి—అష్టేతి। వహ్నేర్దశ కలా యకారాదిదశవర్ణవత్యః। సూర్యస్య ద్వాదశ కలాః కకారాదిచతుర్వింశతివర్ణవత్యః। సోమస్య షోడశ కలాః షోడశస్వరవత్యః। ఏవమష్టాత్రింశత్కలాః।[తదుక్తాః] పఞ్చాశద్వర్ణా విగ్రహో యస్యాః సా। సోఽయమర్థో హృల్లేఖయోక్తః। హకారస్యైకాక్షరనిఘణ్టురీత్యా చన్ద్రమాత్రే శక్తత్వాపి లక్షణయా చన్ద్రసూర్యోభయబోధకత్వమ్, వ్యోమచరత్వరూపశక్యసమ్బన్ధాత్। లకార ఏవ వా లోచనవాచకాంఽపి సూర్యపరః। రేఫోఽగ్నిపరః। ఈకారేణ తేషాం కలా లక్ష్యన్తే, "కలా తురీయా భేరుణ్డా" ఇతి కోశాత్। లకారస్త్రిత్వసంఖ్యా యా హకారోఽష్టత్వసంఖ్యాయా బోధకః। తయోః క్రమేణ విన్యాసేఽష్టాత్రింశద్భవన్తీత్యపి వా సువచమ్। ఏవం స్థితే పరిశేషప్రమాణేన కకారో మూలాధారవాచకోఽవసేయః। లోపాముద్రావిద్యాపక్షే ప్రకారేణ సూర్యాగ్నీ సకారేణ చన్ద్ర ఉచ్యతే। తేషాం కలా యస్యాం సా హృల్లేఖాకుణ్డలినీత్యర్థః। ద్వితీయకూటం వ్యాచష్టే— మణ్డలేత్యాదినా। మూలాధారే వహ్నిమణ్డలమనాహతే సూర్యమణ్డలమాజ్ఞాచక్రే చన్ద్రమణ్డలం చేతి త్రయం నిర్భిద్య వ్యోమ్ని చిద్గగనే ద్వాదశాన్తోర్ధ్వభాగే యదిన్దుమణ్డలం తస్మిన్నాసక్తా। తదాసఙ్గేన జాతం యత్సుధాస్రోతోఽమృతలహరీ తత్స్వరూపా। హః సూర్యః సశ్చన్ద్రః కోఽగ్నిస్తాన్ హన్తి భినత్తీతి ఇసకహ (హ్రీం)। సా చ సా లహరీ చేతి తథా, దుర్వాసోవిద్యాయాం హకారరేఫయోర్విభజ్యాపి పాఠాత్। తడిత్కోటీతి తు స్వరూపకథనమాత్రమ్। ఇహాపేక్షితానుశాసనానాం కతిపయే భాసమానా విరోధా వరివస్యారహస్యవ్యాఖ్యానేఽస్మాభిః పరిహృతాః।

తథా—

ధాతోర్బహ్వర్థత్వాద్ బహులగ్రహణాత్ పృషోదరాదిత్వాత్।

ఆకృతిగణపాఠేన స్వేచ్ఛానుగుణాదుణాదికల్పనతః॥

ఛన్దసి సర్వవిధీనాం వైకల్పికతావశాదముష్య మనోః।

సిద్ధైః కథితేఽర్థేఽస్మిన్ వైయాకరణానుశాసనానుమతిః॥ఇతి॥

తృతీయకుటం వ్యాచష్టే—సదేతి। యయేతి శేషః। యయా సదా సద్రూపేణ కృత్స్నం జగద్వ్యాప్తం సైషా కుణ్డలినీ స్వాత్మా స్వాభిన్నేతి బుద్ధిః శాబ్దబోధవిషయో రహస్యార్థ ఇత్యుచ్యతే। "వ్యోమ్నా ప్రకాశమానత్వమ్" ఇత్యాదిస్వతన్త్రతన్త్రోక్తరీత్యా తృతీయహృల్లేఖయా జగద్వ్యాప్తిరుక్తా। సకలపదేన చోపాసక ఉచ్యతే। సామానాధి। కరణ్యేన చ భేదో బోధ్యత ఇత్యర్థః॥౬౯-౭౨॥

మహాతత్త్వార్థం ఇతి యత్తచ్చ దేవి వదామి తే।

నిష్కలే పరమే సూక్ష్మే నిర్లక్ష్యే భావవర్జితే॥౭౩॥

వ్యోమాతీతే పరే తత్త్వే ప్రకాశానన్దవిగ్రహే।

విశ్వోత్తీర్ణే విశ్వమయే తత్త్వే స్వాత్మనియోజనమ్॥౭౪॥

అథ క్రమప్రాప్తం మహాతత్త్వార్థం వక్తుం ప్రతిజానీతే—మహాతత్త్వేతి। స్పష్టమ్। మహాతత్త్వార్థమేవాహ—నిష్కల ఇతి। నిష్కలే నిరవయవే, కలా అవయవాః, పరమే మహద్భ్యోఽపి మహీయసి, సూక్ష్మే అణోరప్యణీయసి, నిర్లక్ష్యే కరణేన్ద్రియాద్యగోచరే, భావవర్జితే "భావనా"గమమతీన్ద్రియం చ యల్లక్ష్యముక్తమ్" ఇతి చిద్గగనచన్ద్రికోక్తరీత్యా భావనాగమ్యే, వ్యోమాతీతే వ్యోమ పూర్వోక్తలక్షణం తదతీతే, పరే తత్త్వే సకలతత్త్వాతీతే పరమార్థే, ప్రకాశానన్దవిగ్రహే ప్రకాశో జ్యోతిషాం జ్యోతిరనుత్తరా, ఆనన్దః సకలవైషయికానన్దసమష్టిభూతపరమానన్దతా, ప్రకాశానన్దౌ విగ్రహౌ యస్య తస్మిన్ విశ్వోత్తీర్ణే విముక్తసకలజగదుత్తీర్ణే, విశ్వమయే తథాపి—

దేశకాలపదార్థాత్మా యద్యద్వస్తు యథా యథా।

తత్తద్రూపేణ యా భాతి తాం శ్రయేత్ సాంవిదీంకలామ్॥

ఇతి ప్రామాణికోక్తవచనరీత్యా తత్తదాత్మనాఽవభాసమానే తత్త్వే "తత్త్వమసి" ఇత్యుపనిష"ద్వాక్యపరమార్థ (పరవిద్యాప్రదాయకపరమశివరూపే నిజ గురుప్రబోధితనిర్మలస్వభావస్వాత్మనియోజనంతదేకతానుప్రవేశో మహాతత్త్వార్థ) ఇత్యర్థః॥౩–౭౪॥

క్రమప్రాప్తం మహాతత్త్వార్థముపదిశతి—(మహేత్యాది)। నిష్కలే నిరవయవేఽఖణ్డ ఇతి యావత్। పరమే మహతో మహీయసి। సూక్ష్మేఽణోరణీయసి। నిర్లక్ష్యే ఇన్ద్రియాగోచరే। భావవర్తితే భావనైకగోచరే। వ్యోమాతీత ఆకాశస్యాపి జనకే। పరే తత్త్వే పారమార్థికసద్రూపే। ప్రకాశానన్దవిగ్రహే చిదానన్దస్వరూపే। విశ్వోత్తీర్ణే షట్త్రింశత్తత్త్వాతీతే। విశ్వమయే తత్త్వే షట్త్రింశత్తత్త్వాభిన్నే। స్వస్య జీవాత్మన ఆత్మనో మనసశ్చ నియోజనం జీవశివయోరభేదేన మనసా విభావనమ్। “భూయః స్యాత్ప్రతిమిలనమ్” ఇతి శివసూత్రోక్తరీత్యా జీవశివయోరైక్యసిద్ధిరితి యావత్। ఈదృశార్థస్యాఖణ్డత్వేన తజ్జ్ఞానస్యాపి నిర్వికల్పకీయవిలక్షణవిషయతాశాలిత్వేన తజనకస్య మన్త్రస్యాపి తత్త్వమస్యాదివన్మహావాక్యత్వేఽపి తస్మాత్పదపదార్థవిభాగేన జాయమానస్య జ్ఞానస్య సఖణ్డత్వావశ్యమ్భావేఽప్యుపక్రమాదిప్రమాణషట్కనిర్ణీతతాత్పర్యానుసారేణ సర్వపదలక్షణయా పాశ్చాత్త్యాఖణ్డార్థబోధకల్పనమపేక్ష్య పరశివోక్త్యా తాత్పర్యగ్రహేణ తాదృశేఽఖణ్డేఽర్థేఽఖణ్డస్య మన్త్రస్యైవ శక్తిరితి కల్పయితుం యుక్తత్వాదస్య మన్త్రార్థ త్వముపపద్యతే। ఇదఞ్చ భావార్థస్యాక్షరార్థత్వకథనేనేతరేషామర్థానామక్షరారూఢత్వానావశ్యకత్వం పరశివేనైవ ధ్వనితమ్। న చైవం సతి సమ్ప్రదాయార్థాదీనామక్షరారూఢతా కలనప్రయాసోం వ్యర్థ ఇతి శఙ్క్యమ్, తేషామర్థానామఖణ్డల్వాభావేన తదావశ్యకత్వాత్। యద్యపి బహుపదార్థవిశిష్టః సఖణ్డో ఽప్యర్థో వ్యాప్త్యుపాధ్యాదిపదైః ప్రకృతిప్రత్యయాదివిభాగమన్తరేణైవ ప్రతిపాద్యమానో దృష్టస్తేన న్యాయేన నిగర్భార్థాదావఖణ్డస్య మన్త్రస్య శక్తిరితి సువచమ్। శక్తిగ్రహశ్చ పరశివవచనాదేవ, ఈశ్వరేచ్ఛాయా ఏవ శక్తిత్వస్య తార్కికాణామఙ్గీకారాత్। తేన కామరాజలోపాముద్రావిద్యయోః కిం బహునా మనుచన్ద్రాదిభేదభిన్నానామేకైకం పఞ్చాశతోఽపి మన్త్రాణామేకార్థత్వం తత్తదుపాసకానామఙ్గలోపాభావశ్చ సంగచ్ఛతే, తథాపి సమ్భవత్యక్షరార్థత్వేఽఖణ్డశక్తికల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్తథోక్తమ్। న చైవం భావార్థస్యైవాక్షరార్థత్వమితి మూలాంక్తిర్విరుధ్యేతేతి వాచ్యమ్, “అక్షరార్థం హి భావార్థః కేవల: పరమేశ్వరి" ఇత్యత్ర కేవలపదేన భావార్థస్తు కేవలమక్షరాణాం వృత్త్యైవ లభ్యః, అన్యే తు శబ్దార్థాపత్త్యర్థార్థాపత్తిభ్యాం వ్యఞ్జనయా మానసా అప్యర్థా యథాయథం సమ్భవన్తీతి ధ్వననాత్। కథమన్యథా మూల ఏవ సమ్ప్రసరే (రో) నానామన్త్రక్రమేణైవేతి వదద్భిమూలకారైరేవ సూచితః। ఏతేన యః ప్రాచీనానాం లోపాముద్రావిద్యాపరా ఏవైతే షడర్థా ఇత్యాగ్రహేణ తత్తత్ప్రకరణే తస్యా ఏవ పునః పునరుల్లేఖః స కేవలం పక్షపాతమాత్రమూలక ఏవేతి న విశ్రమ్భణీయః। మూలవిరోధస్యాపి తత్ర తత్ర ప్రదర్శితత్వాచ్చ॥౭౩–౭౪॥

తదా ప్రకాశమానత్వం తేజసాం తమసామపి।

అవినాభావరూపత్వం తస్మాద్విశ్వస్య సర్వతః॥౭౩॥

నన్వేవంవిధపరలక్షణం స్వాత్మతత్త్వం కేన ప్రమాణేనావసీయత ఇత్యత ఆహ–తదేతి। యదా శివః సర్వప్రాణినాం చిత్తే పరిస్ఫురతి తదా ఆత్మా మనసా సంయుజ్యతే, మన ఇన్ద్రియేణ, ఇన్ద్రియమర్థేనేతి తన్త్రాన్తరోక్తరీత్యా తేజసాం సూర్యాదీనాం తమసాం ఘటాదీనాం జడానామపి ప్రకాశమానత్వం చిత్తే చిదాత్మని పరమశివే ప్రథమం పరిస్ఫురతి సత్యేవ తత్తదిన్ద్రియద్వారా తత్తదర్థానాం పరిస్ఫురణమ్। అత్ర శ్రుతిః—"తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి। తస్మాత్ సర్వతః సర్వస్య విశ్వస్య ఉక్తలక్షణస్యావినాభావరూపత్వం వినా న భవతీత్యవినాభావః। కోఽర్థః? విశ్వమిదం ద్రష్టుః సాపేక్షప్రతీతికం దృశ్యత్వాద్ యద్యద్ దృశ్యం తత్తద్ ద్రష్టుః సాపేక్షప్రతీతికం యథా సంప్రతిపన్నో ఘటః, యద్ ద్రష్టుసాపేక్షప్రతీతికం న భవతి తద్ దృశ్యమపి న భవతి యథా శశవిషాణమిత్యాద్యన్వయవ్యతిరేకసిద్ధేనానుమానప్రమాణేనావసీయత ఇత్యర్థః॥౭౩॥

ఇదానీం పరశివస్య విశ్వాభిన్నత్వం సమర్థయతే—(తదేత్యాది)। తమసాం జడస్వభావానాం ఘటాదీనాం తేజసాం జడప్రకాశానాం వృత్తిరూపజ్ఞానానాఞ్చ ప్రకాశమానత్వం తత్తత్స్వభావావచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠావరణభఙ్గః। స చ తదైవ యదా బ్రహ్మణః ప్రకాశ ఇతి శేషః। ఘటమహం జానామీతి జ్ఞానే హి ఘటో జీవాత్మా చ వృత్తిరూపజ్ఞానే విషయః। సా వృత్తిస్తు బ్రహ్మైకమాస్యా, బ్రహ్మ తు స్వప్రకాశమితి స్థితిః, "తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వమ్" ఇతి శ్రుతేః। అత ఏవ జానామీతి తమేవ భాన్తమనుభాత్యేతత్సమస్తం జగదిత్యాచార్యభగవత్పాదాః। తార్కికైస్త్వయం ఘట ఇత్యేవ ఘటజ్ఞానాకారః। నిరుక్తం తు జ్ఞానజ్ఞానమనువ్యవసాయాత్మకం భిన్నమేవేతి స్వీక్రియతే। ఔపనిషదైస్తు అనువ్యవసాయేఽపి వ్యవసాయవిషయవిషయకత్వస్యావశ్యకత్వే కిమన్తర్గతానుభవవిరుద్ధవ్యవసాయేనేతి మన్వానైస్తదీయమనువ్యవసాయమేవ వ్యవసాయస్థానీయం స్వీకృత్య జ్ఞానభాసనం తు బ్రహ్మణైవేతి నానువ్యవసాయాన్తరాపేక్షానవస్థాకలుపితేత్యాస్థీయతే। ఉక్తఞ్చ తన్త్రరాజే—

యజ్జ్ఞానమిదమో జ్ఞానం యజ్జ్ఞానమహమస్తథా।
ద్వయోరపి చ యజ్జ్ఞానం తజ్జ్ఞానం బిద్ధి మే వపుః॥ ఇతి।

ఏవం సతి ప్రతిజ్ఞానం వా ప్రకాశత ఏవ। తతశ్చ యదా యదా బ్రహ్మప్రకాశస్తదా తదైవ విశ్వప్రకాశ ఇతి నియమాద్ బ్రహ్మ విశ్వాభిన్నమిత్యర్థః। న చైతావతా బ్రహ్మవిశ్వజ్ఞానయోః

కాలకవ్యాప్తిరేవ సిధ్యేన్న విషయయోరభేద ఇతి వాచ్యమ్, బ్రహ్మ ఘటాభిన్నం ఘటజ్ఞానవిషయత్వాదిత్యనుమానేన తస్యాపి సిద్ధేరిత్యన్యత్ర విస్తరః। అవినాభావోఽపృథక్త్వమభేద ఇతి యావత్। సర్వతో బ్రహ్మణా సహ, సశయోరభేదాచ్చర్వత ఇతి వా। శివేన సహ విశ్వస్యాభేదరూపం మహాతత్త్వం దివ్యక్రీడారసోజ్జ్వలే సాధకేఽపి ప్రకాశత ఇత్యర్థః, దివ్యా సర్వోత్తమా యా క్రీడోపాస్తిస్తస్యా రసేనోజ్జ్వలే నిర్మలచిత్త ఇతి తదర్థాత్। ప్రాఞ్చస్తు స్వయంప్రకాశే కిం ప్రమాణాన్తరగవేషణేనేత్యాహ—ప్రకాశత్ ఇతి। దివ్యక్రీడేత్యాది దేవీసమ్బుద్ధిరిత్యాహుః॥౨౫॥

ప్రకాశతే మహాతత్త్వం దివ్యక్రీడారసోజ్జ్వలే।
నిరస్తసర్వసంకల్పవికల్పస్థితిపూర్వకః॥౨౬॥

రహస్యార్థో మయా గుప్తః సద్యః ప్రత్యయకారకః।
మహాజ్ఞానార్ణవే దృష్టః శఙ్కా తత్ర న పార్వతి॥౨౭॥

విద్యాపీఠనిబద్ధేషు సంస్థితో దివ్యసిద్ధిదః।
కౌలాచారపరైర్దేవి పాదుకాభావనాపరైః॥౨౮॥

యోగినీమేలనోద్యుక్తైః ప్రాప్తవిద్యాభిషేచనైః।
శఙ్కాకలఙ్కవిగతైః సదా ముదితమానసైః॥౨౯॥

పారమ్పర్యేణ విజ్ఞాతరహస్యార్థవిశారదైః।
లభ్యతే నాన్యథా దేవి త్వాం శపేకులసున్దరి॥౩౦॥

అథవా అలం ప్రమాణచిన్తయా, ప్రమాణానామపి చిదనుప్రవేశేనైవ ప్రమాణత్వాత్ తేషామప్యేతత్సద్భావం సాధయితుమలమ్, తస్య ప్రకాశరూపత్వాదాహ–ప్రకాశత ఇతి। మహాతత్త్వం దేశకాలాకారైర్నిరవచ్ఛిన్నం తత్త్వం ప్రకాశతే "స్వయమేవ, తేన వినా న తత్కిమపి ప్రకాశయితుమలమ్, తస్యైవ ప్రకాశేన సర్వత్ర ప్రకాశాత్। అత్ర శ్రుతిస్మృతీ–"తస్య

భాసా సర్వమిదం విభాతి" ఇతి, "న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాఙ్కో న పావకః" ఇతి చ। అభియుక్తవచోఽపి—

అవధానైకతానానాం మతిరేవాత్ర సాక్షిణీ।

కిం ప్రమాణైర్వరాకైస్తైశ్చిదనుప్రాణితాత్మభిః॥

నహి వైకర్తనం జ్యోతిర్దీపాలోకమపేక్షతే। ఇతి।

దివ్యక్రీడారసోజ్జ్వలే దేవ్యాః సంబుద్ధిః। దివి భవో దివ్యః పరమశివస్తస్య క్రీడా విశ్వసర్జనాదివ్యవహారక్రియాత్మికా చిచ్ఛక్తిః, తయో రసః సామరస్యం తేనోజ్జ్వలే నిత్యం శివశక్తిసామరస్యపరాయణ ప్రతీతే దేవి ఇత్యర్థః।

నను మహాతత్త్వార్థ విజ్ఞానస్య ఫలం యాగాదికర్మణామివ దేహాన్తరదేశాన్తరకాలాన్తరభావి ప్రత్యయః కిన్నేత్యాహ—నిరస్తేతి। ఇదమహం కరిష్యామీతి మానసం కర్మ సంకల్పః, ఏవం మయా కర్తవ్యం న వేతి కోటిద్వయావలమ్బి జ్ఞానం వికల్పః, శివస్వాతన్త్ర్యాభావ హేతుకాలే తౌ నిరస్తౌ యత్పరిజ్ఞానమాత్రతః। తదుభయనిరాసాదేవ మనఃస్థైర్యం స్థితిర్జాయతే। తత్పూర్వకో రహస్యార్థ ఆకర్ణనయోగ్యో న భవతి, అత ఏవ మయా గుప్తో న కస్యాపి కథితః, అత్యన్తయత్నేన రక్షితః। సద్యఃప్రత్యయకారక ఏతదాకర్ణనేన శివోఽహమస్మీతి ప్రత్యయః సద్య ఏవ సముదేతీత్యర్థః।

నన్వయమర్థః కుత్ర స్థితః? కుత్ర వా దృష్టస్త్వయా? కిం వా తస్య ఫలమ్? ఇత్యత ఆహ–మహాజ్ఞానేతి। విద్యైవ పీఠం విద్యాపీఠం శివయోర్విశ్రాన్తిస్థానత్వాత్, తన్నిబధ్యతే యేషు తాని తదవయవభూతాని వాగ్భవకామరాజశక్త్యాఖ్యాని బీజాని, తేషు విద్యాపీఠనిబద్ధేషు "అకులే విషువే చ" ఇత్యత్రోక్తరీత్యా బీజత్రయశిఖరవర్తిబిన్ద్వర్ధచన్ద్రరోధినీనాదనా- దాన్తశక్తివ్యాపికాసమనోన్మనాక్రమేణానుసంధీయమానేషూన్మన్యన్తదేశకాలానవచ్ఛిన్న వస్తుపరచిదాత్మకమహాతత్త్వార్థః సంస్థిత ఇత్యర్థః। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

యావత్సా సమనాశక్తిస్తదూర్ధ్వే ఉన్మనా స్మృతా।

నాత్ర కాలకలాభావో న తత్త్వం న చ దేవతా॥

సునిర్వాణం పరం తత్త్వం రుద్రవక్త్రం తదుచ్యతే।

శివశక్తిరితి ఖ్యాతం నిర్వికారం నిరఞ్జనమ్॥

తత్త్వాతీతం వరారోహే వాఙ్మనోతీతగోచరమ్।

అనిష్కలం చాసకలం నీరూపం నిర్వికల్పకమ్॥

నిర్ద్వన్ద్వం పరమం శాన్తం శివాఖ్యం పరమం పదమ్।

దివ్యసిద్ధిదో దివి నిరస్తనిఖిలప్రపఞ్చమహాశూన్యే భవతీతి దివ్యః పరమశివః పూర్వోక్తః, తస్య సిద్ధిః స్వాభేదేన పరిజ్ఞానం తల్లక్షణం పరమప్రయోజనం దదాతీతి దివ్యసిద్ధిదః, మహాజ్ఞానార్ణవే దృష్టః, తాదృశపరమశివసామరస్యసమాధిరేవ మహాజ్ఞానం తదేవార్ణవో నిస్తరఙ్గపారావారభూతపరమామృతపరిపూర్ణత్వాత్తస్మిన్ దృష్టః స్వాత్మాహంభావభావనయా భావితః। కోఽర్థః? అయం పరమశివపరప్రాప్తిలక్షణో మహాతత్త్వార్థః సౌభాగ్యవిద్యాబీజత్రయశిఖరవర్తిన్యున్మన్యవసానభూమావవస్థితస్తథావిధఫలదో మయా నిత్యం సమాధిదశాయాం నిరీక్ష్యత ఇత్యర్థః। శఙ్కా తత్ర న పార్వతి। శఙ్కా తత్ర త్వయా న కార్యా ఇతి యథార్థదర్శీ యథాదృష్టార్థవాదీ తవాహమాప్తః, తేన మదుక్తేఽర్థేఽపి విశ్వాసః కార్యం ఇత్యర్థః।

నన్వయం మహాతత్త్వార్థో మయా గుప్త ఇత్యుక్తం తర్హి కీదృశైర్లభ్యత ఇత్యత ఆహ— కౌలాచారేతి। కులం శరీరం మహాప్రయోజనహేతుతయా జ్ఞేయం యేషాం తే కౌలాః। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

కులజ్ఞానమథో వక్ష్యే కౌలికానాం హితాయ వై।

యస్య విజ్ఞానమాత్రేణ యోగోపాయశ్చ యోగినామ్॥

యోగోక్తవిధయః సర్వే భవన్తి సులభాః ప్రియే ॥

శరీరం కులమిత్యుక్తమ్। తేషామాచారః,

సర్వేషామపి శిష్యాణాం దీక్షితానాం కులాన్వయే।

సర్వావస్థాగతానాఞ్చ సాధారణగతం శృణు॥
గురుభక్తిశ్చ శాన్తిశ్చ పూజా శ్రద్ధా క్షమా ధృతిః।

ఇతి స్వచ్ఛన్దసంగ్రహోక్తరీత్యా సమయాచారపరైః పాదుకాభావనాపరైః।

స్వప్రకాశశివమూర్తిరేకికా
తద్విమర్శతనురేకికా తయోః।
సామరస్యవపురిష్యతే పరా
పాదుకా పరశివాత్మనో గురోః॥

ఇత్యస్మద్గురూక్తరీత్యా ప్రకాశవిమర్శతత్సమష్టితయా శ్రీగురుపాదుకాత్రయభావనాపరైర్యోగినీమేలనోద్యుక్తైః,

యత్ర యత్ర మిలితా మరీచయ–
స్తత్ర తత్ర విభురేవ జృమ్భతే।
తత్సతాం హి నియమావలమ్బినాం
ధ్యానపూజనకథా విడమ్బనా॥

ఇతి ప్రామాణికవచనోక్తరీత్యా మాతృమానమేయసంవిదో యోగిన్యః, తాసాం మేలనమ్ (అన్తర్ముఖభావేన పరమప్రమాతృవిశ్రాన్తిః అథవా బ్రాహ్మ్యాద్యష్టకార్చనార్థం సామైకశక్తిచక్రమేలనం) యోగినీమేలనమ్, తత్రోద్యుక్తైః ప్రాప్తవిద్యాభిషేచనైః లబ్ధపరమశివప్రాయగురువరాభిమన్త్రితచిద్రసమయసకలసలిలసేకాత్ ప్రక్షాలితమలపాశైః, అత ఏవ శఙ్కాకలఙ్కవిగతైః, ఇదమిత్థం భవేన్న భవేదిత్యనవధారణజ్ఞానం శఙ్కా, సైవ కలఙ్కః, మాలిన్యహేతుత్వాత్ తస్మాద్విగతైః। అత ఏవ సదా ముదితమానసైః, మేఘావరణవిగమనాద్ యథా రవేః స్వరూపం స్ఫురతి తథా మలపాశవిగమనాత్ సదా యేషాం మనసి ప్రమోదలక్షణం పరమశివస్వరూపం ప్రకాశతే తైరిత్యర్థః। పారమ్పర్యేణ విజ్ఞాతరహస్యార్థవిశారదైః

శివాదిస్వగురుపర్యన్తగురుపారమ్పర్యక్రమసమా[సా]దితసకలరహస్యార్థపర్యాలోచనపటుత రమతిభిః। అయం మహాతత్త్వార్థో లభ్యేత ఇత్యర్థః।

కౌలాచారపరైరిత్యాద్యుక్తగుణవిహీనైరయమర్థో న లభ్యేత ఇతి శపథపూర్వకమాహ- నాన్యథేతి। (స్పష్టమ్॥౭౬-౮౦॥

(నిరస్తేత్యాది)। సఙ్కల్పః కర్మ మానసమ్। విపరీతనిశ్చయ ఇతి యావత్। వికల్పః సంశయోఽసద్విషయకః శాబ్దో వా తేషాం స్థితిం సర్వాం నిరస్య పశ్చాత్ సద్యశ్చమత్కారమాధత్తే। ఏతాదృశోఽయం రహస్యార్థోఽత ఏవాద్య యావద్ గుప్తః। మహాజ్ఞానార్ణవే తన్త్రే, విద్యాపీఠేషు కాశీకాశ్మీరాదిషు, నిబన్ధేషు బ్రహ్మసూత్రాదిగ్రన్థేషు చ దృష్టోఽస్త్యతః సకలార్యసమ్మతత్వాదిహ శఙ్కా న కార్యేత్యర్థః। ప్రాఞ్చస్తు—మహాజ్ఞానార్ణవః సమాధిః, విద్యాపీఠాని వాగ్భవాదికూటాని, తన్నిబన్ధా బిన్ద్వర్ధచన్ద్రాద్యున్మనాన్తాః। ఉన్మన్యాః పరతః సమాధిదశాయాం మయైవాయమర్థో దృష్టోఽస్త్యతస్త్వయా విశ్వసనీయ ఇత్యర్థ ఇత్యాహుః॥౭౬-౭౭॥

(కౌలేత్యాది)। కౌలాచారాః పాదుకాచారాశ్చేతి ద్వివిధా ఆచారాః కులార్ణవాదిషు ప్రసిద్ధాః సౌభాగ్యరత్నాకరకారైః సంగృహ్య లిఖితాః। భావనాశ్చక్రమన్త్రపూజావసానాః। ఏతత్త్రితయపరైః। యోగినీనాం మేలనమ్, షోడశాదిద్వాత్రింశదబ్దాన్తా సువాసినీ యోగినీత్యుచ్యతే। తాసాం తిసృభ్యోఽన్యూనానామేకస్య చోర్ధ్వామ్నాయవేత్తురేకీకరణేన శ్రీచక్రపూజనమ్, చక్రలక్షణస్య కులార్ణవే తాదృశస్యైవ కథనాత్। యథా-

యత్రైవామ్నాయతత్త్వజ్ఞః కులాచార్యః కులేశ్వరి।

కౌలికాస్త్రిచతుఃపఞ్చ శక్తయశ్చ తథా ప్రియే॥

పృథగ్వా పూజితా దేవి మిథునాకారతోఽపి వా।

గన్ధపుష్పాక్షతాద్యైస్తు దేవేశి సమలఙ్కృతాః॥

భక్ష్యభోజ్యాదిపిశితపదార్థైః షడ్రసాన్వితైః।

ప్రౌఢాన్తోల్లాససహితా ముదితా నివసన్తి చ॥

తచ్ఛ్రీచక్రమితి ప్రోక్తం వృన్దం వాపి తదుచ్యతే।

ఇతి దశమోల్లాసే। దీక్షాభిషేకః పూర్ణాభిషేకశ్చేతి ద్వివిధౌ దివ్యాభిషేకౌ ప్రాప్తౌ యైః। అర్చనసాధనేషు హవ్యేషు పశుశాస్త్రీయసంస్కారేణాధర్మత్వశఙ్కా, ఏతత్ఫలే జీవబ్రహ్మభేదే ద్వైతశాస్త్రీయసంస్కారేణాసమ్భావితత్వశఙ్కైవ కలఙ్కః, తస్మాన్నిర్ముక్తైః। "అపేతాపోఢముక్తపతితాపత్రస్తైరల్పశః" ఇతి సమాసః। న చాపేత్యుపసర్గాతిరిక్తస్యోపసర్గస్య యోగే న సమాస ఇతి వాచ్యమ్, అపేతాపోఢాపత్రస్తేతి వారత్రయం తత్పాఠేన తేష్వేవ తదతిరిక్తయోగే సమాసాభావకల్పనాత్। సూత్రే చాల్పశ ఇత్యుక్త్యా శఙ్కయా అల్పత్వం సమాసబలాల్లభ్యమ్, తేనాల్పీయస్యాపి శఙ్కయా విహీనైరిత్యర్థః। సదా సర్వకాలం ముదితం సాంసారికచిన్తావినిర్ముక్తం మానసం యేషాం తైః నిత్యానుసన్ధానపరైరితి యావత్, నిత్యసన్తోషస్య మోక్షద్వారదౌవారికతాయా యోగవాసిష్ఠే

వర్ణనాత్। పరమశివాదిస్వగురుపర్యన్తపారమ్పర్యేణైవ విజ్ఞాతో రహస్యార్థో యైస్తేష్వపి తే విశారదైః ప్రవీణైః। ఈదృశవిశేషణవిశిష్టైరేవ సాధకైరయమర్థో లభ్యతే। అన్యథాత్రత్యస్యైకస్యాపి విశేషణస్యాభావే న లభ్యతే। అస్మిన్నర్థే తవైవ శపథ ఇత్యర్థః॥౭౮-౮౦॥

పారమ్పర్యవిహీనా యే జ్ఞానమాత్రేణ గర్వితాః।

తేషాం సమయలోపేన వికుర్వన్తి మరీచయః॥౮౧॥

నను మాస్తు పారమ్పర్యక్రమం [మః] పుస్తకపాఠాదినా వ్యుత్పత్తిబలేనాపి కిఞ్చిన్మాత్రపరిజ్ఞానం సంపాదయితుం శక్యత ఇత్యాహ—పారమ్పర్యేతి।) అన్యథా కౌలాచారవ్యతిరేకేణ జ్ఞానమాత్రేణ పుస్తకపాఠోత్పన్నజ్ఞానమాత్రేణ తస్య సాధకస్య సిద్ధిర్న భవతీతి యే పారమ్పర్యవిహీనాః శబ్దవ్యుత్పత్తిబలేన కిఞ్చిన్మాత్రపరిజ్ఞానేన గర్వితాస్తేషాం సమయలోపేన-"మాదనం తదధః శక్తిః" ఇత్యాద్యాగమశాస్త్రవిహిత సకలమన్త్రాక్షరసఙ్కేతపరిజ్ఞానాద్యుచ్చారణాదిక్రమలోపేన వికుర్వన్తి మరీచయః,

సర్వపీఠనివాసిన్యః సర్వగాశ్చిన్మరీచయః।

భైరవ్యో భరితాకారా రక్షన్తు కులమాతరః॥

ఇతి ప్రామాణికవచనోక్తరీత్యా బ్రాహ్మ్యాద్యా డాకిన్యాద్యాస్త్వగాదిధాతుదేవతాః, వికుర్వన్తి వికారం జనయన్తి, స్వస్వధాతూద్రేకరూపవికారజననేన తేషాం దేహం నాశయన్తీత్యర్థః॥౮౧॥

అత్ర పారమ్పర్యేణేత్యుక్తవిశేషణస్యాభావే న కేవలం ఫలాభావః ప్రత్యుతానర్థపరమ్పరైవేతి కథనేన తస్యేతరవిశేషణేభ్యోఽత్యన్తమావశ్యకత్వం ధ్వనయతి—(పారమ్పర్యేత్యాది)। వికుర్వన్తి వికారమాచరన్తి రోగాదికం భయం పరలోకనాశం చ కుర్వన్తీత్యర్థః॥౮౧॥

యస్తు దివ్యరసాస్వాదమోదమానవిమర్శనః।

దేవతాతిథినక్షత్రే వారేఽపి చ వివస్వతః॥౮౨॥

మరీచీన్ ప్రీణయత్యేవ మదిరానన్దఘూర్ణితః।

సర్వదా చ విశేషేణ లభతే పూర్ణబోధతామ్॥౮౩॥

నను కస్మిన్ దినే కస్మిన్నక్షత్రే కస్మిన్ వాసరే కౌలాచారక్రమేణ యోగినీమేలనం కార్యమిత్యత ఆహ—యస్త్వితి। యస్తు కౌలాచారపరో యోగీ దివ్యరసాస్వాద మోదమానవిమర్శనః, దివి పరవ్యోమ్ని భవతీతి దివ్యః పరమశివః, తేన రసః సామరస్యం తస్యాస్వాదోఽనుభవస్తేన మోదమానో విమర్శనో మనోవృత్తిర్యస్య సః, ప్రథమం పరమశివైక్యపరామర్శపరిస్ఫురదకృత్రిమానన్దకేవలః పశ్చాన్మదిరానన్దఘూర్ణితో వక్ష్యమాణార్ఘ్యశుద్ధిం విధాయ పరామృతభూతయా మదిరయా సమ్పాదితానన్దో యోగీ దేవతాతిథినక్షత్రే। చతుర్దశ్యష్టమ్యౌ దేవతాతిథీ, పుష్యనక్షత్రం దేవతానక్షత్రమ్। అత్రైవ వక్ష్యతి—

పుష్యభేన తు వారే చ సౌరే చ పరమేశ్వరి।

గురోర్దినే స్వనక్షత్రే చతుర్దశ్యష్టమీషు చ॥

చక్రపూజా విశేషేణ యోగినీనాం సమాచరేత్। [ఇతి]॥౮౨॥

మరీచీన్ ప్రీణయత్యేవ। ఏవకారోఽయోగవ్యవచ్ఛేదపరః। ఉక్తకాలేషు సర్వదా యోగినీప్రీణనం కుర్యాత్। అన్యథా ప్రత్యవాయో భవేదిత్యర్థః। కాలవిశేషకథనం నైమిత్తిక విశేషపూజాద్యోతనార్థమ్। సర్వదా చ మరీచీన్ [నాం] ప్రీణనం కుర్యాదేవ ఏవకారేణాన్వయః। నిత్యార్చనాకరణే ప్రత్యవాయోఽస్తీతి తాత్పర్యమ్।

నిత్యార్చనాయాం లుప్తాయాం సాసనాం సావృతం క్రమాత్।

ఇతి స్వచ్ఛన్దసంగ్రహోత్తరీత్యా ప్రాయశ్చిత్తస్య కర్తవ్యత్వాత్। అకరణే తు ప్రత్యవాయ ఏవ భవతి, కరణే తు ఫలమస్తీత్యాహ-లభతే పూర్ణబోధతామితి।

యత్ర నిర్విషయబోధలక్షణం స్వాత్మశంభూరవతిష్ఠతేఽనిశమ్।

ఇత్యస్మద్గురూక్తరీత్యా నిరావరణచిద్రూపస్వాత్మశమ్భుత్వం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥౮౩॥

(యస్త్విత్యాది)। దివ్యరసః శివశక్తిసామరస్యం తదాస్వాదేన తదనుసన్ధానేన మోదమానం విమర్శనం మనోవృత్తిర్యస్య స తథా। దేవతాతిథయశ్చతుర్దశ్యాదయః। నక్షత్రం పుష్యనక్షత్రజన్మనక్షత్రాది। వివస్వతః సూర్యస్య వారః। ఏతేషు దివసేషు మరీచీనణిమాదిదేవతాః ప్రీణయత్యేవ నియమేన చక్రపూజా కురుత ఇత్యర్థః। ఇత ఉత్తరశ్చరణో వ్యాకులాక్షరః। కారణానన్దపూర్ణ ఇతి తదర్థః। తద్వాచనక్రమో యథా—

దేవతారథగోమూక ఇతి యో వేత్తి న క్రమమ్।

స వ్యాకులాక్షరే మూకో దేవతారథగోఽపి సన్॥ ఇతి।

ఏవం విశేషతః సార్వకాలికానుసన్ధానశీలః పూర్ణస్యాఖణ్డస్య బోధనం లభతే॥౮౨-౮౩॥

ఏవంభావస్తు దేవేశి దేశికేన్ద్రప్రసాదతః।

మహాజ్ఞానమయో దేవి సద్యః సంప్రాప్యతే నరైః॥౮౪॥

నను పూర్ణబోధః కేన వా కియతా కాలేన కైర్వా సమ్ప్రాప్యత ఇత్యత ఆహ—ఏవంభావస్త్వితి। ఏవంభావః పూర్ణబోధత్వం దేశికేన్ద్రప్రసాదతో యస్య కరుణాకటాక్షపాతమాత్రేణ పాశజాలం ఛిద్యతే సః పరమశివః కేవలో దేశికేన్ద్రః, తత్ప్రసాదతః।

స్వప్రకాశవపుషా గురుః శివో యః ప్రసీదతి పదార్థమస్తకే।

తత్ప్రసాదమిహ తత్త్వబోధనం ప్రాప్య మోదముపయాతి భావుకః॥

ఇత్యస్మద్గురూక్తరీత్యా తత్ప్రసాదగ్రహణేన మహాజ్ఞానమయో నిరావరణచిన్మయః, నరైః 'కౌలాచారపరైః' ఇత్యాదిపూర్వోక్తవిశేషణవిశేషితైః, సద్యో దేశికేన్ద్రప్రసాదసమవాప్తిసమయ ఏవ సమ్ప్రాప్యతే॥౮౪॥

(ఏవమిత్యాది)। ఏవంప్రకారో మహాజ్ఞానమయా భావశ్చిత్తవృత్తిప్రవాహోఽపి శ్రీగురుచరణప్రసాదైకలభ్యో న శాస్త్రజ్ఞానమాత్రేణ॥౮౪॥

ఏవమేతత్ప్రదం జ్ఞానం విద్యార్ణాగమగోచరమ్।

దేవి గుహ్యప్రియేణైవ వ్యాఖ్యాతం దుర్గి షడ్విధమ్।

సద్యో యస్య ప్రబోధేన వీరచక్రేశ్వరో భవేత్॥౮౫॥

మన్త్రసఙ్కేతముపసంహరతి–ఏవమేతదితి। ఏవమ్ ఉక్తప్రకారేణ ఏతత్ప్రదం పరిపూర్ణబోధలక్షణపరశివప్రదం జ్ఞానం విద్యార్ణాగమగోచరం విద్యాయా వర్ణాః పఞ్చదశ వర్ణాస్త ఏవాగమా మహార్థబోధకత్వాత్, తద్గోచరం తదర్థతయా వ్యాఖ్యాతమ్, "యద్వేత్తా త్రిపురాకారో వీరచక్రేశ్వరో భవేత్" ఇత్యారభ్య "ఏవమేతత్ప్రదమ్" ఇత్యన్తశ్లోకజాలేన, షడ్విధం "భావార్థః సంప్రదాయార్థః" ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితషట్ప్రకారం దేవి ప్రకాశవిమర్శసామరస్యరూపే పరే దుర్గి దేశికేన్ద్రకటాక్షపాతవిహీనైరప్రాప్యరూపే।

సద్యో యస్య ప్రబోధేన షడ్విధార్థస్య ప్రబోధేన వీరచక్రేశ్వరో భవేత్, ఇదన్తారిపోరహమి సమరాఙ్గణే ప్రలయప్రతిపాదనపరా వీరాస్తేషాం చక్రం సమూహస్తస్యేశ్వరః పరమశివః, పూర్వోక్తషడ్విధార్థోవిధానసమయ ఏవ పరమశివో భవేదిత్యర్థః ॥౮౫॥

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీపుణ్యానన్దనాథశిష్యామృతానన్దనాథయోగిప్రవరవిరచితాయాం యోగినీహృదయదీపికాయాం మన్త్రసఙ్కేతో నామ ద్వితీయః పటలః ॥

మన్త్రసఙ్కేతముపసంహరతి—(ఏవమిత్యాది)। దుర్గా దురవగాహాః షట్సంఖ్యాకా విధాః ప్రకారా యస్మింస్తత్। విద్యాయా శ్రీవిద్యాయా అర్థాః పఞ్చదశాక్షరాణి సప్తత్రింశదక్షరాణి చ త ఏవాగమా అపౌరుషేయత్వే సతి హితార్థబోధకత్వాద్వేదాస్తద్గోచరస్తద్విషయః। “త్రయీ న శ్రుతిగోచరా" ఇతివత్ పుల్లిఙ్గాభావః। ఈదృశం గుహ్యం గుహాయామివ స్థితం పరముత్కృష్టం జ్ఞాయతేఽనేనేతి జ్ఞానమ్, విషయస్య స్వానుభవం ప్రతి కారణత్వాత్। ప్రియేణైవ త్వత్కృతశుశ్రూషాదిజన్యప్రేమ్ణైవ వ్యాఖ్యాతమ్। యస్యార్థస్య ప్రకృష్టబోధేన సద్య ఏవ వీరాణాముపాసకానాం చక్రస్య సమూహస్యేశ్వరః “త్రితయభోక్తా వీరేశః" ఇతి శివసూత్రప్రతిపాదితలక్షణకో భవతీతి సర్వం శివమ్॥౮౫॥

ఇతి శ్రీభాస్కరోన్నీతే నిత్యాషోడశికామ్బుధేః।

వ్యాఖ్యానే సేతుబన్ధాఖ్యే విశ్రామః సప్తమోఽభవత్॥౭॥

అథ తృతీయః పటలః

పూజాసఙ్కేతమధునా కథయామి తవానఘే।

యస్య ప్రబోధమాత్రేణ జీవన్ముక్తః ప్రమోదతే॥౧॥

అథ క్రమప్రాప్తం పూజాసఙ్కేతం వక్తుం ప్రతిజానీతే–పూజాసఙ్కేతమితి। స్పష్టమ్। శ్రోతృజనప్రవృత్తయే ఫలమాహ–యస్యేతి। యస్య పూజాసఙ్కేతస్య ప్రబోధమాత్రేణ వక్ష్యమాణపరాదిత్రివిధభేదవతః కేవలపరిజ్ఞానేనైవ జీవన్నేవ ముక్తో జీవన్ముక్తః సన్ శివోఽహమస్మీతి మతిమాన్ ప్రమోదతే పరశివాహన్తామతిరేవ తు ప్రమోదహేతుః॥౧॥

ఏవం సార్ధైః పఞ్చాశీత్యా శ్లోకైర్మన్త్రసఙ్కేతముపదిశ్య క్రమప్రాప్తం పూజాసఙ్కేతముపదేష్టుం శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే–శ్రీభైరవ ఉవాచ (ఇత్యాది)। సఙ్కేతజ్ఞానమాత్రేణ జీవన్ముక్తశ్చేత్తాదృశవిభావనపూర్వకం చక్రపూజనేన తథాత్వం కైముతికన్యాయేనైవ సిధ్యతీతి భావః॥౧॥

తవ నిత్యోదితా పూజా త్రిభిర్భేదైర్వ్యవస్థితా।

పరా చాప్యపరా గౌరి తృతీయా చ పరాపరా॥౨॥

పూజాసఙ్కేతమారభతే–తవ నిత్యోదితేతి। ప్రకాశాత్మనో మమ విమర్శశక్తేర్విమర్శరూపిణ్యా యచ్ఛక్తేస్తవ నిత్యోదితా పూజా నిత్యం ప్రత్యహముదితా విహితా పూజా త్రిభిర్భేదైర్వ్యవస్థితా।

పూజానామాన్యాహ—పరా చాప్యపరేతి। ప్రథమా పూజా పరా ఉత్తమోచ్యతే। పరమశివాద్వైత ప్రథాత్మకత్వాదితరపూజాభ్యాముత్తమత్వమ్। తదుక్తం సఙ్కేతపద్ధత్యామ్—

న పూజా బాహ్యపుష్పాదిద్రవ్యైర్యా ప్రథితాఽనిశమ్।

స్వే మహిమ్న్యద్వయే ధామ్ని సా పూజా యా పరా స్థితా॥ ఇతి।

అపరా ద్వితీయా పూజా భేద ప్రథామాత్రసారా బాహ్యచక్రావరణార్చనారూపా అధమా।

న పూజా బాహ్యపుష్పాదిద్రవ్యైర్యా ప్రథితానిశమ్।

ఇతి పూర్వోక్తవచనాత్। తృతీయా పూజా పరాపరా। బాహ్యస్యాన్తరే ధామ్న్యద్వయే చిల్లయభావనామయీ మవ్యమా, పరాపరాత్మకత్వాత్॥౨॥

పూజాం విభజతే–(తవేత్యాది)। పూర్వచతుఃశత్యాం యా నిత్యా పూజా తవ కథితా సా త్రివిధా, న తు కామ్యా నైమిత్తికో వేత్యర్థః॥౨॥

ప్రథమాద్వైతభావస్థా సర్వప్రసరగోచరా।

ద్వితీయా చక్రపూజా చ సదా నిష్పాద్యతే మయా॥౩॥

ఏవం జ్ఞానమయే దేవి తృతీయా తు పరాపరా।

ఉత్తమా సా పరా జ్ఞేయా విధానం శృణు సామ్ప్రతమ్॥౪॥

తాసాం లక్షణాని క్రమేణాహ–ప్రథమాద్వైతేతి। ఆత్మా మనసా యుజ్యతే, మన ఇన్ద్రియేణ ఇన్ద్రియమర్థేనేతి పూర్వోక్తపరిపాట్యా సర్వేషామిన్ద్రియాణాం యే ప్రసరా వ్యాపారాస్తేషాం గోచరీభూతా। కోఽర్థః?

యత్ర తత్ర మనో యాతి బాహ్యే వాభ్యన్తరే ప్రియే।

తత్ర తత్ర పరావస్థా వ్యాపకత్వాత్ క్వ యాస్యతి॥

తత్ర తత్రాక్షమార్గేణ చైతన్యం వ్యజ్యతే ప్రభోః।

తస్య తన్మాత్ర ధర్మిత్వాచ్చిల్లయాద్భరితా స్థితా॥

ఇతి విజ్ఞానభైరవభట్టారకోక్త రీత్యా చిల్లయలక్షణాద్వైతప్రథా పరా పూజేత్యర్థః।

ద్వితీయేతి। ద్వితీయా చక్రపూజా అపరా పూజా చతురస్రాదిబైన్దవాన్తశ్రీ చక్రసదనావరణదేవతార్చనమపరా పూజేత్యర్థః। సదా నిష్పాద్యతే మయా సదా ప్రత్యహం మయా సర్వజ్ఞేనాపి నిష్పాద్యతే క్రియతే, అభేదప్రతీతిబోధకత్వాత్। అభేదప్రతీత్యర్థమపరా పూజా సదా సర్వైరపి జ్ఞానిభిః కార్యేత్యర్థః। అన్యథా అద్వైతమితి ప్రసక్తప్రతి షేధః స్యాత్, న చ తథా యుక్తమ్। తదుక్తం తన్త్రావలోకే—

లబ్ధరూపే క్వచిత్కిఞ్చిత్తాదృగేవ నిషిధ్యతే।

విధానమన్తరేణాతో న నిషేధస్య సంభవః॥3॥

పరాపరపూజామాహ—ఏవమితి। ఏవం జ్ఞానమయే పూర్వోక్తాద్వైతభావనామయే ధామ్ని బాహ్యస్య పృథగాత్మకావరణార్చనారూపస్య కర్మణో జ్ఞానమయతావిశ్రాన్తిస్తృతీయా పరాపరా పూజా। తదుక్తమభియుక్తైః—

ప్రకాశైకఘనే ధామ్ని వికల్పప్రసారాదికాన్।

నిక్షిపేత్ స్వార్చనద్వారా వహ్నావివ ఘృతాహుతీః॥ ఇతి।

పూజావిధానమాహ—ఉత్తమేతి। ఉత్తమా సా పరా పూజా। పరాపూజాయా ఉత్తమత్వకథనాదితరయోరపరపరాపరపూజయోరధమత్వం మధ్యమత్వం చోపలక్షయతి। సా జ్ఞేయా జ్ఞానగమ్యా పరాపూజా పశ్చాద్వక్ష్యతే। అస్యా జ్ఞేయత్వాత్ పరత్వమత్ ఏవోత్తమత్వఞ్చేత్యర్థః। సామ్ప్రతం జ్ఞయాయాః పూజాంయా విధానం శృణు॥౪॥

తాః క్రమేణ లక్షయతి–(ప్రథమేత్యాది)। ద్వైతభానసామాన్యాభావే పరా। అద్వైతభానసామాన్యాభావం త్వపరా। ద్వైతవిలయాభ్యాసదశాయాం పరాపరేతి పూజాత్రయలక్షణాని। న విద్యతే ద్వైతం యస్మిన్నేతాదృశో భావోఽన్తఃకరణవృత్తివిశేషస్తత్ర తిష్ఠతి విషయీభవతి। ప్రకర్షేణ చరన్తి విషయాభిముఖీభవన్తీతి ప్రచరాణీన్ద్రియాణి। తేషాం గోచరో విషయః। సర్వేన్ద్రియజన్యేషు జ్ఞానేషు యే విషయాస్తేషు సచ్చిదానన్దాంశస్యానుగతస్య భానమ్, న త్వనుగతయోనమిరూపయోః। తదిదమ్— "ఋతమ్భరా తత్ర ప్రజ్ఞా" ఇతి యోగసూత్రప్రసిద్ధం జ్ఞానమ్। సా ప్రథమా పూజా పరానామ్నా—

యత్ర యత్ర మనో యాతి బాహ్యే వాభ్యన్తరే ప్రియే।

తత్ర తత్రాక్షమార్గేణ చైతన్యం వ్యజ్యతే ప్రభోః॥

ఇత్యభియుక్తోక్తిషు ప్రసిద్ధా। యా పూర్వతన్త్రే భూగృహాదిబిన్ద్వన్తపూజా వర్ణితా, యా మయా ప్రత్యహం క్రియతే సా ద్వితీయా। సేయం పరపూజాధికారిణాపి కార్యేతి ద్యోతనాయేత్థ—

ముక్తమ్। జ్ఞానమయే చిదేకస్వభావే బ్రహ్మణి స్వస్యాత్మనః ప్రథా అభేదేన ప్రస్ఫురణమ్, ఉభయాభేదాభ్యాస ఇతి యావత్। సా తృతీయా—

ప్రకాశైకఘనే ధామ్ని వికల్పాన్ ప్రసవాదికాన్।

నిక్షిపామ్యర్చనద్వారా వహ్నావివ ఘృతాహుతీః॥

ఇత్యాదినాభిక్తైరుక్తా। ఏతాసు పరైవోత్తమా జ్ఞేయా। పరాపరా తు మధ్యమా। అపరా త్వధర్మత్యర్థాదుక్తం భవతి। ఏతాసాం విధానమితికర్తవ్యతాం చ సమ్ప్రతి క్రమేణ శృణ్విత్యర్థః॥౩–౪॥

మహాపద్మవనాన్తస్థే వాగ్భవే గురుపాదుకామ్।

ఆప్యాయితజగద్రూపాం పరమామృతవర్షిణీమ్॥౫॥

సఞ్చిన్త్య పరమాద్వైతభావనామృతఘూర్ణితః।

దహరాన్తరసంసర్పన్నాదాలోకనతత్పరః॥౬॥

వికల్పరూపసంజల్పవివముఖోఽన్తర్ముఖః సదా।

(చిత్కలోల్లాసదలితసంకోచస్త్వతిసున్దరః)

ఇన్ద్రియప్రీణనద్రవ్యైర్విహితస్వాత్మపూజనః॥౭॥

విధానమేవ వివృణోతి—మహాపద్మని। మహాపద్మవనం బ్రహ్మరన్ధ్ర ధోముఖసితసహస్రదలాకులకమలం పద్మదలైరాకులత్వాద్ వనమివ వనమ్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

యావదూర్ధ్వాకులం పద్మం సహస్రారమధోముఖమ్।

శ్వేతం చ నిష్కలాశక్తిమవ్యం చాసఙ్ఖ్యశక్తికమ్॥

వ్యాపినీకేవలం శశ్వదమృతోఘ ప్రహర్షిణమ్।

మహాపద్మవనం చైవ సమనా తస్య చోపరి।

తస్యాన్తః కణికామధ్యే తత్స్థే వాగ్భవరూపిణి॥ఇతి।

పూర్వోక్తరీత్యా వాచః పర పశ్యన్తీమధ్యమవైఖర్యో భవన్త్యస్మాదితి వాగ్భవం త్రికోణమ్। తత్ర గురుపాదుకామ్

గుణతే తత్త్వమాత్మీయమాత్మీకృతజగత్త్రయమ్।

ఉపాయోపేయరూపాయ శివాయ గురవే నమః॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా విశ్వగురోః పరమశివస్య పాదుకామ్।

స్వప్రకాశశివమూర్తిరేకికా తద్విమర్శతనురేకికా తయోః।

సామరస్యవపురిష్యతే పరా పాదుకా పరశివాత్మనా గురోః॥

ఇత్యస్మద్గురుక్తరీత్యా త్రిభేదఘతామాప్యాయితజగద్రుపాం శిశిరతరనిశాకరరశ్మినిఫాలనాత్ ప్రసరణాద్ ఆప్యాయితామ్ అనుప్రాణితచరాచరాం పరమామృతవర్షిణీం నిరన్తరనిబిడచిద్రసాసారవర్షిణోం సంచిన్త్య స్వాత్మతయా విమృశ్య గురుపాదుకాపరామర్శనానన్తరమేవయసాదస్వీకారమాహపరమాద్వతేతి। పరమశివ స్తేనాద్వైతభావనా సైవాహమస్మీతి సమావేశరూపా సైవామృతమిత్యభివ్యజ్యతే, మదహేతుత్వాత్। తత్కృతేన మదేన ఘూర్ణితో ముదితః।

స్వప్రకాశవపుషా గురుః శివా

యః ప్రసీదతి పదార్థమస్తకే।

తత్రప్రసాదమిహ తత్త్వశోధనం

ప్రాప్య మోదముపయాతి భావుకః॥

ఇత్యస్మద్గురూక్తరీత్యా పరమశివాద్వైతభావనాలక్షణగురుప్రసాదస్వీకారసముల్లసత్పరమానన్దపరవశ ఇత్యశ్చః।

ప్రసాదస్వీకారానన్తరమాన్తరజపమేవాహ—దహరాన్తరేతి।

దహరం విపాప్మం పరవేశ్మభూతం

హృత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థమ్॥ ఇతి।

"దహరోఽస్మిన్నన్తరాకాశః" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా హృదయాబ్జమధ్యగతమాకాశం దహరమిత్యుచ్యతే దహరమేవ దహరం తదన్తరే సంసర్పన్నాదస్తస్యాలాకనం విభావనం తత్ర తత్పరః। తదుక్తమభియుక్తైః—

ఆనన్దలక్షణమనాహతనామ్ని దేశే

నాదాత్మనా పరిణతం తవ రూపమాశే।

ప్రత్యఙ్ముఖేన మనసా పరిచీయమాన

శంసన్తి నేత్రసలిలైః పులకైశ్చ ధన్యాః॥ ఇతి।

సంయమ్యేన్ద్రియసఞ్చారం ప్రోచ్చరేన్నాదమాన్తరమ్।

ఏష ఏవ జపః ప్రోక్తో న తు బాహ్యజపో జపః॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా ఆన్తరం నాదానుసంధానలక్షణం జపం కుర్యాత్। న తు నానావిధోచ్చారణలక్షణం బాహ్యజపం కుర్యాత్। వికల్పేతి। వికల్పరూపాణాం

నానావిధరూపాణామక్షరాణాం సంజల్ప ఉచ్చారః, తల్లక్షణబాహ్యజపవిముఖః। తదుక్తం (విజ్ఞానభైరవభట్టారకైః—

భూయో భూయః పరే భావే భావనా భావ్యతే హి యా)।

జపరోఽన్తః స్వయం నాదో మన్త్రాత్మా జప ఈదృశః॥ "ఇతి।

తాదృశమేవ ధ్యానమపి కుర్యాదిత్యాహ– అన్తర్ముఖ ఇతి। తత్ర– "ప్రత్యయైకతానతా ధ్యానమ్" ఇతి యోగపాతఞ్జలోక్తరీత్యా విజాతీయప్రత్యయా నన్తరితసజాతీయప్రత్యయప్రవాహ లక్షణధ్యానేన సదాన్తఃశబ్దసూచితేనాన్తర్ముఖః పరమశివాద్వైతభావనాపరో భూయాదిత్యర్థః। తదుక్తం విజ్ఞానభైరవభట్టారకైః—

ధ్యానం యా నిష్కలా చిన్తా నిరాకారా నిరాశ్రయా।

న తు ధ్యానం శరీరస్య ముఖహస్తాదికల్పనా॥ ఇతి।

చిత్కలోల్లాసదలితసఙ్కోచస్త్వతిసున్దరః। ఇతి।

చిదమ్బుధి మహాభఙ్గభిన్నసఙ్కోచ సున్దరః।

ఇత్యస్మద్గురుక్తరీత్యా పరికల్పితపరిపూర్ణాహం భావః। అత ఏవాతిసున్దరః మహాత్రిపురసున్దరీ-నామధేయపరచిత్కలాల్లాసాస్పదపరమసున్దరపరమప్రేమాస్పదపరమశివాభిన్న ఇత్యర్థః।

పూజామప్యేతాదృశీమేవ కుర్యాదిత్యాహ— ఇన్ద్రియేతి। ఇన్ద్రియాణి శ్రోత్రాదీని, తేషాం ప్రీణనాని ద్రవ్యాణి విశిష్టశబ్దస్పర్శరూపరస గన్ధాః, తైర్విహితం స్వాత్మదేవత యాః పూజనం యేన తథావిధః। తదుక్తం ముఖ్యామ్నాయ రహస్యవిధౌ—

ఇన్ద్రియద్వారసంగ్రాహ్యైగన్ధా "ద్యైరాత్మదేవతామ్।

స్వభావేన సమారాధ్యజ్ఞాతుఃసోఽయం మహామఖః। ఇతి।

జగ్ధిపానకృతోల్లాసరసాస్వాదవిజృమ్భణాత్।

భావయేద్భరితావస్థాం మహానన్దస్తతో భవేత్॥

ఇతి చ విజ్ఞానభైరవభట్టారకోక్తరీత్యా శ్రోత్రాదీన్ద్రియవిషయశబ్దాద్యనుభవజనితేన మహానన్దేన సమరసీకరణం పరాపూజా ఇత్యర్థః ||౭||

తత్ర ప్రథమోపస్థితాం పరాం పూజామాహ త్రిభిః— (మహేత్యాది)। వ్యాపికాసమనయోర్మధ్యభాగే సహస్రదలకమలమేవ బహుదలావృతత్వాన్మహాపద్మవనమ్। తదన్తస్థం తత్కర్ణికామధ్యభాగస్థం వాగ్భవమేకారస్త్రికాణమితి యావత్। తత్ర గురుపాదుకా గురుపాదుకామన్త్రప్రతిపాద్యాం పరాశవాభిన్నాం స్వనాథాత్మికామకులామృతకుణ్డలినీమ్। ఆప్యాయితజగద్రూపాం శిశిరనిజరశ్మిప్రసరేణాప్యాయితచరాచరాం పరమామృతవర్షిణీ నిరన్తరనిబిడాచన్ద్రసాసారవర్షిణాం సఞ్చిన్త్య స్వాభిన్నా విభావ్య తాదృశ్యాః పరమాద్వైతభావనాయా మదేనానన్దేన ఘూర్ణితః సమో భూయాత్। సోఽయం గురుపూజోత్తరం తత్ప్రసాదస్వీకారరూపః। తదుక్తమభియుక్తైః —

స్వప్రకాశశివమూర్తిరేకికా తద్విమర్శతనురేకికా తయోః।

సామరస్యవపురిష్యతే పరా పాదుకా పరశివాత్మనో గురాః॥

స్వప్రకాశవపుషాన్గురుః శివా యః ప్రసీదతి పదార్థమస్తకం।

తత్ప్రసాదమిహ తత్త్వశోధనం ప్రాప్య మోదముపయాతి భావుకః। ఇతి।

ప్రసాదం స్వీకృత్యాన్తరం జయం కుర్యాదిత్యాహ— దహరేతి। దహరం హృదయాకాశం తస్యాన్తరే మధ్యే సంసర్పతో నాదస్య సర్వమన్త్రప్రకృతిభూతస్యానాహతధ్వనేరా లోకనే శ్రవణానుసన్ధానే తత్పర ఆసక్తః। అత ఏవ వికల్పరూపో బహుకోటికో ద్వైతకవలితో యః సఙ్కల్పో వాచికమానసాన్యతరోచ్చారణరూపో జపస్తత్ర విముఖస్తస్మాత్పరావృత్తః। సదాన్తర్ముఖోఽబహిఃప్రసృతమనస్కః। ఉక్తఞ్చ పఞ్చమే పటలే—

సంయతేన్ద్రియసఞ్చారం ప్రోచ్చరేన్నాదమాన్తరమ్।

ఏష ఏవ జపః ప్రోక్తో న తు బాహ్యజపో జపః॥ ఇతి।

చిత్కలాయా అద్య యావత్ సఙ్కుచితత్వేన భాతాయా ఉల్లాసేన సర్వతః ప్రసృమరత్వరూపాపరిచ్ఛిన్నత్వ విభావనేన దలితః సంకోచః పరిచ్ఛిద్య భానం యస్య సః। అత ఏవాతిసున్దరః పరపూజాజన్యసున్దరీభావాత్మకఫలానుభవితా సన్నిత్యర్థః॥౫-౭ ||

"నాదేవో దేవమర్చయేత్", "శివో భూత్వా శివం యజేత్" ఇత్యాదివచనైః పరస్యాః పూజాయా అపరపూజాపరాపరపూజే ప్రత్యఙ్గత్వం మన్యమానః పరపూజామనుపసంహరన్నేవాపరాం పూజా పరాఞ్చ పూజాం తన్త్రేణాహ— (ఇన్ద్రియేత్యాది)। ఇన్ద్రియాణా ప్రీతిజనకాని గన్ధాదీని ద్రవ్యాణి తైరాత్మరూపాయా దేవతాయాః పూజనం విదధ్యాత్।

తదుక్తమామ్నాయరహస్యే—

ఇన్ద్రియద్వారసంగ్రాహ్యైర్గన్ధాద్యైరాత్మదేవతా।

స్వభావేన సమారాధ్యా జ్ఞాతుః సోఽయం మహామఖః॥ ఇతి।

ఈదృశాత్మపూజోత్తర న్యాసాన్ దేవతాసంఘస్య స్వశరీరం-వస్థాపనరూపాంశ్చతుశ్చత్వారింశత్సంఖ్యాన్నిర్వర్త్తయదారభేత। ఆత్మపూజాన్యాసజాలయాః పఠతః ప్రాప్తస్య పౌర్వాపర్యస్య వక్ష్యమాణకతిపయపదార్థానా శ్రౌతక్రమానురోధినోత్తరకాలమత్ర ఏవ పర్యవసానం న పునరవ్యవహితోత్తరత్వే। ఇదఞ్చ ప్రాచామనురోధేన వ్యాఖ్యాతమ్। వస్తుతస్తు సర్వప్రచరగోచరేత్యుపక్రమస్యైవేన్ద్రియప్రీణనైరిత్యుపసంహారపూర్వకమపరపూజాఙ్గత్వవిధానమ్, తేన గన్ధాదిభిః పూజనమితి పరప్రజా శరీరమేవ న త్వాత్మపూజ। తస్యా న్యాసజాలోత్తరమావిపాత్రాసాదనోత్తరకాలికత్వాత్। తతశ్చ శిరస్థితగురార్ధహరస్థనాదవిద్యాయాః సర్వావసాయిచిత్కలారూపదేవ్యాత్మనశ్చాద్వైతమానమమకాల సకలేన్ద్రియైర్విషయాన్ భుఞ్జానస్తజ్జన్యానన్దధారామాత్రవిషయక-నిర్వికల్పకజ్ఞానైకసారతతరనిఖిలవిప్రమోషేణ కఞ్చిత్కాలమవస్థానం పరా పూజేత్యేతావదర్థపరోఽయం గ్రన్థసన్దర్భో యోజ్యః। తేనేదృశపరపూజనావ్యవధానేనైవ న్యాసాః కర్తవ్యా ఇతి ధ్యేయమ్॥ ౮॥

న్యాసం నిర్వర్తయేద్దేహే షోఢాన్యాస పురఃసరమ్।
గణేశైః ప్రథమో న్యాసో ద్వితీయస్తు గ్రహైమతః॥ ౮॥

నక్షత్రైశ్చ తృతీయః స్యాద్యోగినీభిశ్చతుర్థకః।
రాశిభిః పఞ్చమో న్యాసః షష్ఠః పీఠైర్నిగద్యతే॥ ౯॥

షోఢాన్యాసస్త్వయం ప్రోక్తః సర్వత్రైవాపరాజితః।
ఏవం యో న్యస్తగాత్రస్తు స పూజ్యః సర్వయోగిభిః॥ ౧౦॥

నాస్త్యస్య పూజ్యో లోకేషు పితృమాతృముఖో జనః।
స ఏవ పూజ్యః సర్వేషాం స స్వయం పరమేశ్వరః॥ ౧౧॥

షోఢాన్యాసవిహీనం యం ప్రణమేదేష పార్వతి।
సోఽచిరాన్మృత్యుమాప్నోతి నరకం చ ప్రపద్యతే॥ ౧౨॥

అథ అపరాపూజాం వక్తుం తదఙ్గభూతం బాహ్యన్యాసమాహ–న్యాసమితి। షోఢా న్యాసో గణేశేత్యాద్యసూత్రే సూచితః। దేహే స్వస్యేతి శేష। షోడా షట్ప్రకారకో న్యాసః।

తత్రప్రకారాణాం గణనామాహ—గణేశైరితి। ఇతి సుగమమ్। న్యాసం న్యాసజాతం జాతావేకవచనమ్। నిర్వర్తయేదితి శేషః॥౨॥

షోఢా షట్ప్రకారన్యాస ఏక ఏవ తత్రప్రకారం షోఢాన్యాసమాహాత్మ్యం ఫలం చాహ—షోఢేతి।

ప్రోక్తోఽయం షోఢా న్యాసః సర్వత్ర సర్వలోకేష్వపి, అపరాజితః అప్రతిహతసామర్థ్యః। ఏవం వక్ష్యమాణక్రమేణ యో న్యస్తగాత్రః షోఢాన్యాససామర్థ్యాచ్ఛిన్నపాశత్వాత్ స్వయమేవ పరమేశ్వరః। అత ఏవ లోకేషు జనేషు స ఏవ యోగిభిః పూజ్యః। కిం బహునా, సర్వషామపి

పూజ్యః, నాస్త్యస్య పూజ్యః కోఽపి లోకే। అస్తి యది చేదేష బలాదన్యస్మై ప్రణమతి స మృతో భవేద్ నరకం చ ప్రయాతీత్యర్థః॥౧౦-౧౨॥

షోఢాన్యాసం లక్షయతి—(గణేశైరిత్యాది)। గణేశ(శాది)నామఘటిత (న్యాసావాన్త)రాపూర్వాణి(ణాం) షట్కమ్। తజ్జన్య పరమాపూర్వమ్। తదృశపరమాపూర్వజనకత్వ శక్యతావచ్ఛేదకాకృత్య ప్రవృత్తః షాఢాన్యాసస్తత్ప్రఖ్యన్యాయేన కర్మనామధేయమ్॥ ౯-౧౦॥

షోఢాన్యాసస్య మహిమానమావిష్కరోతి—(ఏవమిత్యాది)। యం ప్రణమేదిత్యస్య క్రోధేన ప్రణమేదిత్యర్థం ఇతి సౌభాగ్యరత్నాకరే స్థితమ్। యుక్తఞ్చైతత్,

స్వం వాయుమగ్నిం సలిలం మహీఞ్చ జ్యోతీంషి సత్త్వాని దిశో ద్రుమాదాన్।

సరిత్సముద్రాశ్చ హరేః శరీర యత్కిఞ్చ భూతం ప్రణమేదనన్యః॥

ఇతి విష్ణుభాగవతోక్తరీత్యా దేవ్యనన్యస్య సవత్ర దేవాభావనాయా ఆవశ్యకత్వేన సవస్యాపి నమస్కార్యత్వాత్ ప్రత్యుతానమస్కార్యత్వావచ్ఛేదికాయాః స్వాపేక్షయాఽపకృష్టతాయా భేదవ్యాప్యాయాః పునః పునర్విభావనేనాద్వైతాపాస్తివిరోధాపత్తేః, విజాతాయప్రత్యయాతరస్కారాభావాత్। న చ స్వాపేక్షయాత్కృష్టతాయా నమస్కాయతావచ్ఛేదికాయా అపి భేదవ్యాప్యత్వేన స దోషస్తుల్య ఏవేతి వాచ్యమ్, మిథస్తుల్యానామపి "అన్యోన్యగురవో విప్రాః" ఇత్యాదివచనః పరస్పరం విధానేనాన్యాపకృష్టతాయా ఏవ(వా)నమస్కార్యతావచ్ఛేదకత్వాత్। న చ స్వనమస్కారనిరాసాయ స్వభిన్నత్వస్యాపి తత్ర విశేషణీయత్వేన తద్దోషతాదవస్థ్యం శఙ్కయమ్, స్వస్మిన్నపి బ్రహ్మభావనయా "తస్మై మహ్యం నమో నమః" ఇత్యాద్యభియుక్తవచనాచ్చ స్వనమనస్యేష్టత్వాత్, అనన్య ఇతి పదేన భాగవతేఽప్యస్యార్థస్య జ్ఞాపితత్వాత్। తస్మాద దృశోపాసకకర్తృకసక్రోధప్రణామమాత్రేణాపి ద్వేష్టురనిష్టం భవతి, కిముత శాపాభిచారాద్వినేత్యర్థః। తేన సర్వపూజ్యత్వసమర్థనేఽస్య తాత్పర్యమ్। ఏవమేవ శక్తిన్యాసకర్తృనమనోయాస్ఫాటనావేదకవాక్యేఽప్యున్నేయమ్। సుగమమన్యత్॥౧౧-౧౨॥

షోఢాన్యాసప్రకారం చ కథయామి తవానఘే।

విఘ్నేశో విఘ్నరాజశ్చ వినాయక శివోత్తమౌ॥౧౩॥

విఘ్నకృద్విఘ్నహర్తా చ గణరాట్ గణనాయకః।
ఏకదన్తో ద్విదన్తశ్చ గజవక్త్రో నిరఞ్జనః॥౧౪॥

కపర్దవాన్ దీర్ఘముఖః శఙ్కుకర్ణో వృషధ్వజః।
గణనాథో గజేన్ద్రశ్చ శూర్పకర్ణస్త్రిలోచనః॥౧౫॥

లమ్బోదరో మహానాదశ్చతుర్మూర్తిః సదాశివః।
ఆమోదో దుర్ముఖశ్చైవ సుముఖశ్చ ప్రమాదకః॥౧౬॥

ఏకపాదో ద్విజిహ్వశ్చ శూరో వీరశ్చ షణ్ముఖః।
వరదో వామదేవశ్చ వక్రతుణ్డో ద్విరణ్డకః॥౧౭॥

సేనానీర్గ్రామణీర్మత్తో విమత్తో మత్తవాహనః।
జటీ ముణ్డీ తథా ఖడ్గీ వరేణ్యో వృషకేతనః॥౧౮॥

భక్ష్యప్రియో గణేశశ్చ మేఘనాదో గణేశ్వరః।
తరుణారుణసఙ్కాశాన్ గజవక్త్రాన్ త్రిలోచనాన్॥౧౯॥

పాశాఙ్కుశవరాభీతిహస్తాన్ శక్తిసమన్వితాన్।
ఏతాంస్తు విన్యసేద్దేహే మాతృకాన్యాసవత్ప్రియే॥౨౦॥

షోఢాన్యాసప్రకారం వక్తుం ప్రతిజానీతే—షోఢేతి। ఇతి స్పష్టమ్। తత్రప్రకారమాహ–విఘ్నేశ ఇతి। (గ్రన్థాన్తరే—

ఏతే గణేశవణీనామేకపఞ్చాశతః క్రమాత్।
శ్రీశ్చ హ్రీశ్చైవ తుష్టిశ్వ శాన్తిః పుష్టిః సరస్వతీ॥

రమా మేధా తథా కాన్తిః కామినీ మోహినీ బలా।
తీవ్రా చ జ్వాలినీ నన్దా సురసా కామరూపిణీ॥

ఉగ్రా చ జయినీ సత్యా విఘ్నేశానీ సురూపిణీ।
కామదా మదజిహ్వా చ వికటా ఘూర్ణితాననా॥

భూతిర్భూమిః సతీ రమ్యా మానుషీ మకరధ్వజా।
వికర్ణా భ్రకుటీ లజ్జా దీర్ఘఘోణా ధనుర్ధరా।
తథైవ యామినీ రాత్రిశ్చన్ద్రకాన్తా శశిప్రభా॥

లోలాక్షీ చపలా ఋద్ధిర్దుర్భగా సుభగా శివ)।
దుర్గా గుహప్రియా కాలీ లలజ్జిహ్వా చ శక్తయః॥)
నామాన్యేతాని నాత్ర వ్యాఖ్యేయానీతి।
తేషాం ధ్యానమాహ–తరుణారుణేతి।

తరుణారుణసఙ్కాశాన్ తరుణారుణసవర్ణాన్। గజవక్త్రమిత్ర వక్త్రం యేషాం తే గజవక్త్రాస్తాన్| ఊర్ధ్వకరయోః పాశాఙ్కుశౌ। అధఃకరయోర్వరాభయే దుధానాన్ | పుష్ట్యాదిభిః సమన్వితాన్। అత్ర సూచితానాం నామ్నామాగమాన్తరపద్ధతిషు చోక్తత్వాన్న వదామః। న్యాసస్థానాన్యాహ— ఏతాన్ గణేశాన్। మాతృకావైఖరీస్థానేషు న్యసేదిత్యర్థః॥౧౩-౨౦॥

అత్ర విఘ్నేశాదన్యేకపఞ్చాశన్నామాని। ఏతేషు తన్త్రభేదేన క్వచిత్క్వచిన్నామభేదా నామైకదేశభేదాశ్చ దృశ్యన్తే। యథ త్రిలోచనస్థానేఽగ్నినేత్ర ఇతి దీర్ఘముఖస్థానే దీర్ఘవక్త్ర ఇతి, కపదభృత్స్థానే కపర్దవానిత్యాది॥౧౩-౧౮॥

ఏతేషాం ధ్యానమాహ—(తరుణేత్యాది)। తరుణారుణీ మధ్యాహ్నాదిత్యః। వామోర్ధ్వకరమారభ్య వామాధఃకరపర్యన్తమాయుధాని। శక్తిసమన్వితాన్ పుష్ట్యాదిభిః శ్రయాదిభిర్వాతన్త్రభేదేన షడ్విధలక్షణతయోక్తాభిః శక్తిభిః సహితాన్। సత్సాహిత్యఞ్చ న ధ్యానమాత్రేణ, అపి తు తన్నామ్నాం మన్త్రేఽపి యోగః। తత్ర కేచిద్విఘ్నేశ్వరాయ శ్రియై నమ ఇత్యాదివ్యస్తప్రయోగం లిఖన్తి। పరే తు విఘ్నేశ్వరశ్రీభ్యాం నమ ఇతి ద్వన్ద్వసమాసమాహుః। నవ్యాస్తు—భవానీశఙ్కరాభ్యాం లక్ష్మీనారాయణాభ్యామిత్యేవం శక్తినామ్నః ప్రాథమ్యేనైవ బహుశః ప్రయోగదర్శనాచ్ఛ్రీవిఘ్నేశ్వరాభ్యామిత్యేవ ప్రయోగో యుక్త ఇత్యాహుః। ఇదం త్వత్ర వక్తవ్యమ—అస్తు శక్తినామ్నః ప్రాథమ్యమ్, “విఘ్నేశ్వరః శ్రియా యుక్తో విఘ్నరాజస్తథా హ్రియా" ఇత్యాదిజ్ఞానార్ణవవాక్యే గణేశతచ్ఛక్త్యోః పాఠక్రమస్యావివక్షితత్వాత్, “శాన్త్యా యుక్తః శివోత్తమః" ఇత్యస్య విపరీతక్రమస్యాపి దర్శనాత్, పరన్తు “సహయుక్తేఽప్రధానే" ఇతి సూత్రానుసారేణ శక్తివాచకపదోత్తరతృతీయాభిస్తాసామప్రాధాన్యావగమాచ్ఛాన్త్యా యుక్త ఇత్యాదావపి విశేషణవిశేష్యభావేన గణేశస్యైవ ప్రాధాన్యావగమాత్ "గణేశైః ప్రథమో న్యాసః" ఇతి ప్రకృతతన్త్రేఽపి గణేశానామేవ తృతీయయా నిరపేక్షకరణత్వోక్తః, ఉభయోః సమప్రాధాన్యే చ విఘ్నేశ్వరాదిపదోత్తరమివ శ్రయాదిపదోత్తరమపి ప్రథమావిభక్తేరేవ యుక్తతయా తృతీయావిభక్తీనాం యుక్తసహితాదిపదానాం చావివక్షితార్థకత్వకల్పనాపత్త్యా ద్వయోః సమప్రాధాన్యావేదకద్వన్ద్వసమాసోమానాభావపరాహతః। యుగ్మస్య తన్త్రేణ న్యాసవిధానే తు పరస్పరసాహిత్యబోధకద్వన్ద్వో యోగ్యః స్యాత్। యుగ్మస్యాపి క్రమేణ న్యాసే తు పరస్పరసాహిత్యవిశేషణేన భిన్న ఏవ ప్రయోగః। అత ఏవ రుద్రయామలే మహాగణపతితర్పణప్రకరణే—“సిద్ధ్యామోదాదియుగ్మాని తర్పయేత్కామతస్తతః" ఇతి విధాయ మన్త్రోద్ధారః సహితపదయుక్త ఏవ కృతః—

ప్రణవం పూర్వముచ్చార్య తతో లక్ష్మీం సముచ్చరేత్।

తతో గణేశబీజఞ్చ సిద్ధ్యా చ సహితం తతః॥

ఆమోదం తర్పయామీతి చతుర్వారం తథైవ తు।

ఆమోదసహితాం సిద్ధిం తర్పయామి క్రమాచ్చతుః॥ ఇత్యాది।

ప్రకృతే తు యుగ్మస్య తన్త్రేణ క్రమేణ వా దేవతాత్వాభావాద్బీజసహితస్యైవ గణేశస్య దేవతాత్వాద్బీజసహిత విఘ్నేశాయ నమ ఇత్యాదిరేవ ప్రయోగో యుక్త ఇతి ధ్యేయమ్। మాతృకాస్థానవత్, యథాసంఖ్యమేకైకమాతృకాక్షరవత్తత్స్థానవచ్చేతి న్యాసక్రియావిశేషణమ్। తేన మతుబయం న బతిః। తతశ్చ—అం శ్రీయుక్తాయ విఘ్నేశాయ నమ ఇత్యుక్త్వా శిరసి న్యసేదిత్యాదిః ప్రయోగ ఊహ్యః॥౨౦॥

స్వరస్తు సహితం సూర్యం హృదయాఘః ప్రవిన్యసేత్।
బిన్దుస్థానే సుధాసూతిం యాదివర్ణచతుష్టయైః॥౨౧॥

భూపుత్రం లోచనద్వన్ద్వే కవర్గాధిపతిం ప్రియే।
హృదయే విన్యసేచ్చుక్రం చవర్గాధిపతిం పునః॥౨౨॥

హృదయోపరి విన్యస్యేట్టవర్గాధిపతిం బుధమ్।
బృహస్పతిం కణ్ఠదేశే తవర్గాధిపతిం ప్రియే॥౨౩॥

నాభౌ శనైశ్చరం దేవి పవర్గేశం సురేశ్వరి।
వక్త్రేశాదిచతుర్వర్ణైః సహితం రాహుమేవ చ॥౨౪॥

క్షకారసహితం కేతుం పాయౌ దేవేశి విన్యసేత్। ఇతి।
(రక్తం శ్వేతం తథా రక్తం శ్యామం పీతం చ పాణ్డురమ్।
కృష్ణం ధూమ్రం ధూమ్రధూమ్రం భావయేద్రవిపూర్వకాన్॥

కామరూపధరాత్ దేవి దివ్యామ్బరవిభూషణాన్।
వామోరున్యస్తహస్తాంశ్చ దక్షహస్తవరప్రదాన్॥)
లలాటే దక్షనేత్రే చ వామే కర్ణద్వయే పునః॥౨౫॥

పుటయోర్నాసికాయాశ్చ కణ్ఠే స్కన్ధద్వయే పునః।
పశ్చాత్కూర్పరయుగ్మే చ మణిబన్ధద్వయే పునః॥౨౬॥

స్తనయోర్నాభిదేశే చ కటిబన్ధే తతః పరమ్।
ఊరుయుగ్మే తథా జాన్వోర్జఙ్ఘయోశ్చ పదద్వయే॥౨౭॥

[ఆద్యయుగ్మన్తథా చైకం తతస్త్రీణి చతుష్టయమ్।
ఏకమేకం ద్వయఞ్చేతి స్వరాః ప్రోక్తాశ్చతుర్దశ॥౨౮॥

వ్యఞ్జనేష్వేకముభయం ద్వయం న్యస్యేదతః పరమ్।
ఏకం యుగ్మం ద్వయన్ద్వన్ద్వమేకం యుగ్మం ద్వయన్తతః॥౨౯॥

ఏకం త్రయం తథా చైకం ఏకమేకం ద్వయన్తథా।
ఏకం ద్వయం త్రయం పచాల్లక్షం అం మశ్చతుష్టయమ్॥౩౦॥

అశ్విన్యాదేః పురో భాగే దత్వా చక్రమతో న్యసేత్]
జ్వలత్కాలానలప్రఖ్యా వరదాభయపాణయః॥౩౧॥

నతిపాణ్యోఽశ్వినీపూర్వాః సర్వాభరణభూషితాః।
ఏతాస్తు విన్యసేవి స్థానేష్వేషు సురార్చితే॥౩౨॥

గ్రహన్యాసమాహ—స్వరైరితి। స్వరైరకారాదివిసర్గాన్తైః షోడశభిః సహితమాదౌ నామ్నా) సూర్యే హృదయాధో విన్యసేద్ బిన్దుస్థానే లలాటే। అత్రైవోక్తమ్— "దీపాకారాఽర్ధమాత్రశ్చ లలాటే వృత్తమిష్యతే" ఇత్యాదినా।

సుధాసూతిం చన్ద్రమనం యాదివర్ణచతుష్టయైః। యరలవైశ్చతుర్భిర్విన్యసేదిత్యన్వయః। భూపుత్రమఙ్గారకం లోచనద్వన్ద్వే కవర్గస్యోపరిస్థితమధిపతిం విన్యసేత్। హృదయే వక్షసి స్పష్టమన్యత్ పాయౌ దేవేశి విన్యసేదిత్యన్తమ్।

నక్షత్రాణాం స్థానాని న్యాసం చాహ—కటిబన్ధ ఇతి।

కటిబన్ధయోరితి ద్వన్ద్వపరమ్, అన్యథా సప్తవింశతిసంఖ్యా న ఘటతే। కర్ణద్వయ ఇతి దక్షిణాదితః, దక్షనేత్రే వామే చేతి క్రమస్యోపక్రాన్తత్వాత్। వరదాభయపాణయః। నతిపాణ్య ఇత్యుక్త్యా బాహుచతుష్టయం గమ్యతే। శేషం సుగమమ్॥౨౧-౩౨॥

గ్రహాణాం న్యాసమాహ—(స్వరైరిత్యాది) స్వరైరకారాద్యైః షోడశభిః। హృదయాధో హృజ్జఠరసన్ధౌ। హృదయ ఏవేతి తన్త్రాన్తరే। బిన్దుస్థానే। జ్ఞానార్ణవానుగుణ్యాయ భ్రూమధ్య ఇతి తదర్థః। లలాట మధ్య ఇతి కేచిత్। తన్న, "తత్రాఽఽధారఞ్చ హృద్బిన్దుస్థానఞ్చ పరికీర్తితమ్" ఇతి స్వచ్ఛన్దతన్త్రోక్తవచనే బిన్దుస్థానపదస్య భ్రమధ్యపరత్వేన త్రైరేవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్। సుధాసూతి చన్ద్రమ్। యాదివర్ణచతుష్టయైః యరలవైః సహితమ్। సంఖ్యాయా అవయవే తయప్। అవయవాభిప్రాయేణైవ బహువచనమ్। భూపుత్రం మఙ్గలమ్। కవర్గాధిపతిమితి తు కవర్గసాహిత్యధ్వననాయ। ఏవమగ్రే। హృదయోపరి కణ్ఠకూపాధః। హృదయాధో బుధ ఇతి తు తన్త్రాన్తరే। శాదిచతుర్వర్ణైః శపసహైః। క్షకారసహితమితి, పాయౌ గుదే, తన్త్రాన్తరే తు లకారక్షకారాభ్యాం యోగ ఉక్తః। యది పునస్తన్త్రాన్తరానుగుణ్యాయ ప్రకృతతన్త్రస్థః క్షకారో లకారస్యాప్యుపలక్షణపరత్వేన వ్యాఖ్యాయతే తదా నక్షత్రన్యాసే "క్షకారేణ తతో బిన్దువిసర్గాభ్యాఞ్చ రేవతీ" ఇతి జ్ఞానార్ణవవచనేఽపి తుల్యన్యాయేన తన్త్రాన్తరానుగుణ్యాయ క్షకారస్య లకారోపలక్షణపరత్వావశ్యకతయా "లం క్షం అం అః రేవత్యై నమః" ఇతి పద్ధతికారాణాం లేఖో నిర్మూల ఇతి సున్దరీమహోదయోక్తిరనాదర్తవ్యా। అత్ర అం ఆం సూర్యాయ నమః, హృదయాధ ఇత్యాదిరీత్యా ప్రయోగవిధిరూహనీయః॥౨౧-౨౫॥

జ్ఞానార్ణవే సూర్యాదీనాం రూపాణి ధ్యేయత్వేనోక్తాని। తత్ర సూర్యమఙ్గలౌ రక్తౌ। చన్ద్రశుక్రౌ శ్వేతౌ। బుధః శ్యామః। గురుః పీతః। శనిః కృష్ణః। రాహుకేతూ ధూమ్రవర్ణావితి। ఏవం వామోరున్యస్తవామకరా వరప్రదదక్షిణకరా ఇతి చ। తన్త్రాన్తరే తు రేణుకాఽమృతా ధాత్రీ శఙ్ఖినీ శాఙ్కరీ జ్ఞానా శక్తిః కృష్ణా ధూమ్రా చేతి శక్తిభిర్వరాభయకరాభిః సాహిత్యముక్తమ్। జ్ఞానార్ణవేఽపి

క్వచిద్ దృశ్యతే। తద్యథా—(రక్తమిత్యాది)। ధూమ్రమధూమ్రమమతిశయేన ధూమ్రమిత్యర్థః। స్పష్టమన్యత్॥౨౬-౨౭॥

నక్షత్రన్యాసమాహ—(లలాటే ఇత్యాది। నేత్రయోరిత్యనుక్త్వా దక్షనేత్రే వామ ఇతి విభజ్యోక్తిః క్రమనియమార్థా। తేన కర్ణద్వయాదిపదద్వయాన్తేషు ప్రథమం దక్షః పశ్చాద్వామ ఇతి జ్ఞేయమ్। పశ్చాదితి పృష్ఠ ఇత్యర్థః। కటిబన్ధ ఇతి యథైకస్య హస్తస్యైక ఏవ మణిబన్ధః, న తస్య దక్షవామభేదేన ద్వైవిధ్యమ్, తథా కటిబన్ధోఽప్యేక ఏవేత్యాశయేనైకవచనమ్। ప్రాఞ్చస్త్వేకత్వమవివక్షితం కటిబన్ధద్వయ ఇత్యేవార్థః। అన్యథా సప్తవింశత్స్తిసంఖ్యానుపపత్తిరిత్యర్థః। తచ్చిన్త్యమ్, ప్రత్యుత కటిద్వైవిధ్యేఽష్టావింశతిసంఖ్యాపత్తేః। న చ పశ్చాత్ కూర్పరయుగ్మ ఇత్యత్ర కూర్పరపశ్చాద్భాగయోరిత్యర్థస్య తదభిప్రేతత్వస్వీకారేణ న సంఖ్యావిరోధ ఇతి వాచ్యమ్, హస్తమధ్యస్థపురోభాగః సన్ధిపదవాచ్యః పశ్చాద్భాగ ఏవ హి కూర్పరపదవాచ్య ఇతి ప్రసిద్ధ్యా పశ్చాత్పదస్య వ్యావర్త్యాభావాత్। అత ఏవ బహిర్మాతృకాన్యాసే దోః సన్ధిష్విత్యేవ వ్యవహారః। వక్ష్యమాణషోడచారచక్రన్యాసే చ కుర్పరమిత్యేవ వ్యవహారా న తత్ర విశేషణాన్తరాపేక్షా। తన్త్రాన్తరావిరాధాయేదృశ్యేవ క్లిష్టా వ్యాఖ్యాశ్రయణీయేతి చేత్, అస్తు॥౨౮-౨౯॥

అథాత్రాక్షరాణాం విభజ్య యోజనామాహ—(యుగ్మమిత్యాది)। మాతృకాక్రమాత్స్వరాన్తే విద్యమానావపి బిన్దువిసర్గౌ తత ఉన్మూల్య క్షకారాన్తే సంయోజ్య తేషాం ప్రాథమికం యుగ్మమ్ అం ఆం ఇత్యశ్విన్యా ఆదౌ పఠనీయమ్, తత ఏకమ్ ఇం భరణ్యాః, త్రయమ్ ఈం ఉం ఊం కృత్తికాయా ఇత్యాది యోజనీయమ్। యుగ్మబిన్దువిసర్గైర్లం క్షం అం అః ఇతి చతుర్భిర్యుక్తా రేవతీత్యర్థః। ఏకాదశస్వేకైకాక్షరస్య యోగః। దశసు ద్వయోర్ద్వయోరక్షరయోః। చతుర్షు త్రయాణాం త్రయాణామక్షరాణామ్, నక్షత్రద్వయే చతుశ్చతుర్ణామితి వివేకః। జ్ఞానార్ణవే తు భరణీకృత్తికాయోర్ద్వే ద్వే అక్షరే ఉక్తే ఇతి విశేషః। రేవత్యాం క్షకారోక్తిర్లకారోపలక్షణమితి తూక్తమేవ। ఇదఞ్చ సార్ధం శ్లోకద్వయం క్వచిత్పుస్తకేషు న దృశ్యతే॥౩౦-౩౨॥

అథ నక్షత్రాణాం ధ్యానమాహ—(జ్వలదిత్యాది)। వరాభయనతిపాణ్య ఇత్యనేన చతుర్భుజతోక్తా। "కృదికారాదక్తినః" ఇతి జీప్। అం ఆం అశ్విన్యై నమ ఇత్యాదిః ప్రయోగః॥౩౩॥

విశుద్ధౌ హృదయే నాభౌ స్వాధిష్ఠానే చ మూలకే।

ఆజ్ఞాయాం ధాతునాథాశ్చ న్యస్తవ్యాడాదిదేవతాః॥౩౩॥

అమృతాదియుతాః సమ్యఙ్న్యస్తవ్యాశ్చ సురేశ్వరి।
పాదే లిఙ్గే చ కుక్షౌ చ హృదయే బాహుమూలయోః॥౩౪॥

దక్షిణం పాదమారభ్య వామపాదావసానకమ్।
మేషాదిరాశయో వర్ణైర్న్యస్తవ్యాః సహ పార్వతి॥౩౫॥

(చతుష్కం త్రితయం త్రీణి ద్వితయం ద్వితయం ద్వయమ్।
పఞ్చకం పఞ్చకం పఞ్చ పఞ్చకం పఞ్చకం తతః॥
చత్వారి మేరుమీనే స్యుః కన్యాయాం పఞ్చ శాదయః।)

యోగినీన్యాసమాహ—విశుద్ధావితి। విశుద్ధౌ తాలుమూలే షోడశ దలకమలే హృదయేఽనాహతే ద్వాదశదలకమలే నాభౌ మణిపూరకే దశదలకమలే స్వాధిష్ఠానే షడ్దలకమలే మూలకై చతుర్దలకమలే ఆజ్ఞాయాం ద్విదలకమలే దీధాతవస్త్వగసృఙ్మాంసమేదోస్థిమజ్జాశుక్రాణి। తేషాం నాథాః స్వామిన్యో డాదిదేవతా డాకినీరాకినీలాకినీకాకినీసాకినీహాకిన్యః। అమృతాదియుతాః స్వచ్ఛన్దసంగ్రహోక్తాః। యథా—

అమృతా ప్రథమా దేవీ ద్వితీయా కర్షిణీ మతా।
ఇన్ద్రాణీ తు తృతీయా స్యాదీశానీ తు చతుర్థికా॥

పఞ్చమీ స్యాదుమా దేవీ షష్ఠీ చైవోర్ధ్వకేశనీ।
సప్తమీ ఋద్ధిదా ప్రోక్తా లృషా చాష్టమికా మతా॥

లృకా నవమికా ప్రోక్తా లృషా స్యాద్దశమీ మతా।
ఏకాదశీ యథా చైకపాదా ద్వాదశికా శివే॥

ఐశ్వర్యాభిరతా పశ్చాదోఙ్కారీ తు త్రయోదశీ।
చతుర్దశీ చౌషధాత్మా పఞ్చాధికదశామ్బికా॥

షోడశీ త్వక్షరా దేవీ ప్రోక్తాః షోడశ శక్తయః।
కాలరాత్రిశ్చ ఖాతీతా గాయత్రీ చ తతః పరమ్॥

ఘణ్టాధారీ చ జార్ణాత్మా చణ్డా ఛాయా జయాపి చ।
ఝుఙ్కారీ జ్ఞానరూపా చ టఙ్కహస్తా తతః పరమ్॥

ఠఙ్కారీ ద్వాదశ హ్యేతా ద్వాదశారే సమర్చయేత్।
డాకినీం చైవ ఢఙ్కారీం ణామినీం తామసీం తథా॥

స్థాణ్వీం దాక్షాయణీం చైవ ధాత్రీం నన్దాం చ పార్వతి!।
ఫట్కారీం దశపత్రేషు పూర్వాదీశాన్తికం యజేత్॥

బన్ధినీం భద్రకాలీం చ మహామాయాం యశస్వినీమ్।
రక్తాం లమ్బోష్ఠికాం చైవ పూజయేత్ క్రమశః ప్రియే॥

చతుష్పత్రే చ దేవేశి! వరదాం చ శ్రియం తథా।
షణ్డాం సరస్వతీం చైవ పూజయేత్ క్రమశః శివే!॥

క్షమాం హంసవతీం చైవ పూజయేచ్చ ద్విపత్రయోః।
ఏతాభిః శక్తిభిర్యుక్తా ధ్యాతవ్యాశ్చ సురేశ్వరి!।

న్యాసం నిర్వర్తయేదిత్యయమాన్తరోన్యాసః। ధ్యాన మాగమాన్తరాదవగన్తవ్యమ్॥33-3౪॥

రాశిన్యాసమాహ—దక్షిణమితి।

పాదాదిస్థానేషు దక్షిణాదితో వామాన్తమ్। మేషాదిరాశయో మేషాదిమీనాన్తాః మేషవృషమిథునకర్కసింహకన్యాతులావృశ్చికధనుర్మకర కుమ్భమీనాః। వర్ణైర్మాతృకాక్షరైః సహ న్యస్తవ్యాః। రాశీనాం వర్ణా ఆగమాన్తరసంవాదాద మయోచ్యన్తే।

ఆద్యైశ్చతుర్భిః సహితో మేషో దక్షపదే స్వరైః॥

ఉకారాద్యైస్త్రిభిర్వర్ణైర్వృషభో లిఙ్గదక్షిణే।
ఋకారాద్యైస్త్రిభిర్వర్ణైర్మిథున కుక్షిదక్షిణే॥

ఏఐభ్యాం కర్కటో రాశిర్యుక్తో వక్షసి దక్షిణే।
ఓఔభ్యాం సహితః సింహో దక్షిణే బాహుమూలకే॥

అం అః శవర్గకైః కన్యా శిరో దక్షిణభాగతః।
కవర్గేణ తులామూర్ధ్ని వామే తద్బాహుమూలకే॥

వృశ్చికశ్చ చవర్గేణ టవర్గేణ ధనుర్హృది।
వామే తవర్గసంయుక్తో మకరః కుక్షివామతః॥

పవర్గేణ పునః కుమ్భో లిఙ్గవామప్రదేశతః।
యవర్గః క్షార్ణసంయుక్తో మీనాఖ్యో వామపాదకే॥3౫॥

అథ యోగినీన్యాసమాహ—(విశుద్ధావిత్యాది)। విశుద్ధౌ కణ్ఠే। మూలఞ్చ కఞ్చ తయోః సమాహారో మూలకమ్। ప్రాణ్యఙ్గత్వాదేకవద్భావః। మూలాధారే బ్రహ్మరన్ధ్రే చేత్యర్థః। ఆజ్ఞాయాం

భ్రమధ్యే।ధాతూనాం త్వగసృఙ్మాసమేదోస్థిమజ్జశుక్రాణాం నాథాః స్వామిన్యః। డాదిదేవతా డాకినీరాకిణీలాకినీకాకినీసాకినీహాకినీయాకిన్యః సప్త। అమృతాదీత్యాదిపదేనాకర్షిణ్యాదిపరిగ్రహః। తాభిర్యుతా న్యస్తవ్యాః। ప్రధానదేవతాం డాకిన్యాదికాం మధ్యేకర్ణికం విన్యస్య తద్దలేష్వమృతాదీర్న్య సేదిత్యర్థః। ధ్యాతవ్యాః। తన్త్రాన్తరోక్తరీత్యేతి శేషః। యద్యపి ప్రకృతతన్త్రే రుద్రయామలతన్త్రే తు కర్మ ప్రోక్తమితి పూర్వత్ర కథనాదస్మిన్నర్థేఽపి తత్రత్యైవ రీతిరనుసర్తుం యుక్తా, తథాపి కామ్యచక్రార్చనకామ్యహోమాదిషు బహుషు జ్ఞానార్ణవసంవాదస్యైవ దర్శనాన్మహాజ్ఞానార్ణవే దృష్టః "శఙ్కా తత్ర న పార్వతి" ఇత్యాదౌ తత్సమ్మతేరపి నిర్దేశాత్తదుక్తరీత్యైవ యోగినోర్విన్యస్య తత్రానుక్తా అప్యమృతాదికా విశిష్యేహ కథితత్వాద్విన్యసేదితి భావః। తత్ర డాకినీమన్త్రోద్ధారో యథా జ్ఞానార్ణవే—

డాండీంబీజద్వయం చోక్త్వా డమలా వరయాః ప్రియే।

వామకర్ణేన్దునాదాఢ్యా డాకిన్యై నమ ఇత్యపి॥

హ్రీం శ్రీం స్వరాన్తే వక్తవ్యం మాన్తే రక్షపదద్వయమ్।

త్వగాత్మనే కణ్ఠదేశే విశుద్ధౌ విన్యసేత్ ప్రియే॥ ఇతి।

అస్యార్థః—డమలవరయా ఇతి కూటమ్। వామకర్ణః షష్ఠః స్వరః। ఇన్దురనుస్వారః। స్వరాన్తే షోడశ స్వరానుచ్చార్య, మా ఇత్యస్మచ్ఛబ్దద్వితీయైకవచనమ్। తదన్తే రక్షేతిపదం ద్విరుచ్చరేత్। త్వగాత్మనే ఇతి చతుర్థీబలాన్నమ ఇతిపదం సర్వన్యాస సాధారణమాక్షిప్యతే। తథా చ డాండీండమలవరయూం డాకిన్యై నమో హ్రీం శ్రీం అం ఆం మాం రక్ష రక్ష త్వగాత్మనే నమ ఇతి మన్త్రః సిధ్యతి। అనేన మన్త్రేణ కణ్ఠస్థషోడశదలకర్ణికాయాం డాకినీం విన్యస్య తద్దలేష్వన్తర్మాతృకాన్యాసవదమృతాదిషోడశదేవతా ఏకైకస్వరయుతా న్యసేత్। తస్యా ధ్యానం యథా సహస్రనామసు—

విశుద్ధిచక్రనిలయా రక్తవర్ణా త్రిలోచనా।

ఖట్వాఙ్గాదిప్రహరణా వదనైకసమన్వితా॥

పాయసాన్నప్రియా త్వక్స్థా పశులోకభయఙ్కరీ।

అమృతాదిమహాశక్తిసంవృతా డాకినీశ్వరీ॥

అమృతా, ఆకర్షిణీ ఇన్ద్రాణీ, ఈశానీ, ఉమా, ఊర్ధ్వకేశో, ఋద్ధిదా, ౠకారా, ఌకారా, ౡకారా, ఏకపదా, ఐశ్వర్యాత్మికా, ఓఙ్కారీ, ఔషధీ, అమ్బికా, అక్షరా। ఏతా అమృతాద్యాః। కేచిత్తు స్వరాన్తం యథాపూర్వం పఠిత్వా త్వగాత్మానం మాం రక్ష రక్ష నమ ఇతి మన్త్రం పఠన్తస్తత్ర ప్రమాణం స్వగురుసఙ్కేత ఏవేత్యాహుః। అత్రైవ మన్త్ర ఆదిమడకారత్రయే డాకినీడకారే చేతి రేఫచతుష్టయం స్వరస్థానే కకారాదిఠకారాన్తా వర్ణాః, త్వక్పదస్థానేఽసృక్పదం చేద్రాకిణీమన్త్రః। లకారచతుష్టయం డాదిఫాన్తా మాంసపదం చేత్సాకిన్యాః। కచతుష్కం బాదిలాన్తా మేదః పదం చేత్కాకిన్యాః। సచతుష్కం వశషసా అస్థిపదం చేత్సాకిన్యాః। ఏతా అనాహతమణిపూరస్వాధిష్ఠానమూలాధారేషు న్యస్తవ్యాః। హచతుష్టయం హక్షౌ మజ్జపదం చేద్ధాకిన్యాః। ఇయఞ్చ భ్రూ మధ్యే। యకారచతుష్కం పఞ్చాశద్వర్ణాః శుక్రపదం చేద్యాకిన్యాః। ఏషా బ్రహ్మరన్ధ్రే న్యస్తవ్యా। ఆసాం ధాతునాథానాం తత్ర తత్రైవావస్థానాత్। అత ఏవ మూలే మూలక ఇతి క్రమో న వివక్షితః। కాలరాత్ర్యాదిదేవతాః స్వచ్ఛన్దాదితన్త్రోక్తాః ప్రాచాం టీకాతో గ్రాహ్యాః। రాకిణ్యాదీనాం ధ్యానాని సహస్రనామసు విద్యమానాని తద్భాష్యేఽస్మాభిర్వివృతాని। యత్తు—నవ్యా భఙ్గదేవతా హాకినీ బ్రహ్మరన్ధ్ర న్యస్తవ్యా న భ్రూ మధ్యే। శుక్రదేవతాయా యాకిన్యా న్యాసే ప్రమాణమేవ నాస్తి। అత ఏవ సుభగాచారత్నాదిషు తదనుక్తిరిత్యాహుః। తచ్చిన్త్యమ్, ప్రకృతతన్త్ర ఆజ్ఞాయామితిపదస్య నిర్విషయత్వాపత్తేః। యత్తు జ్ఞానార్ణవ వచనమ్—

హ్యక్షవర్ణస్థితాం తద్వద్ధాకినీం విన్యసేత్ క్రమాత్।

బ్రహ్మరన్ధ్రే మహేశాని న్యాసోఽయ యోగినీయుతః॥

ఇతి, తత్ర హాకినీమన్త్రకల్పనాయా ఇవ స్థానకల్పనాయా అపి తద్వదితిపదేనైవ లాభాత్, యథా డాకిన్యాదిపఞ్చకస్య స్వస్వమన్త్రఘటకాక్షరాధారచక్రేషు న్యాసస్తద్వదేవ హాకినీమన్త్రఘటకహకారక్షకారాధాద్విదలచక్రే న్యాస ఇతి తదర్థాత్। తన్త్రాన్తరే స్మృతస్యఙ్ఞాయామిత్యేతత్పదస్యానురోధేన తథైవ కల్పనాయా యుక్తత్వాత్। న చ బ్రహ్మరన్ధ్రపదస్యైవ తన్త్రాన్తరవశాదాజ్ఞాచక్రపరత్వేన వ్యాఖ్యాఽస్త్వితి వాచ్యమ్ సామాన్యస్యైవ విశేషేణోపసంహారాద్విశేషస్య విశేషాన్తరపరత్వం వినిగమనావిరహేణ వైపరీత్యస్యాప్యాపత్త్తే। తతశ్చ బ్రహారన్ధ్ర ఇతి పదస్యానన్వయాపత్త్యా తదాకాఙ్క్షయా తద్వత్క్రమాద్విన్యసేదితిపదత్రయానువృత్త్యా యాకినీం పూర్వోక్తవర్ణానాం సమస్తానాం

క్రమేణ యుక్తాం తద్వదేవ మన్త్రసహితాం బ్రహ్మరన్ధ్రే విన్యసేదిత్యర్థో వర్ణనీయః। అత్ర చ సర్వతో విశుద్ధిచక్రనిలయేత్యాదీని యాకిన్యమ్బాస్వరూపిణీత్యన్తాని లలితానామాన్యేవ తాత్పర్యగ్రాహకాణి। నన్వేతేషు నామసు సప్తానాం యోగినీనాం సాక్షరస్థానావరణానాం కథనమాత్రేణ న్యాసవిధేరభావాత్కథం తదనురాధేన న్యాసవిధేరన్యథానయనమితి చేత, తుల్యోఽయం పర్యనుయోగస్తవాపి। వక్ష్యమాణైకపఞ్చాశత్పీఠన్యాస "ప్రాణేశ్వరీ ప్రాణదాత్రీ పఞ్చాశత్పీఠరూపిణీ" ఇతి లలితానామసు పాఠబలాదేకస్య పీఠస్య లోపితత్వాత్। "శిరో వా ఏతద్యజ్ఞస్య యదాగ్నేయో హృదయముపాంశుయాజః పాదావగ్నీషోమీయః" ఇత్య[త్ర] విధివాక్యస్య ప్రధానత్రయపాఠమాత్రేణోపాంశుయాజస్య ప్రాధాన్యనిర్ణయదశనేన స్వస్వాధిష్ఠితచక్రన్యసనాయడాకిన్యాదిప్రాయపాఠబలాదేవ హాకిన్యా భ్రూమధ్యే న్యాసో యాకిన్యా బ్రహ్మరన్ధ్ర ఇతి నిర్ణేతు యుక్తత్వాచ్చ। "యత్రాప్రాయే పఠితం యచ్చ తత్తాదృగవగమ్యతే" ఇతి న్యాయాత్। అత ఏవ ప్రకృతతన్త్రే మూలక ఇత్యత్ర కకారో బ్రహ్మరన్ధ్రపరత్వేన వ్యాఖ్యేయో న ప్రాచీనైరివ స్వార్థకప్రత్యయాభిప్రాయేణ। న చేయం వ్యాఖ్యా క్లిష్టేతి మన్తవ్యమ్, ఉత్తరత్ర రాశిన్యాసే బాహుమూలక ఇతిపద ఈదృశ్యా ఏవ వ్యాఖ్యాయాః సర్వసమ్మతత్వేన క్లృప్తతయా నాథ(బాధ) కాభావాత్, మహాపోఢాన్యాసాన్తర్గతభువనన్యాసే డాకిన్యాదీనాం సప్తానాం న్యాసస్య క్లృప్తతయా ప్రకృతే డాదిదేవతా ఇత్యాదిపదేన సర్వాసా తామాముపస్థిత్యనుసారేణాపాతతః క్లేశస్య సోఢవ్యత్వాచ్చ। న చైవం సతి కౌలికార్ణప్రకరణే "త్వగాదిధాతునాథాభిర్డాకిన్యాదిభిరప్యసౌ" ఇత్యత్రాపి సప్తానామేవ గ్రహణాపత్తిరితి వాచ్యమ్, శాక్తైః షడ్భిరథాక్షరైః" ఇత్యాదిజ్ఞాపకేన తత్ర తథాత్వేఽపి ప్రకృతే తన్త్రాన్తరోక్తసప్తయోగినీన్యాసానురోధేనైవమేవ వ్యాఖ్యాతుం యుక్తత్వాత్। ఏతేన బహూనాం పద్ధతికారాణామేకవాక్యతా సమ్పద్యత ఇతి తద్విరోధాత్ సుభగార్చారత్నోక్తిరేవ నాఽఽదర్తవ్యేతి దిక్॥౩౪ ౩౫॥

అథ రాశిన్యాసమాహ—(పాదే ఇత్యాది)| బాహుమలం కఞ్చ తయో: సమాహారస్తస్మిన్ కక్షే మృర్ధ్ని చేత్యర్థః। ఇమాన్యేవ పాదాదిమూర్ధాన్తాని షట్స్థానాని వైపరీత్యేనాపి యోజ్యానీత్యాహ—దక్షిణమితి। మేషాదిత్యాదిపదేన వృషభాదిపరిగ్రహః। వర్ణైరితి రూపవిశేషైరుపలక్షిtతా ఇత్యర్థః। రక్తశ్వేతహరిలాణ్డుచిత్రకృష్ణపిశఙ్గపిఙ్గలబభ్రు కిర్మీరకృష్ణధూమ్రానభాన్ క్రమేణ ధ్యాత్వంతి యావత్। అక్షరైః సహితా ఇత్యర్థ ఇతి కేచిత్॥ ౩౬॥

అథ తత్ర యోజనీయాని మాతృకాక్షరాణి క్రమేణాహ—(చతుష్కమిత్యాది)। కర్కసింహయోర్ద్వే ద్వే అక్షరే। వృషభమిథునయోస్త్రీణి త్రీణ్యక్షరాణి। మేషే చత్వారి। అన్యేషు సప్తసు తు రాశిషు పఞ్చ పఞ్చ। తేష్వేవ కన్యాయాం తు ద్వయమధికం బిన్దువిసర్గౌ శాదయశ్చేత్యర్థః। మేరుః క్షకారః, క్షకారాధికారే " వర్ణాన్తో మేరురేవ చ ఇతి కాశాత్। జానార్ణవే తు

వృషభే ద్వే అక్షరే మిథునే చత్వారి కన్యాయాం లకారో నాస్తీతి విశేషః। అం ఆం ఇం ఈం మేషాయ నమః" ఇత్యాదిః ప్రయోగః। అయం సాధశ్లోకో నక్షత్రీయం సార్ధశ్లోకద్వయఞ్చ శాస్త్రారమ్భశ్లోకవ్యాఖ్యావసర ఏవ వ్యాఖ్యాతమస్మాభిః॥౩౭-౩౮॥

పీఠాని విన్యసేద్దేవి మాతృకాస్థానకే పునః

తేషాం నామాని వక్ష్యన్తేః శృణుష్వావహితా ప్రియే॥౩౬॥

కామరూపం వారాణసీ నేపాలం పౌణ్డ్రవర్ధనమ్।

చరస్థిరం కాన్యకుబ్జం పూర్ణశైలం తథార్బుదమ్॥౩౭॥

ఆమ్రాతకేశ్వరైకామ్రం త్రిస్రోతః కామకోటకమ్।

కైలాసం భృగునగరం కేదారపూర్ణచన్ద్రకే ॥౩౮॥

శ్రీపీఠమోఙ్కారపీఠం జాలన్ధ్రం మాలవోత్కలే।

కులాన్తం దేవికోటం చ గోకర్ణం మారుతేశ్వరమ్॥౩౬॥

అట్టహాసం చ విరజం రాజగేహం మహాపథమ్।

కోలాపుర మేలాపురం ఓఙ్కారన్తు జయన్తికా॥౪౦॥

ఉజ్జయిన్యపి చిత్రా చ క్షీరకం హస్తినాపురమ్ ।

ఓడ్డీశం చ ప్రయాగాఖ్యం పష్ఠం మాయాపురం తథా॥౪౧॥

జలేశం మలయం శైలం మేరుం గిరివరం తథా।

మహేన్ద్రం వామనం చైవ హిరణ్యపురమేవ చ॥౪౨॥

మహాలక్ష్మీపురోడ్యాణం ఛాయాఛత్రమతః పరమ్।

ఏతే పీఠాః సముద్ధిష్టా మాతృకారూపకాః స్థితాః॥४३॥

పీఠన్యాసమాహ—పీఠానీతి। మాతృకాస్థానమితి జాతావేకవచనమ్। వైఖరీవర్ణస్థానకేష్విత్యర్థః। నను కానితాని పీఠానీత్యత ఆహ—బహుత్వాత్ పీఠానాం నామ్నాం వక్తుమశక్యత్వాదత్యన్త సావధానా భవేత్యర్థః। తన్నామాన్యాహ-ఏతే పీఠాః సముద్ధిష్టా గృహీతనామానః పీఠాః। మాతృకారూపకాః స్థితా మాతృకా రూపం యేషాం తే మాతృకారూపకాః। క్రమేణాదిక్షాన్తానామేకైకం వర్ణమైకైకస్యాదావుక్త్వా తత్తాన్నం తద్వర్ణస్థానేషు పీఠన్యాసం కుర్యాదిత్యర్థః। (పీఠానాం మాతృకామయతాకథనం గణేశాదీనామప్యుపలక్షణమ్। వర్గవర్ణానామాదౌ వైఖర్యాక్షరణ్యాగమాన్తరసంవాదాద్విభజ్య యోజ్యానీత్యర్థః)॥३६-४३॥

అథాష్టభిః శ్లోకైః పీఠన్యాసమాహ—(పీఠానిత్యాది)। మాతృకాస్థానక ఇత్యుపక్రమేణ మాతృకారూపకా ఇత్యుపసంహారేణ చ పాఠానామేకపఞ్చాశత్సఖ్యతా సూచితా, బహిర్మాతృకాన్యాసస్థానానాం తావత్సంఖ్యత్వాత్। అత ఏవ స్పష్టతరముక్తం బ్రహ్మాణ్డపురాణే– "తతః పఞ్చాశదేకఞ్చ పీఠానాం విన్యసేత్ క్రమాత్" ఇత్యారభ్య "లిపిక్రమసమాయుక్తాల్లిపిస్థానేషు విన్యసేత్" ఇత్యన్తమ్। తత్రప్రకారశ్చేత్థమ్– ఆమ్రాతకేశ్వరైకామ్రమిత్యత్ర సమాహారద్వన్ద్వస్వీకారాత్ పీఠద్వయమ్। ఏవం మహాలక్ష్మీపురోడ్యానమిత్యత్రాపి। "మలయః శైలో మేరుర్గిరివరః" ఇత్యత్ర శైలగిరివరశబ్దౌ న మలయమేరువిశేషణమ్, అపి తు పార్థక్యేన పీఠద్వయప్రతిపాదకౌ। తత్ర నిరుపపదశైలనామకః పీఠో దక్షిణాపథే శ్రీశైల ఇతి ప్రసిద్ధః। గిరివరనామకస్తు ప్రతీచ్యాం సౌరాష్ట్రదేశే గిరినాథ ఇతి ప్రసిద్ధః। యత్తు జ్ఞానార్ణవే పఞ్చాశత్పీఠసఞ్చయానిత్యుపక్రమే పఞ్చాశత్పీఠవిన్యాసం మాతృకాయాః స్థలే న్యసేదిత్యుపహారే చ వచనం తత్ర పఞ్చాశచ్ఛబ్దోఽప్యేకపఞ్చాశత్పరః, సామీప్యసంబన్ధేన లక్షణాసమ్భవాత్। బహిర్మాతృకా న్యాసధ్యానశ్లోకే పఞ్చాశద్వర్ణరూపాద్యామితి జ్ఞానార్ణవీయే పఞ్చాశల్లిపిభివిభక్తముఖదోరిత్యాదౌ పఞ్చాశద్వర్ణభేదైర్విహితవదనదరిత్యాదౌ చ తథా లక్షణాయా దృష్టత్వాత్। అత ఏవ "నిత్యానన్దవపుర్నిరన్తరగలత్పఞ్చాశద్వర్ణైః క్రమాత్ "ఇతి శారదాతిలకప్రథమశ్లోకే పఞ్చాశత్పదమేకపఞ్చాశత్పరం సంఖ్యాయా నైకట్యాదితి టీకాకృతో వ్యాచక్షతే। తతశ్చ" మలయశ్చ మహాపీఠః శ్రీశైలో మేరుకో గిరిః" ఇతి జ్ఞానార్ణవవచనేఽపి మేరుపర్వత ఇత్యనుక్తిస్వారస్యాద్ గిరిపదస్యైవ ప్రయోగాను గుణ్యాయ కప్రత్యయప్రయోగాచ్చ గిరిరితి భిన్నమేవ వ్యాఖ్యేయమ్। సుభగార్చారత్నాదిపద్ధతిషు తథైవ। లం మేరుగిరిపీఠాయేతి ప్రయోగం వదన్తీ నవ్యాః సాహసే ప్రవృత్తా వా భ్రాన్తా వేదితవ్యాః। కేచిత్తు "కాలేశ్వరం మహాపీఠం ప్రణవఞ్చ జయాన్తికా" ఇతి జ్ఞానార్ణవం పఠన్తః

ప్రణవాఖ్యపీఠేన సహైకపఞ్చాశత్త్వమాహుః। అన్యే తు ప్రణవపదం పరిత్యజ్య మహాపీఠపదమేవ ద్విరుచ్చారయన్తి। ఏతేన పఞ్చాశదేవ పీటా ఇతి నిశ్చిత్య [క్షకారస్య] లకారస్యైవ వా పరిత్యాగ ఇతి పరతనం (స్వరం) వివదమానా అపి పరాస్తా వేదితవ్యాః। యే తు నవ్యా జ్ఞానార్ణవే "మాతృకాయాః స్థలే న్యసేత్" ఇత్యేవోక్తేర్గ్రహన్యాసకామరతిన్యాసయోర్మాతృకార్ణైర్న్యసేద్దేవీతివద్వర్ణసాహిత్యస్యాకథనాద్వర్ణయోగోఽపి యావద్వచనదర్శనం లుప్యత ఇతి పక్షాన్తరమాహుస్తే లిపిక్రమసమాయుక్తానితి బ్రహ్మాణ్డపురాణీయం వచనం స్వయం విలిఖ్యాపి కథం వ్యస్మార్షురిత్యాశ్చర్యమితిదిక్। అం కామరూపాయ నమ ఇత్యాదిః ప్రయోగః। కామరూపపీఠాయేతి పీఠపదశిరస్కాన్యేవ నామాని బహవ ఐక్యకణ్ఠ్యేన లిఖన్తి తేఽశ్వినీనక్షత్రాయ మేషరాశయ ఇత్యాది కుతో నోల్లిఖన్తీతి వైషమ్యే బీజం ప్రష్టవ్యాః॥౩౮-౪౬॥

ఏవం షోఢా పుర: కృత్వా శ్రీచక్రన్యాసమాచరేత్।

శ్రీమత్త్రిపురసున్దర్యాశ్చక్రన్యాసం శృణు ప్రియే॥ ౪౪॥

యన్న కస్యచిదాఖ్యాతం తనుశుద్ధికరం పరమ్।

షోఢాన్యాసానన్తరం శ్రీచక్రన్యాసస్యాఽవశ్యమ్భావిత్వాత్తదిదానీం శ్రీచక్రన్యాస మాహ- ఏవమితి। ఏవముక్తప్రకారేణ। షోఢా షట్ప్రకారన్యాసం పురః కృత్వా పశ్చాత్ శ్రీచక్రన్యాసమారభేదిత్యర్థః।

శ్రీచక్రన్యాసస్య మహాప్రయోజనత్వాదనన్యకథితమప్యద్య ప్రియాయై కథయామీత్యాహ— శ్రీమదితి।

ఆనన్ద కణభిక్షార్థం శబ్దస్పర్శాదిపక్వణే ।

అటత్యవిరతం యేన తద్దారిద్ర్యం విదుర్బుధాః॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా సఙ్కోచలక్షణదారిద్ర్యవిఘాతినీ పరిపూర్ణపరానన్దరూపా సమ్పత్ శ్రీరిత్యుచ్యతే। తద్వతీ త్రిపురసున్దరీ। త్రిపురతురీయరూపత్వాత్ సున్దరీ। భేదలక్షణప్రపఞ్చాపరపర్యాయపరదౌర్భాగ్యపరిపన్థిపరమాద్వైతసౌభాగ్యపదాధిరూఢా సర్వప్రాణిష్వాత్మతయా పరమప్రేమాస్పదీభూతా పరచిత్కలా। తస్యాశ్చక్రం శివాదిక్షితపర్యన్తం

తత్త్వమయం తదావిర్భావభూమిః। న్యాసం శృణు ప్రియే మమ ప్రియాయై మదేకరసస్య లాలసాయై కథయామి। తస్య యన్న కస్యచిదాఖ్యాతమితి రహస్యత్వాత్। (శ్రీచక్రన్యాసస్య మహాప్రయోజనత్వాత్। అనన్యకథితమపి ప్రియాయై తే కథయామీత్యర్థః।) తనుశుద్ధికరం పరమ్। తనోః షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మనః శుద్ధిం పరచిత్పర్యవసానలక్షణాం కరోతి, అత ఏవ పరముత్కృష్టమితరన్యాసేభ్యః।

షోఢాన్యాసోపసంహారపూర్వకం చక్రన్యాసం విధత్తే—(ఏవమిత్యాది)। షోఢాశబ్దస్తత్ప్రఖ్యన్యాయేన కర్మనామధేయమిత్యుక్తమ్। అత ఏవ షట్ప్రకారార్థకత్వాభావేనావ్యయసంజ్ఞావిరహేణ షోఢామితి ద్వితీయైకవచనస్య లోపాభావః। ఆర్షో వా సః। పాఠేనైవ పౌర్వాపర్యస్య సిద్ధావధి కృత్వేతి త్వాశ్రుతిస్తు పూజాకాలే విహితయాశ్చక్రేశ్వరీన్యాసయోరవ్యవధాయకత్వలాభార్థీ, అన్యథాణిమాదిన్యాసస్యాపి పూజాకాలే ఏవ విధాస్యమానతయా పౌర్వాపర్యే వినిగమనావిరహేణ పాక్షికస్య చక్రే శ్వరీన్యాసద్వయానన్తర్యస్యాప్యాపత్తేః। చక్రన్యాసశబ్దోఽపి వక్ష్యమాణావాన్తరన్యాసనవకసమూహవాచకః। స చ యద్యపి అణిమాదిన్యాసమూళదేవ్యాదిన్యాసభేదేన సంహృతిసృష్టిరూపో ద్విప్రకారో వక్ష్యతే తథాపి పూజాక్రమానుగుణ్యాచ్చక్రన్యాస శృణ్వితి ప్రతిజ్ఞాయాణిమాదేరేవ కథనాది (దా) ద్య ఏక ఏవ చక్రన్యాసః। అన్యస్త్వస్యైవావృత్తిరవాన్తరన్యాసనవకస్య వ్యుత్క్రమరూపగుణవిశిష్టా। న చైవం సతి గుణాదుభయోః కర్మణోర్భేదాపత్తిః చక్రన్యాసవిధావుభయారోపి కర్మణోరనామ్నా నేనాన్యతరస్యాప్యుత్పత్తిశిష్టత్వాభావాత్। నాపి సంజ్ఞయో భేదః, మూలదేవ్యాదికాణిమాదికపదయోర్ఘార్భాయణపదవద్యౌగికత్వాత్। నాప్యేవం చతుర్విధాం న్యాసః కర్తవ్యో వీరవన్దిత ఇతి వక్ష్యమాణవచనోపాత్తసంఖ్యయా భేద:, తస్యా ఉత్పద్యమానకర్మసామానాధికరణ్యాభావేనైకాదశాగ్రయాజానిత్యాదావివ భేదకత్వాభావాత్। శబ్దాన్తరాభ్యాసప్రకరణాన్తరాణి త్వనాశఙ్క్యాన్యేవ। అత ఏవ మూలదేవ్యాదికం న్యాసమణిమాన్తం పునన్యసేదితి ద్వితీయవారిన్యాసారమ్భే పునఃశబ్ద ఉపపద్యతే తస్య స్వరసతి ఆవృత్తిబోధకత్వాత్। ఏవం తన్త్రాన్తరే విధీయమానః స్థితిచక్రన్యాసోఽపి న కర్మాన్తరమ్। అత ఏవ షోఢాచక్రే న్యస్యాన్యస్య వేతి కల్పసూత్రే ద్వివచనముపపద్యతే, కర్మాన్తరత్వే బహువచనాపత్తేః। తస్మాదేక ఏవ చక్రన్యాసో ద్విరావర్తత ఇత్యాశయేన ప్రకృతవిధావేకవచనముపాత్తమ్। అన్యస్యాకథితమపి ప్రియత్వాత్తుభ్యం కథయామీతి ధ్వనయితుం ప్రియ ఇతి సమ్బుద్ధిః పరికరాఙ్కురాలఙ్కారార్థా॥౪౭॥

చతురస్రాద్యరేఖాయై నమ ఇత్యాదితో న్యసేత్॥౪౫॥

దక్షాంసపృష్ఠపాణ్యగ్రస్ఫిక్క పాదాఙ్గులీష్వథ

వామాఙ్ఘ్ర్యఙ్గులిషుస్ఫిక్కే పాణ్యగ్రే చాంసపృష్ఠకే॥౪౬॥

సచూ లీమూలపృష్ఠేషు వ్యాపకత్వేన సున్దరి।

శ్రీచక్రన్యాసప్రకారమాహ—చతురేతి। “చతురస్రాద్యరేఖాయై నమః” ఇతి మన్త్రేణ ఆదితో దక్షాంసపృష్ఠాదిచూ" లిపృష్ఠాన్తస్థానేషు దశసు వ్యాపకత్వేన న్యసేత్। దక్షాంసస్య పృష్ఠం పశ్చాద్భాగః।

మూలేతి। మూలం–శిరసః పురస్తాద్భాగః। (పృష్ఠంశిరసః పశ్చాద్భాగః।) స్ఫిగేవ స్ఫిక్కమ్। స్పష్టమన్యత్।

తత్ర త్రైలోక్యమోహనచక్రన్యాసస్య త్రీనవయవాన్ క్రమేణాహ—(చతురస్రేత్యాది)। అంసస్య భుజమూలస్య పృష్ఠం పశ్చాద్భాగ ఏకం స్థానమ్। పాణేరగ్రావ్యఙ్గుల్యః। స్ఫిక్కమూరుసన్ధిః। ఏతేషాం సమాహారద్వన్ద్వస్తత్సహితాః పాదాఙ్గుల్య ఇతి మధ్యమపదలాపీ సమాసః, తతో దక్షపదేన కర్మధారయః। తేనేమాని చత్వారి దక్షిణస్థానాని। ఏతాన్యేవ వ్యుత్క్రమేణ చత్వారి వామస్థానాన్యాహ—వామేతి। వామపదస్య సమస్తస్యాప్యన్యేష్వార్థికోఽన్వయః। చూలీమూలం శిఖోత్పత్తిస్థానమ్। పృష్ఠ శరీరపశ్చాద్భాగః। శీర్షస్యైవ పురోభాగపశ్చాద్భాగావిత్యర్థ ఇతి కేచిత్। తాభ్యాం సహితేషు పూర్వస్థానేషు వ్యాపకం యథా భవతి తథాఽఞ్జలినా న్యసేదిత్యన్వయః। ఏవం వక్ష్యమాణాశ్చక్రన్యాసయాంర్వ్యాపకన్యాసాః సర్వేఽపి తత్స్థానవ్యాప్తిమన్త ఏవ కర్తవ్యాః॥౪౫–౪౬॥

అత్రైవ స్థానదశకే అణిమాద్యాస్తు విన్యసేత్॥౪౭॥

సిద్ధీస్తదన్తశ్చ తనువ్యాపకత్వేన సున్దరి।

(చతురస్రమధ్యరేఖాయై నమ ఇత్యపి వల్లభే।)

తస్యా: స్థానేషు విన్యస్య బ్రహ్మాణ్యాద్యాస్తదాష్టసు॥౪౮॥

పాదాఙ్గుష్ఠద్వయే పార్శ్వే దక్షే మూర్ధన్యపార్శ్వకే।

వామదక్షిణజాన్వోశ్వ బహిరంసద్వయే తథా॥౪౯॥

ఏషు స్థానేషు న్యస్తవ్యాః శక్తీరాహ—అత్రైవేతి। అణిమాలఘిమామహిమేశితాప్రాకామ్యముక్తీచ్ఛాప్రాప్తిసర్వకామాఖ్యాః సిద్ధయోఽణిమాద్యా దశ।

చతురస్ర మధ్యరేఖాయాం వ్యాపకమాహ—తదన్తరితి। "చతురస్రమధ్యరేఖాయై నమః" ఇత్యాది వల్లభే విన్యసేత్। తదన్తః సిద్ధిస్థానానామన్తర్దేశే 'చతురస్రమధ్యరేఖాయై నమః" ఇతి మన్త్రేణ తనువ్యాపకత్వేన విన్యసేదిత్యర్థః।

చతురస్రమధ్యరేఖాయాం న్యస్తవ్యాః శక్తీరహి—తస్యా ఇతి। తస్యాః చతురస్రమధ్యరేఖాయాః। అష్టస్థానేషు। బ్రహ్మాణ్యాద్యా బ్రహ్మాణీమాహేశ్వరీకౌమారీవైష్ణవీవారాహీన్ద్రాణీచాముణ్డామహాలక్ష్మీః। తథా విన్యసేదిత్యన్వయః॥౪౮॥

తాసాం స్థానాష్టకమాహ పాదాఙ్గుష్ఠేతి। స్పష్టమ్॥౪౯॥

(అత్రైవేత్యాది)। దశకేష్వితి స్వార్థే కః। అణిమాద్యా ఇత్యాద్యుపదేన లఘిమాదినవకస్య పూర్వచతుఃశత్యాముక్తస్య పరిగ్రహః। తదన్తః దక్షాంసపృష్ఠాదిభ్య ఈషత్పూర్వభాగేషు మధ్యరేఖామన్త్రేణ వ్యాపకన్యాసం విధాయ తస్యాః మధ్యరేఖాయా అష్టసు స్థానేషు బ్రాహ్మ్యాద్యా అష్టౌ న్యస్తవ్యాః। తత్ర పాదాఙ్గుష్ఠద్వయం మిలిత్వైకం స్థానమ్। అంసద్వయ ఇతి తు ద్వే స్థానే సమ్ప్రదాయాత్, దిక్చతుష్టయవిదిక్చతుష్టయ యోరానుగుణ్యాచ్చ, పాదాఙ్గుష్ఠద్వయే చైవ దక్షపార్శ్వే చ మస్తక ఇత్యారభ్య దక్షజానుని దక్షాంసే వామాంసే చ న్యసేత్ క్రమాదిత్యన్తాత్తన్త్రాన్తరాచ్చ। అన్యపార్శ్వకే వామపార్శ్వే। జాన్వోరిత్యార్షం పుల్లిఙ్గమ్। బహిరితి తు కాకాక్షిన్యాయేనాభయత్రాప్యన్వేతవ్యమ్। న్యస్తవ్యా ఇత్యుత్తరశ్లోకస్థస్యాపకర్షః। చతురస్రమధ్యరేఖాయా ఇత్యత్రైకస్యాక్షరస్యాధిక్యేఽపి న ఛన్దోభఙ్గ ఇతి వృత్తచన్ద్రోదయే ప్రతిపాదితమస్మాభిః॥౫౦-౫౨॥

న్యస్తవ్యాశ్చతురస్రాన్త్య రేఖాయై నమ ఇత్యపి।

విన్యసేద్ వ్యాపకత్వేన పూర్వోక్తాన్తశ్చ విగ్రహే॥౫౦॥

తస్యాః స్థానేషు దశసు ముద్రాణాం దశకం న్యసేత్।

బ్రహ్మాణ్యాద్యష్టస్థానాన్తస్తాసామష్టౌ న్యసేత్తతః॥౫౧॥

శిష్టే ద్వే ద్వాదశాన్తే చ పాదాఙ్గుష్ఠే చ విన్యసేత్।

చతురస్రాన్తరరేఖాయాం వ్యాపకమాహ—న్యస్త్వా ఇతి। "చతురస్రాన్తమధ్యరేఖాయై నమః" ఇతి మన్త్రేణ। విగ్రహే దేహే। "పూర్వోక్తాన్త పూర్వోక్తానాం బ్రాహ్మాదిస్థానానామన్తర్దేశేషు వ్యాపకత్వేన న్యస్తవ్యాః। న్యాసయోగేనన్యసేత్॥౫౦॥

తస్యాం చతురస్రాన్తరేఖాయాం న్యస్తవ్యాః శక్తీరాహ—తస్యా ఇతి। తస్యాశ్చతురస్రాన్తమధ్యరేఖాయాః। దశసు స్థానేషు త్రిఖణ్డముద్రాసహితానాం సఙ్క్షోభిణ్యాదిముద్రాణాం దశకం న్యసేత్।

తాసాం స్థానాన్యాహ—బ్రహ్మాణ్యాదీతి। తాసాం ముద్రాణాం మధ్యే అష్టముద్రా బ్రహ్మాణ్యాద్యష్టస్థానానామన్తర్దేశేష్వష్టసు విన్యసేత్। శిష్టే ద్వే ముద్రే ద్వాదశాన్తే పాదాఙ్గుష్ఠే చ విన్యసేత్। ద్వాదశాన్తం షోడశాన్తేన్దుమణ్డలాదధః సూర్యమణ్డలస్థానమ్। తదుక్తం శ్రీస్వచ్ఛన్దసంగ్రహే—

షోడశాన్తమితి ఖ్యాతం వ్యోమస్థానేన్దుమణ్డలమ్।

తదధః స్థానగం సూర్యబిమ్బం ద్వాదశశక్తికమ్॥

ద్వాదశాన్తమితి ఖ్యాతం స్థితం వ్యోమప్రదేశకమ్।

ఇతి తేన బిన్దుతత్త్వం చతుష్పత్రామ్బుజం చ తత్॥

సూర్యబిమ్బ మధశోర్ధ్వం సార్ధైకాఙ్గులిదేశతః।

ఇతి రీత్యా లలాటస్థానబిన్దుతన్వోపరిస్థితం సూర్యమణ్డలస్థానం లలాటోర్ధ్వం ద్వాదశాన్తపదేన లక్ష్యతే

(న్యస్త్వా ఇత్యాది)। విగ్రహే దేహే। పూర్వోక్తానాం పాదాఙ్గుష్ఠద్వయాదీనామన్తరవచ్ఛేదేనాన్త్యరేఖాయా మన్త్రేణ వ్యాపకం విన్యసేత్। అథ తస్యా రేఖాయా దశసు స్థానేషు దశముద్రా న్యసేత్। అష్టసూక్తస్థానేషు దశానాం న్యాసః కథమిత్యాశఙ్క్య సమాధత్తే—బ్రహ్మణ్యాదీతి। అష్టసు స్థానేష్వష్టౌ న్యసేత్। అవశిష్టద్వయం ద్వాదశాన్తే పాదాఙ్గుష్ఠద్వయే చ న్యసేదితి వాక్యచతుష్టయే న్యసేదితి క్రియాపదచతుష్టయస్యాన్వయః। న్యస్త్వా ఇతి క్రియా తు పూర్వత్రాపక్రష్టవ్యేత్యుక్తమ్। ప్రాఞ్చస్తు—మధ్యరేఖాన్యాసవిధిస్థం బ్రహ్మణ్యాద్యా ఇతి పద ద్వితీయాన్తమితి భ్రామ్యన్తస్తత్రత్యేన విన్యస్యేతి పదేనేవాన్వయం ప్రాపయ్యాత్రత్యం న్యస్త్వా ఇతి పదం న్యాసయోగ్యార్థకత్వేన న్యాసార్థదేవతా వ్యాపకత్వేన విన్యసేదితి వ్యాచక్షతే। తన్న, మాన్త్రవర్ణిక్యా రేఖాయా ఏవ।

రేఖాన్యాసే దేవతాత్వేన బహువచనవిరోధాపత్తేః। అఙ్గులవిస్తృతస్య లలాటస్యోర్ధ్వ–సేం ప్రదేశో ద్వాదశాన్తపదేనోచ్యతే, తత్ర ద్వాదశకలాత్మకసూర్యవిమ్బస్య సత్త్వాత్,

షోడశాన్తమితి ఖ్యాతం సహస్రారేన్దుమణ్డలమ్।

తదధఃస్థానకే సూర్యవిమ్బం ద్వాదశశక్తికమ్॥

ద్వాదశాన్తం స్మృతం బిన్దోరూర్ధ్వం సార్ధాఙ్గులాత్మకమ్॥

ఇత్యుక్తేః। పాదాఙ్గుష్ఠపదం వినిగమనావిరహాత్ పూర్వోపస్థితత్వాచ్చాఙ్గుష్ఠద్రయపరమ్॥౫౩–౫౫॥

తదన్తః షోడశదలపద్మాయ నమ ఇత్యపి॥౫౭॥

విన్యస్య తద్దలే కామాకర్షిణ్యాద్యాశ్చ విన్యసేత్।

దలాని దక్షిణశ్రోత్రపృష్ఠమంసం చ కూర్పరమ్॥౫౩॥

కరపృష్ఠం చోరుజానుగుల్ఫపాదతలం తథా।

వామపాదతలాద్యేవమేతదేవాష్టకం మతమ్॥౫౪॥

షోడశదలపద్మవ్యాపకమాహ—తదన్తరితి। తేషాం చతురస్రాణామ్ అన్తర్దేశే " షోడశదలపద్మాయ నమః" ఇతి మన్త్రేణ దక్షిణశ్రోత్రపృష్ఠాదిస్థానాని సంస్పృశ్య వ్యాపకం విన్యసేదిత్యర్థః

తద్దలేషు న్యస్తవ్యాః శక్తీరాహ—తద్దలే ఇతి। తద్దలే జాతావేకవచనమ్, తద్దలేషు। కామాకర్షిణ్యాద్యాః కామబుధ్ధ్యహఙ్కారశబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధచిత్తధైర్యస్మృతినామబీజాత్మామృతశరీరాకర్షిణ్యస్తాః। విన్యసేత్।

తద్దలస్థానాన్యాహ—దలానీతి। 'దలాని' ఇత్యాది 'తథా' ఇత్యన్తం స్పష్టమ్। ఏవముక్తప్రకారేణ॥ అమపాదతలాదివామశ్రోత్రపృష్ఠాన్తమేతదేవాష్టకం మతమ్। స్థానాష్టకద్వయం షోడశదలానీత్యర్థః॥౫౧-౫౪॥

ఏవం త్రైలోక్యమోహనచక్రన్యామముక్త్వా సర్వాశాపరిపూరకచక్రన్యాసమాహ—(తదిత్యాది)। తస్యాశ్చతురస్రాన్త్యరేఖాయా అన్తర్మధ్యే। తద్దలే షోడశదలేషు | జాతావేకవచనమ్। కామాకర్షిణ్యాద్యా అనఙ్గకుసుమాద్యా వక్ష్యమాణా అపి దేవతాః ప్రథమపటలోక్తాః। దక్షిణపదం శ్రోత్రస్య పృష్ఠమారభ్య పాదతలాన్తేష్వష్టస్వన్వేతి। వామపాదతలాదీత్యాదినా వామగుల్ఫాదివామశ్రోత్రపృష్ఠాన్తానాం వ్యుత్క్రమేణ పరిగ్రహః॥౫౬-౫౭॥

తదన్తరే చాష్టదలపద్మాయ నమ ఇత్యపి।

విన్యస్య తద్దలేష్వేషు దక్షశఙ్ఖే చ జత్రుకే॥౫౫॥

ఊర్వన్తర్గుల్ఫగుల్ఫోరుజత్రుశఙ్ఖే చ వామతః।

అనఙ్గకుసుమాద్యాశ్చ శక్తీరష్టౌ చ విన్యసేత్॥౫౬॥

అష్టదలవ్యాపకమాహ—తదన్తరే ఇతి। తదన్తరే షోడశదలపద్మాన్తరే। "అష్టదలపద్మాయ నమః" ఇతి మన్త్రేణ దక్షశఙ్ఖాదిస్థానాని సంస్పృశ్య వ్యాపకత్వేన న్యసేదిత్యర్థః।

తద్దలాన్యాహ——తద్దలేష్వితి। శఙ్ఖజత్రుత్వాదిశబ్దానాం శరీరావచ్ఛిన్నావయవావచ్ఛిన్నానామఙ్గేషు నిఘణ్టుషు సుప్రసిద్ధత్వాదవగతిః।

తత్తద్దలేషు న్యస్తవ్యాః శక్తీరాహ—అనఙ్గకుసుమాద్యా ఇతి। అనఙ్గకుసుమాద్యాః అనఙ్గకుసుమాఽనఙ్గమేఖలాఽనఙ్గ-
మదనాఽనఙ్గమదనాతురాఽనఙ్గరేఖాఽనఙ్గవేగిన్యనఙ్గాఙ్కుశాఽనఙ్గమాలిన్యః। శేషం సుగమమ్॥౫౫–౫౬॥

సర్వసంక్షోభణచక్రన్యాసమాహ–(తదిత్యాది)। శఙ్ఖో లలాటాస్థి। జత్రుబాహుమూలసన్ధిః। గుల్ఫః పాదగ్రన్థిః। సుగమమన్యత్॥౫౭–౫౯॥

తదన్తశ్చతుర్దశారచక్రాయ నమ ఇత్యపి।

విన్యస్య తస్య కోణేషు న్యసేచ్ఛక్తీశ్చతుర్దశ॥౫౭॥

సర్వసఙ్క్షోభిణ్యాద్యాస్తు తస్య కోణాని వచ్మ్యహమ్।

లలాటం దక్షభాగం చ దక్షగణ్డాంసమధ్యతః॥౫౮॥

పార్శ్వాన్తరూరుజఙ్ఘాన్తర్వామజఙ్ఘాది పార్వతి।

వామోర్వన్తం వామపార్శ్వం వామాంసం వామగణ్డకమ్॥౫౯॥

లలాటవామమధ్యే చ తథా వై పృష్ఠమిత్యపి।

చతుర్దశారచక్రవ్యాపకమాహ—తదన్తరితి। తదన్తరష్టదలపద్మస్యాన్తః "చతుర్దశారచక్రాయ నమః" ఇతి మన్త్రేణ చతుర్దశకోణస్థానాని లలాటాదీని సంస్పృశ్య వ్యాపకం విన్యస్య॥౫౭॥

చతుర్దశకోణే న్యస్తవ్యాః శక్తీరాహ—సర్వసఙ్క్షోభిణ్యాద్యా ఇతి। సర్వసఙ్క్షోభిణ్యాద్యాః సర్వసఙ్క్షోభిణీసర్వవిద్రావిణీసర్వాకర్షిణీసర్వాహ్లాదినీసర్వసమ్మోహినీసర్వస్తమ్భినీసర్వజృమ్భి

ణీసర్వవశఙ్కరీసర్వరఞ్జనీసర్వోన్మాదినీసర్వార్థసాధినీసర్వసమ్పత్తిపూరణీసర్వమన్త్రమయీ సర్వద్వన్ద్వక్షయఙ్కర్యః। శిష్టం స్పష్టమ్।

తత్కోణాని ప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాహ—తస్య కోణానీత్యాది। దక్షభాగం లలాటస్యైవ లలాట ఇతి ప్రకృతత్వాద్దక్షగణ్డదక్షాంసమధ్యత ఇత్యర్థః। పార్శ్వాన్తరూరుజఙ్ఘాన్తరితి త్రిభిరపి దక్షశబ్దో యుజ్యతే। 'వామజఙ్ఘాది' ఇత్యాదిశబ్దః శిష్టార్థారమ్భద్యోతకః। వామాంస ఇత్యత్రాఽపి మధ్యే ఇతి యోజ్యమ్। పృష్ఠమితి శిరసః పృష్ఠమితి జ్ఞేయమ్, దక్షవామయోః ప్రథమం లలాటోపాదానాత్। లలాటం శిరసః పురస్తాద్భాగః।

సర్వసౌభాగ్యదాయకచక్రన్యాసమాహ—(తదన్త ఇత్యాది)। లలాటం భాలమధ్యభాగః। ఇదఞ్చ భిన్నం స్థానమ్, అసమస్తత్వేన నిర్దేశాత్। తతో దక్షభాగస్తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్। ఇదఞ్చ ద్వితీయం స్థానమ్। తతో దక్షగణ్డాంసర్పార్శ్వోరుజఙ్ఘాపఞ్చకస్య మధ్యభాగాః పఞ్చేతి సప్త స్థానాని। ఇమాన్యేవ వామాని। వ్యుత్క్రమేణ పశ్చేతి ద్వాదశ। లలాటవామభాగ ఇత్యేక త్రయోదశం స్థానమ్, సమస్తత్వేన నిర్దేశాత్। పృష్ఠం శిరఃపృష్ఠం నిమ్నాదూర్ధ్వం చతుర్దశమ్। ఇదఞ్చ నిజానన్దనాథకృతక్రమోత్తమపద్ధతిలిఖితతన్త్రాన్తరీయవచనానుగుణం వ్యాఖ్యాతమ్। పరే తు ఆసు ప్రథమాం దక్షశీర్షే చరమాం వామశీర్షే న్యసేదితి వదన్తి। అన్యే తు ఆసు సప్తమ్యష్టమ్యౌ దక్షవామయోర్న్యసేదితి మన్యన్తే। కేచిత్తు లలాటదక్షభాగ ఇతి సామానాధికరణ్యేనైకమేవ స్థానం మన్యమానాః పృష్ఠపదేన వామదక్షిణకుమ్భస్థలద్వయం గ్రాహ్యమిత్యాహుస్తదయుక్తమ్॥౬౦–౬౩॥

తతో దశారచక్రాయ నమ ఇత్యపి పార్వతి॥౬౦॥

తస్య కోణాని దక్షాక్షినాసామూలాఽఽస్యనేత్రకే।
కుక్షీశవాయుకోణేషు జానుద్వయగుదేషు చ॥౬౧॥

కుక్షినైర్ఋతివహ్న్యాఖ్యకోణేష్వేషు న్యసేత్ పునః।
సర్వసిద్ధిప్రదాదీనాం శక్తీనాం దశకం తథా॥౬౨॥

బహిర్దశారచక్రవ్యాపకమాహ—తత ఇతి। తతశ్చతుర్దశారకోణన్యాసానన్తరమ్। "దశారచక్రాయ నమః" ఇతి మన్త్రేణ దక్షాక్ష్యాదిదశకోణాని సంస్పృశ్య వ్యాపకమపి శబ్దాన్ న్యసేదితి యోజ్యమ్॥౫౮-౬౦॥

దశారచక్రస్య కోణాన్యాహ—తస్యేతి। తస్య దశారచక్రకాణాని దశాపి దశసు దక్షాక్ష్యాదిస్థానేషు భావనీయానీతి శేషః। కుక్షీశవాయుకోణేషు ఛాన్దసత్వాత్ ద్విత్వే బహువచనమ్। బాహుద్వయమారభ్యోరుద్వయపర్యన్తం కుక్షిశబ్దేన లక్ష్యతే, తేన కుక్షేరుపరిభాగః ప్రాచీ, అధోభాగః ప్రతీచీ, దక్షిణవామపార్శ్వే దక్షిణోదీచ్యౌ। కోణశబ్దేన బాహూ ఊరూ చ లక్ష్యేతే। తేన వామబాహుమూలమీశకోణో వామోరుమూలం వాయుకోణో దక్షిణోరుమూలం నైర్ఋునికోణో దక్షిణబాహుమూలమగ్నికోణః। సుగమమన్యత్।

దశకోణేషు న్యస్తవ్యాః శక్తీరాహ—సర్వసిద్ధిప్రదాదీనామితి। సర్వసద్ధిప్రదాద్యాః సర్వసిద్ధిప్రదాసర్వసమ్పత్ప్రదాసర్వప్రియఙ్కరీసర్వమఙ్గలకారిణీసర్వకామప్రదాసర్వదుఃఖ విమోచనీసర్వమృత్యుప్రశమనీసర్వవిఘ్ననివారిణీ సర్వాఙ్గసున్దరీసర్వసౌభాగ్యదాయిన్యః। శేషం స్పష్టమ్॥౬౧-౬౨॥

సర్వార్థసాధకచకన్యాసమాహ—(తత ఇత్యాది)। తతో మన్వన్త్రాన్తరవచ్ఛేదేన। కోణాని వచమ్యహమిత్యనువర్తతే। భావనీయానీతి శేష ఇతి కేచిత్। దక్షనేత్రం నాసామూలమితి ద్వే స్థానే। అన్యనేత్రకం వామనేత్రమ్ | కుక్షీశకోణే వామబాహుమూలే | వామనేత్రావ్యవధానేన తత్సన్నిహితస్యైవోపస్థితత్వాత్। కుక్షివాయుకోణే వామోరుమూలే। అక్షిణి మే దర్శనీయాని (?) ఇతి బహువచనఞ్చ ఛాన్దసమ, ప్రాణ్యఙ్గత్వాదేకవద్భావప్రసక్తేః । అత్ర వామజాను తతో గుదం తతో దక్షజాన్వితి క్రమః, పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య బలవత్త్వాత్। ప్రమాణబలాబలాత్ ప్రమేయబలావలస్య జ్యాయస్త్వాద్వా। కుక్షినైర్ఋుతకోణం దక్షిణోరుమూలమ్। కుక్ష్యగ్నికోణం దక్షిణబాహుమూలమ్। అత్రస్యవిదిగ్విభాగవశాదేవ దిగ్విభాగోఽపి వక్ష్యమాణాయుధన్యాసాదావున్నేయః॥౬౪౬౫॥

తదన్తశ్చ దశారాదిచక్రాయ నమ ఇత్యపి।

విన్యస్య తస్య కోణేషు సర్వజ్ఞాద్యాః ప్రవిన్యసేత్॥౬౩॥

దక్షనాసా సృక్కిణీ చ స్తనం వృషణమేవ చ।

సీవినీ వామముష్కం చ స్తనం సృక్విణి నాసికే॥౬౪॥

నాసాగ్రం చైవ విజ్ఞేయం కోణానాం దశకం తథా।

(దీం) అన్తర్దశారచక్ర వ్యాపకమాహ–తదన్తరితి। తదన్తర్బాహ్యదశారాన్తః। దశారాదిచక్రాయ బాహ్యదశారాదిచక్రాయ। "అన్తర్దశారచక్రాయ నమః" ఇతి మన్త్రేణ దక్షిణనాసాదిదక్షస్థానాని సంస్పృశ్య వ్యాపకం విన్యస్య।

దశకోణేషు న్యస్తవ్యాః శక్తీరాహ—తస్య కోణేషు ఇతి। సర్వజ్ఞాద్యాః సర్వజ్ఞాసర్వశక్తిసర్వైశ్వర్యప్రదాసర్వజ్ఞానమయీ సర్వవ్యాధివినాశనీసర్వాధారస్వరూపాసర్వపాపహరాసర్వానన్దమయీసర్వరక్షాస్వరూపిణీసర్వేప్సితఫలప్రదాః స్పష్టమన్యత్॥౬౩॥

(సేం) సర్వరక్షాకరచక్రన్యాసమాహ—(తదిత్యాది)। తదన్తః బహిర్దశారమధ్యే। దశారపదమాదౌ యస్య తద్దశారాది। ఈదృశం చక్రాయేతిపదమ్। దశౌరచక్రాయ నమ ఇతి పూర్వమన్త్రేణైవేతి యావత్, ఉభయోరపి దశారపదమాత్రవాచ్యత్వాత్। బహిరన్తః పదనివేశేన వ్యవహారస్త్వసాఙ్కర్యసౌకర్యాయ వృద్ధైః కల్పిత ఇతి న తయోః పదయోర్మన్త్రావయవత్వమ్। మధ్యం త్ర్యస్రం తథాష్టారం ద్వే దశారే చతుర్దశేత్యాదేరేవ పూర్వతన్త్రే, పఞ్చమన్తు దశారం స్యాత్ షష్ఠం చాపి దశారకమిత్యాదేరేవోత్తరతన్త్రేఽన్యత్రాపి వ్యవహారాత్। మన్త్రస్యైకత్వేఽపి తేన మన్త్రార్థస్మరణదశాయాం పరం తస్య తస్య వ్యవస్థయా స్మరణం భవిష్యతి। తేన పద్ధతిషు బహిరన్తఃపదయోర్మన్త్రశరీరఘటకత్వేన లేఖస్తన్త్రాన్తర–

సవాద ఏవం విశ్రమ్భణీయః।ఏతేన తదితిపదమేవావ్యయత్వాత్తన్మధ్యార్థకమ్ ।అన్తశ్చ దశారేత్యాది చేతి వ్యాఖ్యాయా అన్తర్దశారేత్యాదిరేవ మన్త్ర ఇహాన్తఃపదోక్తిరేవ పూర్వాత్ర బహిష్పదనివేశే జ్ఞాపికేతి క్లేశేనైతత్తన్త్రారూఢతా సుకరాపి సంవాద ఏవాదర్తవ్యా।ప్రాఞ్చస్తు—పూర్వం దశారచక్రాయేతి విలిఖ్యేహాన్తర్దశారచక్రాయేతి మన్త్రం లిఖన్తి।సృక్కిణీ ఓష్ఠప్రాన్తః।స్తనవృషణముష్కశబ్దాః పుంలిఙ్గా అపి గుణత్రయసామ్యవివక్షాయాం నపుంసకాః।బన్ధుని బహువ్రీహావితివత్।ద్వితీయసృక్కిణిశబ్దే హ్రస్వస్తు జ్యాపోః సంజ్ఞాఛన్దసోర్బహులమితి బాహులకః।యథావృత్తానురోధేన బలవతా ఛన్దోలక్షణేన వ్యాకరణస్య బాధో వేతి వృత్తచన్ద్రోదయే స్పష్టమ్। సీవనీ, అణ్డద్వయమధ్యవర్తినీ శిరా॥౬౬–౬౮॥

తదన్తరష్టకోణాదిచక్రాయ నమ ఇత్యపి ॥౬౫॥
విన్యస్య తస్య కోణేషు వశిన్యాద్యష్టకం న్యసేత్।
చిబుకం కణ్ఠహృదయనాభీనాం చైవ దక్షిణమ్॥౬౬॥
జ్ఞేయం పార్శ్వ చతుష్కం చ మణిపూరాది వామకమ్।
చతుష్టయం చ పార్శ్వానామేతత్ కోణాష్టకం మతమ్॥౬౭॥

(దీ ం) తస్య కోణాన్యాహ—దక్షేత్యాది। ఇతి స్పష్టమ్। తదన్తర్దశా రాన్తః–“అష్టకోణాదిచక్రాయ నమః" ఇతి చిబుకాద్యష్టకోణాని సంస్పృశ్య వ్యాపకం విన్యస్య। అష్టకోణచక్రస్యాదిత్వమ్। త్రికోణాదీతరచక్రేభ్యః ప్రథమముత్పన్నత్వాత్।

అష్టకోణేషు న్యస్తవ్యాః శక్తీరాహ—తస్యేతి। తస్యాష్టారచక్రస్య। కోణేషు వశిన్యాద్యష్టకం వశినీకామేశ్వరీమోదినీవిమలాఽరుణాజయినీసర్వేశ్వరీకౌలిన్యః।

తస్య కోణాష్టకమాహ–చిబుకమిత్యాది। చిబుకాదీనాం పార్శ్వచతుష్కం దక్షిణం మణిపూరాది। మణిపూరకం నాభిస్థానమ్। నాభిహృదయకణ్ఠచి బుకానాం వామపార్శ్వచతుష్కం చైతత్కోణాష్టకమ్॥౬౪–౬౭॥

(సేం) సర్వరోగహరచక్రన్యాసమాహ—(తదిత్యాది)। తస్యాన్తర్దశారస్యాన్తర్మధ్యభాగే। అష్టకోణపదమాదౌ యస్య తాదృశం చక్రాయపదమ్।నమః పదేన యుక్తేన తేన మన్త్రేణ వ్యాపకం విన్యసేత్।ప్రాఞ్చస్తు—అష్టకోణచక్రస్యాదిత్వం త్రికోణాదితరచక్రేభ్యఃప్రథమముత్పన్నత్వాదిత్యాదిపదం వ్యాచక్షాణాస్తస్య మన్త్రావయవత్వం మేనిరే।తదసత్, అన్తర్దశారేఽప్యాదిపదస్య మన్త్రావయవత్వాపత్తేః తస్యాపి సజాతీయయోర్మధ్యే పూర్వం ముత్పన్నత్వాత్, మూల ఆమ్నాతత్వాచ్చ।కిఞ్చ షోడశదలప్రభృతిచక్రప్రాయపాఠవిరోధస్తన్త్రాన్తరవిసంవాదశ్చ గత్యన్తరసమ్భవే కిమిత్యఙ్గీకార్య ఇతి న కిఞ్చిదేతత్। కణ్ఠహృదయనాభీనామిత్యత్ర ప్రాణ్యఙ్గత్వేఽప్యేకవద్భావాభావశ్ఛాన్దసః। మణిపూరాది నాభ్యాది। శేషం సుగమమ్॥౬౮–౭౦॥

హృదయస్థత్రికోణస్య చతుర్దిక్షు బహిర్న్యసేత్।

శరచాపౌ పాశసృణీ త్రికోణాయ నమస్తథా॥౬౮॥

విన్యస్య తస్య కోణేషు అగ్రదక్షోత్తరేషు చ।

కామేశ్వర్యాదిదేవీనాం మధ్యే దేవీం చ విన్యసేత్॥౬౯॥

(దీం) అనన్తరమాయుధావరణన్యాసమాహ–హృదయస్థేతి।(హృదయే వక్షసి తిష్ఠతీతి హృదయస్థం స్తనద్వయమధ్యనిమ్నత్రికోణాకారహృదయస్థత్రికోణమిత్యుచ్యతే।తస్య బహిశ్చతుర్దిక్షు ప్రాగాదిషు।) కామేశ్వరీకామేశ్వరయోః శరచాపౌ పాశాసృణీ చేత్యాయుధచతుష్టయం న్యసేత్। అత్రైవ వక్ష్యతి—

బాణాన్నేత్రే భ్రువోశ్చాపౌ కర్ణే పాశద్వయం న్యసేత్।

(సృణిద్వయం చ నాసాగ్రం దక్షిణాగ్రం తు విన్యసేత్॥)

(యోం హృం సం౦ 3।23)

తతస్త్రికోణ చక్రవ్యాపకమాహ–త్రికోణాయేతి। “త్రికోణాయ నమః" ఇతి మన్త్రేణ రేఖాత్రయం సంస్పృశ్య వ్యాపకం విన్యస్య।

త్రికోణేన్యస్తవ్యా దేవీరాహ–తస్యేతి। తస్య త్రికోణస్య।అగ్రదక్షోత్తరేషు కామేశ్వరీవజ్రేశ్వరీభగమాలిన్యః।తాసాం కామేశ్వర్యాదిదేవీనామ్।మధ్యే దేవీం చ విన్యసేదితి।మధ్యే బైన్దవే శ్రీచక్రే।దేవీం ప్రకాశవిమర్శసామరస్యరూపాం త్రిపురసున్దరీం చ విన్యసేదిత్యర్థః॥౬౮–౬౯॥

(సేం) ఆయుధన్యాసాదికమాహ—(హృదయేత్యాది)।హృదయస్య మధ్యే యన్నిమ్నం త్రికోణాకారమధోగ్రం తిష్ఠతి తస్య బహిర్భాగే చతుర్దిక్షు బహిర్దశారచక్రన్యాసకథనావసరే జ్ఞాపితభాగాసు శివశక్తిభేదేన పఞ్చ పఞ్చ శరాన్ ద్వౌ ద్వౌ చాపౌ పాశావఙ్కుశౌ చేతి న్యసేత్।దిశాం క్రమస్తు పూర్వతన్త్ర ఏవోక్తః–
పశ్చిమోత్తరపూర్వాశాదక్షిణాశాక్రమేణత్వితి।హృదయస్యాగ్నీశాసురవాయుకోణేష్వితి తు క్రమోత్తమ్ [పద్ధతి]కారః, తత్ర మూలం చిన్త్యమ్।శరపాశశబ్దయోరవిభక్తికో

నిర్దశశ్చాన్దసః।ప్రత్యేకం జాత్యేకత్వవివక్షయా వా ద్వివచనాన్తద్వన్ద్వౌ।ఉత్తరన్యాసే బాణాన్నేత్రే భ్రువోశ్చాపావిత్యత్ర చాపాదిద్వయకథనాల్లిఙ్గాత్।సర్వసిద్ధిప్రదచక్రన్యాసమాహ—కోణేష్వితి।త్రికోణచక్రాయేత్యేవ తు పద్ధతికారాణాం లేఖః।సర్వానన్దమయచక్రన్యాసమాహ—మధ్య ఇతి।బిన్దావిత్యర్థః।దేవీం త్రిపురసున్దరీమ్।దేవతాబాహుల్యస్థల ఏవ వ్యాపకన్యాసకథనాదిహ దేవతైక్యాత్తదభావః।సాంప్రదాయికాస్తు బిన్దుచక్రాయ నమ ఇతి మన్త్రేణ వ్యాపకన్యాసం కుర్వన్తి।అత్ర జ్ఞాపకఞ్చ వక్ష్యతే।అత్రాణిమాదిన్యాసేషు మన్త్రకల్పనా పూర్వతన్త్రే పూజాప్రకరణే యాదృశ్యుక్తా తాదృశ్యామేవ సప్తాక్షరీస్థానే నమః పదప్రయోగో

ద్వితారయోగాభావశ్చేతి విశేషస్తత్రైవ వర్ణితోఽస్మాభిః॥౭౧-౭౨॥

ఏవం మయోదితో దేవి!న్యాసో గుహ్యతమక్రమః।

ఏతద్ గుహ్యతమం కార్యం త్వయా వై వీరవన్దితే॥౭౦॥

సమయస్థాయ దాతవ్యం నాఽశిష్యాయ కదాచన।

గుప్తాద్ గుప్తతరం చైతత్తవాఽద్య ప్రకటీకృతమ్॥౭౧॥

(దీం) శ్రీచక్రన్యాసముపసంహరతి-ఏవమితి।ఇతి స్పష్టమ్।అతస్త్వయాఽప్యేతన్న్యాసజాతం గోప్యమిత్యాహ-ఏతదితి।ఇతి స్పష్టమ్॥౭॥

నను కిమేతన్న కస్మైచిదపి కథనీయమిత్యత ఆహ-సమయస్థాయేతి। సమయస్థాయ కౌలికాయ సమయాచారనిష్ఠాయ దేయమ్।పశుసమయాచారనిష్ఠాయ న దేయమిత్యర్థః।

నను కౌలికసమయస్థాయాఽపి సర్వస్మై దేయం నేత్యాహ—నాఽశిష్యాయేతి। సమయస్థాయాపి అశిష్యాయ (అన్యశిష్యాయ) న దేయమ్॥

మయాప్యేతత్త్వదన్యస్య కస్యాపి నప్రకటీకృతమిత్యాహ-గుప్తాదితి। గుప్తాదపి గుప్తతరమ్, రహస్యాదప్యత్యన్తరహస్యత్వాత్। ఏతత్తవ మదంశభూతవిమర్శాత్మకాయాః ప్రియతమాయాః

ప్రియతమేన మయాఽయ ప్రకటీకృతమ్ । పురాఽన్యస్మై న ప్రకటీకృతమితి తాత్పర్యమ్ ॥౭౨॥

(సే ౦) చక్రన్యాసముపసంహరతి—(ఏవమిత్యాది) ।గుహ్యతమః క్రమః ప్రకారో యస్య సః ।గుప్తతరం కార్యవిశేషేణ సర్వేభ్యో నోపదేష్టవ్యమ్ । సామయికాః శిష్యాశిష్యభేదేన ద్వివిధాః । అసామయికా అపి తథా । ఏతేషాం చతుర్ణాం మధ్యే సామయికాః శిష్యా ఏవాధికారిణీ నేతరే త్రయ ఇత్యాహ—సమయస్థాయేతి । సమయః కౌలికసంకేతో రుద్రయామలే దశభిః పటలైరన్యత్ర చ ప్రతిపాదితః ।తత్ర తిష్ఠతి తం [న] భినత్తీత్యర్థః ।అత్ర విధ్యంశేన ద్వయోర్నిషేధాంశేన చైకస్యేతి త్రయాణాం నిరాసః ।తవేతి ।సామయికత్వాచ్ఛిష్యత్వాచ్చేతి భావః ॥౭౩-౭౪॥

మూలదేవ్యాదికం న్యాసమణిమాన్తం పునర్న్యసేత్ ।

(త్రికోణస్థే మహాబిన్దౌ మహాత్రిపురసున్దరీమ్ ।)

శిరస్త్రికోణపూర్వాది కామేశ్వర్యాదికం న్యసేత్ ॥౭౨॥

(దీ ౦) అస్యైవ న్యాసస్య పునః ప్రకారాన్తరమాహ-మూలదేవ్యాదికమితి । పూర్వమణిమాదిమూలదేవ్యన్తశ్రీచక్రావరణదేవతాన్యా సముక్త్వా ఇదానీం మూలదేవ్యాద్యణిమాన్తం పునః శ్రీచక్రావరణదేవతాన్యాసం కుర్యాదిత్యర్థః ।

మూలదేవ్యాదిన్యాసప్రకారమేవాహ-శిరస్త్రికోణేతి ।మూలదేవ్యాదికమిత్యనేనైవ శిరస్త్రికోణమధ్యే మూలదేవ్యాః ప్రథమన్యాసో జ్ఞేయః ।పశ్చాచ్చిర స్త్రికోణమధ్యే నిమ్నం త్రికోణమస్తి, తద్వా మృదుతరం దృశ్యతే ।తత్ర పూర్వాదిశబ్దాద్దక్షిణోత్తరకోణయోర్గ్రహః । కామేశ్వర్యాదిశబ్దేనవజ్రేశ్వరీభగమాలిన్యౌ గృహ్యేతే ।శిరస్త్రికోణాగ్రదక్షవామకోణేషు కామేశ్వరీవజ్రేశ్వరీభగమాలినీర్విన్యసేదిత్యర్థః ॥౭౨॥

(సేం) ఏవం సంహారక్రమేణ చక్రన్యాసముపదిశ్య తమేవ సృష్టిక్రమేణావర్తయేదిత్యాహ—(మూలేత్యాది) ।న్యాసం చక్రన్యాసనామధేయం కర్మ పునర్న్యసేత్ ।న్యాసపదస్య తత్ప్రఖ్యన్యాయేన నామధేయత్వాత్ ప్రయాజాన్ యజతీతి కౌషీతకిబ్రాహ్మణస్థవాక్యవన్న్యాసం న్యసేదితి న పునరుక్తమ్ ।అత ఏవ 'యే భజన్తి తు మాం

భక్త్యా" ఇతి గీతావాక్యేఽపి భక్తిపదం కర్మనామధేయమితి జైమినిరాచార్యో మన్యత ఇత్యుక్తం నామ్నేతి జైమినిః సమ్భవాదితి శాణ్డిల్యసూత్రే।మూలదేవ్యాదికమణిమాన్తమితి తు క్రియాయా నామ్నో వా విశేషణే।అత్ర మూలదేవ్యణిమాశబ్దౌ సర్వానన్దమయచక్రన్యాసత్రైలోక్యమోహనచక్రన్యాసపరౌ, అవదానాదిపదానాన్తస్యేవైకైకావాన్తరచక్రన్యాసస్యైకైకపదార్థత్వాత్।తేన నవానాం చక్రన్యాసానామేవ వ్యుత్క్రమో న త్వేకైకన్యాసాన్తర్గతదేవతాన్యాసానామపి మూలదేవ్యణిమాపదయోః స్వారస్యాదిత్యాపాతతో [న] భ్రమితవ్యమ్,కామేశ్వర్యాదికం న్యసేత్ సర్వసిద్ధ్యాదికం కణ ఇత్యాదేర్వక్ష్యమాణనిర్దేశజ్ఞాపకాత్।క్రమస్య పదార్థాశ్రితత్వేన పదార్థావయవేష్వప్రవృత్తేశ్చ।అత ఏవ ముష్టికపాలావదానఞ్జనాభ్యఞ్జనవపనపావనేషు చైకేనేత్యధికరణ ఏకైకముష్ట్యనుసమయో నిరస్తః।న చైవం సతి త్రైలోక్యమోహనచక్రన్యాసావయవానాం రేఖాన్యాసానాం త్రయాణాం వైపరీత్యానాపత్తిః, తన్నిర్వాహాయావయవశో వ్యుత్క్రమ్ ఇత్యుక్తౌ తు దేవతానామపి వ్యుత్క్రమాపత్తిః।కామేశ్వర్యాదికమిత్యాదిజ్ఞాపకేభ్యస్తత్ర తత్ర తదప్రసక్తావపి న్యసద్ వాగ్దేవతాష్టకమిత్యాదివిధివిహితేషు తదాపత్తేర్దుర్వారిత్వాత్।సామాన్యాపేక్షజ్ఞాపకత్వకల్పనేనైతదుద్ధారే తు రేఖాన్యాసానాం వైపరీత్యం న స్యాత్।సేయముభయతః పాశా రజ్జురితి వాచ్యమ్,న్యాయతస్తథైవ ప్రసక్తస్య మూలాధారే న్యసేన్ముద్రాదశకమిత్యాది వచనైరపవాదాత్, అధ్వర్యుర్గృహపతిం దీక్షయిత్వా బ్రహ్మాణం దీక్షయతీతి వాక్యస్యేవ తేషు వచనేషు ముద్రాదశకాదిపదానాం క్రమవిధాయకత్వేనైవ సార్థక్యస్య వక్తవ్యత్వాత్।

నను మూలాధారదక్షజఙ్ఘావామజఙ్ఘాసు ముద్రామాతృసిద్ధయో న్యస్తవ్యత్వేన తేషు వచనేషు కీర్త్యన్తే సేం। తేషు ముద్రాసిద్ధిపదాభావే తయోరధికరణవైపరీత్యస్య పదార్థవ్యుత్క్రమవిచితః ప్రసక్తిః।అతో ముద్రా మూలాధార ఏవేత్యాదిరీత్యాధికరణనియమార్థాస్తే విధయః సార్థకా ఏవ।న చాధికరణనియమవిధిభిర్వ్యుత్క్రమవిధేరపవాదః సమ్భవతి, ఉభయోర్భిన్నవిషయత్వాత్ విరోధాభావాచ్చ। స్వాధిష్ఠానే సర్వాశాపరిపూరకచక్రన్యాసోత్తరం వామజఙ్ఘాదిమూలాధారాన్తేషు సిద్ధిమాతృముద్రాణాం న్యస్తుం శక్యత్వాత్।న చ స్వాధిష్ఠానోత్తరం మూలాధారస్యైవోపస్థితిరర్థక్రమానుసారాద్భవిష్యతీతి వాచ్యమ్, స్వాధిష్ఠానమూలాధారయోర్జన్యజనకభావేనార్థక్రమాయోగాత్। తస్య క్రమస్య శ్రౌతక్రమాద్ దుర్బలత్వాచ్చ అత ఏవ నియమవిధీనాం పాఠతోఽపి క్రమోనిరస్తః।తస్య తతోఽపి దుర్బలత్వాదితి చేత్, మైవమ్। అర్థక్రమపాఠక్రమయోరవిరోధేనాపి శ్రౌతక్రమస్యోపపత్తేః।త్రైలోక్యమోహనచక్రన్యాసే నవమస్థానీయత్వస్య శ్రౌతక్రమరూపత్వేన తదవయవానాం వ్యుత్క్రమేఽపి తదహానేః।వస్తుతో రేఖాన్యాసానాం త్రయాణాం భిన్నభిన్నపదార్థత్వమఙ్గీకృత్యాణిమాపదస్య ప్రథమరేఖాన్యాసపరత్వస్వీకారే తు న కోఽపి దోషలేశః।అత్ర జ్ఞాపకమేకైకచక్రస్య వ్యాపకన్యాసవదేకైకరేఖాయాః పార్థక్యేన వ్యాపకన్యాసస్య

కథనమ్।అత ఏవ పద్మపురాణీయే పాణ్డురఙ్గమాహాత్మ్యే క్షేత్రస్య శ్రీచక్రాకారతాం ప్రతిపాద్య విన్దౌ విఠ్ఠలస్య స్థితిముక్త్వా తేన సహైకాదశావరణాని కథితాని। తేనైకాదశపదార్థఘటితస్య చక్రన్యాసస్య వ్యుత్క్రమవిధానేన పదార్థానామేవ క్రమవైపరీత్యం న తదవయవదేవతాన్యాసానామ్। ఆచారానురోధేనోక్తజ్ఞాపకానాం సామాన్యాపేక్షత్వస్వీకారాత్। తేన నోభయతః పాశా రజ్జురితి దిక్॥౭౧॥

(త్రికోణేత్యాది) శిరసి బాల్యే దృశ్యమానం నిమ్నం త్రికోణమిహ గృహ్యతే। తన్మధ్యస్థే మహాబిన్దౌ మూలేన దేవీం విన్యస్య తత్త్రికోణే పూర్వదక్షోత్తరకోణేషు కామేశ్వరీవజ్రేశ్వరీభగమాలినీర్న్యసేదిత్యర్థః।అత్ర మూలదేవ్యాదికమిత్యనేనైవ బిన్దౌ న్యాసో ధ్వనిత ఇతి వదతాం ప్రాచామేతచ్ఛ్లోకస్య పూర్వార్ధం స్వపుస్తకే నాస్త్యభిప్రేతమ్॥౭౭॥

బాణానేత్రే భ్రువోశ్చాపౌ కర్ణే పాశద్వయం న్యసేత్।

సృణిద్వయం చ నాసాగ్రే దక్షిణాగ్రం తు విన్యసేత్॥౭౩॥

ముణ్డమూలకమేణైవ న్యసేద్వాగ్దేవతాష్టకమ్।

బన్ధవాదీని చక్రాణి న్యస్తవ్యాని వరాననే॥౭౪॥

ఆయుధావరణన్యాసమాహ–బాణానిత్యాది।వాణాన్ కామేశ్వరకామేశ్వర్యోః।నేత్రే నేత్రయోః।చాపౌ భ్రువోః।పాశద్వయం కర్ణే కర్ణయోః।సృణిద్వయం తు నాసాగ్రోభయపార్శ్వయోః।నేత్రకర్ణే నాసాగ్రే ఇతి చైకవచనప్రయోగో ద్వివచనోపలక్షణమ్ దక్షిణాగ్రమితి చ కథనాత్। ఏషు స్థానేషు దక్షిణే కామేశ్వరస్య వామే కామేశ్వర్యాశ్చాయుధాని విన్యసేదిత్యర్థః॥౧౩॥

వశిన్యాద్యావరణన్యాసమాహ–ముణ్డమితి।ముణ్డం శిరః।తస్య మూలక్రమేణాష్టదిక్షు పరితా వాగ్దేవతానాం వైఖయేష్టవర్గాధిష్ఠాత్రీణాం వశిన్యాదీనాం దేవతానామష్టకం న్యసేత్।

నను బైన్దవచక్రాదుపర్యర్ధచన్ద్రాద్యున్మన్యన్తానాం సూక్ష్మావయవానాం న్యాసః కిమితి నోక్త ఇత్యత ఆహ–బైన్దవాదీనీతి।వైన్దవాదీని చతురస్రాన్తాని నవ చక్రాణి న్యస్తవ్యాని స్థూలత్వాత్। అర్ధచన్ద్రాద్యున్మన్యన్తాని భావనీయానీత్యర్థః।స్థూలన్యాసప్రసఙ్గే స్థూలానామేవ న్యాసో నిగద్యతే ఇతి భావః॥౭౪॥

(సేం) (బాణాదిత్యాది)।నేత్రకర్ణయోరివ నాసాగ్రస్యాపి దక్షవామపార్శ్వభేదేన ద్వైవిధ్యమున్నేయమ్, దక్షిణాద్యమితి జ్ఞాపకాత్।ఇహ దక్షిణే కామేశ్వరస్య వామే కామేశ్వర్యా ఆయుధాని పృథక్పృథగ్విన్యసేత్, న తు ప్రథమచక్రన్యాస ఇవ మిలితాని, సమ్ప్రతిపన్నదేవతాకత్వేఽపి దేశభేదేన తన్త్రాభావాదితి విశేషః॥౭౭॥

(ముణ్డేత్యాది)।ముణ్డే దీయమానా రుద్రాక్షాదిమాలా యాన్ యాన్ శిరః ప్రదేశాన్ స్పృశతి తేషు స్థానేషు పూర్వాదిదిగష్టకే వశిన్యాద్యష్టకం న్యసేత్।పూర్వాదిదక్షిణాద్యపదయోరనువృత్త్యా ప్రాదక్షిణ్యేనేతి లభ్యతే।ఇదానీం పూర్వచక్రన్యాసస్య చరమావయవబిన్దుచక్రముత్తరచక్రన్యాసస్య నవ చక్రాణీత్యేతేషు సర్వేషు వ్యాపకన్యాసాన్ ప్రసఙ్గాదత్రైవాహ–బైన్దవాదీనీతి।అత్ర చక్రపద బిన్ద్వాదిషోడశదలపద్మాన్తచక్రాణాం భూగృహచక్రావయవరేఖాణాం సృష్టిన్యాయేన లక్షణయా బోధకమ్।తేన బిన్దుచక్రాయ నమ ఇత్యారభ్య చతురస్రప్రథమరేఖాయై నమ ఇత్యన్తైరేకాదశమన్త్రైస్తత్తచ్చక్రీయదేవతాన్యాసారమ్భే వ్యాపక–

న్యాసాన్ కుర్యాదిత్యర్థః।అన్యథా ద్వితీయచక్రన్యాసే దేవతాన్యాసమాత్రకథనాద్ వ్యాపకన్యాసపరిసంఖ్యా ప్రసజ్యేత।ఇదమేవ చ ప్రథమచక్రన్యాసే బిన్దుచక్రన్యాసస్య విధాయకం జ్ఞాపకం వా।యత్తు (యే తు) ప్రాఞ్చః—వశిన్యాద్యావరణన్యాసః కిమితి నోక్త ఇత్యత ఆహ—బైన్దవాదీనీతి।బిన్ద్వాదినవచక్రాణి న్యస్తవ్యాన్యేవ స్థూలత్వాత్।అర్ధచన్ద్రాద్యున్మన్యన్తాని తు భావనీయాని।అతః స్థూలన్యాసప్రసఙ్గే స్థూలానామేవ న్యాసో విద్యతే ఇతి భావ ఇతి వ్యాచక్షతే।తేషాం యద్యేవమాశయః— అత్రత్యచక్రపదస్య చక్రస్థదేవతాపరత్వాద్ దేవతాన్యాసస్య చ విశిష్య విశిష్యైవ కథనేన సామాన్యేన పునరయం విధిర్వ్యర్థః।అతస్తస్య ద్వయం ప్రయోజనమ్– అనుక్తవాగ్దేవతాన్యాసప్రాప్తిర్విభావనపరిసంఖ్యా చేతి।తర్హీదమయుక్తమ్।చక్రపదస్య తత్రత్యదేవతాపరత్వాభావాత్।ఏవం ప్రయోజనమపి న యుజ్యతే, అప్రసక్తస్య విభావనస్య పరిసంఖ్యాయోగాత్, వాగ్దేవతాన్యాసస్య కణ్ఠరవేణీక్తత్వాచ్చ।అథ తత్పుస్తకే ముణ్డమాలేత్యర్థం న స్యాత్।అత ఏవ తద్వ్యాఖ్యాపి తత్ర న దృశ్యత ఇత్యుచ్యతే, తర్హి తదీయాంత్తోరగ్రన్థవిరోధః।ఏతదుత్తరగ్రన్థే సర్వజ్ఞాదిదేవీనామకథనాత్ కథం తా ఏవ గ్రాహ్యా ఇతి నిర్ణయ ఇత్యాశఙ్క్య పూర్వం వశిన్యాదీనాముత్తరత్ర సర్వసిద్ధిప్రదాదోన చ విశిష్య కథనేన తయోర్మధ్యే పారిశేష్యాత్ సర్వజ్ఞాద్యా ఏవ గృహ్యన్త ఇతి పరిహృతత్వాత్॥౭౮॥

నేత్రమూలే త్వపాఙ్గే చ కర్ణపూర్వోత్తరే పునః।

చూడాదికణ్ఠనిమ్నే ఽర్ధం శేషార్ధం కర్ణపృష్ఠకే॥౭౫॥

కర్ణే పూర్వే త్వపాఙ్గే చ తస్య మూలే చ విన్యసేత్।

హృదయే మనుకోణస్థశక్తయోఽపి చ పూర్వవత్॥౭౬॥

సర్వసిద్ధయాదికం కణ్ఠే ప్రాదక్షిణ్యేన విన్యసేత్।

(దాం) సర్వజ్ఞాద్యావరణన్యాసమాహ—నేత్రములే ఇత్యాది।కర్ణోత్తర పశ్చాద్భాగః।చూడాదికే చూడాయా ఆదిర్లలాటమ్।

అర్ధనిమ్నే కర్ణోత్తరానన్తరం న్యసేదితి సమ్ప్రదాయః।నిమ్నం శిరఃపశ్చా–

న్నిమ్నస్థలమవటమ్।కోఽర్థః?చూడాదినేత్రమూలాపాఙ్గకర్ణపూర్వపృష్ఠేషు సర్వజ్ఞాదీనాం దశానామర్ధం విన్యసేత్।అథవాఽఽసామేవోత్తరార్ధమవట్-వన్తరకర్ణపృష్ఠపూర్వాన్యనేత్రాపాఙ్గమూలేషు విన్యసేదిత్యర్థః।నను సర్వజ్ఞాదీనాం నామ న కథితమ్, కథమత్ర తా ఏవ న్యస్తవ్యాః కథ్యన్తే? ఉచ్యతే,పూర్వచక్రే వశిన్యాద్యా న్యస్తవ్యాః కథితాః।అనన్తరోపరిచక్రే సర్వసిద్ధయాద్యా న్యస్తవ్యాః కథ్యన్తే।అతస్తయోరపి మవ్యదశస్థానేషు పారిశేష్యాత్ సర్వజ్ఞాద్యా న్యస్తవ్యా ఇతి గృహ్యన్తే॥౭౫–౭౬॥

సర్వసిద్ధ్యాద్యావరణన్యాసమాహ–సర్వసిద్ధ్యాదికమితి।స్పష్టమ్।సర్వసంక్షభిణ్యాద్యావరణన్యాసమాహ–హృదయ ఇతి।హృదయే వక్షసి।పూర్వవత్ప్రాదక్షిణ్యేన మనుకాణస్థశక్తయశ్చతుదశారకోణనివాసిన్యః సర్వసంక్షోభిణ్యాచాః।న్యస్తవ్యా ఇతి శేషః।

(సేం) సర్వజ్ఞాదిన్యాసమాహ—(నేత్రేత్యాది)।దక్షిణాద్యమిత్యనువర్తనీయమ్।తేన దక్షిణం నేత్రమూలం నాసానేత్రసన్ధిః।అపాఙ్గా నేత్రాన్తః।కర్ణస్య పూర్వభాగ ఉత్తరభాగశ్చేతి ద్వే స్థానే।చూడా శీర్షస్థాః కేశాః।తస్యా ఆదిభూతం నిమ్నమపరగలే।విద్యమానమ్।తత ఏవ కేశానామారమ్భాత్తస్య చూడాదిత్వమ్।పూర్వగలాదినిమ్ననిరాసాయ చూడాదిక ఇతి విశేషణమ్।తాదృశనిమ్నస్య దక్షిణార్ధముత్తరార్ధం చేతి ద్వే స్థానే।తదిదమాహ–శేషార్ధ ఇతి।తతః కర్ణపృష్ఠపూర్వభాగౌ ద్వితీయనేత్రస్య మూలాపాఙ్గీ చేతి దశసు సర్వజ్ఞాద్యా విన్యసేదిత్యర్థః।ప్రాఞ్చస్తు శిరఃకేశాదిభాగస్య లలాటరూపతాం మత్వా వ్యాచక్షతే—చతుర్థీ

దేవతాం కర్ణపృష్ఠే విన్యసేత్ పఞ్చమీం లలాటేఽన్యమేదితి సమ్ప్రదాయః।షష్ఠీం పశ్చాన్నిగ్నే।తదిదం నేత్రమూలమారభ్య వృత్తాకారన్యాసస్య ప్రథమమర్ధమ్। ఏవమవశిష్టార్ధేఽపి న్యసేదిత్యాహ—శేషార్ధ ఇతి।శేషార్ధేఽపి నేత్రమూలమారభ్య న్యాసో మా ప్రసాఙ్క్షీదత ఆహ—కర్ణపృష్ఠక ఇత్యాదీతి। తదిదం స్వకీయభ్రమాపహ్నవార్థం శిష్యదర్శనమాత్రమిత్యుపేక్ష్యమ్॥౨౯॥

(సర్వేత్యాది)।అప్రాదక్షిణ్యేనేతి న పదచ్ఛేదః। (అన్యథా వామా) వర్తేనేత్యేవ బ్రూయాత్। తతశ్చ పూర్వవదితి పదస్యాపి ప్రాదక్షిణ్యేనేత్యేవార్థః, పూర్వోక్తనిఖిలచక్రసారూప్యాత్, మనుకోణస్థాశ్చతుర్దశారస్థాః।శక్తయ ఇతి ద్వితీయార్ధే ప్రథమా, సుపో సుపో భవన్తీతి విధానాత్। న్యస్తవ్యా ఇతి శేషో వా॥౩౦॥

నాభావష్టదలం తత్తు వంశే వామే చ పార్శ్వకే॥౨౭॥

ఉదరే సవ్యపార్శ్వే చ న్యసేదాదిచతుష్టయమ్ ।

వంశవామాన్తరాలాది న్యసేదన్యచతుష్టయమ్॥౨౮॥

స్వాధిష్ఠానేన్యసేత్ స్వస్య పూర్వాద్దక్షావసానకమ్।

చతస్రస్తు చతస్రస్తు చతుర్దిక్షు క్రమాన్న్యసేత్॥౨౯॥

(దీం) అనఙ్గకుసుమాద్యావరణన్యాసమాహ—నాభావితి।నాభౌ నాభిప్రదేశే।అష్టదలం పద్మమ్।[తస్త్వితి। తత్పూర్వోక్తానఙ్గకుసుమాద్యష్టకం పరామృశ్యతే। తదాదిచతుష్టయమనఙ్గకుసుమాఽనఙ్గమేఖలాఽనఙ్గమదనాఽనఙ్గమద్నాతురాణాం చతుష్టయమ్]।వంశః పృష్ఠాస్థి। సవ్యపార్శ్వం దక్షిణపార్శ్వమ్।వంశవాభాన్తరాలాది వంశవామపాశ్వయోరన్తరాలమ్। ఆదిశబ్దాద్వామపార్శ్వపురోభాగయోరన్తరాలపురోభాగదక్షిణపాశ్వయోరన్తరాలం దక్షపార్శ్వపృష్ఠవంశయోరన్తరాలం గృహ్యతే।అన్య చతుష్టయమనఙ్గరేఖానఙ్గవేగిన్యనఙ్గాకుశానఙ్గమాలినీనాం చతుష్టయమ్।నాభిదేశస్య పశ్చిమాదిదిక్షు అనఙ్గకుసుమాదీనాంన్యసేదిత్యర్థః॥౨౭-౨౮॥

కామాకర్షిణ్యాద్యావరణన్యాసమాహ—స్వాధిష్ఠానే ఇతి।స్వాధిష్ఠానకమలప్రదేశే స్వస్య పూర్వాత్ పూర్వదిగాదిభాగమారభ్య దక్షావసానకం దక్షిణదిగవసానపర్యన్తమ్ ।చతుర్దిక్షు

ప్రతిదిశం చతస్రశ్చతస్రః శక్తయః కామాకర్షిణ్యాద్యాః క్రమేణ న్యస్తవ్యాః। నను కామాకర్షిణ్యాద్యా ఇతి కథమనుమీయన్తే ఇతి చేదుచ్యతే। పూర్వవదేవ పూర్వోత్తరచక్రయోః శక్తీనాం నామగ్రహణాద్ మధ్యచక్రశక్తీనాం పారిశేష్యాన్నామాన్యనుక్తాన్యప్యవసీయన్త ఇతి ॥౭౬॥

(సం౦) (నాభావిత్యాది)। నాభావన్తరష్టదలం పద్మం విచిన్త్య తత్ర పృష్ఠవంశో వామపార్శ్వముదరం దక్షపాశ్వం చేతి పశ్చిమాదిదిక్చతుష్టయే యద్దలచతుష్టయం తత్ర క్రమేణానఙ్గకుసుమాదిచతుష్టయం న్యసేత్। వంశవామపాశ్వయోరన్తరాలం వాయవ్యకోణమారభ్య నైర్‌ఋత్యకోణపర్యన్తం విదిగ్దలచతుష్టయేఽనఙ్గరేఖాదిచతుష్టయం విన్యసేత్। సవ్య దక్షిణవామయోరితి కాశాద్దక్షపరోఽయం శబ్దః। వామపరత్వే త్వసవ్యేతి ఛేదః॥౮౧-౮౨॥

(స్వేత్యాది)। స్వాధిష్ఠానే షోడశదలం విచిన్త్య తద్దలేషు పూర్వదలమారభ్య కామాకర్షిణ్యాదినిత్యా న్యసేత్। ఏతావత్పర్యన్తం ప్రాప్తం ప్రాదక్షిణ్యమపవదతి—దక్షావసానకమితి। ఇహైవానాదక్షిణ్యేన న్యస్తవ్యా ఇత్యర్థః। ప్రాఞ్చస్తు-ప్రతిదిశం చతస్రశ్చతస్రః శక్తయో న్యస్తవ్యా ఇత్యాహుః। తన్న, సర్వేషు న్యాసేషు తత్తచ్చక్రచిన్తనస్యావశ్యకత్వేన చిన్తితేషు దలేష్వేవ యథాసంఖ్యన్యాయేన పూజనస్యేవ న్యాసస్యాపి యుక్తత్వాత్, తత్తచ్చిన్తనస్య నాభౌ త్వష్టదలమిత్యనేనైకదేశకీర్తనేన జ్ఞాపితత్వాత్।

మూలాధారే న్యసేన్ముద్రాదశకం సాధకోత్తమః।

పునర్వంశే చ సవ్యే చ వామే చైవాన్తరాలకే॥౮౨॥

ఊర్ధ్వాధో దశముద్రాశ్చ ఊర్ధ్వాఘోవర్జితం పునః।

బ్రహ్మాణ్యాద్యష్టకం దక్షజఙ్ఘాయాం తాస్తు పూర్వవత్॥౮౧॥

వామజఙ్ఘాం సమారభ్య వామాదిక్రమతోఽపి చ।

సిద్ధయష్టకం న్యసేత్తేషు ద్వయం పాదతలే న్యసేత్॥౮౨॥

(దీం) సవసంక్షోభిణ్యాదిముద్రాశక్త్యావరణన్యాసమాహ—మూలాధారే ఇతి। మూలాధారే మూలాధారప్రదేశే। శేషం స్పష్టమ్।

నను కిం మూలాధారే ముద్రాదశకం కేనవిధానేన న్యస్తవ్యమిత్యాశఙ్కాయామాహపునర్వంశే ఇతి। పునః శబ్దాన్నాభౌ త్వష్టదలంతత్రత్యాన్యష్టదలస్థానోక్తస్థానాన్యుచ్యన్తే। వంశే పృష్ఠవంశే। సమే చ పార్శ్వే । చకారాదుత్తరదక్షిణయోః పార్శ్వయోర్గ్రహణమ్। వామే చైవాన్తరాలకే పృష్ఠవంశవామపార్శ్వాన్తరాలే। చకారాద్వామపార్శ్వాద్యన్తరాలాని గృహ్యన్తే। కోఽర్థః ? పృష్ఠవంశాదిదిక్షు వాయవ్యాద్యన్తరాలేషు చోర్ధ్వాధశ్చ దశ ముద్రా న్యసేత్॥౮॥

నను ఊర్ధ్వాధ ఇతి కిమాన్తరం స్థానద్వయమ్ అన్యన్నేత్యాహ–ఊర్ధ్వాధ దీం ఇతి। శ్రాన్తరోర్ధ్వాధఃస్థానద్వయమ్।

ఇన్ద్రేశానదిశోర్మధ్యే స్థానమన్యత్ప్రకీర్తితమ్।

నైర్ఋుతామ్బుదిశోమధ్యే స్థానమన్యత్ ప్రకీర్తితమ్॥

తత్త్వవిమర్శిన్యామస్మద్గురుక్తరీత్యా దశలోకపాలాచనరీత్యైవ స్థానద్వయం శిష్టముశిష్టముశిష్టముద్రాద్వయస్య కల్పనీయమ్।

బ్రహ్మాణ్యాద్యావరణన్యాసమాహ—బ్రహ్మాణ్యాదీతి। విన్యసేత్ [ఇత్యనుషఙ్గః। శిష్టం] స్పష్టమ్।

నను దక్షజఙ్ఘాయాం వన్యసేదిత్యుకమ్, తత్ర తాసాం కాని స్థానానీత్యత ఆహ—తాస్త్వితి। తా బ్రహ్మాణ్యాద్యాః। పూర్వవత్ పునః సవ్యే వంశే చ ఇత్యుక్తస్థానేషు। అత్ర పృష్ఠవంశశబ్దేన పశ్చాద్భాగో లక్ష్యతే। దక్షః జఙ్ఘాయాః పశ్చిమాదిచతుదిక్షు వాయవ్యాదివిదిక్షు చ। తా బ్రహ్మాణ్యాద్యాన్యస్తవ్యా ఇత్యర్థః॥౮౫॥

అణిమాద్యావరణనన్యసమాహ–వామజఙ్ఘామితి। వామజఙ్ఘాం సమారభ్య వామజఙ్ఘాయాః పశ్చిమభాగమారభ్య। వామాదిక్రమతోఽపి వామాన్తరాలక్రమేణ। తేషు పూర్వోక్తేషు స్థానేషు అష్టసు సిద్ధచష్టకం న్యసేత్ ఇతి శిష్టద్వయం పాదతలే పాదతలయోన్యసేదిత్యర్థః॥౮౨॥

(సే ౦) (మూలేత్యాది)। పురః పూర్వస్యాం దిశి, సవ్యం దక్షిణస్యామ్, వంశే ప్రతీచ్యామ్, వామ ఉదీచ్యామ్। అన్తరాలక ఆగ్నేయాదీశానాన్తావదిక్చతుష్టయే, అష్టదలే ప్రథమదిగన్తరాలాదేవారమ్భదర్శనాత్। తేనేశాదివాయవ్యన్తక్రమశఙ్కా నిరస్తా, ఏకత్ర నిర్ణీత ఇతి న్యాయాత్। ఊర్ధ్వాధః మూలాధారస్య (స్థ)కర్ణికాత్వ (కోర్ధ్వాధః) ప్రదేశయోః। ఏవం దశస్థానేషు ముద్రాదశకం న్యసేత్।

మధ్యరేఖాన్యాసమాహ—ఊర్ధ్వాధోవర్జితమితి। పూర్వవత్త్రాగాదిదిక్ష్వాగ్న యాదివిదిక్షు చ ప్రాదక్షిణ్యేన చతస్రశ్చతస్ర ఇత్యష్టౌ దేవతా న్యసేత్। నవమదశమదేవతయాం–

రభావాదేవ ప్రాప్తం వర్జనమూర్ధ్వాధోవర్జితపదేనానూదితమ్। ప్రాఞ్చస్తు—ఊర్ధ్వాధోవర్జితం పునరితి పాదస్తృతీయరేఖావాక్య ఏవాన్వితః। పురః సవ్యే చేత్యత్రాపి పునరిత్యేవ పాఠో న తావద్రేఫ ఇతి భ్రాభ్యన్తో వ్యాచక్షతే। నను మూలాధారే ముద్రాదశకధ్యానేన న్యస్తవ్యం కిమిత్యాశఙ్కయామాహ –పునరితి। పునః శబ్దాన్నాభౌ త్వష్టదలమిత్యత్రోక్తాని స్థానాని పునరిహాపి గ్రాహ్యాణ్యుచ్యన్తే। వంశే పృష్ఠవంశే। సవ్యే వామపార్శ్వే। చకారాదుదరదక్షపార్శ్వయోర్గ్రహణమ్। వంశసవ్యపదయోర్వ్యుత్క్రమేణాన్వయః। వామేఽన్తరాలే వాయవ్యకోణే। చకారాదీశానాగ్ని నిర్ఋతికోణపరిగ్రహః। ప్రతీచ్యాద్యుధ్గన్తదిక్చతుష్టయే వాయవ్యాదినిర్ఋత్యన్తవిదిక్చతుష్టయధర్మాతిదేశ ఏవ తాత్పర్యగ్రాహకః। ననూర్ధ్వాధ ఇతి కిమాన్తరం స్థానద్వయం నేత్యాహ—ఊర్ధ్వాధోవర్జితమితి। ఇన్ద్రేశానయోర్మధ్య ఊర్ధ్వస్థానమ్, వరుణనిర్ఋత్యోర్మధ్యేఽధఃస్థానమిత్యర్థ ఇతి। తదిదమతీవ ప్రామాదికమ్, స్వరూపాఖ్యానమేవాస్య ప్రత్యాఖ్యానం ప్రకీర్తితమితి దిక్। ప్రథమరేఖాన్యాసమాహ—వామజఙ్ఘామితి। వామజఙ్ఘాయాః పూర్వభాగమారభ్య దక్షజఙ్ఘాయాం యద్యదవయవేషు యేన క్రమేణ దేవతాష్టకన్యాసస్తద్వదవ వామజఙ్ఘాయామపి న్యాసే సత్యర్థాత్తద్వైపరీత్యమేవ ఫలతీత్యాశయేనాహవామాదిక్రమత ఇతి। ఉ (ప్రాగు) త్తరపశ్చిమదక్షిణదిక్షు ఈశానాద్యాగ్నేయాన్తవిదిక్షు చేతి క్రమేణేత్యర్థః। పాదతలే పాదతలద్వయే। అద్యాప్యుపస్థితత్వాద్వామాదిక్రమత ఇత్యుక్తత్వాదాదౌ వామం తతో దక్షమితి క్రమః। ప్రాఞ్చస్తు—దక్షజఙ్ఘాయాం పూర్వవదిత్యనేన పశ్చిమాదిదిక్షు వాయవ్యాద్యన్తరాలేషు చేతి వ్యాఖ్యాయ వామజఙ్ఘామిత్యత్రాపి పూర్వవదితి పదానువృత్తిమభిప్రేత్య పశ్చిమభాగమారభ్యేతి వ్యాఖ్యాయ వామాదిక్రమత ఇతి పదం వామాన్తరాలాదిక్రమార్థకం స్వీకృత్య శిష్టద్వయమేకస్మిన్నేవ పాదతలే న్యసేదితి వ్యాచఖ్యుః। తత్సర్వే ప్రామాదికమేవతి స్పష్టమ్॥౮౩–౮౫॥

కారణాత్ప్రసృతం న్యాసం దీపాద్దీపమివోదితమ్।

ఏవం విన్యస్య దేవేశీం స్వాభేదేన విచిన్తయేత్॥౮౩॥

(దీం)ఉక్తన్యాసస్యోత్కర్షం దర్శయన్నుపసంహృత్య ఫలభూతాం వాసనాం విధత్తేకారణాదితి। కారణాత్ ప్రకాశవిమర్శసామరస్యరూపాన్నిఖిలజగద్రూపాత్। దీపాద్దీపమివ ప్రసృతమ్, మహాభాసం కారణానురూపమ్ ఏవముక్తప్రకారేణ, ఉదితం కథితమ్ న్యాసం విన్యస్య, స్వాత్మనోఽభేదేన విచిన్తయేత్। శ్రీచక్రావయవాన్ సశక్తికాన్। స్వదేహావయవైరపృథక్త్వేన విభావ్య తదధిష్ఠాత్ర్యా పరయా చ స్వాత్మనోఽభేదం భావయేదిత్యర్థః॥౮౩॥

(సేం) చక్రన్యాసోపసంహారపూర్వకం తదీయవాసనాం విధత్తే (కారణాదిత్యాది)। కారణం సర్వజగత్కారణం శివశక్తిసామరస్యాపన్నం బ్రహ్మ, తస్మాత్ ప్రసృతమిదం చక్రన్యాసనామకం కర్మ। అత ఏవ ప్రసారపరమార్థన్యాయేన తద్రూపమేవేతి దృష్టాన్తేన ద్రఢయతిదీపాదితి॥౮౬॥

తతశ్చ కరశుద్ధయాదిన్యాసం కుర్యాత్ సమాహితః।

అహం తే కథయామ్యద్య విద్యాన్యాసం శృణు ప్రియే॥౮౪॥

(దీం) ఉక్తైస్త్రిభిః షోఢాదిభిర్న్యాసైఃపరచిదానన్దలక్షణంభావయన్ పరిపక్కహృదయో బాహ్యపూజాక్రియాయోగ్యతాయై కరశుద్ధ్యాదిన్యాసం కుర్యాదిత్యాహ–తత ఇతి। తతస్త్రివిధన్యాసానన్తరం కరశుద్ధయాదిన్యాసమ్।

కర్మణాత్మపరామృష్టకార్య భూతాఙ్గలిస్థితమ్।

కరోమి చిన్మయీం శుద్ధిం కరయోః స్పర్శబోధినీమ్॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా కరశుద్ధిన్యాస ఆదిర్యస్య న్యాసస్య, జాతావేకవచనమ్। సమాహితః సావహితః। కరశుద్ధ్యాదిన్యాసశ్చతుః శతిశాస్త్రోక్తః। అతో నాత్రోచ్యతే కేవలం నామ్నైవ గృహ్యతే॥౮౪॥

(సేం) తదేవముక్తరీత్యా స్వదేహే విన్యస్య స్వస్య (శ్చ) ఆత్మా చ తయోరభేదేన కారణన్యాసౌ యథాక్రమం చిన్తయేత్। స్వశబ్దో జీవాత్మపరః।ఆత్మశబ్దో దేహపరః। స్వీ జ్ఞాతావాత్మనీత్యమరః।ఆత్మా దేహే ధృతౌ జీవ ఇతి విశ్వః।త్రిపురసున్దర్యభిన్నమాత్మానం తదావరణదేవతాసమూహాభిన్నం స్వదేహఞ్చ విభావయేదితి భావః।(తత ఇత్యాది)।సృష్టిచక్రన్యాసీత్తరం కరశుద్ధిన్యాసశ్రతురాసన్న్యాసీ రక్షాషడఙ్గన్యాసో వాగ్దేవతాన్యాసో ఇతి పూర్వతన్త్రోక్తం న్యాసచతుష్టయం కుర్యాత్॥౮౭॥

అథ నవయోనిన్యాసమాహ-(శ్రోత్రేత్యాది)।ఇదఞ్చ లోకద్వయం ప్రాచీ టీకాస్వధృతమపి పుస్తకేషూపలభ్యమానత్వాద్ వ్యాఖ్యాయతే।అత్ర సప్తవింశతావయవేషు త్రిభిస్త్రిభిరవయవైరేకైకా యోనిస్తాసాం కోణత్రయేషు పునః పునర్బీజం త్రయం న్యసేదిత్యర్థః।అత్ర బీజత్రయపదం బాలాబీజత్రయపరమితి సౌభాగ్యరత్నాకరకారః। పఞ్చదశీకూటత్రయపరమితి తు సుభగాచరత్నాకరః। యత్తు బాలయా త్రిపురేశాన్యా నవయోన్యఙ్కితం న్యసేత్" ఇతి జ్ఞానార్ణవే వచనం తత్ర బాలాతోఽతిదేశప్రాప్త యద్బాలయా నవయోన్యఙ్కితం న్యసేదిత్యనూద్య [తే], తత్త్రిపురేశాన్యేత్యనేన పఞ్చదశ్యాః కరణత్వవిధానపరమ్। నవ్యాస్తు—త్రిపురేశాన్యా ఇతి పష్ఠ్యన్తం తేన యత్పఞ్చదశీసమ్బన్ధినవయోనిన్యాసం కుర్యాత్తద్ బాలయేతి వచనవ్యక్త్యా బాలాయా ఏవం కరణత్వవిధిః। అత ఏవోత్తరత్రాన్తర్నవయోనిన్యాసే పునర్బాలాం సముచ్చార్యత్యత్ర పునఃశబ్ద ఉపపద్యతే ఇత్యాహుః। తన్న, తథాత్వే ప్రకృతిత ఏవ తల్లాభే పునర్విధివైయర్థ్యాపత్తేః। న చ ప్రకృతితః ప్రాప్తేఽపి న్యాసే తత్కరణే బీజానాం కూటత్రయేణ బాధే ప్రాప్తే ప్రతిప్రసవత్వేన తత్సార్థక్యమితి వాచ్యమ్, కూటత్రయస్య కరణత్వేన విధేరదర్శనేన కుత్రైర్బీజబాధాయోగాత్। పునఃపదం తు నవయోనిన్యాసవృత్తిబోధకం తత్సార్థకం భవిష్యతి। అస్తు వా తస్మింస్తన్త్రే బాలయైవ న్యాసవిధిః। ప్రకృతే తు కూటైరేవేత్యపి జ్ఞేయమ్। అత్ర త్రికోణన్యాసే పూర్వత్రాగ్రదక్షయామకోణానాం క్రమదర్శనాత్ స ఏవేహ గ్రాహ్యః। అన్తర్నవయోనిన్యాసే పద్ధతికారైః స్వాయాదిప్రాదక్షిణ్యేనేతి లేఖనాత్ స ఏవ వా। శ్రోత్రయోశ్చిబుక ఇతి పాఠక్రమానుసారేణాదౌ శ్రీత్రయో◌ోస్తతశ్చిబుక ఇతి వా। తత్రాపి శ్రోత్రనేత్రాదౌ దక్షిణాద్యత్వస్య తత్ర తత్రోక్తత్వాత్తథైవేహాపి। ఆచారానుగుణ్యాత్త్వాదౌ వామశ్రోత్రే న్యాసో యుక్తః। వామాదిక్రమత ఇత పదస్య సన్నిహితత్వేనానువృత్తిసమ్భవాత్। అయఞ్చ నవయోనిన్యాసో ద్వివిధో బహిరన్తర్భేదాత్। బాహ్యస్తు సామ్ప్రతముక్తః। ఆన్తరస్తు మూలాధారాదిబ్రహ్మరన్ధ్రాన్తేషు నవసు స్థానేషు చతురస్రావృత్తాః (తాః) స్వాభిముఖాగ్రా నవయోనీర్విచిన్త్య తాసు కార్య ఇతి బహవః। తత్ర ప్రమాణం మృగ్యమ్। యత్తు జ్ఞానార్ణవే వచనమ్—

పునబాలాం సముచ్చార్య చతురస్రం చ చిన్తయేత్।

గోలకం న్యాసయోగేన శ్రీచక్రం పరిచిన్తయేత్॥

షట్చక్రేషు లలాటే చ సీమన్తే చ శిరోబలే।

నవ స్థానాని సఙ్కల్ప్య న్యసేద్ధేవి తతః పరమ్॥

శ్రీవిద్యాం బ్రహ్మరన్ధ్రే తు పృష్ఠతా గురవః క్రమాత్।

తిథినిత్యాస్తతా దేవి మాతృకాస్వరసంయుతాః॥

మాతృకావన్న్యసేద్ దేవి వక్త్రే సౌభాగ్యదాయినీః।

ఇత్యారభ్య తిథినిత్యామణ్డలం కథయిత్వా "ప్రకటాద్యా న్యసేత్ పశ్చాదాధారాదిషు మన్త్రవిత్" ఇత్యన్తమ్। తస్యాయమర్థః—బహిర్నవయోనిన్యాసానన్తరం పునర్బాలాముచ్చార్య చతురస్రాదిగోలకాన్తం శ్రీచక్రం మూలాధారాదిబ్రహ్మరన్ధ్రాన్తేషు నవసు స్థానేషు న్యాసోపాయత్వేన విచిన్త్య తేషు న్యసేత్। అర్థాచ్ఛ్రీచక్రదేవతా ఇత్యర్థః। చతురస్రశబ్దో భూగృహపరః। గోలకశబ్దో బిన్దుపరః। న్యసేదిత్యనేనాక్షిప్తా దేవతా ఏకాదశాధికశతసంఖ్యా ఏవ సిద్ధేరన్నత ఆహ—శ్రీవిద్యామితి। బిన్దౌ దేవీం తత్పృష్ఠ ఓఘత్రయం తదనన్తరే త్రికోణే తిథినిత్యాశ్చ న్యసేదితి విశేష ఇత్యర్థః। ఏవం సృష్టిచక్రన్యాసం సమ్పూర్ణం విధాయ వక్త్రే నిత్యామణ్డలన్యాసం కుర్యాత్। తత ఆధారాదిషు నవసు ప్రకటాదియోగినీన్యాసం కుర్యాదితి। కేచిత్తు బాల్యా చతురస్రవృత్తయోశ్చిన్తనం తతో నిత్యామణ్డలన్యాసస్తతః ప్రకటాదియోగినీస్త్రైలోక్యమోహనచక్రవిశిష్టా న్యసేదిత్యర్థ ఇత్యాహుః। తన్న, శ్రీచక్రం చిన్తయేదిత్యస్య దూరస్థేన ప్రకటాదివాక్యేన సహాన్వయస్యాయుక్తత్వాత్। శ్రీవిద్యాం బ్రహ్మరన్ధ్ర ఇతి వాక్యస్యాలగ్నకత్వాపత్తేశ్చ। నవ్యాస్తు—శ్రీచక్రపూజాప్రకరణే మూలదేవీభూజోత్తర తిథినిత్యపూజనాత్ ప్రాగ్గురుమణ్డలపూజనస్యాకథనేన తాదృశక్రమవిరుద్ధో న్యాసోఽత్ర న యుక్తః। కిఞ్చ, నిత్యామణ్డలస్య త్రికోణ ఏవ న్యసనీయత్వేన ముఖే స్వరస్థానేషు తన్న్యాసకథనమసమఞ్జసం నవయోనిన్యాసోత్తరం చతురస్రవృత్తచిన్తనఞ్చ వ్యర్థమ్। తస్మాన్నాత్ర సృష్టిచక్రన్యాసస్య చర్చాపి। శ్రీవిద్యాం బ్రహ్మరన్ధ్రే త్విత్యర్థన్తు తన్త్రాన్తరీయం కేనచిద్ భ్రాన్తేన పక్షిప్తమ్। అత ఏవ తన్త్రసారే తదర్ధన్న దృశ్యతే। అప్రక్షిప్తత్వే వా స్వాతన్త్ర్యేణ శ్రీవిద్యాన్యాసగురున్యాసయోః ప్రతిపాదకత్వేన వ్యాఖ్యేయమ్। తస్మాచ్చతురస్రావృత్తాః (తాః) స్వాభిముఖాగ్రా నవ యోనీరాధారాదిషు విచిన్త్య స్వాగ్రాదిప్రాదక్షిణ్యేనాన్తర్నవయోనిన్యాసవిధానార్థ ఏవైష సన్దర్భః। గోలకన్యాసయాంగేనేత్యస్యార్థస్తు చిన్త్యో గురుముఖాదవగన్తవ్యో వేతి వ్యాచక్షతే। తదతీవ సాహసమ్, పూజాక్రమన్యాసక్రమయోర్విరోధస్యాప్రయోజకత్వాత్ యథావచనమనుష్ఠాతుం యుక్తత్వాత్। అత ఏవ నిత్యానాం ముఖే న్యాసోఽపి యుజ్యతే। అథాపి తిథినిత్యాస్తత ఇత్యనేన త్రికోణే న్యాసవిధిః। మాతృకావన్న్యసేదితి తు శ్రీచక్రన్యాసాన్తే విధీయమానో న్యాసో

భిన్న ఏవేతి వ్యాఖ్యాతత్వాదప్యదోషః। వచనేన విధీయమానస్య చతురస్రవృత్తచిన్తనస్య వైయర్థ్యోక్తిస్త్వతీవ చమత్కృతా। త్వత్పక్షే శ్రీవిద్యాగురున్యాసయోర్వైయర్థ్యాంక్తౌ వా కిముత్తరమ్। ప్రక్షిప్తత్వోక్తిస్తు సాహసమేవ, గ్రన్థాన్తరే తదదశనస్యాప్రయోజకత్వాత్। చక్రన్యాసచర్చాయా అన్యభావే' శ్రీచక్రం పరిచిన్తయేత్" ఇతి వాక్యస్య భవత్పక్షే కా గతిః ? నవయోనిచిన్తనాదివాచకపదగన్థాభావేఽపి తదఙ్గీకారః శ్రీచక్రాదిపదకదమ్బసత్త్వేఽపి న తచ్చర్చేత్యుక్తిస్తు పక్షపాతో వ్యామోహో వా। గోలకపదస్యార్థోనాథముఖాద్వేద్య ఇత్యుక్తిస్తు శిష్యదన్ధనమాత్రమ్। తస్మాత్ పద్ధతికారైర్విలిఖ్యమానేఽన్తర్నవయోనిన్యాసే తన్త్రాన్తర మూలమన్వేష్యమితి దిక్॥౮౮-౮౯॥

మూర్ధ్ని గుహ్యే చ హృదయే నేత్రేషు త్రితయేషు చ।

శ్రోత్రయోర్యుగలే చైవ ముఖే చ భుజయోస్తథా॥౮౫॥

పృష్ఠే జాన్వోశ్చ నాభౌ చ విద్యాన్యాసం విధాయ చ।

(దీం) తత్రానుక్తం విద్యాన్యాసమాహ—మూర్ధ్నీతి। విద్యాయా బీజత్రయేణ న్యాసో విద్యాన్యాసః। మూర్ధ్ని వాగ్భవబీజమ్, హృదయే శక్తిబీజమ్ , గుహ్యే కామరాజబీజమ్। ఏవం సర్వత్ర స్థానత్రయే బీజత్రయముచ్చరన్న్యసేదిత్యర్థః। [శిష్టం స్పష్టమ్।]

(సేం) శ్రీవిద్యాన్యాసమాహ—(మూర్ధ్నీత్యాది)। గుహ్యే మూలాధారే। జానునీతి జాతావేకవచనమ్। తేన పఞ్చదశ స్థానాని తేషు యథాక్రమం పఞ్చదశాక్షరాణిన్యసేత్। ప్రాఞ్చస్తు—ఏకైకస్య కూటస్యైవ న్యాసం వదన్తో విద్యాయాః పఞ్చవారమావృత్తిమేనిరే। తత్ర మానం త ఏవ జానతే। ప్రత్యుత మూలవిద్యాపఞ్చదశార్ణాన్ మూర్ధ్ని మూల ఇత్యాదికల్పసూత్రవిరోధః స్పష్టః॥౯౦॥

కరశుద్ధిం పునశ్చైవ ఆసనాదిషడఙ్గకమ్॥౮౬॥

శ్రీకణ్ఠాదీని వాగ్దేవీరాధారే హృదయే పునః।

శిఖాయాం బైన్దవస్థానే త్వగ్నిచక్రాదికా న్యసేత్॥౮౭॥

(దీం) కరశుద్ధ్యాదీనాం నామాన్యాహ-కరశుద్ధిమితి। వాగ్దేవ్యోవశిన్యాద్యాః। శ్రీకణ్ఠాదిన్యాసః స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహోక్తః, తన్త్రాన్తరే ప్రసిద్ధత్వాదిహ నోక్తః। శిష్టం స్పష్టమ్।

కామేశ్వర్యాదిదేవీనాం న్యాసమాహ—ఆధారే ఇతి।

బైన్దవస్థానే శిఖాయామితి వ్యత్యయేన క్రమో జ్ఞేయః। బైన్దవస్థానమ్।

దీపాకారోర్ధ్వమాత్రశ్చ లలాటే వృత్తమిష్యతే।

ఇతి పూర్వోక్తం లలాటమ్। శిఖా నామ కుణ్డలిన్యా అగ్రం శివస్య విశ్రాన్తిస్థానమ్। అత్ర శ్రుతిః—" తస్యాః శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః" ఇతి। తేన శిఖాశబ్దేన తద్వ్యాప్తిస్థానం బ్రహ్మరన్ధ్ర' లక్ష్యతే। అగ్నిచక్రాదికా: "అగ్నిచక్రే కామగిర్యాలయే మిత్రేశనాథాత్మకే శ్రీ-

కామేశ్వరీదేవీరుద్రాత్మశక్తిశ్రీపాదుకాం పూజయామి। సూర్యచక్రే జాలన్ధర- దీం పీఠే షష్ఠీశనాథాత్మకే వజ్రేశ్వరీదేవీవిష్ణ్వాత్మశక్తిశ్రీపాదుకాం పూజయామి। సోమచక్రే పూర్ణగిరిపీఠే అడ్డీశనాథాత్మకే భగమాలినీదేవాబ్రహ్మాత్మశక్తిశ్రీపాదుక పూజయామి। బ్రహ్మచక్రే ఓడ్యాణపీఠే చర్యాన థాత్మకే శ్రీమహాత్రిపురసున్దరీదేవీపరబ్రహ్మాత్మశక్తిశ్రీపాదుకాం పూజయామి" ఇతి మన్త్రైర్న్యస్తవ్యాః। శక్తయాఽగ్నిసూర్యసోమబ్రహ్మచక్రాదికాః। కోఽర్థః? ఆధారహృదయభ్రూమధ్యబ్రహ్మరన్ధ్రేషు వహ్నిసూర్యసోమబ్రహ్మచక్రేషు కామగిరిజాలన్ధర పూణగిర్యోడ్యాణ పీఠేషు రుద్రవిష్ణుబ్రహ్మపరబ్రహ్మాత్మకశక్తీః కామేశ్వరీవజ్రేశ్వరీభాగమాలినీమహాత్రిపురసున్దరీః న్యసదిత్యర్థః। అయమేవార్థః సమ్ప్రదాయవిద్భిర్దైశికేన్ద్రైః పద్ధతిషు ప్రపఞ్చితః॥ ౧౫-౧౭॥

(సేం) (కరేత్యాది)। విద్యాన్యాసోత్తరం పునరపి కరశుద్ధిచతురాసనరక్షాషడఙ్గన్యాసాన్ విధాయ శ్రీకణ్ఠాదిన్యాసం కృత్వా పునర్వాగ్దేవతా విన్యసేత్। మూలాధారాదిస్థానచతుష్టయేఽగ్నిచక్రాదిమన్త్రచతుష్టయేన కామేశ్వర్యాదిదేవతాచతుష్టయం న్యసేదిత్యర్థః। ప్రాఞ్చస్తు—కరశుద్ధ్యాదీనాం నామానాహేత్యముం గ్రన్థమవతారయన్తో న్యాసచతుష్టయస్యానావృత్తిం మేనిరే।

తత్పునఃశబ్దవిరుద్ధం “తతశ్చ కరశుద్ధ్యాదిన్యాసం కుర్యాత్ సమాహితః" ఇత్యస్య వైయర్థ్యాపాదకఞ్చ, విద్యోరభ్యాసేఽప్యర్థస్య సకృదనుష్ఠానే పాఠేన కర్మనిర్ణయానాపత్తిశ్చ। శ్రీకణ్ఠాదిన్యాసో యథా మన్త్రమహోదధావేకవింశే తరఙ్గే “మునిః స్యాద్దక్షిణామూర్తిః" ఇత్యాదిభిరూనవింశత్యా శ్లోకైః కథితస్తత్రైవ ద్రష్టవ్యః। అగ్నిచక్రాదిన్యాసస్తు వరివస్యాప్రకాశేఽస్మాభిర్లిఖితః॥౯౧-౯౨॥

తత్త్వత్రయం సమస్తం చ విద్యాబీజత్రయాన్వితమ్।

పాదాదినాభిపర్యన్తమాగలం శిరసస్తథా॥౯౮॥

వ్యాపకం చైవ విన్యస్య స్వాత్మీకృత్య పరం పునః।

సన్తర్పయేత్ పునర్దేవీం సౌమ్యాగ్నేయామృతద్రవైః॥౯౯॥

(దీం) తత్త్వన్యాసమాహ—తత్త్వత్రయమితి। తత్త్వత్రయమ్ ఆత్మవిద్యాశివాఖ్యతత్త్వానాం త్రయమ్। సమస్తం చ తత్త్వత్రయసమష్టిరూపం తురీయం తత్త్వమ్।

తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

దీం ధరాదిమాయాన్తమాత్మతత్త్వమన్తర్గతం స్మృతమ్।

శుద్ధవిద్యేశ్వరసదాశివవిద్యాఖ్యతత్త్వగాః॥

శివశక్తిద్వయం చైవ శివతత్త్వం ప్రకీర్తితమ్।

ప్రమాతృమేయప్రమితిరూపమేతత్త్రయాత్మకమ్॥

ఏతత్తత్త్వం శివతత్త్వం సర్వతత్త్వమయం శుభమ్।

ఇతి విద్యాబీజత్రయాన్వితమ్। విద్యాయా బీజాని వాగ్భవకామరాజశక్తిబీజాని। ఏతద్బీజసముదాయరూపం తుర్యబీజమ్। త్రైశ్చతుర్భిర్బీజైరన్వితం పాదాదినాభిపర్యన్తం స్పష్టమ్। ఆగలమిత్యాదిసామర్థ్యాన్నాభ్యాద్యాగలం లక్ష్యతే। శిరస ఇతి పఞ్చమీసామర్థ్యాద్ గలాదితి చ లభ్యతే। కోఽర్థః? ఆత్మవిద్యాశివతురీయతత్త్వాని మూలవిద్యావాగ్భవకామరాజశక్తితురీయబీజాదికాని చతుర్థ్యన్తనమోన్తకాని ఉచ్చార్య

పాదాదినాభిపర్యన్తం నాభ్యాదిగలాన్తం గలాదిశిరోఽన్తం సముపస్పృశ్య వ్యాపకం న్యసేదిత్యర్థః।

భూయోఽపి పరాహన్తాభావనామాహ—స్వాత్మీకృత్యేతి। పర విశ్వోత్తీర్ణం తేజః పునః స్వాత్మీకృత్య పూర్వం శ్రీచక్రన్యాసానన్తరం స్వాభేదేన విచిన్తయేదితి। [పరేణైక్యముక్తమ్। ఇదానీం కరశుద్ధ్యాదిన్యాసానన్తరమపి పునః పరజ్యోతిర్మాయావశాత్ స్వభిన్నమివ ప్రతీయమానం స్వాభేదేన విచిన్తయేదితి]। స్వాత్మీకృత్య పునః కరశుద్ధ్యాదిన్యాససామర్థ్యాన్మాయాపగమే శ్రీమహాత్రిపురసున్దరీం స్వాత్మతయా విభావ్యేత్యర్థః।

అమృతప్లావనమాహ—సన్తర్పయేదితి। సౌమ్యం బ్రహ్మరన్ధ్రాధోముఖ సహస్రదలకమలకర్ణికామధ్యగతపూర్ణ-సోమమణ్డలమధ్యస్థితత్రి కోణాన్తరస్థమనచ్కానుత్తరాత్మ [హార్ధకలాత్మకం సౌమ్యం మూలాధారచతుర్దలకమలకర్ణికామధ్యగతపూర్వహ్ని మణ్డలమధ్యగతత్రికోణాన్తరస్థితమన చూకాత్మక] సపరార్ధకలారూపమాగ్నేయం ద్వయోరమృతానల కుణ్డలినీరూపయోరధ ఉర్ధ్వం ప్రసరతోర్యోనిలిఙ్గాకారయోః సామరస్యాత్ ప్రసరదమృతద్రవాసారైః సన్తర్ప–దీం యేద్ ఆప్లావయేత్। అయమేవ సమ్ప్రదాయవిద్భిర్దేశికైః పద్ధతిషు పరాన్యాస ఇత్యుచ్యతే॥౮౮-౮౯॥

(సేం)(తత్త్వేత్యాది)। ఆత్మతత్త్వం విద్యాతత్త్వం శివతత్త్వమితి తత్త్వత్రయం తత్సమష్టిస్తురీయతత్త్వం సమస్తమ్। ఏతేషాం స్వరూపాణి పూర్వమేవ వర్ణితాని। విద్యా పఞ్చదశీ చ బీజత్రయం చేతి ద్వన్ద్వః। ఏతచ్చతుష్టయేనాన్వితం తత్త్వచతుష్టయం కుర్యాత్। తత్ర తత్త్వత్రయే బీజత్రయయోగః। పఞ్చదశ్యాస్తురీయతత్త్వే యోగ ఇతి తన్త్రాన్తరసిద్ధః క్రమః। తథా చ—ఆత్మతత్త్వాయ నమ ఇత్యాదయో మన్త్రా భవన్తి। ప్రాఞ్చస్తు—విద్యాయా బీజత్రయమితి తత్పురుషమఙ్గీకుర్వన్తస్తురీయతత్త్వం తు తురీయవిద్యాం త్రయోదశాక్షరీం యోజయన్తి। తదయథాక్షరమ్। న్యాసస్థానాని మన్త్రక్రమేణాహ—పాదాదీతి। ఆగలం నాభ్యాదికణ్ఠాన్తమ్। ఆశిరసః కణ్ఠాదిశిరోన్తమ్। తథేత్యస్మాత్ పరత్రాజః ప్రశ్లేషః। వ్యాపకం సర్వాఙ్గ ఇత్యర్థః। పరం బ్రహ్మ పునః స్వాత్మీకృత్య స్వాభేదేన విభావ్య। పరాన్యాసమాహ–సన్తర్పయేదితి। సోమస్యేదం సౌమ్యం బ్రాహ్మణాదేరాకృతిగణత్వాత్ ష్యఞ్।అగ్నేరిదమాగ్నేయం సర్వత్రాగ్నికలిభ్యాం ఢగ్ వక్తవ్యః। చన్ద్రాగ్న్యోరమృతద్రవైః స్వాత్మాభిన్నాం దేవీం సన్తర్పయేత్। బ్రహ్మరన్ధ్రస్థచన్ద్రమణ్డలేఽమృతకుణ్డలినీ లిఙ్గరూపా, మూలాధారాగ్నికుణ్డలినీ యోనిరూపా, తయోరధశ్చోర్ధ్వం చ ప్రసృతయోః సామరస్యాన్నిర్గలద్భిః క్రమాత్ సౌమ్యాగ్నేయపదవాచ్యామృతధారాసారైరానన్దమనుభవేదితి భావః॥౯౩–౯౪॥

ఏవం చతుర్విధో న్యాసః కర్తవ్యో వీరవన్దితే।

షోఢాన్యాసోఽణిమాద్యశ్చ మూలదేవ్యాదికః ప్రియే॥౯౦॥

కరశుద్ధ్యాదికశ్చైవ సాధకేన సుసిద్ధయే।

ప్రాతఃకాలే తథా పూజాసమయే హోమకర్మణి॥౯౧॥

జపకాలే తథా తేషాం వినియోగః పృథక్ పృథక్।

పూజాకాలే సమస్తం వా కృత్వా సాధకపుఙ్గవః॥౯౨॥

(దీం) ఉక్తచతుర్విధన్యాసమనువాదపురఃసరముపసంహరతి—ఏవమితి। ఏవముక్తప్రకారేణ। షోఢాన్యాసో హి సుసిద్ధయే సుఖేన న్యాససామర్థ్యాన్నిరాకృతప్రత్యూహతయా పరమనిఃశ్రేయసప్రాప్తయే సాధకేన ముముక్షుణా కర్తవ్యః న తు సిద్ధేన, తస్య ముక్తత్వాత్। [న ధ్యానం తపఃక్రియా।] తదుక్తం విజ్ఞానభైరవభట్టారకైః—

త్రైరేవ పూజ్యతే ద్రవ్యైస్తర్ప్యయేద్వా పరాపరః।

యశ్చైవ పూజకః సర్వః స ఏవైకః క్వ పూజనమ్॥ఇతి।

న్యాసచతుష్టయస్య కాలభేదేన వినియోగమాహ—ప్రాతరితి। ప్రాతఃకాలే షోఢాన్యాసమ్ పూజాసమయే అణిమాదిన్యాసమ్ హోమసమయే మూలదేవ్యాదికన్యాసమ్ జపకాలే కరశుద్ధ్యాదిన్యాసం కుర్యాదితి। అయం పృథక్ పృథగ్ వినియోగః। అథవా పూజాకాలే సమస్తం చతుర్విధం న్యాసం కృత్వా సాధకపుఙ్గవః సాధకశ్రేష్ఠశ్చతుర్విధన్యాసకరణసామర్థ్యాద్విశీర్యమాణపాశపటలత్వాత్ ప్రత్యాసన్న మోక్షత్వాత్ కృతకృత్య ఏవ॥౯౦-౯౨॥

(సేం)న్యాసకాణ్డముపసంహరతి—(ఏవమిత్యాది)। షోఢాన్యాసః షడవయవకః। అణిమాదికమూలదేవ్యాదికౌ ప్రత్యేకమేకాదశావయవకౌ। కరశుద్ధ్యాదికః షోడశావయవకః। తత్ర కరశుద్ధిశ్చతురాసనం షడఙ్గకం వాగ్దేవతేతి చతుష్కం ద్విః నవయోనిర్విద్యాన్యాసః శ్రీకణ్ఠాదిరగ్నిచక్రాదిస్తత్త్వన్యాసః పరాన్యాసశ్చేతి షట్। సప్తమపటలారమ్భే కథితౌ

చక్రశ్వరీన్యాసౌ ద్వావితి భేదాత్। అనయోరణిమాదిన్యాసోత్తరానుష్ఠానపక్షే చతుర్దశావయవక ఏవ। ఏవం చతుశ్చత్వారింశతా న్యాసైర్ఘటితాశ్చత్వారో గణన్యాసా ఇత్యర్థః॥౯౫॥

ఏతేషాం చతుర్ణాం న్యాసగణానాం కాలభేదేన వ్యవస్థామాహ—(ప్రాతరిత్యాది)। ప్రాతఃకాలే సన్ధ్యాదిమాతృకాన్యాసాన్తకర్మోత్తరకాలే, పూజాకాలే పాత్రాసాదనాత్పూర్వమ్। హోమకర్మణి నైవేద్యకాలీనహోమారమ్భే। జపకాలే కులదీపనివేదనోత్తరమ్। వ్యవస్థయా కర్తుమశక్తౌ త్వాహ—పూజాకాలే సమస్తం వేతి। సమస్తం చతుర్విధమ్। క్రమస్తు పారక్రమశ్రౌతక్రమాభ్యాముక్త ఏవేతి భావః। తదయం మథితోఽర్థః—పరపూజానన్తరం షోఢాన్యాసస్తతోఽణిమాద్యా ఏకాదశ తతో బాహ్యాన్తరౌ చక్రేశ్వరీన్యాసౌ తతో మూలదేవ్యాదికా ఏకాదశ తతః కరశుద్ధిశ్చతురాసనం సేరక్షాషడఙ్గం వాగ్దేవ్య ఇతి చతుష్కం నవయోని [విద్యా] న్యాసౌ ద్వౌ పునః కరశుద్ధ్యాదిత్రయం శ్రీకణ్ఠాదిరేకః పునర్వాగ్దేవ్యస్తతోఽగ్నిచక్రాదిస్తత్త్వన్యాసః పరాన్యాసశ్చేతి త్రయం సంహత్య చతుశ్చత్వారింశన్న్యాసాస్తతోఽపరపూజాపరాపరపూజాన్యతరాఙ్గం పాత్రాసాదనాదీతి క్రమేణానుష్ఠానమితి సిధ్యతి॥౯౬-౯౭॥

షట్త్రింశత్తత్త్వపర్యన్తమాసనం పరికల్ప్య చ।
గుప్తాదియోగినీనాం చ మన్త్రేణాఽథ బలిం దదేత్॥౯౮॥

(దీం) షట్త్రింశదితి। షట్త్రింశత్తత్త్వపర్యన్తం క్షిత్యాదిశివాన్తం తత్త్వసముదాయరూపమాసనం పరికల్ప్య చిన్మరీచీనామాధారత్వాదాసనం శ్రీచక్రం పరికల్ప్య। తదుక్తం శ్రీపరాక్రమే—

హృత్సరోజాన్తరే ధ్యాయన్ ప్రథివ్యాది శివాన్తికమ్।
గుప్తాదితప్తకుసుమక్షేపేణాఽఽసనతాం నయేత్॥

గుప్తాది। యోగినీనాభిత్యస్యాదౌ సమస్తప్రకటపదమధ్యాహార్యమ్। ఆదిపదేన గుప్తతరసమ్ప్రదాయకులకౌలనిగర్భరహస్యాతిరహస్యపరాపరరహస్య యోగిన్యో గృహ్యన్తే। బలిః పూజా। తత్ర నిఘణ్టుః—'బలిః పూజోపహారః' ఇతి। మహాకవిభిరప్యుక్తమ్—

"అవచితబలిపుష్పా" (కుమారసం౦ సం ౧ శ్లో౦ ౬౦) ఇతి। కోఽర్థః? భావితాత్మా బాహ్యపూజాకరణాత్ పూర్వమ్।

యద్యద్బాహ్యం వక్ష్యమాణం తత్తదాన్తరమాచరేత్।

ఇత్యస్మద్గురూక్తరీత్యా అన్తర్యాగార్థం స్వశరీరం తత్త్వసముదాయరూపం శ్రీచక్రం విభావ్య 'సమస్తప్రకటగుప్తగుప్తతరసమ్ప్రదాయకులకౌలనిగభరహస్యాతిరహస్యపరాపరరహస్యయోగినీ శ్రీపాదుకాభ్యో నమః' ఇతి యోగినీమూలమన్త్రేణ స్వశిరసి పూజాం కుర్యాదిత్యర్థః। ఏతేన బాహ్యపూజాం సర్వామపి ఆదావన్తే చ కుర్యాదితి సూచ్యతే॥౬౩॥

(సే౦)(పడిత్యాది)। క్షిత్యాదిశివాన్తానాం షట్త్రింశతస్తత్త్వానాం మధ్యే పూర్వపూర్వస్యోపర్యుత్తరోత్తరస్య విభావనపూర్వకం క్షిత్యప్తేజోవాయ్విత్యాదిసదాశివశక్తిశివాన్తముచ్చార్య తత్త్వాత్మకయోగపీఠాయ నమ ఇతి మన్త్రేణ తదుపరి బ్రహ్మరూపః స్వయముపవిష్ట ఇవ విభావయేత్। తథా చ కల్పసూత్రం "పీఠమనునాసనే సముపవిష్టః" ఇతి। ఈదృశస్యాసనస్య పరితః కల్పనం నామ తత్త్వాధికరరణకోపవేశనవిభావనాదిచక్రాలఙ్కారాన్తావయవక ఏకః పదార్థః, తేషామవయవానామాసనదార్ఢ్యార్థత్వేనాసనభావనేతికర్తవ్యతారూపత్వాత్। తతశ్చాసనం పరికల్ప్య సమస్తం కుర్యాదితి పూర్వేణాన్వయాచ్చక్రాలఙ్కారోత్తరం న్యాసజాలం విదధీతేత్యర్థః సిద్ధః। పరికల్ప్యేత్యస్య దదేదిత్యనేనాన్వయేఽథేతిపదస్య వైయర్థ్యాపత్త్యా పూర్వశ్లోకోక్తక్రియయైవాన్వయస్య వక్తవ్యతయాఽఽసనన్యాఅథా (సా) పరపూజాన్యాసయోః పాఠప్రాప్తక్రమస్యాప్యనయైవ శ్రుత్యా బాధోఽస్త్వితి తు న శఙ్క్యమ్, విహితస్త్వాత్మపూజన ఇతి క్త్వప్రత్యయస్యాపి శ్రుతిత్వేన శ్రుతిపాఠోభయేన కేవలశ్రుతేరేవ సఙ్కోచనీయత్వాత్। అథాసనోపవేశనస్యావయవానేవ వివృణోతి—గుప్తేత్యాదిభిః। గుప్తాయా ఆదిర్గుప్తామాదిరితి షష్ఠీతత్పురుష ఏకా ప్రకటేత్యర్థః। గుప్తాదిశ్చ గుప్తాదయశ్చేతి ఏకవచనబహువచనాన్తయోర్ద్వన్ద్వాపవాదకైకశేషేణ గుప్తాదయ ఇతి రూపం ప్రకటాద్యా నవేత్యర్థః। తాసాం యోగినీనాం మన్త్రేణ సమష్టిమన్త్ర ఇతి ప్రసిద్ధేన సమస్తప్రకటేత్యాదిరూపేణ బలిమన్నోదకాదిరూపం దదేద్ దద్యాత్। మాన్త్రవర్ణిక్య ఏవ బలిదేవతాః। అథేతిశబ్ద ఉపవేశనవిభావనరూపప్రథమావయవానన్తర్యం బోధయతి। దద దాన ఇత్యాత్మనేపదిత్వేన ప్రసిద్ధాద్ధాత్వన్తరాదనుదాత్తత్వలక్షణస్యాత్మనేపదస్యానిత్యత్వాత్ పరస్మైపదే సతి దదేదితి రూపమ్। ఇదం బలిదానమప్యాసపర్యాసమాప్త్యాసనీయవిఘ్ననిరాసార్థత్వాదవాన్తరప్రకరణాచ్చాసనస్యైవాఙ్గమ్। ప్రాఞ్చస్తు–ఆసనశబ్దః శ్రీచక్రపరః। గుప్తాదీత్యేతత్రాక్సమస్తప్రకటేత్యస్యాధ్యాహారః।

బలిశబ్దః పుష్పాఞ్జలిపరః। తేన న్యాసజాలానన్తరం స్వాత్మానం శ్రీచక్రత్వేన విభావ్య సమష్టిమన్త్రేణ స్వశిరసి పుష్పాఞ్జలిం నిక్షిపేదిత్యర్థ ఇతి వ్యాచఖ్యుః। తదిదం "న విధౌ పరశబ్దార్థః" ఇతి న్యాయవిరుద్ధం కల్పసూత్రాదిక్రమవిరుద్ధం చేత్యుపేక్షితమ్॥౯౮॥

పిణ్డరూపపదగ్రన్థిభేదనాద్ విఘ్నభేదకమ్।

గుహ్యహృన్ముఖమూర్ధసు విద్యాన్యాసేన సున్దరి॥౯౪॥

యాగమన్దిరగాంశ్చైవ వినానుత్సార్య మన్త్రవిత్।

(అపసర్పన్తు తే భూతా యే భూతా భూమిసంస్థితాః॥

యే భూతా విఘ్నకర్తారస్తే నశ్యన్తు శివాజ్ఞయా।

పార్ష్ణిఘాతేన భౌమాంశ్చ తాలేన చ నభోగతాన్॥౯౫॥

అస్త్రమన్త్రేణ విద్యాంశ్చ దృష్ట్యా విఘ్నానపోహయేత్।

దిక్ష్వధోర్ధ్వం మహావహ్నిప్రాకారం పరిభావయేత్॥౯౬॥

(దీం)ఆన్తరవిఘ్ననిరాసమాహ—పిణ్డరూపేతి। గుహ్యహృన్ముఖమూర్ధసు। గుహ్యశబ్దేన గుదమేఢ్రాన్తరాలం లక్ష్యతే। [గుదం గుహ్యపార్శ్వస్థం మేఢ్రం లక్ష్యతే]। ముఖశబ్దేన ముఖావయవం లలాటం లక్ష్యతే। గుహ్యహృన్ముఖ మూర్ధసు చతుర్షు స్థానేషు విద్యాన్యాసేన విద్యాయాః సౌభాగ్యవిద్యాయా బీజచతుష్టయన్యాసేన। పిణ్డం కుణ్డలినీ। పిణ్డశబ్దేన కుణ్డలినీస్థానం గుదమేఢ్రాన్తరకన్దో లక్ష్యతే। [రూపపదేఽపి వ్యత్యయో జ్ఞేయః। పదం హంసః। పదశబ్దేన హంసస్థానం హృదయం లక్ష్యతే। రూపం బిన్దుః। రూపశబ్దేన బిన్దుస్థానం లలాటం లక్ష్యతే।] గ్రన్థిశబ్దేన యత్ర విశ్వం సూత్రే మణిరివ గ్రథ్యతే తద్విశ్వమూలం బ్రహ్మరన్ధ్రం చిన్మయం లక్ష్యతే। ఏతచ్చతుష్టయభేదాద్విఘ్నభేదనమ్। కోఽర్థః? గుహ్యాదిస్థానచతుష్టయేషు విద్యాబీజ చతుష్టయన్యాసేన।

పాతాలాదిషు లోకేషు యే విఘ్నా భేదలక్షణాః।

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా పాతాలాది రూపాణి పిణ్డపదరూప గ్రన్థిస్థాని గుదహృదయలలాటబ్రహ్మరన్ధ్రాణి భేదలక్షణాని భిత్త్వా తదూర్ధ్వం జ్వలన్తీం

తతశ్చిన్మయాద్వయపదవిశ్రాన్తిరాన్తరో విఘ్ననిరాస ఇత్యర్థః। ఏతేన సర్వమపి బాహ్యపూజాన్తమ్ అతః కుర్యాదిత్యుపలక్ష్యతే।

దీం అన్తర్యాగే దేహస్యైవ యాగగృహత్వాత్తదన్తర్విఘ్నాన్నిరస్య బహిర్యాగమన్దిరగతానాం విఘ్నానాముసారణం కుర్యాదిత్యాహ—యాగమన్దిరేతి।

అపసర్పన్తు తే భూతా యే భూతా భువి సంస్థితాః।

యే భూతా విఘ్నకర్తారస్తే నశ్యన్తు శివాజ్ఞయా॥

"హూం అస్త్రాయ ఫట్" ఇతి మన్త్రేణ మన్త్రవిత్ సాధకో నిర్గచ్ఛతాం విఘ్నానాం నిజవామాఙ్గసఙ్కోచతో మార్గం దత్వా ఉత్సార్య భూమిగతాన్నభోగతాన్ విద్యాంశ్చ విఘ్నానుత్సారయేదిత్యాహ—పార్ష్ణిఘాతేనేతి। [పార్ష్ణిఘాతేన పార్ష్ణిఘాతత్రయేణ। భౌమాన్ భూమిష్ఠాన్ విఘ్నాన్। అస్త్రమన్త్రేణేతి సర్వత్రానువర్తతే। తాలేన కరతాలత్రయేణ। నభోగతాన్ అన్తరిక్షగతాన్ విఘ్నాన్ దృష్ట్యా వీక్షణేన విద్యాంశ్చ విఘ్నాన్।] అపోహయేద్ నిఃసారయేత్।

నిర్గతానాం విఘ్నానాం పునరప్రవేశాయ వహ్నిప్రాకారభావనామాహ—దిక్ష్వధోర్ధ్వమితి।

సంవిదగ్నౌ మహాసారే విమర్శైకశరీరిణి।

భేదాభాసమిదం హవ్యం జుహోమ్యపునరుద్భవమ్॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా సర్వవస్తుతత్పరసంవిదేవ మహావహ్నిః, స ఏవ ప్రకారః దులేఙ్ఘ్యత్వాత్సర్వతో దిక్షు పరిస్ఫురదద్వయపరసంవిదాత్మకమహావహ్నిప్రాకారపరికల్పనాభావనయా భేదప్రతీతిలక్షణానాం విఘ్నానామప్రవేశ ఇత్యర్థః ॥౯౪-౯౬॥

(సే౦)(పిణ్డేత్యాది)। పిణ్డః కుణ్డలినీ శక్తిరిత్యాదిస్వచ్ఛన్దసంగ్రహోక్తరీత్యా పిణ్డశబ్దేన మూలాధారముచ్యతే। పదశబ్దేన సామీప్యాన్మణిపూరమ్। రూపశబ్దేనాప్యాజ్ఞాచక్రమ్। ఏతేషు త్రిషు క్రమేణ బ్రహ్మవిష్ణురుద్రగ్రన్థయః సన్తి। ఏవం గుహ్యశబ్దేన లిఙ్గమ్। ముఖశబ్దేన

లలాటమ్। గుహ్యాదిచతుష్టయే వాగ్భవాదికూటత్రయం మూలవిద్యా చేతి చతుష్టయస్య న్యాసేన గ్రన్థిత్రయస్య భేదనం భవతి। తేన చాన్తరవిఘ్నా భిద్యన్త సేం ఇత్యర్థః। కేచిత్తు గ్రన్థిపదేన బ్రహ్మరన్ధ్రముచ్యతే। తత్ర తురీయబీజస్య న్యాసః కార్య ఇతి వ్యాచక్షతే॥౯౯॥

ఏవమాన్తరం విఘ్ననిరాసముక్త్వా భౌమనాభసదివ్యభేదేన త్రివిధానాం బాహ్యవిఘ్నానాం నిరసనోపాయమాహ—(యాగేత్యాది)। అపసర్పన్త్వితిశ్లోకాత్మకం మన్త్రముచ్చరన్ వామపార్ష్ణిం భూమావభిహన్యాత్। తేన భౌమవిఘ్ననిరాసః। మన్త్రార్థస్తు స్పష్టః। వామకరతలే దక్షమధ్యమాతర్జనీభ్యామభిఘాతరూపేణ తాలేనాన్తరిక్షగతాన్ విఘ్నాన్ హన్యాత్। అత్రాపి పూర్వమన్త్రస్యైవ కరణత్వమ్, యే భూతా విఘ్నకర్తార ఇతి మన్త్రలిఙ్గస్యావిశేషేణ ప్రయోగసమవేతార్థప్రకాశకత్వాత్। అత ఏవ విఘ్నానుత్సార్యేత్యత్ర భౌమనభోగతే ద్వే ఏవ విఘ్నవిశేషణే। మన్త్రవిదితి కథనం తయోర్నిరాస ఏవ మన్త్రస్య కరణత్వమితి ద్యోతనాయేతి సఙ్గచ్ఛతే। పరన్తు ప్రతిప్రధానన్యాయేన మన్త్రో న ద్విరావర్తనీయః, ద్వితీయావృత్తౌ భూమిసంస్థితా ఇత్యంశస్యాసమవేతార్థప్రకాశకత్వాపత్తేః। అతః సకృదేవ మన్త్రముచ్చరన్ పార్ష్ణిఘాతతాలౌ యౌగపద్యేన కుర్వన్ విఘ్నద్వయనిరాసం కుర్యాదితి నిష్కర్షః। అనేనైవ న్యాయేన దివ్యవిఘ్ననిరాసేఽపి కరణత్వేన ప్రాప్తమిమం మన్త్రమపవదతి—అస్త్రేతి। పఞ్చదశ్యా హృదయాదిషడఙ్గన్యాసే షష్ఠో మన్త్రో యస్తేనేత్యర్థః। అస్త్రాయ ఫడితి జాతిమాత్రేణేత్యన్యే। ఫట్పదమాత్రేణేత్యపి కేచిత్। దృష్ట్యా క్రూరదృష్ట్యావలోకనేన। తతో దశదిక్షు వహ్నిమయం ప్రాకారం పరితో భావయేత్॥ ౧౦౦-౧౦౨॥

సామాన్యార్ఘ్యేణ దేవేశి! మార్తణ్డం పరిపూజయేత్।

ప్రకాశశక్తిసహితమరుణాకల్పముజ్జ్వలమ్॥౯౭॥

గ్రహాదిపరివారశ్చ విశ్వతేజోఽవభాసనమ్।

(దీం) సూర్యపూజామాహ—సామాన్యార్ఘ్యేణేతి। సామాన్యార్ఘ్యం విశేషార్ఘ్యం చ వక్ష్యతే। [ప్రకాశశక్తిసహితశ్చ]। ప్రకాశశక్తిసహితః ప్రకాశః పరమశివః, శక్తిర్విమర్శాఖ్యా తయా సహితో నిత్యసమవేతః।

స్వప్రకాశశివ ఏవ భాస్కర–

స్తద్విమర్శవిభవో మరీచయః।

దీం యైః స భాసయతి వేద్యమణ్డలం

తస్య పూజనమహన్తయా మతిః॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా సర్వం సామాన్యార్ఘ్యేణ స్వాత్మాహమ్భావభావనాలక్షణయా పూజయా భావయేదిత్యర్థః। బాహ్యార్థస్తు స్పష్ట ఏవ।

అస్యైవ గుణాధిక్యమాహ అరుణేతి।

స్వసంవిత్త్రిపురా దేవీ లౌహిత్యం తద్విమర్శనమ్।

ఇతి ప్రామాణికవచనోక్తరీత్యా విమర్శవిభవవిధారుణభూషణమ। ఉజ్జ్వలం ఉదయాస్తమయరహితత్వాత్॥౯౭॥

గ్రహాదీతి। గ్రహాదిపరివార చ విషయాన్ గృహ్ణన్తీతి గ్రహా ఇన్ద్రియాణి। తేషామాది మనః, తత్పరివారం చ వివిధవిషయగ్రహలక్షణసఙ్కల్పప్రత్యయప్రవాహప్రవర్తకమిత్యర్థః। అత్రోపనిషత్–"ధియో యో నః ప్రచోదయాత్" ఇతి। విశ్వతేజోఽవభాసకమ్, "తదేవ జ్యోతిషాం జ్యోతిః" ఇత్యుపనిషదుక్తరీత్యా బాహ్యతేజోగణప్రతీతికారణనిజస్ఫురణమ్।బాహ్యార్థస్తు సోమాదయోఽత్ర గ్రహాః। సూర్యస్య ప్రధానత్వాదాదిశబ్దాన్ షడఙ్గాని గృహ్యన్తే। స్పష్టమన్యత్।

(సేం)(సామాన్యేత్యాది)। పాత్రాసాదనవిధౌ హి పద్ధతికారాః కలశః సామాన్యార్ఘ్యం విశేషార్ఘ్యమాత్మపాత్రం గురుపాత్రం శక్తివటుకభోగాదిపాత్రాణి చేతి యథాయథం లిఖన్తి। తేషు సామాన్యార్ఘ్యవిధానేన తత్పాత్రమాసాద్య తత్రత్యజలేన ప్రకాశశక్తిసమేతం మాతణ్డం పూజయేత్। అరుణా ఆకల్పా భూషణాని యస్య తమ్। గ్రహాః సోమాదయోఽష్టౌ। ఆదిశబ్దేన మాఠరః పిఙ్గలో। దణ్డశ్చణ్డాంశోః పారిపార్శ్వకా గృహ్యన్తే। షడఙ్గాని గృహ్యన్త ఇత్యన్యే॥౧౦౩॥

సౌమ్యాగ్నేయయుతైర్దేవి! రోచనాగరుకుఙ్కుమైః॥౯౮॥

మూలముచ్చారయన్ సమ్యగ్భావయేచ్చక్రరాజకమ్।

యోగినీ మూలమన్త్రేణ క్షిపేత్ పుష్పాఞ్జలిం తతః॥౯౯॥

మణిముక్తాప్రవాలైర్వా విలోమం మూలవిద్యయా।
అశూన్యం సర్వదా కుర్యాచ్ఛూన్యే విఘ్నాస్త్వనేకశః॥౧౦౦॥

(దీం) బాహ్యచక్రోద్ధారమాహ—సౌమ్యేతి।

సౌమ్యం కర్పూరమ్ సోమనామవాచ్యత్వాత్। ఆగ్నేయం కాశ్మీరమ్, [అగ్నిశిఖాసంజ్ఞకత్వాత్।] “కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖమ్” ఇత్యమరః। రోచనాగోరోచనా, అగరుః కాలాగరుః, కుఙ్కుమం ఘుసృణమ్, ఏత్రైః సుధయా పఙ్కీకృత్య తేన స్వర్ణాదిమయే పట్టే హేమసూచ్యా విలిఖ్య। మూలం సౌభాగ్యవిద్యామ్। ఉచ్చారయన్ పరేణ చేచ్చక్రం లేఖయతి, స్వయం చేల్లిఖతి తదోచ్చరన్ చక్రరాజ చతురామ్నాయమయత్వాత్ సర్వపూజాచక్రేభ్యోఽప్యుత్తమం సమ్యక్।

సమత్రికోణశత్తయగ్రం సమరేఖం మనోహరమ్।

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా భావయేల్లిఖేద్య లేఖయద్వా। తదుక్తమభియుక్తైః— కస్తూరీఘుసృణేన్దుచన్దనసుధాభిశ్చక్రరాజం లిఖేత్' ఇతి।

యోగినీతి। యోగినీనాం ప్రకటాదీనాం మూలమన్త్రేణ 'సమస్తప్రకట' ఇత్యాదిపూర్వోక్తేన పుష్పాఞ్జలిమ్। తతః శ్రీచక్రే నిక్షిపేత్॥౯౮-౯౯॥

పుష్పాదీనామభావే ఽపి కార్యతామాహ—మణిముక్తేతి।

విలోమ ప్రతిలోమమ్। ఉచ్చారితమూలవిద్యయా సౌభాగ్యవిద్యయా వా। వాశబ్దః కాకాక్షివదుభయత్రాపి సమ్బధ్యతే। అశూన్యమ్ అవిరహితమ్। సర్వదా యేన కేన ప్రకారేణ కుర్యాత్। పుష్పాణామభావే మణ్యాదిభిర్వా యోగినీమూలమన్త్రేణ సౌభాగ్యవిద్యయా। సర్వదా అశూన్యం చక్రం కుర్యాత్ పూజయేదిత్యర్థః।

[ధాఽకరణే నిష్ఫలతామాహ]—శూన్యే ఇతి। మణ్యాదిభిః శూన్యే సతి శ్రీచక్రేఽనేకశః బహుశో విఘ్నాః సపర్యాన్తరాయాః సమ్భవేయుః॥౧౦౦॥

(సేం)(సౌమ్యేత్యాది)। గోరోచనాదిత్రయం సౌమ్యాగ్నేయద్రవాభ్యాం మర్దితం చన్ద్రలేఖనే కారణమ్, లేఖనీ తు లేఖన్యా హైమతారయేతి జ్ఞానార్ణవే కథితా। సౌమ్యాగ్నేయపదే పరాన్యాసప్రకరణేఽనుపదమేవ వ్యాఖ్యాతే। కుణ్డగోలోద్భవే ఇతి యావత్। తదుక్తం కుమారీకల్పే చక్రరాజం ప్రకృత్య—

ఏతత్తు విలిఖేత్తామ్రే కుణ్డగోలవిలేపితే।
స్వయమ్భుకరసుమైర్యుక్తే కుఙ్కుమాగురుసేవితే॥ఇతి।

స్వతన్త్రేఽపి—

ఇత్థం విన్యస్తదేహస్తు చక్రరాజం లిఖేత్ సుధీః।
స్వర్ణే వా రజతే తామ్రే పాషాణే వాష్టధాతుషు॥
స్వయమ్భుకుసుమం కుణ్డగోలోత్థం రోచనాగురుః।
కాశ్మీరమృగనాభీ చ మద్యం చ మలయోద్భవమ్॥
ఏష గన్ధః సమాఖ్యాతః సర్వదా చణ్డికాప్రియః।
ఏతేన గన్ధయోగేన యోనిచక్రం సమాలిఖేత్॥ఇతి।

ప్రాఞ్చస్తు—సౌమ్యం కర్పూరమ్, "ఘనసారశ్చన్ద్రసంజ్ఞః" ఇతి కోశాత్। ఆగ్నేయం కాశ్మీరమ్, “కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖమ్" ఇతి కోశాత్। ఏతత్పఞ్చకం కారణేన మర్దితం సత్కారణమితి వ్యాఖ్యన్। తే పరాన్యాసప్రకరణే మూలకృతా సూచితం సౌమ్యాగ్నేయపదయోరర్థం స్వయముపపాద్యాపి కథమిహ వ్యస్మార్షుః। యత్తు పూర్వతన్త్రే సిన్దూరాదేర్నిరపేక్షకారణత్వముక్తం తదీదృశద్రవ్యాలాభేఽనుకల్పత్వేన జ్ఞేయమ్। నవ్యాస్తు—యదా భూమౌ భుప్రస్తారో లిఖ్యతే తదా కుఙ్కుమరజోభిః పూరణం

మేరుప్రస్తారశ్చేత్ సిన్దూరరజోభిస్తామ్రాదిపట్టే చేద్రోచనాదిపఙ్కేన లేఖనమితి వ్యవస్థామాహుః। తత్ర ప్రమాణం మృగ్యమ్, భవదభిమతే జ్ఞానార్ణవతన్త్రే—

భూప్రదేశే సమే శుద్ధే సిన్దూరరజసాపి వా।

కుఙ్కుమస్య రజోభిర్వా భూమౌ చక్రం సమాలిఖేత్॥

ఇతి శ్లోకే ప్రత్యుత సమ ఇతి పదేన భూప్రస్తారస్యైవాభిమతిధ్వననేన మేరుప్రస్తారస్య భవత్తన్త్రానభిమతత్వాత్। “యత్తు శ్రీచక్రమపి దేవేశి మేరురూపం న సంశయః” ఇత్యర్ణవవచనం తదేతచ్చక్ర మేరురూపమితి సబిన్దుకపాఠమపలప్య శ్రీవిద్యార్ణపదేన సమస్తతామఙ్గీకృత్య నవార్ణమేరునామకమన్త్రాన్తరస్య నిఖిలశ్రీవిద్యామన్త్రఘటకత్వాత్తాదృశాక్షరైరేవ చక్రోత్పత్తేర్లకారః పృథివీబీజం తేన భూబిమ్బముచ్యత ఇత్యాది తత్రైవ కథనాచ్చ సర్వానుగతత్వరూపధర్మవత్త్వమాత్రేణ సాదృశ్యాభిప్రాయమితి భవద్భిరేవ వ్యాఖ్యాతత్వేన విరోధాచ్చ। యదపి భూప్రదేశే భూమావితి పదద్వయవైవైయర్థ్యాపాతాదసమ ఇతి ఛిత్త్వా భూమావేవ మేర్వానుగుణ్యేన విషమే ప్రదేశే లిఖేదితి వ్యాఖ్యేయమితి। తదపి సే న, లిఖేదితి క్రియాయా అపకర్షేణ ద్వయోరపి భిన్నవాక్యత్వేన తదఘటకపద్వయస్య వైయర్థ్యాభావాత్। ఏతత్తన్త్రేఽపి భూప్రదేశే సమే శుద్ధ ఇత్యేతస్సమానచ్ఛాయేన వాక్యేన భూప్రస్తారస్యైవ ధ్వనితతయా తత్సంవాదాయైవమేవ వ్యాఖ్యాతుముచితత్వాచ్చ। అస్తు వా తన్త్రరాజగౌరీయామలాదిసమ్మతస్య మేరుప్రస్తారస్యేహ ధ్వననమాత్రమ్, తథాపి రోచనాకుఙ్కుమాభ్యాం చేతి విధౌ సిన్దూరరజసేతి విధౌ చ తృతీయావిభక్తేరవిశేషేఽపి క్వచిచ్ఛుష్కచూర్ణపూరణం క్వచిత్పఙ్కేన లేఖనమితి పూర్వోక్తా వ్యవస్థా వేతి ద్వయమప్యప్రమాణకావేతి దిక్। ఉచ్చారయన్నితి తు స్వార్థే ణిచ్, కరశుద్ధి తు కారయేన్నిషాదస్థపతిం యాజయేదిత్యాదివదాచార్యస్య ప్రయోజకకర్తృత్వమభిప్రేత్య వా। ప్రాఞ్చస్తు—ఉచారయఁల్లేఖయేత్, ఉచ్చరన్నాలిఖేదితి పదద్వయాధ్యాహారేణ స్వయం లిఖేత్ పరహస్తాల్లేఖయేద్వేతి వ్యాచక్షతే। ఏతత్పక్షే యస్య హస్తాచక్రం లేఖనీయం స మూలోచ్చారణాదికార్యుపాసక ఏవాపేక్షిత ఇతి నిర్బన్ధో నిష్ప్రమాణక ఆపద్యతే। లేఖనాభ్యాసశీలస్తు లిఖేద్యన్త్రాణి నాపర ఇతి వచనానుసార్యనుపాసకశిల్పిహస్తాల్లేఖనశిష్టాచారోఽపి విరుధ్యతే। యోగినీమూలమన్త్రేణ తతస్తస్మింశ్చక్రే క్షిపేత్। చక్రమశూన్యకరణేనాలఙ్కుర్యాత్। పుష్పాలాభే త్వాహ—మణీతి। ఏతత్పక్షే సమష్టిమన్త్రమపవదతి—విలోమమితి। ప్రాతిలోభ్యఞ్చ కూటానాం న తు పఞ్చదశాక్షరాణామితి మన్తవ్యమ్। విఘ్నాః సపర్యాసమాప్తిపర్యన్తముపవేశనరూపస్యాసనస్యాన్తరాయా భౌమాదయః। ఏతేనేదృశచక్రాలఙ్కారస్య విఘ్ననిరా సార్థత్వధ్వననద్వారాసనపదార్థస్యాయం

చరమావయవ ఇతి ధ్వనితమ్। తేనాసనం పరికల్ప్యేతి ల్యపా చక్రం విలిఖ్యాలఙ్కృత్య న్యాసజాలం విదధీతేతి కల్పసూత్రే స్ఫుటాంకృతః క్రమః సూచితో భవతి। యస్త్వాసనావయవానాం వ్యుత్క్రమః క్రల్పసూత్రే దృశ్యతే స తన్త్రాన్తరమూలక ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥౧౦౪-౧౦౬॥

శ్రీచక్రస్యాత్మనశ్చైవ మధ్యే త్వర్ఘ్యం ప్రతిక్షిపేత్।

చతురస్రాన్తరాలస్థకాణషట్కే సురేశ్వరి॥౧౦౧॥

షడాసనాని సమ్పూజ్య త్రికోణస్యాన్తరే పునః।

పీఠాని చతురో దేవి కాపూజాఓ ఇతి క్రమాత్॥౧౦౨॥

అర్చయిత్వా తు వహ్నేర్దశ కలా యజేత్।

అర్ఘ్యపాత్రం ప్రతిష్ఠాప్య తత్ర సూర్యకలా యజేత్॥౧౦౩॥

పాత్రే సూర్యకలాశ్చైవ కభాదిద్వాదశార్చయేత్।

విధృతే తు పునర్ద్రవ్యే షోడశేన్దుకలా యజేత్॥౧౦౪॥

అమృతేశీం చ తన్మధ్యే భావయేచ్చ నవాత్మనా।

నవాత్మనా తతో దేవి తర్పయేద్ధాతుదేవతాః॥౧౦౫॥

ఆనన్దభైరవం వౌషడన్తేనైవ చ తర్పయేత్।

(దీం) సామాన్యార్ఘ్యవిధానమాహ—శ్రీచక్రస్యేతి। శ్రీచక్రస్య పూర్వోక్తరీత్యా ఉద్ధృతస్య, సాధకస్య చ మధ్యే అర్ఘ్యం వక్ష్యమాణరీత్యా ప్రతిక్షిపేత్ [ప్రతిష్ఠాపయేత్]।

అర్ఘ్యప్రతిష్ఠాప్రకారమాహ—చతురస్రాన్తరాల స్థేతి। చతురస్రాన్తరాలస్థకోణషట్కే ఆదౌ చతురస్రం లిఖిత్వా తదన్తర్వృత్తం తదన్తః షట్కోణం తన్మధ్యే త్రికోణమితి మణ్డలం గోమయోపలిప్తభూతలే మత్స్యముద్రయా విలిఖేదితి సామర్థ్యాల్లభ్యమ్। తదుక్తం శ్రీపరాక్రమే–

తతో గోమయసంల్లిప్తే చతురస్రభువస్థలే।

ప్రవహచ్ఛ్వాసహస్తేన కృతయా మత్స్యముద్రయా॥

దివ్యగన్ధం తుల్యయుక్తం విలిఖేదర్ఘ్యమణ్డలమ్।

వేదాస్రవృత్తషట్కోణం త్రికోణాన్యన్తరేఽన్తరే॥

ఏవం చతురస్రవృత్తాన్తరాలకోణషట్కే॥౧౦౬॥

షడాసనానీతి।షడాసనాని సమ్పూజ్య।అమృతార్ణవపోతామ్బుజ ఆత్మచక్రమన్త్రసాధ్యసిద్ధాసనాని సమ్పూజ్య। షట్కోణాన్తరస్థత్రికోణమధ్యే కా కామగిరిపీఠమ్, పూ పూర్ణగిరిపీఠమ్, జా జాలన్ధ్రపీఠమ్, ఆ ఓడ్యాణపీఠం క్రమాత్। త్రిచతురస్త్రీన్ వా చతురో వా। త్రికోణ– కోణేషు చతురస్రే తన్మధ్యే చార్చయిత్వా తత్రాధారం ప్రతిష్ఠాప్య అర్ఘ్యపాదమాధారం తస్మిన్ మధ్యే వహ్నిబిమ్బమభ్యర్చ్య తత్పరితః కలాశ్చాభ్యర్చయేత్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

షట్కోణాన్తత్రికోణే తు వహ్నిబిమ్బం కలాయుతమ్।

ఆవాహ్యాధారతో దేవి! పూజయేన్మన్త్రవిత్తమః॥ఇతి।

క్రమాద్ యాదిక్షాన్తదశవర్ణపూర్వాస్తస్య వహ్నేర్దశ కలా ధూమ్రార్చిరాద్యా యజేత్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

యాదిక్షాన్తాత్మవర్ణాని కలా వహ్నేర్మహేశ్వరి!।

ఏతాః కలాః సమభ్యర్చ్య స్వస్వవర్ణైర్యథావిధి॥

స్వబీజాద్యాశ్చతుర్థ్యన్తనామమధ్యా నమోన్తికాః।

ప్రోక్తా వహ్నికలా మన్త్రనామాని శృణు సామ్ప్రతమ్॥

ధూమ్రార్చిరూష్మలలక్తా చ కపిలా విస్ఫులిఙ్గినీ।

జ్వాలామాలిన్యర్చిష్మతీ తదూర్ధ్వం హవ్యవాహినీ।
అష్టమీ కవ్యవాహా చ రౌద్రీ సంవాహినీ తథా॥
[ధూమ్రార్చిరుష్మా జ్వలినీ జ్వాలినీ విస్ఫులిఙ్గినీ।
సుశ్రీః సురూపా కపిలా హవ్యకవ్యవహేశ్వరీ।

ఇతి తన్త్రాన్తరే]॥౧౦౨–౧౦౩॥

పాత్రే ఇతి। పాత్రే అర్ఘ్యపాత్రమధ్యే। సూర్యబిమ్బమభ్యర్చ్య। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

అస్త్రప్రక్షాలితం శఙ్ఖం స్థాపయిత్వా తథోపరి।
హృదయాత్సూర్యబిమ్బం చ సమావాహ్య స్వమన్త్రతః॥
కాదిఠాన్తం భాదిడాన్తం వర్ణజాతం క్రమోఽక్రమాత్।
ద్వయం ద్వయం ప్రయోక్తవ్యం కలాశ్చ తదనన్తరమ్॥

ఇత్యస్మద్గురుక్తరీత్యా కభాది కకారభకారాది వర్ణయుగలం ద్వాదశాదిత్యకలాః క్రమాత్తపిన్యాద్యా ద్వాదశార్చయేత్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

కాదిఠాన్తాక్షరా దేవి! మూర్తినామ్నా సమీరితాః।
తపినీ తాపిని చైవ శోధనీ శోషణీ తథా॥
భ్రామణీ క్లేదినీ చైవ వరేణ్యా కర్షణీ తథా।
సుషుమ్నా వృష్టివాహా చ జ్యేష్ఠా చైవ హిరణ్యదా॥
ఏతాః సౌరకలాశ్చైవ వ్యుత్క్రమాద్భాదిడాన్తిమాః।

కభాదికథనాద్యకారాదయో దశ వహ్నికలాః।అకారాదయః షోడశ స్వరాః సోమకలా ఇతి గమ్యతే। తత్ర పాత్రే లవఙ్గాదిభిః సుగన్ధికుసుమైశ్చ వాసితం సలిలమాపూర్య తస్మిన్నిన్దుమణ్డలమభ్యర్చ్య। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

ఏలాలవఙ్గకఙ్కోల జాతీఫలసుసంయుతాన్।
సుగన్ధికుసుమైర్ద్రవ్యైః సహ తస్మిన్ జలే క్షిపేత్॥ఇతి।
నవయోనిం సమాలిప్య పూర్వవజ్జలమధ్యతః।
నిశుద్ధితః సమావాహ్య చన్ద్రమణ్డలమర్చయేత్॥

విధృతే ఇతి।తస్మిన్ విధృతే ద్వవ్యే ద్రవే। ద్రవాత్మకం ద్రవ్యం విశేషాఘ్య మద్యం ద్రవమయమేవ హి। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

అతో హి విశేషార్ఘ్యస్య సాధనం ప్రోచ్యతేఽధునా।
ఆధారపాత్రయోశ్చైవ తయోర్వహ్న్యర్కపూజనమ్॥
సామాన్యార్ఘ్యోక్తమార్గణ కృత్వా పూజేత సూర్యకే।
పాత్రే త్వాసవమాపూర్య శిరోమన్త్రేణ పూర్వవత్।

షోడశేన్దుకలా యజేదితి। క్రమాదకారాదిషోడశ స్వరాదికా అమృతాదికాః షోడశ కలా యజేత్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

ఆదికాద్యన్తికాః సౌమ్యాః కలాః షోడశ కీర్తితాః।
తాసాం నామాని వక్ష్యామి శృణు సర్వాఙ్గసున్దరి!॥

అమృతా మానదా పూషా పుష్టిః ప్రీతిర్మహేశ్వరి!।
రేవతీ హ్రీమతీ చైవ శ్రీః కాన్తిశ్చ సుధా తతః॥
జ్యోత్స్నా హైమవతీ చైవ ఛాయా సమ్పూరితా తథా।
రామాశ్యామాకలానాం చ నామాన్యేతాని వల్లభే!॥
అమృతేశీం చ తన్మధ్యే భావయేచ్ఛ నవాత్మనా।ఇతి।

లకులేశం సముద్ధత్య భృగుం సంవర్తకం తథా॥
పినాకినం చ ఖడ్గీశం భుజఙ్గం యావనం తథా।
యోజయిత్వా క్రమేణైవ కార్యకారణమస్తకమ్॥
అర్ఘీశం యోజయేదన్తే నవాత్మాయం సముద్ధృతః।

ఇతి స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహోద్ధృతం నవాత్మానమ్। తన్మధ్యే తేన మన్త్రేణ అమృతేశీమ్।

ప్రసృతామృతరశ్మ్యోఘసన్తర్పితచరాచరామ్।
భవానీం భవశాన్త్యై త్వాం భావయామ్యమృతేశ్వరీమ్॥

ఇత్యభియుక్త వచనోక్తరీత్యామృతస్రావిణీం భావయేత్। నవాత్మనా తతో దేవి ఇతి। ధాతుదేవతా డాకిన్యాద్యాః। అత్రైవోక్తమ—

విశుద్ధౌ హృదయే నాభౌ స్వాధిష్ఠానే తు మూలతః।
ఆజ్ఞాయాం ధాతునాథాశ్చ న్యస్తవ్యా ధాతుదేవతాః॥ఇతి।

నవాత్మనా పూర్వోక్తేన తర్పయేత్॥౧౦౪-౧౦౫॥

ఆనన్దభైరవమితి। ఆనన్దభైరవం చైవకారేణ నవాత్మనైవ ఆనన్దభైరవం తర్పయేదితి। నవాత్మానముచ్చార్య "ఆనన్దభైరవాయ వౌషట్" ఇతి తర్పయేదిత్యర్థః।

(సేం)సామాన్యార్ఘ్యస్యావాన్తరప్రకరణేన ప్రాప్తమాసనపదార్థాఙ్గత్వమపవదితుమాహ— (శ్రీచక్రేత్యాది)। ఆగమశాస్త్రస్యానిత్యత్వాటాతిష్ఠయేదిత్యత్ర న పుగాగమః।యద్యపి మధ్యశబ్దోఽత్ర దేశవిశేషవచనో న కేవలవచనస్తథాపి చక్రాత్మమధ్యదేశ-నిర్ణయస్య చక్రలేఖనాత్పూర్వమసమ్భవాచ్చక్రలేఖనోత్తరమేవార్ఘ్యస్థాపనం కుర్యాదిత్యర్థః సామర్థ్యరూపాల్లిఙ్గాల్లభ్యతే, లైఙ్గికత్వాదేవ వాఽఽసనన్యాసయోః శ్రుత్యా విహితః క్రమో నానేన బాధ్యతే। తేనాసనోపవేశనాదివహ్నిప్రాకారవిభావనాన్తం కృత్వా చక్రం విలిఖ్య

పుష్పాఞ్జలిం దత్వా పూర్వోక్తాం పరాం పూజాం విధాయ పాత్రాసాదనం కుర్యాదితి క్రమః సిధ్యతి। కల్పసూత్రేఽప్యేవమ్। యద్యపి సామాన్యార్ఘ్యేతికర్తవ్యతాయాశ్చతురస్రాన్తరాల స్థేత్యాదిగ్రన్థేనోత్తరత్ర కథనాదప్యయం క్రమః సిధ్యత్యేవేతి న పాటక్రమమాత్రేణాసనపదార్థావయవసన్దంశేన సామాన్యార్ఘ్యస్యానుష్ఠానం ప్రసజ్యతే, నాపి మార్తణ్డపూజాయాః, తస్యాః సామాన్యార్ఘ్యకరణకత్వేనార్థక్రమేణ పాఠక్రమబాధాత్, తథాప్యుత్తరగ్రన్థస్య విశేషార్ఘ్యేతికరణకస్యైవాప్యత్ర కర్తవ్యతావిధాయకత్వపక్ష ఇదం ప్రయోజనమస్యోపపద్యతే। అత్రాత్మశబ్దః స్వాసనస్థానపరః। శ్రీచక్రశబ్దస్తు బిన్దుస్థానపరః। తథైవ సమ్ప్రదాయాత్। ఆభ్యామవధిభూతాభ్యామర్ధమన్తర్వేది మినోతీత్యాదావివ దేశవిశేషో లక్ష్యతే। తస్య [మధ్య]భాగే పాత్రాసాదనం విధీయతే। స చ మధ్యభాగో లక్షితదేశస్య త్రేధా విభాగమన్తరేణానుపపద్యమానస్తమాక్షిపతి। స చ విభాగః సమం స్యాదశ్రుతత్వాదితి న్యాయాత్ సమ ఏవ। తతశ్చ లిఖితస్య స్థాపితస్య వా చక్రస్యబిన్దుస్థానాత్ స్వాసనస్థానపర్యన్తో యావాన్ దేశస్తం దేశం త్రేధా సమం విభజ్య పూర్వాపరభాగయోరేకైక భాగం పరిత్యజ్య [మధ్య]భాగే పాత్రాణ్యాసాదయేదితి సిధ్యతి। స చేకైకో భాగో ద్వాదశద్వాదశాఙ్గుల ఇతి తు తన్త్రాన్తరలభ్యోఽర్థః। పాత్రాసాదనం ప్రక్రమ్య—

సాధ్యసాధకయోర్మధ్యే షట్త్రింశదఙ్గులం భవేత్।

ద్వాదశాఙ్గులమూర్ధ్వం చ అధోభాగే తథాఙ్గులమ్॥

ద్వాదశాఙ్గులం మధ్యస్థం తత్ర సంస్థాపయేద్ బుధః। ఇతి వచనాత్।

తథాఙ్గులంద్వాదశాహఙ్గులమిత్యర్థః। ఏతేనాథ పురతో విహాయ నిజవిష్టరాదరత్నిమవనిమితి ప్రపఞ్చసారసఙ్గ్రహే చక్రలేఖనం స్వాసనాదరత్నిం పరిత్యజ్య పరతో హస్తమాత్రభూమౌ తదాధారపీఠే స్వనాభిసమసూత్రోచ్చే కార్యమితి సంప్రదాయ ఇత్యుక్తం శఙ్కరానన్దనాథేన।

అథ సామాన్యార్ఘ్యస్థాపనమాహ పఞ్చభిః—(చతురస్రేత్యాది)। అత్ర "యో వై సంవత్సరముఖ్యం భృత్వాగ్నిం చినుయాత్" ఇతి వైశ్వానరాదిహవిస్త్రయక్రమవిధాయకే వాక్య ఉద్దేశ్యకోటౌ నివేశాదేవ సంవత్సరాఖ్యధారణాభావపక్షస్య కణ్ఠరవేణ వచనాన్తరేణావిహితస్యాపి విధేయతాక్షేపోఽఙ్గీక్రియతే, తథేహ యన్త్రలేఖనాదికతిపదార్థానామేకవాక్య ఉద్దేశ్యకోటో నివేశాదేవ విధిరున్నేయః। తేనాయం సముదితార్థః—త్రికోణవృత్తషట్కోణచతురస్రాత్మకం మణ్డలం దేవ్యాః స్వస్య చ మధ్యస్థే స్వవామభాగే గన్ధా-దినా కుర్యాత్, విధాయ వామభాగే తు చతురస్రం హి మణ్డలమితి జ్ఞానార్ణవే

వామపదేన దేవీవామాపేక్షయా స్వవామస్య పురఃస్ఫూర్తికత్వేనోపస్థితత్వాత్। దేవీవామభాగ ఏవ మణ్డలకరణేన సామాన్యార్ఘ్యేణ పూజాసమర్పణక్రియాయాం ప్రయోగసౌకర్యలాభాత్ స్వదక్షిణభాగ ఏవ సామాన్యార్ఘ్యస్థాపనమ్। అత ఏవ పరివారదేవతాతర్పణైకప్రయోజనకలశస్థాపనవిధివాక్యే మణ్డలం వామతః కృత్వేత్యత్ర స్వవామభాగస్యైవ గ్రహణమితి తు నవ్యాః। తచ్చిన్త్యమ్, స్వవామభాగస్య పురఃస్ఫూర్తికత్వావిశేషేఽపి ప్రయోగసౌకర్యమాత్రావలమ్బేన వ్యాఖ్యావైషమ్యస్యాయుక్తత్వాత్। తతః స్వాగ్రాదిప్రాదక్షిణ్యేన షట్సు కోణేషు సుధార్ణవాసనాదీని షడాసనాని త్రిపురాదిచక్రేశ్వరీమన్త్రషట్కేన క్రమాత్ పూజయేత్। తతస్త్రికోణస్య మధ్యే బిన్దుస్థానే మూలవిద్యయా కామరూపపీఠమభ్యర్చ్య స్వాగ్రాదిప్రాదక్షిణ్యేన త్రిభిః కూటైః పూర్ణగిరిజాలన్ధరౌడ్యానపీఠాన్ కోణాన్తర్భాగే పూజయేత్, అన్తరశబ్దేనైవ పూజనీయచతుష్కసహితేన చతుర్ణాం స్థానానాముపస్థితేః సమ్భవాత్। తతోఽర్ఘ్యపాద ఆధారే, ఐభగ్ని మణ్డలాయ దశకలాత్మనేఽర్ఘ్యపాత్రాధారాయ నమ ఇతి మన్త్రేణార్చయిత్వా స్థాపితే యం ధూమ్రార్చిషే నమ ఇత్యాదిభిర్దశభిర్మన్త్రైర్వహ్నికలాదశకం స్వాగ్రాదిప్రాదక్షిణ్యేనైవ వర్తులాకారం పూజయేత్। తస్మిన్నాధారే హేమాదినిర్మితం పాత్రం శఙ్ఖం వా క్లీం సూర్యమణ్డలాయ ద్వాదశకలాత్మనేఽర్ఘ్యపాత్రాయ నమ ఇత్యర్చయిత్వా ప్రతిష్ఠాప్య తస్మిన్ సూర్యకలాస్తపిన్యాదీర్ద్వాదశ వృత్తాకారం పూజయేత్। తాశ్చ సూర్యకలాః కాదిద్వాదశ భాదిద్వాదశ సంయోజ్య జాతైర్మన్త్రైః పూజయేత్। అత్ర భాదీత్యాదిశబ్దేన ప్రాతిలోమ్యేన బకారాదిడకారాన్తా గృహ్యన్తే, సమ్ప్రదాయాత్। న తు సమ్భవన్తోఽపి మకారాదయః। తేన కం భం తపిన్యై నమః, ఖం వం తాపిన్యై నమ ఇత్యాదయో మన్త్రా భవన్తి। తత్ర సౌః సోమమణ్డలాయ షోడశకలాత్మనేఽర్ఘ్యామృతాయ నమ ఇతి మన్త్రేణ శుద్ధజలమాపూర్య కారణాద్ బిన్దుమాత్రరూపం ద్రవ్యం దత్వా, అం అమృతాయై నమ ఇత్యాదిభిర్మన్త్రైః సోమకలాషోడశకం పూజయేత్। తతో నవాక్షరాత్మకకూటమన్త్రేణామృతేశీం కారణాధిదేవతాం శుద్ధజలే విభావనాపూర్వకమర్చయిత్వా పునర్నవాక్షరాత్మకకూటాన్తరమన్త్రేణ డాకిన్యాదిషట్కం సప్తకం వా నమోఽన్తేన పూజయేత్। తేనైవానన్దభైరవం వషడన్తేన శుద్ధజలమధ్య ఏవ తర్పయేత్। నవాక్షరాత్మకకూటద్వయోద్ధారో జ్ఞానార్ణవే యథా—

శివచన్ద్రౌ మాతృకాన్తం కాలశక్రామ్బువహ్నయః।

వాయుశ్చ వామకర్ణేన యోజితో బిన్దునాదినా॥

బీజమేతత్సముచ్చార్య తథా చానన్దభైరవమ్।

జేన్తం శిఖామన్త్రయుతం పునర్బీజం సమాలిఖేత్॥

చన్ద్రం హిత్వాదిమం కుర్యాత్ కర్ణే వామాక్షి యోజయేత్।

సుధాదేవ్యై తతో వౌషడయమానన్దభైరవః॥ఇతి।

శివో హః। చన్ద్రః సః। మాతృకాన్తః క్షః। కాలో మః। శక్రో లః। అమ్బు వః। వహ్నీ రః। వాయుర్యః। వామకర్ణ ఊకారః। స చ బిన్దునాదాభ్యాం యుక్తః। ఏతదీ్వజాన్త ఆనన్దభైరవాయ వషడిత్యేకాం మన్త్రః। పునస్తస్మిన్నేవ శివచన్ద్రయోర్వ్యత్యాసేనోకారస్థాన ఈకారయోగేన చ కూటాన్తరం కృత్వా తదన్తే సుధాదేవ్యై వౌషడిత్యపరో మన్త్రః। ఏతద్ద్వయమపి మిలిత్వైక ఏవం మన్త్ర ఇత్యపి కేచిత్। అత్ర ద్వితీయమన్త్రోఽమృతేశ్యాః। ప్రథమమన్త్రకుటాన్తే డాకిన్యై నమ ఇత్యాదియోజనేన షట్ సప్త వా మన్త్రాః కార్యా ఇతి వివేకః। అత్రోక్తానాం కలాదిమన్త్రాణా తన్త్రభేదేన భృయోవైలక్షణ్యదర్శనాదిహైదమ్పర్యేణైకస్యాప్యనుద్ధారాద్వికల్పః॥౧౦౭-౧౧౧॥

తదాజ్ఞాప్రేరితం తచ్చ గురుపఙ్క్తౌ నివేదయేత్॥౧౦౬॥

తథైవార్ఘ్యం విశేషేణ సాధయేత్ సాధకోత్తమః।

గురుపాదాలిమాపూజ్య భైరవాయ దదేత్ పునః॥౧౦౭॥

(దీం) తదాజ్ఞేతి। తస్య గురురూపిణో భైరవస్యాజ్ఞా ప్రేరితమనుజ్ఞాతమ్। తచ్చ ద్రవ్యం పునశ్చ గురుపఙ్క్తౌ నివేదయేత్॥౧౦౬॥

సామాన్యార్ఘ్యప్రకారం విశేషార్ఘ్యేఽప్యతిదిశతి-తథైవేతి। ఇతి స్పష్టమ్। (ఏవమర్ఘ్యశుద్ధిం కృత్వా తదనన్తరం గురూన్ పూజయేదిత్యాహ-గురుపాదాలిమితి। గురూణాం పరమశివాదిస్వగురుపర్యన్తానాం పాదావలిం పాదుకా పరమ్పరాం దివ్యసిద్ధౌఘ మానవౌఘత్రయవతీమాపూజ్య స్వశిరస్యర్ఘ్యోదకాక్షతకుసుమైరభ్యర్చ్య। శోధితమర్ఘ్యమాలలాటం త్రిరుద్ధృత్య మహాపద్మవనాన్తస్థశృఙ్గాటోదరవాసినే గురురూపిణే పూర్వోక్తనిర్వచనాయ భైరవాయ దదేద్ నివేదయేత్। తత్ పునః॥౧౦౭॥

(సేం) ఏవం సామాన్యార్ఘ్యేతికర్తవ్యతాం సవిస్తరం విధాయ తదతిదేశపూర్వక విశేషార్ఘ్యమర్ధశ్లోకేనోపదిశతి—(తథేత్యాది)। యథా సామాన్యార్ఘ్యః సాధితః స్తథైవార్ఘ్యాన్తరం సాధయేత్। స త్వమ్బుసామాన్యేనాయం తు విశేషజలేనేతి విశేషః। అత ఏవ [పూర్వచతుఃశత్యామమ్బుకరణకసామాన్యార్ఘ్యవిధిరుక్తో హేమాదిపాత్రే సాధారే

స్థాపయేదర్ఘ్యమమ్బునే]తి శ్లోకద్వయేన। తత్ర చత్వారః పక్షాః పూర్వమస్మాభిః ప్రదర్శితాః। తేషు యది సామాన్యార్ఘ్యవిధిపరత్వపక్షస్తదాత్రత్యేతికర్తవ్యతాయాస్త్రత్యేతికర్తవ్యతయా సహ సముచ్చయః। విశేషార్ఘ్యవిధిరితి మనోరమాకారపక్షే తు తత్రైవ సముచ్చయః। విశేషార్ఘ్యేఽమ్బునో మేలనవిధిరితి పక్షేఽప్యేవమ్। విశేషాలాభే ప్రతినిధిరితి చన్ద్రికాపక్షే పూతీకేష్వివ సోమధర్మా అమ్బున్యపి విశేషధర్మా భవన్తి। వస్తుతస్తు—తత్ర విధిరితి పక్షే తద్ధర్మాణాం విభజ్య కథనస్వారస్యభఙ్గాపత్తేః సామాన్యార్ఘ్యవిధిపర ఏవ స గ్రన్థో యుక్తః, అమ్బునేతిపదస్వారస్యాత్। ఉపపదవిభక్త్యపేక్షయా కారకవిభక్తేర్బలీయస్త్వాచ్చ। తత్రోత్పన్నస్య సామాన్యార్ఘ్యస్య తర్పయేత్తేన యోగినీరితివన్మార్తణ్డం పరిపూజయేదిత్యపి వినియోగవిధిః। శ్రీచక్రమ్యాత్మనశ్చైవేతి తు తస్యైవ దేశకాలవిధిః। తదుత్తరైః సార్ధైః పఞ్చభిః శ్లోకైర్విశేషార్ఘ్యస్య విధిః। తత్ర చరమార్ధ ఉత్పత్తివిధిః। పూర్వశ్లోకపఞ్చకే తదితికర్తవ్యతావిధిరితి వివేకః, ఉత్పత్తివిధేరుత్తరత్రైవేతికర్తవ్యతా వర్ణనీయేతి నిర్బన్ధే మానాభావాత్, అన్యథా విధృతే తు పునర్ద్రవ్య ఇత్యుక్తిస్వారస్యవిరోధాపత్తేః। ద్రవ్యపదస్థ జలే తాన్త్రికాణాం స్వారసికప్రయోగాభావాత్, బిన్దుప్రక్షేపస్య మైత్రావరుణం పయసా శ్రీణాతీత్యాదివత్సంస్కారమాత్రస్య పాత్రాధికరణకద్రవ్యవిధారణరూపత్వాభావేన తథా నిర్దేశాయోగాచ్చ, కల్పసూత్రజ్ఞానార్ణవాదిషు కలాపూజాయా ఆధారమణ్డలస్థామృతేశ్యాదిపూజనస్య చ విశేషార్ఘ్య ఏవం విధిదర్శనేన బహువిసంవాదాపత్తేశ్చ, సామాన్యార్ఘ్యస్థాపన ఈదృశవిస్తారస్య తన్త్రాన్తరేఽనుపలమ్భాచ్చ। న చ హేమాదిపాత్రం సామాన్యార్ఘ్యే తన్త్రాన్తరే న దృశ్యతే, శఙ్ఖ ఏవ తు ప్రాయేణ విధీయత ఇతి వాచ్యమ్, తత్రాపి హేమాదీత్యాదిపదేన శఙ్ఖస్యాపి గ్రహణసమ్భవేన భూయోవిసంవాదాభావాత్। ఏతేన యత్ప్రాచాం వ్యాఖ్యానం పఞ్చభిః శ్లోకైః సామాన్యార్ఘ్యవిధిస్తన్మధ్య ఏవ విధృతే తు పునర్ద్రవ్య ఇత్యాదినా విశేషార్ఘ్యవిధిస్తథైవార్ఘ్యమిత్యనేన సామాన్యార్ఘ్యధర్మాతిదేశ ఇతి, తత్పూర్వాపరవిరోధాన్నాదర్తవ్యమ్। న చేహ పఞ్చభిరేవ శ్లోకైర్విశేషార్ఘ్యవిధిరస్త్వితి వాచ్యమ్, తయోరర్ఘ్యపదవ్యవహారస్య క్వాప్యభావాత్। న చైవం సత్యుత్తరగ్రన్థే గురుభ్య ఆత్మనే చ ద్రవ్యవినియోగో విధీయమానో ద్రవ్యాభావాద్విరుధ్యేతేతి వాచ్యమ్, విశేషార్ఘ్యస్యైవ తత్రాపి కరణత్వాత్। అత ఏవ కల్పసూత్రమ్—విశేషార్ఘ్యం విధాయ తద్బిన్దుభిస్త్రిః శిరసి గురుపాదుకామిష్ట్వార్ద్రం జ్వలతి స్వాహేతి తద్బిన్దుమాత్మనః కుణ్డలిన్యాం జుహుయాదేతదర్ఘ్యశోధనమితి శివమితి। ప్రకృతతన్త్రేఽపి విశేషార్ఘ్యవిధ్యవ్యవహితోత్తరమేవ గుర్వాదిపూజాకథనేన మృదస్తి పాత్రం కుర్వీతి వాక్యయోరివ పూర్వవాక్యోదితస్యోత్తరవాక్యోపాత్తే కరణత్వభానాత్। యత్తు నవ్యైస్తథా సతి దేవీవినియోగాత్ పూర్వే స్వస్మై వినియోగాదుచ్ఛిష్టదోషః స్యాదిత్యతస్తయోః పాత్రయోరాక్షేప ఇత్యుక్తమ్। తన్న, పాత్రాన్తరేణ విశేషార్ఘ్యాత్కిఞ్చిజ్జలముద్ధృత్య గుర్వాదిపూజనే నోచ్ఛిష్టదోషప్రసక్తిస్తావన్మాత్రస్యైవాక్షేపాత్, భైరవాయ నివేదనోత్తరమేవ స్వస్మై వినియోగాచ్చ, రాగతః ప్రాప్తభక్షణ ఏవ దోషప్రసక్త్యా వైధే నిషేధస్యాప్రవృత్తంశ్చ। అన్యథా

పాశుకహవిఃశేషభక్షణాదావపి “న మాంసమశ్నీయాత్” ఇతి నిషేధాతిక్రమదోషప్రసక్త్యాపత్త్యా బహువ్యాకులీ స్యాత్। ఏతేనాసంస్కృతద్రవ్యేణైవాత్మపూజనం కార్యమితి కేషాఞ్చిత్సాహసమపాస్తమ్। తస్మాదేతత్తన్త్రానుసారేణ ద్వయోరేవ పాత్రయోః స్థాపనమిష్టమ్। యత్తు కలశస్థాపనం పద్ధతికారైర్లిఖ్యతే తదపి దక్షిణామూర్తిసంహితాజ్ఞానార్ణవకల్పసూత్రాదిషు న దృశ్యతే। అత ఏవ కేవలసామయికపూజాయామేవ తత్స్థాపనమిత్యుపదిశన్తి వృద్ధాః। నవ్యాస్తు—

అనేన చక్రం సమ్పూజ్య పూజార్థః సకలో భవేత్।

ఏవం సమ్పూజ్య సకలం శ్రీవిద్యాం పరితో యజేత్॥

చక్రమభ్యర్చ్య సకలం విధివత్పరమేశ్వరి।

ఇత్యాదిజ్ఞానార్ణవశ్లోకేషు సర్వత్ర సకలపాఠం ప్రామాదికత్వేనాధిక్షిప్య కలశపదస్యైవ ప్రామాణికత్వాత్ కలశస్థాపనం తత్తన్త్రకారస్యేష్టమితి క్లేశేన సమర్థయన్తే॥౧౧౨॥

అనేనైవ విశేషార్ఘ్యోదకేన గురూన్ పూజయేదిత్యాహ—(గుర్విత్యాది)। తత్పాత్రస్థం జలం పాత్రాన్తరేణ గృహీత్వా స్వశిరసి విభావితాం పరశివాదిస్వగురుపర్యన్తపరమ్పరాం పాదుకామన్త్రేణ పాత్రాన్తరోద్ధృతార్ఘ్యోదకాక్షతైరభ్యర్చ్య స్వహృదయస్థితాయ కామేశ్వరాయ కామేశ్వరీసహితాయ తజ్జలం దత్త్వాజ్ఞాం గృహీత్వా దివ్యసిద్ధమానవౌఘాఖ్యగురుపఙ్క్తిత్రయం పునః స్వశిరసి పూజయేదిత్యర్థః। ప్రాఞ్చస్తు—విశేషార్ఘ్యపాత్రమేవాలలాటముద్ధృత్య తజ్జలేన స్వశిరసి పరశివాదిపరమ్పరామోఘత్రయం చ సన్తర్ప్య పునర్భైరవాత్మకాయ స్వగురవే శిరస్యేవ సమర్ప్య తస్య గురోరాజ్ఞయా ప్రత్యక్షగురుపఙ్క్తౌ నివేదయేదితి వ్యాచక్షతే। తదయుక్తమ్, యావత్పూజాసమాప్త్యర్ఘ్యపాత్రచాలనం న కార్యమితి తన్త్రసారోక్తనిషేధవిరోధాత్, ప్రత్యక్షగురుపఙ్క్తేః కాదాచిత్కత్వేన నిత్యవచ్ఛ్రవణవిరోధాచ్చ, భైరవపదస్య గురుపరత్వేన వ్యాఖ్యానే మానాభావాచ్చ॥౧౧౩॥

తదీయం శేషమాదాయ కామాగ్నౌ విశ్వతస్థుషి।

పాదుకాం మూలవిద్యాం చ జపన్ హోమం సమాచరేత్॥౧౧౮॥

మహాప్రకాశే విశ్వస్య సంహారవమనోద్యతే।

మరీచివృత్తీర్జుహుయాన్మనసా కుణ్డలీముఖే॥౧౦౯॥

అహన్తేదన్తయోరైక్యమున్మన్యాం స్రు చి కల్పితమ్।

మథనోద్రేకసమ్భూతం వస్తురూపం మహాహవిః॥౧౧౦॥

హుత్వా హుత్వా స్వయం చైవం సహజానన్దవిగ్రహః।

స్వప్రథాప్రసరాకారం శ్రీచక్రం పూజయేత్ సుధీః॥౧౧౧॥

(దీం) ప్రసాదగ్రహణమాహ—తదీయమితి। తదీయం శేషం గురుదేవతయోర్నివేమేదితం శేషం ద్రవ్యమాదాయ తత్వచతుష్టయశోధనమన్త్రైః। 'కామో దేవః స కామ్యత్వాత్' ఇత్యస్మద్గురూక్తరీత్యా విశ్వఘస్మరకీలాలే కామేశ్వరాఖ్యే సర్వప్రాణిష్వాత్మన్యగ్నౌ। విశ్వతస్థుషి విశ్వగ్రలనశీలం తద్రూపం తేజోమయమ్। తత ఇత్యాజ్ఞావతారోక్తరీత్యా విశ్వఘస్మరకీలాలజాలే పాదుకాం స్వగురుశ్రీపాదుకాం మూలవిద్యాం సౌభాగ్యవిద్యాం చ జపన్ హోమం భేదేన్ధన ప్రక్షేపలక్షణం సమాచరేత్। తదుక్తం శ్రీపరాక్రమే—

నివేద్య మస్తకస్థాయ గురవేఽర్ఘ్యం తదాజ్ఞయా।

కల్పాన్తహుతభుక్కల్పచిదగ్నౌ విశ్వఘస్మరే॥

మేయ రాశిమయం హవ్యం వాసనాత్మోపదేశకమ్।

వ్యతిపఙ్క్తేణ స జుహ్వన్ జపేదాత్మానమామృశన్॥ఇతి॥౧౦౮॥

నను కః కామాగ్నిః, స కుత్ర వా నివసతి, కిం హవిరిత్యత ఆహ—మహాప్రకాశే ఇతి। కుణ్డలీ ముఖే వ్యవస్థితే ఇతి శేషః। అత్ర శ్రుతిః—"తస్యా శిఖాయామధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః' ఇతి। మహాప్రకాశే నిరిన్ధనదీప్తే నిర్వాణరహితే ప్రమాతరి వహ్నౌ [విశ్వసంహారవమనోద్యతే] విశ్వస్య శివాదిభూమ్యన్తస్య సంహారే నిజకారణతావన్మాత్రాఽవస్థితౌ వమనే సర్జనే చోద్యతే శివస్యాద్వైవేచ్ఛా శక్తిః। [తదుక్తమాజ్ఞావతారే]—

స్వేచ్ఛయైవ జగత్సర్వంం నిగిరత్యుద్గిరత్యపి।

మనసా సార్ధం మరీచివృత్తీర్జుహుయాత్। ఆన్తరమ్య చిత్కలభ్య మరీచయోఽక్షాణి బహిరర్థేషు తేషాం సఞ్చారా వృత్తయః। తదుక్తం విజ్ఞానభైరవభట్టారకైః—

తత్ర తత్రాఽక్షమార్గేణ చైతన్యం వ్యజ్యతే ప్రభోః। ఇతి।

కోఽర్థః? కుణ్డలిన్యాః శిఖాయాం మహాశూన్యే వ్యవస్థితే సర్వప్రాణిష్వాత్మని ప్రకాశలక్షణే కామాగ్నౌ "ఆత్మా మనసా సంయుజ్యతే మన ఇన్ద్రియేణ ఇన్ద్రియమర్థేన" ఇతి తన్త్రాన్తరోక్తరీత్యా బహిరర్థేషు ప్రసృతచిన్మరీచిరుపాక్షవృత్తిలక్షణం హవి స్తేనైవ మార్గేణాన్తర్ముఖతయా మనసా సహ జుహుయాద్ ఇత్యర్థః। తదుక్తం శ్రీవిజ్ఞానభైరవభట్టారకైః—

మహాశూన్యాలయే వహ్నౌ భూతాక్షవిషయాదికమ్।
హూయ తే మనసా సార్ధం స హోమశ్చేతనాస్రుచా॥ఇతి।

అయమేవాన్తరో హోమః। తదుక్తం పద్ధతిషు—

ధర్మాధర్మహవిర్దీప్తే ఆత్మాగ్నౌ మనసా స్రుచా।
సుషుమ్నావర్త్మనా నిత్యమక్షవృత్తీర్జుహోమ్యహమ్॥

ఆన్తరామేవ పూర్ణాహుతిమాహ-అహన్తేదన్తయోరితి।

నైదానైస్తర్పణైః సమ్యగ్విశుద్ధైరమృతాత్మభిః।
మదహన్తాం కరోమీదం విశ్వం హవ్యపురఃసరమ్॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా అహన్తేదతన్యారైక్యమ్। అహన్తా ప్రమాతా, ఇదన్తా ప్రమేయమ్, తయోరైక్యం ప్రమాణం తత్త్రివయసామరస్యాత్మకమ్।

విశ్వక్షిప్తపద ప్రమేయసుభగాం బ్రాహ్మీం మహావాగ్భవే

విశ్వోత్తీర్ణమహాప్రకాశవపుషం శక్తిం చ నైసర్గికీమ్।
ప్రామాణ్య ప్రవణత్రిశక్తిఖచితాం గద్యే తు చాతుర్దశీం।

సఞ్చిన్త్యామ్బ! సమిన్ధయన్నుభయతో మథ్నామి తన్త్రారణిమ్॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా తన్త్రారణిమథనోద్రేకేణ సమ్భూతం తత్త్రితయసమష్టిరూపం వస్తురూపం వస్తుద్రవ్యం తద్రూపమ్। తదుక్తం ముఖ్యామ్నాయక్రమే—

స్వీకుర్యాత్ సతతం వస్తు యదానన్దసుఖం భవేత్।ఇతి।

మహాహవిః। యస్మిన్ హుతే స్వప్రమేయలక్షణే హవిషి ప్రమాతృలక్షణం జ్యోతిరనవరతం ప్రజ్వలతి తన్మహాహవిః పూర్ణాహుతి హెూమః। ఉన్మన్యాం స్రుచి కల్పితమ్। ఉన్మనీ నామ సమనోర్ధ్వే నిరస్తకాలకలాక్రియాదికా పూర్వోక్తలక్షణా సా। స్రుచి తన్మయేనాఽమృతేనాపూర్య పూర్ణాహుతిం జుహుయాత్। ఏవంరూపం హవిర్హుత్వా।

ఆనన్దం బ్రహ్మణో రూపం తచ్చ దేహే ప్రతిష్ఠితమ్।
తస్యాభివ్యఞ్జకం ద్రవ్యం యోగిభి స్తేన పీయతే॥

ఇతి ప్రామాణికవచనోక్తరీత్యా యావదానన్దావిర్భావో భవతి। తదుక్తం విజ్ఞానభైరవభట్టారకైః—

జగ్ధిపానకృతోల్లాసరసానన్దవిజృమ్భణాత్।
భావయేద్భరితావస్థాం మహానన్దస్తతో భవేత్॥

కోఽర్థః? మన్త్రారణిమథనసమ్భూతమ్ ఇదన్తాహన్తాసామరస్య రూపం మద్యరూపం వృతపూర్ణార్ఘతిం బహుశో హుత్వా పరిస్ఫురత్పరమానన్దా భవేదిత్యాన్తరపూర్ణాహుతిః। అత ఏవ–

ప్రవిష్టేఽన్తః సిన్దురసే భేదనిర్దళనాత్మకే।

స్థైర్యమతి చమత్కారం వినా విషయసఙ్గతిమ్॥ఇతి॥

క్రమోదయోక్తరీత్యా మనసి స్థిరీభూతే బాహ్యచక్రార్చనం కుర్యాదిత్యాహ—స్వప్రధేతి। సుధీః సీధురసపానేన అనన్యవిషయాసక్తః స్వసంవిన్మాత్రస్థిరమనాః। మనసి స్థిరే సతి ధారణా స్థిరా, తస్యాం స్థిరాయాం "తత్ర ప్రత్యయైకతానతా ధ్యానమ్" ఇతి యోగపాతఞ్జలశాస్త్రోక్తరీత్యా ప్రత్యయైకతానతాలక్షణం ధ్యానం భవతి। వినా ధ్యానం పూజా నిష్ఫలా భవతి। అథాదావమృతీకృతమాసవం శివాదిభ్యో గురుభ్యః శివాభ్యాఞ్చ నివేద్య స్వాత్మాగ్నౌ హుత్వా జ్వలన్ పరమానన్దస్థిరధీర్భూయాదిత్యర్థః। స్వప్రధాప్రసరాకారః స్వప్రధా స్వసంవిత్తస్యా బహిరర్థేషు ఇన్ద్రియద్వారా ప్రసరో వ్యాపారః। తదాత్మనా స్ఫురణమ్। తతస్తదాకారం శ్రీచక్రం పూజయేత్। శ్రీచక్రం నామ నాన్యత్కిఞ్చిత్, అపి తు స్వసంవిద్దేవతాయాః ప్రసరరూపాన్తఃకరణచతుష్టయావ్యక్తమహదహఙ్కృతితన్మాత్రదశేన్ద్రియతద్వృత్తి తద్విషయతత్పుర్యష్టకషోడశవికారధాతుప్రపఞ్చ ఏవ శ్రీచక్రాత్మనా స్ఫురతి, ఏతావత్॥౧౦౯–౧౧౧॥

(సేం) (తదిత్యాది)। గురుసమ్బధినం హవిఃశేషం గృహీత్వా గురుపాదుకామన్త్రం మూలవిద్యాఞ్చ జపన్విశ్వతస్త్వపి సర్వతః ప్రసృమరతేజస్కే శివాగ్నౌ స్వాత్మాభిన్నే వహ్నౌ జుహుయాత్। కామాగ్నావితి పాఠేఽపి స్వసంవిద్రూపః కామేశ్వర ఏవాగ్నిరితి వ్యాఖ్యేయమ్। స్వాత్మానం వహ్నిత్వేన విశ్వం స్వమరీచిత్వేన విభావ్య జుహుయాదిత్యర్థః। అత్ర జపన్నితి శతృప్రత్యయేన మన్త్రయోర్హోమసమానకాలికత్వోక్త్యా క్రియమాణానువాదిత్రైవ యుక్తా యువా సువాసా ఇతివన్న తు పరవీరసీతివత్కరణమన్త్రత్వమితి సూచితమ్। తేన మన్త్రసమాప్తిం యావత్పునః పునర్హవిఃశేషం నిఃశేషకరణేన జుహుయాదితి ధ్వనితమ్। అత ఏవ చ హుత్వా హుత్వా స్వయం చైవేతి వీప్సోపపద్యతే। తేన ప్రతి హోమం ప్రతిప్రధానన్యాయేన మన్త్రయోరామనహోమమన్త్రస్యేవ నావృత్తిరపి తు వేదిప్రోక్షణమన్త్రస్యేవ సకృదేవ మన్త్రయోః ప్రయోగః। హోమసంఖ్యా తు హవిఃశేషస్య నిఃశేషప్రతిపత్తిపర్యన్తత్వాదనియత్రైవ। వస్తుతస్తు శ్లోకత్రయేణ విధిత్రయమ్। తేనాభ్యాసాత్కర్మభేదః। తతశ్చ సముచ్చితమన్త్రద్వయస్య త్రిరావృత్తిసమకాలం

హోమత్రయమేవేతి జ్ఞేయమ్। పాత్రహవిరాదీనాం వాసనాపూర్వకం ద్వితీయహోమమాహ— మహాప్రకాశ ఇతి। ప్రకాశః స్వాత్మాభిన్నోఽగ్నిరేవ। తస్య మహత్త్వం తు సర్వవ్యాపకత్వాత్, నిరిన్ధనదీప్తత్వాదనిర్వాణత్వాచ్చ। తథా చ తన్త్రాన్తరే మన్త్రలిఙ్గమ్—

అన్తర్నిరన్తరమనిన్ధనమేధమానే

మోహాన్ధకారపరిపన్థిని సంవిదగ్నౌ।

కస్మింశ్చిదద్భుతమరీచివికాసభూమౌ

విశ్వం జుహోమి వసుధాదిశివావసానమ్॥ఇతి।

సంహారో నాశో వమనం సృష్టిః। తయోః కృత్యయోస్తదిచ్ఛాసాధ్యత్వాదేవ ప్రకాశస్య తదుద్యతత్వమ్, “స్వేచ్ఛయైవ జగత్సర్వం నిగిరత్యుద్గిరత్యపి" ఇతి వచనాత్। తమగ్నిం కుణ్డలిన్యా ముఖే విభావ్య పాత్రే మనస్త్వేన భావయిత్వా తదీయమరీచిరూపా వృత్తయ ఏవ హవిరితి విభావ్య జుహుయాత్। బహిర్ముఖతయా ప్రసరన్తీర్వృత్తీరన్తర్ముఖీకృత్య స్వాత్మని యోజయేదితి భావః। తథా చ మన్త్రలిఙ్గమ్—

ధర్మాధర్మహవిర్దీప్తం ఆత్మాగ్నౌ మనసా స్రుచా।

సుషుమ్ణావర్త్మనా నిత్యమక్షవృత్తీర్జుహోమ్యహమ్॥ఇతి।

మనసేతి తృతీయా తు సహార్థ ఇతి ప్రాఞ్చః। తత్పక్షే శుద్ధేర్మనస్త్వేన వాసనా కార్యా। ఫలేన మనసా సార్ధమితి వృద్ధానాముక్తేరితి సమర్థనమ్। ప్రకారాన్తరేణ వాసనాపూర్వకం తృతీయాం పూర్ణాహుతిమాహ—అహన్తా స్వాత్మనిష్ఠా। ఇదన్తా విశ్వనిష్ఠా। తయోరైక్యమస్త్వ(మేకా)ధికరణవృత్తిత్వమితి మథనక్రియావిశేషణమ్। తయోః సామానాధికరణ్యమనాహార్యం యథా భాసేత తథా మథనస్య విభావనస్యోద్రేకేణావర్తనేన సముద్భూతం సమ్యగ్ఘనం(గుదుద్భూతం) వస్తురూపం వాస్తవిక తత్త్వం రూప్యతే విషయీక్రియతే యస్మింస్తాదృశమాత్మనిర్వికల్పకవిజ్ఞానమేవ మహాహవిరున్మన్యాం పూర్వోక్తలక్షణాయాం స్రుచి కల్పితం భావితం శివాగ్నౌ జుహుయాదిత్యనుషఙ్గేణ తాదృశం జ్ఞానమపి స్వాత్మన్యేవ లీనం కుర్యాదిత్యర్థః। శ్రూయతే చ బ్రహ్మబిన్దూపనిషది—

ఘృతమివ పయసి నిగూఢం భూతే భూతే చ వసతి విజ్ఞానమ్।

సతతం మన్థయితవ్యం మనసా మన్థానభూతేన॥ఇతి।

ఈదృశభావనానిష్కర్షశ్చ సూతగీతాయాముక్తః—

శాస్త్రాచార్యోపదేశేన తర్కైః శాస్త్రానుసారిభిః।
సర్వసాక్షితయాత్మానం సమ్యఙ్నిశ్చిత్య సుస్థిరః॥
స్వాత్మనోఽన్యతయా భాతం సమస్తమవిశేషతః।
స్వాత్మమాత్రతయా బుద్ధ్వా పునః స్వాత్మానమద్వయమ్।
శుద్ధం బ్రహ్మేతి నిశ్చిత్య స్వయం స్వానుభవేన చ॥
నిశ్చయఞ్చ స్వచిన్మాత్రే విలాప్యావిక్రియేఽద్వయే।
విలాపనఞ్చ చిద్రూపం బుద్ధ్వా కేవలరూపతః॥
స్వయం తిష్ఠేదయం సాక్షాద్ బ్రహ్మవిత్ప్రవరో మునిః।
ఈదృశీయం పరా నిష్ఠా శ్రౌతీ స్వానుభవాత్మికా॥ఇతి।

ప్రాఞ్చస్తు—అహన్తా ప్రమా। ఇదన్తా ప్రమేయమ్। తయోరైక్యం ప్రమాణమ్। తత్త్రితయసామరస్యరూపం వహ్నీతి వ్యాఖ్యన్। తదక్షరాననుగుణత్వాచ్చిన్త్యమ్। ఏవం భావనాపూర్వకాహుతిత్రయోత్తర సహజోఽకృత్రిమ ఆనన్ద ఏవ విగ్రహః శరీరం యస్య తాదృశః సన్, శూన్యాకారాద్విసర్గాన్తాదిత్యత్ర వర్ణితస్వరూపః సుధీః సమాహితచిత్తః సన్నేవ స్వప్రథాప్రసరాకారం స్వీయస్ఫురత్తాలహరీప్రసారత్వేన తత్రైవ వర్ణితం శ్రీచక్రం పూజయేత్। స్వప్రథాప్రసరాకారమితి విశేషణేన పరాపరపూజాలక్షణం స్మారితమ్। తేన చ పూర్వతన్త్రోక్తాం కేవలామపరాం పూజామపేక్ష్య మధ్యమపూజైవ సర్వదా కర్తుముచితేతి ధ్వనితమ్, అద్వైతపానగన్ధవిధురాయాస్తదభ్యాససహితపూజాతోఽత్యన్తమపకృష్టత్వాత్॥౧౧౪-౧౧౬॥

గణేశం దూతరీం చైవ క్షేత్రేశం దూతికాం తథా।
బాహ్యద్వారే యజేద్ దేవి దేవీశ్చ స్వస్తికాదికాః॥౧౧౭॥

(దీం) శ్రీచక్రపూజామాహ—'గణేశమ్' ఇత్యాదినా 'చక్రే పూజాం విధాయ' ఇత్యన్తేనేతి। శ్రీచక్రద్వారశాఖయోర్గణేశే తచ్ఛక్తిం దూతరీం క్షేత్రేశం బటుకాఖ్యం తచ్ఛక్తి దూతికాం చ యజేత్। తదుక్తం సఙ్కేతపద్ధత్యామ్—

ద్వైతాద్వైతమహామోహశర్వరీక్షపణక్షమః।

భాస్వానివ జయత్యేకో గణేశో దూతరీయుతః॥

ప్రతిభాయాః పరోల్లాసో నిశాకర ఇవాఽపరః।

దూతీయుక్తః స జయతి బటుకస్తాణ్డవాన్వితః॥

బాహ్యద్వారే ఇతి। బాహ్యద్వారే శ్రీచక్రద్వారబాహ్యప్రదేశే। స్వస్తికాదికాః।

దేవీః సరస్వతీశ్రీదుర్గాభద్రకాల్యశ్చతస్రః। స్వస్తికాం ఆదిర్యాసామితి సమాసః। స్వాహాశుభఙ్కరీగౌరీలోకధాత్రీవాగీశ్వర్యశ్చ పఞ్చ। ఏతాస్తాశ్చ దేవీః। గాయకా యజేత్। తత్రప్రసిద్ధం పద్ధతిషు॥౧౧౨॥

(సేం) (గణేశమిత్యాది)। గణేశక్షేత్రపాలయోర్దూతరీదూత్యౌ క్రమేణ శక్తీ। ఏతన్మిథునద్వయం ద్వారశాఖయోరభ్యర్చ్య స్వస్తికాసరస్వతీశ్రీదుర్గాభద్రకాల్ప దికా దేవ్యో బాహ్యద్వారే యష్టవ్యాః॥౧౧౮॥

తతశ్చాన్తస్త్రికోణేఽపి గురుపఙ్క్తిం త్రిధా స్థితామ్।

తదన్తశ్చ మహాదేవీం తామాబాహ్య యజేత్ పునః॥౧౧౩॥

మహాపద్మవనాన్తస్థాం కారణానన్దవిగ్రహామ్।

మదఙ్కోపాశ్రితాం దేవీమిచ్ఛాకామఫలప్రదామ్॥౧౧౪॥

భవతీం త్వన్మయైరేవ నైవేద్యాదిభిరర్చయేత్।

త్రికోణే తత్స్వరత్తాయాః ప్రతిబిమ్బాకృతీః పునః॥౧౧౫॥

తత్తత్తిథిమయీర్నిత్యాః కామ్యకర్మానుసారిణీః।

తత్ర ప్రకటయోగిన్యశ్చక్రే త్రైలోక్యమోహనే॥౧౧౬॥

మాతృకాస్థూలరూపత్వాత్త్వగాదివ్యాపకత్వతః।

యోగిన్యః ప్రకటా జ్ఞేయాః స్థులవిశ్వప్రధాత్మని॥౧౧౭॥

(దీం) తత ఇతి। తతః తస్య శ్రీచక్రమ్య త్రికోణే త్రిధా స్థితాం దివ్యసిద్ధమానవౌఘత్రయవతీం గురూపఙ్క్తిం శివాదిస్వ గురుపర్యన్తానాం గురూణాం పఙ్క్తిః పరమ్పరా తామ్। అపిశబ్దాద్యజేదిత్యనుషఙ్గః। గురుపరమ్పరా గురుముఖాదేవ జ్ఞాతవ్యా। న లోకతో న చ పుస్తకే లిఖితా అత్యన్తరహస్యత్వాత్।

తదన్తరితి। తదన్తః శ్రీచక్రస్య మధ్యే బైన్దవాఖ్యే చక్రే తాం మహాపద్మవనాన్తస్థామ్। "మహాపద్మవనఽన్తస్థే వాగ్భవేద్ గురుపాదుకామ్" ఇత్యత్రోపపాదితరూపామ్ అకులాధోముఖసహస్రదలం కమలం మహాపద్మవనమ్। మదఙ్కోపాశ్రయామ్ అనాశ్రితస్య స్వప్రకాశాత్మనో మమాఽఙ్కస్థామ్। కారణానన్దవిగ్రహాం కారణం నామ హేతుద్రవ్యమ్। అత్రైవ వక్ష్యతి—

"క్షేత్రాణాం పతయే మహ్యం బలిం కుర్వీత హేతునా" ఇతి।

ద్రవ్యపానేన తేన య ఆనన్దః స ఏవ విగ్రహ ఆకారో యస్యాస్తామ్। కోఽర్థః? శోధితామృతీభూతద్రవ్యపానపరిస్ఫురత్పరమానన్దమాత్రశరీరామిత్యర్థః। భవతీమ్ అనాశ్రితాం మమ దేవీం విమర్శాత్మికామ్। ఇచ్ఛాకామఫలప్రదామ్ ఇచ్ఛయా యత్కామ్యతే తత్ఫలం తస్య సర్వస్య దాత్రీమ్।

మహాపద్మవనాన్తస్థే! కారణానన్దవిగ్రహే!।

సర్వభూతహితే! మాతరేహ్యేహి పరమేశ్వరి!॥

ఇతి మన్త్రేణాబాహ్య యజేత్। నను మహాపద్మవనాన్తస్థామిత్యనేనైవ అనాశ్రితో దేవః, అనాశ్రితా దేవీ చాఽత్ర చక్రే సమావాహ్య కామేశ్వరీకామేశ్వరరూపేణ పూజ్యావితి

కథమవసాయత ఇతి చేదుచ్యతే—మహాపద్మవనాన్తస్థః సకలాగమశాస్త్రాణాం వక్తా దేవోఽప్యనాశ్రిత ఏవ, తచ్ఛక్తిరనాశ్రితా అత ఏవ। అన్యథా 'మహాపద్మవనాన్తస్థాం మదఙ్కోపాశ్రయామ్' ఇతి వచనం కథం ఘటతే? సదాశివాదీనాం తు యద్యప్యాగమశాస్త్రవక్తృత్వమస్తి, తథాఽపి మహాపద్మవనాన్తస్థత్వం నాస్తి। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

అనాశ్రితస్య మధ్యస్థం వ్యోమపద్మం సువిస్తరమ్।
అసఙ్ఖ్యయోజనాయామం తత్ర సింహాసనాశ్రితః॥
సూర్యకోట్యర్బుదప్రఖ్యః శశాఙ్కకృతశేఖరః।
పఞ్చవక్త్రో దశభుజస్త్రిపఞ్చనయనః ప్రభుః॥
సర్వావయవసమ్పూర్ణో బ్రహ్మమూర్తిః సనాతనః।
సర్వజ్ఞః సర్వకర్తా చ సర్వానుగ్రహణే రతః॥
సర్వరత్నసమాకీర్ణః సర్వావయవభూషణః।
అనాశ్రితకలాదేవీ తస్యోత్సఙ్గే సదా స్థితా॥
పఞ్చవక్త్రా త్రినేత్రా చ దశబాహ్విన్దుశేఖరా।
వ్యాపిన్యాదిచతుష్కం చ తాదృశం పరికీర్తితమ్॥

పూర్వాదుత్తరపర్యన్తం దిగ్గతైః సేవకైః శివః। దీం
రుద్రకోట్యర్బుదానీకైః స్వసారూప్యైః సశక్తిభిః॥
సేవితో లోకనాథైస్తైః సృష్ట్యాదీని కరోతి సః।
అనాశ్రితోఽయం భగవాన్ పఞ్చవక్త్రస్త్రిదృక్తథా॥
దశబాహుశ్చతుర్బాహుర్ద్విబాహుశ్చైకబాహుకః।
లోకాగమాదివక్తాఽసౌ దేవదేవః సదాశివః॥
పరాపరవిభాగేన ప్రోవాచాఽసఙ్ఖ్యమాగమమ్। ఇతి।

ఉత్తరపదేఽప్యుక్తమ్—

వ్యోమామ్బుజే సహస్రారే సితకేసరసఙ్కులే।
తత్రాసీనం మహాదేవమపృచ్ఛత్ కులనాయికా॥ఇతి।

భవతీమిత్యత్ర త్వన్మయైరేవేతి। భవతీం స్వసంవిల్లక్షణామ్। త్వన్మయైరేవ।

పఞ్చభూతమయం విశ్వం తన్మయీ సా సదాఽనఘే !।
తన్మయీ మూలవిద్యా చ తత్తథా కథయామి తే॥

ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా [పఞ్చభూతాని భవదిచ్చావిజృమ్భితాని త్వద్రూపాణి]।

పఞ్చరూపిణమాత్మానం దివ్యైః పఞ్చోపచారకైః।
అపయేత్ సహ గన్ధేన పృథివీం కుసుమేన ఖమ్॥
ధూపేన వాయుం దీపేన తేజోఽన్నేన రసం పునః।

ఇతి ప్రామాణికవచనోక్తరీత్యా [త్రైరేవ నైవేద్యాదిభిరర్చయేత్। నైవేద్యాదిభిరిత్యాదిపదేన గన్ధపుష్పధూపదీపనైవేద్యాని గృహ్యన్తే।] సుగన్ధవత్పదార్థాఽనుభవేన ప్రత్యఙ్ముఖతయా ప్రమాతరి విశ్రాన్తిర్గన్ధసమర్పణమ్। సుశబ్దవత్పదార్థాఽనుభవేన ప్రత్యఙ్ముఖతయా ప్రమాతరి విశ్రాన్తిః పుష్ప-దీం సమర్పణమ్। సుస్పర్శవత్పదార్థానుభవేన ప్రత్యఙ్ముఖతయా ప్రమాతరి విశ్రాన్తిర్ధూపసమర్పణమ్। సురూపవత్పదార్థాఽనుభవేన ప్రత్యఙ్ముఖతయా ప్రమాతరి విశ్రాన్తిర్దీపసమర్పణమ్। స్వాదురసవత్పదార్థానుభవేన ప్రత్యఙ్ముఖతయా ప్రమాతరి విశ్రాన్తిర్నైవేద్యసమర్పణమిత్యర్థః। తదుక్తం ముఖ్యాగ్నాయరహస్యే—

ఇన్ద్రియగ్రామసఙ్గ్రాహ్యైర్గన్ధాద్యైరాత్మదేవతామ్।
స్వాభేదేన సమారాధ్య జ్ఞాతుః సోఽయం మహామఖః॥

"బహిరపి గన్ధపుష్పధూపదీపనైవేద్యాని పృథివ్యాకాశవాయుతేజఃసలిలభావనయా దేవ్యై సమర్పయేత్" ఇత్యుపచారోపనిషత్।

త్రికోణే ఇతి। త్రికోణే శ్రీచక్రస్య త్రికోణే రేఖాత్రయే తత్స్ఫురత్తాయః ప్రతిబిమ్బాకృతీః।

గుణాః పఞ్చదశ ప్రోక్తా భూతానాం తన్మయీ శివా।

ఇత్యత్రైవ పూర్వోక్తరీత్యా భూతగుణాత్మికాయాః పఞ్చదశాక్షరశరీరిణ్యాః శ్రీవిద్యాయాః। తత్ర స్ఫురణాత్ పఞ్చదశప్రతిబిమ్బరూపాః తత్తత్తిథిమయీః తత్సఖ్యాకప్రతిపదాదితిథ్యాత్మికాః కామ్యకర్మానుసారిణీః।

నవచక్రక్రమో యోఽసౌ మహావశ్యాదిసిద్ధిదః।

ఇతి సఙ్కేతపద్ధత్యుక్తరీత్యా బాహ్యచక్రార్చనం కామ్యకర్మ తదనురూపకరచరణాదిముద్రారూపధారిణీః। ఉత్పత్తివినాశరూప రహితత్వాన్నిత్యత్వాచ్చ నిత్యాః।

తతః కామేశ్వరీ నిత్యా నిత్యా చ భగమాలినీ।

నిత్యా క్లిన్నాఽపి చ తథా భేరుణ్డా వహ్నివాసినీ॥

మహావిద్యేశ్వరీ దూతీ త్వరితా కులసున్దరీ।

నిత్యా నీలపతాకా చ విజయా సర్వమఙ్గలా॥

జ్వాలా మాలినీ చిత్రా చేత్యేవం నిత్యాస్తు షోడశ।

ఇతి చతుఃశతీశాస్త్రోక్తాః। పునఃశబ్దాదర్చయేదిత్యనుషఙ్గః।

తత్రేతి। తత్ర శ్రీచక్రే। త్రైలోక్యమోహనే చక్రే పూర్వోక్తనిర్వచనే చతురస్రత్రయలక్షణే ప్రకటయోగిన్యో యష్టవ్యా ఇత్యుత్తరత్ర స్థితేనాన్వయః॥౧౧౩-౧౧౬॥

ప్రకటశబ్దనిర్వచనమాహ—మాతృకా ఇతి।మాతృకా పరాపశ్యన్తీమధ్యమావైఖర్యస్తాసు స్థూలమకారాదిక్షకారాన్తపఞ్చాశద్వర్ణమయ-వైఖరీరూపమ్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—'స్థూలపఞ్చాశదక్షరమ్' ఇతి। తద్రూపత్వాద్ మాతృకా స్థూలరూపవైఖరీవర్ణవర్గాష్టకమయత్వాత్ సిద్ధీనాం బ్రాహ్మ్యాదీనాం చ। తదుక్తం చతుఃశత్యామ్—

వర్గానుక్రమయోగేన మహాసిద్ధ్యష్టకం స్థితమ్।

వన్దే వామష్ట్యగోత్థాం మహాసిద్ధ్యష్టకేశ్వరీమ్॥ ఇతి।

త్వగాదివ్యాపకత్వతః త్వగసృఙ్మాంసమేదోఽస్థిమజ్జాశుక్రౌజస ఆదిశబ్దేన గృహ్యన్తే। తద్వ్యాపకత్వాత్త్వగాధారభ్రూమధ్యరక్తనితమ్బస్తనమాంసనాభిమేదాహృదయాస్థికణ్ఠమజ్జాస్య శుక్రనాసాపుటక్రోధలలాటచక్రేషుస్థితత్వాద్ బ్రాహ్మ్యాదీనామ్। స్థూలవిశ్వప్రధాత్మని స్థూలత్వకథనాత్। అత ఏవ విశ్వం ప్రకర్షేణ ధత్తే ఇతి విశ్వప్రధా విశ్వమ్భరా, తదాత్మని భూగృహత్రయాత్మకే త్రైలోక్యమోహనే చక్రే స్థితత్వాచ్చ మాతృకాస్థూలరూప[త్వాచ్చ వైఖర్యవయవత్వాచ్చ త్వగాదీనాం ధాతూనాం] శరీరావయవతయా వ్యాపకత్వాత్ త్రైలోక్యమోహనచక్రస్య స్థూలవిశ్వమ్భరాత్మకత్వాచ్చ తదన్తర్గతాః సిద్ధయో బ్రాహ్మ్యాద్యాశ్చ ప్రకటా జ్ఞేయా ఇత్యర్థః॥౧౧౭॥

(సేం) (తత ఇత్యాది)। త్రికోణేఽప్యన్తర్బిన్దోః పశ్చాద్భాగే పఙ్క్తిత్రయేణారేపవిష్టాం దివ్యసిద్ధమానబౌధాత్మికాం మునివేదనాగసంఖ్యాం గురుపఙ్క్తిం యథాసమ్ప్రదాయమిష్ట్వా తదన్తర్బిన్దుచక్రే తాం ప్రసిద్ధాం మహాదేవీమాబాహ్య పునరుపచారైస్తామేవ యజేత్॥౧౧౯॥

తామేవ విశేషయన్నుపచారాణాం వాసనామాహ—(మహేత్యాది)। మహాపద్మవనం సహస్రారకమలం తదన్తస్థామ్। కారణభూతో య ఆనన్దో విషయానన్దబిన్దుసన్దోహ-మూలభూతో బ్రహ్మానన్దః, "ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి" ఇతి శ్రుతేః। అథవా కారణే హేతౌ జాతః కారణః। తత్ర జాత ఇత్యణ్। స చాసావానన్దశ్చ స ఏవ విగ్రహః స్వరూపం యస్యా మహాదేవ్యాస్తామ్, "మహత్యై వా ఏతద్దేవతాయై రూపం యన్మధు" ఇతి శ్రుతేః। మదఙ్కోపాశ్రయాం పరమశివపర్యఙ్కనిలయాం త్వాం త్వన్మయైరేవోపచారైరర్చయేత్, "బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిర్బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతమ్" ఇతి భగవద్వచనాత్।

అర్పయేత్ సహ గన్ధేన పృథివీం కుసుమేన ఖమ।
ధూపేన వాయుం దీపేన తేజోఽన్నేన రసం సుధీః॥

ఇత్యాదివచనైరుపచారాణాం పఞ్చభూతాత్మకత్వేన సమ్ప్రదాయార్థప్రకరణే— "పఞ్చభూతమయం విశ్వం తన్మయీ త్వం సదానఘే" ఇత్యుక్తత్వేన చోపచారాణాం దేవీమయత్వమితి తు ప్రాఞ్చః। ఇచ్ఛాకామ ఇచ్ఛావిషయః। ఉపచారేషు పాద్యస్య ప్రాథమ్యేఽపి నైవేద్యస్యైవాద్యత్వేన గ్రహణం తు విశుద్ధేశ్వరతన్త్రే—

ఉక్తేష్వేషూపచారేషు యత్కిఞ్చిద(న్న)లభయ(భేద్య)ది।
తత్కల్పనీయం మనసా మూలబీజత్రయోపరి॥
పాదుకాం పూజయామీతి త్రిధా పుష్పం వినిక్షిపేత్।

ఇతి వచనేన ప్రత్యక్షోపచారాసమ్భవే మానసికస్య విధానం నైవేద్యాతిరిక్తవిషయమితి విశేషద్యోతనార్థమ్। అత ఏవాహుర్నవ్యాః—బాలాతోఽతిదేశాత్ప్రాప్తస్యాపి 'నైవేద్యం షడ్రసోపేతమ్' ఇత్యాదినా పునర్విధిస్తు 'మనఃకల్పితరూపం వా త్రిపురాయై నివేదయేత్' ఇతి పద్ధతౌ విహితస్య వికల్పస్య నిరాసార్థమితి। అథవా షష్ఠీతత్పురుషబహువ్రీహిభ్యాం నైవేద్యాదిపదయోః శబ్దతః సారూప్యాదేకశేషః। వస్తుతస్తు నైవేద్యాన్తైరర్చయేదిత్యేవార్థః, వ్యుత్క్రమే తస్యైవాదిత్వాత్। దేవతాన్తరోపస్థౌ పుష్పాన్తపూజోత్తరమేవావరణపూజాయా విహితాయా ఇహాపవాదార్థమిత్థముక్తిః। తేన కల్పసూత్రైకవాక్యతా సఙ్గచ్ఛతే, తత్ర నైవేద్యాన్తానామేవ చతుఃషష్టేరుపచారాణామావరణార్చనాత్పూర్వం విధానాత్। నైవేద్యమాదయశ్చేతి ద్వన్ద్వసమాస ఏవ వాఙ్గీకరణీయః॥౧౨౦॥

(త్రికోణ ఇత్యాది)। అత్రార్చయేదిత్యనుషఙ్గః। త్రికోణే మధ్యత్ర్యస్తే తత్తత్తిథ్యభిన్నా నిత్యాః పూజయేత్। జ్ఞానార్ణవే తు వ్యస్రబిన్ద్వోర్మధ్యే మహాత్రికోణాన్తరం విభావ్య తత్ర పూజయేదిత్యుక్తమితి నవ్యాః। పరన్తు 'విభావ్య చ మహాత్ర్యస్రమ్' ఇత్యర్ణవవాక్యే తన్త్రాన్తరకల్పసూత్రయోరానుగుణ్యాయైకస్యైవ త్రికోణస్య మహత్త్వేన విభావనమాత్రముచ్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతుం యుక్తత్వాన్నాతీవ నవ్యోక్తావేవ విశ్వసనీయమ్।

తన్త్రరాజే తు బిన్దావేవ పూజనముక్తమ్। చతురస్రాన్తరాలే వా తత్పూజేతి త్వావరణాన్తే వక్ష్యతే। ఏతాసాం నామాని తు శాస్త్రారమ్భే మూల ఏవోక్తాని। తన్మన్త్రోద్ధారస్తు కల్పసూత్రే తన్త్రరాజే చైకరూపః। జ్ఞానార్ణవాదౌ తు విలక్షణః। తస్యా దేవ్యా యా స్ఫురత్తా తదాత్మికా దేవీప్రతిబిమ్బరూపా జ్ఞానేన దేవీసమానవేషతయా ధ్యాతవ్యా ఇత్యుక్తం భవతి। ఉక్తఞ్చ స్వతన్త్రతన్త్రే—

నవావరణశక్తీనాం ధ్యానం దేవ్యాః సమం భవేత్।

కామాఙ్కయన్త్రాదన్యత్ర భూషావర్ణాయుధాదికమ్॥

తత్సమం పరమేశాని చక్రస్థానామశేషతః॥ఇతి।

సంహితాయామపి—

అథవా రశ్మయః సర్వా దేవీరూపేణ చిన్తయేత్। ఇతి।

తత్తత్తిథిమయీరితి తత్తత్పదబహువచనాభ్యామిదముక్తం భవతి—ఆదౌ తత్తత్తిథినిత్యాం సమ్పూజ్య పశ్చాత్సర్వాస్తిథినిత్యాః పూజయేదితి। తత్రప్రకారశ్చోక్తో జ్ఞానార్ణవే—

ఏతస్మిన్ సమయే దేవి తిథినిత్యాం ప్రపూజయేత్।

కామేశ్వర్యాదికా నిత్యా విచిత్రాన్తా మహేశ్వరి॥

ప్రతిపత్పౌర్ణమాస్యన్తాస్తిథిరూపాః ప్రపూజయేత్।

విభావ్య చ మహావ్యస్రమగ్రదక్షోత్తరక్రమాత్॥

ఇత్యాదినా రేఖాత్రయే పఞ్చ పఞ్చ మధ్యే షోడశీం చ సఙ్కీర్త్య—

ప్రతిపత్తిథిమారభ్య పౌర్ణమాస్యన్తమద్రిజే।

ఏకైకాం పూజయేన్నిత్యాం మహాసౌభాగ్యమాప్నుయాత్॥

కృష్ణపక్షే మహేశాని పూజయేత్తిథిమణ్డలమ్।

విచిత్రాద్యా వరాగేహే యావత్కామేశ్వరీ భవేత్।

పూజనీయా విలోమేన అన్యత్ర పరమేశ్వరి॥

కలాః షోడశ దేవేశి యస్తు చన్ద్రకలాః క్రమాత్।

స సౌభాగ్యం మహాదేవి ప్రాప్నోతి గురుశాసనాత్॥

కామేశ్వర్యాదికా నిత్యాః పూజయిత్వా క్రమాత్తతః।

తిథినిత్యాం త్రిధా దేవి పూజయేద్భాగ్యహేతవే॥

పునః శ్రీత్రిపురాం నిత్యాం యజేత్ సౌభాగ్యహేతవే॥ ఇతి।

అత్రైతస్మిన్ సమయ ఇత్యర్థేన తిథినిత్యార్చనస్యాపూర్వో విధిః। సమయ ఇతి తు పాఠప్రాప్తక్రమానువాదః। తిథినిత్యామిత్యేకత్వస్యోపాదేయగతత్వేన వివక్షితత్వా-దుపస్థితత్వాచ్చ తత్తత్తిథినిత్యాయా ఏకస్యాః పూజనం కుర్యాదిత్యర్థః। తతః కామేశ్వర్యాదికా ఇతి శ్లోకేన పఞ్చదశానామపి నిత్యానాం పూజనానన్తరం విభావ్య చేత్యాదినా తదపేక్షితేతికర్తవ్యతాం చ విధాయ విసర్గే షోడశీం యజేదిత్యనేన త్రిపురసున్దర్యా ఏవ మహానిత్యాయాః పూజనానన్తరం విహితమ్। తతోఽస్యైవ పూజనత్రయస్య వివరణాయోత్తరో గ్రన్థః। తత్ర ప్రతిపత్తిథిమార్గ్యేత్యనేనైకైకనిత్యాపూజాయాః శుక్లకృష్ణపక్షభేదేన వ్యవస్థితక్రమవిధానమ్। మన్త్రోద్ధారనిత్యాన్యాసాదిషు కామేశ్వర్యాదిక్రమస్యైవ క్లృప్తత్వేన తాదృశక్రమే చిత్రో(త్రా) [య ఇ] వ తాసాం వ్యుత్క్రమేఽపి త్రిపురసున్దర్యాశ్చిత్రాతః ప్రాగవ్యవస్థానేనైవ పూజనం తదపూజనమేవ వా మా ప్రసాఙ్క్షీదతః కలాః షోడశేత్యనేన పునస్తత్కీర్తనేన కామేశ్వర్యుత్తరం తత్పూజాప్రాపణేన దృఢీకరణమ్। ఏవం గురుశాసనాదిత్యన్తేన గ్రన్థేన తిథినిత్యాపూజనప్రకారో యోఽయముక్తః స నిత్యః। పఞ్చదశ నిత్యాః ప్రథమవ్యస్రరేఖాస్థితపఞ్చదశస్వరేషు పూజా(జ్యా) విసృష్ట్వా(సర్గే) షోడశీం మూలవిద్యయాభ్యర్చ్య మధ్య ఇతి కల్పసూత్రే తు ప్రాథమిక్యేకైకనిత్యాపూజా కృష్ణపక్షే వ్యుత్క్రమశ్చేతి ద్వయమేవ నాస్తీతి విశేషః। తతః కామేశ్వర్యాదికా ఇతి గ్రన్థేన తు పూజనత్రయోత్తరం పునరప్యేకైకనిత్యాపూజనం త్రిత్వసఙ్ఖ్యావిశిష్టమేకవింశతిమనుబ్రూయాదిత్యాదివత్ కామ్యం విధీయతే। పరన్తు న తన్నిత్యస్య బాధకమ్, పునఃశబ్దేన కాకాక్షిన్యాయేన పూర్వోత్తరయోరన్వితేన సముచ్చయస్య వాచనికత్వాత్। ఏవఞ్చ లక్ష్మీకామశ్చేత్పూర్వోక్తం పూజనత్రయం కృత్వా తత్తత్తిథినిత్యాం త్రిః సమ్పూజ్య త్రిపురసున్దరీం పూజయేదిత్యర్థః। తదిదం ద్యోతయితుభుక్తం మూలే కామ్యకర్మానురూపిణీరితి। స్వస్వకామనాసదసద్భావానుగుణ్యేన పూజయేదితి తదర్థః। కేచిత్తు—త్రిధాపూజనాదికమపి నిత్యమేవేత్యాహుః। ఏతత్పక్షాభిప్రాయేణ ప్రాఞ్చోఽపి

కామ్యకర్మపదం నిత్యచక్రార్చనపరమేవ, బహుఫలకపదత్వేన సర్వేషాముపాసకానామిచ్ఛావిషయత్వాదితి వ్యాచక్షతే। పరే తు—తృతీయపూజనోత్తరం త[త్ర]త్తిథినిత్యాం సకృదేవ పూజయేత్। ప్రథమపూజాయాం ద్వితీయపూజాయాఞ్చ ద్విఃపూజితత్వేన తేన సహ త్రైవిధ్యోక్తిరనువాద ఇతి మన్యన్తే। అన్యే తు—కామేశ్వర్యాదికా నిత్యా విచిత్రాన్తా ఇత్యాదికం శుక్లప్రతిపదభిప్రాయేణైవోక్తమ్। తదిదముపలక్షణం తత్తత్తిథినిత్యాప్రాథమ్యతత్పూర్వతిథినిత్యాచారమ్యయోః (ర్చారమ్భయోః)। తతశ్చ శుక్లే ద్వితీయాయాం భగమాలిన్యాదికామేశ్వర్యన్తాః పూజ్యాః। తృతీయాయాం నిత్యక్లిన్నాదిభగమాలిన్యన్తా ఇత్యాదికః క్రమః। ఏవం కృష్ణపక్షే విచిత్రాద్యా ఇత్యాదేరప్యుపలక్షణత్వాచ్చిత్రాదికామేశ్వర్యన్తా జ్వాలామాలిన్యాదిచిత్రాన్తాః సర్వమఙ్గలాదిజ్వాలామాలిన్యన్తా ఇత్యాదిః కృష్ణప్రతిపదాదిషు క్రమ ఇత్యాహుః। నవ్యా అప్యేతదనుమన్యన్తే। తాదృశవ్యాఖ్యాయాం మూలం త ఉభయ ఏవ జానతే। సమూలకత్వే యథాసమ్ప్రదాయం వ్యవస్థేతి ద్రష్టవ్యమ్॥౧౨౧॥

అథ త్రైలోక్యమోహనాదిచక్రేషు ప్రతిచక్రం యోగిన్యశ్చక్రం చక్రేశ్వరీ సిద్ధిర్ముద్రా చేతి పఞ్చానాం పదార్థానాం పూర్వతన్త్రోక్తపూజాక్రమేణ వాసనా ఉపదిశతి—(తత్రేత్యాది)। తత్ర నవావరణదేవీనాం మధ్యే, నిత్యాపూజనోత్తరదేశే వా। త్రైలోక్యమోహనచక్రస్య జ్యేష్ఠాశక్తినివృత్తిశక్త్యాదిరూపా వాసనాః పూర్వముక్తాస్తత్ర పూజనీయా దేవతాః ప్రకటయోగిన్య ఇత్యుచ్యన్తే। [తా] స్వణిమాద్యష్టకం(కే) [ప్రకటత్వం] పరాపశ్యన్త్యాదిచతుర్విధా మాతృకా [తత్రత్యా] స్థూలా వైఖరీనామికా, అకపటతపయ [శవర్గరూపాతద్రూపత్వాదిత్యర్థః। తథా చోక్తం] శాస్త్రారమ్భ ఏవ ద్వాదశశ్లోక్యామ్—వన్దే తామష్టవర్గోత్థమహాసిద్ధ్యష్టకేశ్వరీమితి। బ్రాహ్మ్యాద్యష్టకస్య ప్రకటరూపతామాహ—త్వగాదీతి। 'త్వగసృఙ్మాంసమేదోఽస్థిమజ్జశుక్రాణి ధాతవః' ఇతి సప్త ధాతవో వైద్యకే ప్రసిద్ధాః। ఓజోనామకో ధాతురష్టమ ఇతి తు వేదభాష్యే। ఏతేషాం చాభిమానిన్యో దేవతా బ్రాహ్మ్యాద్యాః క్రమాదష్టౌ। తాసాఞ్చ శరీరే స్థితిర్భ్రూర్మధ్యనితమ్బనాభిహృదయకణ్ఠాస్యనాసాలలాటాదిస్థానావచ్ఛేదేనేతి ప్రాచాం గ్రన్థేషు ప్రసిద్ధమ్। తతశ్చ లిఙ్గశరీరాద్యపేక్షయా త్వగాదిఘటితశరీరస్య స్థూలత్వాత్తదీయదేవతానామపి ప్రకటత్వమ్। నన్వేవం సతి ప్రాప్తిసిద్ధిసర్వకామసిద్ధ్యోస్తన్త్రాన్తరే పూజనీయత్వేనోక్తస్య ముద్రాదశకస్య చ కథం ప్రకటత్వమిత్యాశఙ్క్య సర్వానుగతం నిర్వక్తి—స్థూలేతి। స్థితత్వాచ్చేతి శేషః। విశ్వస్య షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మకస్య యా ప్రథా స్థూలా క్షితిరూపా తదాత్మని చక్రే భూగృహే స్థితత్వాదపి ప్రకటత్వమిత్యర్థః। ఏతేన యత్సున్దరీతాపిన్యాం శ్రూయతే—"సాణిమాద్యష్టకం భవతి సమాత్రష్టకం భవతి సప్రకటం భవతి" ఇతి, తత్రాప్తిసిద్ధ్యాదేరుపలక్షణపరత్వేన వ్యాఖ్యేయమితి ధ్వనితమ్॥౧౨౨-౧౨౩॥

అణిమాద్యా మహాదేవి సిద్ధయోఽష్టౌ వ్యవస్థితాః।

తాసు రక్తతరా వర్ణైర్వరాభయకరాస్తథా॥౧౧౮॥

ధృతచిన్తామహారత్నా మనీషితఫలప్రదాః।

బ్రాహ్మ్యాద్యా అపి తత్రైవ యష్టవ్యాః క్రమతః ప్రియే॥౧౧౯॥

బ్రహ్మాణీ పీతవర్ణా చ చతుర్భిః శోభితా ముఖైః।

వరదాఽభయహస్తా చ కుణ్డికాక్షలసత్కరా॥౧౨౦॥

(దీం) అన్త్యభూగృహనివాసినీనాం నామగ్రహణపూర్వకం ధ్యానమాహ—అణిమాద్యా ఇతి। అణిమాద్యాః 'అణిమా పశ్చిమద్వారా' ఇత్యాది చతుఃశతీశాస్త్రోక్తా లఘిమామహిమేశితావశితాప్రాకామ్యభుక్తీచ్ఛాప్రాప్తిసర్వకామాఖ్యాః సిద్ధయస్తన్నాదిశభ్దేన గృహ్యన్తే। అష్టౌ వ్యవస్థితా అష్టసిద్ధయో నిఘణ్టుప్రసిద్ధాః। అత్ర తు దశేతి తాత్పర్యమ్,

వామజఙ్ఘాం సమారభ్య వామాదిక్రమతోఽపి చ।

సిద్ధచష్టకం న్యసేత్తేషు ద్వయం పాదతలే న్యసేత్॥ (యా.హృ.సం.)

ఇత్యత్రేవోక్తత్వాత్। మహారత్నం చిన్తామణిః। శేషం స్పష్టమ్। బ్రాహ్మ్యాద్యా ఇతి।

బ్రాహ్మ్యాద్యా 'బ్రహ్మాణీ పశ్చిమద్వారా' ఇతి చతుఃశతీశాస్త్రోక్తాస్తత్రైవ మధ్యచతురస్రే యష్టవ్యాః। క్రమతః క్రమేణ॥౧౧౮ - ౧౧౯॥

తాసాం ప్రత్యేకం ధ్యానమాహ— బ్రహ్మాణాీతి। కరైరితి శేషః। [శిష్టం స్పష్టమ్]॥౧౨౦॥

(సేం) అణిమాదీనాం ధ్యానాన్యాహ దశభిః—(అణిమేత్యాది)। వర్గాష్టకాభేదాభిప్రాయేణ శ్రుతావష్టత్వోక్తిరితి ద్యోతనాయాష్టావిత్యుక్తమ్। వరాభయేతి। పాశాఙ్కుశౌ వామదక్షయోర్దధతీరితి తు మన్త్రమహోదధీ। చిన్తామహారత్నం చిన్తామణినామకం రత్నమ్। తచ్ఛిరసా దధతీ॥౧౨౪॥

(బ్రాహ్మీత్యాది)। తత్రైవ ద్వితీయవీథ్యాం ద్వితీయరేఖాయాం వా। కుణ్డికా కమణ్డలుః। అక్షోఽక్షమాలా॥౧౨౫-౧౨౬॥

మాహేశ్వరీ శ్వేతవర్ణా త్రినేత్రా శూలధారిణీ।
కపాలమేణం పరశుం దధానా పాణిభిః ప్రియే॥౧౨౦॥

[ఐన్ద్రీ తు శ్యామవర్ణా చ వ్రజోత్పలలసత్కరా]।
కౌమారీ పీతవర్ణా చ శక్తితోమరధారిణీ॥౧౨౨॥
వరదాభయహస్తా చ ధ్యాతవ్యా పరమేశ్వరీ।
వైష్ణవీ శ్యామవర్ణా చ శఙ్ఖచక్రవరాభయాన్॥౧౨౩॥
హస్తపద్మైస్తు బిభ్రాణా భూపితా దివ్యభూషణైః।
వారాహీ శ్యామలచ్చాయా పోత్రివక్త్రసముజ్జ్వలా॥౧౨౪॥
హలం చ ముసలం ఖడ్గం ఖేటకం దధతీ భుజైః।
(ఐన్ద్రీ శ్యామలవర్ణా చ వజ్రద్వయలసత్కరా)॥౧౨౫॥
చాముణ్డా కృష్ణవర్ణీ చ శూలం డమరుకం తథా।
ఖడ్గం వేతాలకం చైవ దధానా దక్షిణైః కరైః॥౧౨౬॥
నాగఖేటకఘణ్టాఖ్యాన్ దధానాన్యైః కపాలకమ్।
మహాలక్ష్మీస్తు పీతాభా పద్మదర్పణమేవ చ॥౧౨౭॥
మాతులుఙ్గఫలం చైవ దధానా పరమేశ్వరీ।
ఏవం ధ్యాత్వా యజేతాశ్చక్రేశీం త్రిపురాం తతః॥౧౨౮॥
కర్మేన్ద్రియాణాం వైమల్యాత్ కరశుద్ధికరీ స్మృతా।
కార్యశుద్ధిభవా సిద్ధిరణిమా చాత్ర సంస్థితా॥౧౨౯॥

(దీ॰) మాహేశ్వరీతి। [ఏకేన పాణినా శూలధారిణీ త్రిభిః కపాలమేణం పరశు దధానా]॥౧౨౧–౧౨౨॥

వరదాభయేతి। స్పష్టమ్। వైష్ణవీతి। స్పష్టమ్। ఐన్ద్రీతి స్పష్టమ్॥౧౨౩-౧౨౪॥

చాముణ్డేతి। వేతాలః పిశాచవిశేషః। శూలడమరుఖడ్గవేతాలాన్ దక్షిణైః కరైర్నాగఖేటకఘణ్టాకపాలాని వామకరైర్దధానేత్యర్థః।

మహాలక్ష్మీరితి। స్పష్టమ్। నను ముద్రాదశకం కిమిత్యన్తశ్చతురస్రే పూజ్యత్వేన నోక్తమ్? సత్యమ్, చతుఃశతీశాస్త్రే అనుక్తత్వాదత్రాపి ప్రాధాన్యేన నాఖ్యాతాః। కిన్తు శ్రీశ్రీచక్రన్యాసే—

మూలాధారే న్యసేన్ముద్రాదశకం సాధకోత్తమః।

ఇతి సూచితాః। అతోఽన్తశ్చతురస్రే ముద్రాదశకమపి పూజయేత్।

ఏవమితి। ఏవముక్తప్రకారేణ। ఏతాః ప్రకటయోగినీః ధ్యాత్వా, చక్రేశీం త్రిపురాం యజేత్॥౧౨౬-౧౨౮॥

విద్యాదేవతయోరభేదవివక్షయా త్రైలోక్యమోహనచక్రే శ్రీవిద్యానిర్వచనమాహ-కర్మేన్ద్రియాణామితి।

ఆత్మతత్త్వగతయోరశుద్ధయోరత్ర కర్మకరణాత్మనోర్ద్వయోః।
శుద్ధతత్త్వలయభావనామయీ శుద్ధిరాత్మకరయోః పరా మతా॥

ఇత్యస్మద్గురూక్తరీత్యా ఆత్మతత్త్వస్యాఽశుద్ధత్వాత్ కర్మేన్ద్రియాణామాత్మతత్త్వాన్తఃపాతిత్వాత్ కరయోశ్చ కర్మేన్ద్రియత్వాదశుద్ధయోః కార్యకరణాత్మనోః కరయోః స్వకారణశుద్ధతత్త్వశివాద్వైతభావనాకరశుద్ధిః, తత్కరీయమ్। స్మృతా నిరుక్తా।

కార్యశుద్ధిభవేతి।

కారణాత్మపరామృష్టకార్యరూపేణ సంస్థితామ్।
కరోమి చిన్మయీం శుద్ధిం కరయోః స్పర్శశోధినీమ్॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా కార్యస్య శుద్ధిర్నామ కారణతావన్మాత్రతయా పర్యవసానమ్। 'అణోరణీయాన్' ఇతి శ్రుత్యుక్తాణీయసి కారణే విద్యమానస్యాత్మనోఽణిమా సిధ్యతీత్యణిమాసిద్ధిః। సా చాత్ర త్రైలోక్యమోహనచక్రే స్థితేతి తాత్పర్యమ్॥౧౨౫॥

(సేం) (మాహేశ్వరీత్యాది)। ఏణం హరిణమ్॥౧౨౬॥

(కౌమారీత్యాది)। శక్తిః సైన్తీతి మహారాష్ట్రభాషయా ప్రసిద్ధమాయుధమ్। తోమరో లోడ ఇతి ప్రసిద్ధః ఖలూరికాయాం విద్యమానః॥౧౨౮॥

(వైష్ణవీత్యాది)। చక్రం సుదర్శనాఖ్యం సహస్రారమ్। గదా భాషయా గదా ఇతి ప్రసిద్ధా। అబ్జకః పద్మః। "వా పుంసి పద్మం నలినమ్" ఇత్యాదికోశే వా పుంసీత్యస్య పుష్కరామ్భోరుహాణి చేత్యన్తమన్వయాత్ పుంలిఙ్గతా॥౧౨౯॥

(వారాహీత్యాది)। పోత్రీ వరాహః। "వరాహః సూకరో ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిః" ఇత్యమరః। హల లాఙ్గలమ్। ఖేటకం చర్మ॥౧౩౦॥

(ఐన్ద్రీత్యాది)। ఇన్ద్రాణీ శ్యామలేన్ద్రనీలమణివర్ణా ఛాయా కాన్తిర్యస్యాః సా॥

(చాముణ్డేత్యాది)। వేతాలో భూతపిశాచాధిపతిర్దేవతావిశేషః। నాగః సర్పః। అన్యైర్వ్యాప్తైః॥౧౩౧-౧౩౨॥

(మహేత్యాది)। పద్మే కమలద్వయమ్। మాతులుఙ్గో బీజపూరః॥౧౩౩॥

(ఏవమిత్యాది)। ఏతా అణిమాదిమహాలక్ష్మ్యన్తాః। త్రిపురాఖ్యా త్రైలోక్యమోహనచక్రేశ్వరీ తస్యాస్తద్విద్యాయాశ్చ కరశుద్ధికరీతి నామ నిర్వక్తి—కర్మేన్ద్రియాణామితి। కరయోః కర్మేన్ద్రియవిశేషరూపత్వాత్ కరపదం కర్మేన్ద్రియసామాన్యాపలక్షకమ్। తేషాం వైమల్యం నామ తత్కృతదురితక్షాలనం తత్కర్తృత్వ ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య తత్పదం ప్రవర్తత ఇత్యర్థః। ప్రతిచక్రమేకైకా సిద్ధిస్తత్తచ్చక్రేశ్యభేదేన విభావ్యైవ పూజనీయేత్యాహ—కరశుద్ధిభవేతి। నవమచక్రే యోనిముద్రా పూజనాయేతి మూలకృతైవాగ్రే వక్ష్యతే। తేన జ్ఞాపకేనాత్ర చకారాత్ సర్వసంక్షోభిణీముద్రాపి పూజ్యేత్యర్థో వర్ణనీయః॥౧౩౪॥

షోడశస్పన్దసన్దోహే చమత్కృతిమయీః కలాః।

ప్రాణాదిషోడశానాం తు వాయూనాం ప్రాణనాత్మికాః॥౧౩౦॥

బీజభూతాః స్వరాత్మత్వాత్ కలనాద్ బీజరూపకాః।

అన్తరఙ్గతయా గుప్తా యోగిన్యః సంవ్యవస్థితాః॥౧౩౧॥

కామాకర్షణరూపాద్యాః సృష్టేః ప్రాధాన్యతః ప్రియే।

సర్వాశాపూరణాఖ్యే తు చక్రే వామేన పూజయేత్॥౧౩౨॥

పాశాఙ్కుశధరా హ్యేతా రక్తా రక్తామ్బరావృతాః।

ప్రాణశుద్ధిమయీ సిద్ధిర్లఘిమా భోక్తురాత్మనః॥౧౩౩॥

త్రిపురేశీ చ చక్రేశీ పూజ్యా సర్వోపచారకైః।

(కౌలికానుభవావిష్టభోగపుర్యష్టకాశ్రితాః॥౧౩౪॥

వాగ్భవాష్టకసమ్భిన్నసూక్ష్మా వర్గస్వరూపతః।

తాస్తు గుప్తతరాః సర్వాః సర్వసంక్షోభణాత్మకే॥౧౩౫॥

అనఙ్గకుసుమాద్యాస్తు రక్తకఞ్చుకశోభితాః)।

(వేణీకృతలసత్కేశాశ్చాపబాణధరాః శుభాః)॥౧౩౬॥

తత్తదాకారబుద్ధ్యాత్మభోగ్యభోక్తుర్మహేశితుః।

పిణ్డాదిపదవిశ్రాన్తిసౌన్దర్యగుణసంయుతా॥౧౩౭॥

చక్రేశ్వరీ బుద్ధిశుద్ధిరూపా చ పరమేశ్వరీ।

మహిమాసిద్ధిరూపా తు పూజ్యా సర్వోపచారకైః॥౧౩౮॥

(దీం) ద్వితీయచక్రే పూజాం సవాసనామాహ—షోడశస్పన్దేతి। స్పన్దో నామ పరాయాస్తత్త్వరూపేణ ప్రసారః। తదుక్తం పరాపఞ్చాశికాయామ్—

సిసృక్షోః ప్రథమస్పన్దః శివతత్త్వం ప్రభోః స్మృతమ్।

తేన షోడశ స్పన్దాః షోడశ వికారా భూతేన్ద్రియమనాంసి తేషాం సన్దోహః। చమత్కారో నామ తస్మిన్ చిదతిశయోదయః। తదుక్తం క్రమోదయే—

స్థైర్యమేతి చమత్కారో వినా విషయసఙ్గతిమ్।

తన్మయ్యో భూతేన్ద్రియమనఃసు చిదనుప్రవిష్టాః కలాః షోడశ స్ఫురన్తి, తదాత్మికా ఇత్యర్థః। కలాః షోడశసఙ్ఖ్యాకాః కలాభిధానాశ్చ ప్రాణ ఆదిర్యేషాం తే అపానోదానసమానవ్యాననాగకూర్మకృకరదేవదత్తధనఞ్జయాదశప్రసిద్ధా వాయవః, అన్యేష్వాగమాన్తరేషు మృగ్యాః తేషాం ప్రాణనాత్మికాః [సర్వేషాం ప్రాణనాత్మికాః] ప్రాణాదయో హ్యేతే తు తేషాం ప్రాణాదీనామపి ప్రాణనాత్మికా ఇత్యర్థ। బీజభూతా బిన్దుయుక్తత్వాత్ స్వరాః షోడశ అకారాదివిసర్గాన్తాః। తదాత్మకత్వాత్ కలనాక్రమాత్। సబిన్దుకమ్పరమాప్తత్వాత్ కలనాద్ బీజరూపకాః [స్వస్వబీజస్వరూపా అన్తరఙ్గతయా షోడశవికారాణాం త్వగాదిధాతువత్తత్రాప్రకటత్వాత్తన్మయ్యః।] తన్మయా యోగిన్యో గుప్తాః సంవ్యవస్థితాః। అన్తరఙ్గతయా అన్తరఙ్గమ్ అన్తరిన్ద్రియం బుద్ధిస్తచ్చమత్కారమయత్వాదేనా అన్తరఙ్గాః। అత ఏవ గుప్తాః సర్వాశాపూరణాఖ్యతు చక్రే। యోగిన్య ఇత్యత్ర ఛాన్దసత్వాద్ ద్వితీయార్థే ప్రథమా। కామాకర్షణరూపాద్యాః 'కామాకర్షణరూపా చ ఇత్యాదిచతుఃశతా శాస్త్రోక్తాః। సృష్టేః ప్రాధాన్యతః సృష్టౌ వామచక్రస్యైవ ప్రధానత్వాదస్యైవ చక్రస్య సృష్టిరూపత్వాదతస్తా యోగినీర్వామేన పూజయేద్ వామావర్తక్రమేణ పూజయేత్। వికారాః షోడశ విలాసభూతాః। ప్రాణాదిషోడశవాయూనాం జగత్ప్రాణనాదిశక్త్యాత్మికాః సబిన్దు షోడశస్వరైరాకలితాః। ప్రత్యేకం తన్మయీరన్తరఙ్గచిదనుప్రవిష్టషోడశవికారతయా గుప్తాః కామాకర్షిణ్యాద్యాః కలాః సర్వాశాపరిపూరకే చక్రే వామమార్గేణ పూజయేదిత్యర్థః॥౧౩౦-౧౩౭॥

ఏతాసాం ధ్యానమాహ— పాశాఙ్కుశేతి। స్పష్టమ్। తచ్చక్రదేవతార్చనే సిద్ధిమాహ— ప్రాణశుద్ధిమయీతి।

'ఆనన్దవాతం సుధయా సుతోదకమ్' ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా విశ్వప్రాణనరూపయా స్వధయా సహ [యదేకమపారగుణః ప్రాణితి తస్మిన్] స్వకారణే లయః। ప్రాణాదీనాం వాయూనాం శుద్ధిర్నామాఽత్ర ప్రాణశబ్దో వాయుమాత్రోపలక్షణపరః, తేన వాయులయలక్షణాయాం శుద్ధౌ మనోలయలక్షణః సమాధిర్భవతి। అతస్తదేకరసభూతస్య భోక్తురాత్మనో జీవస్య యస్తద్గుణో లఘిమా సిద్ధిర్భవతి॥౧౩౩॥

త్రిపురేశీతి। యాదృశైరుపచారైః సర్వైర్గన్ధాదిభిర్మూలదేవీ పూజితా, యాదృశైరేవోపచారైః సర్వాశాపరపూరణచక్రే చక్రేశీ త్రిపురేశీ పూజనీయేత్యర్థః।

తృతీయచక్రే పూజాం సవాసనామాహ—కౌలికేతి। కులం షడ్వింశత్తత్త్వాత్మకశరీరమ్, తద్విషయానుభవః కృశోఽహం స్థూలోఽహమిత్యాది। తేనావిష్టో జీవః। తదాశ్రితతయా తస్య భోగపుర్యష్టకమ్।

చితిశ్చిత్తం చ చైతన్యం చేతనాద్వయకర్మ చ।
జీవః కలా చ దేవేశి! సూక్ష్మపుర్యష్టకం మతమ్॥

ఇతి స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహోక్తరీత్యా సూక్ష్మపుర్యష్టకం తదాశ్రితాః తన్మయతయా వాగ్భవానామైకారాణామష్టకేన సమ్బద్ధాః। సూక్ష్మవర్గం వైఖరీవర్ణాష్టకవర్గమ్। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

స్థూలం పఞ్చాశదాకారం సూక్ష్మమష్టాష్టకం స్మృతమ్।

తత్స్వరూపత్వాత్తదాత్మకత్వాద్ గుప్తతరా సూక్ష్మవైఖరీవర్ణవర్గాష్టకమయత్వాదేతా అపి సూక్ష్మాః। అతోఽత్యన్తరఙ్గతయా గుప్తతరా ఇత్యర్థః। తాః సర్వా అనఙ్గకుసుమాద్యాః

అనఙ్గకుసుమా పూర్వా' ఇత్యాదిచతుఃశతీశాస్త్రోక్తాః సర్వసఙ్క్షోభణాహ్వయే తృతీయే చక్రే అష్టదలకమలే పూజ్యా ఇతి యోజ్యమ్।

తాసాం ధ్యానమాహ—రక్తకఞ్చుకేతి। స్పష్టమ్॥౧౩౪–౧౩౬॥

తత్తదాకారేతి। ఇన్ద్రియద్వారా బహిర్నిర్గత్య తత్తదాకారా తత్తదిన్ద్రియార్థాకారాకరితా బుద్ధిరన్తఃకరణపరిణతిస్తదాత్మనో భోగ్యాః శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాస్తేషాం భోక్తా ప్రమాతా స ఏవ మహీశితా భూపతిః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి యావత్। తస్య పిణ్డాదీనాం పిణ్డపదరూపరూపాతీతానాం స్థానానాం విశ్రాన్తిరుపాతీతే తురీయపదే ముక్తిః। అత్ర ప్రామాణికవచనమ్—

పిణ్డే ముక్తాః పదే ముక్తాః రూపే ముక్తా షడానన!।

రుపాతీతే తు యే ముక్తాస్తే ముక్తా నాఽత్ర సంశయః॥

సైవ సౌన్దర్యమ్
ఇత్యనిత్యాశుచిసంసారలక్షణపరమదౌర్భాగ్యవిదారణనిత్యశుద్ధపరమప్రేమాస్పదసర్వస్పృహణీయపరమశివరూపప్రకాశనమేవ సౌన్దర్యం తదేవ గుణస్తేన సంయుతా తదేకరసతయా చక్రేశ్వరీ సర్వసఙ్క్షోభణాఖ్యతృతీయచక్రేశ్వరీ। కోఽర్థః? చిన్మయశబ్దాదివిషయప్రమాతుః క్షేత్రజ్ఞస్య పిణ్డపదరూపరూపాతీతవిశ్రాన్తిరూపలక్షణా తత్త్రితయపురాతనీ తదేకరస్యసౌన్దర్యశాలినీ త్రిపురసున్దరీ త్రితయచక్రేశ్వరీత్యర్థః। బుద్ధిశుద్ధిరూపా బుద్ధిశుద్ధిర్నామ విషయసంసర్గం విహాయ నిర్వికల్పవిదాత్మలయస్తద్రూపా। అత ఏవ మహిమాసిద్ధిరూపా బుద్ధేరవిషయోపరాగాచ్చిదాత్మనో మహిమా మహిమత్వం సిద్ధ్యతి। తత్సిద్ధిరూపా చక్రేశ్వరీ సర్వోపచారైః పూర్వోక్తైర్గన్ధాదిభిః పూజ్యా॥౧౩౭–౧౩౮॥

(సేం) అథ ద్వితీయావరణవాసనామాహ—(షోడశేత్యాది)। షోడశసంఖ్యా యే స్పన్దాః స్పన్దనశీలాః ప్రాణాః ప్రాణాపానాదయః పఞ్చ, ఏకాదశేన్ద్రియాణీత్థేవం షోడశ। ఏతేషాం మధ్యే వాయుచలనమేవ స్పన్దనమ్। ఇన్ద్రియేషు స్వస్వవిషయా-భిముఖ్యమేవ స్పన్దనమ్। ఏతే సర్వేఽపి ప్రాణపదవాచ్యత్వాత్ స్పన్దాః, "ప్రాణమనుత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనుత్క్రామన్తి" ఇతి శ్రుతౌ ప్రథమప్రాణపదస్య ప్రాణాదివృత్తిపఞ్చకపరత్వేన ద్వితీయప్రాణపదస్యైకాదశేన్ద్రియపరత్వేన చ భగవత్పాదభాష్యకారైర్వ్యాఖ్యాతత్వాత్, "సప్త గతేర్విశేషితత్వాచ్చ" ఇత్యుత్తరమీమాంసాద్వితీయాధికరణే తథా నిర్ణయాచ్చ। ఏతేషాం

షోడశప్రాణానాం సన్దోహ ఏకీకరణమేవ చమత్కృతిః, అనవరతస్పన్దనస్వభావానామేకత్ర స్తమ్భనస్యాసాధ్యత్వేన చమత్కారాధాయకత్వాత్। సమ్యగ్దోహః ప్రపూరణమితి వ్యుత్పత్త్యా స్వాత్మైకతానతారూపా పరిపూర్తిరేవ చమత్కారస్తదాధాయికాస్తదభిన్నా వా తన్మయ్యః। అముమేవార్థం వివృణోతి—ప్రాణాదీతి। షోడశప్రాణానాం ప్రాణనం జీవనం తదాత్మికాః, తేషాం స్వాత్మైకతానతాపరిత్యాగేన విషయాన్తరసఞ్చారస్యైవ మరణరూపత్వాత్। ఉక్తఞ్చ క్రమోదయే—

“స్థైర్యమేవ చమత్కారో వినా విషయసఙ్గతిమ్।" ఇతి।

ప్రాఞ్చస్తు—పఞ్చ భూతాని దశేన్ద్రియాణి మనశ్చేతి షోడశ స్పన్దాస్తత్త్వాని, సన్దోహః సమూహ ఇతి పూర్వార్ధం వ్యాఖ్యాయ ప్రాణాదయో నాగకూర్మాదయశ్చేతి దశ వాయవోఽన్యే షడ్వాయవస్త్వాగమాన్తరే మృగ్యాః, ఏవం షోడశ ప్రాణా ఇత్యుత్తరార్ద్ధం వ్యాచక్షతే। బీజభూతా అనుస్వారైః సహితాః, తత్సాహిత్యమన్తరేణ వర్ణానాం బీజత్వాభావాత్। తాదృశస్వరాత్మతాయా ఆకలనేన బీజరూపం సృష్టిబీజత్వం గచ్ఛన్తీతి తథా త్వగాదిధాత్వపేక్షయాన్తరఙ్గత్వాద్ గుప్తతయా సంస్థితా గుప్తయోగిన్య ఇతి మతాః కామాకర్షిణ్యాద్యాః కలాః సర్వాశాపూరకచక్రే పూజయేత్। ఇతిశబ్దాధ్యాహారే యోగినీశబ్దే న ద్వితీయాపేక్షా। ద్వితీయార్థే ప్రథమా విభక్తిరితి తు ప్రాఞ్చః। ఏతాః సృష్టిబీజభావాపన్నత్వేన వామాశక్తిప్రధానత్వాద్వామేన స్వాగ్రాద్యప్రావాదక్షిణ్యేనైవ పూజయేత్। వామమార్గేణేతి వ్యాఖ్యానం త్వాగ్రహమాత్రమ్। ఏతాసాం ధ్యానమాహ—పాశేతి। "ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః" ఇతి శ్రుత్యుక్తలక్షణస్య సంఘాతాత్మకస్య భోక్తురాత్మనో యే షోడశ ప్రాణాస్తచ్ఛుద్ధ్యభిన్నా లఘిమా సిద్ధిస్త్రిపురేశీ చకారాత్ సర్వవిద్రావిణీ ముద్రా చ పూజ్యేత్యర్థః॥౧౩౫-౧౩౯॥

తృతీయావరణవాసనామాహ—(ప్రకృతీత్యాది)। సాంఖ్యతన్త్రే హి పఞ్చవింశతిస్తత్త్వాని గణితాని—ప్రకృతిర్మహానహఙ్కారః పఞ్చతన్మాత్రాణి పఞ్చభూతాని దశేన్ద్రియాణి మనః పురుషశ్చేతి। తేషామాద్యా సర్వేషాం ప్రకృతిర్న కస్యాపి వికారః। ద్వితీయాద్యాః సప్త తు స్వపూర్వపూర్వేషాం వికారాః స్వోత్తరోత్తరేషాం ప్రకృతయశ్చ। నవమాద్యాః షోడశ తు స్వపూర్వవికారా ఏవ। న కస్యాపి ప్రకృతయః। పఞ్చవింశస్తు

న కస్యాపి వికారో న కస్యాపి ప్రకృతిశ్చేతి వస్తుస్థితిః। తదేతదుక్తమార్యకృష్ణేన సాంఖ్యసప్తత్యామ్—

మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయః సప్త।

షోడశకస్తు వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుషః॥ఇతి।

ఏతేషు ప్రాథమికం తత్త్వాష్టకం ప్రకృతిరూపత్వాత్ ప్రకృత్యష్టకపదేనేహ గృహ్యతే। స్పష్టమన్యత్। త్రిపురసున్దర్యాఖ్యచక్రేశ్వరీవాసనామాహ—తత్తదితి। ఘటపటాద్యాకారబుద్ధిరూపం యోద్భోగ్యం తస్య భోక్తాఽత ఏవ మహీశితా భూపతిరివ తస్య పిణ్డాదిపదేషు మూలాధారానాహతాజ్ఞాసహస్రాఖ్యేషు చతుర్షు స్థానేషు యా ప్రత్యేకం విశ్రాన్తిః సంసారకదధ్వాటనజన్యశ్రయనివృత్తిపూర్వకసహజానన్దావాప్తిః సైవ సౌన్దర్యాఖ్యో గుణః, తేన సంయుతా తత్త్వదాత్రీ। తదుక్తఞ్చ—

పిణ్డే ముక్తా పదే ముక్తా రూపే ముక్తాః షడానన।

రూపాతీతే తు యే ముక్తాస్తే ముక్తా నాత్ర సంశయః॥ఇతి।

ఈదృశీ యా బుద్ధిశుద్ధిః–"ఋతమ్భరా తత్ర ప్రజ్ఞా" ఇతి యోగసూత్రోక్తసత్యగ్రాహిత్వలక్షణా తద్రూపా పరమేశ్వరీ త్రిపురసున్దరీనామ్నీ చక్రేశ్వరీ తద్రూపైవ మహిమాసిద్ధిశ్చకారాత్ సర్వాకర్షిణీముద్రా చ పూజ్యేత్యర్థః॥౧౪౦–౧౪౩॥

ద్వాదశగ్రన్థిభేదేన సముల్లసిత సంవిదః।

విసర్గాన్తదశావేశాచ్ఛాక్తానుభవపూర్వకమ్॥౧౩౮॥

ఉన్మేషశక్తి ప్రసరైరిచ్ఛాశక్తిప్రధానకైః।

తదేవాఽకులసఙ్ఘట్టరూపైర్వర్ణచతుష్టయైః॥౧౪౦॥

వేద్యోష్మరూపసావర్ణైర్మిశ్రేచ్ఛాభావితైరపి।

కులశక్తిసమావేశరూపవర్ణద్వయాన్వితైః॥౧౪౧॥

శక్తేః సారమయత్వేన ప్రసృతత్వాన్మహేశ్వరి।

సమ్ప్రదాయక్రమాయాతాశ్చక్రే సౌభాగ్యదాయకే॥౧౪౨॥

(దీం) చతుర్థచక్రే సవాసనాం పూజామాహ—ద్వాదశగ్రన్థిభేదేనేతి। గ్రన్థిః షట్చక్రాణాం ప్రత్యేకమ్ ఊర్ధ్వాధోగ్రన్థిద్వయమితి ద్వాదశగ్రన్థయః। అత్రైవ వక్ష్యతి—

ద్వాదశగ్రన్థిభేదేన వర్ణానాం హ్యన్తరే ప్రియే !।

యదోల్లసతి శృఙ్గాటపీఠాత్ కుటిలరూపిణీ॥ ఇతి।

చతుఃశతీశాస్త్రోక్తరీత్యా సముల్లసితాయా ఉద్గచ్ఛన్త్యాః। సంవిదః కుణ్డలిన్యాః। ద్వాదశగ్రన్థిభేదేన విసర్గాన్తదశావేశాద్విసర్గః షోడశస్వరః। తేన విసర్గశబ్దేన షోడశసంఖ్యా గృహ్యతే। అతో విసర్గాన్తం షోడశాన్తమ్।

యచ్చోడశకలాకారం భూతాన్తం వ్యోమగఞ్చ తత్।

షోడశాన్తమితి ఖ్యాతం వ్యోమస్థానేన్దుమణ్డలమ్॥

ఇతి స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహోక్తరీత్యా తదేవ। [దశావేశశ్చిద్దీపాకారత్వాత్తదావేశస్తత్రాసక్తిః।] తదుక్తమత్రైవ—

వ్యోమేన్దుమణ్డలాసక్తా సుధాస్రోతఃస్వరూపిణీ।

శాక్తానుభవపూర్వకం మూలే స్థితాయాః కుణ్డలిన్యాః షట్చక్రగ్రన్థిసఞ్చయభేదక్రమేణ వ్యోమేన్దుమణ్డలాసక్తిపరికల్పనమేవ శాక్తానుభవః। తత్పూర్వకం భావివర్ణోత్పత్తిరితి క్రియావిశేషణమ్॥౧౩౩॥

త్రైలోక్యమోహనాదిచక్రత్రయే వైఖరీమయతావాసనాముక్త్వా సర్వసౌభాగ్యదాయకాదిచక్రత్రయే భూతలిపిమధ్యమామయవాసనామాహ–ఉన్మేషశక్తీతి।

అకులసఙ్ఘట్టరూపైరకులం బ్రహ్మరన్ధ్రాధోముఖసితసహస్రదలకమలమ్। తత్రత్స్థోఽకారః—

అకారః సర్వవర్ణాగ్ర్యః ప్రకాశః పరమః శివః॥

ఇతి సఙ్కేతపద్ధత్యుక్తరీత్యా ప్రకారః పరమశివాత్మకోఽకులశబ్దేన లక్ష్యతే। తేన సఙ్ఘట్టః సమ్బన్ధః। [తద్రూపైరిచ్ఛాశక్తిప్రధానకైః। ఇచ్ఛాశక్తిరికారః। ఉన్మేషశక్తిప్రసరైః। ఉన్మేషశక్తిరుకారః।] తదుక్తం పరాపఞ్చాశికాయామ్ —

అనుత్తరేచ్ఛా ఉన్మేష ఆనన్దైషణమూలతా।
క్రియేచ్ఛాజ్ఞానశక్తీనాం సత్తా చోచ్ఛూనతా చ షట్॥

కోఽర్థః? మూలోత్థితాయా ఇచ్ఛాశక్తేః కులకుణ్డలిన్యా అకులస్థేన అకారేణ సఙ్ఘట్టే సత్యేకారో జాయతే। తస్యైవోన్మేషశక్తిసఙ్ఘట్టే సతి ఓంకారో జాయతే। తయోరేవాఽకులసఙ్ఘట్టే సతి ఐకారౌకారౌ జాయేతే ఇత్యర్థః। తదుక్తం పరాపఞ్చాశికాయామ్—

అనుత్తరానన్తశక్తిరిచ్ఛాశక్తౌ నియోజితా।
త్రికోణమథ షట్కోణమిచ్ఛాయాం రూఢిమాగతా॥ ఇతి।
తే ఏవోన్మేషయోగేన క్రియాశక్తిస్ఫుటం వపుః।
ఉక్తత్రిశక్తిసఙ్ఘట్టత్రిశూలం ద్వైతఘస్మరమ్॥ఇతి చ।

మిశ్రేచ్ఛాభావితైరపి।

ఇచ్ఛేషణాన్తరారూఢాః స్ఫుటాస్ఫుటజగన్మయాః।

చత్వారః పరతో వర్ణాః షడాత్మానః ప్రచోదితాః॥

ఇతి పరా పఞ్చాశికోక్తరీత్యా అకులేషణాభ్యాం మిశ్రేణ భావితాః షణ్ఢాః స్థూలవర్ణాః, త్రైరపి। తత్ర హ్రస్వద్వయమేవ గ్రాహ్యమ్। అత ఏవాఽకులః। ఏకో వర్ణ ఇచ్ఛాత్మకే। ద్వితీయ ఉన్మేషోఽపరః। పరం షణ్ఢహ్రస్వద్వయం చ ఏకారైకారౌకారౌకారాశ్చేతి నవ స్వరా భవన్తి। వేద్యోష్మరూపసావర్ణైః।

సత్తావాచిని బీజే తు శాదిమాయాన్తిమం జగత్।

విలుప్తప్రత్యయాకారమేతత్ సపరిశిష్యతే॥

ఇతి పరాపఞ్చాశికోక్తరీత్యా వేద్యస్య షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మనః। సఙ్కల్పరూపా ఊష్మాణః, 'శషసహ ఊష్మాణః' ఇతి తన్త్రాన్తరవచనాత్। ఏవమ్భూతః స ఆదిర్యస్య హకారస్య స ఏవ వేద్యోష్మరూపశాదిర్హకారస్తదాద్యవర్ణైః। అత్రైకః ఆదిశబ్దోఽధ్యాహార్యః।

కులశక్తిసమావేశరూపవర్ణద్వయాన్వితైః।

కులశక్తిః కుణ్డలినీ, తస్యాః సమావేశ ఉదయవిశ్రాన్తిస్థానద్వయమ్, ఆధారం బ్రహ్మరన్ధ్రమయం తద్రూపం వర్ణద్వయం లకారవకారాత్మకమ్।

ఆధారపఙ్కజం పీతం చతుష్పత్రం సుకేశరమ్।

ఇత్యాది, 'పార్థివం పఙ్కజం హ్యేతత్' ఇత్యన్తేన స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహోక్తరీత్యా ఆధారపఙ్కజస్య పార్థివాత్మకతయా లకారః।

బ్రహ్మరన్ధ్రే భ్రువాదూర్ధ్వే కులపద్మం మహేశ్వరి।

శ్వేతం సుకేశరోపేతం సహస్రారమధోముఖమ్॥

వ్యాపినీ దేవలా శక్తిరమృతౌఘప్రవర్షిణీ।

ఇత్యన్తేన స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహోక్తరీత్యా అమృతమయో వకారః। ఏతద్వర్ణద్వయాన్వితైః। కోఽర్థః? కులశక్తేరిచ్ఛాత్మికాయాః కుణ్డలిన్యా ఉన్మేషాత్ షట్చక్రపఞ్చగగనద్వాదశగ్రన్థిభేదక్రమేణాకులసమావేశాత్ 'అఇఉఋఌఏఐఓఔహయవరల' ఇతి వర్ణచతుర్దశకముత్పద్యతే। తదుక్తమాగమాన్తరే భూతలిప్యుద్ధారసంగ్రహే—

"పఞ్చ హ్రస్వాః సన్ధివర్ణా ద్యౌర్వాయ్వగ్నిజలం ధరా" ఇతి।

తన్మయం చతుర్దశారచక్రమిత్యర్థః॥౧౪౦-౧౪౧॥

సమ్ప్రదాయక్రమాయాతసౌభాగ్యదాయకశబ్దయోర్వ్యాసనామాహ—శక్తేరితి।

శక్తేరిచ్ఛాశక్తేః కుణ్డలిన్యాః సారః ప్రసారః పూర్వోక్తరీత్యా అకులస్థానస్థాఽనుత్తరశివసంసర్గః, తన్మయత్వేన తదుత్పన్నత్వాత్। ఏతేషాం వర్ణానాం తైర్వర్ణైః ప్రసృతత్వాత్ సర్వసంక్షోభిణ్యాదిశక్తీనాం సమ్ప్రదాయక్రమాయాతత్వమ్।

"సమ్ప్రదాయో మహాబోధరూపో గురుముఖే స్థితః" ఇతి।

పూర్వోక్తరీత్యా గురుముఖాదధిగతత్వాదేతదేవ వర్ణోత్పత్తేః। ఆసాం చ తన్మయత్వమ్। అత ఏవ తాః సమ్ప్రదాయక్రమాయాతా ఇత్యర్థః। "అణిమాసదృశాస్తాస్తు రక్తవర్ణైః" ఇత్యాదిపూర్వోక్తా అణిమాసిద్ధి- సదృశరూపాః। సర్వసంక్షోభిణీపూర్వాః "సవసంక్షోభిణీ శక్తిః" ఇత్యాది చతుఃశతీశాస్త్రోక్తాః॥

(సేం) చతుర్థావరణవాసనామాహ—(ద్వాదశేత్యాది)। వ్యాకరణతన్త్రే చతుర్దశాక్షరోఽయం పరణకారేణాప్రత్యాహారః। స ఏవ మన్త్రతన్త్రే భూతలిపిమన్త్ర ఇత్యుచ్యతే। తథా చ తదుద్ధారః—

"పఞ్చహ్రస్వాః సన్ధివర్ణా వ్యోమవాయ్వగ్నికన్ధరాః" ఇతి।

కఞ్చ ధరా చేతి విగ్రహః। ఏతే చ వర్ణా వైఖరీరూపత్వేన భాసమానా అపి మధ్యమారూపా ఏవేతి సమ్ప్రదాయః। చతుర్దశారచక్రస్థాశ్చతుర్దశదేవతాస్తు భూతలిపివర్ణాభిమానిశక్తికదమ్బతః ప్రసృతాః। వర్ణాస్తు మూలాధారస్థకులకుణ్డలిన్యాః షట్చక్రభేదేనాకులలిఙ్గేన యోగాన్నిర్గత్య(చ్చ)దమృతానుభవదశాయామేవ సర్వేఽపి ప్రాయేణోత్పన్నాః। తత్రాకులాల్లిఙ్గాదకారః। ఇచ్ఛాశక్తేరికారః। తదున్మేషశక్తేరుకారః। ఇచ్ఛోన్మేషమిశ్రితాయాః కుణ్డలిన్యా ఋకారలృకారౌ। అకులస్య తాదృశకుణ్డలిన్యాః సంఘట్టనాదేకార ఓకారశ్చ। తాభ్యామకులస్య పునః సంఘట్టాదైకార ఔకారశ్చ। ఏవమన్యేషాం వర్ణానాముత్పత్తిః పరాపఞ్చాశికాసౌభాగ్యసుధోదయాదిషు వర్ణితానుసన్ధేయా। తదిదమాహ—ద్వాదశేతి। ప్రతిచక్రమధ ఊర్ధ్వం చేతి ద్వౌ ద్వౌ గ్రన్థీ। తేషాం భేదనేనోర్ధ్వం లసితాయాః సంవిదః కుణ్డలిన్యాః। విసర్గః షోడశవరస్తదన్తస్య షోడశాన్తస్య బ్రహ్మరన్ధ్రస్య దశాయాం య ఆవేశస్తస్మాజ్జాయమానో యః శాక్తానాం కౌలికానామనుభవస్తత్పూర్వకం యథా భవతి తథోత్పన్నైశ్చతుర్దశభిర్వర్ణైరుపలక్షితాయాః శక్తేః శక్తిసమష్టిరూపకుణ్డలిన్యాః సారమయత్వేన నిష్కర్షరూపేణ ప్రసృతత్వాదేతా దేవతాః సమ్ప్రదాయయోగిన్య ఇత్యుచ్యన్తే। ఈదృశార్థస్య సమ్ప్రదాయక్రమాయాతత్వాదితి యోజనా। తాన్ వర్ణానాహ—ఉన్మేషేతి ద్వాభ్యామ్। ఏతేషాం తృతీయాబహువచనాన్తానాం పదానాం చతుర్దశభిరితి విశేషమధ్యాహార్యమ్। వేద్యోష్మరూపసాద్యర్ణైరిత్యేవ వా విశేష్యమ్। ఉన్మేషశక్తితః ప్రసరో యస్యోరస్య తద్వద్భిః। అఋఆద్యచ్। ఇచ్ఛాశక్తిః ప్రధానోపజీవ్యా యస్యేకారస్య తద్వద్భిః। అకులస్యార్థాత్ పూర్వోక్తాభ్యాం భావిభ్యాం చ యః సఙ్ఘట్టస్తద్రూపం వర్ణానాం చతుష్టయమేతద్రూపం యేషు తైః। తద్రూపైరిత్యస్య యోగ్యతయా సన్ధ్యక్షరేష్వేవార్థికా విశేషణతా। ప్రాఞ్చస్తు—అకులేన సఙ్ఘట్ట ఇతి వ్యాఖ్యాయ వర్ణచతుష్టయే తస్య విశేషణత్వం మన్యమానా అప్యకులపదేనాకారమపి స్వాతన్త్ర్యేణోద్ధరన్తి। తద్ దుర్ఘటమ్, విశేషణత్వేనాన్వితస్య స్వాతన్త్ర్యాయోగాత్, తథాత్వే చతుష్టయౌరిత్యస్య విరోధాత్, తస్య చతుర్భిరిత్యేవ భవతాం వ్యాఖ్యానాత్। వేద్యాయాః సంవిద్రూపాయా వహ్నికుణ్డలిన్యా ఊష్మరూప ఉష్ణస్పర్శరూపో యో వర్ణో రేఫః, రేఫాధికారే "శ్రీకణ్ఠ ఊష్మా హృదయమ్" ఇతి నాన్దనాత్ కోశాత్। తస్యోష్మణః సాదిరితి విశేషణమ్। విశేష్యవిశేషణభావే కామచారాన్న పూర్వనిపాతేః। స్వస్యాదినా యకారేణ సహిత ఇత్యర్థః। వేద్యోష్మరూపః సాదిరర్ణో యేషు తైః। యకారసహితరేఫవద్భిరితి యావత్। అథవా వేద్యోష్మణో రూపం స్వరూపం యేషు తైః। ఆదిసహితైశ్చ తైరర్ణైశ్చేతి విగ్రహః। ప్రాఞ్చస్తు—వేద్యస్య షట్త్రింశత్తత్త్వాత్మనః సఙ్కల్పరూపా ఊష్మాణః శషసహాస్తదన్యతమరూపో యః సాదిః సకార ఆదిర్యస్య స హకారః, స పునరాదిర్యయోస్తౌ యకారరేఫౌ, వ్యోమాదిభూతపఞ్చకవర్ణేషు తయోర్వకారాత్ పరత్వాత్। తేన హయరైస్త్రిభిర్వర్ణైరిత్యర్థః। ద్వితీయస్యాదిశబ్దస్యాధ్యాహార ఇతి వ్యాచఖ్యుః। తన్మన్దమ్, అధ్యాహృతేనాదిశబ్దేన సహ శ్రుతస్య సాదిశబ్దస్య

సమాసాయోగాత్, సమాసే సత్యప్యన్యపదార్థయోర్యకారరేఫయోరేవ క్రియాన్వయిత్వేన సమస్యమానసాదిపదార్థస్య హకారస్య క్రియాన్వయాలాభాచ్చ। మిశ్రరూపయేచ్ఛయా భావితావృకారఋకారౌ తద్వద్భిః। కులేత్యకులస్యాప్యుపలక్షణమ్। సమావేశేత్యధికరణే ఘఞన్తమ్। కులశక్తిశ్చ సమావేశౌ చ తత్స్వరూపే యే వర్ణద్వయే। అకారహకారరూపవర్ణయుగలవకారలకారరూపవర్ణయుగలే, తాభ్యాం యుగలాభ్యామన్వితైః। అకులకుణ్డలిన్యకారరూపా, తత్సమావేశస్థానం సహస్రారస్యేన్దుమణ్డలమమృతమయం వకారరూపమ్। కులకుణ్డలినీ హకారరూపా, తత్సమావేశస్థానం మూలాధారం పార్థివమణ్డలం లకారరూపమ్। ఏవం చతుర్భిరన్వితైరితి యావత్। ప్రాఞ్చస్తు కులశక్త్యోః సమావేశావితి తత్పురుషమఙ్గీకృత్య వకారలకారద్వయమాత్రముద్ధరన్తి। తన్న, అకారహకారయోరలాభేన న్యూనత్వాపత్తేః, త్వదుక్తోద్ధారయోరసమ్భవస్యోక్తత్వాత్॥౧౪౪-౧౪౭॥

నిరన్తరప్రధారూపసౌభాగ్యం బలయోగతః।

అన్వర్థసంజ్ఞికే దేవి అణిమాసదృశాః శుభాః॥౧౪౩॥

సర్వసఙ్క్షోభిణీపూర్వా దేహాక్షాదివిశుద్ధిదాః।

ఈశిత్వసిద్ధిరపి చ ప్రోక్తరూపే పురత్రయే॥౧౪౪॥

యోగాదిక్లేశభేదేన సిద్ధా త్రిపురవాసినీ।

ఏతాః సమ్పూజయేద్ దేవి సర్వాః సర్వోపచారకైః॥౧౪౫॥

(దీం) నిరన్తరప్రధా శివాద్వైతభావనా సైవ సౌభాగ్యం పరమసుభగపరమప్రేమాస్పదపరశివాభేదగోచరత్వాత్తదేవ బలం శక్తిః, తద్యోగతోఽనిత్యాశుచిరూపపరమదుర్భగసర్వజుగుప్సితతల్లక్షణసంసారపరిపన్థిపరమప్రేమాస్పదసర్వస్పృహణీయపరమసుభగపరమశివాహన్తాలక్షణసౌభాగ్యప్రతిపాదనశక్తిసంయోగాత్। అన్వర్థసంజ్ఞకే అనుకూలార్థాక్షరశాలిని సంజ్ఞావతి సౌభాగ్యదాయకే చక్రే సమ్పూజయేదిత్యనుషఙ్గః।

దేహేతి। దేహః షట్త్రింశత్తత్త్వసముదాయలక్షణః। తచ్ఛబ్దేన తదహన్తాభిమానీ ప్రమాతా లక్ష్యతే। అక్షాణీన్ద్రియాణి ప్రమాణాని। ఆదిశబ్దాద్విషయాః ప్రమేయరూపా గృహ్యన్తే। తేషాం విశుద్ధిశ్చిదేకవిశ్రాన్తిః। తస్యాం విశుద్ధౌ యష్టురీశ్వరత్వం స్వాతన్త్ర్యం సిద్ధ్యతి। సా చాఽత్ర ప్రోక్తరూపే ప్రమాతృమానమేయలక్షణే పురత్రయే చిన్నివాసస్థానత్వాత్। అత్రైవ వక్ష్యతి—

"మాతృమానప్రమేయాణాం పురాణాం పరిపోషణీ" ఇతి॥౧౪౨-౧౪౪॥

యోగాదీతి। యోగాదిక్లేశభేదేన। ఆత్మా మనసా సంయుజ్యతే మన ఇన్ద్రియేణేన్ద్రియమర్థేన, ఇన్ద్రియాణాం ప్రాప్యకారిత్వనియమాత్। తతోఽప్యర్థసన్నికృష్టేన్ద్రియేణేతి తన్త్రాన్తరోక్తరీత్యా మాతృమానమేయేషు తద్రూపేణ చిన్మరీచీనాం ప్రసారః తత్సమవాయయోగః స ఏవాదిక్లేశః। అసఙ్ఘాద్వయాపరిచ్ఛిన్నసంవిదాత్మనే మానస్యేన్ద్రియవిషయాత్మనా బహిరుపరాగ ఏవ హి క్లేశః క్లిష్టత్వమ్। తదభేదేన ప్రత్యఙ్ముఖతయా తదేకరస్యేన పరప్రమాతృవిశ్రాన్తిరభేదః। తదుక్తం పరాపఞ్చాశికాయామ్—

సర్వసంవిన్నదీభేదభిన్నవిశ్రాన్తిభూమయే।
నమః ప్రమాతృ వపుషే శివచైతన్యసిన్ధవే॥

స్తోత్రావల్యామపి—

"యత్ర యత్ర మిలితా మరీచయః
తత్ర తత్ర విభురేవ జృమ్భతే"।ఇతి।

సిద్ధా త్రిపురవాసినీ పూర్వోక్తపురత్రయవిశ్రాన్తిరూపిణీ చతుర్థచక్రేశ్వరీ। ఏతాః పూజ్యా ఆవరణదేవతాః సిద్ధిచక్రేశ్వరీయుతాః సర్వాః సర్వోపచారైర్గన్ధాదిభిః సమ్పూజయేత్॥౧౪౫॥

(సేం) (నిరన్తరేత్యాది)। నిరన్తరప్రథా భేదావిషయకజ్ఞానం తద్రూపమేవ సౌభాగ్యం తదేవ బలం తద్విషయకో యోగోఽవయవశక్తిస్తస్యాః సత్త్వాదన్వర్థకే యోగరూఢపదవాచ్యే సౌభాగ్యదాయకాఖ్యే చక్రే స్థితాః సర్వసంక్షోభిణ్యాద్యా దేవతాః। తాసాం ధ్యానమాహ— అణిమేతి। వరాభయకరాశ్చిన్తామణిధరా ఇత్యర్థః। దర్పణపాశవామకరాః పానపాత్రాఙ్కుశదక్షకరా ఇతి తు బృహత్తన్త్రే। తా దేహస్యేన్ద్రియాణాం త్వగాదిధాతూనాం చ విశోధికాః। తద్రూపైవేశిత్వసిద్ధిః। చకారాత్ సర్వవశఙ్కరీముద్రా త్రిపురవాసిన్యాఖ్యా చక్రేశ్వరీ చేత్యేతాః పూజయేత్। త్రిపురవాసినీపదం నిర్వక్తి—ప్రోక్తేతి। తత్ర తత్రోక్తం యత్పురత్రయం

ప్రమాతృప్రమాణప్రమేయరూపం త్రిపుటీత్వేన ప్రసిద్ధం తద్విషయకో యోగః సమ్బన్ధః। స చ ప్రమాత్రాదిభేదేన వ్యవస్థితః। ఆదిపదేన భేదమానమ్। తేన యః క్లేశః। భేదజ్ఞానస్య భయజనకతాయాః "య ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతేఽథ తస్య భయం భవతి ద్వితీయాద్వై భయం భవతి" ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధత్వాత్। యోగ ఏవాదిక్లేశః ప్రథమదుఃఖమితి కేచిత్। తస్య భేదేన నాశేన సిద్ధా వ్యుత్పన్ననామా। తేన వాసినీశబ్దః కాష్ఠతక్షణసాధనవాసీశబ్దవచ్ఛేదనార్థక ఇత్యుక్తమ్॥౧౪౮-౧౫౦॥

సదాతనానాం నాదానాం నవరన్ధ్రస్థితాత్మనామ్।

మహాసామాన్యరూపేణ వ్యావృత్తధ్వనిరూపిణీ॥౧౪౬॥

అస్థిరస్థిరవేద్యానాం ఛాయారూపైర్ధశార్ణకైః।

కులకౌలికయోగిన్యః సర్వసిద్ధిప్రదాయికాః॥౧౪౭॥

శ్వేతామ్బరధరాః శ్వేతాః శ్వేతాభరణభూషితాః।

మన్త్రాణాం స్వప్రధారూపయోగాదన్వర్థసంజ్ఞకే॥౧౪౮॥

సర్వసిద్ధిప్రదాద్యాస్తు చక్రే సర్వార్థసాధకే।

లోకత్రయసమృద్ధీనాం హేతుత్వాచ్చక్రనాయికా॥౧౪౯॥

త్రిపురా శ్రీర్మహేశాని మన్త్రశుద్ధిభవా పునః।

వశిత్వసిద్ధిరాఖ్యాతా ఏతాః సర్వాః సమర్చయేత్॥౧౫౦॥

(దీం) పఞ్చమచక్రే పూజాం సవాసనామాహ—సదాతనానామితి। సదాతనానాం యావచ్ఛరీరభావితానాం నాదానామ్ అవికృతశూన్యస్పర్శనాదధ్వనిబిన్దుశక్తిబీజాక్షరాఖ్యానామ్। నవరన్ధ్రస్థితాత్మనాం నవరన్ధ్రాణి నవాధారాణి సుషుమ్నాన్తర్గతగగనభాగరూపాణి। [ఆధారస్వాధిష్ఠానమణిపూరానాహతతదూర్ధ్వవజ్రపద్మకణ్ఠలమ్బికావిశుద్ధాజ్ఞాఖ్యాని]। తదుక్తం స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహే—

ఆధారం స్వాధిష్ఠానం చ మణిపూరమనాహతమ్।

మధ్యమం వజ్రకణ్ఠం చ లమ్బికాం చ విశుద్ధికామ్॥

ఆజ్ఞాం చ నవకం విద్ధి షట్చక్రాణి త్రిహీనకమ్।ఇతి।

తేషు స్థితాత్మనాం తేషాం మహాసామాన్యరూపేణ మహద్ ఆద్యన్తరహితం నిర్విశేషధ్వనిలక్షణం సామాన్యం సమష్టిస్తద్రూపేణ। వ్యావృత్తధ్వనిరూపిణీ ఏవం వ్యావృత్తో విభక్తో దశధా ధ్వనిః తద్రూపిణీ, అవికృతాదినాదమయసూక్ష్మమధ్యమారూపిణీత్యర్థః। అస్థిరస్థిరవేద్యానామ్ అస్థిరవేద్యాని కర్మేన్ద్రియగోచరతయా క్రియారూపాణి వచనాదానగమనవిసర్గానన్దాఖ్యాని స్థిరవేద్యాని జ్ఞానేన్ద్రియగోచరాః శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాః, తేషామస్థిరస్థిరవేద్యానామ్। ఛాయారూపైః బిమ్బప్రతిబిమ్బరూపైః। దశార్ణకైః టతవర్గద్వయదశార్ణైరావిష్కృతా ఇతి శేషః। కులకౌలయోగిన్యః। అత ఏవ కులస్య దేహస్య అవయవభూతాని దశేన్ద్రియాణి కులశబ్దేనోచ్యన్తే, తత్సమ్బన్ధాత్తద్బాహ్యదశవిషయాః కౌలికా ఇత్యుచ్యన్తే, తైర్యోగః సమ్బన్ధః కార్యకారణభావలక్షణో యాసాం తాః కులకౌలయోగిన్యః। నను భూతలిప్యుద్ధారక్రమే క్రమప్రాప్తౌ కవర్గచవర్గౌ [కథం టతవర్గం తస్మిన్ దశారే వ్యుత్క్రమేణ కథ్యేతే? ఉచ్యతే], చతుర్దశారదశారద్వయచక్రాణాం స్థితిరూపత్వాద్ భూతలిపేర్మధ్యమావయవత్వాన్మధ్యమాయాశ్చ స్థితిరూపత్వాత్ స్థితిక్రమోఽయం వర్గవ్యత్యయః। అత ఏవ తత్కారణభూతసూక్ష్మమధ్య—

మాత్మనా నాదమయత్వసంజ్ఞాకథనమస్య చక్రస్య। సర్వసిద్ధిప్రదాయికాః సర్వస్య పూర్వోక్తస్య జ్ఞానకర్మేన్ద్రియవిషయజాతస్య సిద్ధిః ప్రతీతిః ప్రమాతృవిశ్రాన్తిః, తల్లక్షణాయాః సిద్ధేః ప్రదాయికాః॥౧౪౬-౧౪౭॥

తాసాం ధ్యానమాహ-శ్వేతామ్బరధరా ఇతి। స్పష్టమ్।

సర్వార్థసాధకచక్రవ్యుత్పత్తిమాహ—మన్త్రాణామితి। [సర్వసిద్ధిప్రదాద్యాః "సర్వసిద్ధిప్రదా దేవీ చ" ఇత్యాదిచతుఃశతీశాస్త్రోక్తాః। మన్త్రాణాం పూర్వోక్తనిర్వచనానాం మననత్రాణవతాం స్వప్రధారూపయోగాత్ స్వస్య శివాత్మనః సాధకస్య]। ప్రథా శివాహమ్భావభావనా తదేవ మననత్రాణనం తద్యోగాదన్వర్థసంజ్ఞకే సర్వార్థసాధకపదానుకూలార్థవత్సంజ్ఞాశాలిని శివాహమ్భావభావనాలక్షణమననాత్ సర్వేషాం స్వస్వసాధకానామ్ అర్థం పరమప్రయోజనం మోక్షం సాధయతీతి విశేషాత్ సర్వార్థసాధకచక్రే సంస్థితా ఇతి శేషః।

స్వనామపదార్థవ్యుత్పత్తిపురఃసరమేతచ్చక్రేశ్వరీమాహ—లోకత్రయసమృద్ధీనామితి। [లోకయతీతి లోకః, లోకనం లోకః, లోక్యత ఇతి లోకః] ఇతి వ్యుత్పత్త్యా లోకత్రయస్య మాతృమానమేయలక్షణస్య సమృద్ధీనాం పరిపూర్ణప్రమాతృవిశ్రాన్తిలక్షణానాం హేతుత్వాత్ త్రిపురా శ్రీపఞ్చమచక్రేశ్వరీ పూజ్యేత్యర్థః।

మన్త్రశుద్ధీతి। మన్త్రాణాం శుద్ధిర్నామ 'అకులే విషుసంజ్ఞే చ' ఇత్యాదిపూర్వోక్తరీత్యా ఉన్మన్యన్తకాలలయలక్షణోచ్చారణేన। చిన్మయతాభావనా తాదృశమన్త్రశుద్ధ్యా స్వసాధకస్య వశిత్వమ్। [సకలజగత్సర్జనే రక్షణేసంహారే చ] స్వాయత్తత్వం సిద్ధయతి, తాదృశపరశివప్రాప్తిః। సా చాఽస్మిన్ చక్రే వశిత్వసిద్ధిరస్తి। ఏతాః సర్వా ఆవరణదేవతాశ్చక్రేశ్వరీసిద్ధిసంయుతాః సమర్చయేత్॥౧౪౮-౧౫౦॥

(సేం) పఞ్చమావరణవాసనామాహ—(సనాతనానామిత్యాది)। అథ ఆరభ్యోర్ధ్వం ప్రసృతాయాం సుషుమ్ణాయాం దశ పర్వాణి తేషాం మధ్యే నవావకాశాస్త ఏవ రన్ధ్రపదేనోచ్యన్తే। తాదృశదశస్థానాన్యభివ్యాప్య యావచ్ఛరీరపాతం జాయమానో నాదానుసన్ధానాభ్యాసపాటవేన శ్రూయమాణో నాదో మధ్యమా వాగిత్యుచ్యతే। స ఏకోఽపి నాదస్తత్తత్స్థానావచ్ఛిన్నః సన్ దశభిర్నామభిరభిలప్యతే–అవికృతః శూన్యః స్పర్శో నాదో ధ్వనిర్బిన్దుః శక్తిర్బీజమక్షరమారబ్ధశ్చేతి। ఏవం దశధా విభక్తో యో ధ్వనిస్తద్రూపిణా మహాసామాన్యరూపేణ విభాజకోపాధిదశకవ్యాపకేన సర్వానుగతమధ్యమాత్వేన ధర్మేణోపలక్షితా ఇత్యర్థః, మధ్యమాస్వరూపా ఇతి యావత్। వేద్యా విషయాః పఞ్చ భూతాని, తాని కార్యకారణభేదేన ద్వివిధాని। తేషు కార్యాణ్యస్థిరాణి మిథ్యాత్వాత్। కారణాని స్థిరాణి సత్యత్వాత్, "వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్" ఇతి శ్రుతేః। తాని చ కార్యాణి స్థూలభూతాని వ్యోమాదీని కారణాని భూతసూక్ష్మాణి శబ్దాదీని పఞ్చ పఞ్చ, తేషాం ఛాయారూపైః ప్రకాశరూపైర్దశార్ణకైః కవర్గచవర్గోభయాత్మకైర్దశభిర్వర్ణైరుపలక్షితాః। తదిదముక్తం చక్రసఙ్కేత ఏవ—

భూతతన్మాత్రదశకప్రకాశాలమ్బనత్వతః।

ద్విదశారస్ఫురద్రూపం క్రోధీశాదిదశార్ణకమ్॥ఇతి।

ఏతేనైతత్ ప్రాచాం వ్యాఖ్యానమ్(?)అస్థిరవేద్యాని కర్మేన్ద్రియగోచరా వచనాదీని, స్థిరవేద్యాని జ్ఞానేన్ద్రియగోచరాః శబ్దాదీని తత్ప్రతిబిమ్బరూపైష్టవర్గతవర్గోభయయోగే సర్వేషాం వర్ణానాం

స్థితిరూపతా తదభావే తదభావ ఇత్యర్థః (?) మాతృకాన్యాసత్రైవిధ్యవిదాం స్పష్టత్వాత్। కులం త్రిపుటీ, కౌలికశ్చిద్రూపాత్మా। తయోరభేద ఏవ యోగః, తద్వేత్యః। కులమిన్ద్రియాణి, కౌలికా విషయా యోగః, కార్యకారణభావ ఇతి తు ప్రాఞ్చః। ఆసాం ధ్యానమాహ—శ్వేతా ఇతి। స్వస్యైవ ప్రథా సర్వాత్మత్వేన ప్రసరః। తస్య మననం యుక్తిభిరనుచిన్తనం [త]దేవ త్రాణం (ణ) రూపత్వాత్ సర్వపురుషార్థాత్మక(కం) తద్ధాతృత్వరూపాద్యోగాదవయవశక్తేః సత్త్వాదన్వర్థసంజ్ఞకే సర్వార్థదాయకచక్రే స్థితాః సర్వసిద్ధిప్రదాద్యా దశ దేవతాః। త్రిపురాశ్రీపదమపి త్రిభువనసమృద్ధికారణవాచకత్వాదన్వర్థమిత్యాహ—లోకత్రయేతి। లోకత్రయశబ్దోఽపి త్రిపుటీపర ఏవేత్యన్యే। వశిత్వసిద్ధేర్వాసనామాహ—మన్త్రశుద్ధీతి। ఉక్తమననత్రాణరూపశుద్ధిజన్యేత్యర్థః। ఉపలక్షణమేతదున్మాదినీముద్రాయాః॥౧౩౧-౧౩౩॥

ఊర్ధ్వాధోముఖయా దేవి కుణ్డలిన్యా ప్రకాశితాః।

కులేచ్ఛయా బహిర్భావాత్ కాదివర్ణప్రథామయీ॥౧౩౧॥

నిగర్భయోగినీవాచ్యాః స్వరూపావేశరూపకే।

సర్వావేశకరే చక్రే సర్వరక్షాకరే పరాః॥౧౩౨॥

సర్వజ్ఞాద్యాః స్థితా ఏతాః సహ పుస్తాక్షమాలికాః।

మాతృమానప్రమేయాణాం పురాణాం పరిపోషిణీ॥౧౩౩॥

త్రిపురామాలినీ ఖ్యాతా చక్రేశీ త్రిపురమోహినీ।

(దీం) షష్ఠచక్రే పూజాం సవాసనామాహ—ఊర్ధ్వాధోముఖయేతి। "ఊర్ధ్వాధోముఖయా యదోల్లసతి" ఇత్యాదిచతుఃశతీశాస్త్రోక్తరీత్యా అకులస్థపరపురుషప్రాప్తయే ఊర్ధ్వముఖయా పునరధోముఖయా విశ్వసృష్టయే మూలాధారం ప్రవిశన్త్యా కుణ్డలిన్యా ప్రకాశితా అభివ్యఞ్జితాః కారణే సత్త్వాత్। కులేచ్ఛయా కులముక్తలక్షణం మాతృమానమేయరూపం తత్రేచ్ఛయా తన్నిర్మాణేచ్ఛయా బహిర్భావాత్ కాదివర్ణప్రథామయీ షట్త్రింశత్తత్త్వసఙ్కలనరూపతత్త్వత్రయమయమాతృమానమేయలక్షణకులనిర్మాణేచ్ఛయా అకులస్థపరశివాద్ బహిః ప్రసృతయా సమస్తవర్ణగర్భిణ్యా కుణ్డలిన్యా కకారాదిదశవర్ణప్రథారూపా నిర్మితా ఇత్యర్థః। నిగర్భయోగినీవాచ్యా నిగర్భయోగిన్య ఇతి వచనాః।

నిగర్భో హి మహాదేవి ! శివగుర్వాత్మగోచరః।

ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా [ऽద్వైతప్రధాలక్షణద్వైతప్రధాలక్షణపరప్రమాతృయోగో యాసాం తాః] యోగిన్యో విషయేన్ద్రియసంసర్గలక్షణదశేన్ద్రియవృత్తయశ్చిన్మరీ-

చయో నిగర్భయోగిన్యః। స్వరూపావేశరూపకే స్వరూపస్య సాధకస్యాత్మనః ప్రమాతురావేశః పరశివోऽహమితి మతిః। ఆవేశో హి లోకే బ్రహ్మరాక్షసోऽహమితివత్ పరాహన్తాప్రథా, తద్రూపకే తన్నిరూపకే। అత ఏవ సర్వావేశకరే। "యత్ర యత్ర మనో యాతి" ఇత్యాది, "తత్ర తత్రాక్షమార్గేణ చైతన్యం వ్యజ్యతే ప్రభోః" ఇతి విజ్ఞానభైరవభట్టారకోక్తరీత్యా సర్వత్ర తదావేశతదభేదేన స్ఫురణం కరోతీతి సర్వావేశకరే। చక్రే షష్ఠే చక్రే సర్వరక్షాకరే 'కాకేభ్యో రక్షతామన్నమ్' ఇతివత్ ప్రతికూలపదార్థాదుపహతిపరిహారః। రక్షా నామ సర్వస్మాద్భేదప్రపఞ్చలక్షణాత్ పరిపన్థినో రక్షా పరశివాభేదప్రతీతిరూపా తత్కరే। పరాః పరశివాద్వైతప్రతిపాదనపరత్వాదుత్కృష్టాః। సర్వజ్ఞాద్యాః 'సర్వజ్ఞా సర్వశక్తిః' ఇత్యాదిచతుఃశతీశాస్త్రోక్తాః స్థితాః।

తాసాం ధ్యానమాహ—ఏతా ఇతి। పుస్తం పుస్తకమ్। శిష్టం స్పష్టమ్।

నామవ్యుత్పత్తిపురఃసరం చక్రేశ్వరీమాహ—మాతృమానప్రమేయాణామితి। [పరసంవిత్స్పన్దరూపత్వాన్మాతృమానమేయాన్యేవ పురాణి తేషాం పురాణాం పరిపోషిణీ ప్రధానేనోపబృంహిణీ]। అత ఏవ త్రిపురామాలినీ ఖ్యాతా నిరుక్తా। చక్రే షష్ఠచక్రే। సర్వమోహినీ ఏతత్కృతమోహవశాదేవ హి మాతృమానప్రమేయరూపా ప్రథా। తదుక్తం పరాపఞ్చాశికాయామ్—

"స్వాంశరూపేషు భానేషు మాయాసత్త్వవిభేదధీః" ఇతి।

విద్యాశక్తివిశుద్ధిం చ సిద్ధిం ప్రాకామ్యసంజ్ఞితామ్।

ఏతాః సర్వోపచారేణ పూజయేద్దేవతాః క్రమాత్॥ ఇతి।

మన్త్రాః పుంరూపవాచ్యాధిష్ఠితాః, విద్యాః స్త్రీరూపవాచ్యాధిష్ఠితాః। అత ఏవ విద్యాశక్తేః సౌభాగ్యవిద్యావర్ణవాచ్యాయాః షట్త్రింశత్తత్త్వమయ్యావిశుద్ధిస్తదతీతపరచిల్లక్షణా తద్రూపామ్।

ప్రాకామ్యసంజ్ఞికాం సిద్ధిం కామనారూపలక్షణామ్। తదుక్తం మహాకవిభిః—

ద్రవః సఙ్ఘాతకఠినః స్థూలః సూక్ష్మో లఘుర్గురుః।

వ్యక్తో వ్యక్తేతరశ్చాపి ప్రాకామ్యన్తే విభూతిషు॥ ఇతి।

ఏతా దేవతాః క్రమాత్ ప్రథమావరణదేవతాః పశ్చాచ్చక్రేశీం తతః సిద్ధిమితి క్రమాత్ సర్వోపచారేణ। జాతావేకవచనం సర్వోపచారైః పూజయేదిత్యర్థః॥

(సేం) షష్ఠావరణవాసనామాహ—(ఊర్ధ్వేత్యాది)। కుణ్డలిన్యా ఊర్ధ్వయో(ర్ధ్వాధో)యాతాయాతదశాయాముత్పన్నాః సర్వజ్ఞాదిదేవ్యః। అత ఏవ నిగర్భపదవాచ్యాః, నితరాం గర్భే స్థితత్వాత్। నన్వీదృశరహస్యస్థలే సముత్పన్నాః కథం ప్రకటా జాతా ఇత్యత ఆహ—కులేచ్ఛయేతి। కులస్య త్రిపుర్యా నిర్మాణేచ్ఛయా తాః శక్తయో బహిరాగతాః। అత ఏవ వైఖరీరూపకాదివర్ణమయ్యో జాతాః। అత్ర కాదిశబ్దో యథాశ్రుతః కవర్గచవర్గరూపవర్ణదశకపర ఇతి ప్రాఞ్చః। చక్రసఙ్కేతావిరోధాయ మకారాదిదశకపర ఇత్యపి క్లిష్టం వ్యాఖ్యాతుం యుక్తమ్। "కాదిః కాలీతి శక్తిస్తే" ఇతి తన్త్రరాజే మతద్వయకర్తృత్వేన శక్తిద్వయస్య ప్రసిద్ధత్వాదిహ కాదిశబ్దః శక్తిపరో మతకర్తృత్వలక్షణయా కాలీపరో వా। శక్తిశబ్దస్తు ప్ర(మ)కారపరత్వేన శక్త్యాదినవపర్యన్తేతి శ్లోకే వ్యాఖ్యాత ఏవ। "మః కాలీ క్లేశితః కాలో మహాకాలో యమో రవిః" ఇతి కోశాత్ కాలీశబ్దోఽపి మకార ఏవ, కకార ఏవ వా కాల్యాదిశబ్దైకదేశః, కకారాత్తు ప్రభఞ్జనః" ఇత్యత్ర కామకలాశబ్దైకదేశవత్। న చ మన్వస్రే చక్రసఙ్కేతే టకారాదయ ఉక్తాః। పూజాసఙ్కేతే త్వప్రభృత్యాహారీ(ర)గాశ్చతుర్దశ వర్ణా ఉక్తా ఇతి పరస్పరవిరోధః కథం న పరిహృత ఇతి వాచ్యమ్, తత్ర పరిహారస్యాసమ్భవేన వికల్పస్యైవ న్యాయ్యత్వాత్, సమ్భవత్యవిరోధేఽష్టదోషదుష్టవికల్పస్యాయుక్తత్వాత్। స్వం నిజం రూపం బ్రహ్మ తస్యావేశోఽనావృతత్వేన భానమ్। భూతోఽహమిత్యాకారకభాన ఏవ భూతావేశ ఇతి వ్యవహారదర్శ(?)కరమ్। అత ఏవ సర్వరక్షాకరణనామకం చక్రమ్, సర్వాత్మత్వవిషయకావరణభఙ్గస్యైవ రక్షాపదార్థత్వాత్। హస్తయోః పుస్తకమక్షమాలా చ యాసాం తా ఇతి తు సర్వజ్ఞాదీనాం ధ్యానముక్తమ్। సప్తమీవిశేషణే బహువ్రీహావితి హస్తపదస్య పూర్వనిపాతః। త్రిపురమాలినీపదే మల మల్ల ధారణ ఇతి ధాతుతో నిష్పన్నోఽపి మాలినీశబ్దో పోషణార్థకః, ధాతూనామనేకార్థత్వాదిత్యాశయేన నిర్వక్తి—మాత్రితి। త్రిపురాపదే దీర్ఘస్తు ఛన్దోవ్యాకరణయోర్విరోధే ఛన్దో బలీయ ఇతి పరిభాషానుసారాత్। విద్యాప్తి(త్మి)కామాః(యాః)

శక్తేః పఞ్చదశ్యా విశేషేణ శుద్ధిస్తదీయ(?)వత్ఫలదానసామర్థ్యాధానమ్। తదాత్మికా ప్రాకామ్యసిద్ధిః। ప్రాకామ్యపదఞ్చ వ్యాఖ్యాతం వృద్ధైః—

ద్రవః సంఘాతకఠినః స్థూలః సూక్ష్మో లఘుర్గురుః।

వ్యక్తోఽవ్యక్తతరశ్చాపి ప్రాకామ్యం తే విభూతిషు॥ఇతి॥

చకారాన్మహాఙ్కుశాముద్రాం చ పూజయేత్॥౧౫౬-౧౫౯॥

నిరుద్ధవాయుసఙ్ఘట్టస్ఫుటితగ్రన్థిమూలతః॥౧౬౪॥

హృదయాన్తరసంవిత్తిశూన్యపుర్యష్టకాత్మనా।

బీజరూపస్వరకలాస్పృష్టవర్గానుసారతః॥౧౬౫॥

రహస్యయోగినీర్దేవీః సంసారదలనోజ్జ్వలే।

సర్వరోగహరే చక్రే సంస్థితా వీరవన్దితే॥౧౬౬॥

వశిన్యాద్యా రక్తవర్ణా వరదాభయముద్రితాః॥

పుస్తకం జపమాలాం చ దధానాః సిద్ధయోగినీః॥౧౬౭॥

శుద్ధవిద్యావిశుద్ధిం చ భుక్తిసిద్ధిం మహేశ్వరి।

ఈశ్వరీం త్రిపురాం సిద్ధాం పూజయేద్ బిన్దుతర్పణైః॥౧౬౮॥

(దీం) సప్తమచక్రే పూజాం సవాసనామాహ—నిరుద్ధేతి। నిరుద్ధయోః పరిహృతస్వైరాచారయోర్వాయ్వోః ప్రాణాపానయోః సఙ్ఘట్టాత్।

గుదమాకుఞ్చ్య బహుశః ప్రాణాపానౌ నిరుధ్య చ।

సంయోజ్యతే—

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా సంయోగాత్ స్ఫుటితో గ్రన్థిః సుషుమ్నాన్తర్గతమూలాధారకమలపర్యన్తం వసన్ తాదృశం మూలం మూలాధారమ్। తతో హృదయాన్తరసంవిత్తిశూన్యపుర్యష్టకాత్మనా “ధ్యాయన్ భుజగాకృతిం హుఙ్కారవిహ్వలజ్యోతిః పవనక్షేపమనోభిర్గమయేదూర్ధ్వమ్" ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా మూలాదుత్థితాయాః కుణ్డలినీరూపాయాః।

తతో హృదయపద్మాన్తః స్ఫురన్తీం సాంవిదీం కలామ్।

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా హృదయాన్తరే స్ఫురన్త్యాః సంవిత్తేశ్చిదాత్మనః।

చితిశ్చిత్తం చ చైతన్యం చేతనాద్వయకర్మ చ।

జీవః కలా చ దేవేశి సూక్ష్మపుర్యష్టకం మతమ్॥

ఇతి స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహోక్తరీత్యా సూక్ష్మపుర్యష్టకానాం సూక్ష్మతయా దుర్లక్ష్యత్వాచ్ఛూన్యమితి చ।

"హృత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థమ్” ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా పురం శరీరం చిదష్టకరూపం సూక్ష్మశరీరం శూన్యపుర్యష్టకం తదాత్మనా తద్రూపేణ సంస్థితా ఇత్యనుషఙ్గః।

ద్విధేయం మాతృకా దేవీ బీజయోన్యాత్మనా స్థితా।

ఇతి పరాపఞ్చాశికోక్తరీత్యా [బీజరూపాః స్వరా అకారాదివిసర్గాన్తాః కలాః షోడశ], తాభిః స్పృష్టా అవర్ణేనం సంయుతా వర్గాః కచటతపయశాః, తేషామ్। అనుస్వారః,

అవర్గః ప్రథమో దేవి! వశినీ తత్ర సంస్థితా।

ఇత్యాదిచతుఃశతీశాస్త్రోక్తత్వాత్। 'ఉద్ధరేత్ ప్రథమం రేఫమ్' ఇత్యాదిచతుఃశతీశాస్త్రోద్ధృతాః। స్వస్వబీజానుసారతః క్రమాత్ స్వస్వవర్గాన్తే స్వస్వబీజముచ్చార్య పూజయేదిత్యర్థః। నను చతుర్దశకోణాది 'పూర్వచక్రేషు దేవతానాం భూతలిపిమాతృకా 'వర్ణస్వరనవకహాదిపఞ్చకటతకచవర్గమయత్వముక్తమ్, అష్టకోణాది దేవతానాం కిమితి [శిష్టపవర్గశషసమయత్వోక్తమితి చేత్, సత్యమ్, అష్టకోణదేవతాబీజమనుక్తమప్యవగన్తవ్యమ్।

"బీజరూపస్వరకలాస్పృష్టవర్గానుసారతః।"

ఇతి తు వశిన్యాదిదేవతాపూజామన్త్రకథనమ్। రహస్యయోగిన్యః సూక్ష్మమన్త్రరహస్యం పుర్యష్టకం తేన సహ యోగః సమ్బన్ధః కార్యకారణలక్షణో యాసాం తా వశిన్యాద్యా యోగిన్యః, [సూక్ష్మతయా దుర్లక్ష్యపుర్యష్టకమయత్వాద్ గోపనీయాః। సంసారదలనోజ్జ్వలే అనిత్యాశుచిక్లేశరూపభేదః సంసారస్తస్య దలనే హరణే ఉజ్జ్వలే పరప్రకాశతావన్మాత్రే। అత ఏవ సర్వరోగహరే చక్రే సర్వ] ఏవానిత్యాశుచిక్లేశరూపసంసారో రోగస్తస్య హరణే ప్రభావశాలిని సప్తమచక్రే సంస్థితా వశిన్యాద్యాః।

"అవర్గః ప్రథమో దేవి ! వశినీ తత్ర సంస్థితా"

ఇతి చతుఃశతీశాస్త్రోక్తాః పూజయేదిత్యనుషఙ్గః।

తాసాం ధ్యానమాహ—రక్తవర్ణా ఇతి। సిద్ధః పరమ శివస్తేన సంయోగః సమ్బన్ధః పుర్యష్టకాత్మకతయా తస్య జీవత్వాపాదనలక్షణస్తద్వతీః। శిష్టం స్పష్టమ్॥౧౫౧–౧౫౭॥

శుద్ధవిద్యేతి।

"అహన్తేదన్తయోరైక్యమితి విద్యా నిగద్యతే"

ఇతి పరాపఞ్చాశికోక్తరీత్యా శివాద్వైతప్రథాలక్షణాయాః శుద్ధవిద్యాయా విశుద్ధిః। "జ్ఞానేన జ్ఞేయమాలోక్య పశ్చాజ్జ్ఞానం పరిత్యజేత్" ఇతి ప్రతిపాదితరీత్యా జ్ఞాతృజ్ఞానజ్ఞేయ విభాగశూన్యనిర్వికల్పబోధలక్షణపరమ శివసమావేశస్తద్రూపిణీ, అత ఏవ భుక్తిసిద్ధిమ్।

" విశ్వం శివాదిభూమ్యన్తం చమత్కారరసాశ్రయమ్"

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా మహాభుక్తిర్విశ్వవిషయిణీ స్వసాధకస్య సిద్ధ్యతి। తాం చక్రేశ్వరీం సప్తమచక్రేశ్వరీం త్రిపురాసిద్ధాం మాతృమానమేయరూపాణాం త్రిపురాణామ్ ఉత్తీర్ణ పరమశివలక్షణాం సిద్ధిం బిన్దుతర్పణైరనామాఙ్గుష్ఠయోగలక్షణ శివశక్తిమేలనముద్రయా ద్రవ్యబిన్దుతర్పణైః సాక్షతకుసుమైః పూజయేదితి॥౧౫౮॥

(సేం) సప్తమావరణవాసనామాహ—(నిరుద్ధేత్యాది)। ప్రాణాపానయోర్నిరోధేనాన్యతరస్మిన్నన్యతరస్య సంఘట్టః, "అపానే జుహ్వతి ప్రాణం ప్రాణేఽపానం తథా పరే" ఇతి గీతావచనే ప్రసిద్ధేః। తేన స్ఫురితౌ కార్యోన్ముఖతయయోచ్ఛూనౌ గ్రన్థీ ఊర్ధ్వాధఃస్థితగ్రన్థిద్వయం యస్య తాదృశాన్మూలాధారచక్రాదుత్పన్నా ఇతి శేషః। హృదయాన్తరే సంవిత్తిర్జ్ఞానం యస్య తత్। మనసైవ జ్ఞేయం న తు చక్షురాదిబాహ్యేన్ద్రియగమ్యమితి యావత్। అత ఏవ శూన్యమివ సూక్ష్మతమమిత్యర్థః। ఈదృశం పుర్యష్టకమ్—

కర్మేన్ద్రియాణి ఖలు పఞ్చ తథా పరాణి

బుద్ధీన్ద్రియాణి మన ఆది చతుష్టయం చ।

ప్రాణాదిపఞ్చకమథో వియదాదికఞ్చ

కామశ్చ కర్మ చ తమః పునరష్టమీయుః॥

ఇతి శ్లోకే పరిగణితస్థూలపుర్యష్టకసమానజాతీయమ్॥ తదాత్మనా స్వరూపేణోపలక్షితాః। బీజరూపా బిన్దువిశిష్టాః స్వరకలా అకారాదిస్వరషోడశకమ్। [తాభిః] స్పృష్టాశ్చ తే వర్గాశ్చ కచటతపయసాఖ్యాః। ఏవమష్టానాం సబిన్దుకానాం వర్గాణామనుసారతస్త(ద)నన్తరోచ్చారితాః। సూక్ష్మత్వాదేవ రహస్యయోగినీపదవాచ్యా వశిన్యాద్యాః సంసారాత్మకరోగహారకే చక్రే సంస్థితాః। ఈశ్వరీం రోగహరణసమర్థో చక్రేశ్వరీమ్। అహన్తేదన్తయోరైక్యబుద్ధిః శుద్ధవిద్యా, తస్యా అపి విశుద్ధిశ్చిన్మాత్రే విలాపనరూపా, యయా తాం భుక్తిసిద్ధిం చకారాత్ ఖేచరీముద్రాం చ పూజయేత్। వీరవన్దిత ఇతి సప్తమీ వా సమ్బుద్ధిర్వా। స్పష్టమన్యత్॥౧౬౦-౧౬౪॥

శక్తిత్రయాత్మికా దేవి చిద్ధామప్రసరాః పరాః।

సంవర్తాగ్నికలారూపాః పరమాతిరహస్యకాః॥౧౫౯॥

పూర్ణాపూర్ణస్వరూపాయాః సిద్ధేర్హేతుః సురేశ్వరి।

సర్వసిద్ధిమయాఖ్యే తు చక్రే త్వాయుధభూషితాః॥౧౬౦॥

స్థితాః కామేశ్వరీపూర్వాశ్చతస్రః పీఠదేవతాః।

ఆయుధాస్త్వతిరక్తాభాః స్వాయుధోజ్జ్వలమస్తకాః॥౧౬౧॥

వరదాభయహస్తాశ్చ పూజ్యా వ్రతఫలప్రదాః।

త్వదీయాశ్చ మదీయాశ్చ పుంస్త్రీవశ్యవిధాయినః॥౧౬౨॥

త్వగసృఙ్మాంసమేదోస్థి శుక్లానాం చ మహేశ్వరి।

ద్వితీయస్వరసంయుక్తా ఏతే బాణాస్త్వదీయకాః॥౧౬౩॥

వామాదీనాం పురాణాం తు జననీ త్రిపురామ్బికా।

పరస్వాతన్త్ర్యరూపత్వాదిచ్చాసిద్ధిర్మహేశ్వరి॥౧౬౪॥

ఏతాః సర్వోపచారేణ పూజయేత్తు వరాననే।

(దీం) అష్టమచక్రపూజాం సవాసనామాహ—శక్తిత్రయాత్మికా ఇతి। శక్తిత్రయాత్మికా ఇచ్చాజ్ఞానక్రియాత్మికాః। చిద్ధామప్రసరాః చిదః సంవిదః అమ్బికాఖ్యాయా ధామ్నాం కిరణానాం అంశానాం వామాజ్యేష్ఠారౌద్ర్యాత్మికానామ్ ఒడ్డీశషష్ఠీశ మిత్రేశాఖ్యానాం ప్రసరాః స్పన్దభూతాః, [సర్వావరణప్రధానభూతత్వాత్]। సంవర్తాగ్నికలారూపాః సంవర్తాగ్నిః విశ్వఘస్మరః పరమశివస్తస్య కలా హకారస్తద్రూపాస్తదాత్మికాః శాన్తాశక్త్యవయవభూతత్వాత్। పరమాతిరహస్యకాః పరమాః సర్వావరణదేవతాభ్యోఽతిరహస్యకా మనోబుద్ధ్యహఙ్కారరూపోపాధిత్రయ స్ఫురత్పరచిదాధారరూపత్వాదత్యన్తగోపనీయాః। పూర్ణాపూర్ణస్వరూపాయాః పూర్ణా పరశివసమావేశరూపత్వాత్, [పూర్ణస్వరూపా విశ్వవిషయత్వాత్తాదృశాయాః సిద్ధేరుభయాత్మికాయాః] సర్వస్య క్షిత్యాదిశివాన్తస్య పరశివవిశ్రాన్తిలక్షణాయాః సిద్ధేర్జీవన్ముక్తి హేతుతయా। సర్వసిద్ధిమయాఖ్యే నిరుక్తసర్వసిద్ధిమయ నామ్ని। ఆయుధభూషితాః కామేశ్వరీకామేశ్వరయోరాయుధైః।

శరచాపపాశాఙ్కుశైరష్టభిర్మిథునీకృతైః।

పశ్చిమోత్తరపౌరస్త్యదక్షిణాశాక్రమేణ తు॥

ఇత్యాదిచతుఃశతీశాస్త్రోక్తరీత్యాఽలఙ్కృతాశ్చ। ఆయుధానాం [కామేశ్వరకామేశ్వర్యోశ్చరణాన్తఃపాతిత్వం సిద్ధమ్]। చక్రేఽష్టమే స్థితాః కామేశ్వరీపూర్వాః 'కామేశ్వరీమగ్రకోణే' ఇతి చతుఃశతీశాస్త్రోక్తరీత్యా చతస్రః పీఠదేవతాః పీఠాని 'కాపూజాఓ ఇతి క్రమాత్' ఇతి పూర్వోక్తాని మనోబుద్ధ్యహఙ్కారచిత్తలక్షణాని తేషు సఙ్క్రాన్తా దేవతాః పరప్రకాశావయవభూతనామాజ్యేష్ఠారౌద్ర్యమ్బికామయమిత్రేశ షష్ఠీశ ఓడ్డీశచర్యానాథశివాఙ్కస్థాస్తద్విమర్శశక్త్యంశభూతేచ్ఛాజ్ఞానక్రియాశాన్తామయకామేశ్వరీవజ్రేశ్వరీభగమాలినీ శ్రీమహాత్రిపురసున్దర్యశ్చతస్ర ఇతి, నవమచక్రదేవతయా సహ సఙ్కలనాత్। అష్టమచక్రే తు తిస్ర ఏవ కామేశ్వర్యాద్యాః సాయుధాః।

ఆయుధదేవతానాం ధ్యానమాహ—ఆయుధా ఇతి। ఆయుధా ఆయుధదేవతాః, ఛాన్దసత్వాత్పుల్లిఙ్గ ప్రయోగః। స్వాయుధోజ్జ్వలమస్తకాః స్వాధిష్ఠితాఽఽయుధపరికలిత మస్తకాః

మహాపద్మవనాన్తస్థాం కారణానన్దవిగ్రహామ్।

మదఙ్కోపాశ్రయాం దేవీమిచ్ఛాకామఫలప్రదామ్॥

భవతీమ్—

ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా మహాపద్మవనాన్తస్థానాశ్రితేశ్వరస్య విశ్వగురోర్మమాఙ్కస్థాయా అనాశ్రితకలాయాస్తవ సమ్బన్ధినో బాణధనుఃపాశాఙ్కుశాః పుంవశ్యవిధాయినః, తాదృశస్య మమ సమ్బన్ధినో బాణధనుఃపాశాఙ్కుశాః స్త్రీవశ్యవిధాయిన ఇత్యర్థః। తదుక్తం చతుఃశతీశాస్త్రే—

మాదనైర్మదనో భూత్వా పాశాఙ్కుశధనుఃశరైః।

క్షోభయేత్ స్వర్గభూలోకపాతాలతలయోషితః॥

తథైవ శాక్తైర్దేవేశి ! త్రిపురీకృతవిగ్రహః।

క్షోభయేద్ దేవగన్ధర్వసిద్ధవిద్యాధరానపి॥ఇతి।

స్పష్టమ్॥౧౫౪-౧౬౨॥

చతుఃశతీశాస్త్రేఽనుద్ధృతత్వాచ్ఛక్తిబాణాత్మబీజాన్యుద్ధరతి—త్వగసృగితి। శ్రీకణ్ఠాదిన్యాసపరిపాట్యా త్వగాదీనాం పఞ్చానాం ధాతూనాం యే వర్ణాః పఞ్చ, ఏతే ద్వితీయస్వరసంయుక్తాః బాణాః। ఆకారో ద్వితీయః స్వరః, సామర్థ్యాద్ బిన్దురపి లభ్యతే। త్వదీయకాః [బాణాస్త్వత్సమ్బన్ధివాణబీజాని]। తత్ర యకారస్త్వగాత్మకః, రేఫోఽసృగాత్మకః, లకారో మాంసాత్మకః, వకారో మేదస్వరూపః [అస్థిశబ్దోపరిస్థితేన శుక్లాత్మకేన స్వకారేణాన్వేతి]। చతుఃశత్యామప్యనుద్ధృతానాం కామేశ్వరబాణబీజానామ్।

ఆదౌ పాదావరేణ్యాఖ్యం సంయుజేన్నలరక్రయే।

ఇతి స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహోద్ధృతత్వాదాగమాన్తరేషు ప్రసిద్ధత్వాన్నాత్రోద్ధారః క్రియతే॥౧౬౩॥

వామాదీనామితి। వామాదీనాం వామాజ్యేష్ఠారౌద్ర్యాఖ్యానాం మిత్రేశాదిరూపాణామిచ్ఛాజ్ఞానక్రియాత్మకవిమర్శశక్త్యంశకామేశ్వర్యాద్యధిష్ఠితత్వాత్ పురశబ్దవాచ్యత్వమ్, తేషాం త్రిపురాణాం జననీ సమష్టిరూపత్వాదమ్బికాశక్తిరేవ త్రిపురామ్బికా నిరుక్తా చక్రేశ్వరీతి శేషః।

స్వేచ్ఛయైవ జగత్సర్వం నిగిరత్యుద్గిరత్యపి।

ఇత్యాజ్ఞావతారోక్తరీత్యా పరశివస్య విశ్వసర్జనసంహారలక్షణస్వాతన్త్ర్యలక్షణేచ్ఛా సిద్ధిరేతచ్చక్రార్చకస్య సిద్ధ్యతి। అతః సేయమిచ్ఛాసిద్ధిః అస్మిన్ చక్రే స్థితేత్యర్థః। ఏతా ఆయుధదేవతాః కామేశ్వర్యాద్యాశ్చక్రేశ్వరీసిద్ధియుతాః సర్వోపచారైర్గన్ధాదిభిరుపచారైః పూజయేత్॥

(సేం) అష్టమావరణవాసనామాహ—శక్తీత్యాది। త్రికోణవాసనావసరే తిస్రస్తిస్రః శక్తయో యా వర్ణితాస్తదాత్మికాః కామేశ్వర్యాదయస్తిస్రో దేవతాశ్చైతన్యమరీచిప్రసరరూపత్వాదేవ పరమా ఉత్కృష్టాశ్చ తా అతిరహస్యరూపాశ్చ, సంవర్తః ప్రలయః కల్పస్తత్కాలికాగ్నిజ్వాలాతుల్యా ధ్యాతవ్యాః। పూర్ణపూర్ణేతి వీప్సయాత్యన్తపూర్ణతోచ్యతే। తాదృశీ సిద్ధిర్జీవన్ముక్తిస్తాం ప్రతి తిస్రః సముదితా హేతుః। అత ఏవ తదాధారచక్రస్య సర్వసిద్ధిప్రదసంజ్ఞా। ఆయుధానాం

పార్థక్యేనావరణాన్తరత్వశఙ్కామపాకుర్వన్నాహ—ఆయుధేతి। పీఠేతి। కామరూపపూర్ణగిరిజాలన్ధరపీఠాధిష్ఠాత్ర్య ఇత్యర్థః। "అష్టాచక్రా నవద్వారా" ఇతి శ్రుతౌ బిన్దుచక్రస్య త్రికోణచక్రఏవాన్తర్భావమభిప్రేత్య చక్రాష్టకత్వకథనమితి ధ్వననాయ ప్రధానదేవతయా సహ చతస్ర ఇత్యుక్తమ్। తిస్ర ఇత్యేవ తు తదర్థ ఇతి తు ప్రాఞ్చః। ఆయుధా అపీత్యత్ర వా చతస్ర ఇత్యస్యాన్వయః। ఆయుధశక్తయశ్చతస్రోఽపి స్వస్వాయుధం హస్తాభ్యాం శిరసి ధృత్వా స్థితాః। ఆయుధశబ్దాదాచారార్థే "క్విబన్తాదప్రత్యయాత్" ఇతి సూత్రేణాకారః ప్రత్యయస్తతష్టాప్। పుంలిఙ్గశ్చాన్దసోఽయం శబ్ద ఇతి తు ప్రాఞ్చః। వస్తుతస్తు అష్టమావరణేఽపి ఓడ్యానపీఠాధిష్ఠాత్రీ ప్రధానదేవతాపి పూజనీయేతి ద్యోతనాయ చతస్రః పీఠదేవతా ఇత్యుక్తమ్। తథా చ కల్పసూత్రమ్—"త్రికోణే వాక్కామశక్తిసమస్తపూర్వాః కామేశ్వరీవజ్రేశ్వరీభగమాలినీమహాదేవ్యో బిన్దౌ చతుర్థీ తిసృణామాసామభేదాయ మూలదేవ్యాః పూజా కామేశ్వర్యాదిచతుర్థీ నిత్యానాం షోడశీ యోగినీచక్రదేవీనాం నవమీ బిన్దుచక్రస్థా చేత్యేకైవ, న తత్ర మన్త్రదేవతాభేదః కార్యస్తన్మహాదేవ్యా ఏవ చతుర్షు స్థానేషు విశేషార్చనమావర్తతే" ఇతి। త్వదీయాః పుంవశ్యం మదీయాః స్త్రీవశ్యం విదధతే। స్త్రీశబ్దస్య పూర్వమప్రయోగాదేవ న సమాసాన్తప్రత్యయః। దేవీబాణబీజాన్యుద్ధరతి—త్వగితి। త్వగ్ యకారః, యకారాధికారే "త్వగ్వ్యాలీ వ్యాపకో వాయుః" ఇతి కోశాత్। అసృగ్ రేఫః, "రో రక్తః క్రోధనో రేఫః" ఇతి కోశాత్। మాంసం లకారః, తదధికారే "పినాకీ మాంససంజ్ఞకః' ఇతి కోశాత్। మేదో వకారః, "వో మేదో వరుణః సూక్ష్మః" ఇతి కోశాత్। అస్థిమజ్జార్ణవో(యో)రన్తశ్చరమః శుక్రవర్ణః సకారః పఞ్చమ ఇత్యర్థః, శషసాధికారేషు సౌఖ్యనామా కుమారోఽస్థి, సుశ్రీరూష్మా వృషో మజ్జా, దక్షపాదో భృగుః శుక్రమితి కోశేభ్యః। ద్వితీయస్వరస్త్రిపురాచక్రేశ్వరీమన్త్రే ద్వితీయో వర్ణః। మాతృకాక్రమే చేద్ బిన్దుసంయుక్తా ఇతి శేషః। ఆయుధాన్తరబీజోద్ధారస్తు చతుర్థపటల ఏవ కృతః। వామాజ్యేష్ఠారౌద్ర్య ఏవ పురత్రయం తదమ్బికా చక్రేశ్వరీ। అత్యన్తం స్వాతన్త్ర్యమేవేచ్ఛాసిద్ధిః। తుశబ్దాద్ బీజముద్రాపి॥౧౬౫-౧౭౦॥

సర్వానన్దమయే దేవి పరబ్రహ్మాత్మకే పరే॥౧౬౫॥

చక్రే సంవిత్తిరూపా చ మహాత్రిపురసున్దరీ।

స్వైరాచారేణ సమ్పూజ్యా త్వహన్తేదన్తయోః సమా॥౧౬౬॥

మహాకామకలారూపా పీఠవిద్యాదిసిద్ధిదా।

మహాముద్రామయీ దేవీ పూజ్యా పఞ్చదశాత్మికా॥౧౬౭॥

తత్తత్తిథిమయీ నిత్యా నవమీ భైరవీ పరా।

ప్రతిచక్రం సముద్రాస్తు చక్రసఙ్కేత చోదితాః॥౧౬౮॥

(దీం) నవమచక్రే పూజాం సవాసనామాహ—సర్వానన్దమయే ఇతి। "ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్" ఇతి, "ఏతస్యైవానన్దస్యాఽన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా సర్వానన్దసమష్టిభూతపరమానన్దమయత్వాత్ పరబ్రహ్మాత్మకే। అత ఏవ పరే విశ్వోత్తీర్ణే పరమశివస్పన్దమయత్వాచ్చక్రే నవమే సంవిత్తిరూపా।

స్వసంవిత్త్రిపురా దేవీ లౌహిత్యం తద్విమర్శనమ్।

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా వేదకవేద్యయోరహన్తేదన్తయోః సమామధ్యస్థా సంవిత్తిర్మహాత్రిపురసున్దరీ పూర్వోక్త నిర్వచనా। మహాకామకలారూపా ప్రకాశవిమర్శసామరస్యమహాబిన్దుత్రయహార్ధకలా మహాకామకలా తద్రూపా। "బిన్దుం సఙ్కల్ప్య వక్త్రే చ" ఇత్యాదిచతుఃశతీశాస్త్రోక్తరీత్యా నిజేచ్ఛారూపైరిన్ద్రియప్రీణనైర్ద్రవ్యైః పరిస్ఫురత్పరమానుసన్ధానలక్షణేన స్వైరాచారేణ సంవిద్దేవతా భావనీయేత్యర్థః।

ప్రాప్తిసిద్ధిమాహ—పీఠవిద్యేతి। "కాపూజాఓ ఇతి క్రమాత్" ఇతి పూర్వోక్తాః పీఠాశ్చత్వారః। విద్యావాగ్భవకామరాజశక్తి తురీయబీజాత్మికాః। ఆదిశబ్దాద్దేవతాః కామేశ్వర్యాద్యాశ్చతస్రః తేషాం తురీయాతీతపదపరశివవిశ్రాన్తిలక్షణాం సిద్ధిం దదాతీతి ప్రాపయతీతి ప్రాప్తిసిద్ధిః। మహాముద్రామయీ మహాముద్రా సర్వవిద్యాసమష్టిభూతత్వాద్యోనిముద్రా తన్మయీ పూజ్యేత్యర్థః। పఞ్చదశాత్మికా పఞ్చదశాక్షర్యా విద్యాయా వాచ్యభూతా పఞ్చదశభూతగుణాత్మికా॥౧౬౪-౧౬౭॥

తత్తత్తిథిమయీతి। తత్తత్తిథిమయీ ప్రతిపదాదిపఞ్చదశతిథిరూపా। నిత్యా నిజసుఖమయనిత్యనిరుపమాకారా। 'నవమీ భైరవీ పరా మూలవిద్యా తథా ఖ్యాతా" ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా మూలవిద్యా రూపనవమచక్రేశ్వరీ విద్యా షోడశకలాత్మికా మూలదేవీ నవమచక్రేశ్వరీ పూజ్యేత్యర్థః।

ప్రతిచక్రమితి। ప్రతిచక్రం త్రైలోక్యమోహనాదిష్వేకస్మిన్ చక్రే। చక్రసఙ్కేతే చోదితా యోనిముద్రాస్తత్తచ్చక్రేషు పూజ్యా ఇతి యోజ్యమ్॥౧౬౮॥

(సేం) నవమావరణవాసనామాహ—(సర్వేత్యాది)। సర్వానన్దమయనామకం బిన్దుచక్రం పరబ్రహ్మరూపమేవ। తత్ర సా పరాపరరహస్యయోగిన్యపి సంవిత్తిరూపైవ పరన్తు న వృత్త్యాత్మకజ్ఞానరూపా, కిన్తు సర్వవృత్తిష్వనుగతా వృత్తేర్వృత్తిప్రాగభావస్య వృత్తిధ్వంసస్య చ సాక్షిణీ వృత్త్యోః సన్ధౌ చానుభూయమానేతి ధ్వనయన్నాహ అహన్తేతి। వేదకవిషయిణీ వృత్తిరహన్తా। వేద్యవిషయిణీ త్విదన్తా,

యజ్జ్ఞానమహమో జ్ఞానం యజ్జ్ఞానమిదమస్తథా।

తయోరపి చ యజ్జ్ఞానం [తజ్జ్ఞానం] విద్ధి మే వపుః॥

ఇతి పరశివోక్తేః। స్వైరాచారేణ కర్మకాణ్డోక్తనిర్బన్ధనిర్ముక్తేనాచారేణ, పరశివనిష్ఠమహాస్వాతన్త్ర్యానుభవేన చేత్యర్థః, "అగణనం కస్యాపి" ఇతి కల్పసూత్రాత్। మహాకామకలారూపత్వం తు ప్రాగుక్తమ్। పీఠవిద్యాదిసిద్ధిః ప్రాప్తిసిద్ధిః, కామరూపాదిపీఠాధిపత్యవాగ్భవాదివిద్యాదిర(ధిప)త్యకామేశ్వర్యాదిదేవతాత్మకత్వప్రాప్తిరూపత్వాత్। మహాముద్రా యోనిముద్రా। కులార్ణవే పరాప్రాసాదప్రకరణస్థే "వనమాలాం నభోముద్రాం మహాముద్రామనుక్రమాత్" ఇతి వచనే మహాముద్రాపదస్యాన్తఃప్రవేశితాఙ్గుష్ఠసంహతా– ఞ్జలిపరత్వేన సాంప్రదాయికైర్వ్యాఖ్యానేఽప్యత్ర ప్రాచీనైర్యోనిముద్రాపరత్వేన వ్యాఖ్యానాత్। పఞ్చదశాత్మికా అక్షరపఞ్చదశాత్మికా కామేశ్వర్యాదితిథినిత్యారూపా వా। జాయతే వర్ధత ఇత్యాదికాగామిదశాపఞ్చకరూపా వా। అస్తీతి దశాయాః స్వాభావికత్వాదనుక్తిః। తత్తత్తిథిమయీ ప్రతిపదాదితిథిస్వరూపా। నిత్యా సాదనామకకలారూపా। అనవమీతి ఛేదేన సర్వోత్తమా। నవమీతి ఛేదేన నవచక్రేశ్వరీణాం మధ్యే చరమా। భైరవీ సర్వేషామపి భయఙ్కరీ, "భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే" ఇత్యాదిశ్రుతేః। పరాపశ్యన్త్యాదిత్రయాతీతా। పూజ్యేత్యన్వయః। నవసు చక్రేషు పూజనీయత్వేనోక్తానాం ముద్రాదేవీనాం వాసనాస్తు చక్రసఙ్కేత ఏవ కథితా ఇత్యర్థః॥౧౭౧–౧౭౪॥

నిత్యక్లిన్నాదికాశ్చైవ కామ్యకర్మానుసారతః।

చతురస్రాన్తరాలే వా త్రికోణే వా యజేత్ సుధీః॥౧౭౬॥

(దీం) నిత్యక్లిన్నేతి। కామేశ్వరీభగమాలిన్యోరావరణాన్తఃపాతిత్వాత్తయోర్మధ్యే త్రికోణాగ్రవామకోణయోః స్థితిరుక్తా। శిష్టాః—

నిత్యక్లిన్నా తథా నిత్యా భేరుణ్డా వహ్నివాసినీ।
మహావిద్యేశ్వరీ దూతీ త్వరితా కులసున్దరీ॥
నిత్యా నీలపతాకా చ విజయా సర్వమఙ్గలా।
జ్వాలామాలినీ చిత్రా చ—

ఇతి చతుఃశతీశాస్త్రోక్తాస్త్రయోదశ నిత్యాస్త్రికోణే వా శ్రీచక్రమధ్యత్రికోణే వా చతురస్రాన్తరాలే వా షోడశదలచతురస్రాన్తరాలే వా। కామ్యకర్మానుసారతా వశ్యాదికామ్యకర్మానురూపవర్ణధ్యానపుష్పాదిభిః। సుధీస్తత్తత్కామ్యకర్మ విధానవిపయజ్ఞో యజేత్॥౧౬౯॥

(సేం) (నిత్యేత్యాది)। నిత్యాక్లిన్నా తృతీయా తిథినిత్యా। ఆదినా భేరుణ్డాదిపరిగ్రహః। చకారాత్ కామేశ్వరీభగమాలినీవజ్రేశ్వరీణామ్, తాసామేవ త్రికోణే పూజాప్రకరణే నిర్దిష్టత్వాత్। తతశ్చ యా తిథినిత్యాపూజా పూర్వముక్తా తస్యా యథా ప్రధానదేవతాయాః ప్రాథమికపూజోత్తరమవసరస్తథా ద్వితీయవారపూజోత్తరం కాలోఽపి వైకల్పిక ఇతి ద్యోతనాయేహ పునస్తత్కీర్తనమ్। కరశుద్ధిం పునశ్చైవేత్యాదావివ పునరాదిశబ్దాభావాత్తు న ద్విః పూజనం నిత్యానాం తత్తద్విఃపాఠస్య క్రమద్వైవిధ్యార్థకత్వేనోపక్షీణత్వాద్ అనన్యపరపునఃశ్రవణరూపాభ్యాసస్యాభావాన్న కర్మభేదః। ప్రాఞ్చస్తు— కామేశ్వరీభగమాలిన్యోః పూర్వం పూజితత్వాదవశిష్టానాం త్రయోదశనిత్యానామేవేదం పార్ద-

క్యేన పూజాన్తరమిత్యాహుః। తత్ర, వజ్రేశ్వర్యా అపి పూజితత్వేన ద్వాదశానమేవ పూజాపత్తేః, కామేశ్వర్యాదిత్రయస్య నామైక్యేఽపి మన్త్రభేదేన దేవతాభేదస్యావశ్యమ్భావాచ్చ। తృతీయచక్రేశ్వర్యాస్త్రిపురసున్దరీనామధేయకత్వేఽపి మన్త్రవైలక్షణ్యేన మూలదేవతాయా భేదస్యైవ సిద్ధాన్తసిద్ధత్వాత్। అత ఏవ కల్పసూత్రే—"తన్మహాదేవ్యా ఏవ చతుర్షు స్థానేషు విశేషార్చనమావర్తతే" ఇత్యుక్తం న పఞ్చస్వితి। న చ తిథినిత్యాత్మకకామేశ్వర్యాదీనాతన్త్రభేదేన మన్త్రభేదదర్శనేఽపి కథం న భేద ఇతి వాచ్యమ్, అవైకల్పికమన్త్రభేదస్యైవ దేవతాభేదవ్యాప్యత్వాత్, తయోర్మన్త్రయోః శాఖాన్తరన్యాయేన వికల్పితత్వాత్। ఏతేన కామేశ్వర్యాదిత్రయస్య తిథినిత్యాతో ధ్యానభేదోఽపి సఙ్గచ్ఛతే। కామ్యకర్మానుసారత ఇతి తు పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతమ్। ప్రాఞ్చస్తు—తత్రత్యం కామ్యకర్మపదం నిత్యకర్మపరత్వేన వ్యాచక్షాణా ఇహత్యం తు వశ్యాదికామనానురూపవర్ణధ్యానపుష్పాదిభిరితి వ్యాచక్షతే। తత్ర వైషమ్యం త ఏవ జానతే। చతురస్రాన్తరాలే చతురస్రరేఖాద్వయమధ్యవీథ్యామ్ "సాణిమాద్యష్టకం సమాత్రష్టకం భవతి" ఇతి శ్రుతౌ ప్రథమపటలే పూజాప్రకరణే చరమపటలే వాసనాప్రకరణే చ రేఖాద్వయపక్షస్యైవాశ్రితత్వేన వీథ్యన్తరాభావేన వినిగమనావిరహస్యానాశఙ్క్యత్వాత్, ఏకరేఖాపక్షరేఖాత్రయపక్షయోరప్యేకత్ర క్లృప్తన్యాయేనైకపురోడాశాయాం బహుపురోడాశాయామివ చాన్తరాలనిర్ణయస్య సమ్భవాత్। భూగృహషోడశారయోర్మధ్యపరత్వేనాన్తరాలపదం ప్రాఞ్చో వ్యాఖ్యన్। తన్మన్దమ్, షోడశారస్యానుపాతత్వాత్। వస్తుతస్తు—చక్రలేఖనార్థపరిగృహీతత్రిహస్తభూమౌ బిన్దుప్రభృతివృత్తత్రయాన్తలేఖనోత్తరమభితః కిఞ్చిదూనాధికైకాదశాఙ్గులాత్మకో భూభాగోఽవశిష్యతే। తస్మిన్నేకరేఖాత్మకభూపురపక్షే సా రేఖా పరిగృహీతభూమేరన్తభాగే లేఖ్యా, అన్యథా తావతః పరిగ్రహస్య వైయర్థ్యాపత్తేః। తతశ్చానేకరేఖాపక్షే రేఖే తత్తదన్తరేవ లేఖ్యే సంపద్యేతే న బహిః। అత ఏవ పర్యన్తరేఖాదిక్రమేణైవ ప్రథమద్వితీయాదివ్యవహారశ్చక్రన్యాసే సఙ్గచ్ఛతే। తథా చ ప్రకృతేఽన్తరాలపదేన ప్రథమోపస్థితత్వాదాద్యరేఖాన్తర్భాగే పరామృష్టే సత్యేకరేఖాత్మకభూగృహాభిప్రాయేణ ప్రాచాం వ్యాఖ్యాపి సాధ్వ్యేవేతి ధ్యేయమ్॥౧౭౫॥

అలినా పిశితైర్గన్ధైర్ధూపైరారాధ్య దేవతాః।

చక్రపూజాం విధాయేత్థం కులదీపం నివేదయేత్॥౧౭౦॥

అన్తర్బహిర్భాసమానం స్వప్రకాశోజ్జ్వలం ప్రియే।

పుష్పాఞ్జలిం తతః కృత్వా జపం కుర్యాత్ సమాహితః॥౧౭౧॥

(దీం) చక్రపూజాముపసంహరన్ కులదీపనివేదనమాహ—అలినేతి। అలినా హేతునా। పిశితైర్మాంసైః। గన్ధధూపశబ్దాః స్పష్టార్థాః। దేవతాః త్రైలోక్యమోహనాదిబైన్దవాన్తనవచక్రగతాః। అలిపిశినగన్ధధూపదీపైరారాధ్య పూర్వోక్తరీత్యా చక్రపూజాం విధాయ కులదీపం కులం షట్త్రింశత్తత్త్వసముదాయరూపం శరీరం తత్ర భవ దీపమ్।

తతో హృదయపద్మాన్తః స్ఫురన్తీం సాంవిదీం కలామ్।

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా హృదయాన్తర్భాసమానం సంవిత్కలారూపం దీపమ్। ఇన్ద్రియద్వారా బహిరర్థేషు తద్రూపేణ భాసమానమ్। అత ఏవ స్వప్రకాశోజ్జ్వలం తత్ర ప్రమాణనిరపేక్షప్రతీతికం నిర్వాణరహితం తత్కులదీపం నివేదయేత్। పునః ప్రత్యఙ్ముఖతయా తేనైవ ద్వారేణ అన్తః స్వసంవిద్విశ్రాన్తిస్తన్నివేదనం నామ।

సయమ్యేన్ద్రియసఞ్చారం ప్రోచ్చరేన్నాదమాన్తరమ్।

ఏష ఏవ జపః ప్రోక్తో న తు బాహ్యజపో జపః॥

ఇతి ప్రామాణికవచనోక్తరీత్యా సమాహితో నియతేన్ద్రియో నాదరూపమన్త్రోచ్చారణలక్షణం జపం కుర్యాత్। శిష్టం స్పష్టమ్॥౧౨౦-౧౨౧॥

(సేం) (స్థైపితైరిత్యాది)। షట్సప్తతితమశ్లోకస్య ప్రథమశ్చరణో వ్యాకులాక్షరః। తత్రాలిః ప్రథమః। స్పష్టమన్యత్। శుద్ధ్యా హేతుం గృహీత్వా ప్రథమపటలేఽస్మదుక్తరీత్యా తర్పయేదిత్యర్థః। అ[త్ర] గన్ధపదస్య బహువచనాన్తత్వాద్ ద్రవ్యవిశేషపరతా। స చోపచారే కరణత్వాత్తృతీయాన్తత్వేన నిర్దిష్టః। తే[న] చ తత్కరణోపచారస్యైవ నిరూఢలక్షణయోపస్థిత్యా తదాద్యుత్కర్షవిధిః। న చైవం సతి నైవేద్యాదిభిరర్చయేదిత్యావరణప్రాక్కాలికవిధీర్నై (ధౌ నై) వేద్యాన్తపదస్య వైయర్థ్యాపత్తిః। తాలవృత్తాన్తే (?) రిత్యేవ వక్తుముచితత్వాదితి వాచ్యమ్, వైయర్థ్యాపత్త్యైవ గన్ధాద్యుపచారాణామావరణార్చనాత్ పూర్వపరభేదేన ద్విఃసమర్పణస్య కల్పనాత్। అత ఏవ జ్ఞానార్ణవ ఆవరణేభ్యః పూర్వం స్మర్యతే—"ఉపచారైః షోడశభిః సంపూజ్య పరదేవతామ్" ఇతి। ఆవరణానన్తరమపి పునః స్మర్యతే—" ఉపచారైః సమభ్యర్చ్య గన్ధపుష్పాక్షతాదిభిః"

ఇతి। ధూపైరితి తు పూర్వవదేవ ధూపాద్యుపచారాణాం సముచ్చితోత్కర్షబోధనార్థమ్। తేనావరణోత్తరం గన్ధాదికాన్ వా పునః సమర్పయేద్ ధూపాదికానేవ వేత్యర్థః। తథా చావరణాన్తే కల్పసూత్రమ్—"పూర్వవద్ ధూపదీపముద్రాతర్పణనైవేద్యాది దత్త్వా" ఇతి। అత్రాదిపదేన తామ్బూలాదేశ్చతుఃషష్టిబహిర్భూతస్య పరిగ్రహః। చక్రపూజాపదవాచ్యమేతావదేవేతి ధ్వనయంస్తదుత్తరాఙ్గం విధత్తే—చక్రేతి। ప్రజ్వాలితకులద్రవ్యాత్మకో దీపః కులదీపః। కులద్రవ్యమాత్రకరణకత్వస్య సమాసావగతనైరపేక్షస్య రథన్తరసామంతి వేదే (?) ఉదకాశనా ఇతి లోకేఽపి క్లృప్తత్వాత్। తద్వాసనాం విధత్తే—అన్తర్బహిరితి। తథా చ మన్త్రలిఙ్గమ్—

అన్తస్తేజో బహిస్తేజ ఏక కృత్యామితప్రభో।

(?) త్రిధా దీపం నివేదయేత్॥ఇతి।

ఇత్థమితిపదేన చక్రపూజాప్రకరణసమాప్తిధ్వననాజ్జపస్య తత్ప్రకరణే పాఠాభావజ్ఞాపనేన పుష్పాఞ్జలిం తతః కృత్వేతి తు కేవలం కాలార్థ ఏవ సంయోగో నాఙ్గాఙ్గిభావ ఇతి ధ్వననద్వారా జపస్య ప్రాధాన్యమిత్యపి సూచితమ్। అత ఏవ జపేతికర్తవ్యతాసమాప్తౌ ఫలసంయోగోఽపి స్మర్యతే—

ఏవం చిన్తయమానస్య జపకాలే తు పార్వతి।

సిద్ధయః సకలాస్తూర్ణం సిధ్యన్తి త్వత్ప్రసాదతః॥ఇతి।

యత్తు తదనన్తరం పునరపి పూజాఙ్గానాం పరామర్శే న జపస్య (తత్) సన్దంశాన్తఃపాతేన తదఙ్గత్వమప్యస్తీతి ద్యోతనైకఫలకమ్। తేనార్చనాభావే స్వతన్త్రస్యాపి జపస్యార్చనకరణే తదఙ్గత్వమితి ఫలితోఽర్థః। తేన "బహిరన్తస్థముభయమవేష్టిసవవత్" ఇతి శాణ్డిల్యసూత్రోక్తన్యాయేన జపస్య ద్వివిధః ప్రయోగ ఇతి సిద్ధమ్॥౧౭౬-౧౭౭॥

కూటత్రయే మహాదేవి కుణ్డలీత్రితయేఽపి చ।

చక్రాణాం పూర్వపూర్వేషాం నాదరూపేణ యోజితామ్॥౧౭౨॥

తేషు ప్రాణాగ్నిమాయార్ఘకలాబిన్ద్వర్ధచన్ద్రికాః।

రోధినీనాదనాదాన్తాః శక్తివ్యాపికలాన్వితాః॥౧౭౩॥

సమనా చోన్మనా చేతి ద్వాదశాన్తే స్థితాః ప్రియే।

మూలకుణ్డలినీరూపే మధ్యమే చ తతః పునః॥౧౭౪॥

సృష్ట్యున్ముఖే చ విశ్వస్య స్థితిరూపే మహేశ్వరి।

కేవలం నాదరూపేణ ఉత్తరోత్తరయోజితమ్॥౧౭౫॥

శబలాకారకే దేవి తృతీయే ద్వాదశీ కలా।

(దీం) జపప్రకారమాహ—కూటత్రయే ఇతి। కూటత్రయే కూటానాం వాగ్భవకామరాజశక్తిబీజాఖ్యానాం త్రయే కుణ్డలీత్రితయేఽపి చ। కుణ్డలీనాం త్రితయమ్।

ఆధారం హృదయం బిన్దుస్థానం చ పరికీర్తితమ్।

ఇతి స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహోక్తేషు ఆధారహృదయభ్రూమధ్యేషు స్థితానాం బీజత్రయశిఖరచరవర్తి_కామకలాన్తర్గతసపరార్ధకలారూపాణాం వహ్నిసూర్యసోమకుణ్డలినీనాం త్రయే చక్రాణాం పూర్వపూర్వాణామ్ అకులే విషుసంజ్ఞే చ" ఇత్యత్రోక్తాఽకులాదిబిన్ద్వన్తస్థానేషు నవసు భావితానాం త్రైలోక్యమోహనాదినవచక్రాణామేకైకస్మిన్ బీజే కుణ్డలిన్యాం చ త్రింశత్స్త్రింశో విభజ్య యోజితానాం నాదరూపేణ యోజితం త్రైలోక్యమోహనాది చక్రత్రయమ్యాధారస్వవహ్నికుణ్డలీస్థితవాగ్భవశిఖరవర్తికామకలాన్తర్గతహార్ధకలారూపవహ్ని కుణ్డలిన్యుత్థానోదిత హృద్గతకామరాజబీజపర్యన్తవ్యాపినాదమయతాభావనం వాగ్భవబీజ జపః। సర్వసౌభాగ్యదాయకాదిచక్రస్య హృదయస్థసూర్యమణ్డలస్థితకామరాజశిఖరవర్తి_కామకలాన్తర్గతహార్ధకలారూపసూర్యకుణ్డలి న్యుత్థానోదితబిన్దుస్థానగతశక్తిబీజపర్యన్తవ్యాపినాదమయతాభావనం కామరాజజపః। సర్వరోగహరాదిచక్రత్రయస్య బిన్దుమణ్డాన్తర్గతశక్తిబీజశిఖరవర్తిహార్ధకలారూపకోపకుణ్డలిత్యుత్థానోదితబ్రహ్మరన్ధ్రాపరిమితశి

వతత్త్వాతీతసమనాసీమపర్యన్తవ్యాపినాదేన సహోన్మన్యాం లయభావనం శక్తిబీజ జప ఇత్యర్థః। తదుక్తమభియుక్తైః—

పిణ్డో వాచకవిస్తరస్య మహతః సంస్కారశేషస్థితి-

ర్నాదోఽసౌ తవ దేవి ! మూర్ధ్ని సమనాసామానముల్లఙ్ఘయన్।

ఘణ్టాక్వాణ ఇవ క్రమేణ విరమన్నన్త్యామణీయస్తమా-

మాజిఘ్నన్ పరచిద్ధశామనుపమాం మూర్తిం పురాణీముమే!॥

ఇత్యత్రైవోక్తమ్॥౯౭॥

నను-

దీపాకారోఽర్ధమాత్రశ్చ లలాటే వృత్తమిష్యతే।

ఇత్యాదిత్రిష్వపి బీజేపు ఉన్మనోపర్యన్తముచ్చారః కిమితి నోక్తః? ప్రాణాదీనామున్యన్తానాం ద్వాదశాంశానాం సర్వత్ర సాధారణ్యేన వక్తుం శక్యత్వాదిత్యత ఆహ—తేష్వితి। తేషు త్రిష్వపి బీజేషు ప్రాణో హకారః, అగ్ని రేఫః, మాయార్ణ ఈకారః, స ఏవ కల। తదుక్తం కామకలావిలాసే—

బిన్దురహఙ్కారాత్మా రవిరేతన్మిథునసమరసాకారః।

కామః కమనీయతయా కలా చ దహనేన్దువిగ్రహౌ బిన్దూ॥ ఇతి।

బిన్ద్వాదయ ఉన్మన్యన్తాః పూర్వోక్తలక్షణాః। ఏతే ప్రాణాదయ ఉన్మన్యన్తా ద్వాదశాన్తే స్థితాః। మూలకుణ్డలినీరూపే వాగ్భవబీజే।

యా మాత్రా త్రపుసీలతా తనులసత్తన్తుస్థితిస్పర్ధినీ

వాగ్భీజే ప్రథమే స్థితా తవ సదా తాం మన్మహే తే వయమ్।

శక్తిః కుణ్డలినీతి విశ్వజననవ్యాపారబద్ధోద్యమాం

జ్ఞాత్వేత్థం న పునః స్పృశన్తి జననీగర్భేఽర్భకత్వం నరాః॥

ఇతి లఘుస్తోత్రోక్తరీత్యా విశ్వస్య సృష్ట్యున్ముఖే మధ్యమే కామరాజబీజే విశ్వస్య స్థితిరూపే సంహారసృష్ట్యోర్మధ్యస్థితత్వాత్ కేవలం నాదరూపేణ నాదాద్యున్మన్యన్తావయవోచ్చారవర్ణనాదమాత్రరూపేణోత్తరోత్తర యోజితే ఉచ్చారక్రియావిశేషణం వాగ్భవబీజ శిఖరవర్తినం నాదం హృద్గతకామరాజబీజపర్యన్తముచ్చరేత్। కామరాజశిఖరవర్తినం నాదం బిన్దుస్థానగతశక్తిబీజపర్యన్తముచ్చరేదిత్యర్థః। శబలాకారకే ఏతద్బీజద్వయనాదద్వయయోగాన్మిశ్రరూపే తృతీయే శక్తిబీజే ద్వాదశీ కలోన్మనా స్థితేత్యనుషఙ్గః। తేన ప్రాణాదయో ద్వాదశకలా అపి తృతీయబీజశిఖరే స్థితా ఉచ్చార్యా ఇతి లభ్యతే। కోఽర్థః? యద్యపి [వాగ్భవకామరాజశక్తిబీజత్రయాణామప్యన్తే ప్రాణాగ్నిమాయాబిన్ద్వర్ధచన్ద్రరోధినీనాదనాదాన్తశక్తివ్యాపికాః సమనోన్మనాఖ్యా ద్వాదశ కలా వక్తుం శక్యన్తే], వాగ్భవకామరాజబీజయోః సృష్టిస్థితిరూపత్వాన్న విశ్వాతీతోన్మనాపర్యన్తముచ్చారః। అతో న విరోధ ఇత్యర్థః॥

(సేం) నిగదాదిభేదేన జపత్రైవిధ్యం పఞ్చమే పటలే ప్రతిపాదితమ్। తేషు నిగదోపాంశుజపావపేక్ష్య మానసస్యైవోత్తమతాయాస్తత్రైవ ప్రతిపాదనాత్తదితికర్తవ్యతామేవ విస్తరేణోపదిశతి— (కూటేత్యాది)। ఆద్యం సహస్రారం విషునామకం మూలాధారం స్వాధిష్ఠానం మణిపూరమనాహతం విశుద్ధి లమ్బికాగ్రం భ్రమధ్యఞ్చేతి నవసు స్థానేషు త్రైలోక్యమోహనాదిసర్వానన్దమయాన్తాని నవ చక్రాణి క్రమేణ వర్తన్తే ఇతి తు చక్రసఙ్కేతే సకలభావనాకథనావసరే ప్రతిపాదితమ్। తేషు చీణి త్రీణి చక్రాణ్యేకైకం కూటమిత్యేవంరీత్యా నవచక్రాణాం కూటత్రయస్య నాభేదాత్తత్తత్స్థానేష్వేవ తత్తత్కూటం విభావనీయమ్। తతశ్చాకులచక్రస్య మూలమారభ్య మూలాధారస్యాగ్రపర్యన్తమూర్ధ్వోర్ధ్వం కకారాద్యక్షరపఞ్చకం భూ పురషోడశదలాష్టదలైర్యథాభాగమభిన్నం వహ్నిసమానవర్ణం విభావ్యమ్। తదగ్రే హి యా వహ్నికుణ్డలినీ తిష్ఠతి తస్యాశ్చ వాగ్భవీయహృల్లేఖాన్త్య-కామకలాయాశ్చాభేదశ్చిన్త్యః, తయోరేకస్థానపాతిత్వాత్। ఏతదీయబిన్ద్వర్ధచన్ద్రాదిసూక్ష్మాక్షరనవకం తు కేవలనాదరూపత్వాత్

కామరాజకూటాన్తర్గతాక్షరషట్కం శరీరఘటకనాదేన సహాభిన్నం విభావయేత్। కామరాజాక్షరాణి తు స్వాధిష్ఠానమూలమారభ్యానాహతాగ్రపర్యన్తమూర్ధ్వోర్ధ్వం చతుర్దశారబహిర్దశారాన్తర్దశారైర్యథాభాగమభిన్నాని సూర్యసమానవర్ణాని ప్రథమకూటీయవహ్నివర్ణనాదశబలితాని విభావనీయాని। హృదయాగ్రే హి యా సూర్యకుణ్డలినీ తిష్ఠతి తస్యాశ్చ కామరాజకూటీయహృల్లేఖాస్థకామకలాయాశ్చాభేదం చిన్తయేత్, తయోరప్యేకస్థానపాతిత్వాత్। తదీయబిన్ద్వాదినవకం తు పూర్వవదుత్తరకూటశరీరఘటకనాదేన సహాభిన్నం చిన్తనీయమ్। తతః శక్తికూటాక్షరాణి చత్వారి శశిసమానవర్ణాని పూర్వపూర్వతరకూటీయసూర్యవహ్నివర్ణనాదాభ్యాం శబలితతరాణి విశుద్ధిమూలమారభ్య భ్రూమధ్యాగ్రాన్తమూర్ధ్వోర్ధ్వమష్టకోణత్రికోణబిన్దుచక్రైర్యథాభాగమభిన్నాని చిన్తనీయాని। ఆజ్ఞాగ్రే హి యా సోమకుణ్డలినీ తిష్ఠతి తస్యాశ్చ శక్తికూటీయహృల్లేఖాస్థకామకలాయాశ్చైక-

సేం స్థాననిపాతిత్వాదభేదమనుసన్దధ్యాత్। ఏతదీయబిన్ద్వాదినవకం తు పార్థక్యేన లలాటమధ్యప్రదేశమారభ్యోపర్యుపరి నవసు స్థానేషు సకలనిష్కలభావనోక్తప్రకారేణ సమాహితతయానుసన్దధీతేతి సముదాయార్థః। ప్రథమద్వితీయకూటయోః సృష్టిస్థితిరూపత్వేన తత్రోత్తరోత్తరసంహారరూపస్య బిన్ద్వాదినవకస్యాపహ్నవస్తృతీయకూటస్య సంహారరూపత్వేన తత్ర తస్య స్పష్టం విభావనమితి రహస్యమ్। అక్షరార్థో యథా— కూటత్రయే వాగ్భవాదిబీజత్రయే, కుణ్డలీత్రితయే తత్తచ్చరమేకారే, ఈకారాధికారే "వైష్ణవీ బైన్దవీ జిహ్మా" ఇతి కోషాత్ అత్ర జిహ్మాపదస్య కుణ్డలినీపర్యాయమాత్రోపలక్షణత్వాత్। తత్తదీకారఘటకహార్దకలాపరం కుణ్డలీపదమితి తు ప్రాఞ్చః। చక్రాణాం త్రైలోక్యమోహనాదీనాం పూర్వపూర్వేషామ్। సృష్టిస్థితిలయానాఖ్యాస్త్వి (ఖ్యానాం త్వి) తి శేషః। నాదరూపేణ యోజనం తత్తత్కూటీయనాదతాదాత్మ్యం త్రిచక్రగతమ్। ప్రాథమికచక్రత్రయం సృష్టిచక్రనామకం వాగ్భవకూటసమ్బన్ధినాదాభిన్నమిత్యాదిరర్థః। చక్రపదమేవ చావృత్త్యా మూలాధారహృదయాజ్ఞాస్థితి(త)కుణ్డలినీవాచకమ్। బహువచనాత్ కపిఞ్జలన్యాయేన త్రిత్వలోభః। ఏతాశ్చ కుణ్డలిన్య ఆధారాదిష్వేవ సన్తీతి స్వచ్ఛన్దతన్త్రే—"తత్రాధారఞ్చ హృద్బిన్దుస్థానఞ్చ పరికీర్తితమ్" ఇతి। అత్ర బిన్దుస్థానపదం భ్రూ మధ్యపరమితి తు ప్రాచీనైరేవ వ్యాఖ్యాతమ్। యద్యపి గ్రహన్యాసప్రకరణే బిన్దుస్థానే సుధాసూతిమితి శ్లోకస్థబిన్దుస్థానపదస్య లలాటమధ్యపరత్వేన తైరేవ వ్యాఖ్యాతత్వాదిహాపి తథైవ వ్యాఖ్యాతుం యుక్తమ్, ప్రత్యుత లలాటమధ్య ఏవ సోమకుణ్డలిన్యా అఙ్గీకారే తృతీయకూటాన్త్యసపరార్ధకలాయా అపి తన్మతే తత్రైవ విభావ్యత్వేన

సామానాధికరణ్యాదభేదవిభావనానుగుణ్యాత్, తథాపి ప్రథమద్వితీయకూటాన్త్యసపరార్ధకలయోస్తన్మతే స్వాధిష్ఠానవిశుద్ధ్యోరాపతన్త్యోరా-ధారహృదయస్థాభ్యాం కుణ్డలినీభ్యాం సహ వైయధికరణ్యస్యావశ్యమ్భావాదేకాంశేన సామానాధికరణ్యలాభోఽప్యప్రయోజక ఇతి తేషామాశయః। తతశ్చ చక్రాణాం కుణ్డలినీనాం కుణ్డలీత్రితయే యోజనమిత్యన్వయః। కుణ్డలీత్రితయ ఇత్యేకేనైవ పదేన హార్దకలానాం కుణ్డలినీనాం చ పరామర్శాదభేదవిభావనలాభ ఇతి ప్రాఞ్చః।

న చ —"దీపాకారోఽర్ధమాత్రశ్చ లలాటే వృత్త ఇష్యతే" ఇతి వచనాల్లలాటస్యైవ బిన్దుస్థానత్వం యుక్తమితి వాచ్యమ్, భ్రూమధ్యస్యోక్తరీత్యా బిన్దుచక్రస్థానత్వేన కుచన్దనేన శాక్తానాం భ్రూమధ్యే బిన్దురిష్యత ఇతి తిలకవిధినా చ తస్యాపి బిన్దుస్థానత్వాత్। తేషు కుటానాం మధ్యే ప్రాణో హకారః, హకారాధికారే " [న] కులీశో నిశా ప్రాణః" ఇతి కోశాత్। అగ్నిః రేఫః। మాయార్ణకలా హృల్లేఖా- క్షరస్థ ఈకారః, “కలా తురీయా భేరుణ్డా" ఇతీకారాధికారే కోశాత్। మాయార్ణపదేనైవేకారః। స ఏవ కలేతి తు ప్రాఞ్చః। బిన్ద్వాద్యున్మనాన్తానాం నవానాం స్వరూపాణి చక్రసఙ్కేత ఏవ వ్యాఖ్యాతాని। ఉన్మనా చేతి। వర్తేత ఇతి శేషః। తేషు ప్రాణాయున్మన్యన్తేషు। ఏతావ (?) ద్వాదశాన్తే స్థితా లలాటమధ్యాదూర్ధ్వభాగే స్థితత్వేన వర్ణితాః। బిన్ద్వాదినవకమితి యావత్। తేషాం విశ్వస్య సృష్ట్యున్ముఖే సృష్టిచక్రాత్మకభూగృహాదిచక్రత్రయాగ్రే మూలకుణ్డలినీరూపే మూలాధారస్థకుణ్డలిన్యభిన్నవాగ్భవాన్త్యస్వరోపరి స్థితానాం విశ్వస్య స్థితిరూపే మధ్యమే చ స్థితిచక్రాత్మకమన్వస్రాదిచక్రత్రయాన్తే మధ్యమసూర్యకుణ్డలిన్యభిన్నమధ్యమకూటాన్త్యస్వరోపరి చ పునః శ్రుతానాం కేవలం తత్తదాకారాదివిభావనమన్తరేణోత్తరోత్తరాభ్యాం ద్వితీయతృతీయకూటాభ్యాం క్రమేణ యోజనమభేదం చ। శబలాకారకే వహ్నిసూర్యసోమవర్ణానాం మేల[నే]న చిత్రితస్వరూపే తృతీయే కూటే। ద్వాదశీకలోన్మనోన్మన్యన్తనవకమ్। ఏతాని చేతి శేషః! ఏవం త్రయాణాం కర్మణాం భావయన్నిత్యుత్తరశ్లోకస్థేన శత్రన్తేనాన్వయః। ప్రాఞ్చస్తు ద్వాదశాన్త ఇత్యత్ర ద్వాదశేతి చ్ఛిత్వా హకారాదయో ద్వాదశ ప్రతికూటమన్తే స్థితా ఇతి వ్యాచక్షతే। తన్న, యతో బిన్ద్వాదినవకమాత్రవాచకపదాన్తరభావేన ద్వాదశానామపి నాదరూపేణాత్తరోత్తరయోజనాపత్త్యా తురీయకూజ(ట)జప ఏవ పర్యవసానం స్యాత్। న చ తద్ భవతామపీష్టమ్॥ ౧౭౮–౧౮౧॥

శూన్యషట్కం తథా దేవి హ్యవస్థాపఞ్చకం పునః॥౧౭౬॥

విషువం సప్తరూపం చ భావయన్ మనసా జపేత్।

అగ్న్యాదిద్వాదశాన్తేషు త్రీంస్త్రీన్ త్యక్త్వా వరాననే॥౧౭౭॥

శూన్యత్రయం విజానీయాదేకైకాన్తరతః ప్రియే।
(శూన్యత్రయాత్ పరే స్థానే మహాశూన్యం విభావయేత్)

(దీం) జపకాలే భావ్యానాహ— శూన్యషట్కమితి। ఏతాని విద్యావయవేషు భావ్యాని।

శిఖిపిచ్ఛ చిత్రరూపైర్మణ్డలైః శూన్యపఞ్చకమ్।
ధ్యాయతోఽనుత్తరే శూన్యే రూపం వ్యోమతనుర్భవేత్॥

ఇతి విజ్ఞానభైరవభట్టారకోక్తరీత్యా శూన్యషట్కస్య రూపం జ్ఞేయమ్। అవస్థాపఞ్చకం జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితుర్యాతీతాత్మకమ్। ఏషాం జాగ్రదాదీనాం స్వరూపం వక్ష్యతి [విషువం సత్యరూపం చ వక్ష్యతి]।

శూన్యాదీనాం స్థానాని స్వరూపాణి చ క్రమేణాహ—అగ్న్యాదీతి। ఏకైకశ్చ ద్వయోర్ద్వయోరన్తర ఇత్యర్థః। అగ్న్యాది అగ్నిః రేఫః, తదాదీన్ త్రీన్ త్రీన్ షట్ త్యక్త్వా శూన్యత్రయం షట్ శూన్యాని విజానీయాత్। కోఽర్థః? హకారమాయాక్షరయోర్మధ్యే రేఫః। మాయార్ధచన్ద్రయోర్మధ్యే బిన్దుః। అర్ధచన్ద్రనాదయోర్మధ్యే రోధినీ। నాదశక్త్యోర్మధ్యే నాదాన్తః। శక్తిసమనయోర్మధ్యే వ్యాపికా। సమనోర్ధ్వే చోన్మనా ఇతి షట్ త్యక్త్వా। తత్ర రేఫబిన్దురోధినీ నాదాన్తవ్యాపికాస్థానేషు పఞ్చసు 'శిఖిపక్షచిత్రరూపైః' ఇత్యాదిపూర్వోక్తరీత్యా బర్హిబర్హ కగతచన్ద్రక సదృశరూపాణి పఞ్చశూన్యాని భావనీయా నీత్యర్థః। షష్ఠోన్మనాయాః స్థానే [పఞ్చవ్యోమతనుర్భవేత్' ఇతి విజ్ఞానభైరవ భట్టారకోక్తరీత్యైవ వ్యోమ తనుశూన్యం జ్ఞేయమిత్యన్యశ్చ విశేషః। శూన్యత్రయాత్ పరే స్థానే]। మహాశూన్యం నిరాకారం భావయేదిత్యర్థః॥

(సేం) (శూన్యేత్యాది)। మయూరపిచ్ఛస్థచన్ద్రకతుల్యాని పఞ్చ శూన్యాని నిరాకారమేకం శూన్యమిత్యేవం సమ్ప్రదాయలబ్ధాని షట్ శూన్యాని। జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తి-తుర్యతుర్యాతీతాఖ్యాః పఞ్చావస్థాః। ప్రాణో మన్త్రో నాడీ ప్రశాన్తం శక్తిః కాలస్తత్త్వం చేతి వక్ష్యమాణలక్షణాని సప్త విషువన్తి। చకారాన్నవచక్రాణి పూర్వోక్తాని, మనసా భావయంస్తచ్చిన్తనసమకాలం జపేత్, ఉక్తరీత్యా మనసాక్షరాణి విభావయేదిత్యర్థః॥౧౮౨॥

క్రమేణ శూన్యాద్యష్టాదశకం వివృణోతి—(అగ్నీత్యాది)।
తృతీయహృల్లేఖాస్థహకారమారభ్యోన్మన్యన్తాక్షరాణి మహాబిన్దురేక ఇతి త్రయోదశానాం స్థానానాం మధ్యే హకార ఈకారోఽర్ధచన్ద్రః శక్తిర్మహాబిన్దుస్తదూర్ధ్వఞ్చేతి షట్సు స్థానేషు షట్ శూన్యాని చిన్తయేదిత్యక్షరస్వారస్యలబ్ధః సముదితార్థః। యథా హకారాదీని పూర్వోక్తస్థానాన్యనువర్తనేనానూద్య తేష్వేకైకాన్తరితమితిపదేన హకారమారభ్య విషమస్థానేషు సమస్థానపరిత్యాగే మ[హా]శూన్యస్థానవిధిః। అనేన విధినా సప్తమాదివిషమేష్వపి తత్రాప్తావగ్న్యాదీత్యాదినా తదపవాదః। అగ్నీ రేఫః। తమారభ్య గణనాయాం ద్వాదశో మహాబిన్దుః। ఏతేషు స్థానేషు త్రయం త్రయం పరిత్యజ్యైకైకం శూన్యం జానీయాత్। అర్ధచన్ద్రశక్తిమహాబిన్దుషు త్రీణి శూన్యాని విద్యాదిత్యర్థః। అస్య విధేః ప్రాప్త్యా[ప్తా] ప్రాప్తవివేకేన శక్తిర్మ(మ)హాబిన్దో(న్దో్వ)రేవ పర్యవసానమ్। ఏకైకాన్తరితవిధేరేవ వా హకారేకారయోరేవ పర్యవసానమ్। శూన్యత్రయాత్ పరే మహాబిన్దుతోఽప్యూర్ధ్వం మహాశూన్యం నిరాకారమిత్యర్థః। వస్తుతస్తు— అస్మిన్ పక్షే రోధిన్యాద్యష్టమాన్తేష్విత్యేవోక్త్వా శూన్యద్వయం విజానీయాదితి కుతో నోక్తమితి చోద్యమవతరతి, తస్మాదన్యథా వ్యాఖ్యేయమ్। శూన్యత్రయం పూర్వవత్। ఏకైకాన్తరితమిత్యప్యగ్న్యాదిస్థానోద్దేశేనైవ న పునః ప్రాణాద్యుద్దేశేన, తదనువృత్తౌ మానాభావాత్। మహాశూన్యస్య షష్ఠస్య పార్థక్యేన నిర్దేశబలాదేవ విధిః శూన్యద్వయపర ఏవ। ఏకైకాన్తరితం ద్వయమితి పాఠోపలమ్భే తు న కోఽపి వివాదః। తతశ్చ రేఫబిన్ద్వర్ధచన్ద్రశక్తిమహాబిన్దుతదూర్ధ్వస్థానేషు షట్ శూన్యాని భవన్తి। అథవోత్తరత్ర "వహ్నిం మాయాం చ కాలఞ్చ చేతనామర్ధచన్ద్రకమ్" ఇత్యనేన తుర్యస్వర- బిన్ద్వోర్మధ్యే కాలస్య స్థానం పృథగేవ గణయిష్యతే, తత ఉన్మన్యేవ ద్వాదశీ। ఏతత్పక్షే మహాబిన్దావేవ మహాశూన్యం యుక్తముపపద్యతే। తేన రేఫకాలబిన్దునాదాన్తోన్మనామహావిన్దుషు షట్ శూన్యానీతి సిద్ధమ్। ప్రాఞ్చస్తు — రేఫమారభ్యాద్వాదశాన్తాద్రేఫీ బిన్దురోధినీ నాదాన్తో వ్యాపికోన్మనేతి త్రీన్ పునస్త్రీనేవం షట్ త్యక్త్వా శూన్యత్రయం శూన్యషట్కం జానీయాత్। తచ్చైకైకాన్తరితమేకశ్చైకశ్చేతి ద్వయం ద్వయోర్ద్వయోర్మధ్యస్థమిత్యర్థః। తేన హకారేకారయోర్మధ్యే రేఫస్తత్స్థాన ఏకం శూన్యమిత్యాదిక్రమేణ రేఫ- బిన్ద్వాదిస్థానషట్కే శూన్యాని భవన్తి। శూన్యత్రయాచ్ఛూన్యషట్కస్య మధ్యే పరే చరమ ఉన్మనాస్థానే షష్ఠం మహాశూన్యం గగనాత్మకం భావయేత్। తేనార్థాదన్యేషాం చన్ద్రక తుల్యతా। తదుక్తం విజ్ఞానభైరవభట్టారకైః—

శిఖిపక్షచిత్రరూపైర్మణ్డలైః శూన్యపఞ్చకమ్।

ధ్యాయతోఽనుత్తరే శూన్యం పరం వ్యోమతనుర్భవేత్॥

ఇతీతి వ్యాచక్షతే। తదిదమతీవాసున్దరమ్, అగ్నిత ఆరమ్భ ఉన్మనాయా ద్వాదశత్వాభావాత్ సప్తమ్యా ద్వితీయార్థే లక్షణాయా అనుశాసనవిరుద్ధత్వాచ్చ, ఏకైకేతి వీప్సాప్రాయే పఠితస్య త్రీంస్త్రీనిత్యస్య భిన్నపదత్వాయోగాచ్చ, షత్మ్యం సాగం (ణ్ణాం స్థానం) విధాయ పునస్తేష్వేవ పట్సు శూన్యస్థానవిధానస్య సన్దర్భవిరుద్ధత్వాచ్చ। ప్రథివ్యాదిషు నవసు విభూన్ పరిత్యజ్య మూర్తత్వం జ్ఞేయమిత్యుక్తే విభుష్వేవ మూర్తత్వమిత్యభానాత్। న గిరా గిరేతి బ్రూయాద్వైరం కృత్వా ధ్యేయమితివచ్చాన్యానా- మగ్న్యాదిస్థానాపత్తిరిత్యుక్తౌ గిరాపదానుచ్చారణవద్రేఫాద్యవిభావనాపత్తేః। అగ్న్యాది ద్వాదశాన్తేష్వితి సప్తమ్యా తేషామేవ శూన్యాధికరణత్వమిత్యుక్తౌ తు త్రీంస్త్రీనిత్యే- తత్సామానాధికరణ్యేన తదీయవ్యాఖ్యాయా విరోధః। త్రీంస్త్రీనిత్యేతస్య విశేష్యత్వేన హకారాదీనిత్యేతస్యాధ్యాహారాపత్తిశ్చ, త్రిత్రిత్యాగకీర్తనవైయర్థ్యఞ్చ। కిఞ్చ త్రయపదస్య షట్కపరత్వేఽత్యన్తాప్రసిద్ధలక్షణాపత్తిః। శూన్యత్రయపదస్యావృత్తౌ తు స ఏవ ద్వివార దోషః। ఏకశ్చైకశ్చేతి వ్యాఖ్యానే సరూపాణామిత్యేకశేషాపత్తిః। ఏకైకవ్యవధానార్థకత్వేన సామఞ్జస్యేఽన్తరపదస్య మధ్యార్థకత్వమాశ్రిత్య తథా వ్యాఖ్యానస్య సుతరామయోగః। ప్రాథమికేషు పఞ్చసు ద్విద్విమధ్యస్థత్వేఽపి షష్ఠస్యాక్షర- ద్వయఃస్థత్వాయోగశ్చ। తదర్థం ద్వాదశపదస్య మహాబిన్దుపరత్వోక్తౌ తు రేఫాదిమహాబిన్ద్వన్యేషు ద్వయోర్ద్వయోర్గణ ఏకైకం శూన్యమితి పర్యవసానాదీకారవబిన్ద్వాదిక్రమేణ మహాబిన్దావేవ షష్ఠశూన్యనివేశాపత్త్యా తద్భాపతాదవస్థ్యమ్। రేఫమారభ్య నివేశే ప్రథమశూన్యస్య పరిగాతతద్వాదశాన్యతమద్వయసపుటాకరణాభావతాదవస్థ్యమ్। తదర్థమగ్నే రాదిర్హ్వకార ఇతి వ్యాఖ్యాయాం ప్రభృత్యర్థకాదిపదాన్తరాభావః। మహాబిన్ద్వోస్తదా త్రయోదశత్వేన ద్వాదశపదవిరోధశ్చ। ద్వాదశస్యాన్త ఇతి వ్యాఖ్యానే చరమావధివాచకాన్తపదాన్తరాభావః। హకారమహావిన్ద్వోరేవోపాదానే బహువచనవిరోధశ్చ। ఏవం శూన్యత్రయాదితి దిగ్యోగలక్షణపఞ్చమ్యా నిర్ధారణషష్ఠ్యర్థకత్వమప్యనుశాసనవిరుద్ధమేవేత్యస్తి తావత్॥౧౮౩–౧౮౪॥

ప్రబోధకరణస్యాఽథ జాగరత్వేన భావనమ్॥౧౭౮॥

వహ్నౌ దేవి మహాజాగ్రదవస్థా త్విన్ద్రియద్వయైః।

ఆన్తరైః కరణైరేవ స్వప్నమాయావబోధకః॥౧౭౯॥

గలదేశే సుషుప్తిస్తు లీనపూర్వస్య వేదనమ్।
అన్తఃకరణవృత్తీనాం లయతో విషయస్య తు॥౧౮౦॥

పూర్వార్ణానాం విలోమేన భ్రూమధ్యే బిన్దుసంస్థితా।
తుర్యరూపం తథా చాత్ర వృత్తార్ధాదేస్తు సగ్రహః॥౧౮౧॥

చైతన్యవ్యక్తిహేతోస్తు నాదరూపస్య వేదనమ్।
తుర్యాతీతం సుఖస్థానం నాదాన్తాదిస్థితం ప్రియే॥౧౮౧॥

అత్రైవ జపకాలే తు పఞ్చావస్థాః స్మరేద్ బుధః।

(దీం) ఇదానీమవస్థాపఞ్చకభావనాం క్రమేణ వివక్షన్నాదౌ జాగరితావస్థాభావనామాహ— ప్రబోధేతి। ఇన్ద్రియద్వయైః జ్ఞానకర్మేన్ద్రియద్వయైః దశేన్ద్రియైః। జాగ్రద్వ్యవహారో జాగరణం ప్రబోధో జాగర ఇత్యుచ్యతే, తత్కరణస్య ప్రకాశస్య జాగరత్వేన భావనమ్। అతః ప్రకాశ వాచకే వహ్నౌ తార్తీయబీజశిఖరవర్తిని రేఫే మహాజాగ్రదవస్థా సర్వకాలికనిద్రాక్షయలక్షణా పరప్రబోధదశా భావనీయేత్యర్థః।

స్వప్నభావనామాహ— ఆన్తరైరితి। బాహ్యేన్ద్రియరహితైరాన్తరైః కరణైర్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారచిత్తాఖ్యైరేవ వ్యవహారః ప్రమాతృస్వప్నః సమాయయా తార్తీయబీజస్థేన చతుర్థస్వరేణ అవగతబోధనస్తద్వాచ్య ఇత్యర్థః। గలదేశే స్వప్నస్య స్థానమ్।

సుషుప్తిభావనామాహ— సుషుప్తిస్త్వితి। 'స్వప్నే విద్యమానానామన్తఃకరణవృత్తీనాం లయతః సర్వేన్ద్రియోపరతిః సుషుప్తిః' ఇతి లక్షణమ్। అతో హి లీనపూర్వస్య దేహాక్షాదిషు క్రోడీకృతస్య లీనస్యైవ స్వాత్మనో వేదనం ప్రకాశనం భవతి। 'సుఖమహమస్వాప్సమ్' ఇతి పశ్చాత్సుఖమయం స్వాత్మరూపం పరామృశ్యతే సేయం సుషుప్తిః। విషయస్య తు విషయం తార్తీయం బీజం విశ్వవ్యాపిస్థానత్వాత్। తస్య పూర్వార్ణానాం బిన్దుపూర్వస్థితానాం వర్ణానాం విలోమేన నాశేన। "మాయాబీజం మహేశాని మాదనం శక్రసంయుతమ్। ఇన్ద్రబీజం కేవలం తు" ఇత్యాది "సంహారక్రమయోగేన శక్తిబీజం సముద్ధరేత్" ఇత్యన్తేన చతుఃశతీశాస్త్రే

సంహారక్రమోద్ధృతానాం శక్తిబీజవర్ణానాం విలోమక్రమేణ పరిపాట్యా భ్రూమధ్యే బిన్దుసంస్థితా భ్రూమధ్యస్థానస్థితహృల్లేఖోర్ధ్వబిన్దౌ స్థితా భావనీయేత్యర్థః।

తురీయభావనామాహ—తుర్యరూపమితి। చైతన్యస్య సంవిదో వ్యక్తేః పరామర్శస్య హేతోః। నాదరూపస్య పూర్వోక్తలక్షణనాదరూపస్య। వేదనమభివ్యక్తి స్తురీయరూపమ్। తస్య తురీయరూపస్య। అత్ర తార్తీయబీజే వృత్తార్ధాదేః, వృత్తార్ధం అర్ధచన్ద్రః, ఆదిశబ్దేన రోధినీనాదౌ గృహ్యేతే తేషాం సంగ్రహః। తార్తీయబీజశిఖరవర్త్యర్ధచన్ద్రరోధినీనాదేషు స్వాత్మచైతన్యాభివ్యక్తికారణనాదకలనాత్మకం తురీయం తుర్యం భావనీయమిత్యర్థః।

తుర్యాతీతభావనామాహ— తుర్యాతీతమితి। తురీయాతీతమ్ "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ", "ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్" ఇత్యుపనిషదుక్తరీత్యా మనోవాగతీతపరమానన్దస్వరూపమ్। సుఖస్థానం నాదాన్తాదిస్థితం విలోమసుఖస్థానే స్థితం నాదాన్తశక్తియాపికా- సమనోన్మనాసు స్థితం తురీయాతీతం భావనీయమిత్యర్థః। అత్రైవ శక్తిబీజ ఏవ పఞ్చావస్థా జాగరితాద్యాః పూర్వోక్తా జపకాలే స్మరేద్ బుధః। పశ్చావస్థానుసన్ధానపురఃసరం విద్యాజపకారణావస్థానిపుణః।

(సేం) అథావస్థాపచకస్య లక్షణైర్వాచకాక్షరైస్తైస్థా (స్తత్స్థా) నైశ్చ సహ భావనామాహ— (ప్రబోధేత్యాది)। అథ శూన్యషట్కవిభావనకథనాన్తరమవస్థా- విభావనం కథ్యత ఇతి భావః। న పునరనేన విభావనయోరానన్తర్యముచ్యతే, తయో- స్తత్తదక్షరవిభావనసమకాలం వ్యవస్థితక్రమత్వేన క్రమాన్తరానపేక్షణాత్। ఇన్ద్రియద్వయైర్జ్ఞానేన్ద్రియకర్మేన్ద్రియయోరేకైకయోర్యుగలాని పఞ్చ తైర్దశభిరితి యావత్। ఏతైర్యత్ప్రబోధకరణం ప్రబోధో జ్ఞానేన్ద్రియాణాం వ్యాపారః, కరణం కర్మ, తచ్చ కర్మేన్ద్రియాణాం వ్యాపారః। ఉభయేషాం స్వస్వవిషయాభిముఖ్యమితి యావత్। తస్య జాగరత్వేన జాగరపదవాచ్యవేన భావనం పణ్డితపామరసాధారణో వ్యవహారోఽస్తీతి శేషః। ప్రకృతే తు సైవ జాగ్రదవస్థా మహతీ చిన్తనీయా సర్వకాలనిద్రాక్షయరూపా వహ్నౌ ప్రకృతత్వాత్తార్తీయరేఫే తద్బోధ్యా, తత్స్థాన ఏవ చ విభావ్యేత్యర్థః। ప్రాఞ్చస్తు— దశభిరిన్ద్రియైః ప్రమాతుర్వ్యవహార ఏవ ప్రబోధః। స ఏవ జాగరస్తస్య కరణం హేతుభూతః ప్రకాశస్తస్య జాగరత్వేన విభావనం రేఫే కార్యమితి వ్యాచక్షతే। ఆన్తరైః కరణైరన్తఃకరణచతుష్కేణ। ఏవకారేణ పూర్వోక్తబహిరిన్ద్రియనివృత్తిః।

ప్రబోధకరణస్యేత్యనువర్తతే, అన్తఃకరణస్య జ్ఞానకర్మేన్ద్రియోభయరూపత్వాత్। తేన మనోమాత్రజన్యప్రబోధకర్మణోః స్వప్న ఇతి భావనమస్తి। స చ మాయావబోధనస్తార్తీయేకారబోధ్యః। అథాపి గలదేశ ఏవ సా స్వప్నావస్థా చిన్తనీయా। అన్తఃకరణవృత్తీనాం యావాన్ విషయస్తస్య సర్వస్యాపి లయో హి "సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే" ఇత్యాదిశ్రుతిషు సిద్ధః। అత ఏవ వృత్తీనామపి స్వవిషయత్వాదేవ లయః। వృత్తిలయే సతి సూక్ష్మరూపేణ విద్యమానమప్యన్తఃకరణం లీనప్రాయమేవ। తస్మిన్ విశేషణే లీనే సతి తద్విశిష్ట ఆత్మాపి తథైవ। తతశ్చాత్ర లీనపూర్వే ఇత్యత్ర పూర్వపదేన విశేషణీభూతమన్తః(కరణం) పూర్వత్వోపచారాత్। తథా చ లోనపూర్వో గలితాన్తఃకరణో యః స్వ ఆత్మా తస్య వేదనమావిద్యకవృత్తివిషయతా, సైవ సుప్తిరిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః, సుషుప్తౌ హి సుఖమజ్ఞానమహం చేత్యేతత్త్రితయమాత్రవిషయికా- స్తిస్రోఽవిద్యావృత్తయః సన్తీతి వార్తికకారోక్తత్వాత్। తాసాం చ పరస్పరమవచ్ఛేద్యా- వచ్ఛేదకభావనాఙ్గీకారాదహమజ్ఞోఽహం సుఖీతి ప్రత్యయస్య న సుషుప్తికాలే ఆపత్తిరితి తదాశయవిదః। సా చ సుషుప్త్యవస్థా బిన్దౌ స్వనిష్ఠవాచ్యతా నిరూపితవాచకతాసమ్బన్ధేన సంస్థితాపి భ్రూమధ్య ఏవ చిన్తనీయా భ్రూ మధ్యే బిన్దౌ చ సంస్థితేతి వా యోజనా। స చ బిన్దుస్తృతీయకూటస్థ ఏవేతి ద్యోతనాయాహ — పూర్వార్ణానాం విలోమేనేతి। పూర్వముఖ (ధృ)తా అర్ణాః పూర్వార్ణా ఇతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః। నిర్ధారణే షష్ఠీ। పూర్వచతుఃశత్యాం హి కాదివిద్యాతృతీయకూటమాత్రం ప్రాతిలోమ్యేనోద్ధృతమ్। తతశ్చ విలోమేన పూర్వోద్ధృతవర్ణానాం మధ్యే యో బిన్దుస్తత్ర సంస్థితేత్యర్థః। ప్రాఞ్చస్తు— విషయశబ్దేన విశ్వవ్యాప్తివాచినా తాదృశవ్యాప్తిమత్తృతీయకూటముచ్యతే। తస్య యో బిన్దుస్తతః పూర్వే యే వర్ణాశ్చత్వారస్తేషాం విలోమేనానులోమ్యేనేతి యావత్, విలోమేనైవోద్ధృతానాం పునర్విలోమత్వకథనేనానులోమ్య ఏవం పర్యవసానాత్। ఈదృశానులోమ్యక్రమేణ తృతీయకూటస్య యద్దేహే స్థానం లమ్బికాగ్రమక్షరత్రయస్య భ్రూమధ్యఞ్చ హృల్లేఖాయాస్తత్రత్యాయాస్తస్యా ఊర్ధ్వే యో బిన్దుర్లలాటస్థానీయస్తత్ర భావనీయా సుషుప్తిరితి లాపయన్తి। తత్క్లిష్టం బహుతరాధ్యాహారకలితం భ్రూమధ్యపదవైయర్థ్యాపాదకఞ్చ। విషయశబ్దో హి విష్లృ వ్యాప్తావితి ధాతోర్నిష్పన్న ఇతి తు భ్రమమాత్రమ్, షిఞ్బన్ధన ఇతి ధాతోః పచాద్యచి వృషసృష్టత్వే "పరినివిభ్యః సేవసితసయః" ఇత్యాదినా షత్వే తన్నిష్పత్తేః। తుర్యావస్థా నామ చైతన్యాభివ్యక్తిహేతుర్యో నాదస్తస్యానుసన్ధా- నాత్మికా దశా। సా బిన్ద్వర్ధచన్ద్రరోధినీనాదేషు భావనీయా। వృత్తఞ్చార్ధఞ్చాదిర్యస్య చతుష్కస్య తద్వృత్తార్ధాది తస్య తుర్యస్య చ సంగ్రహః సమ్బన్ధో వాచ్యవాచకభావ ఆధారాధేయభావశ్చేత్యర్థః। నాదాన్తాదేరుత్తరత్ర పరామర్శానుసారాదిహ చతుష్క- లాభః। ప్రాఞ్చస్తు— వృత్తస్యార్ధమర్ధచన్ద్రః। తదాదిత్రిష్వేవ తుర్యా భావనీయేత్యాహుః। తన్న, అర్ధచన్ద్రస్య వృత్తాపేక్షయా కాల[త] ఆకారతశ్చ సమాశార్ధరూపతయా ర్ధపదస్య పూర్వనిపాతాపత్తేః। బిన్దోః పూర్వత్రైవాన్వయ ఇతి పక్షే త్వాదౌ తదర్ధే రోధిన్యామిత్యాదావివానన్యగతికత్వాత్ స్వీకార్యమ్। నాదానుసన్ధానమన్తరేణైవ కే[వ] లసుఖరూపతయా స్థానం తుర్యాతీతదశా। సా

నాదాన్తాదిపఞ్చకే వాచ్యత్వాదినా స్థితా భావనీయా। ఏవంరీత్యాऽత్రైవ తృతీయకూట ఏవ పఞ్చావస్థాశ్చిన్తయేదిత్యర్థః॥౧౮౩-౧౮౯॥

యోగః ప్రాణాత్మమనసాం విషువం ప్రాణసంజ్ఞితమ్॥౧౮౨॥

ఆధారోత్థితనాదే తు లీనం బుద్ధ్యాత్మరూపకమ్।
సంయోగేన వియోగేన మన్త్రార్ణానాం మహేశ్వరి॥౧౮౩॥

అనహతాద్యాధారాన్తం నాదాత్మత్వచిచిన్తనమ్।
నాదసంస్పర్శనాత్తస్య నాడీవిషువముచ్యతే॥౧౮౪॥

ద్వాదశగ్రన్థిభేదేన వర్ణానామన్తరే ప్రియే!।

(దీం) ఇదానీం సప్తవిషువభావనాం వివక్షన్నాదౌ ప్రాణవిషువభావనామాహ— యోగ ఇతి। ప్రాణస్య హకారాత్మనో వాయ్వాత్మనో యష్టుర్మనసశ్చ సంయోగః ప్రాణవిషువమిత్యుచ్యతే। తదుక్తం శైవతన్త్రే— "శిష్యాత్మప్రాణమనసాం సంయోగం ప్రాణకం విదుః" ఇతి।॥ ౧౭౩-౧౮౨॥

మన్త్రవిషువభావనామాహ—ఆధారోత్థితేతి। ఆధారాన్మూలాధారాదుత్థితేన వాయునా సమ్భూతే నాదే విద్యాశిఖరబర్తిన్యాత్మరూపకమాత్మనో యద్రూపం సంవిదాత్మకమానన్దైకరసీభూతం విద్యామన్త్రార్ణానాం వాగ్భవకామరాజశక్తిబీజానాం వియోగేన ధ్యానరూపేణ సంయోగేన సమష్టిరూపేణ తురీయబీజేన అనాహతాద్యాధారాన్తమనాహతం హృదయస్థానమ్ ఆధారాణాం సర్వేషామన్తస్థానం బ్రహ్మరన్ధ్రమ్ అన్తశబ్దేనోచ్చరితమనాహతాద్యాధారాన్తాస్తమితి యావత్। నాదాత్మత్వవిచిన్తనే నాదస్య యష్టురూపత్వవిభావనం విషువం మన్త్రసంజ్ఞితమితి శేషః। కోऽర్థః?

మూలాధారస్థితవాగ్భవశిఖరవర్తినం నాదం హృదయపర్యన్తముచ్చార్య తత్ర స్వయం లీనో భూత్వా స్వాత్మనస్తన్మయతానుసన్ధానం మన్త్రవిషువమిత్యర్థః। తదుక్తం శైవతన్త్రే—

ఆత్మనా నాదమధ్యే తు లయం సఞ్చార్య తత్త్వతః।

అకారోకారవర్ణాదిసంయోగేన వియోగతః॥

హృదయాది బిలాన్తం చ విషువం మన్త్రసంజ్ఞకమ్। ఇతి।

నాడీవిషువభావనామాహ—నాదసంస్పర్శేతి। వర్ణాద్ బీజత్రయశిఖరవర్తినో నాదస్య కామకలాక్షరాద్ ద్వాదశగ్రన్థిభేదేన మూలాదిషట్చక్ర- ద్వాదశగ్రన్థీన్ భిత్త్వా తేన నాడ్యన్తరే సుషుమ్నామధ్యమార్గే నాదసంస్పర్శాత్ త్రిబీజ శిఖరవర్తినో నాదస్య మూలాది బ్రహ్మరన్ధ్రాన్తముచ్చారతః సంస్పర్శాన్నాడీవిషువముచ్యతే। తదుక్తం శైవతన్త్రే—

మూలమన్త్రత్రిశూలేన భిత్త్వా గ్రన్థీననుక్రమాత్।

నాదనాడీసమాయోగాన్నాడీవిషువభావనమ్॥ ఇతి।

(సేం) అథ విషువసప్తకం సలక్షణమాహ—(యోగేత్యాది)। విషువశబ్దస్తకారాన్తో ఽకారాశ్చ, మత్వర్థీయాధికారే "అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే" ఇతి సూత్రేణ విషుశబ్దాద్వప్రత్యయమతుపోర్వికల్పేన విధానాత్, "సమరరాత్రిన్దివే కాలే విషువద్విషువఞ్చ తత్" ఇత్యగ్నిపురాణాచ్చ। సమాభ్యాముభాభ్యాం తృతీయస్య వ్యాతిర్వి విషుశబ్దస్య ప్రవృత్తినిమిత్తమ్। అత ఏవ గవామయనేఽపి పూర్వోత్తరపక్షాభ్యా- మశీత్యుత్తరశతాహస్వరూపాభ్యాం సన్దష్టస్యాహ్నో విషువత్సంజ్ఞా సఙ్గచ్ఛతే। సామ్యానాదరేణ వ్యాప్తిమన్మాత్రార్థకం వా విషువపదమ్। ప్రకృతేఽపి తాదృశధర్మవత్త్వాదేవ పరస్పరసమపరిమాణస్య సమ్బన్ధః ప్రాణవిషువమ్। త్రయాణామపి హృదయమేవ స్థానం ప్రసిద్ధత్వాన్నోక్తమ్। తత్రైవ విషువప్రకరణేఽపి శిష్యాత్మానం విచిన్తయేదితి। తదుభయత్ర శిష్యపదం సాధకమాత్రపరమ్, స్వాత్మైత్యేవ తు తదర్థః। కేచిత్తు భావనాస్థానస్య మూలానుక్తత్వేన న్యూనతాం మన్యమానాః ప్రాణశబ్దః కకారాత్మకవాయుపర ఇతి వ్యాచక్షతే। తన్న, కకారస్య త్రైవిధ్యేన భావనాస్థలే త్రికోటికవికల్పాపత్తేః, తస్య వాయ్వాత్మకత్వాభావాచ్చ।

న చ కకారాత్తు ప్రభఞ్జన ఇతి వచనాత్తథాత్వమితి మన్తవ్యమ్, తత్రత్యకకారస్య కామకలాక్షరపరతాయాః పూర్వం ప్రతిపాదనాత్। న చ కామకలయైవ సరా(?) భేదశ్చిన్త్యతామితి వాచ్యమ్, తస్యాశ్చతుష్ట్వేన చతుష్కోటికవికల్పాపత్తేః। ఆత్మనో హృదయస్థత్వాత్తత్సామానాధికరణ్యాయ ద్వితీయకూటస్థకామకలయైవాభేదవిభావనమితి చేత్, తర్హి ద్యద్వ (ఘట) కుట్యామేవ ప్రభాతం సమ్పన్నమితి కృతం ప్రాణపదస్య నిరర్థికయా లక్షణయా। శిష్యాత్మపాతమనయోగత్యత్ర శిష్యపదస్య త్రిష్వప్యన్వయస్య భాసన(?) తత్స్వారస్యవిరుద్ధఞ్చ। వస్తుతస్తు మూలాధారే బ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధస్య రవస్య వాయుకుణ్డలీసంయోగాతదుత్పత్తిః। స ఏవ రవో నాభిపర్యన్తమాగత్య పవనేన మనసా చ యుజ్యతే। స ఏవ చ హృదయమాగతః పవనేన బుద్ధ్యా చ సంయుజ్యతే। అతః స ఏవ స్థానత్రయే పరాపశ్యన్తీమధ్యమేతి నామత్రయం క్రమేణ భజత ఇతి తు సౌభాగ్యభాస్కరే వర్ణితమస్మాభిః। ఇదమేవ చ ప్రాణవిషువపదవాచ్యమితి స్థానత్రయే మిలిత్వైకా భావనేతి జ్ఞేయమ్। తేనాత్మశబ్దోఽత్ర బుద్ధిపరో ద్రష్టవ్యః। మూలాధారాదుత్థితో నాదః షట్చక్రాణాముభయతో విద్యమానం గ్రన్థిద్వయద్వయం భిన్దన్ సుషుమ్నానాడీమధ్యమార్గేణ బ్రహ్మరన్ధ్రపర్యన్తం యాతీతి స్థితిః। స చ నాదో వాగ్భవకూటీయో ద్వితీయతృతీయ కూటాక్షరేషు ప్రవిశస్తదభిన్న ఏవేతి। అక్షరద్వయసన్ధౌ తు తేభ్యో భిన్నోఽపి భవతి। యథాన్తఃకరణవృత్తిపరమ్పరాయామనుప్రవిష్టా చిత్తత్ద్రూపైవ భాసతే, వృత్తిద్వయసన్ధౌ తు తాభ్యాం భిన్నైవ భాసత ఇతి బ్రహ్మవిదామనుభవః। యథా వా మణిమాలాన్తః- ప్రవిష్టం సూత్రం మణిగర్భేషు భిన్నం న భాసతే, మణిద్వయసన్ధిషు తు పృథగ్భాసతే। ఇయాంస్తు విశేషః— సూత్రస్య మణిభ్యోఽత్యన్తం భేదాత్తద్గర్భేఽపి భేదేనైవావస్థితిః। నాదస్య త్వక్షరగర్భే తదభేదేన, అక్షరాణామపి నాదపరిణామరూపత్వాత్। తదిదం మన్త్రార్ణానాం సంయోగేన వియోగేనేత్యనేన ప్రతిపాదితమ్। అత్ర మన్త్రపదేన యోగ్యతయా ద్వితీయతృతీయకూటే ఏవ పరామృశ్యేతే న ప్రథమమ్। ప్రాఞ్చస్తు— సంయోగపదం కూటత్రయసమష్టిరూపతుర్యబీజపరమ్, వియోగపదఞ్చ వ్యష్టిరూపవీజత్రయపరమితి వ్యాచఖ్యుః। తదయుక్తమితి స్పష్టమ్। తాదృశం నాదం వాగ్భవాన్త్యస్థానమారభ్య హృదయస్థం కామరాజకూటాన్త్యాక్షరపర్యన్తముద్గతం విభావ్య తస్మిన్ స్వజీవాత్మనో లయం విచిన్త్య తతః కవలితజీవాత్మానం నాదమూర్ధ్వముద్గమయ్య బ్రహ్మరన్ధ్రాన్తం ప్రాప్తం విచిన్తయేత్। తదిదం మన్త్రవిషువముచ్యతే। అత్రానాహతాద్యాధారాన్తమిత్యత్రాధారాణాం మూలాధారాద్యాజ్ఞాన్తానామన్తం చరమం బ్రహ్మరన్ధ్రం తదభివ్యాప్యేత్యభివిధ్యర్థకస్యాఙః ప్రశ్లేషేణ వ్యాఖ్యేయమ్, "హృదయాద్ బ్రహ్మరన్ధ్రాన్తం విషువన్మన్త్రసంజ్ఞకమ్" ఇతి తన్త్రాన్తరానుసారాత్। ఆధారాన్తాన్తమితి వక్తవ్యేఽన్తపదమేకమేవ తన్త్రేణ ప్రయుక్తం ద్విరన్వయితవ్యమితి ప్రాచాముక్తిస్తు నాదర్తవ్యా। విషువన్నాదేత్యత్రాదన్తస్తకారాన్తో వా పదచ్ఛేదః। అథేదృశస్య నాదస్య ద్వాదశగ్రన్థిభేదనపూర్వకం యోఽయం సుషుమ్నానాడీప్రవేశః స ఏవ నాడీవిషువముచ్యతే। అత్ర వర్ణాదితి పదం

బీజత్రయశిఖరవర్తికామకలాక్షరార్ధకత్వేన ప్రాచీనైర్వ్యాఖ్యాతమ్। వాగ్భవాన్తిమాదీకారాదిత్యేవ తు యుక్తమ్। ల్యబ్లోపే పచమీ। ఈకారమారభ్యేత్యర్థః॥౧౯౦-౯౯౨॥

నాదయోగః ప్రశాన్తం తు ప్రశాన్తేన్ద్రియగోచరః॥౧౮౪॥

వహ్నిం మాయాం కలాం చైవ చేతనామర్ధచన్ద్రకః।
రోధినీనాదనాదాన్తాన్ శక్తౌ లీనాన్ విభావయేత్॥౧౮౬॥

విషువం శక్తిసంజ్ఞం తు తదూర్ధ్వం నాదచిన్తనః।
తదూర్ధ్వం కాలవిషువమున్మనాన్తం మహేశ్వరి॥౧౮౭॥

మునిచన్ద్రాఽష్టదశభిస్త్రుటిభిర్నాదవదనః।
చైతన్యవ్యక్తిహేతుశ్చ విషువం తత్వసంజ్ఞితమ్॥౧౮౮॥

పరం స్థానం మహాదేవి నిసర్గానన్దసున్దరః।

(దీం) ప్రశాన్తవిషువభావనామాహ—నాదయోగ ఇతి। వహ్నిం రేఫం మాయామీకారం కలాం తన్మధ్యవర్తిసపరార్ధకలాం రేఖారూపాం చేతనాం బిన్దుచైతన్యస్య సంస్కారః, వేదనరూపత్వాత్। తదుక్తం పరాపఞ్చాశికాయామ్—

“బిన్దుర్వేద్యస్య సంస్కారో విమర్శః సర్గ ఇత్యహమ్” ఇతి।

అర్ధచన్ద్రరోధినీనాదనాదాన్తాంశ్చ పూర్వోక్తలక్షణాయాం శక్తౌ లీనాన్ విభావయేత్। యతోఽయం నాదో యష్ఠస్తదతీతశక్తిలయలక్షణః, అతః ప్రశాన్తేన్ద్రియగోచరం సకలేన్ద్రియాతీతవిషయే తత్రప్రశాన్తే విషువమిత్యనుషఙ్గః। తదుక్తం శైవతన్త్రే —

అకారోకారవర్ణౌ చ మకారో బిన్దురేవ చ।

నాదనాదాన్త సంజ్ఞే తు త్యక్త్వా బ్రహ్మాదిభిః క్రమాత్॥

సప్తమే శక్తిమధ్యే తు శిష్యాత్మానం విచిన్తయేత్।

ప్రశాన్తం తద్విజానీయాత్ ప్రశాన్తేన్ద్రియగోచరమ్॥ఇతి।॥౧౮౩-౧౮౬॥

శక్తికాలవిషువభావనామాహ— విషువమితి। తదూర్ధ్వం శక్తేరూధ్వం సమనాన్తం నాదస్య బిచిన్తనం శక్తివిషువం తదూర్ధ్వం సమనాయా అప్యూర్ధ్వమ్। "నాఽత్ర కాలకలాభానమ్" ఇతి స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహోక్తరీత్యా కాలాతీతోన్మనాన్తం నాదస్య విచిన్తనం కాలవిషువమ్। తదుక్తం శైవతన్త్రే —

శక్తిమధ్యగతో నాదః సమనాన్తం ప్రసర్పతి।

తచ్ఛక్తివిషువం ప్రోక్తమున్మన్య! కాలసంజ్ఞితమ్॥ ఇతి॥౧౮౭॥

నను కియతా కాలేన నాదస్తత్త్వం వేదయతీత్యాహ —మునీతి।

స్వస్థే నరే సుఖాసీనే యావత్ స్పన్దతి లోచనమ్।

తస్య త్రింశత్తమో భాగస్తత్పరః పరికీర్తితః॥

తత్పరస్య ప్రశాన్తస్తు త్రుటిరిత్యభిధీయతే।

ఇతి తన్త్రాన్తరోక్తరీత్యా నిమేషస్య త్రిసహస్రతమో భాగస్త్రుటిః। మునయః సప్త, చన్ద్ర ఏకః, అష్ట దశ సఖ్యే ప్రసిద్ధే। తేన హకారాద్యున్మన్యన్తానాం విద్యావయవానాం సప్తదశాధికాష్టోత్తరదశసహస్రత్రుటిభిరుచ్చారే 'అకులే విషుసంజ్ఞే చ' ఇత్యుక్తరీత్యా కృతే సతి నాదస్యాన్తే తత్త్వస్య వేదనమిత్యర్థః।

తత్త్వవిషువభావనామాహ–చైతన్యేతి। అనన్తరోక్తరీత్యా చైతన్యస్య స్వాత్మతత్త్వస్య వ్యక్తేః ప్రకాశస్య హేతుస్తత్త్వవిషువమ్। కోఽర్థః? ఉన్మనోర్ధ్వేఽనన్తరోక్తసంఖ్యావత్త్రుటిభిర్నాదలయాత్ స్వాత్మానుసన్ధానం తత్త్వవిషువమిత్యర్థః। తదుక్తం శైవతన్త్రే—

స్వాధికారే పరే ధామ్ని విషువం తత్త్వసంజ్ఞకమ్। ఇతి॥ ౧౮౮॥

పరం స్థానమితి। పరం శూన్యషట్కావస్థాపఞ్చకసప్తవిషువకోలాహలాతీతం స్థానం విశ్వవిశ్రాన్తిభూమిత్వాత్। సర్వవిపయానన్దసమష్టిభూతః పరమానన్దో నిసర్గానన్దః। అత ఏవాఽనిత్యాఽశుచి క్లేశదుర్భగభేదప్రదేశపఞ్చకపరిపన్థీ పరాకారణపరత్వాత్ పరమానన్దలక్షణపరమప్రేమాస్పదపర సున్దరపరమశివరూపం నిసర్గానన్దసున్దరమ్।

(సేం) (నాదేత్యాది)। నాదయోగో నాడీసమ్బద్ధో నాదో యస్మాత్ కారణాచ్ఛక్తౌ ప్రశాన్తో లీనో భవతి తత్తస్మాత్ కారణాదిదం ప్రశాన్తవిషువమిత్యుచ్యతే। శక్తౌ నాదస్య లయకథనాదేవ తత్పూర్వతత్స్వర్ణ(?)నతిక్రమ్య తావత్పర్యన్తమలీనో భావనీయ ఇత్యర్థలబ్ధేరేవార్థం (?) తుర్యస్వరబిన్ద్వోర్మధ్యే స్థలాన్తరం చిన్తనీయమితి ద్యోతనాయ తత్సాహిత్యేన తాని స్థానాని గణయతి–వహ్నిమితి। వహ్నీ రేఫః, మాయేకారః, కాలో లఘుప్రపలతరో (?) మకారః। "మహాకాలో యమోఽన్తకః" ఇతి కోశసత్త్వేఽపి మహాపదత్యాగేన కాలపదమాత్రప్రయోగాన్మకారశ్రుతిమాత్రమిహ గృహ్యత ఇతి మన్తవ్యమ్। కాలశబ్దః కలాపర ఇతి తు ప్రాఞ్చః। ఏతత్పక్షే కలాశబ్దాత్ స్వార్థే తద్ధితో వాచ్యః, పరన్తు స స్వచ్ఛన్దతన్త్రవిరుద్ధః, "మకారం బిన్దుమేవ చ" ఇత్యుక్తేః। చేతనానుస్వారః, "అక్రూరశ్చేతనా నాదః" ఇతి కోశాత్। అర్ధచన్ద్రాదయో వ్యాఖ్యాతచరాః, ఏతా(న)నుక్రమ్యేతి శేషః। తదిదం ప్రశాన్తవిషుకం ప్రశాన్తేన్ద్రియాణాం నియమితేన్ద్రియాణాం గోచరో విషయః। తరలకరణానామసులభ ఇతి భావః। గోచరపదే క్లీబత్వమార్షమ్। అథ లీయమానస్య దీపాదేః సూక్ష్మీభూయ పునః

స్థూలీభావదర్శనాత్తదనుసారేణ శక్తౌ లీనస్య నాదస్య పునరుజ్జీవనేన వ్యాపికాముత్క్రమ్య సమనాయాం లయచిన్తనం శక్తివిషువమ్। తతః పునరుజ్జీవ్యోన్మన్యాం లయః కాలవిషువమ్।

శక్తిమధ్యగతో నాదః సమనాన్తం ప్రసర్పతి।

తచ్ఛక్తివిషువం ప్రోక్తమున్మన్యాం కాలసంజ్ఞితమ్॥

ఇతి స్వైరతన్త్రాత్। అథాయమేవ నాదో యద్యవిచ్ఛిన్నతయా సార్ధనిమేషత్రయోత్తరం సప్తదశాధికశతత్రయత్రుటిపరిమిత కాలపర్యన్తముచ్చరితశ్చేత్తదన్తే చైతన్యాభివ్యక్తిర్భవతి। తదిదం తత్త్వవిషువమ్ తత్త్వవ్యాప్తికారిత్వాత్। మునయః సప్త। చన్ద్ర ఏకః। తేన దశసహస్రాణ్యష్టౌ శతాని సప్తదశ చ త్రుటయో భవన్తి। త్రుటీనాం సహస్రత్రయమేకో నిమేషః। తదుక్తమ్—

స్వస్థే నరే సమాసీనే యావత్ స్పన్దతి లోచనమ్।

తస్య త్రింశత్తమో భాగస్తత్పరః పరికీర్తితః॥

తత్పరస్య శతాంశస్తు త్రుటిరిత్యభిధీయతే। ఇతి।

ఏవం నవ చక్రాణి షట్శూన్యాని పఞ్చావస్థాః సప్త విషువన్తీత్యేతత్సప్తవింశతిషూ (కృ)తకోలాహలాతీతం తు పరం స్థానం స్వాభావికానన్దసున్దరమిత్యర్థః॥౧౯౩-౧౯౬॥

ఏవం చిన్తయమానస్య జపకాలేషు పార్వతి॥౧౮౯॥

సిద్ధయః సకలాస్తూర్ణం సిద్ధ్యన్తి త్వత్ప్రసాదతః।

ఏవం కృత్వా జపం దేవ్యా వామహస్తే నివేదయేత్॥౧౯౦॥

అనామాఙ్గుష్ఠయోగేన తర్పయేచ్చక్రదేవతాః।

మద్యం మాంసం తథా మత్స్యం దేవ్యాస్తు వినివేదయేత్॥౧౯౧॥

కౌలాచారసమాయుక్తైర్వీరైస్తు సహ పూజయేత్।

(దీం) పూర్వోక్తభావనాయాః ఫలమాహ—ఏవమితి। ఏవం పూర్వోక్తప్రకారేణ జపకాలే తు "ఆజ్ఞాన్తం సకలం ప్రోక్తమ్" ఇత్యాదిపూర్వోక్తరీత్యా। సకలసకలనిష్కల కేవలనిష్కలరూపాస్త్రివిధాస్తేషాం కాలాః "దీపాకారోఽర్ధమాత్రశ్చ" ఇత్యాదినా పూర్వోక్తవిద్యావయవానాముచ్చారణకాలాస్తేషు। శూన్యషట్కాదికం చిన్తయమానస్య సకలాః సిద్ధయోఽణిమాద్యాః పూర్వోక్తాస్త్వత్ప్రసాదాత్ సిద్ధ్యన్తి। ప్రకాశాత్మనో మమ విమర్శశక్తౌ త్వయి ప్రసన్నాయామ్।

తత్ర తత్రాక్షమార్గేణ చైతన్యం వ్యజ్యతే ప్రభోః।

ఇతి విజ్ఞానభైరవభట్టారకోక్తరీత్యా సర్వప్రత్యయమయ తాముపగతాయాం తవ ప్రసాదాత్ స్వాయత్తా భవన్తీత్యర్థః।

ఏవమితి। ఏవముక్తభావనాపురఃసరణం జపముక్తలక్షణం కృత్వా ప్రకాశవిమర్శసామరస్యరూపాయా వామహస్తే విశ్వకవలీకారపరే విమర్శమయే నివేదయేత్॥౧౮౯-౧౯౦॥

పూజావిధిముక్త్వా తర్పణవిధిమాహ—అనామాఙ్గుష్ఠేతి। అనామా శక్తిః, అఙ్గుష్ఠః శివః, తయోర్యోగేన మేలనేన, శివశక్తిమేలనముద్రయేత్యర్థః। చక్రదేవతాశ్చతురస్రాదిబైన్దవాన్తనవచక్రనివాసినీః ప్రకాశవిమర్శసమరసీభూతాస్తర్పయేదిత్యర్థః।

ప్రదానైస్తర్పణైః సమ్యగ్విశుద్ధైరమృతాత్మభిః।

మహాహన్తా కరోమీదం విశ్వం హవ్యపురఃసరమ్॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా పరస్మిన్ లయే భావయేదిత్యర్థః।

తర్పణసాధనాని వస్తూన్యాహ—మద్యమితి। శివశక్తిమేలనముద్రయా సమస్తమద్యస్య మాంసస్య మత్స్యస్య చ నివేదనమేవ తర్పణమితి భావః॥ ౧౯౧॥।

సమయస్థైరేవ సహ పూజయేదిత్యాహ—కౌలాచారేతి। కులముక్తలక్షణం హేయ తయా జ్ఞేయం యేషాం తే కౌలా దక్షిణాదిస్రోతఃసు దీక్షితాః తేషామ్ ఆచారః।

గురుభక్తిశ్చ శాన్తిశ్చ పూజా శ్రద్ధా క్షమా ధృతిః।

ఇత్యాదిస్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహాదిశాస్త్రేషు విహితాః, తద్యుక్తైర్వీరైః।

అహమి ప్రలయం కుర్వన్నిదమః ప్రతియోగినః।
పరాక్రమపరో భుఙ్క్తే స్వభావమశివాపహమ్॥

ఇతి పరాపఞ్చాశికోక్తరీత్యా భేదప్రతీతిసాధనస్య ఇదన్తారిపోరహమి సమరాఙ్గణే ప్రలయప్రతిపాదనపరా వీరాః తైః సహ పూజయేత్।

తన్త్రాచారపరిభ్రష్టైః ప్రపఞ్చవ్రతశాలిభిః।
పశుభిః క్షుద్రకర్మస్థైర్న కుర్యాద్ ద్రవ్యమేలనమ్॥

ఇత్యాదివచనసిద్ధైః సహ న పూజయేదిత్యర్థః।

(సేం) ఏతచ్చిన్తనస్య క్రత్వర్థత్వేఽపి పురుషార్థతామప్యాహ—(ఏవమిత్యాది)। స్పష్టమ్॥౧౯౭॥

జపవిధిముపసంహరన్ కతిచిద్గుణవిధీనాహ—(ఏవమిత్యాది)। "గుహ్యాతిగుహ్యగోప్త్రీ త్వమ్" ఇతి మన్త్రార్థానుసన్ధానపూర్వకం జలప్రక్షేపో జపీనవేదనమ్। తదుద్ధిశ్యాధికరణవిధిః। తర్పణోద్దేశేన తత్త్వముద్రావిధిః। నివేదనాద్దేశేన వ్యాకులాక్షరపాదేన ప్రథమాదివ్యతివిరతరోపలక్షణమ్। పాదుకాచారసమయాచారోభయపరవీరసాహిత్యవిధినా కౌలాచారపరిభ్రష్టసాహిత్యపరిసంఖ్యా॥౧౮౮-౧౯౯॥

పుష్యభేన తు వారే చ సౌరే చ పరమేశ్వరి॥౧౯౨॥

గురోర్దినే స్వనక్షత్రే చతుర్దశ్యష్టమీషు చ।

చక్రపూజాం విశేషేణ యోగినీనాం సమాచరేత్॥౧౯౩॥

చతుఃషష్టియుతాః కోట్యో యోగినీనాం మహౌజసామ్।

చక్రమేతత్ సమాశ్రిత్య సంస్థితా వీరవన్దితే॥౧౯౪॥

అష్టాష్టకం తు కర్తవ్యం విత్తశాఠ్యవివర్జితమ్।

త్వమేవ తాసాం రూపేణ క్రీడసే విశ్వమోహినీ॥౧౯౫॥

(దీం) నను కస్మిన్నక్షత్రే కస్మిన్ వారే కస్మిన్ వా దినే పూజా కార్యేత్యత ఆహ—పుష్యభేనేతి।

నిత్యం సమ్పూజయేద్దేవీం సాసనాం సావృతిం క్రమాత్।

ఇతి స్వచ్ఛన్ద సఙ్గ్రహాదిశాస్త్రేషు యద్యపి ప్రతిదినం పూజా విహితా, తథాపి పుష్యభేన పుష్యనక్షత్రేణ సహ సౌరే వారే గురోరుదయవ్యాప్త్యోర్దినే స్వనక్షత్రే చ చతుర్దశ్యష్టమీషు తిథిషు చ చక్రపూజాం చతురస్రాదిబైన్దవాన్తచక్రగతానాం దేవతానాం పూజాం విశేషేణ సమాచరేత్। నిత్యపూజావన్న భవతి, కిన్తు నైమిత్తికతయా అష్టాష్టకాదియోగినీగణప్రీణనపురఃసరం పూజయేదిత్యర్థః॥౧౯౨-౧౯౩॥

నను చక్రేఽష్టాష్టకపూజనం కథం సఙ్గచ్ఛత ఇతి శఙ్కామపనుదన్ విశేషపూజామేవ వివృణోతి–చతుఃషష్టీతి। త్రైలోక్యమోహనచక్రనివాసినీనాం బ్రాహ్మ్యాదీనామంశభూతా అక్షోభ్యాద్యాశ్చతుఃషష్టియోగిన్యః, తాసాం ప్రత్యేకమంశభూతానాం కోటిసఙ్ఖ్యాకానాం మహౌజసాం మహాప్రభావశాలినీనాం యోగినీనాముక్తలక్షణానాం మిలిత్వా చతుఃషష్టికోట్యా యతశ్చక్రమేతత్ సమాశ్రిత్య సంస్థితాః। మధ్యే భూగృహస్తతః। మధ్యభూగృహోదిత చతుఃషష్టియోగినీనాం సమష్టిభూతానామక్షోభ్యాదీనామ్। అష్టాష్టకమ్ అష్టకానామష్టకమ్। విత్తశాఠ్యవివర్జితం స్వస్వవిత్త వఞ్చనాహీనం యథా భవతి తథా కర్తవ్యమ్। అత్ర కృతిర్నామ పూజన క్రియాయోగోఽభిప్రేతః।

నను తాసాం పూజనే కిమాయాతం మమేత్యత ఆహ—త్వమేవేతి। ప్రకాశాత్మనో విశ్వబోధకస్య మమాంశభూతా విమశరూపిణీ। త్వమేవ బైన్దవచక్రగతా విశ్వమోహినీ సంసారిత్వోపపాదనకారిణీ। తాసాం బ్రాహ్మ్యాదీనామక్షోభ్యాదీనాం చ రూపేణ క్రీడసే,

ఏకా సతీ భగవతీ పరమార్థతోఽపి

సందృశ్యసే బహువిధా నను నర్తకీవ।

ఇత్యభియుక్తోక్తరీత్యా తత్తద్రూపేణ పరిణమసే। అతస్త్వత్సదృశభూతయోగినీయజనేన త్వమేవ ప్రీణాసీత్యర్థః॥౧౯౪–౧౯౫॥

(సేం) ఏవం నిత్యపూజాం విధాయ నైమిత్తికార్చనాన్యాహ—(నిత్యమిత్యాది)। కులార్ణవే నైమిత్తికార్చనాని యద్యపి భూయాంసి విహితాని సన్తి, తథాపి తేష్వత్యన్తమావశ్యకాన్యేతావన్తి। గురోర్దినే నాథస్య జన్మదినే వ్యాసిదినే చ స్వస్య జన్మనక్షత్రే। చతుర్దశ్యష్టమీష్వితి బహువచనాత్ పక్షద్వయేఽపి। విశేషేణ నిత్యపూజామపేక్ష్య యోగినీవీరాధిక్యభక్ష్యభోజ్యాద్యాధిక్యాదినా విశేషద్రవ్యేణ వేత్యర్థః। తేన నిత్యపూజాయాం విశేషద్రవ్యాలాభేఽపి ప్రతినిధినా నిర్వాహః సూచితః। ఉక్తఞ్చ కల్పసూత్రే— "మపఞ్చకాలాభేఽపి నిత్యక్రమప్రత్యవమృష్టిః" ఇతి। చతుఃషష్టిరితి। నవానాం చక్రాణాం మధ్యే ప్రతిచక్రమిత్యర్థః। సమ్భూయ పఞ్చార్బుదాని షట్కోట్యః షష్టిర్లక్షా యోగినీనాం భవన్తి।

అష్టాష్టకం నామ మిథునభోజనాత్మకః కర్మవిశేషః। అసితాఙ్గభైరవాదయో మఙ్గలనాథాదయశ్చేత్యప్యష్టౌ। అనయోరేకస్మిన్నష్టక ఏకైకస్మాన్మిథునాదష్టావష్టౌ కన్యా ఉత్పన్నాః। అన్యస్మింస్తు పుమాంసః। తాసాం తేషాఞ్చ పరస్పరవివాదరు(హ)దేకైకమిథునయుగలాంశభూతాన్యష్టావష్టౌ మిథునాని సమ్పన్నాని। సమ్భూయ చతుఃషష్టిః। తేషాం నామాని సహస్రాక్షరీమన్త్రే తదీయన్యాసాదిషు చ తన్త్రే ప్రసిద్ధాని। తాని చ మిథునాని శివశక్తిరూపాణ్యేవ మహాచతుఃషష్టికోటియోగినీగణసమష్టిరూపాణ్యపి। అత ఏతద్భోజనమాత్రం యథావిభవమవశ్యం కారణీయమ్, తద్భోజనేతికర్తవ్యతా కులార్ణవే నైమిత్తికపటలే ద్రష్టవ్యా। తుశబ్దేన తత్రైవోక్తానాం శ్రీకణ్ఠాద్యేకపఞ్చాశన్మిథునభోజనాదీనామిచ్ఛాదిత్రిశక్తిభోజనాన్తానాం బ్రహ్మాణ్డపురాణాద్యుక్తసహస్రభోజనత్రిశతభోజనాదికర్మణాం చానావశ్యకతా ధ్వనితా। మధ్యమభూగృహే చతుఃషష్టిమిథునానాం పూజనమష్టాష్టకముచ్యత ఇతి తు ప్రాచాం భ్రమ ఏవ। విత్తశాఠ్యవర్జితమితి స్వారస్యవిరుద్ధఞ్చ॥౨౦౦-౨౦౨॥

అజ్ఞాత్వా తు కులాచారమయష్ట్వా గురుపాదుకామ్।

యోఽస్మిన్ శాస్త్రే ప్రవర్తేత తం త్వం పీడయసి ధ్రువమ్॥ ౧౯౬

ఏవం జ్ఞాత్వా వరారోహే కౌలాచారపరః సదా।

ఆవయోః శబలాకారం మద్యం తత్ర నివేద్య చ। ౧౯౭॥

త్వత్ప్రభా ప్రసరాకారస్త్వామేవ పరిభావయేత్।

త్వామిచ్ఛావిగ్రహాం దేవీం గురురూపాం విభావయేత్॥౧౯౮॥

త్వన్మయస్య గురోః శేషం నివేద్యాత్మని యోజయేత్।

(దీం) నను వ్యుత్పత్తిబలేన వా ఆగమార్థమవగమ్య తత్తత్తన్త్రాన్తరే పూజనాదిషు ప్రవృత్తిః స్యాత్, కిం గురూపదేశేనేత్యాశఙ్క్యాహ—అజ్ఞాత్వేతి।

స్వప్రకాశశివమూర్తిరేకికా తద్విమర్శతనురేకికా తయోః।

సామరస్యవపురిష్యతే పరా పాదుకా పరశివాత్మనో గురోః॥

ఇత్యస్మద్గురూక్తరీత్యా గురోః।

అవిదిత్వా కులాచారం కులం కౌలికదర్శనమ్।

అత్రాధారః స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహాదిశాస్త్రే విహితః। తం గురుముఖాదవిజ్ఞాయ యోఽస్మిన్ శాస్త్రే ప్రవర్తేత। అస్మిన్ శాస్త్రే పూర్వోక్తపరమహిమపదేవతాయజనపరమార్థసాధకః తదుక్తార్థాచరణపరో భవేత్। తం చుమ్బకసాధకం సాధకమాంసమజ్జాదిశోషణాదిరూపేణ పీడయసి గృహ్ణాసి, ధ్రువం నాత్ర శఙ్కా। అతో గురుముఖాదేవ అఖిలమప్యవగమ్య అస్మిన్ శాస్త్రే ప్రవర్తితవ్యమ్ అన్యథా నిష్ఫలం స్యాదిత్యర్థః॥౧౯౬॥

ఏవం జ్ఞాత్వేతి। వరారోహే! "వరారోహా మత్తకాశిన్యుత్తమా వరవర్ణినీ" ఇతి నిఘణ్టుః। అత ఏవముక్తప్రకారేణ జ్ఞాత్వా గురుముఖాదేవ। కౌలాచారపరః, కౌలికాః పూర్వోక్తలక్షణాః, తేషాం విహితాః స్వచ్ఛన్దసఙ్గ్రహాదిశాస్త్రేష్వాచారాః సదా తదనుష్ఠానపరః। ఆవయోః ప్రకాశవిమర్శాత్మనోః శబలాకారమ్।

సురా శక్తిః శివో మాంసమానన్దో మోక్ష ఉచ్యతే।

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా సామరస్యాపాదానరూపం తత్పూర్వోక్తరీత్యా శోధితమమృతీకృతం మద్యం మాంసం నివేద్యాఽఽవయో ర్నియోజ్యమ్। త్వత్ప్రధాప్రసరాకారః। తవ విమర్శశక్తేః ప్రధా స్పన్దః, తత్ప్రసరాః తదుద్భూతాః, ఆకారా యాసామావరణదేవతానాం తాస్తథోక్తాః, త్వామేవ త్వదన్యతో న పృథగ్భూతాః పరిభావయేత్।

మూలోద్భవం శక్తిచక్రం యతస్తన్మయతాం గతమ్।

తస్మిన్నేవాఽవ్యయే ధామ్ని విలీనం పరిభావయేత్॥

ఇత్యభియుక్తవచనోక్తరీత్యా విమర్శశక్తేర్విలాసభూతాకారా యాస్తా ఆవరణదేవతాస్తత్రైవ విలీనా భావయేదిత్యర్థః।

త్వామితి। దేవీం విశ్వరూపిణీం విశ్వానుజిఘృక్షయా గృహీతలీలావిగ్రహామ్, ఇచ్ఛావిగ్రహామిత్యర్థః। త్వామేవ గురురూపాం విభావయేత్। త్వన్మయస్య త్వద్రూపస్య గురోస్తద్ధేతుం నివేద్య శేషం దేవతాగురు నివేదితశేషమాత్మని యోజయేద్ యావత్సాధకస్తాభ్యాం సమరసీభవతి, తావచ్ఛేషం స్వయముపభుఞ్జీతేత్యర్థః।

(సం౦) శాస్త్రోపసంహారం నాన్తరీయకతయా ధ్వనయన్ననధీయానం దణ్డయతి— (అజ్ఞాత్వేత్యాది)। కల్పసూత్రే వ్యవహారదేశసామ్యేత్యారభ్య పరే చ శాస్త్రానుశిష్టా ఇత్యన్తేన గ్రన్థేనోక్త ఆచారః కులాచారః। గురుపాదుకామయష్ట్వేత్యత్ర సంజ్ఞాపూర్వకవిధేరనిత్యత్వాన్న సమ్ప్రసారణమ్। గురుప్రసాదమన్తరేణైవ చౌర్యాదినా విజ్ఞాయేత్యర్థః। ప్రాసఙ్గికం సమాప్య పూజాకృత్యశేషముపదిశతి—ఆవయోః శబలాకారం శివశక్తిసామరస్యరూపమ్। అత్రైకః పాదో వ్యాకులాక్షరః। శవలపదేనైవ శుద్ధేర్లాభః, ద్వితీయస్యైవ శివరూపా(ప)[తాయా]స్తన్త్రే కథనాత్। త్వత్ప్రథాప్రసర ఏవాకారో యాసాం తా అణిమాదిదేవతాస్త్వయ్యేవ పరిభావయేత్। తాస్తేజోరూపమాత్ర విగ్రహా విభావ్య శ్రీమూలదేవ్యాః శరీరే ప్రవిష్టాశ్చిన్తయేత్। తతస్త్వాం స్వేచ్ఛయాం గృహీతవపుషం మూలదేవీం స్వగురురూపాం బ్రహ్మరన్ధ్రస్థితనాథరూపేణ పరిణతాం చిన్తయేత్। తతో విశేషార్ఘ్యపాత్రేఽవశిష్టం ద్రవ్యం ప్రత్యక్షాయ బ్రహ్మరన్ధ్రస్థితాయ వా గురవే నివేద్య తదుచ్ఛిష్టం స్వాత్మని జుహుయాత్॥౨౦౩-౨౦౬॥

యోగినీనాం మహాదేవి! బటుకాయాత్మరూపిణే॥౧౯౯॥

క్షేత్రాణాం పతయే మహ్యం బలిం కుర్వీత హేతునా।

నిత్యం పిబన్ వమన్ ఖాదన్ స్వేచ్ఛాచారపరః స్వయమ్॥౨౦౦॥

అహన్తేదన్తయోరైక్యం భావయన్ విహరేత్ సుఖమ్।

ఏతత్తే కథితం సర్వం సఙ్కేతత్రయముత్తమమ్॥౨౮॥

(దీం) బలినివేదనమాహ—యోగినీనామితి। యోగినీనాం పూర్వోక్తరీత్యా మాతృమానమేయమరీచీనామాత్మరూపిణే పరమానన్దస్వరూపిణే బటుకాయ। క్షేత్రాణాం పతయే క్షేత్రాణి శరీరాణి తేషాం పతిర్జీవాత్మా తస్మై। మహ్యం మదహన్తావిష్టాయ। హేతునా మద్యేన సద్వితీయేన। బలిం కుర్వీత।

శ్వాసద్వయనిరోధేన కుణ్డలీత్రయమేలనాత్।

యజ్జీవశివయోరైక్యం తేనాసావాన్తరో బలిః॥

ఇత్యస్మద్గురూక్తరీత్యా సద్వితీయమద్యస్వీకారేణ ఉల్లసితే మనసి। అత ఏవ ప్రాణాపానయోః సఞ్చారే శాన్తే నిరస్తే త్రితత్వలక్షణే భేదే శివోఽహమస్మీతి స్వాన్తరో బలిరిత్యర్థః।

తతః స్వైరాచారపరో భూయాదిత్యాహ—నిత్యమితి। నిత్యం ప్రత్యహం పిబన్ దేవతాగురునివేదితశేషం హేతుం ఖాదన్ తచ్ఛేషం ఖాద్యం వమన్ ద్వయమపీతి సామర్థ్యాల్లభ్యమ్। స్వేచ్ఛాచారపరః,

యత్ర యత్ర మనస్తుష్టిర్మనస్తత్రైవ ధారయేత్।

తత్ర తత్ర పరానన్దస్వరూపం సమ్ప్రకాశతే॥

ఇతి విజ్ఞానభైరవభట్టారకోక్తరీత్యా స్వస్య యత్ర యత్రేచ్ఛా జాయతే తత్తదేవ శాస్త్రవిహితమ్ , యత్ర యత్రేచ్ఛా న జాయతే తత్తదేవ శాస్త్రనిషిద్ధమపి వర్తతే। అతః స్వేచ్ఛానుకూలరూపపదార్థాననుభవేత్। ప్రతికూలపదార్థాన్ పరిత్యజేదిత్యర్థః। అహన్తేదన్తయోరైక్యం భావయన్। అహన్తా జ్ఞాతృధర్మః, ఇదన్తా జ్ఞేయధర్మః, తయోరైక్యమ్।

యత్ర యత్ర మిలితా మరీచయ-

స్తత్ర తత్ర విభురేవ జృమ్భతే।

ఇత్యాదిపూర్వప్రతిపాదితరీత్యా జ్ఞాతృజ్ఞేయచైతన్యయోః సమరసీకరణలక్షణం జ్ఞానం తదేవాహమితి భావయన్ సుఖం విహరేత్। పరిపూర్ణజ్ఞానానన్దో భవేదిత్యర్థః। తదుక్తం విజ్ఞానభైరవభట్టారకైః—

జగ్ధిపానకృతోల్లాసరసానన్దవిజృమ్భణాత్।

భావయేద్భరితావస్థాం మహానన్దస్తతో భవేత్॥ ఇతి।

పరమప్రకృతముపసంహరతి—ఏతదితి। స్పష్టమ్॥।౧౯౭-౨౦౧॥।

(సేం) (యోగినీత్యాది)। తన్త్రాన్తరే గణపత్యాదికురుకుల్లాదిబలయ ఉక్తాః, తేష్వావశ్యకా యోగినీబటుకక్షేత్రపాబలయ ఇత్యర్థః। కల్పసూత్రే తు సర్వభూతబలిరేక ఏవోక్తః। హేతునేత్యనేన బలిపాత్రాసాదనమాక్షిప్యతే, విశేషార్ఘ్యస్య నిఃశేషీకరణాత్। వస్తుతస్తు పాఠక్రమబాధేనార్థక్రమాదాదౌ బలిదానం తతా హవిఃశేషప్రతిపత్తిః। తేన కల్పసూత్రైకవాక్యతాపి సమ్పద్యతే॥౨౦౭॥

(దణ్డ్యమిత్యాది)। వ్యాకులాక్షరోఽత్ర ప్రథమశ్చరణః। పూజాబహిఃకాలేఽప్యనవరతం స్వస్య జగతశ్చాభేదం విభావయన్నేవ లౌకికవైదికవ్యవహారేషు సంసరేత్। తేన బ్రాహ్యసన్తాపానాక్రమణాత్ సుఖైకరూప ఏవావతిష్ఠతే॥౨౦౮॥

గోపనీయం ప్రయత్నేన స్వగుహ్యామివ సువ్రతే।

చుమ్బకే జ్ఞానలుబ్ధే చ న ప్రకాశ్యం త్వయానఘే॥౨౦౨॥

అన్యాయేన న దాతవ్యం నాస్తికానాం మహేశ్వరి।

ఏవం త్వయాఽహమాజ్ఞప్తో మదిచ్ఛారూపయా ప్రభో॥౨౦౩॥

(దీం) సర్వజ్ఞానోత్తమత్వాదత్యన్తగోపనీయమిత్యాహ—గోపనీయమితి। యథా స్వగుహ్యం యోనిం పరపురుషేభ్యో గోపయసి ప్రయత్నేన, తథా ఏతదపి సఙ్కేతత్రయమనర్హేభ్యో గోపనీయమిత్యర్థః।

నను కేఽనర్హా యేభ్యో గోపనీయ మిత్యత ఆహ—చుమ్బకే ఇతి। భక్తిహీనోఽనేకత్రాఽఽసక్తస్తత్తన్త్రాన్తరేషు విద్యామాత్రపాఠాచ్చుమ్బకః। జ్ఞానలుబ్ధో విద్యాసాధారణ్యాత్ కావ్యనాటకాదివిద్యావదత్రాపి జ్ఞానం సమ్పాద్యమితి మన్వానః తయోర్ద్వయోరపీదం రహస్యం త్వయా న ప్రకటీకరణీయమిత్యర్థః॥౨౦౨॥

విధ్యతిక్రమాదన్యాయేన న కరణీయమిత్యాహ–అన్యాయేనేతి। విధ్యతిక్రమ ఏవాఽన్యాయః। 'నాస్తి పరలోకః' ఇతి యే మన్యన్తే చుమ్బకా బౌద్ధాదయః, తే నాస్తికాః।

నన్వత్ర కో విధిరిత్యత ఆహ—ఏవమితి। ప్రభో ! జగత్ప్రవృత్తినియమనప్రభావశాలిని। అత ఏవ—

శక్త్యా హీనే శివే శూన్యే నామ ధామ న విద్యతే।

ఇతి చతుఃశతీశాస్త్రోక్తరీత్యా త్వయా వినాఽహం కిమపి కర్తుం నశక్తః, వక్తుం న సమర్థః। తద్ మదిచ్ఛారూపయా మమాఽఖిలేశ్వరస్యాఽఖిలాగమశాస్త్రవక్తురిచ్ఛారూపయా వివక్షారూపయా అనాశ్రితకలయా ఆజ్ఞప్త ప్రేరితః। జ్ఞానమేవముక్తలక్షణం ప్రోక్తవానస్మి। తతస్త్వదాజ్ఞైవ విధిరిత్యర్థః॥౨౦౩॥

(సేం) శాస్త్రోత్తరార్థముపసంహారపూర్వకం గోపాయతి—(ఏతదిత్యాది)। గోపనీయం పరశిష్యేభ్య ఇతి శేషః పరపురుషేభ్య ఏవ గోపనీయేన గుహ్యేనోపమితత్వాత్। స్వశిష్యేష్వపి కతిచిత్పరిసఙ్ఖ్యే—చుమ్బక ఇతి।

శ్రీవిద్యామూలమాత్రజపపరస్తదీయకర్మజాలజ్ఞానరహస్యజ్ఞానజాలయోగ్యాసక్తశ్చుమ్బకస్తదనుష్ఠానరతిహీనః। శాస్త్రాన్తరజ్ఞానసాధారణ్యేనైతచ్ఛాస్త్రీయపాణ్డిత్యమాత్రేచ్ఛునిలుబ్ధస్తయోః ప్రదర్శనీయమపి న, కిముత న దేవమితి వక్తవ్యమ్। న చైవం సతి "జ్ఞానలుబ్ధస్తథా శిష్యో గురోర్గుర్వన్తరం శ్రయేత్" ఇతి। విధేగ్సనుష్ఠానలక్షణమప్రామాణ్యమాపద్యేతేతి వాచ్యమ్, కురుక్షేత్రే ప్రతిగ్రహనిషేధస్య తత్ర దానవిధేశ్చ పరస్పరోపమర్దకత్వేఽపి నిషేధమతిక్రమ్య ప్రవృత్తం బ్రాహ్మణం గృహీత్వా దానవిధీనాం ప్రామాణ్యోపపాదనవదిహాపి తత్సమ్భవాత్, తత్రత్యజ్ఞానలుబ్ధపదస్య సానుష్ఠానజ్ఞానలుబ్ధపరత్వాద్వా। యస్త్వనుతిష్ఠాసతి జిజ్ఞాసతి చ తస్మై సచ్ఛిష్యాయాప్యన్యాయేన గురూపసదనదీక్షానియమస్వాధ్యాయాధ్యయనపరిపాలనాదిక్రమోల్లఙ్ఘనేన న దేయమ్, నాస్తి పరలోక ఇతి బుద్ధిమతాం తు సుతరా న దేయమిత్యర్థః॥౨౦౯-౨౧౦॥

అజ్ఞానేన తు యో దద్యాత్ స పరేతో భవిష్యతి।

సఙ్కేతం యో విజానాతి యోగినీనాం భవేత్ప్రియః॥౨౦౪॥

సర్వేప్సితఫలావాప్తిః సర్వకామఫలాశ్రయః।

యతోఽపి దృశ్యతే దేవి ! కథం విద్వాన్న చిన్తయేత్॥౨౦౫॥

(దీం) అతస్తదతిక్రమే మహదనిష్టం స్యాదిత్యాహ—అజ్ఞానేనేతి। అతస్త్వదాజ్ఞావిధిముల్లఙ్ఘ్య చుమ్బకాదిభ్యో య ఏతజ్జ్ఞానం దద్యాత్ స పరేతో భవిష్యతి।

ఏతత్పరిజ్ఞానఫలమాహ—సఙ్కేతమితి। ఏతత్ సఙ్కేతత్రయం గురుముఖాదేవ యో విజానాతి స యోగినీనామ్, యోగః పరమశివసమవాయః, తద్వత్యః పరమచిన్మరీచిభూతాః శక్తయః, తాసాం ప్రియః పరమశివః, తస్యాఽనన్తశక్తిమత్త్వాత్। తదుక్తం తన్త్రాన్తరే—

"శక్తయోఽస్య జగత్సర్వం శక్తిమాంస్తు మహేశ్వరః" ఇతి।

పరమశివ ఏవ భవేదిత్యర్థః॥౨౦౪॥

నను పరశివతాదాత్మ్యవపుషా పురుషార్థః కిమిత్యత ఆహ—సర్వేప్సితేతి। యతః సర్వేషాం జనానాం కామ్యానాం కామ్యమానానాం ఫలానామాశ్రయః పరమశివః। అతః సర్వేప్సితఫలావాప్తిః సర్వేషాం యానీప్సితాని స్పృహణీయాని ఫలాని తేషాం ప్రాప్తిః పరమశివతాదాత్మ్యపరిజ్ఞానాద్భవతి, స ఏవ పరమపురుషార్థ ఇత్యర్థః।

నను స కుత్ర దృశ్యత ఇత్యత ఆహ-యతోఽపీతి। యతోఽపి యత్ర క్వాపి బహిరన్తర్వా మనః ప్రసరతి, తత్ర తదనుభవరూపేణ స ఏవ దృశ్యతే, తస్య సర్వగతత్వాత్। తదుక్తం విజ్ఞానభైరవభట్టారకైః—

యత్ర యత్ర మనో యాతి బాహ్యే వాఽభ్యన్తరే ప్రియే।

తత్ర తత్ర శివావస్థా వ్యాపకత్వాత్ ప్రకాశ్యతే॥ ఇతి,

తత్ర తత్రాక్షమార్గేణ చైతన్యం వ్యజ్యతే ప్రభోః। ఇతి చ।

నను కథం తథా దృశ్యత ఇత్యత ఆహ-కథం విద్వానితి। సత్యం దృశ్యతే తథా న పశ్యతి “న మాం పశ్యతి కశ్చన" ఇత్యుపనిషదుక్తరీత్యా—

ప్రత్యక్షగోచరం దేవం లోకం చాధిప్రమాథినమ్।

దృష్ట్వా స్మృతి శిరః సాన్ద్రమనుక్రోశతి దుఃఖితః॥

ఇతి తన్త్రాన్తరోక్తరీత్యా దృశ్యమానమప్యుపదేశహీనా న పశ్యన్తి। "నిష్కలత్వం శివే బుద్ధ్వా" ఇతి నిష్కల పరశివతాదాత్మ్యాపరోక్షానుభవశాలీ గురుకటాక్షవీక్షణాత్ త్రుటిత సమస్తపాశజాలః పరిస్ఫురత్పరమశివాహన్తావిజ్ఞాన ఇదం కథం చిన్తయేదితి తత్సర్వత్ర సమభావం కథఞ్చిన్న పశ్యేదిత్యర్థః॥౨౦౫॥

శివేనాఽతిరహస్యత్వాదవిస్పష్టతయోదితమ్।

త్వద్రూపం నాథవచనాద్ వివృతం నో క్షమస్వ తత్॥

ఇతి శ్రీమత్పరమయోగీన్ద్రపుణ్యానన్దనాథశిష్యాఽ-

మృతానన్దనాథయోగిప్రవరవిరచితాయాం

యోగినీహృదయదీపికాయాం పూజా-

సఙ్కేతః సమాప్తోఽయం

తృతీయః॥

॥సమాప్తశ్చాయం గ్రన్థః॥

(సేం)ఏవం శాస్త్రముద్దిశ్యాన్తే న్యూనాతిరిక్తదోషపరిజిహీర్షయా స్వగురుం స్మరతి— ఏవం త్వయేతి। ప్రభో స్వామిని మదిచ్ఛారూపం ధృతవత్యా త్వయా మదాచార్యయాహం త్వచ్ఛిష్య ఆజ్ఞప్తోఽస్మి। ప్రభుపద[మేతదేవ ద్యోతయతి]। (సఙ్కేతమిత్యాది)। సఙ్కేతత్రయజ్ఞానమార్గేణ యోగినీనాం దయాపాత్రం భవతి। సర్వేప్సితఫలానాం ప్రాప్తిర్యస్య స ఏవ (బ) తాదృశశ్చ భవతి। శాస్త్రసమాప్తిద్యోతనాయైతదేవ విశేషణమావర్తయన్నాహ— సర్వకామ్యఫలాశ్రయ ఇతి। ఏతచ్ఛాస్త్రపరమరహస్యసారం నిరూప్య "భూయః స్యాత్ ప్రోక్తమిలనమ్" ఇతి శైవశాస్త్రాన్తిమసూత్రార్థమర్ధేన సంక్షిప్యాహ—యతోఽపీతి। [యతః] సర్వత్ర స్వయమేవ దృశ్యతేఽతః స్వాపేక్షయా భిన్నం కిమపి న చిన్తయేదిత్యేతదుపాసనాసారమితి సర్వం శివమ్॥౨౧౧–౨౧౨॥

ఇతి శ్రీ భాస్కరోన్నీతే నిత్యాషోడశికామ్బుధేః।

వ్యాఖ్యానే సేతుబన్ధాఖ్యే విశ్రామోఽభవదష్టమః॥

ఏవం ద్వాదశోత్తరశతద్వయశ్లోకైష్షష్ఠః పటలః। సంహత్య సప్తదశోనోత్తరచ[తుః]శతా। ఉభయోశ్చ[చ]తుఃశల్యోర్యోగేన శాస్త్రస్యాష్టౌ శతాని సార్ధత్రయోదశాధికాని శ్లోకానాం భవన్తి। తేషు గణేశగ్రహనక్షత్రేత్యాదికా ద్వాదశశ్లోకీ మఙ్గలాచరణరుపా తన్త్రాద్ బహిర్భూతైవేతి తత్రైవోక్తమ్। యతోఽపోత్యన్తిమమర్ధఞ్చ బహిర్భూతమిత్యష్టశతాసమాఖ్యోపపన్నా, ఏకశ్లోకాధిక్యస్య ల్పాన్తరత్వాత్, పఞ్చాశల్లిపిభిరితి వ్యవహారదర్శనాత్। తచ్చక్తిపఞ్చకం సృష్ట్యేతి శ్లోకస్య పూర్వోత్తరతన్త్రయోర్వారద్వయం పాఠాత్తయోరన్యతరస్య పరిగణనాభావాభిప్రాయేణ వా తదుపపత్తిరిత్యవధేయమ్।

శ్రీవిశ్వామిత్రవంశ్యః శివభజనపరో భారతీ సోమపీథీ
కాశ్యాం గమ్భీరరాజో బుధమణిరభవద్భాస్కరస్తస్య సూనుః।
క్షేత్రే శ్రీసప్తకోటీశ్వరపురి శివరాత్రౌ శకే శర్మచాపే
నిత్యాషోడశ్యుదన్వత్పరతటగతయే సేతుమేతం న్యబధ్నాత్॥౧॥

జ్యేష్ఠాస(త్స)తీర్థ్యాత్ సరహస్యమేతత్
ససమ్ప్రదాయం సమధీత్య తన్త్రమ్।
తన్త్రాణి చాన్యాని విచార్య టీకా-
మేకామకార్షీద్భువి భాస్కరార్యః॥౨॥

శ్రుతిస్మృతిన్యాయ పురాణతన్త్రసూత్రాగమశ్రీగురుసమ్ప్రదాయాన్।
నిర్మథ్య నిశ్చిత్య కృతాపి టీకా శోధ్యైవ సద్భిర్మయి హార్దవద్భిః॥3॥

ప్రమాదో మేఽవశ్యం భవతి మ[తి] మాన్ద్యాదలసతః
పదార్థన్యాయానామపి దురవగాహత్వనియమాత్।
పరన్త్వన్తః సన్తః సదయహృదయా నాథచరణా-
వుదారౌ తస్మాన్మే న ఖలు ఖలపాపోభయభయమ్॥౪॥

అద్యాప్యస్తి విపశ్చితామపి మహత్సన్దేహకోటిద్వయం
యః శ్రుత్వా జగదీశ్వరో నిగదితః సప్తః కిమప్తోఽథ సః।
తత్రేశః ప్రథమైవ కోటిరితి కిం నిశ్చాయనాయ స్ఫుటం
నామ్నైవ ప్రథితోఽభవత్పర శివః శ్రీసప్తకోటీశ్వరః॥౫॥

సా ఇత్యేకాక్షరం జటావాచకమ్ తాభిః సహితః సప్తః శివోఽప్తో హరిరిత్యర్థః।

ఇతి శ్రీమత్పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణధురీణనిఖిలతన్త్రస్వతన్త్ర-
శ్రీమద్గమ్భీరరాజభారతీదీక్షితసూనునా భాసురానన్దనాథదీక్షా-
భిధానేన భాస్కరరాయేణ ప్రణీతో నిత్యాషోడశికార్ణవ-
వ్యాఖ్యానాత్మా సేతుబన్ధః సమ్పూర్ణః॥